

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

129. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2016. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor, alezredes, az MTA doktora, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet); *Bolyósné Ujfalusi Éva*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Facsar Mihály*, jogász, kutató; *Fodor Veronika*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Juhász Balázs*, tanársegéd (ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék); *Kis Csaba*, PhD-hallgató (Eszterházy Károly Főiskola, Történettudományi Doktori Iskola); *Kranzieritz Károly*, főelőadó (Honvédelmi Minisztérium, Társadalmi Kapcsolatok Hivatala); *Lőkös István*, az MTA és a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja, nyugalmazott egyetemi tanár; *Merényi-Metzger Gábor*, PhD, történész; *Mohácsi Zoltán*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Oláh András Pál*, történész; *Réti Balázs*, PhD, középiskolai tanár (Lovassy László Gimnázium, Veszprém); *Sallay Gergely Pál*, PhD, főmuzeológus, osztályvezető (Hadtörténeti Múzeum); *Tangl Balázs*, PhD-hallgató (ELTE BTK Atelier Európai Társadalomtudományok és Historiográfia Tanszék); *Tóth Orsolya*, főmuzeológus (Hadtörténeti Múzeum)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol),
Márkus Andrea (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata
Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Dombrády Lóránd*,
Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kovács Vilmos*, *Lenkefi Ferenc*,
Markó György, *Pálffy Géza*, *Pollmann Ferenc*, *M. Szabó Miklós*, *Szakály Sándor*, *Tóth Ferenc*, *Urbán Aladár*,
Varga J. János, *Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, *Hajdu Tibor*, *Okváth Imre*, *Erwin A. Schmidl*, *Vladimír Segeš*,

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletég. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT

A „NYAKRAVALÓ-ÜGY” – ÚJ ÉRTELMEZÉSI KERETBEN

Petőfi Sándor rövid honvédtiszti pályája során több alkalommal is összetükközésbe került különböző rangú és beosztású szolgálati előjáróival, kezdve zászlóaljparancsnokával, Hrabéczy Miksa őrnaggyal, folytatva Vetter Antal helyettes, majd Mészáros Lázár tényleges hadügyminiszterrel, zárva a sort Klapka György helyettes hadügyminiszterrel. Utóbbi három konfliktus alkalmával egyaránt vezérőrnagyi, azaz tábornoki rangot viselt személyekkel veszett össze, akiket négy, illetve három rendfokozat választott el a századosként, majd kinevezett, de meg nem erősített őrnagyként szolgáló költőtől. A konfliktusok azért is érdekesek, mert sem Mészáros, sem Vetter, sem Klapka nem az összeférhetetlen természetéről volt híres. S noha Vetterben valóban volt némi merevség, Mészárosról a kortársak többsége úgy emlékezett meg, mint jovialis öregúrról, akinek inkább túlzott engedékenységet vetettek a szemére. Klapkát a kortársak kimondottan simulékonynak tartották, s alkalmazkodóképességét és ebből következő hadvezéri határozatlanságát emelték ki. Ugyanakkor érdekes, hogy a katonai fegyelemben tréfát nem ismerő Bem fiaként szerette és óvta Petőfit, s a kevés ránk maradt adat tükrében a szintén igen szigorú Görgei is kimondott tapintattal, sőt, jóindulattal kezelte őt.¹

Petőfivel persze nem volt nehéz összeveszni, erről polgári állású barátai közül többen (Tompa Mihály, Jókai, Vörösmarty) tanúskodhattak volna, s némileg törvényszerű volt, hogy ha egy ilyen öntörvényű, a saját szabályai szerint élő, sőt, erre némileg „rájátszó” egyéniség egy olyan szigorúan hierarchikus szervezetbe kerül, mint a honvédsereg, ott konfliktusokba bonyolódik. Tanulmányunkban e konfliktusok egyik legnevezetesebbikét, s a költő sorsára nézve talán legnagyobb hatásút, az 1849 februárjában lezajlott Mészáros–Petőfi affért vesszük górcső alá, nem annyira az irodalom-, sokkal inkább a had- és politikatörténet szempontjait érvényesítve, megkísérelvén az ügy eddig kevésbé vizsgált forrásainak és összefüggéseinek feltárását és bemutatását.

A költő honvédtiszti szolgálatának első hónapjai

Petőfi Sándor iskolai tanulmányai után 1839–1841 között közvitéztként a cs. kir. 48. gyalogezredben szolgált, ahonnan általános testi gyengeség miatt leszerelték. Katonai tapasztalatait aztán a szabadságharcban ismét hasznosíthatta, amikor 1848. október 15-én a 28. honvédzászlóalj századosává nevezték ki. Petőfi ugyan bevonult alakulatához, azonban

¹ A költő katonai szolgálatának és konfliktusainak eddigi irodalmából kiemelendők a következő munkák: *Dienes* 1958.; *Dienes* 1962.; *Hatvany* 1967. II. k.; *Urbán* 1981/a.; *Urbán* 1994.; *Hajagos* 1998.; *Nagy* 2000. 67–84. o.; *Kedves – Ratzky* 2009. 65–158. o.

1848. november 14-e és 15-e körül szabadságért folyamodott az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz.² Miután alakulata november 17-én a harctérre indult, s Petőfi addig nem kaphatott választ a szabadságkérelmére, az alakulat parancsnokától, Hrabéczy Miksa őrnagytól egy további napnyi visszamaradásra kért engedélyt. Ezt Hrabéczytól meg is kapta, azonban egy nap múlva sem sietett az alakulat után, hanem Erdődre utazott, hogy kimenekítse várandós feleségét az erdélyi katonai helyzet miatt egyre veszélyesebbé váló (vagy annak tűnő) családi fészekből. Itt kapta meg Nádosy Sándor ezredesnek, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének választ a szabadságkérelmére – pontosabban azt az utasítást, hogy kérelmével közvetlenül az ország irányítását ellátó Országos Honvédelmi Bizottmányhoz (OHB) forduljon. Petőfi ezt november 24-én meg is tette: 1849. február 1-jéig kért szabadságot. Ekkor már nem annyira a veszélyes katonai helyzet miatt, hanem azért, mert nem akarta egyedül hagyni előrehaladott állapotú feleségét. Az OHB a kérvényt áttette a hadügyminisztériumhoz, ahol az ismét Nádosy ezredes elé került, aki ekkor már – az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak a hadügyminisztériumba történt beolvadását követően – a katonai osztály vezetőjeként december 12-én ismét az OHB-hoz fordult azzal a kérdéssel, hogy tekintve a jelentős szabadságidőt, engedélyezheti-e a kérelem teljesítését.³ Az átiratra Kossuth meglehetősen ingerülten válaszolt: a minisztérium intézkedjék belátása szerint.⁴

Ezzel egy időben maga Petőfi is értesülhetett arról, hogy ügye nem a legjobban áll, mert december 12-én a következőket írta Orlay Petrics Somának: „Az igaz, hogy én, miután egyáltalában nem kaptam engedelmet, engedelem nélkül jöttem el a zászlóaljtól, de ezért nem volt szükség bevádoltatnom, mert magam azonnal tudtára adtam a honvédelmi bizottmánynak. Ha ezért engemet kitörölnek a kapitányok sorából, fogadom, hogy én meg őket kitörölöm moraliter az élők sorából.” Egyben kérte Orlayt, hogy miután az OHB-től még nem kapott választ a kérelmére, „kérdezősködjél dolgom felől, s ha hallasz valamit, ird meg.”⁵

December 26-án a minisztérium mind Petőfit, mind a 28. honvédzászlóalj parancsnokságát értesítette a szabadság megadásáról; a zászlóaljparancsnokságot egyben utasította arra, hogy gondoskodjon Petőfi helyett másik százados előterjesztéséről, őt pedig létszámfelettiként tüntesse fel a tisztikar kimutatásában.⁶ Hogy Petőfi pontosan mikor kapta meg az értesítést, nem tudni, mert december 26-a után a következő ismert levelét már január 7-én írta. Mindenesetre Hrabéczy őrnagy igen előzékenyen járt el a költővel szemben, hiszen csak jóval a minisztériumi utasítás kézhezvételét követően, 1849. február 3-án terjesztett elő egy főhadnagyot Petőfi helyére, s egészen addig (jelen ismereteink szerint) még csak nem is jelezte, hogy a költő lényegében másfél hónapon át engedély nélkül volt távol eredeti alakulatától.⁷

Közben november 25-én a Katona Miklós őrnagy vezetésével Észak-Erdélybe bevonuló magyar nemzetőrsereg súlyos vereséget szenvedett Désnél, mire Petőfi jónak látta

² Nagy 2000. 68. o.

³ Közli: Petőfi-adattár III. 126–127. o.

⁴ Közli: Petőfi-adattár III. 129. o. Érdekes módon a *Kossuth Lajos összes munkái* vonatkozó kötetében nem szerepel.

⁵ Közli: PSÖM VII. 184–185. o.

⁶ Az alakulatnak szóló értesítést közli: Petőfi-adattár III. 129. o.

⁷ Közli: Petőfi-adattár III. 131. o.

Debrecenbe költöztetni feleségét. December 1-jén már „a kálvinista Rómában” volt, s december 15-én megszületett fia, Zoltán. Petőfi, akinek nyilván emiatt sem akaródzott alakulata után menni, december 24-én közvetlenül az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökéhez, Kossuth Lajoshoz fordult újabb kérelmével. Ebben – utalva a február 1-jéig történt szabadságolására – egyenesen azt kérte Kossuthtól, hogy január 1-jei dátummal neveztesse őt ki őrnaggyá (azaz zászlóaljparancsnokká), „hogy minél előbb saját számadásomra és felelősségemre játszhasam a hazamentés nagy tragédiájában.” Hozzátette: „Ha jobbnak látja Ön kérésemet nem teljesíteni, szolgálni fogok a hazának, mint kapitány, vagy ha ezt is elveszik tőlem, mint közkatona.”⁸ (Azaz, érzekelte, hogy hosszú távolléte miatt a századosi rendfokozata is veszélyben van.)

Kossuthnak ezekben a napokban kisebb dolga is nagyobb volt annál, minthogy a költő némileg szokatlan kérésével foglalkozzon. A beadványt december 27-én iktatták, azon a napon, amikor megérkezett a hír, hogy Görgei kiűrtette Győrt és visszavonult Buda felé.⁹ Így aztán – tudomásunk szerint – az ügyben semmifajta intézkedés nem született. December 31-én az országgyűlés és az OHB döntött arról, hogy áthelyezi székhelyét Debrecenbe. Maga Kossuth csak január 7-én érkezett meg, s a Vetter Antal vezérőrnagy, helyettes hadügyminiszter által vezetett hadügyminisztérium is csak január 10-én kezdte meg működését. Maga Petőfi azonban reménykedett abban, hogy kérelme célhoz ér, mert január 7-én arról írt Aranyának, hogy mielőtt a hazát megmentené, a családját kell megmentenie, ebben számít Arany segítségére (azaz, Arany befogadja a családját). Magyarozatként hozzátette: „Nekem, meglehet, hogy távoznom kell, s nem tudom mikor? tán ha ma nem, holnap.”¹⁰

Nem tudni, hogy Petőfi megpróbált-e személyesen eljárni az ügyben Kossuthnál, de ha igen, akkor onnan nyilván a hadügyminisztériumhoz utasították. Így aztán január 10-e és 13-a között valamikor személyesen Vetter Antal helyettes hadügyminisztertől kért kihallgatást az ügyben. Ekkor került sor kettejük nevezetes összecsapására, ami után Petőfi azt írta Kossuthnak, hogy „azzal az emberrel egyszer beszéltem és többször nem fogok beszélni, nehogy hamisnak tapasztaljam azon hitemet, hogy a bakonyi kanászok a legcivilizáltanabb emberek a világon.” Majd még hozzátette: „soha még csúfabbul senki nem bánt velem, mint Vetter.”¹¹

Magáról a konkrét ügyről viszonylag keveset tudunk. A kortársi visszaemlékezések szerint Vetter azért leckéztette meg Petőfit, mert az nem viselte az előírt nyakravalót, illetve nem kötött kardot sem.¹² Ugyanakkor némi kételyre adhat okot az a tény, hogy a Vetterrel lezajlott affér leírásai feltűnően emlékeztetnek a nagyjából egy hónappal későbbi Petőfi és Mészáros között történt „nagyjelenetre”.

Nagy Sándor történész-levéltáros Petőfi konfliktusait feldolgozó tanulmányában egy másik, véleményem szerint sokkal valószínűbb és hihetőbb verziót közöl. Szerinte Petőfi Vettert az őrnagyi előléptetés ügyében kereste, s a helyettes hadügyminiszter nyilván rápiríthatott az alakulatától hosszú időn át engedély nélkül távolmaradó s szolgálati vét-

⁸ Közli: PSÖM VII. 189–190. o.

⁹ Lásd erre aznap Görgeihez írott levelét. Közli: KLÖM XIII. 901–902. o.

¹⁰ Közli: PSÖM VII. 193–194. o.

¹¹ Közli: PSÖM VII. 197–198. o.

¹² *Vachott* 1889. II. 104–106. o., kivonatosan közli: *Hatvany* 1967. II. k. 549–550. o. Gelich Rikárd szerint Vetter februárban, a Mészárossal lefolyt affér idején is megleckéztette Petőfit. *Hatvany* 1967. II. k. 607. o.

két az őrnagyi előléptetését történő folyamodvánnyal még tetéző Petőfire. Emellett Vetter, aki korábban a bánági hadtest ideiglenes parancsnoka is volt, bizonyára már november folyamán közelebről értesülhetett Petőfi „szabadságolásának” furcsa körülményeiről, majd december végén – immáron helyettes hadügyminiszterként – ismét találkozhatott az ügygel. Vetter Debrecenben éppen ezekben a napokban próbálta meg elérni, hogy a seregtől mutatkozó, alakulatuktól ilyen-olyan indokkal vagy engedély nélkül távollévő tisztek végre térjenek vissza csapataikhoz.¹³

Miután Petőfi Vetternél felsült, január 13-án közvetlenül Kossuth Lajoshoz fordult. Beadványában már nem előléptetést, hanem áthelyezést kért, nyilván abból is kiindulva, hogy a 28. honvédszászlóaljhoz történő visszatérése immáron erkölcsileg hozná őt vállalhatatlan helyzetbe az ottani tisztikar és legénység előtt. Kérte Kossuthot, „tetessen át a 28-dik zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember.” Ha ez nem lehetséges, legalább – költeményeire való tekintettel – kölcsönt adjon neki a kormány, „hogy vele Bemhez menjek, s mellette mint magánember tanulhassam a katonáskodást, s ha megtanultam, le fogom róni tetteimmel e kölcsönt, mert nekem meggyőződés, hogy egyike leszek a haza megmentőinek.”¹⁴

Ez a kérés már meghallgatásra talált, mert Kossuth január 17-én értesítette a hadügyminisztériumot, hogy az OHB „jónak látta Petőfi Sándor honvéd századost azon zászlóaljtól, hol eddig szolgált, Bem tábornok úr hadseregéhez áttenni.”¹⁵ Nem tudni, pontosan mikor indult el, de valószínűsíthető, hogy az értesítés napján már úton volt, mert január 19-én az Erdély északkeleti szélén fekvő Besztercére érkezett. Innen a Szászrégen–Marosvásárhely–Gálfalva–Medgyes–Nagyselyk útvonalon Szelindeken csatlakozott Bem táborához.¹⁶

Petőfi és Mészáros

Petőfi ezt követően Bem oldalán harcolta végig az erdélyi hadsereg dél-erdélyi hadjáratát. Bem február 8-án, a piski ütközet előtti napon indította futárként Debrecenbe, ahova mint tudjuk, február 13-án megérkezett,¹⁷ s másnap már innen írt Arany Jánosnak. Beszámolt arról, hogy Bem táborába tette át magát, Bem hadsegédje lett, a tábornok oldalán öt véres ütközetben vett részt, amelyekben önmagához méltóan viselte magát. „Jelenleg mint futár vagyok Debrecenben s egypár nap múlva ismét lódulok vissza” – folytatta.¹⁸

Másnap írta meg a hivatalos *Közlönynek* szóló második tábori tudósítását Bem dél-erdélyi hadműveleteiről. (Az elsőt még egy nappal a vizaknai katasztrófa előtt, Vizaknáról küldte, s a *Közlöny* február 9-i számában látott napvilágot.) A második, február 15-i

¹³ Az ügyre lásd: *Dienes* 1958. 62–68. o.; *Dienes* 1962. 66–72. o.; *Hatvany* 1967. II. k. 546–550., 744–749. o.; *Bényei* 1973. 72–76. o.; *Urbán* 1981/a. 381–383. o.; *Nagy* 2000. 69–71. o.; *Kedves – Ratzky* 2009. 76–78. o.

¹⁴ PSÖM VII. 197–198. o.

¹⁵ Petőfi-adattár III. 130. o.; KLÖM XIV. 159–160. o.

¹⁶ PSÖM V. 139. o. és *Hatvany* 1967. II. k. 558. és 562. o.

¹⁷ Lásd erre a jelenleg ismeretlen magyar eredeti alapján készített német fordítást: „a lázadóktól küldött hírvivők és futárok betűrendes jegyzékéről.” Petőfi-adattár III. 131–132. o.

¹⁸ PSÖM VII. 199. o.

dátumú tudósítás a február 4-i vizaknai ütközettől a Dévára történt visszavonulásig és Petőfinek a táborból való távozásáig ismertette az általa versben is megénekelt „négy nap” történetét. „8-kán én elhagytam (de csak rövid időre) a táborot, s azóta mi történt? nem tudhatom, csak annyit tudok a tábornoktól, hogy ő másnap azonnal indult visszafelé, s hiszem, hogy seregünk most ismét, ha Szebenben nincs is, bizonyosan Szeben alatt van, és nemsokára benn lesz” – fejezte be a beszámolót. Majd hosszan ecsetelte Bem érdemeit azzal, hogy bármennyire is „derék hősi volt e sereg, az, hogy egy csomóban és épségben maradt e viharos napok után, egyedül tábornokának érdeme.” Ez a tudósítás a *Közlöny* február 17-i számában látott napvilágot.¹⁹

Ugyanezen a napon, február 15-én Mészáros Lázár hadügyminiszter a térparancsnokság útján berendeltette a hadügyminisztériumba Petőfit. A miniszter ekkor már nyilván értesült a térparancsnokság által vezetett napi jelentések valamelyikéből a költő Debrecenbe érkezéséről, s miután Bem nemigen kényeztette el a hadügyminisztériumot jelentéseivel, ezért is fontosnak tarthatta a személyes tájékoztatást. (Nincs arra utaló adatunk, hogy Petőfi Bemtől Kossuthnak hozott volna jelentést. Bem február 8-án Déváról ugyan írt Kossuthnak, de ez a jelentés csak február 17-én érkezett meg Debrecenbe – együtt a piski győzelemről beszámoló február 9-i tudósítással.)²⁰ Mindenesetre Petőfinek valóban kellett volna magától jelentkeznie a minisztériumban – még abban az esetben is, ha Bemtől nem hozott a hadügyminiszternek semmilyen levelet vagy üzenetet.

További magyarázat lehetett, hogy ezekben a napokban érkezett meg Hrabéczy Miksa őrnagynak, a 28. honvédszászlóalj parancsnokának előterjesztése Petőfi századosi helynek betöltéséről.²¹ Ez ugyan nem feltétlenül indokolta volna a költő berendelését – ugyanakkor afféle emlékeztetőként felhívta a figyelmet a személyére.

Nagy Sándor tanulmánya szerint Mészáros kimondottan készült a költő megleckéztetésére, melyre volt személyes és volt hivatali oka is. Személyes oka több is volt/lehetett. Petőfi 1848 májusától folyamatosan bírálta a Batthyány-kormány politikáját, főleg annak hadügyi politikáját – pontosabban, a hadügyi politika általa vélelmezett hiányát. Augusztus 10-én így írt a *Marczius Tizenötödikének* írott cikkében: „Felszabadultunk a Metternich-kompanya alól, s kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan elmondhatni, hogy: »eben gubát«. Amaz tetteivel törekedett vesztünkre, emez tétlenségével fogja vesztünket okozni. Mi haszna, hogy a mód különböző? az eredmény egy.” További személyes okot szolgáltatott Mészáros számára az 1848 augusztusában a *Nép Barátja* hasábjain az 1848. május végén Galíciából hazaszökött, Lenkey János huszárcapitány századáról írott verses krónika, melynek utolsó versszakában arra utalva, hogy Mészáros nyilatkozatban ítélte el a szökést, így fogalmazott:

¹⁹ A két tudósítást közli: PSÖM V. 132–134. o.

²⁰ Bem – Kossuth, Déva, 1849. febr. 8. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, H 2. Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (MNL OL OHB) 1849:2208.; Bem – Kossuth, Déva, 1849. febr. 9. MNL OL OHB 1849:2207.

²¹ Részletét közli: Petőfi-adattár III. 131. o.

Itt a haza földén,
 Hová vont szívetek,
 Forró öleléssel
 Üdvözlünk titeket,
 Vitéz jó testvérek,
 Üdvözlünk ezerszer...
 Beszéljen akármit
 A hadügyminiszter!

A vers azonban nem a két és fél hónappal azelőtt történtek megéneklése volt csupán, hanem meglehetősen határozott és egyértelmű fellépés az 1848. augusztus folyamán a népképviselői országgyűlésben lezajlott hadügyi vita fő kérdésében, ti. az 1848. július 11-én közfelkiáltással megajánlott 200 000 újoncból „magyar lábba” állítva, azaz, tisztán magyar nemzeti haderőt alkossanak-e, vagy pedig a magyarországi kiegészítésű cs. kir. ezredek kiegészítésével, feltöltésével, illetve az általuk működtetett kiképzési rendszer felhasználásával hozzanak-e létre ütőképes haderőt.²² Mészáros terve az volt, hogy a kiállítandó újoncokból újabb seregre zászlóaljakat hoznak létre. Ezt a tervet az országgyűlés többsége elutasította. A képviselők jelentős része újabb honvédszászlóaljak szervezését indítványozta. Végül kompromisszumos megoldás született. Az újoncokból kiegészítették volna a Magyarországon állomásozó, magyarországi seregeket és lovas-ezredek, a fennmaradó újoncokból pedig újabb honvédszászlóaljakat szerveztek volna.

A vita kapcsán Petőfi nem fukarkodott a hadügyminiszterre tett dehonesztáló megjegyzésekkel. Augusztus 18-án – amikor maga is jelen volt a javaslat képviselőházi vitáján²³ –, így írt barátjának, Bankós Károlynak: „Éppen most foly a vita, az élethalál-küzdés a gyűlésben, a fölállítandó katonaságról, mit Mészáros, ez az örült marha erőnek erejével a régi német katonaság kaptafájára akar ütni. Láttál-e ennél cudarabb hazaárulást, a magyar nemzetre nagyobb gyalázatot hozó dolgot, akár ostobaságból, akár gazságból ered? de most jut eszembe, hogy éppen utósó leveledben beszéltél elragadtatással Mészárosról... borulj hát le előtte és csókold meg lábát, azon lábát, mely a magyar függetlenséget és a magyar nemzetméltóságot olyan csúful oldalba rúgja!”²⁴ Miután atyái barátja, Vörösmarty is a kompromisszumos megoldást támogatta képviselőként, Petőfi versben támadta meg őt, s a kibontakozó vitában másik barátjával, Jókai Mórral is összeveszett. Mindezekről Mészáros is tudhatott: a *Lenkei százada* és a Vörösmartyval folytatott vita híre is eljuthatott hozzá.

A megleckéztetés hivatali oka Petőfi némileg szokatlan katonai pályája volt. A miniszter tudhatott Petőfi furcsa szabadságolási ügyéről, ahogy arról is, hogy 1849 januárjában hogyan került át eredeti alakulatától Bem táborába. Nagy Sándor feltételezése, hogy Mészáros mindezek alapján kimondottan készült arra, hogy „befűtsön” Petőfinek, nem tűnik alaptalannak.

²² *Urbán Aladár*: Petőfi 1848 augusztusában. In: *Urbán* 1981/b. 338–347. o. Vö.: *Benkő* 1979. 514–530. o.

²³ Lásd erre Pesty Frigyes naplóját, a vonatkozó részt közli: Petőfi-adattár II. 90. o. Vö.: *Spira* 1989. 131–132. o.

²⁴ PSÖM VII. 166. o.

Az ügy²⁵

Az üggyel kapcsolatban a szakirodalom még abban a tekintetben sem egységes, hogy Petőfi egyszer vagy kétszer járt-e Mészárosnál a minisztériumban. Dienes András például Petőfi február 17-én Mészároshoz intézett levelét félreértelmezve két találkozóóról, egy február 15-eiről, és egy 16-airól írt, Urbán Aladár és Kerényi Ferenc pedig a február 14-i megjelenést is elképzelhetőnek tartja a hadügyminisztériumban a 16-i összecsapás mellett.²⁶ Miután azonban Mészáros február 15-én másnapra rendeltette be a téparancsnokság útján Petőfit, s egyetlen közvetett vagy közvetlen forrásunk sem tud arról, hogy a költő két egymást követő alkalommal is megjelent volna a minisztériumban, igazat kell adnunk Nagy Sándornak, aki szerint Petőfi csak február 16-án járt a hadügyminiszternél.²⁷

Az említett Petőfi-levelben sincs utalás arra, hogy kétszer is találkozott volna, s a félreértelmezett passzusból sem következik a két találkozás ténye. („Megfontoltam a dolgot, melyért tegnap magához hívatott Ön, s annak következtében jelentem, hogy kapitányi egyenruhámat levettem, miután azt nyakravaló nélkül egyáltalában nem lehet viselni, s miután a nyakravaló-nem-hordás végett több leckéztetést vagy pláne kényszerítést nincs kedvem tűrni.”) Inkább arról van szó, hogy Petőfi tudatosan félreértelmezte az előző napi affér kiváltó okát (ti., hogy nem jelent meg előbb és felszólítás nélkül a hadügyminisztériumban), illetve, hogy Mészáros a „fejmosás” során nagyobb terjedelemben foglalkozott Petőfi szabálytalan öltözködésével, mint a jelentkezés elmulasztásával.

Magára az afférra többen is visszaemlékeztek, ám ezek a visszaemlékezések nem egészen egybehangzók. Először maga Mészáros, aki 1850 nyarán vagy őszén juthatott el emlékirata írása közben a nevezetes eseményhez.²⁸ Eszerint „Debrecenben történt Petőfivel, az eredeti nagy költőink egyikével a hadügynek baja, kit ő nyakravaló nélküli megjelenésért, az egyenruhai szabályzat ellenére, ennen verseivel figyelmeztette, és mivel az à la Hamlet divatnevezés nem tetszett, goromba hírlap útján kifejezéssel nyilvánítván megvetését, honvéd ruhájának és tisztének többé nem akar esmértni. E goromba levél sajtó útján nyilvánított, mire Petőfi beesvén szerepébe, elmény s jó szatírárt írt a hadügy ellen, mire a miniszter jót kacagott, a becstelenített honvédtisztek pedig jónak találtak. Ez, ez szép volt, s ami szebb volt, Bem propter hoc [ezért] őrnagynak nevezé. Ez, mint kuriózum álljon itten, hanem menjünk inkább a legnagyobb tényre át.”²⁹

²⁵ Az ügyre lásd: Dienes 1958. 95–108. o.; Dienes 1962. 121–135. o.; *Martinkó* 1965. 472–474. o.; *Hatvany* 1967. II. k. 605–617., 749–753. o.; *Bényei* 1973. 78–82. o.; *Nemeskürty* 1977. 316–317. o.; *Urbán* 1981/a. 386–388. o.; *Fekete* 1998. 218–222. o.; *Nagy* 2000. 71–74. o.; *Kerényi* 2008. 434–435. o.; *Kedves – Ratzky* 2009. 96–98. o.

²⁶ Dienes 1958. 104. o.; *Urbán* 1981/a. 386–387. és 406. o.; *Kerényi* 2008. 434. o.

²⁷ *Nagy* 2000. 72. o.

²⁸ Mészáros az 1849. január 4-i kassai ütközet leírása után jegyzi meg, hogy e sorokat 1850 júliusában írja; 1851 januárjában pedig már az 1849. júliusi események elbeszélésénél járt. *Mészáros* 1867. I. k. 352. o. Az 1849. júliusi események ismertetésénél Klapka első emlékirata alapján idéz bizonyos okmányokat, ez pedig 1851. január elején jutott el Kútahyába, így a vonatkozó részek nyilván ezt követően keletkeztek. Perczel: *Naplóm* I. k. (1851. január 2.) 131. o.; Perczel Miklós naplója. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 3185. I. k. fol. 326–329.

²⁹ *Mészáros* é. n. II. k. fol. 134. Szokoly Viktor átírozott közlésében a szöveg így hangzik: „Debrecenben történt Petőfivel, eredeti nagy költőkkel is ösmert bajom, kit az egyenruhai szabály ellenére nyakravaló nélküli megjelenéséért saját verseivel figyelmeztettem, kinek mivel az »à la Hamlet divat« elnevezés nem tetszett, – goromba kifejezéssel nyilvánítá megvetését s honvéd-ruhájának és honvédtisztnak többé nem akart ismértni. E goromba levele sajtó útján nyilvánított, mire Petőfi belesvén szokott szerepébe, jó szatírárt írt a

Mint látjuk, Mészáros összevonja a február 16-i személyes találkozón történeteket Petőfi másnapi levelével, annak közzétételével a hivatalos *Közlönyben*, illetve Petőfi ezt követően írott és a *Marczius Tizenötödikében* publikált *Nyakravaló* című költeményével. Magáról az afférról csak annyit tudunk meg, hogy Mészáros „nyakravaló nélküli megjelenésért, az egyenruhái szabályzat ellenére, ennen verseivel” figyelmeztette a költőt, s ennek során hangzott el (a Petőfi színészi pályájára is utaló) „à la Hamlet divat” kifejezés is.

A következő tanú – akinek beszámolóját eddig az irodalomtörténet-írás nagyobb dicsőségére senki sem használta – az író Jósika Miklós báró, aki ekkortájt az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjaként Debrecenben tartózkodott. Jósika az *Egy magyar család a forradalom alatt* című, első ízben 1862-ben megjelent regényében tucatnyi érdekes részletet örökített meg a forradalom és szabadságharc történetéről, különösen az 1848. októbere és 1849. májusa közötti időszakról. Noha ezt a Jósikára vonatkozó életrajzi irodalom már korábban megállapította, a történészek és az irodalomtörténészek közül viszonylag kevesen használták ezeket az adatokat.³⁰

A Jósika által megőrzött változat Mészáros személyes beszámolóján alapul – azaz, a történetek szóba kerültek az OHB ülésén is. Jósika szerint Mészáros a bizottmány ülésén felolvasta Petőfi február 17-én hozzá intézett levelét. „Tudnunk kell, folytatja Jósika, hogy a lángeszű költő soha nyakkendőt nem viselt, s mikor egyszer teljes katonai ékben, de nyakravaló nélkül megjelent Mészárosnál, a katonai egyenlőséghez szokott tábornok jól megmondogatta neki az igazat. – Petőfi mérgelődött, de hallgatott; hanem haza érkezvén, írta a corpus delictit, melyet most Mészáros igen mulattató páthosszal s hangnyomattal olvasott fel.”³¹

Időrendben a harmadik a kalandos életű Kászonyi Dániel, 1849-ben az Országos Rendőri Hivatal ügynöke, afféle polgári hírszerző. 1882-ben megjelent emlékezése szerint Petőfi Bem küldöttként érkezett Debrecenbe, ahol jelentkezett a hadügyminisztériumban, s kérte „a hadművelleti kancellária akkori főnökét” (azaz a tábornoki/vezérkari osztály vezetőjét, aki ekkor Stein Miksa ezredes volt), hogy jelentse be őt Mészárosnál. Az illető tiszt, ismerve Mészáros ragaszkodását a katonai formákhoz, előre intette Petőfit, ne menjen be nyitott ingallérral a miniszterhez, „mely egészen elfödte honvédatillája arany gallérját, s cserélje fel veres tollas pörge kalapját csákóval, mivel Mészáros ily kicsinységekre sokat tart.” Közben bejött az irodába Vetter, aki alaposan megnézte Petőfit, majd bement Mészároshoz, s közölte, hogy kint egy őrnagy [!] szabályellenes ruházatban vár bebocsátásra. „No, majd megmosom én neki a fejét” – mondta Mészáros. A belépő Petőfi fejét Mészáros alaposan megmosta előírás-ellenes viseletéért, sőt, szobafogságra akarta küldeni, de erről a hadművelleti iroda vezetője lebeszélte, mondván, hogy ezáltal kitenne magát a közvélemény megrovásának.³²

Kászonyi beszámolójával több komoly probléma is van, ti. keverednek benne a Petőfi–Vetter-, a Petőfi–Mészáros- és a májusi Petőfi–Klapka-afférok elemei. A legnagyobb gond azonban az, hogy a szerző az affér idején nem tartózkodott Debrecenben. Február 14-én

hadügyér ellen, melyen jót kacagtam, s melyet a becsuteltetett honvédtisztek is jónak találtak.” *Mészáros* 1867. II. k. 172. o., a vonatkozó részt idézi: *Hatvany* 1967. II. k. 605. o.

³⁰ *Szaák* 1891.; *Décsi* 1916.

³¹ *Jósika* 1897. II. k. 237. o.

³² A vonatkozó részletet közli: *Hatvany* 1967. II. k. 605–606. o.

Egerben volt,³³ s 17-én innen küldött részletes és igen pontos jelentést Kállay Ödön képviselőnek és kormánybiztosnak a szolnoki ellenséges tábor erejéről és elhelyezéséről.³⁴ Ez egyébként kivételesen egybevág 1868-ban németül megjelent emlékiratának vonatkozó részével.³⁵ Azaz, éppen a kritikus napokban bizonyosan nem volt ott az ideiglenes fővárosban, s így információit csak hallomásból szerezhette. Árulkodó jel, hogy a Magyarhon négy korszakáról írott német nyelvű emlékiratában meg sem említi Petőfit, 1882-ben megjelent visszaemlékezése írásakor viszont már olvashatta Mészáros visszaemlékezését.

Nem leszünk sokkal okosabbak a hadügyminisztérium tábornoki osztályán ekkor századosi rangban szolgáló Gelich (1848–49-ben Gélics) Rikárd 1885-ben megjelent visszaemlékezésétől sem. Ennek érdekessége, hogy Petőfi ruházatát ugyanúgy írja le, mint Kászonyi (lehet, hogy egyenesen az ő cikkéből vette át). Emlékezése szerint ő volt az, aki figyelmeztette Petőfit, hogy ne menjen be így Mészároshoz, a költő azonban nem törődött a figyelmeztetéssel. Gelich szerint a költő először Vetterhez ment be, akinél „megrovatot”, majd ez továbbküldte Mészároshoz, aki „szintén ráförmedt, úgy, hogy hangját a legközelebbi szobában is lehetett hallani.” Másnap a *Marczius Tizenötödikében* megjelent Petőfi költeménye, melyben „mindnyájan, mint osztrák fekete-sárga emberek le voltunk hordva”, s „többek közt az is volt mondva, hogy az ellenséget nem gallérral, hanem karddal verik meg.” (Valójában egyik sem szerepelt a versben.) Petőfi emellett mindenkinek elmondta az esetet. Mészáros ezek után „katonásan akart vele elbánni”, de figyelmeztették, „hogy forradalom alatt költővel nem oly szigorún venni dolgot”, mire Mészáros megelégedett azzal, hogy a hivatalos *Közlönyben* kinyomtatatta Petőfi nyilatkozatát.³⁶

Gelich emlékezésében is keveredni látszik Petőfi Vetterrel és Mészárossal lezajlott afférjainak története, s maga az időrend sem pontos: Mészáros már február 18-án közzétette Petőfi előző napi levelét, a *Nyakravaló* című vers viszont csak a *Marczius Tizenötödike* február 20-i számában jelent meg. Kászonyi emlékezéséhez képest fontos eltérés, hogy Gelich szerint mind Vetter, mind Mészáros megróttá Petőfit.³⁷

Időrendben az utolsó Vachott Sándor feleségének, Csapó Máriának a visszaemlékezése, amely előbb az Abafi Lajos által szerkesztett *Figyelő* hasábjain, majd 1889-ben önálló kötetben is napvilágot látott. Vachottné a legenyhébb kifejezéssel élve, nem szívelte Petőfi feleségét, Szendrey Júliát, így az egész ügy felelősségét igyekezett az ő nyakába varrni. „A nyakravaló ügy, mely legújabbban a hírlapokban is tárgyaltatik – írja – soha nem leende fölmaradt esemény, ha e különben oly érdekes asszony kevésbé szenvedélyes, s férje heveségét csillapítani igyekszik.” Vachottné szerint Mészáros „kedélyes jószággal figyelmeztetett egykor a népköltőt, hogy kard és nyakravaló nélkül, mint katonatiszt ne járjon.” Vachottné egész szónoklatot ad Mészáros szájába: „Hiszen tudom én azt, hogy költőnek több szabad, mint másnak, – de éppen mert kiváló egyéniség Ön, menjen példával elől úgy is, mint katona, s tartsa magát komolyan felelősi rendületéhez. – Őszintén sajnál-

³³ Kászonyi – Repetzky Ferenc, Eger, 1849. febr. 14. MNL OL H 110. Repetzky Ferenc kormánybiztos iratai. 4. doboz, 2. tétel, №. 544.

³⁴ Közli: Saját kezébe, 81–82. o. Vö.: Kászonyi 1977. 241. o.

³⁵ Kászonyi 1977. 239–241. o.

³⁶ Gelich 1885. 6–7. o. A vonatkozó részt közli: *Hatvany* 1967. II. k. 607. o.

³⁷ Gelich nem szól az afférokrol sem az 1855-ben Mészárosról, illetve Vetterről írott jellemrajzában, sem a magyar szabadságharcot tárgyaló háromkötetes művében. *Gelich* 1855. 7–47. o.; *Gelich* é. n.

nám, fiatal barátom, ha különködés bajt idézne elő: ha egy Petőfi, az előjogok s kiváltságok ellensége, – kivételként kívánna tekintetni, kiváltságot akarna kierőszakolni, csupán azért, mert mit az egész hadsereg tisztikara köteles viselni, – neki kényelmetlen viselet a nyakravaló és kard. – Fogadja el egy öregember apai tanácsát: s maradjon hű e részben is elveihez: az egyelőség- s testvériséghez. Mi a többi tisztnek nem szabad, magamat sem véve ki – e kívánja, hogy önnek arra kiváltságos szabadsága legyen.”

Vachottné szerint Petőfit Mészáros „szelíd, jóakaró arca, hófehér haja és szakálla mellett annyira lefegyverzé, hogy tiszteletteljes illedelemmel köszönte meg a figyelmeztető jó tanácsot, s félig-meddig fel is tette magában, hogy azt követni fogja.” Amikor azonban otthon elmesélte a történeteket, Szendrey Júlia „kigyúlt arcokkal s oly hangon, mely majdnem megvető volt” kérdezte tőle: „És te nyugodtan végig hallgattad oktalan tanácsát? Nem érezted a vén copf szavaiban a sértő gúnyt, – a burkolt fenyegetést, – az iskolás gyermek irányában illő fenyegetést? Oh Sándor, van-e véred, hogy méltólag vissza nem utasítád a vén kotnyeles ízetlen beavatkozását...?” Petőfinek sem kellett több, s hiába próbálta őt mindenki, többek között Vörösmarty Mihály is csillapítani, megírta a Mészáros elleni gúnyverset. Mészáros azonban „sokkal higgadtabb s nemesebb jellemű férfiú volt”, nem törődött a költő versével, Petőfi pedig továbbra is kard és nyakravaló nélkül járt Debrecenben.³⁸

Vachottné láthatólag olvasta Kászonyi, és talán Gelich cikkét, és vélhetőleg ismerte Mészáros emlékiratát és Jósika regényét is. Ugyanakkor Kászonyihoz, Gelichhez és Jósikához képest is jelentős mértékben áthangszerelte Mészáros szerepét: a kemény odamondogatásból, sőt, kiabálásból így lesz jóindulatú figyelmeztetés, ami ugyan nem zárható ki Mészáros saját szövege alapján, de nem is következik belőle feltétlenül. Petőfi Mészároshoz intézett levelében „leckéztetésről” és „kényszerítésről” olvashatunk, ami némileg távol áll a jóindulatú figyelmeztetéstől – bár kétségtelen, hogy lelki alkat kérdése is, ki mit érez figyelmeztetésnek és mit leckéztetésnek. Mindenesetre, Vachottné szövegéből is kimaradt a Petőfi február 17-i levelére történt utalás, illetve az az apró tény, hogy ennek Mészáros általi közzététele két nappal a *Nyakravaló* megjelenése előtt történt. Hozzáteendő, hogy Vachottné a Vetter–Petőfi affért a nyakravaló ügy *utánra* teszi, ami végképp kételeyeket ébreszt elbeszélésének hitelesége iránt; annál is inkább, mert az emlékirat írásakor a *Magyar Salon* 1887. évi közléséből már ismert volt Petőfi 1849. január 13-i levele Kossuthhoz, melynek alapján a Vetter–Petőfi összecsapás egyértelműen datálható volt.

Végül van még egy visszaemlékezés az ügyre, melynek szövegét azonban egyelőre nem ismerjük, csupán azt az ismertetést, amelyet Dienes András közöl róla. Ez Gyurkovics (Máté) Mátyás kézírata, amelyet Dienes András Ferenczi Zoltánnak, Petőfi egyik első monográfusának a hagyatékában talált. Az 1804-ben született Gyurkovics szücsmester volt Pesten, s Petőfivel 1848. március 15. óta bizonyíthatóan ismerték egymást, ugyanis mindketten tagjai voltak a Pest Városi Rendre Ügyelő Választmányának.³⁹ Április 30-ától fogalmazó volt a Földművelés-ügyi, Ipari és Kereskedelmi Minisztériumban, s decemberben is itt szolgált. 1849. január 26-ától munkavezető volt a magyar hadügyminisztérium alá tartozó Országos Ruházati Bizottmányánál Debrecenben.⁴⁰

³⁸ Vachott 1889. II. k. 102–103. o.

³⁹ Petőfi-adattár I. k. 179., 182., 192., 201. o.; Petőfi-adattár III. 89., 91–93., 95. o.

⁴⁰ Életrajzát lásd: *Bona* 2008. 417. o.; *F. Kiss* 1987. 529. o.

Dienes szerint Gyurkovics vezette be Petőfit Mészároshoz, aki tüstént nekitámadt, hogyan merészelt „nyakkendő nélkül” megjelenni előtte? Gyurkovics szerint kard és kardkötő viszont volt Petőfin, mert Petőfi azt levette az oldaláról, s letette Mészáros elé azzal, „ha ebben rejlik a vitészség, akkor lemondok a tisztségemről”; majd rögtön elment.⁴¹

Gyurkovics emlékezését csak ebben a közvetett formában ismerjük, azonban ezzel is vannak különböző problémák. Egyrészt, nem ismerjük a keletkezés időpontját, ami – tekintve azt, hogy a szerző közel száz évig élt – 1867 és 1904 között bármikor történhetett. Ha Ferenczi Petőfi-monográfiája megjelenését követően nem is gyűjtötte a témára vonatkozó anyagot (ami kevésbé valószínű), akkor is az 1867–1896 közötti három évtizedben bármikor írhatta Gyurkovics az emlékezést. Problematikus az is, hogy Gyurkovics ekkor valóban Debrecenben volt-e (az Országos Ruházati Bizottmány székhelye ugyanis Nagyváradon volt, ugyanakkor Debrecenben is működött fiókbizottmánya); de még a debreceni szolgálati hely sem jelenti azt, hogy ténylegesen a hadügyminisztérium épületében szolgált.

Tartalmi szempontból pedig az emlékezésben elmondottak nem egészen egyeznek azzal, amit Petőfi február 17-i leveléből az afférról tudunk – ti. a levélből az következik, hogy Petőfi nem a hadügyminiszterrel történt találkozás alkalmával, hanem egynapos gondolkodást követően, február 17-én jelentette be a lemondását.

Egyetlen tényező viszont figyelemre méltó, s erre már Dienes András is felhívta a figyelmet: Petőfi nyakravalót ugyan nem viselt a találkozás alkalmával, *de kardot és kardkötőt* igen. Mindez azért lényeges, mert Vachottné visszaemlékezése az egyetlen, amely határozott formában állítja, hogy Petőfi nem viselt kardot, míg Mészáros és Gelich nem szól a kard hiányáról, Gyurkovics pedig határozottan említi a kard hordását. Nem véletlen, hogy Petőfi levelében is hangsúlyosan a *nyakravaló* miatti leckéztetés szerepel. A költő ugyanis hajlamos volt figyelmen kívül hagyni az öltözködési szabályzatot, de abban bizonyosak lehetünk, hogy szolgálati ügyben kard nélkül nem jelent meg a minisztériumban.⁴²

Mindenesetre, az ügy tipikus példája annak, hogy hiába rendelkezünk egy esetről akár több visszaemlékezéssel is, ezek ismerete inkább akadályozza, mint segíti az esemény rekonstruálását. Némi segítséget csak Petőfi Mészároshoz intézett február 17-i levele jelent számunkra. Ennek vonatkozó részét érdemes teljes terjedelmében idézni:

„Megfontoltam a dolgot, melyért tegnap magához hívatott Ön, s annak következtében jelentem, hogy kapitányi egyenruhámát levettem, miután azt nyakravaló nélkül egyáltalában nem lehet viselni, s miután a nyakravaló-nem-hordás végett több leckéztetést vagy pláne kényszerítést nincs kedvem tűrni. Én tettem már annyi szolgálatot a hazának, hogy nekem meg lehetne azt engedni, hogy a hazát nyakravaló nélkül védhessem; ha Önöknek másképp tetszik, ám legyen meg az Önök akaratja. Egyébiránt: Önök letéphettek rólam az egyenruhát, de nem téphetik ki kezemből a kardot... teljesíteni fogom hazafiúi kötelességemet egyszerű polgári öltözetben, mint közkatona; csak arra bátorodom Önöket figyelmeztetni, ne iparkodjanak a honvéd-egyenruhából kirázni az olyan tiszteket, kik minden erejükkel arra törekcszenek, hogy e ruhának elveszített becsületét visszaszerezzék, mert az ilyen emberek ügyis nem nagy számmal vannak. Különben tisztelettel maradok.”⁴³

⁴¹ Dienes 1962. 130–131. o.

⁴² Vachottné alapján a kardviselés hiányát véli az ügy fő kirobbantó okának: *Kedves – Ratzky* 2009. 96. o.

⁴³ PSÓM VII. 200. o.

A levél alapján feltételezhető, hogy Petőfi fegyelmezetten hallgatta végig Mészáros szemrehányó leckéztetését, s a hadügyminiszter valóban figyelmeztette őt arra, hogy vagy hajlandó eleget tenni a ruházati (és fegyelmi) előírásoknak, vagy nem tartanak igényt a tisztí szolgálataira. Az is kiderül belőle, hogy Petőfi nem első dühében írta a levelet, hanem megfontolás után. Igen erőteljes a célzás Mészáros korábbi katonai kudarcaira, amikor a honvédtiszti ruha elveszett becsületéről ír. A dolog pikantériája, hogy Petőfi maga is egy alapvetően sikertelen hadjáratból tért vissza Debrecenbe, még ha február 17-én már ismert is volt Bem piski győzelmének híre, amely *utólag* avatta egy *győzelmes* sereg tagjává Petőfit.⁴⁴ Petőfinek azonban a lemondó levél ellenére is feltett szándéka volt, hogy „mihelyt egy meglehetősen sereg indíttatik Bemhez” ő maga is visszatér a táborba; ti. – ahogy ifj. Szász Károlynak február 17-én délután mondta – „nagyocska erő nélkül nem lehet az oláhok csordáin áthatolni.”⁴⁵

Mindenesetre Mészáros – ahogy Jósikától tudjuk – bevitte az OHB ülésére a levelet, „s arcának azon kedélyes kifejezésével, mely olykor ártatlan gúny színezetét vette fel, így szólt: Íme, urak! Azután még mielőtt leülne, Petőfinek a feledhetetlen költőnek, egy hozzá intézett rövid levelét olvasta fel.” A felolvasáson a jelenlévők mind nevettek, Mészáros pedig így kommentálta: „Itt van la! Ezt nyertük az által, hogy seregünkben kezdettől fogva be nem hoztuk a katonai fegyelmet! Most Petőfi úr nem akar nyakraválót kötni, máskor majd akad tiszt, kinek inkább tetszik ingujjban megjelenni, aztán talán végre sansculottjaink vagy hegyi skótjaink is lesznek, kik még egyebet is nélkülöznek! Gyönyörű tekintete [kinézete] lesz aztán az ily seregeknek! Most már kész a kófic, ezen már az ördög sem segít!” Ugyanakkor, Jósika emlékezése pontos, Kossuth nem volt jelen, amikor Mészáros felolvasta a levelet.⁴⁶

Mészáros rövidesen – nyilván még első dühében (Dienes András szerint tréfás kedvében) – intézkedett a levélnek a másnapi, február 18-i *Közlönyben* történő kinyomtatásáról, a következő kommentárral: „Hogy minő levéllel tiszteltetett meg a hadügyminisztérium azt ezennel minden kommentár nélkül a nyilvánosságnak átadja.”⁴⁷

Mészáros eljárása kétségkívül szokatlan és lovagiatlan volt – igaz, Petőfi lemondó levele is unikálisnak mondható a maga nemében, főleg egy tiszt részéről. Már csak azért is, mert a szabályzat szerint a lemondás nem a benyújtás pillanatában, csak annak tényleges elfogadása után válik érvényessé. Ebben a helyzetben a valamilyen okból leköszönő tisztek inkább óvatosan fogalmaztak, mentegetőztek, s némi merészséget – például politikai fenntartások megfogalmazását – csak olyanok engedtek meg maguknak, akik nem voltak a minisztérium hatókörében. Mészáros – ha nem is tekintjük a hadügyminiszteri pozícióját – mégiscsak egy vezérőrnagy volt, akit négy rendfokozat választott el Petőfi századostól, s már csak az előjárói tekintély fenntartása miatt sem volt szokás ilyen goromba levelet írni egy tábornoknak.

Ugyanakkor az sem volt szokás, hogy valakinek a lemondó levelét a sajtóban közlétegyék. Mészáros mentségére szolgálhat, hogy – ellentétben Hatvany Lajos, Dienes András

⁴⁴ Lásd erre a Kossuth által Bem hadijelentése alapján fogalmazott közleményt, közli: KLÖM XIV. 468–469. o. Maga a hír előző este érkezhett, lásd erre Gyulay Lajos naplóbejegyzését: *Gyulay* 2003. II. k. 278. o. Érdekes módon, Hunfalvy Pál csak február 20-án jegyezte fel a hírt. *Hunfalvy* 1986. 201. o.

⁴⁵ Ifj. Szász Károly naplója, 1849. febr. 17. Közli: Petőfi-adattár II. 122. o.

⁴⁶ *Jósika* 1897. II. k. 236–237. o.

⁴⁷ Közli: *Endrődi* 1972. 523–524. o.

és Martinkó András állításával⁴⁸ – a levél formailag és tartalmilag nem magán-, hanem hivatalos levél volt; de akkor sem volt elegáns dolog azt a hivatalos lapban közzétenni úgy, hogy a másik fél számára nemigen volt lehetőség a válaszra. 1848–1849 fordulóján tucatsanyi, Petőfinél magasabb rangú honvédtiszt adta be a lemondását, némelyikük egyenesen átállt az ellenséghez – mégsem tudunk arról, hogy bármelyikük lemondólevelét közzétették volna. Nyilván a hivatásos tisztek közötti szolidaritás ez esetben erősebb volt, mint a levelek közzétételéből levonható erkölcsi tanulságok iránti vágy. Ez a szolidaritás viszont nem működött a volt cs. kir. ezredes és a kiszuperált közbakából lett honvédtiszt között. (Némi pikantériát adott az ügynek az is, hogy éppen a *Közöny* előző napi száma közölte Petőfi lelkes hangvételű beszámolóját a Vizaknától Dévára tartó visszavonulásról.⁴⁹)

Mészáros indulatosságát mutatja, hogy a levelet azon melegeben átküldte a *Közönynek* (erről értesítette Kossuthot is⁵⁰), viszont a Petőfi lemondásával kapcsolatos intézkedések csak négy nap múlva, február 21-én születtek meg. Ezen a napon adta ki a hadügyminisztérium az igazolást arról, hogy Petőfit „saját kívánatára” mentették fel „eddig hű szolgálatától”, s „hogy miután minden igény fenntartás nélkül lépett ki a legfelsőbb szolgálatból, neki sem a tiszti címek használata sem a hadseregi egyenruha viselése meg nem engedett.”⁵¹

Jellemző egyébként a hadügyminisztériumban uralkodó rendtelenségre, hogy az értesítést Petőfi elbocsátásáról eredeti alakulatához, a 28. honvédszázalajhoz küldték (ahol akkor már betöltötték a helyét, s erről a minisztérium is tudott), de nem a bányászati hadosztály táborába, ahol az alakulat szolgált, hanem Erdélybe – nyilván azért, mert Petőfi onnan jött.⁵² A Petőfinek szóló február 17-i értesítést csak február 23-án küldték meg neki a térparancsnokság útján, aznap, amikor Petőfi ismét Bem táborába tartott futárként.⁵³

Visszatérve az eseményekre, Petőfi február 18-án olvashatta a saját levelét és Mészáros kommentárját a *Közöny*ben. Ezután írta meg a *Nyakravaló* című versét, amelyet február 20-án a radikális *Marczius Tizenötödike* le is közölt. (Miután a lap délután jelent meg, nem tudni, hogy a verset 18-án, 19-én vagy 20-án adta-e le a költő.)⁵⁴

Nyakravaló nélkül akarod megvédeni hazádat?
Oh te számár te, minő ostoba képzelet ez!
Honszeretet, bátorság s más, mind kőfic: az a fő
A katonában, hogy nyakravalója legyen.
Mészáros Lázár, akitől én ezt tanulám, s ő
Tudja, hogy a legfő hősben a nyakravaló,
Mert hisz az ő hada, mely oly hősleg megfutamúlt volt,
Egytül-egyig mind, mind nyakravalóba vala.
Nyakravalótlanak, takarodjatok a csatatérrül...
Éljen Mészáros s éljen a nyakravaló!

⁴⁸ *Hatvány* 1967. II. k. 615–616. o.; *Dienes* 1958. 106. o.; *Martinkó* 1965. 472. o.

⁴⁹ PSÖM V. 133–134. o.

⁵⁰ Mészáros – Kossuth, Debrecen, 1849. febr. 17. Közli: Petőfi-adattár III. 132. o.

⁵¹ Közli: Petőfi-adattár III. 133. o.

⁵² Hadügyminisztérium – 28. honvédszázalaj parancsnoksága, Debrecen, 1849. febr. 21. Közli: Petőfi-adattár III. 133. o.

⁵³ Hadügyminisztérium – debreceni térparancsnokság, Debrecen, 1849. febr. 23. Közli: Petőfi-adattár III. 133–134. o.

⁵⁴ Hozzáteendő, hogy a lap előző napi száma közölte Petőfinek a *Négy nap döngött az ágyú...* című versét.

Ha Mészáros eljárása nem volt elegáns és lovagias, úgy Petőfié sem mondható annak. Mészáros hadvezéri teljesítménye valóban meglehetősen siralmas volt, azonban 1849. január 4-i kassai veresége idején egy nem túl jól felszerelt, felfegyverzett és kiképzett sereget vezetett, amely komoly fegyverzeti és ruházati hiányokkal birkózott. Arról nem is beszélve, hogy az elmúlt hetekben ez a haderő már aratott győzelmeket, január 22-én Tarcalnál, 23-án Bodrogheresztúrnál, 31-én pedig Tokajnál – igaz, nem Mészáros vezetésével.

Vachott Sándorné meglehetősen zavaros kronológiájú visszaemlékezése szerint férje, Vachott Sándor maga is járt Kossuthnál Petőfi ügyében.⁵⁵ Ez nem egészen valószínűtlen, ugyanis – akárcsak januárban – ismét Kossuth mentette ki Petőfit az egyre inkább dagadó botrányos helyzetből. Sőt, valószínűnek tűnik, hogy maga Petőfi is járt az OHB elnökénél. Erre a találkozóra legkésőbb február 20-án kerülhetett sor, mert Petőfi aznap találkozott ifj. Szász Károllyal, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium segédfoglalmazójával, s elmondta neki, hogy február 22-én indul Kolozsvárra „fontos küldetésben” a kormánytól.⁵⁶ A küldetés valóban fontos volt: a költő három másik futárral együtt 60 000 forintot vitt Csány Lászlónak, Erdély teljhatalmú országos biztosának.⁵⁷

Ugyanezen a napon a *Közlöny* közölte Petőfi *Európa csendes...* című versét, s a szerkesztő Gyurmán Adolf kommentárjában örömet fejezte ki afölött, hogy „legnépszerűbb költőnk elmeműveit” közölheti a lap. „Ezzel is egy hézagot vélünk pótolni időszaki sajtónkban, melynek fájdalom, míg a haza végzeteinek kockája fegyver élire van állítva, a pillanat kényszerűsége ritkán engedi meg, hogy az emberi szellem magasb igényeit is kielégítse. S ezért úgy hisszük, kétszerte kedvesb leend olvasóink előtt lapjainkban Petőfivel, a költővel találkozhatni.”⁵⁸

A kommentár azért érdekes, mert egyértelmű kiállítás a *költő* (de nem a katona) Petőfi mellett. Ugyanakkor feltételezhető, hogy Petőfi és Gyurmán tisztázhatták a lemondólevél megjelenésének körülményeit. Petőfi gesztust tett a hivatalos lapnak, amikor költeményét oda, és nem a *Marczius Tizenötödikébe* adta közlésre (ami Csernátoni Lajos alább idézendő nyilatkozata után egyébiránt nem csoda); s Gyurmán is gesztust tett Petőfi felé, amikor vállalta a vers közlését.

A közvélemény és a nyakravaló-ügy

Az ügynek itt lényegében vége is volt, azonban rövidesen a nyakravaló-affér egy tágabb válság részévé vált. Kezdődött azzal, hogy február 21-én, a *Nyakravaló* megjelenésének másnapján Csernátoni Lajos, a *Marczius Tizenötödike* szerkesztője is megszólalt a vitában. Kijelentette, hogy „az egészet mindkét részről nagyon rosszul felfogottnak” tartja. Ha Mészáros elnézőbb lett volna, azzal nem veszélyeztette volna sem a hazát, sem a katonai fegyelmet; Petőfitől pedig elvárható a példaadás a katonai fegyelemszabályok

⁵⁵ Vachottné azonban a látogatást az általa a Petőfi–Mészáros-összecsapás utánra datált Vetter–Petőfi aférfélt követő időszakra helyezi, és szerinte mind Kossuth, mind Vetter arra akarták rábeszélni Vachotton keresztül Petőfit, hogy hagyja ott a katonaságot. *Vachott* 1889. II. k. 104–106. o.

⁵⁶ Ifj. Szász Károly naplója, 1849. febr. 20. Közli: Petőfi-adattár II. 122–123. o.

⁵⁷ Kossuth – Csány, Debrecen, 1849. febr. 23. KLÖM XIV. 534. o. A 60 000 forintra és annak átadására vonatkozó további iratokat közli: Petőfi-adattár III. 134–135. és 139–140. o.

⁵⁸ *Endrődi* 1972. 524 o.

megtartásában. Emellett „a hadsereg irányában is – mely bizony széles e világon mindennütt retiradokkal tanulja kivívni a győzedelmet – több gyöngédséget vártunk volna.” (Ez utóbbi utalás legalább annyira vonatkozhatott a Mészárosról Klapka által átvett, s a elmúlt hetekben sikeres felső-tiszai hadtestre, mint Görgeinek a főhadszíntéren nemrég megjelent feldunai hadtestére.) Végül kijelentette: „A tegnapi vers beleegyezésem nélkül jött ki, s azt a *Közlöny*ben megjelent levéllel együtt nagyon illetlen modorúnak tartom.”⁵⁹ A nyilatkozat súlyát az is adja, hogy Csernátoni nemcsak a verset közreadó lap egyik szerkesztője, de Kossuth egyik titkára is volt – azaz, az OHB elnökének egyik munkatársa (egyébiránt Petőfi „eszmétársa”) nyilvánosan elhatárolódott a költőtől.

A vers közreadása komoly hullámokat kelthetett a szerkesztőségen belül is, mert Pálffy Albert, a *Marczius Tizenötödike* másik szerkesztője a lap másnapi, február 22-i számában kijelentette, hogy „jelen számtól kezdve a felelősség egyedül alulírottat fogja illetni.”⁶⁰

A kevés fennmaradt forrás alapján nehéz megállapítani, hogy a közvélemény hogyan reagált az ügyre. Mindenesetre beszédes tény, hogy jelenleg (Pálffy Albert kiállásként is értékelhető megjegyzésén kívül) csupa olyan megnyilatkozást ismerünk, amely Petőfit hibáztatja. A Csernátonitól politikailag és emberileg is igencsak messze álló Hunfalvy Pál képviselő február 20-án jegyezte fel naplójába: „Petőfi nyakravaló miatt lemondott tisztségéről, s piszkolódik Mészáros ellen. Hja, nagy hazafi!”⁶¹

A Petőfivel Erdélybe készülő ifj. Szász Károly kommentárja sem baráti: „Petőfi egy sületlen és a hitványságig gyermekes história miatt kapitányságáról lemondván, már nem tudom, miképp fog a sereghez visszamenni.”⁶² Másnap ugyanezt ismételte: Petőfi „most közelebről egy hitvány nyakravalóért odahagyta kapitányságát, s általában gondolatlan és sületlen ember.”⁶³ De még öt hónappal később is így idézte fel az eseményt: „Debrecenben ama silány nyakravaló história miatt felberzenkedett s a kapitányságról lemondott nagy hirtelen.”⁶⁴

Február 25-én Mártonffy Zsigmond őrnagy, a 67. honvédszászlóalj parancsnoka küldte be az alakulat tisztikara „Petőfi Sándornak ismeretes levelében foglalt becsteleníteni törekvő kitévelire hozott nyilatkozatát”, azzal a kéréssel, hogy azt Mészáros tétesse közzé a hivatalos *Közlöny*ben.⁶⁵ Pedig Mártonffy nem afféle fekete-sárga cs. kir. tisztként került a honvédseregbe: 1845-ben egy olvasóegylet szervezése miatt volt kénytelen elhagyni a katonai szolgálatot, majd Wesselényi Miklós báró titkára volt. 1848 tavaszán az *Erdélyi Híradó* hasábjain amellettt érvelt, hogy a székely határőrség tartsa meg fegyvereit, mert ez az unió és a szabadság biztosítója.⁶⁶ 1848 nyarán honvéd hadnagyként mind Wesselényit, mind Kossuthot tájékoztatta a délvidéki magyar katonai vezetés alkalmatlanságáról⁶⁷ – azaz, politikailag inkább Petőfihez, mint Mészároséhoz állt közel.⁶⁸ A Mészároséhoz inté-

⁵⁹ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 21. №. 7. 26. o. Újraaközl: Petőfi-adattár I. 311–312. o.

⁶⁰ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 22. №. 8. 29. o.

⁶¹ *Hunfalvy* 1986. 201. o.

⁶² Ifj. Szász Károly naplója, 1849. febr. 20. Közli: Petőfi-adattár II. 122. o.

⁶³ Ifj. Szász Károly naplója, 1849. febr. 21. Közli: Petőfi-adattár II. 123. o.

⁶⁴ Ifj. Szász Károly naplója, 1849. júl. 20. Közli: Petőfi-adattár III. 171. o.

⁶⁵ Mártonffy – Mészáros, Tasnád, 1849. febr. 27. Közli: Petőfi-adattár III. 138–139. o.

⁶⁶ *Jakab* 1880. 140–141., 250–251. o.

⁶⁷ Mártonffy 1848. júl. 15-én Kossuthhoz, illetve 17-én Wesselényihez intézett levelét közli: TL 1875. 712–714. o.

⁶⁸ Életrajzára lásd: *Bona* 2015. 412. o.

zett levélben Mártonffy hangsúlyozta, ő maga is „szórul szóra” azonosul a nyilatkozattal (amelynek szövegét sajnos nem ismerjük).

Mészáros február 27-én kelt válaszában megköszönte a nyilatkozatot, melyben a tisztikar „Petőfy Sándor lovagiatlan levelére és nem éppen rossz verseire” vonatkozik, ugyanakkor kérte, hogy a tisztikar álljon el ennek közzétételétől. Úgy vélte, Petőfi a levele által „maga magát szégyenítette meg: a honvéd tisztikar becsületén legkisebb csorbát sem ejtett, minthogy az Petőfy úr minden becsmérlései felett áll, és a haza tiszteletét, szeretetét tejes mértékben bírja, valamint képezi a nemzet bizodalját.” A folytatás némileg zavaros: „Versei által az irodalom köribe tett érdemeire, sőt nevére is homályt árazott; kinek legnagyobb büntetője maga a közvélemény.” Ugyanakkor kérte, hogy ha a tisztikar mégis ragaszkodik a nyilatkozat közzétételéhez, „némely kifejezések helyett a szelidebbeket szíveskedjék választani, a nyilatkozat második fele helyett pedig talán élcesebb kitételekkel élni és azt újra kidolgozni”; de az lenne a legjobb, „ha az egész nyilatkozat félre tétetnék.”⁶⁹

Meg kell említenünk Jókai lapjának, az *Esti Lapok*nak az állásfoglalását is. Petőfi és Jókai viszonya 1848 szeptembere óta meglehetősen feszült volt, és nincs adatunk arról, hogy a két egykori jó barát 1849 februárjában találkozott volna egymással. Jókai, aki a *Marczius Tizenötödikével* állandó vitában állt, azaz, bizonyosan olvasta Petőfi versét, az *Esti Lapok* hasábjain – ha közvetve is – egyértelműen foglalt állást a vitában.

Amikor a *Marczius Tizenötödikében* Csernátoni megtámadta Mészáros az eszéki erőd kapitulációja miatt, Jókai február 23-án külön cikket írt *Ne bántsátok meg a katonát!* címmel, amelyben azt fejtegette, hogy a katona becsülete „nem olyan, mint más emberé”, s „ha volnának is a katonák közt egyeseknek gyarlóságai, azokat kötelességünk az egész testületért kíméllettel érinteni, mert minden egyes katonában az egész van meggyalázva.”⁷⁰ Február 27-én pedig azt fejtegette, hogy „azon név, mely most a magyar hadsereg egységét fönntartja, Mészáros Lázár neve...”⁷¹ Végezetül, március 1-jén a lap *Debreczeni csizio* című rovatában Kolmár József, Petőfi és Jókai egykori pápai iskolatársa – Bárdi Bükk álneven a – következő, humorosnak szánt álhírt tette közzé: „Bem táborában 7 kapitány és 3 káplár fölakasztja magát nyakravaló-viselés miatt.”⁷²

Végül érdemes megemlíteni, hogy Petőfi versét átvette az ostromlott Komáromban megjelenő *Komáromi Értesítő* – csak éppen a Mészárosra vonatkozó hat sort, illetve az utolsó sorból Mészáros nevét hagyta ki – így értelmezve újra az eredeti mondanivalót.⁷³

Az eszéki kapituláció ügye

Visszatérve a *Marczius Tizenötödikénél* lezajlott szerkesztőváltás által jelzett válságra, a lap ugyanazon a napon, amikor Csernátoni említett nyilatkozata megjelent, támadást indított Mészáros ellen. Február 21-én ugyanis megjött a hír, hogy a Dráva-menti Eszék

⁶⁹ Mészáros – A 67. honvédszászlóalj parancsnoksága, Debrecen, 1849. febr. 27. Közli: Petőfi-adattár III. 140. o.

⁷⁰ Közli: Jókai 1980. III. 52. o.

⁷¹ Közli: Jókai 1980. III. 67. o.

⁷² Közli: Petőfi-adattár I. 312. o. Kolmárra lásd: *Hatvány* 1967. II. k. 611. és 620–622. o.

⁷³ Lásd erre: *Kemény* 1957. 33–34. o. és Petőfi-adattár I. 313. o. Ugyanakkor Kemény G. Gábor tévesen úgy véli, hogy versből az említett részeket a komáromi várkormány által alkalmazott cenzúra miatt hagyták ki. Valójában a komáromi várkormány csak március végén lépett fel határozottan a lap ellen, akkor, amikor annak cikkei a titokvédelmi szabályokat hagyták figyelmen kívül.

erődje február 16-án kapitulált a cs. kir. záróerők előtt. Miután nagyjából ezzel egy időben érkezett meg a Vág-menti lipótvári erőd kapitulációjának híre, a közvélemény meglehetősen ingerült és izgatott volt. „Eszék átadása borzasztó! 5000 ember örség, 300 ágyú, 2400 mázsa puskapor, 3 hónapi élelem, 190,000 ft pénz – és feladja magát egy lövés nélkül! Annyi ezer emberrel és fegyverrel kevesebbünk van! Irtózatós!” – írta Kossuth a baranyai főispán és kormánybiztos Batthyány Kázmér grófnak.⁷⁴ Hunfalvy Pál fel is jegyezte naplójába, hogy az eszéki erőd parancsnoka, Eder tábornok „szinte olyan ember, ki a rác háborúban [a délvidéki harcokban] inkább ártott, mint használt.”⁷⁵ „Nem tudunk sehogyis zöld ágra verdődni [!] egyes apró csatákat megnyerünk, ellenben városainkat egymás után adják fel. Így Lipold és Eszék várait, még pedig árulás útján. Kormányunkban van a hiba, mely tiszteit rosszul választja” – írta naplójába Gyulay Lajos képviselő.⁷⁶

Február 21-én Kossuth már sajátkezű levélben kérte Mészáros, hogy „minden tisztelet ki Eszéken szolgált a kapituláció ideje alatt s akárhol megkapható, egyenesen haditörvényszék elibe, vagyis a nemzet megnyugvása végett a vésztörvények által megállapított vegyes bíróság elibe” állíttasson. Az elnök emellett a képviselőházban indítványt szándékozott tenni, „miszerint kijelentessék, hogy a nemzet becsstelenednek nyilatkoztatja mindazokat, kik a várfeladásban részesek”.⁷⁷ Ez aztán február 26-án – Madarász László indítványára – meg is történt.⁷⁸

Eszék feladásának híreről a *Marczius Tizenötödike* már február 21-én tudósított azzal, hogy ezen nemigen lehet csodálkozni, hiszen az „alsótáborbeli viseletéről” mindenki által fekete-sárgának ismert Friedrich Eder tábornokot bízta meg a parancsnoksággal a hadügyminisztérium, „melynek már több szerencsétlen választásait kesergé meg e haza”, s amely mégis „egy megfoghatatlan politikával” továbbra is megbízhatatlan személyeket nevez ki „a legnevezetesebb pontokra.” A cikkíró szerint a hír „megcáfolást vagy megerősítést igényel a kormány részéről, mely, vagyis annak hadügyi része bár okulna választásában nem régi copfos szimpátiák, hanem a káros tapasztalás rideg tanításai után járni el.”⁷⁹

A Mészáros elleni támadással együtt azonban egy másik, jól felismerhető tendencia is mutatkozott a *Marczius* hasábjain. Ugyanazon a napon, amelyen az Eszék feladásáról szóló első híradás megjelent, a lap közölte a *Radicalis* álnévű szerző első cikkét. *Radicalis* Görgei felvidéki táborából érkezett Debrecenbe, három hónapig szolgált Görgei alatt, s cikke elején így nyilatkozott róla: „A fővezérben számos szép tulajdon egyesült. – Hadi tapintatáról, éles elméjéről, férfias bátorságáról kezeskedik mindenki, ki ismeri.” A cikk folytatása azonban már nem Görgei táboráról szól, hanem a Batthyány-kormány hadügyi politikáját, s a hadseregellátás anomáliáit bírálja.⁸⁰

A lap február 22-i száma hosszú vezércikkben elemezte a hadi helyzetet, s megemlítette ugyan Eszék kapitulációját, de csak azért, hogy felhívja a figyelmet a pétervárad erőd biztosításának szükségességére. Az aláíratlan (hihetőleg Pálffy Albert által írt) cik-

⁷⁴ Kossuth – Batthyány Kázmér, Debrecen, 1849. febr. 21. Közli: KLÖM XIV. 511. o. Az ügyre lásd: *Rabár* 1998.

⁷⁵ *Hunfalvy* 1986. 202. o.

⁷⁶ *Gyulay* 2003. II. k. 280. o.

⁷⁷ Kossuth – Mészáros, Debrecen, 1849. febr. 22. Közli: KLÖM XIV. 522–525. o.

⁷⁸ *Pap* 1870. I. k. 132–133. o.; *Beér – Csizmadia* 1954. 367. o.

⁷⁹ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 21. №. 7. 25–26. o.

⁸⁰ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 21. №. 7. 27–28. o.

ket egy másik, Csernátoni Lajos által jegyzett rövid írás követte, amely az eszéki kapitulációból levonandó következtetések ismertetését ígerte („az eddig követett hadügyi intézkedések hová vezetnek”), azzal a sokat ígérő befejezéssel, hogy „holnap elmondandjuk, hogy mit tartunk mi a legnagyobb kalamitásnak, mi Magyarország forradalmát érte.”⁸¹

A február 23-i számban aztán Csernátoni bevetette nehéztüzérségét. „Félre dobom a szatíra éles tollát, befedem a humor rózsaszín írnedvét! – Erős, kemény éles vas tollat kezembe, mely írja le az igazságot meztelenül és pusztán, hadd értse meg az is, ki más hangot nem szokott meghallani.” Csernátoni szerint nemigen lehet nagyobb hibát elkövetni, mintha a hadügyek vezetését a kormány olyan emberre bizza, „ki embere a múlt rögeszméinek, ki embere a múlt balítéleteinek.” Ez történt Mészáros Lázár esetében, „kinek magyar becsületessége iránti köz- és általunk is mindig osztott meggyőződés elhallgattatá a méltatlankodás, tényeken alapult aggodalom és elvesztett előnyök feletti bosszankodás bensőleg oly sokak által osztott érzelmeinek egy nyilvános és elhatározott fellépés általi nyilatkozatát.”

Csernátoni futólag utal a sikertelen délvidéki hadműveletekre, „a kassai hadjárat szentimentális oldalára”, Pétervárad őszi állapotára és az augusztusi újoncállítási vita vajúdsáira, amelyekre Mészáros pártolói mindig találtak mentséget. „S így ment szép lassacs-kán a nemzeti ügy az enyészet felé” – folytatja. Véleménye szerint „a magyarnak ügyei egy kétséges hírű hadügyminiszter alatt nem jutottak volna ennyire; mert a nemzet ellen-örködő szeme vagy arra kényszerítette volna őt, hogy a gyanakodhatásnak még csak szí-nét is kizárják intézkedései; vagy pedig – ha csakugyan nem tisztának bizonyult volna be, helyét egy – a forradalom katlanából tisztulva kijött egyének adja át.” Ez azonban Mészárosnál nem történhetett meg, „mert a bizalom benne oly általános volt, miképp a minisztériumok hamvaiból még szilárdabbul emelkedett ki, s szemeit a legkiáltóbb hibákra és tévedésekre is behunyá”; s ezt a bizalmat a sajtó sem kezdte ki.

Csernátoni szerint azonban „a tartózkodás immár bűn, a hallgatás most már hazaárulás lenne; és ezért mi kimondjuk, hogy Mészáros Lázárnak hadügyministersége valódi kalamitás az országra, a hadseregre, a szabadság ügyére nézve.” Mészárost már régen ki kellett volna hagyni a kormányból, azonban valahányszor ez felmerült, „előállott egy vármegyista párt”, s a „rémülés hangján” így érvelt: „Mészáros kihagyása a hadsereget megoszlatja, hogy a tisztikar lemond, a csapatok nagy részét magával viszi sat., sat.” Csernátoni szerint azonban ez az érvelés hamis, hiszen azok, akik el akarták hagyni az önvédelmi harc táborát, ezt már megtették. „A kába kislelkűség, mely azt hiszi, hogy a szabadság ügyének próbált harcosai oly egyéniség elvesztésén fognak meghasonlani, ki – még akármilyen okból – őket győzelemre vezetni soha nem tudá, oly egyén elvesztéséért, kinek önféjű kinevezései Erdélybe egy Baldaccit,⁸² Eszékre egy Edert küldének, a közvélemény feljajdulására mit sem ügyelve.” Csernátoni szerint alig van példa történelemben, „mely Eszék feladásának gyalázatosságához hasonlítana.” Erre pedig azért került sor, mert az erőd parancsnoka „egy haszontalan áruló volt, kit a hazafi rész már régóta ösmér, s ki mégis egy oly pont védelmének vezetésével bízott meg.” Egy ilyen ügybe máshol a kormány bukna bele, nálunk azonban „még most is kétségeskednek elbocsátani azon hadminisztert, ki e hazának késedelmeskedésével és kinevezéseivel annyi szomorú napokat

⁸¹ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 22. №. 8. 29–31. o.

⁸² Baldacci Manó vezérőrnagyot, aki 1848 novemberében Kolozsvárt is feladta.

okozott.” Végül kiejtette, hogy „mi a hazában balul esik ki, azt utoljára is a főnek, a vezérnek [ti. Kossuthnak] rója fel a nemzet”, éppen ezért nem kell kímélni azokat, „kik balesemények okozói, következőleg a vezér népszerűségének megrontói.”⁸³

Ugyanebben a lapszámban a Radicalis álnevű szerző valóságos dicsőhimnuszot írt Görgeiről, akinek neve mindörökre „első rendű csillagként ragyogand”, szent lesz, és emlékezetére „áldás özöne szálland”. Görgei „egyike a legkitünőbb jellemeknek, minőket a történetirat csak keveseket mutathat fel”, külsejére nézve pedig olyan, „mintha apja Mars, anyja Minerva lett volna... Görgei! téged a magyarok Istene adott nekünk, ha te velünk, ki ellenünk.” A cikk lényegében Görgei Győrtől Kassáig tartó visszavonulásának tulajdonította a szabadságharc megmentésének érdemét, s kiemelte, hogy míg Görgei fegyverrel hat az ellenségre, „szóval az ész és igazságnak veséig ható szavával katonáira, és az elámitott vagy közönyös, ügyünket felfogni nem tudó néptömegre.” Ez utóbbival kapcsolatban példaként hozta fel a felvidéki szász és szlovák népességhez intézett kiáltványait. A cikk befejezése sem kevésbé lelkes: „Éljen Görgei! míg ő él, előre haladand minden katonája, mert elől megyen ő, és el nem hagyja őt egy magyar is soha? – Görgeivel utolsó csepp vérig!”⁸⁴

Ez már Kossuthnak is sok volt – annál is inkább, mert éppen ezen a napon kapott hírt Luzsénszky Pál bárótól, a Görgei feldunai (ekkor már VII.) hadteste mellé kirendelt kormánybiztostól, hogy Henryk Dembiński altábornagy fővezéri kinevezése miatt a hadtestben elégedetlenség és engedetlenség jelentkezett.⁸⁵

Február 24-én tehát levelet írt Csernátoninak. „Önnek mint egyik elnöki titoknoknak állása a közvélemény előtt természetesen azon következtetést vonja maga után, hogy amint mint journalista ír, az az én véleményemmel nem ellenkezőnek, vagy éppen megegyezőnek gondoltatik, mert az emberek úgy okoskodnak, hogy ha ez nem így volna, Önnek meg kellene szünni elnöki titoknoknak lenni” – kezdte a levelet. Sőt, azt is Kossuth véleményének tulajdonítják, ami a *Marczius Tizenötödikében* más tollából megjelenik. Ő erre már figyelmeztette Csernátonit, s diszkréciójától remélte, „hogy ezen viszony delicát oldalát kellőleg méltányolandja s lesz annyi tekintettel irántam, hogy nem ügyvekedik engem személyesen kompromittálni.”

E várakozásában csalódott: a Mészáros elleni, Csernátoni aláírásával megjelent cikk Kossuthra nézve „borzasztó compromissio s ilyen eljárás az elnöki titoknok állásával inkompatibilis.” Rövidel azelőtt már megette, hogy az OHB tagjait kritizálta, ugyanakkor a jelenlegi cikkben Kossuthot dicsérgeti. „Tetézi pedig a compromissiót, hogy ugyanazon lapban, melyben Mészáros annyira gyaláztatik és kilépése mint százszor ajánlott, sürgettetik, azon Görgei egekig magasztaltatik, ki írott proklamációban mondta ki, hogy csak Mészáros útján hozzá érkezendő parancsnoknak engedelmeskedik.”⁸⁶ – És mindez történik éppen akkor, midőn a Görgey seregének Dembiński alá rendelése miatt mutatkozó bujtogatások megfőkezése vétett munkába s minden eszközt fel kell használni, hogy a hadseregnek hűségét s a haza iránti engedelmességét elvégre tökéletesen biztosíthassuk.”

⁸³ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 23. №. 9. 33–35. o.

⁸⁴ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 23. №. 9. 35–36. o.

⁸⁵ Kossuth – Luzsénszky, Debrecen, 1849. febr. 23. Közli: KLÖM XIV. 530–534. o.

⁸⁶ Az 1849. január 5-i váci nyilatkozatban.

Csernátони sokat ártott cikkeivel, s ő, Kossuth, ugyan tiszteli egyéni véleményét, „de hogy saját titoknokom engem kompromittáljon, s ő maga neheztse borzasztó hivatalom súlyát – erre nem valék s nem vagyok elkészülve.” Mindezek alapján sajnálattal kéri, „hogy titoknoki hivatalával hagyjon fel.” Emlékeztette, hogy dacára a Csernátони múltjára vonatkozó vádaknak, alkalmazta őt, „de Ön engem folyvást borzasztóan kompromittálgat, nem akarja felfogni hivatalos állása delicatessének igényeit. . . Lehetetlen, hogy engedjem, hogy saját titoknokom legyen az Eris almája köztem s a hadsereg közt. A katonai becsület nagyon kényes dolog, Lederer macskazenéje 3 lovas ezred átszökésére volt ok, vagy alkalom,⁸⁷ most [az] Ön cikkei tág utat nyitnak az ellenemi ármánynak a hadseregben. Magammal nem gondolnék, de a hazával kell gondolnom.”⁸⁸

Kossuth levelére Csernátони azonnal válaszolt. Válaszlevele ugyan nem ismeretes, de Kossuth erre írott válaszából kiderül, hogy belátta Kossuth szemrehányásainak jogosságát, és alávetette magát Kossuth döntésének; egyben megkérdezte az elnököt, hogy milyen módon történjen a lemondása. Kossuth még ugyanaznap válaszolt erre a levélre. Miután hosszan fejtegette, hogy a jó politika az elemek számbavételére, s nem a pusztá igazságra épít, megismételte, hogy Csernátони mennyit ártott előző napi cikkével. „Mert azon két cikk egymás mellett így áll: hogy az ármada fele, mely a hadnagyból lett ifjú tábornokra kancsal szemmel néz, azt fogja mondani, meggyaláztattam Mészárosot, hogy a megdicsért Görgeiből minisztert tegyek. – Görgei pedig s párthívei, kik tudják, hogy az engedelmeséget felmondó tábornokot nem akarom miniszterré tenni, azt mondandják, eleresztem Önt, mert lapja dicsérte Görgeit.” Kossuth tehát azt tanácsolta Csernátонinak, hogy „részint családi körülményei, részint másnemű rendeltetése következtében” jelentse be, „hogy sem titoknoki hivatását, sem a journalisticai pályáját nem lehet folytatnia egy ideig”, s mentségül hozza fel, hogy „újabb rendeltetésének a journalisticai pályát feláldoznia azon meggyőződés indította, mert újabb rendeltetését mind titoknoki hivatásánál, mind amannál a hazára hasznosabbnak véli.” De ha meg akar maradni az újságírói pályán, azt is bejelentheti, „hogy Ön a journalisticai pályán kívánván működni, hogy idejét ennek szentelhesse egészen, titoknoki hivataláról lemondott.” Kossuth egyben diplomáciai futárszolgálatot ajánlott Csernátонinak, amit az el is fogadott.⁸⁹ Csernátони lemondásának híre még aznap elterjedt.⁹⁰

Február 25-én vasárnap volt, ezen a napon a *Marczius* nem jelent meg. Csernátони ezen a napon értesítette a lap szerkesztőjét, Pálffy Albertet, hogy ezentúl nem ír a lapba.⁹¹ Február 26-án azonban, mintha mi sem történt volna, egy aláíratlan cikk Mészárosnak a képviselőházban aznap az eszéki kapituláció kapcsán mondott beszédét szedte ízekre, s ismét őt hibáztatta Eszék elvesztéséért. (Mészáros ugyanis azt fejtegette, hogy a kormányzat mindent megtett az erőd biztosítása érdekében, s a parancsnoki állomány meg-

⁸⁷ Ti. az 1848. május 10-én Ignaz Lederer lovassági tábornok, magyarországi főhadparancsnoknak adott macskazene, s az annak szétverését követő vizsgálat idegenítette el a Magyarországon szolgáló, nem magyarországi kiegészítésű cs. kir. ezredeket a magyar ügytől.

⁸⁸ Kossuth – Csernátони, Debrecen, 1849. febr. 24. Közli: KLÖM XV. 894–895. o.

⁸⁹ Kossuth – Csernátони, Debrecen, 1849. febr. 24. Közli: KLÖM XV. 896–897. o. Az ügy értelmezésére lásd: *Kosáry* 1985. 244–245. o. Megjegyzendő, hogy ezekben a napokban a *Közlöny* nem hivatalos rovatából egyenesen kivettek egy, már betördelt cikket, amelynek szerzője szintén Görgei téli hadműveleteit dicsérte. *Hermann* 1989.

⁹⁰ Lásd erre Hunfalvy Pál naplóbejegyzését: *Hunfalvy* 1986. 207. o.

⁹¹ Csernátони Lajos: Búcsúszó olvasóimhoz. *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 28. №. 13. 49. o.

bízhatatlanságát fel sem tételezték.)⁹² Ugyanezen a napon jelent meg Radicalis cikksorozatának újabb folytatása, amely Görgei hadszervezési tehetségét dicsérte, megvédte őt a népfelkelők és önkéntes nemzetőrök 1848. novemberi hazaküldésével kapcsolatos vádak ellen, sőt, a hadseregében alkalmazott botbüntetést is indokoltnak mondta. A cikkben volt néhány oldalvágás a hadügyminisztérium kinevezési gyakorlata ellen; a szerző például azt állította, hogy csak „számos elhibázott hadügyminisztériumi kinevezések” miatt nem áll csupa olyan tisztből Görgei hada, „kikre méltán büszke lehetne a haza.” Állítása szerint, ahogy Kossuth Görgeiben, „úgy Görgei brigádéroisaiban [dandárparancsnokaiban] a legszerencsésebb választást tevő” (ami annak fényében figyelemreméltó, hogy 1848–49. fordulóján e dandárparancsnokok fele elhagyta a magyar hadsereget.)⁹³

A másnapi, február 27-i számban csak egy rövid cikkceske bírálta Mészáros „imparlamentaris és unconstitutionalis” nyilatkozatát, mert a hadügyminiszter azt merete mondani, hogy a felsőház jelenlétében könnyebb lenne felelős kormányt alakítani.⁹⁴ (Valójában Mészáros nem ezt mondta.) Ez a lapszám Radicalis tollából csak egy tábori történetet közölt a felvidéki hadjáratban két ellenséges lovat zsákmányoló huszárról,⁹⁵ s csak a március 2-i szám hozta az újabb folytatást a felvidéki néphangulatról, majd a 7-i szám a sorozat befejezését az Aulich-hadosztály 1849. január közepi harcairól.⁹⁶

A február 28-i lapszám szinte egészét Csernátoni búcsúja alkotta. A röviddel azelőtt megindult *Esti Lapok* hasábjain Jókai Mór szerkesztő ugyanis külön cikkben tárgyalta Csernátoni ifjúkori bankjegyhamisítási ügyét. Csernátoni fontosnak tartotta részletesen tisztázni ifjúkori botlásának történetét, s a cikkben idézett Kossuth hozzá intézett leveleiből is.⁹⁷ Az ennek kapcsán kibontakozott vita azonban már nem tartozik tárgyunkhoz.

Mindenesetre, a nyakravaló-üggyel kezdődő, s a Petőfi körüli botrányból egyre inkább Mészáros körüli zűrzavarrá fejlődő eseménysor 1849. február–március fordulóján végleg elaludt. Köszönhető volt részint annak, hogy Petőfi visszatért Erdélybe, ahol rang nélküli segéd tisztként állt szolgálatba, hogy aztán Bem ismét visszaadja századosi rendfokozatát. A Mészáros körüli turbulenciát egyértelműen Kossuth határozott fellépése csillapította le, és Csernátoni menesztésével ismét egyértelművé tette, hogy az önvédelmi harc táborának egységét mindennél előrébbvalónak tartja. Csernátoni belebukott a rosszul időzített és valóban tapintatlan támadásba, de Kossuth róla sem vette le a kezét, azaz, a radikális sajtó és tábor irányába is gesztust tett. És végül, az ügy elalvásához hozzájárult egy sokkal nagyobb szenzáció: Henryk Dembiński altábornagy Tiszafüreden történt elmozdítása a fővezéri pozícióból 1849. március 3-án, amelyhez képest a nyakravaló-ügy valóban vihar volt egy pohár vízben.⁹⁸

Ugyanakkor Mészárosnak kétségkívül „mélyre ment” mindaz, ami ebben a bő másfél hétben történt. Emigrációs naplójában egyenesen így fogalmazott: „Három ember volt,

⁹² Közli: *Pap* 1870. I. k. 126–129. o. *Hunfalvy* 1986. 207–208. o. február 25-i dátummal ismerteti, de bizonyosan téved a dátumban, ui. a február 27-i ülés eseményeinek ismertetését is 26-i dátummal közli. Kemény Zsigmond haditörvényszéki védőiratában kiemeli, hogy Mészáros tőle szokatlan keménységgel nyilatkozott az eszéki tisztekről. *Beksics* 1883. 84–86. o.

⁹³ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 26. №. 11. 43–44. o.

⁹⁴ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 27. №. 12. 48. o.

⁹⁵ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 27. №. 12. 48. o.

⁹⁶ *Marczius Tizenötödike*, 1849. márc. 2. №. 15. 59–60. o.; márc. 7. №. 19. 75–77. o.

⁹⁷ *Marczius Tizenötödike*, 1849. febr. 28. №. 13. 49–52. o. Értelmezi: *Hatvany* 1967. II. k. 617–618., 664–672. o.

⁹⁸ *Borus* 1974.; *Hermann* 2000.

kik ellenségeskedésekkel megtiszteltek, ez volt Petőfi, a költő, Csernátóni, a volt bankócsináló meg Pálffy Albert, ki is Márczius Tizenötödike lapját örömet nyitotta személyeskedésekre irántam.⁹⁹ S nyilván ennek köszönhető az is, hogy Petőfi gyakorlatilag csak negatív szövegösszefüggésben szerepel az emlékiratában.¹⁰⁰ Jellemző, hogy a segesvári ütközetről szólva meg sem említi a költő halálát; ugyanakkor emlékiratának egy kiadatlan passzusában, mégiscsak megemlékezik hősi haláláról.¹⁰¹

Végül felvetődik a kérdés a nyakravaló-ügy kapcsán: igazságtalanul vagy jogosan járt-e el a katonai és a politikai vezetés Petőfivel szemben? Egyszerűbben fogalmazva: üldözték-e a költőt, ahogy a korábbi életrajzi irodalom egyes szerzői állították vagy sugallták, avagy nem?

Nos, a hadügyi adminisztráció részéről nem tagadható a Petőfivel szemben mutatkozó ellenszenv. Ez azonban nem feltétlenül (vagy nem csupán) a radikális politikai nézeteket valló költőnek szólt, hanem legalább annyira annak az irreguláris személyiségnek, aki képtelen volt alkalmazkodni a hadsereg szigorú hierarchiájából fakadó fegyelmi követelményekhez. Petőfi kétségtelen személyes bátorsága és elvhűsége ellenére sem volt képes beilleszkedni ebbe a hierarchizált világba, amelynek előírásaiban nem a hadsereg működésének biztosítékait, hanem a személyiség fölösleges korlátozását láthatta. Mindehhez járult az a *kivételesség*-tudat, amely kétségtelenül részét képezte személyiségének – s amely a Kossuth által immáron másodszor megtett „kimentési manővernek” köszönhetően *kivételezetség*-tudattal is párosult. A katonai hierarchiával történt összezapásnak, illetve annak köszönhetően, hogy az affér – mindkét fél részéről eléggé lovagiatlanul – a nyilvánosság elé került, azonban volt egy hosszabb távú következménye is. A Hrabéczy őrnaggyal vagy a Vetterrel történt nézeteltérés nem jutott a közvélemény tudomására – a nyakravaló-ügy viszont katonai körökben megalapozta azt az ellenszenvet, amely 1849 májusában a Bem–Vécsey-affér és a Klapka–Petőfi-vita következtében a költő katonai karrierjének lényegében véget vetett.¹⁰²

⁹⁹ *Mészáros*: Törökországi napló, 34. o.

¹⁰⁰ *Mészáros* 1867. I. k. 60. o. (Lederer-féle macskazene 1848. május 10-én); 245. o. (a közvélemény félrevezetője a többi radikálissal együtt); 254. o. (izgatás a határátlépés ellen 1848 októberében a lajtai táborban); II. k. 114. o. (Bem imádója és futárja).

¹⁰¹ *Mészáros* 1867. II. k. 318–319. o. A kimaradt passzus: „Azért sajnálom is, bárha Vasváry Radetzky Mészáros kutyájának, a plusquam Csokonay eredeti költő Petőfy seregrontó kocsisnak neveztek, hogy idő előtt haltak meg. Béke hamvaiknak, ők dicsően megholtak, bocsássanak úgy meg az itt írónak, mint ő korai vesztőkön búsul.” *Mészáros* é. n. II. k. 157r–v.

¹⁰² *Hermann* 2014.

BIBLIOGRÁFIA

- Beér – Csizmadia* 1954. Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. *Beér János – Csizmadia Andor*. Budapest, 1954.
- Beksics* 1883. *Beksics Gusztáv*: Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés. Budapest, 1883. (2. javított, bővített kiadás.)
- Benkő* 1979. *Benkő Samu*: A história és a vers. Lenkei százada. In: Haladás és megmaradás. Művelődéstörténeti tanulmányok. [Budapest,] 1979.
- Bényei* 1973. Petőfi Sándor és Debrecen. Szerk. *Bényei Miklós*. Debrecen, 1973.
- Bona* 2008. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 2008.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Miskolc, 2015. (Negyedik, bővített kiadás.)
- Borus* 1974. *Borus József*: Tiszafüred – és a hozzá vezető út. *Hadtörténelmi Közlemények*, XXI. (1974) 2. sz. 197–229. o.
- Dézsi* 1916. *Dézsi Lajos*: Báró Jósika Miklós. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1916.
- Dienes* 1958. *Dienes András*: Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958.
- Dienes* 1962. *Dienes András*: Az utolsó év. Petőfi és a szabadságharc. Budapest, 1962.
- Endrődi* 1972. *Endrődi Sándor*: Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849. Az 1911-ben megjelent kötet bővített és javított kiadása. S. a. r. *Benjámín László, Kiss József és Pataki Ferenc*. Budapest, 1972.
- F. Kiss* 1987. *F. Kiss Erzsébet*: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 7.) Budapest, 1987.
- Fekete* 1998. *Fekete Sándor*: Petőfi forradalma. Egy magyar história lírával és polémiával. Budapest, 1998.
- Gelich* 1855. [*Gelich, Richard*.:] The Hungarian Generals of the War 1848–1849: Historical and Biographical Sketches. London, 1855.
- Gelich* 1885. *Gelich Rikárd*: Doggenfeldi Vetter Antal magyar altábornagy. In: Hazánk. Szerk. *Abafi Lajos*. III. k. 1885. 1–8. o.
- Gelich* é. n. *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. k. Budapest, é. n.
- Gyulay* 2003. Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22. S. a. r. *V. András János – Csetri Elek – Miskolczy Ambrus*. (Transylvanica Varietas.) II. k. Budapest, 2003.
- Hajagos* 1998. *Hajagos József*: A 28. zászlóalj története. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). Szerk. *Bene János*. Nyiregyháza, 1998. 109–112. o.
- Hatvany* 1967. *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. S. a. r. stb. *Kiss József*. II. k. Budapest, 1967.²
- Hermann* 1989. *Hermann Róbert*: Petőfi barátja Görgei hadjárataról. Pálkövy Antal kiadatlan 1849-es írása. *Napjaink*, 1989/3. 6–10. o.

- Hermann* 2000. *Hermann Róbert*: A tiszafüredi fővezérváltás. In: Tiszafüredi tanulmányok 4. Fejezetek az 1848–49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből. Szerk. *Füvessy Anikó*. Szolnok, 2000. 31–104. o.
- Hermann* 2014. *Hermann Róbert*: Goromba tábornokok, goromba költő. A Bem–Vécsey- és a Klapka–Petőfi-affér. In: Ki vagyok én? Nem mondom meg... Tanulmányok Petőfiről. Szerk. *Szilágyi Márton*. Budapest, 2014. 122–187. o.
- Hunfalvy* 1986. *Hunfalvy Pál*: Napló 1848–1849. S. a. r. *Urbán Aladár*. (Magyar Ritkaságok.) Budapest, 1986.
- Jakab* 1880. *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.
- Jósika* 1897. *Jósika Miklós*: Egy magyar család a forradalom alatt. II. k. Budapest, 1897.³
- Kászonyi* 1977. *Kászonyi Dániel*: Magyarhon négy korszaka. Ford. *Kosáry Domokos*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Márkus László*. (Magyar Századok.) Budapest, 1977.
- Kedves – Ratzky* 2009. *Kedves Gyula – Ratzky Rita*: Csataterék Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti–poétikai elemzésekkel. (Timp-Militaria XI. k.) Budapest, 2009.
- Kemény* 1957. *Kemény G. Gábor*: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Benne: Az 1848–49. évek sajtóbibliográfiája. Összeállította *Busa Margit*. Budapest, 1957.
- Kerényi* 2008. *Kerényi Ferenc*: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. (Osiris Monográfiák.) Budapest, 2008.
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1952.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1953.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1955.
- Kosáry* 1985. *Kosáry Domokos*: A forradalom és szabadságharc sajtója, 1848–1849. In: A magyar sajtó története, 1849–1867. II/1. k. Szerk. *Kosáry Domokos – Németh G. Béla*. Budapest, 1985.
- Martinkó* 1965. *Martinkó András*: A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. (Irodalomtörténeti Könyvtár 17.) Budapest, 1965.
- Mészáros* 1867. Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. I–II. k. Pest, 1867.
- Mészáros é. n.* *Mészáros Lázár*: Történeti töredékek egy miniszteriális életből I–II. k. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár. Történelem. 2-r. 105.
- Mészáros*: Törökországi napló *Mészáros Lázár*: Törökországi napló 1849–1850. S. a. r. *Ács Tibor*. A török–magyar szótárt gondozta *Dobrovits Mihály*. Budapest, 1999.

- Nagy* 2000. *Nagy Sándor*: Egy renitens honvédtiszt hányattatásai. Petőfi Sándor konfliktusai a hadseregben 1848–1849. In: *Folia Historica*, XXI. k. 1998–1999. A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve. Budapest, 2000. 67–84. o.
- Nemeskürty* 1977. *Nemeskürty István*: „Kik érted haltak, szent Világszabadság”. A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmárai. Budapest, 1977.
- Pap* 1870. I. k. *Pap Dénes*: A parlament Debrecenben 1849. I. k. Lipcse, 1870.
- Perczel*: Naplóm *Perczel Miklós*: Naplóm az emigrációból. S. a. r. *Závodszy Géza*. Budapest, 1977.
- Petőfi-adattár. I. Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott forrásokban. (Kiegészítés Endrődi Sándor „Petőfi napjai a magyar irodalomban” c., 1911-ben kiadott gyűjtéséhez. Gyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta *Kiss József*. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 11.) Budapest, 1987.
- Petőfi-adattár. II. Petőfi a kortársak leveleiben és naplóiban. Gyűjtötte, S. a. r. és a jegyzeteket írta *Oltványi Ambrus*. Szerk. *Kiss József*. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 12.) Budapest, 1987.
- Petőfi-adattár. III. Petőfi-adattár. III. Petőfi-okmányok, függelék (családi adatok), pótlások az I. és II. kötethez. Gyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta *Kiss József*. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 15.) Budapest, 1992.
- PSÖM V. Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások. S. a. r. *V. Nyilassy Vilma* és *Kiss József*. (Petőfi Sándor összes művei V. k.) Budapest, 1956.
- PSÖM VII. Petőfi Sándor levelezése. S. a. r. *Kiss József*, *V. Nyilassy Vilma* és *H. Törő Györgyi*. (Petőfi Sándor összes művei VII. k.) Budapest, 1964.
- Rabár* 1998. *Rabár Ferenc*: Az eszéki vár feladása 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 1. sz. 127–169. o.
- Saját kezébe Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Bóhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.
- Spira* 1989. *Spira György*: Petőfi a képviselőház karzatán. In: *Jottányit se a negyvennyolcból!* Budapest, 1989.
- Szaák* 1891. *Szaák Luíza*: Báró Jósika Miklós élete és munkái. Budapest 1891.
- TL 1875. Az 1848/9-iki forradalom történetéhez. (A ráczok elleni küzdelem). *Történelmi Lapok*. Szerk. *K. Papp Miklós*. II. k. 1875.
- Urbán* 1981/a. *Urbán Aladár*: Petőfi Sándor honvédszázados. In: *Urbán Aladár*: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Elvek és Utak. Budapest, 1981. 358–407. o.
- Urbán* 1981/b. *Urbán Aladár*: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Elvek és Utak. Budapest, 1981.
- Urbán* 1994. *Urbán Aladár*: Még egyszer Petőfi Sándor századosi kinevezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 98. (1994) 72–76. o.
- Vachott* 1889. *Vachott Sándorné*: Rajzok a múltból. Emlékiratok. (Nemzeti Könyvtár XLII. k.) II. k. Budapest, 1889.

Róbert Hermann

THE “CRAVAT CASE” – IN NEW INTERPRETATION

Summary

During his short army career poet Sándor Petőfi entered into serious conflicts a number of times with some of his superiors. First it was with his battalion commander, Major Miksa Hrabéczy, then with Deputy Minister of Defence Antal Vetter, later on with actual Minister of Defence Lázár Mészáros, and finally with Deputy Minister of Defence György Klapka. The conflicts deserve attention because Mészáros, Vetter, and Klapka were not ill-natured men. The paper examines one of the most renowned conflicts, the one which happened in February 1849 between Mészáros and Petőfi. The author looks at the case from a military history and political history viewpoint instead of that of literature. By doing so, he tries to reveal and describe the hitherto less examined sources and connections of the case.

The conflict itself was rather banal. Petőfi, arriving in Debrecen as Bem's messenger, did not wear a cravat as it was prescribed by regulation when he reported in the Ministry of Defence, and thus Minister of Defence Lázár Mészáros read him a lesson. As a consequence Petőfi resigned from his rank of army officer in a letter, and Mészáros published the resignation in the official paper. After this Petőfi published a poem against Mészáros in the journal *Marczius Tizenötödike*. So far, research paid little attention to the fact that the poem became an element in the journal's series of attacks against Mészáros. It was in those days that the news about the surrender of the fortress of Eszék arrived in Debrecen, and the radicals blamed Mészáros for the tragedy. Thus the publication of the poem gained particular significance, too, and led, among others, to the resignation of one of the editors of the journal, Lajos Csernátony.

Róbert Hermann

DIE „HALSBINDE-SACHE“ – IN NEUEM INTERPRETATIONSRAHMEN

Resümee

Sándor Petőfi geriet im Laufe seiner kurzen Laufbahn als Honved-Offizier gleich mehrmals mit seinen verschiedenen Vorgesetzten in eine Auseinandersetzung. Zunächst hatte er mit seinem Bataillonskommandanten, Major Miksa Hrabéczy, danach mit dem stellvertretenden Kriegsminister Antal Vetter und dem eigentlichen Kriegsminister Lázár Mészáros, schließlich mit dem stellvertretenden Kriegsminister György Klapka einen ernsthaften Konflikt, die auch deshalb von Interesse sind, weil weder Mészáros noch Vetter oder Klapka für ihren unverträglichen Charakter bekannt waren. Die Studie untersucht einen der bekanntesten Konflikte, die Affäre zwischen Mészáros und Petőfi im Februar 1849. Der Verfasser macht weniger die Aspekte der Literaturgeschichte, viel eher die der Kriegs- und Politikgeschichte geltend. Dadurch versucht er, die bislang nur wenig untersuchten Quellen und Zusammenhänge der Sache aufzudecken und vorzustellen.

Der Konflikt selbst war ziemlich banal. Der als Bote von Bem in Debrecen ankommende Petőfi erschien im Kriegsministerium nicht in der vorgeschriebenen Kleidung, nämlich ohne Halsbinde. Deshalb wurde er von Kriegsminister Lázár Mészáros eines besseren belehrt. Daraufhin verzichtete Petőfi schriftlich auf seinen Rang als Honved-Offizier und Mészáros veröffentlichte im Amtsblatt das Verzichtsschreiben. Im Anschluss daran veröffentlichte Petőfi im Blatt „*Marczius Tizenötödike*“ ein Gedicht gegen Mészáros. Die bisherige Forschung schenkte jedoch der Tatsache wenig Aufmerksamkeit, dass das Gedicht zu einem Element einer Reihe von Angriffen geworden ist, die vom Blatt gegen Mészáros eingeleitet worden waren. In diesen Tagen traf nämlich die Nachricht der Aufgabe der Festung Eszék (Esseg) in Debrecen ein, und die Radikalen machten Mészáros für das Unglück verantwortlich. Dadurch erlangte auch die Veröffentlichung des Gedichts besondere Bedeutung und führte unter anderem auch zum Abdanken von Lajos Csernátony, einem der Redakteure des Blattes.

Róbert Hermann

« L'AFFAIRE CRAVATE » – DANS UNE NOUVELLE INTERPRÉTATION

Résumé

Lors de sa brève carrière d'officier, Sándor Petőfi entra en conflit à plusieurs reprises avec ses supérieurs hiérarchiques. D'abord avec son chef de bataillon, le commandant Miksa Hrabéczy, puis avec Antal Vetter, vice-ministre de la défense, ensuite avec Lázár Mészáros, ministre de la défense et finalement avec György Klapka, vice-ministre de la défense. Ces conflits sont d'autant plus intéressants que ni Mészáros, ni Vettel, ni Klapka n'étaient réputés pour leur caractère difficile. L'étude traite d'un des conflits les plus connus, à savoir le différend qui a opposé Petőfi à Mészáros en février 1849. S'intéressant moins aux aspects d'histoire littéraire, l'auteur préfère mettre l'accent sur les aspects d'histoire militaire et politique de l'affaire en cherchant à explorer et à présenter ses sources et son contexte jusqu' alors peu examinés.

Le conflit en question fut assez banal. Petőfi, qui est arrivé à Debrecen en tant qu'estafette de Bem, s'est présenté au ministère de la défense sans cravate, ce qui était contraire à la tenue réglementaire. Puisque le ministre de la défense Lázár Mészáros l'a réprimandé, Petőfi a renoncé par écrit à son rang d'officier. Mészáros a rendu publique la lettre de Petőfi dans le journal officiel, puis Petőfi a publié un poème contre Mészáros dans le journal *Marcius Tizenötödike* (Quinze mars). Les recherches précédentes n'ont pas vraiment accordé de l'attention au fait que ce poème faisait partie d'une série d'attaques lancées contre Mészáros par le journal. En effet, c'est ces jours-là que la nouvelle de la reddition de la forteresse d'Eszék (Osijek) est parvenue à Debrecen et les radicaux estimaient que Mészáros était responsable de ce malheur. De ce fait, la publication du poème eut une importance particulière et elle a conduit, entre autres, à la démission de Lajos Csernátony, un des rédacteurs du journal.

Роберт Германн

« ДЕЛО ОБ ОФИЦЕРСКОМ ГАЛСТУКЕ » – В НОВЫХ РАМКАХ ИСТОЛКОВАНИЯ

Резюме

Шандор Петефи в течении своей краткой карьеры рядового офицера много раз вступал в конфликт с различными старшими начальниками. Впервые он имел серьезный конфликт с командиром батальона, майором Микша Храбеци, затем с заместителем министра Антал Веттер, и с действительным министром обороны Лазар Месарош, и наконец с Дьёрдь Клапка заместителем министра обороны. Эти конфликты интересны и тем, что ни Месарош, ни Веттер, ни Клапка не были знамениты своей неуживчивой натурой. Это исследование микроскопически анализирует один из самых известных конфликтов, скандал Месарош–Петефи развернувшийся в феврале 1849 года. Автор излагает не столько литературные, а представляет скандал с точки зрения военной и политической истории. Таким образом, он пытается открыть и представить до сих пор мало изученные источники и взаимосвязь этих источников.

Сам конфликт был весьма банальным. Петефи прибывший в Дебрецен в качестве курьера полковника Бем, появился в Министерстве Обороны не в одежде соответствующей предписаниям военного устава, а без офицерского галстука, и поэтому министр обороны Лазар Месарош сделал ему замечание. В ответ на это Петефи в письменной форме отказался от воинского звания офицера, а Месарош опубликовал в Официальном вестнике письмо об его отставке. После этого Петефи написал стихотворение направленное против Месарош в журнале «Пятнадцатое Марта». Однако, исследования произведённые до сих пор, обращали мало внимания на то, что это стихотворение стало одним из элементов в серии нападов, направленных журналом против Месарош. В эти дни пришли сообщения в Дебрецен о сдаче крепости в Осиек, а радикалы обвиняли в этом несчастье Месарош. Таким образом, публикация стихотворения приобрела особую значительность, и привела в том числе к отказу от должностей одного из редакторов газеты Лайош Чернатонь.

EZREDIDEOLÓGIÁK ÉS EZREDKULTÚRÁK A CS. (ÉS) KIR. HADSEREGBEN

Az utóbbi években a nyugat-európai hadtörténeti kutatásokban egyre inkább a figyelem középpontjába kerülnek az ezredek, mint a XIX. századi hadseregek alapvető szervezeti egységei. Ez azonban nem a Magyarországon is jelenlévő hagyományos ezredtörténet-írást jelenti,¹ hanem az újabb hadtörténetírás szellemében születő társadalomtörténeti, kultúrtörténeti, szociológiai és antropológiai megközelítéseket egyaránt felhasználó kutatásokat.²

Az ezredintézmény vizsgálatának (elsősorban történeti okok miatt) különösen az Egyesült Királyságban van nagy hagyománya, melynek alapjait még John Keegan fektette le egy 1976-os esszéjében. Ebben az általa „amatőr szociológiai írásnak” nevezett rövid munkában a Cardwell–Childers reformok (1868–1881)³ során létrehozott ezredrendszert a „legjelentősebb brit katonai intézménynek, a nemzet katonai kultúrájának legfontosabb hordozójának” nevezte.⁴ Keegan számára természetesen nem önmagukban az ezredek voltak érdekesek, hanem sajátos ideológiájuk és erős identitástudatuk, melyek révén egymást megkülönböztették, egymástól elkülönültek, s aminek köszönhetően a brit tiszt lojalitása mindenekelőtt saját alakulatához kötődött. Keegan az ezredeket olyan zárt közösségekként értelmezte, melyek önmeghatározásában (számos egyéb tényező mellett) különösen fontos szerepet kapott az ősi leszármazás, a hagyomány, a vidékkel való szoros kapcsolat, az udvarhoz fűződő viszony és az önigazgatás; belső életüket tekintve pedig nem voltak mások, mint egy tipikus viktoriánus vidéki család leképeződései. Ezt a jelentőséget Patrick Mileham a következőképpen fogalmazta meg rendkívül találóan: az ezred „egy intézmény létrehozása volt egy intézményen belül, egy zárt közösség a hadsereg zárt közösségén belül. Az ezred és zászlóaljai egymással versengők, zártak, becsületükre féltékenyek voltak, lojalitást követeltek... A regionális kötődés a vidéki városi depókon alapult, a csaták és az ezredhősök története, az egyenruhák és a felszerelések megkülönböztetése... melyek közül a zászlók az ezred becsületének szimbólumává és szentségévé váltak – mindezen elemek és tényezők együttesen különböztették meg az egyes büszke ezredeket egymástól...”⁵

Az ezredközösségek identitástudatának és saját egyediségükbe vetett erős hitüknek a következménye volt az egymás közötti állandó vetélkedés, az ezredrangsor vagy ezred-

¹ Bene 1991.; Fejes 2000.; Lugosi – Kiss 2009.; Hegedűs 2010.

² Keegan 1976.; Weston 1986.; Mileham 2002.; Bowman 2003.; French 2005.; Cookson 2009.; Mayerhofer 2009.; Meteling 2010.; Meteling 2012a.; Meteling 2012b.

³ Edward Cardwell (1868–1874) és Hugh Childers (1880–1882) hadügyminiszterek által foganatosított reformok a francia–porosz háború tapasztalatai nyomán porosz mintára alakították át a brit hadsereget. Noha az önkéntes haderő megmaradt, de bevezették a területiális rendszert, a rövid szolgálati időt, megszüntették a tiszti rang vásárolhatóságát, valamint bevezették az ezredrendszert (a brit hadsereg korábbi alapegységeit, a zászlóaljakat ezredekbe szervezték), hogy csak a legfontosabbakat említsük. French 2005. 10–30. o.

⁴ Keegan 1976. 16. o. (Itt és a későbbiekben is a szó szerinti idézeteket a saját fordításomban közlöm.)

⁵ Mileham 2002. 74. o.

fontosság intézményének a kialakulása. David Weston ilyen értelemben az ezredeket sok tekintetben a törzsi és vallási közösségekhez hasonlította, amennyiben „a verseny egy központi eleme annak a törzsi rendszernek, mely az ezred rangsorolásának szigorúan informális gyakorlatában megmutatkozik.”⁶

A Keegan által használt ezredideológia (regimental ideology) fogalma természetesen történelmi konstrukció, mely az ezredre vonatkozó elképzelések összességéként definiálható, s a XIX. század második felében kialakuló új típusú testületi szellem vagy ezredszellem szinonimájaként értelmezhető. Ezt a folyamatot maga Keegan, illetve David Weston a Cardwell–Childers reformok (bizonyos értelemben szükségszerű) melléktermékének tekintette, míg például David French, aki önálló monográfiát szentelt a brit ezredrendszer történetének, sokkal közvetlenebb összefüggést lát. Véleménye szerint a reformok során bevezetett rövid szolgálati idő következtében a korábban magától is kialakuló testületi szellem (esprit de corps) veszélybe került, mely így a fegyelmet és a morált, azaz az ezred, és végső soron a hadsereg hatékonyságát fenyegette. Ezt megelőzendő az ezredtörténetek, a különböző szimbólumok és rituálék tudatos manipulálásával egy új típusú ezredszellemet (regimental spirit) hoztak létre, melynek fő hordozói és alakítói a tisztek voltak, de hatott az altisztekre és a legénységre is. Az így létrejövő ezredközösségeket Benedict Anderson French nyomán elképzelt közösségekként (imagined communities) fogja fel, melyek ideális esetben úgy működtek, mint a nemzet: minden tagjában létezett az egyazon közösséghez tartozás képzelete, s minden különbözőség ellenére az ezredet egy „mély horizontális bajtársiasságként”, a „feltétlen szeretet és szolidaritás helyeként fogják fel”.⁷ Az ezred képzetének (idea of regiment) megteremtésében az ezredgyesületek, az ezredtörténetek, az ezredújságok, az ezredünnepek, a zászló, az egyenruha, valamint a kiegészítési területhez, a vidékhez fűződő szoros kapcsolat játszotta a legfontosabb szerepet. David French végső soron a XIX. század végi ezredeket úgy definiálja, mint „kulturálisan meghatározott szervezetek, melyeket összeköt a közös emlékezet, szokások és leszármazás mítosza.”⁸

Német nyelvterületen az ezredideológiák koncepcióját Wencke Meteling alkalmazta először rendkívül gyümölcsözően, kialakulásukat pedig hasonló okokra vezeti vissza, mint angol kollégái. Ő az ezredfontosság (Regimentswichtigkeit) jelenségéből indul ki, ami kimutathatóan jelen volt mind a német, mind pedig a francia hadseregben. Ez függött az ezred tradíciójától, fegyvernemétől, állomáshelytől, a tisztikar összetételétől, valamint az udvarhoz, illetve a politikai hatalomhoz fűződő viszonyától. Meteling szerint az ezred kultúrtörténeti szempontból egy organikus, hagyományközpontú szociotópnak tekinthető, mely saját, egyedi kultúrával rendelkezett. Éppen ezért véleménye szerint túl kell lépni a hadsereggel kapcsolatos hagyományos, a funkcionális szempontokat hangsúlyozó gondolkodáson is, és sokkal inkább a szociológiai perspektívát kellene előtérbe helyezni. A hadsereg ugyanis nem csupán egy hierarchikusan felépült, racionális katonai szervezet, hanem egyben egy férfiközösség is, melyben alapvetően két fő szervezőelv működik: egyrészt vertikális szempontból a parancs és engedelmesség, másrészt horizontális szempontból a bajtársiasság. Vagyis működéséhez egyszerre szükséges a fegyelem

⁶ Weston 1986. 147–148. o.

⁷ French 2005. 79. o.

⁸ French 2005. 98. o.

és az összetartozás-tudat.⁹ Meteling szerint utóbbiban játszottak különösen fontos szerepet az ezredideológiák, melyek feladata tulajdonképpen nem volt más, mint a különböző társadalmi csoportokból származó tagok között egy kollektív identitás megalkotása, az egymás közötti lojalitás, szolidaritás és bajtársiasság megerősítése. Meteling francia és német példákon keresztül ennek számos eszközét sorolja fel, így az egyenruhát, a hős- és zászlókultuszt, az ezredhagyományt és az ezredünnepeket. Mindezek következtében szerte az ezredek, melyek a XIX. század utolsó harmadában virágkorát élő katonai kultúra egyik fő hordozói és közvetítői voltak, fontos szerepet játszottak a francia és német militarizmus alakulásában is, mivel elősegítették a hadsereg népszerűségének és társadalmi legitimitásának a növekedését.¹⁰

A hosszú felvezetést követően az alábbiakban arra keresem a választ, hogy az ezredideológia koncepciója alkalmazható-e a cs. (és) kir. hadsereg esetében a világháborút megelőző időszakban, s amennyiben igen, akkor milyen elemek mentén épült fel, s milyen funkciókat töltött be. Mindamellett jelen tanulmány célja természetesen nem lehet a probléma maradéktalan kifejtése, a szándék sokkal inkább egyfajta kérdésfelvetés, elsősorban magyarországi kontextusban, valamint olyan alternatív kutatási irányok felvillantása, melyek hozzásegíthetnek általánosságban a katonaságról, illetve a közös hadsereg magyar társadalomban betöltött szerepéről, a kettő egymáshoz való viszonyáról való gondolkodásunk árnyalásához. Végül meg kell említenünk, hogy a m. kir. honvédség kérdésére nem térhetünk ki, részben terjedelmi okok miatt, részben pedig azért, mert sok szempontból eltérő helyzete miatt önálló vizsgálódás tárgyát képezhetné.

Az ezredideológiák főbb jellegzetességei a cs. (és) kir. hadseregben

Albrecht főherceg egy 1869-ben megjelent röpiratában négy típusát különböztette meg a katonai szellemnek: az ezredszellemet (Regimentsgeist), a fegyvernemek (Waffengeist) és a nagyobb katonai egységek szellemét (Corpsgeist), valamint a hadseregszellemet (Armeegeist). Noha véleménye szerint az első háromra is kellő figyelmet kell fordítani, ugyanakkor ezek nem szoríthatják háttérbe a legfontosabbat, „valamennyi katonai erény lényegét”,¹¹ a hadseregszellemet. Ennek középpontjában az uralkodó iránti hűség, a trón és a közös haza védelmének kötelessége állt, melyet nem zavarhatott meg semmilyen különállás, partikularizmus, vagy politikai, nemzetiségi ellentét.¹² Albrecht számára a hadsereg és a tisztikar egysége különösen kényes kérdésnek számított, mivel az 1848–49-es tapasztalatok nyomán úgy gondolta, hogy ezek jelentik a trón és a birodalom legfőbb (és talán egyetlen) támaszát. Ezzel alapvetően maga Ferenc József, valamint Albrecht utódai, így mindenekelőtt Ferenc Ferdinánd is egyetértettek. Éppen ezért a hadsereg egysége, szupranacionális, uralkodóhű és osztrák állampatrióta jellege a későbbiekben sem képezhetette vita tárgyát.¹³

Mindezt azért érdemes előrebocsátani, mivel a hadsereg és a tisztikar egységéhez való görcsös ragaszkodás nagyban meghatározta az ezredideológiák jellegét és funkció-

⁹ Meteling 2010. 25–27. o.

¹⁰ Meteling 2012a. 28–29. o.

¹¹ Gedanken 1869. 3. o.

¹² Gedanken 1869. 7–8. o.

¹³ Allmayer-Beck 1987. 94–96. o.

ját, melyek kialakulása a cs. (és) kir. hadseregben is megfigyelhető. Egyrészt a közös hadseregben is végbementek az ezt elősegítő strukturális változások: az általános hadkötelezettség, a rövid szolgálati idő, valamint a területiális hadszervezet bevezetése. Másrészt a XIX. század második felében, különösen annak utolsó harmadában, mely időszakot Eric Hobsbawm a „tömeges hagyomány-termelés” korának nevez, a Habsburg Monarchiában is felvirágzott a katonai kultúra és hagyományápolás,¹⁴ s ez nem kerülhette el az egyes alakulatokat sem: ekkor születtek tömegével az ezredtörténetek, jelentek meg az ezredünnepek, élte fénykorát az ezredzene, s ekkor szaporodtak meg a háborús emlékművek. Végül pedig egyfajta informális ezredrangsor megléte a közös hadseregben belül is megfigyelhető, mely függött a tisztikar társadalmi összetételétől, a fegyvernemtől, az ezredhagyománytól, a kiegészítési területtől, valamint az uralkodócsaládhoz fűződő viszonytól. Az ezredrangsort leginkább az alakulatok tisztikarának társadalmi összetétele jelzi, amennyiben a nemesi származású tisztek látványosan tömörültek bizonyos fegyvernevekben és ezredekben.¹⁵ Ezért az alábbiakban közelebbről is megvizsgáljuk az ezredideológiák és az ezredkultúrák alakulását a közös hadseregben, először az identifikálás alapját képező névre, a vizuális megkülönböztetést lehetővé tevő egyenruhára térünk ki röviden, majd a zászló- és hőskultusszal, a hozzájuk kapcsolódó ezredtörténetekkel és ezredünnepekkel, az ezredzenével és az ezredprivilegiumokkal foglalkozunk részletesebben.¹⁶

A cs. (és) kir. hadseregben az egyes alakulatok neve alapvetően három részből állt: egy sorszámból, a kiegészítési terület nevéből és az ezredtulajdonos nevéből. A gyalogság és a lovasság mindhárommal rendelkezett, a bosnyák ezredeknek és a vadászoknak tulajdonosa nem volt, a tüzéség és a műszaki alakulatok csak sorszámmal rendelkeztek (kivéve a vártüzéség, melyeknek volt tulajdonosa). A kiegészítési terület a Monarchia valamelyik tartományát, országát jelölte. Megkülönböztettek például morva, alsó-ausztriai, stájer, galíciai vagy éppen magyar ezredeteket.¹⁷ Azon három gyalogezred esetében azonban, melyek az egykori határörvidékről kapták legénységüket, a szűkebb sorozási területet is jelölték, így a 16. gyalogezred a varasdi, a 70. gyalogezred a pétervárad, a 79. gyalogezred pedig az otocsácsi melléknevet kapta a határörvidék emlékére.¹⁸ A sorszám és a kiegészítési terület adott volt, az ezredtulajdonos neve változhatott.

Az ezredtulajdonosi címet az uralkodó adományozta valamely főherceg, tábornok, illetve külföldi uralkodó, vagy annak családtagja számára, nevüket életük végéig viselte az ezred. Ha az ezredtulajdonos elhunyt, az alakulat újat kapott. Az 1868-as reformot követően a cím pusztán reprezentatív előjogokkal járt, például a tulajdonosok hordhatták ezredük egyenruháját, ünnepekkor élükön lovagolhattak, szemlét tarthattak felettük. Az ezredtulajdonos személye egyfajta presztízsjelző is volt: minél feljebb állt egy alakulat az ezredrangsorban, annál valószínűbb volt, hogy magasabb rangú tulajdonossal rendelkezett.¹⁹ A közös hadseregben emellett létezett egy másik, sajátos formája is az ezredtu-

¹⁴ Hobsbawm 1983.; Allmayer-Beck 1987. 89. o.; Cole 2014. 41–168. o.

¹⁵ Deák 1993. 124–125., 201–207. o.; Hajdu 1999. 131–153. o.

¹⁶ Noha általánosságban az ezredideológia fogalmát használjuk, ugyanakkor meg kell említeni, hogy néhány fegyvernemnél (például a vadászoknál) az alapvető szervezeti egységet nem az ezred, hanem a zászlóalj jelentette, míg a tüzéség és a műszaki alakulatok szervezete a dualizmus idején több alkalommal is változott. Wagner 1987. 431–483. o.

¹⁷ Jóllehet ezeket az 1914-es sematizmusban már elhagyták. Schematismus für 1914.

¹⁸ Woinowits von Jardol 1914. 12. o.

¹⁹ ÖULK Ergänzungsheft 9. 4–5. o.; Deák 1993. 30. o.

lajdonosi rendszernek. Számos alakulat a Habsburg Monarchia nagy hadvezéreinek, uralkodóinak, illetve néhány fontosabb szövetséges uralkodó nevét örökös módon viselhette. Noha néhány ezred már korábban is rendelkezett ilyennel, szélesebb elterjedésük Ferenc József idejére tehető. Ebben mérföldkövet jelentett a bécsi Mária Terézia szobor leleplezése 1888. május 13-án, melynek alkalmával egy sor alakulat kapott örökös ezredtulajdonost (ezek száma a későbbiekben még tovább bővült), „hogya elődeim, valamint a haza legkitünőbb hadvezéreinek és harcosainak az emlékét a hadseregben ébren tartsa.”²⁰

Az egymástól való vizuális elkülönülésben az egyenruha játszott meghatározó szerepet, melynek színösszeállítását a közös hadseregben alapvetően fegyvernemenként változtatták. Eltérő színű egyenruhája volt a sorogyalogságnak, a bosnyák ezredeknek, a vadászoknak, a dragonyosoknak, a huszároknak, az ulánusoknak, a tábori- és a vartüzérségnek és az egyes műszaki csapatoknak. Ez persze nem jelentette azt, hogy az alakulatokat ne lehetett volna pontosan beazonosítani. A gyalogság esetében a sorozási hely alapján létezett egy magyar–német (Lajtán inneni és Lajtán túli) megkülönböztetés, előbbieket úgynevezett magyar nadrágot hordtak. Ennek, valamint a gombok és hajtókák színe és azok kombinációja alapján lehetett az egyes ezredet megkülönböztetni. A dragonyosokat szintén a gombok és a hajtókák, a huszárokat és az ulánusokat a gombok és a csákó/sapka színe különböztették meg (emellett a huszároknál kétfajta atilla volt: világos- és sötétkék). A vadászok vagy a bosnyák gyalogság esetében pedig a gombokra felkerült az alakulat száma.²¹ Jóllehet ezek alapján az egyes alakulatok pontos beazonosítása olyan aprólékos tudást igényelt, mellyel még a hadseregen belül is nagyon kevesen rendelkezhetek, ugyanakkor a „mi” és az „ők” megkülönböztetésére a rendszer tökéletesen alkalmas volt.

Az ezredideológiák lényege, tulajdonképpen tartalma más európai hadseregekhez hasonlóan az egymással szorosan összefonódó zászló- és hőskultusz volt. A hősi múlt, pontosabban a háborús hőstettek közös öröksége képezte az alakulat egyediségének, hadseregen belüli presztízsének, hírnevének és dicsőségének alapját. A hőskultusz alapvetően kettős szinten működött: egyrészt az ezred tisztelte és őrizte saját hőseinek emlékét, másrészt saját magát egy kollektív hősként értelmezte. Az elődök hőstettei egyúttal követendő példaként is szolgáltak a mindenkori tagok számára. A hőskultusz szakrális felnagyítását és fizikai megtestesülését szimbolizálta a zászló, ami az ezred lelkének, hősi múltjának és így becsületének jelképe volt. A zászló az alakulat jövőjének zálogául is szolgált, megtartása szent kötelesség volt, elvesztése a legnagyobb szégyent és szerencsétlenséget jelentette.²²

A cs. (és) kir. hadsereg szolgálati szabályzata a zászlóval kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „A zászló a katona szentsége, annak a nagyszerű bizalomnak a záloga, melyet az uralkodó harcosai hősiességébe helyezett; a legfontosabb pillanatokban a gyülekezés és egyesülés jele, mely lobogó alatt győzni vagy halni kell. A zászló védelme ezért szent kötelesség, annak megtartása a csapat dicsőségétől elválaszthatatlan.”²³ Vagyis a zászló az uralkodó személyes ajándéka volt, mely a katonát fő feladatára emlékeztette: a császár iránti szeretetre és hűségre, a trón és a haza védelmére.²⁴ „Hadd

²⁰ *Woinowits von Jardol* 1914. 8–12. o.

²¹ *Lucas* 1987. 151–185. o.

²² *Frevert* 2004. 183–184. o.; *Mayershofer* 2010. 104. o.; *Meteling* 2012a. 34–37. o.

²³ DR 1873. 57. §. 423.

²⁴ DR 1873. 1. §. 4–5.

vigyék előttük! Hadd emlékeztesse őket kötelességük fontosságára, feladatuk nagyságára és céljuk szentségére! Látványa hadd erősítse a szívét, hadd aczélozza a karokat, hadd keltse új életre a lankadó erőt, hadd fokozza a hősi bátorságot ama lelkesedéssé, mely »Istennel a császárért, királyért és hazáért« minden áldozatra kész²⁵ – fogalmazott Alfons Danzer félhivatalos propagandakiadványában. Az uralkodó és a birodalom kiemelt szerepét legjobban az mutatja, hogy a cs. (és) kir. ezredeknek nem volt egyedi zászlójuk, s az 1868-as reformot követően mindössze két fajtájuk volt használatban. Az ezredzászló fehér színű volt, egyik oldalán a császári középcímerrel, a másikon a csillagkoszorúba foglalt Szűzanya képével, szélein pedig vörös, ezüst és fekete színű lángnyelvekkel övezve. Ez alól csak a 2., 4., 39., 41. és az 57. gyalogezredek képeztek kivételt, melyek privilégium gyanánt használhatták a megszüntetett zászlóaljzászlók egyikét, melyhez egy jelentős harci tett emléke fűződött. Ezek császársárga színűek voltak és mindkét oldalukon a középcímert lehetett látni.²⁶

Noha a zászlók alapvetően egyformák voltak, a zászlódíszek és a különböző zászlószalagok tekintetében mégis egyedinek számítottak, ráadásul valamennyi ezred rendelkezett saját zászlóanyával (keresztanyával) is, aki az alakulat patrónusa volt.²⁷ Emellett az ezredzászlók nagy része egyben történelmi zászló is volt, melyek az alakulatokat korábban elkísérték a harcmezőre. Éppen ezért a zászló nemcsak az uralkodóval, de egyben az ezreddel és az elődökkel szembeni kötelességre is emlékeztetett, akik követendő példát állítva vérüket és életüket áldozva teljesítették esküjüket. A zászló, az uralkodó és az ezred hármasa közötti kapcsolatot jól illusztrálják a 33. gyalogezred parancsnoka által 1868-ban, az új zászló felszentelésén elmondott szavai: „A 127 éves fennállás óta az ezredtörténet a hűség, a kötelesség, a hősiesség, a bajtársiasság és az önfeláldozás számos nagyszerű tettet jegyezte fel. Elődeink becsülettel vitték a régi zászlót, sasuk mindig magasan és büszkén lobogott. Esküszünk, hogy a nagy és szép Ausztria új lobogóját szeretettel és hűséggel védelmezzük és magasan tartjuk az ezred dicsőségére és a Legfelsőbb Hadúr, Őfelsége a Császár megelégedésére.”²⁸ Hasonlóan fogalmazott 1876-ban az 5. gyalogezred parancsnoka az ezredzászlóval kapcsolatban: „Huszonöt évvel ezelőtt, az ezred felállításakor eme zászló alatt gyűltek össze elődeink. Testvéreink, honfitársaink e zászló alatt véreztek hűséges kötelességteljesítésükben, a legkegyelmesebb Császárunk és Urunk legszentebb jogaiért. Ők alapozták meg a tiszteletreméltó hírnevét az ezrednek, és jóllehet zászlódísz nélkül adják át nekünk ezt a szent Palládiumot, de ritka ékkel – Custozza dicsőséges győzőinek babérjaival.”²⁹

Mindezek ellenére felmerül egy jelentős probléma: 1868 után a közös hadsereg alakulatai közül csupán a gyalogezredeknek és a császárvadászoknak volt saját zászlójuk. Ez alól egyedüli kivételt a 14. dragonyosvezred jelentett a kolini (1757) csatában tanúsított helytállásának emlékére. Így hiába esküdött fel a fiatal baka, hogy „csapatainkat, zászló-

²⁵ *Danczer* 1889. 192–193. o.

²⁶ 1868 előtt a fehér ezredzászló mellett a zászlóaljoknak is volt saját zászlójuk, melyek császársárga színűek voltak. A reformot követően az ezred csak két zászlót tarthatott meg: a fehér ezredzászlót, míg egy zászlóaljzászlót, mely a mozgósítás során felállt tartalékezred zászlója lett volna. Ez utóbbit az 1882-es gyalogsági reformmal megszüntették. *Dolleczek* 1970. 161–162. o.; *Lucas* 1987. 218–221. o.

²⁷ *Décsey* 2004. 137–146. o.

²⁸ *Wetzger* 1898. 214. o.

²⁹ *Wetzger* 1898. 222. o.

inkat, lobogóinkat és ágyúinkat semmi esetben el nem hagyjuk”,³⁰ ha számos ezrednek egyáltalán nem is volt zászlója. Éppen ezért a zászló csupán a gyalogság számára tudott központi jelentőségűvé válni, míg más alakulatok esetében a szó inkább a hűség és kötelességtudat szinonimájaként szolgált.

Miközben a zászló alapvetően csak a sorgyalogságnál jutott meghatározó szerephez, a hőskultusz valamennyi alakulat esetében az ezredideológiák lényegi részének számított, melyek működése leginkább az ezredtörténeteken keresztül vizsgálható és érthető meg. Az ezredtörténet műfaja bizonyos XVIII. századi előzmények után a francia forradalmi és napóleoni háborúk időszakát követően jelent meg, igazi fellendülése azonban csak a XIX. század második felében vette kezdetét, annak is az utolsó harmadában, mely egészen az első világháborúig kitartott.³¹ A nyomtatott ezredtörténet elsősorban reprezentatív propagandakiadványként funkcionált, de fontos szerepet játszott az ezredszellem és az ezredhagyomány ápolásában is. „A közösségi szellem ápolására valamennyi csapattestben, azok dicső tettei és emlékei... a tiszték és a legénység körében mindig az élénk emlékezetben tartandó”³² – fogalmazott a szolgálati szabályzat. Az alakulat saját története a kiképzésben tényleges, gyakorlati funkcióhoz is jutott, s a legénységi és altiszti iskolák számára készített útmutató és a gyakorlati szabályzat is példatárnak ajánlotta.³³ Ennek érdekében egyébként számos alakulat (sokszor a legénység anyanyelvén írt) rövid kivonatokat, illetve érdemkönyveket is készítettett.

Az ezredtörténeteket az adott alakulat parancsnoka megbízásából írták, a kiadásért is ő felelt, ő hagyta jóvá a szöveget, a költségeket pedig a tisztikar fedezte. Noha a tartalomra és az írásra vonatkozóan központi előírás nem létezett, egyfajta útmutatóként szolgált az 1876-ban útnak induló *Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archives* nyitócikke. Ebben az ismeretlen szerző gyakorlati tanácsokkal szolgált az ezredtörténetek írására, szerkezetére, mellékleteire, küllemére és alapvető tartalmi követelményeire vonatkozóan. A cikk szerint az ezred hősi múltja a legalkalmasabb arra, hogy „a katonai szellemet emelje, a legnemesebb katonaerényeket: a császári- és hazaszeretetet, a zászlóhűséget, a bátorságot és az önfeláldozást megelevenítse.”³⁴ Éppen ezért egy ezredtörténetet olyan gondossággal kell megírni, hogy „az ezred által megszerzett hírnevet ragyogó fényben világítsa meg és valamennyi vitéz férfi emlékét megőrizze, akik bátorságuk és elszántságuk révén azt kiérdemelték.”³⁵ Azok ugyanis „az ezredszellem és tulajdonképpen a morális elem ápolására, sőt, magának a patrióta népnevelés eszközéül szolgálnak; végül pedig az elméleti oktatás megvilágítására példaként, a későbbi generációk számára ösztönzőként szolgálnak, hogy hasonló körülmények között ugyanúgy cselekedjenek.”³⁶ A szerző szerint az ezredtörténetet ideális esetben az alakulat tisztikarának egyik aktív vagy volt tagjának kellett megírnia, aki személyes hangnemben szólhatott annak múltjáról. A fő cél az alakulat történetének minél részletesebb leírása volt, s a hangsúlyt a háborús tettekre kellett fektetni. Albrecht főherceg korábban már említett útmutatásait is figyelembe véve azon-

³⁰ DR 1873. 7. o.

³¹ Truppengeschichten 1907.; *Allmayer-Beck* 1985. 80–81. o.

³² DR 1873. 5. §. 27.

³³ Instruktion 1890. 6. §. 33.; ER 1889. Anhang. 3. §. 13.

³⁴ *Spezialgeschichte* 1876. 5. o.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

ban „a patrióta és speciális csapatszellemet teljesen úgy kell ábrázolni, hogy nehogy hát-
terbe szoruljon az általános katonai szellem és a hadsereg közössége.”³⁷

A hőskultusz ezredtörténetekben való megjelenítésének pontos megértéséhez talán
érdemes részletesebben megvizsgálni néhányat. Kiindulásként a 11. huszárezred 1878-
ban megjelent ezredtörténetét választottam, melynek szerzője Gustav Ritter Amon von
Treuenfest (1825–1911), a k. k. Arcièren-Leibgarde tisztje volt.³⁸ Treuenfest nem tarto-
zott a huszárezred tisztikarához, ez azonban korántsem számított egyedi esetnek, mivel
a fenti tanulmány erre vonatkozó ajánlását sok alakulat nem tudta vállalni. Ennek oka,
hogy korántsem volt egyszerű erre alkalmas, kutatói vénával megáldott tisztet találni, akit
egy ilyen feladat ráadásul hosszú időre kivont a szolgálat alól. Emellett a bécsi kutatások
finanszírozása is jelentős költségeket emésztettek fel. Éppen ezért megjelentek a hivatá-
sos ezredtörténet-írók, akik közül a leghíresebb éppen Treuenfest volt, aki 1876 és 1903
között 20 csapattörténetet írt meg.³⁹

Az ezredtörténetben a hősök elősorolására az ütközeteket követően került sor: a szerző
név szerint említette meg őket, tetteiket, az érdemeikért kapott jutalmakat (például
a kitüntetések) pedig sokszor nagy részletességgel ismertette. Érdemes megemlíteni,
hogy a hőstettekre és az ezred megítélésére egy adott ütközet vagy háború végkimenetele
nem volt hatással, kizárólag a katonák és az alakulat helytállása számított. A hőskul-
tuszt két sajátos elemmel rendelkezett. Egyrészt hős nemcsak tiszt, hanem rangtól füg-
getlenül minden katona lehetett, másrészt túllépett a vezérhős–áldozathős klasszikus
típusain, s a hőstettek számtalan variációja jelent meg. Persze ezek rang és beosztás sze-
rint elkülönültek, vagyis mindenki annak megfelelően viselkedett és olyan hőstetteket
hajtott végre, ami beosztásának megfelelt.⁴⁰ Az így megalkotott katonaeidőkövetendő
példát állítottak a tisztek, az altisztek és közlegények (közhuszárok) számára. Közlebről
megvizsgálva azonban kitűnik, hogy utóbbi kettő között nem volt nagy eltérés, a közhu-
szárok és az altisztek által leggyakrabban végrehajtott hőstettek alapvetően megegyeztek.
Ide tartozott például a fogságba esett, illetve a harcra megsebesült bajtársak, tisz-
tek kimenekítése, védelmezése, a fogságból való megszökés és az ezredhez való visz-
zatérés, ágyúk és zászlók zsákmányolása, foglyok ejtése, ellenséges csapat kikémlése,
a harcban való egyéni kitűnés (mely nem jelentett egyet a hősi halállal). Az altiszt és
a közlegény között csupán néha történt kisebb megkülönböztetés, amennyiben a fenti
hőstetteket előbbi vezetésével hajtották végre (egyfajta kisebb vezérhős megjelenése). Ez
azonban nem volt törvényszerű. Mindezek alapján egy olyan katonaeidőkövetendő ki-
munka fő jellegzetességei tulajdonképpen a klasszikus katonaeidőkövetendő: hűség, bátor-
ság, kötelességtudat, áldozatkészség, bajtársiasság, a feljebbvaló parancsainak követése,
az engedelmesség. Ehhez párosult esetenként az altisztek kisebb vezérhős szerepe, mely
azonban semmilyen módon nem veszélyeztette a tiszt autoritását.

³⁷ Spezialgeschichte 1876. 8. o.

³⁸ A cs. (és) kir. 11. huszárezredet 1762-ben alapította Mária Terézia, akkor még az erdélyi határőrvidék
részeként, székely határőr-huszárezredként. Részt vett a bajor örökösödési háborúban, az osztrák–oros–török
háborúban, a francia háborúban és az 1848–1849-es harcokban. A határőrvidék feloszlását követően 1851-
ben rendes lovasezreddé alakították. 1859-ben és 1866-ban Itáliában harcolt. *Treuenfest* 1878.

³⁹ *Allmayer-Beck* 1985. 81. o.

⁴⁰ Ez európai jelenségnek számított, az osztrák ezredtörténetek ebben nem tértek el német vagy francia
társaiktól. *Meteling* 2012a. 37–38. o.

A közlegényi és altiszti katonaideáltól és hóstípustól markánsan eltért a tisztké. Noha természetesen ők is rendelkeztek a fent felsorolt katonaerényekkel, emellett azonban egyértelműen kibontakozik a klasszikus arisztokrata vezérhős alakja. A jó tiszt ennek megfelelően személyes példát állít bátorságával beosztottjai elé, lovon ülve, mindenki számára jól látható helyen, emberei élén indítja meg a lovasrohamot. Utóbbi természetesen, mint lovas fegyvernem tisztjének a sajátja. Fontos tulajdonsága a becsület, a magabiztosság, a jó helyzetfelismerés, a csata döntő pillanatának meglátása.

A harcban követendő katonaideál felvázolása mellett a hőskultusznak volt egy központi fontosságú eleme, mégpedig a katonaerények élén álló uralkodóhűség és a hazaszeretet. Az ezred hóstettei ugyanis természetesen nem voltak öncélúak, értelmüket igazából csak az uralkodó szolgálata, a trón és a Monarchia védelme révén nyerték el. Noha az uralkodó személye valamilyen formában állandóan jelen volt az ezredtörténetben, ez a szempont a válságos időszakok idején kapott nagyobb hangsúlyt, így például az 1848–1849-es események tárgyalásakor. Ennek értékelését talán érdemes részletesebben is megvizsgálni, mivel a közös hadseregben egy általános és a dualizmus idején nagyon is élő problémáról volt szó, melynek megítélése ráadásul alapvetően eltért a hadseregben és a magyar társadalomban.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, érdemes a forradalom és a szabadságharc általános megítélését szemügyre venni az ezredtörténetben. E két történeti jelenség ugyanis szorosan összekapcsolódott a társadalmi felfordulás és káosz képzetével: nemzetiségi villongások törnek ki, falvakat égetnek fel, nőket és gyerekeket gyilkolnak le. Ehhez hasonló egyébként a francia forradalmi és napóleoni háborúk értékelése is, ahol mindezek mellett felbukkan még a rémuralom és az elnyomás képe is. Vagyis a kor három nagy társadalmi–politikai jelenségéhez: a forradalomhoz, a nacionalizmushoz, illetve a republikanizmushoz csupa negatív konnotációk kapcsolódtak. Ezekkel szemben állt a császárhűség és a hazaszeretet, melyek a szabadság, a béke, a társadalmi rend és a népek közötti egyetértés szimbólumaként tűntek fel. Ebből következően az 1848–49-es események is elsősorban morális válságként jelentek meg, amikor a forradalmi hullám hatására megingott a Monarchia alattvalóiban a hagyományos császárhűség. Ez alól egyedüli kivételt a cs. kir. hadsereg képezett, mely kitartva az ősi hűségen, megvédte a trónt.

A fentiek nagyban meghatározták magának a 11. huszárezred szerepének az értékelését is, ami egyben a problémákat is okozta. Az ezred ugyanis 1848–49-ben két részre szakadt: a nagyobbik, főleg székelyekből álló része a szabadságharc oldalára állt, a kisebbik, elsősorban román legénységből álló rész a cs. kir. hadsereg oldalán harcolt. A szakadás tényét nem lehetett tagadni, de a szerző mindössze néhány sorban intézte el a kérdést (a nemzetiségi szempont említése nélkül): „Az agitáció tulajdonképpeni gócpontja Székelyföldön volt, és mivel nem lehet feladata egy ezredtörténetnek a politikai események felvázolása, ezért csak annyit említünk meg, hogy az ezred ottani részei nem a császári hadtesttel egyesültek.”⁴¹ A továbbiakban a cs. kir. seregeket elhagyókat nem tekintette az ezred részének, s nem foglalkozott velük. A felkelők oldalára való átállást ugyanis lényegében árulásként, dezertálásként (a zászló elhagyásaként) értelmezte, mely hűtlenséget jelentett az uralkodóhoz, az eskühöz és így az ezred örökségéhez és szelleméhez. Utóbbi hordozójává a cs. kir. hadseregben maradt csapattek és katonák váltak, még

⁴¹ *Treuenfest* 1878. 327. o.

akkor is, ha az ezredet elhagyók tették ki az alakulat és a tisztikar nagyobbik részét (az ezredparancsnokkal együtt). Ilyen rendkívüli körülmények között önmagában a császárhűség vált hőstetté, követendő példává. Így adta például „Kádár János és Kiss György közhuszár a valódi katonahűség legszebb bizonyítékát”,⁴² vagy Jacob Flora káplár, aki „30 felszerelt lovú huszárral, a legnehezebb körülmények között verekedte át magát az ellenséges előőrsökön, és 20 mérföldön át a legnagyobb nélkülözésekkel megküzdve, a legelhagyottabb vidékeken keresztül vonult be Suini kapitányhoz, ahol ujjongással fogadták.”⁴³ Az 1848–1849-es események ezreden belüli felfogását jól illusztrálja Bujanovics ezredparancsnoknak 1862-ben a 100 éves jubileumi ünnepségeken elmondott beszéde, melyben az ezredtörténet tanúsága szerint a következőképpen emlékezett meg ezekről az évekről: „...a vészterhes 1848-as év, amikor az emberek árulása, elvakultsága és romlottsága a legmagasabb fokra hágott, nem tudta ezeket teljesen [a katonaevényeket] összetörni. Köszönhetően néhány nemes és elszánt ember fáradozásának, sokan megmaradtak a Császárukhoz fűződő ősi hűségen, akik a forradalmat hősiessen és minden személyes érdek csodálatraméltó feláldozásával kitarotán harcolva, végül egészen le nem győzték.”⁴⁴ A katonaevények és a császárhűség azért volt különösen fontos, mivel „ha ebben a hitvallásban áll életünk és halálunk, akkor bizonyára a minden seregek mindenható Ura is kegyelmes lesz lelkünkkel, s ugyanígy vitéz elődeink lelkével is, akik vérüket ontották az ezred dicsőségéért.”⁴⁵ A hűség itt már egyenesen vallási színezetet kapott, hiszen a dezertálók egyrészt esküt szegtek, másrészt a császár Isten kegyelméből uralkodott, vagyis a császár elleni lázadás egyben Isten akarata elleni lázadás volt. S így az árulással nemcsak saját, de az elődök lelki üdvét is kockára tették.

Jól látható, hogy ez az ezredhagyomány szöges ellentétben állt és áll a magyar történeti emlékezettel. Előbbi értelmezése szerint ugyanis amennyiben az udvar és a magyar kormány szakításakor az alakulat nem az előbbit választotta, akkor az a megszűnésével volt egyenértékű, s hagyományának és szellemének hordozóivá azon tiszték váltak, akik a császár hűségén maradtak; ha pedig szakadás történt, akkor a császárhű részt tekintette jogutódnak, harcoljon az Magyarországon, Itáliában vagy a birodalom más részén. Ugyanakkor feltétlenül meg kell említeni, hogy 1848–49-nek az ezredtörténetekben való ábrázolása sokszor némileg bonyolultabb, mint ahogyan azt a 11. huszárezred esetében Treuenfest megoldotta. Gyakran ugyanis a szerző a teljes mellőzés helyett röviden megemlékezett az ezred azon részeinek sorsáról is, melyek a magyarok oldalán harcoltak (a határvonalat ebben az esetben szinte mindig az október 3-i manifesztum jelentette). Ilyenkor az ezredtörténet általában részletes magyarázattal szolgál az okokról, így például a bonyolult politikai, hadi helyzetről, a szerencsétlen körülményekről, vagy éppen a magyar radikálisok és Kossuth „korrumpáló” tevékenységéről, ezzel sokszor még megetgetve is az adott csapattestet. Az olvasót azonban még ekkor sem hagyja bizonytalanságban. A magyarok oldalán harcoló alakulatrészek történetének ismertetése általában rövidebb, jórészt az események felsorolására szorítkozik, a hőskultusz pedig teljesen hiányzik belőle. Sőt, számos esetben éppen az ezred azon tisztjeinek egyéni történeteit,

⁴² *Treuenfest* 1878. 328. o.

⁴³ Uo.

⁴⁴ *Treuenfest* 1878. 376. o.

⁴⁵ *Treuenfest* 1878. 377. o.

sorsát emelik ki a szerzők, akik a császárhoz hűek maradtak.⁴⁶ Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a magyar történelmi emlékezet mindennek az ellenkezőjét vallotta és vallja mind a mai napig, mely azonban egy olyan alternatív tradíció, mely csak a magyar társadalom emlékezetében létezik, s az soha nem képezte az illető ezred hagyományának a részét.

Mielőtt tovább lépnénk, az ezredtörténetekkel kapcsolatban még egy dologra ki kell térnünk. Felmerülhet ugyanis a kérdés, hogy milyen hagyományt tudtak azon alakulatok felmutatni, melyeknek egyáltalán nem volt háborús múltja, így például az 1882-ben létrehozott 22 új gyalogezred. Ezek közül csak néhánynak volt nyomtatott ezredtörténete, ami azonban nem jelentette azt, hogy ne lett volna saját ezredhagyományuk. Ennek vizsgálatára jó példával szolgál a 83. gyalogezred kéziratban fennmaradt története, mely az 1907. évi 25 éves jubileumra készült.⁴⁷ A kézirat szerzője az ezred egyik tisztje, Karl von Möller kapitány volt, aki sok szempontból rendkívül tanulságos és beszédes ezredtörténetet állított össze. A kötet az előszót és a bevezetőt nem számítva négy fő részből áll: az első a törzsezredek, a második a hadkiegészítő-kerület, a harmadik magának a 83. gyalogezrednek a történetével foglalkozik, a negyedik a nagyobb hőstettek bemutatására, felsorolására szolgál. A második fejezet jelentőségével a későbbiekben még foglalkozunk, most számunkra elsősorban az első és a negyedik érdekes. A szerző ugyanis a rövid fennállás okozta hősi múlt hiányát egyszerűen úgy hidalta át, hogy az elődalakulatok történetét emelte át művébe. Erről a következőképpen ír: „Valamennyi régi ezrednek a története, melyek 1882-ben az ötödik zászlóaljukat átadták az ezred megalapítására, a mi történetünk is, egy történet tele hőstettekkel, a harci szellem egy eposza, egy világtörténelmi dráma sorozata.”⁴⁸ A 83. gyalogezred törzsezredeit a 29., 33., 43. és 61. gyalogezredek adták, melyek közül a legrégebbi az 1709-ben alapított 29. gyalogezred volt. Ennek ellenére az alapításmitoszt még régebbre, egészen Bécs 1683-as török ostromáig vezette vissza a szerző. A 11. huszárezred történetétől eltérően azonban a hősi tettek ismertetését alapvetően nem az eseménytörténetbe szőtte bele, hanem külön fejezetet szentelt nekik. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a hagyomány illetően feltalálása nem kizárólag a fiatal alakulatok sajátja volt, a minél régebbi múlt felmutatása érdekében ugyanis a régebbi ezredek is számos vargabetűt tettek ezredtörténeteikben, bár a kontinuitás megéléte végig kimutatható.

Az ezredtörténetekről itt természetesen csak egy általános képet tudunk nyújtani, így nem térhetünk ki több fontos szempontra sem. Érdekes kérdésként merülhetnek fel a továbbiakban például a fegyvernemi sajátosságok, a szerző személye (hivatásos történetíró, illetve az ezred egyik tisztje által írt ezredtörténetek közötti eltérések), vagy a megjelenés időpontja (milyen különbségek vannak az 1850-es, 1860-as években és a századfordulón írtak között). Emellett külön figyelmet érdemelnének a kifejezetten gyakorlati funkciót betöltő (sokszor magyar nyelvű) rövid kivonatok, érdemkönyvek, melyek

⁴⁶ Lásd például: Mayer 1875. 409–445. o.; Ebhardt 1888. 710–716. o.; Kirchner 1895. 420–433. o.; Finke 1896. II. Bd. 954–974. o.; Weissenbacher 1896. 543–556. o.; Némileg kilóg a 60. gyalogezred, melynek ezredtörténetének szerzője meglehetősen részletes leírást ad a korszakról. *Virtuolog* 1871. 245–404. o.

⁴⁷ A 83. gyalogezredet 1882-ben alapították, ekkor a legénységét még a Bánságból kapta, fehértemplomi központtal. 1893-ban új hadkiegészítő-területet kapott Vas vármegyében, Szombathely központtal. *Wrede* 1898. 592. o.

⁴⁸ Möller, 8. o.

a legénységi és altiszti iskolák számára készültek. Ehhez hasonlóan az egyedi sajátosságokról sem szabad megfeledkezni, így például a 11. huszárezred hagyományában fontos szerepet játszott annak székely határőr múltja. Végül felmerülhet a motorizáció következtében a korban újonnan megjelenő kisebb technikai csapatok kérdése is.

Az ezredtörténet által kanonizált hősi múlt ápolásában különösen fontos szerepet játszottak a különböző rítusok, melyek közül a legfontosabbak a negyedszázadonként megült jubileumi ünnepek, a zászlószentelések (ezek a korban ritkának számítottak), valamint a dualizmus idejében elterjedő ezredünnepek (Regimentsgedenktag) voltak. Utóbbiak jelentősége abban állt, hogy minden évben megtartották őket. Az ezredünnepek az alakulat történetében kiemelkedő jelentőségű esemény volt, melynek a napja túlnyomórészt csata-évfordulóra esett, bár nem kizárólag. A 8. dragonyosezred például június 5-e mellett döntött, 1619-ben ugyanis jogelődje ezen a napon szabadította ki II. Ferdinándot a Hofburgból a protestáns rendek kezéből; vagy a 11. dragonyosezred augusztus 4-ét választotta, mert 1843-ban ekkor lett Ferenc József az ezred tulajdonosa. A háború előtt a legtöbb alakulatnak egyébként már volt ezredünnepe: a 102 gyalogezred közül 78-nak, a bosnyák ezredeknek, a császárvadászoknak, a 32 vadászszázalóaljából 27-nek, a 44 lovasezred közül pedig 36-nak, valamint számos tüzeralakulatnak is. Azok az ezrednek, melyeknek nem volt harci múltja, de választottak maguknak ezredünnepet, az ezredtörténetek mintájára valamelyik elődalakulat történetéből emeltek át egy jelentősebb eseményt.⁴⁹ A nagyobb ünnepek (főleg jubileumi ünnepek) alkalmából egyébként sok alakulat adott ki ezredalbumokat, emléklapokat, képeslapokat vagy bélyegeket.

A hősi múlt ápolására szolgáltak még az ekkoriban megjelenő háborús emlékművek és az ezredmúzeumok is. Előbbiek különösen Bosznia okkupációját követően kezdtek elterjedni, utóbbiak azonban rendkívül ritkának számítottak, olyannyira, hogy mindössze kettő ilyen létezett: Innsbruckban az 1880-ban megnyitott *Kaiserjägermuseum*, valamint a 16. gyalogezredé Varasdon.⁵⁰

Az ezredkultúrának a fentiekén túl még számos más összetevője is volt, melyekről most csak röviden fogunk szólni. Mindenekelőtt ide tartoztak az ezredindulók, valamint a cs. (és) kir. hadsereg közös történeti indulóinak a használati joga. Utóbbiakat 1897-ben utalták ki azon ezredeknek, melyekhez az adott zenemű valamilyen formában kapcsolódott. Az 5. Radetzky-huszárezred kapta meg például a Radetzky-indulót, vagy az 1. gyalogezred a Trautenu-indulót, mivel az alakulat ezredünnepe az 1866. június 27-i trautenauai csata volt. A használati jog a gyakorlatban annyit jelentett, hogy az ezred nagyobb események, ünnepek alkalmával elővezetésekor játszhatta őket, valamint az alakulat (vagy annak egyes részei) fogadása, illetve búcsúztatása alkalmából a különböző helyőrségeken is ezt kellett játszaniuk az ottani cs. (és) kir., illetve honvédszenekaroknak. Ugyanakkor akárcsak a zászlók esetében, itt is meg kell jegyezni, hogy ezredzenekara (így ezredindulói is) a hadseregben 1868 után mindössze a gyalogságnak volt, a vadászok, a lovasság és a tüzérség zenekarait feloszlatták. A gyalogságon belül azonban rendkívül fontos szerepet játszottak, s jóllehet annak fenntartása súlyos anyagi terhet jelentett az ezred tisztikara számára, presztízsokokból vállalták azt. A nemzeti és kulturális sokszí-

⁴⁹ ÖULK Ergänzungsheft 9., 13., 18–93. o.

⁵⁰ *Woinowits von Jardol* 1914. 13. o.

nűségének köszönhetően igen gazdag zenei élettel rendelkező Monarchia gyakran nemzetközi hírű ezredzenekarai között így sokszor ádáz verseny folyt.⁵¹

Végezetül, az uralkodó által valamilyen jelentős harci tett emlékére, vagy az ezred hűségének rendkívüli megnyilatkozásáért adományozott ezredprivilegiumokat kell megemlíteni, melyek egy-egy különleges jogra vagy gyakorlatra vonatkoztak. Jóllehet az ezredprivilegiumok többsége nem ennek a kornak a termékei, hiszen sokuk még a XVIII. századra nyúltak vissza, de az ezred egyediségének hangsúlyozásában fontos szerepet töltek be.⁵²

Az ezred és a civil társadalom kapcsolata

A civil–katonai kapcsolatok alakulásában a XIX. század második felében három tényezőnek volt meghatározó szerepe Európában: az általános hadkötelezettség és a területiális hadszervezet bevezetésének, valamint a kaszárnyaépítéseknek. Az általános hadkötelezettség révén létrejövő néphadseregeknek köszönhetően alakulhatott ki a „nemzet fegyverben” (a francia „*nation en armes*”, vagy a porosz/német „*Volk in Waffen*”) képze, ami a nyilvános reprezentációban a hadsereget a nemzet szimbólumává emelte, s ezzel a nemzetfogalom, a nemzeti identitás szerves részévé és a „nemzet iskolájává” vált. Ahhoz azonban, hogy a hadsereg elfoglalja a maga helyét a társadalomban, a civil lakosság és a katonaság közötti mindennapi kapcsolatok terén is jelentős változásokra volt szükség, s ebben a területiális hadseregszervezet és az egyenkénti elhelyezés megszűnése hozott fordulatot.⁵³ Előbbi következtében egyrészt a helyőrségi feladatokat ellátó ezredek túlnyomórészt helyben sorozott legénységből álltak, másrészt az állandó elhelyezésnek köszönhetően a tisztikar és a civil társadalom szorosan össze tudott fonódni. Ennél azonban a területiális hadszervezet jóval többel járt: az ezredek a katonai kultúra közvetítőjeként egy sajátos vonzerővel és üzenettel bírtak, mely jelentős szerepet játszott abban, hogy a hadsereg elfoglalja a maga helyét a társadalomban. Sőt, az ezredideológiákban sokszor helyet kaptak azok a régiók, városok, ahonnan az alakulat a legénységét kapta (mint az ezred szűkebb hazája), a város pedig a nyilvános reprezentációban a maga történetét összekapcsolhatta az ezredével, ezzel részesülve annak hősi múltjából. Nem véletlen, hogy egy ezred megítélését jelentős mértékben befolyásolta annak állomáshelye, valamint sorozási területe, és fordítva, egy nagy presztízsű ezredből számos területen profitálhatott a város is. Éppen ezért a városok számára elsősorban kulturális és reprezentációs szempontból volt fontos a katonai helyőrségek megléte és csak másodsorban gazdaságiból.⁵⁴

Az Osztrák–Magyar Monarchiában az általános hadkötelezettséget 1868-ban vezették be, de kivételes helyzete miatt a „nemzet fegyverben” elgondolás egy igen sajátos transzformáción ment keresztül. A birodalom soknemzetiségű jellege ugyanis megjelent a hadseregen belül is, s ennek következtében egy olyan, Európában egyedülálló koncepció alakult ki, ami az uralkodó és a közös haza iránti hűség ideáján, valamint az egyes nemzetiségek egyenlőségén alapult. Mivel nem létezett domináns nemzet, a cs. (és) kir. hadsereg

⁵¹ Lucas 1987. 213–217. o.

⁵² Részletesen: Molnár 1891.

⁵³ Vogel 1997. 32–34. o.; Frevert 2004. 4. o.; Meteling 2012a. 25. o.

⁵⁴ Meteling 2005. 44–45., 48–50. o.

sem a fegyverben álló nemzetet, hanem az (államjogilag tulajdonképpen nem is létező) összbirodalom népeinek közösségét szimbolizálta („Völker in Waffen – für Gott, Kaiser und Vaterland”). Éppen ezért a hadsereg nem is válhatott a „nemzet iskolájává”, sokkal inkább a nép vagy a népek iskolája volt („Schule des Volkes”). Ez az összbirodalmi koncepció számos konfliktus gyökerévé vált, különösen Magyarországon, mely (ellentétben Ciszlajtániával) nemzetállamként definiálta magát, s ezt érvényesíteni akarta a hadseregben belül is. Soknemzetiségű és sokvallású jellege miatt azonban a működőképességének megőrzése érdekében távol akarta tartani magától a nacionalizmust, így a fenti koncepció a Monarchia felbomlásáig lényegében érintetlenül maradt.⁵⁵ Ennek megjelenését az ezredideológiákban az előző fejezetben mutattuk be részletesen.

Az általános hadkötelezettséggel szemben a területiális rendszert viszonylag megkésve, a nagyhatalmak közül utolsóként, 1882-ben vezették be Friedrich von Beck-Rzikowsky vezérkari főnök reformjaival. Ebben nagy szerepe volt Albrecht főhercegnek, aki attól tartott, hogy ez a lépés aláassa a hadsereg egységét, s végső soron annak nacionalizálásához, helyi milíciák létrejöttéhez fog vezetni, melyek a regionális érdekeket előbbre helyezik az egész Monarchia védelmének. Ennek ellenére Beck sikeresen keresztülvitte reformelképzeléseit, még ha eredeti tervei nem is valósulhattak meg maradéktalanul. Az újjászervezett gyalogezerdek négy zászlóaljja közül egynek állandóan a hadkiegészítő-parancsnokság mellett kellett állomásoznia, míg a fennmaradó három esetében elég volt, ha azokat a hadtestparancsnokság területén helyezték el. A lovasság és a tüzérség kiegészítése ettől némileg eltért, mivel azok egy-egy hadtestparancsnokság egész területéről kaptak legénységet; míg az előbbi esetében a területiális elv kevésbé érvényesült, az utóbbinál teljes mértékben. Mindemellett a szigorú területiális elvet nem lehetett maradéktalanul keresztülvinni, mivel Bosznia megszállására, Galícia védelmére, valamint a jelentősebb helyőrségek (mint Bécs és Budapest) ellátására nagyobb létszámú katonaságra volt szükség.⁵⁶

A Monarchia sajátos helyzete miatt azt hihetnénk, hogy a lokalitás nem játszhatott szerepet az ezredideológiákban, ám ez korántsem volt így. Erre utal egy 1899-ben, az *Organ der Militärwissenschaftlichen Vereine* hasábjain megjelent tanulmány. A szerző ebben arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel a területiális hadszervezetnek köszönhetően az egyes ezredekben egy-egy szűkebb terület fiait szolgálták, akiket a lokalitás mellett sokszor baráti, sőt rokoni kapcsolatok is összefűztek, alkalmas lehetett egy sajátos lokálpatriotizmus kialakítására. Ennek legfőbb eszközét az alakulat saját hősi múltjában látta a szerző, mely által lehetségesnek tartotta a lokalitás összekötését a közös hazával, ezzel nemcsak áthidalva a kettő között esetleg fennálló ellentéteket, de ily módon terjesztve az osztrák állameszmét és uralkodó iránti lojalitást.⁵⁷

Hogy mindez nemcsak elmélet szintjén létezett, arra jól rávilágít a 83. gyalogezred ezredtörténete. Mint arra már korábban utaltunk, a szerző egy teljes fejezetet szentelt a hadkiegészítő-terület történetének. Az ezred 1882-es megalakulásakor a legénységét még a Bánságból kapta (fehértemplomi központtal), 1893-ban azonban a hadkiegészítő-parancsnokságot áthelyezték Szombathelyre, s az újoncok ettől kezdve Vas vármegyé-

⁵⁵ *Allmayer-Beck* 1987. 88–99. o.; *Hämmerle* 2004. 175–185. o.; *Hämmerle* 2007. 227–233. o.

⁵⁶ *Lackey* 1995. 105–112. o.; *Wagner* 1987. 431–438. o.

⁵⁷ *Die Pflge der Geschichte in der Armee*, 248–252. o.

ből érkeztek. Ennek megfelelően az ezredtörténetbe Szombathely és Vas vármegye története került be. Előbbi ismertetése az ókori Savariával kezdődik, míg utóbbi esetében a szerző bemutatja a fontosabb településeket, a területhez kapcsolódó nevezetesebb hadi eseményeket, sőt röviden megemlékezik azon alakulatokról és azok főbb harci tetteiről, melyek korábban a vármegyéből kapták a legénységüket. Összeköti tehát a legénység szűkebb pátriájának hősi múltját (természetesen a Monarchia nagy történetével összhangban) az ezredével. A helytörténet beillesztését az ezredtörténetbe a szerző több tényezővel is magyarázza. Egyrészt a főleg egyszerű földművelő népből álló legénység érdeklődését véleménye szerint sokkal könnyebb felébreszteni saját őseinek a tetteivel, másrészt egy ezred értékének a megítélésben a „szűkebb szülőföld” tulajdonságai legalább ugyanolyan fontosak, mint „a tágabb hazáé”. Adott területről származó legénység ugyanis adott történelmi és katonai hagyománnyal rendelkezett, mely legalább ugyanolyan mértékben meghatározta az ezred értékét, mint saját hősi múltja. Másrészt a sorozási terület múltja egyben azt is előrevetítette, hogy az alakulattól milyen dicső tetteket lehetett elvárni a jövőben.⁵⁸ Ennek lényegére az 1907-es jubileumi ünnepek mutatnak rá, mikor a 83. gyalogezred Szombathelyen állomásozó zászlóalja számára Tormássy Dezső százados beszédében például a következőket mondta: „Ma még csak azon ezredek hadi erényeire és hősi tetteire lehetünk büszkék, amelyekből alakult; de ti, Jurisics és fegyvertársainak utódai már ezeknek hőstetteire lehettek büszkék.”⁵⁹ Nem véletlen, hogy a szerző a vasi legényeket, akiknek elődeit többek Kőszeg hős védői reprezentáltak, kitűnő katonáknak tartotta.⁶⁰

Legalább ugyanennyire érdekes, igaz sokkal problematikusabb a kérdés másik oldala, vagyis, hogy a magyarországi városok miként tekintettek háziezredeikre, helyőrségeikre. Pusztán az összbirodalmat szimbolizáló entitást láttak bennük, mellyel ugyan a századfordulóra megbékélt a magyar társadalom, de azonosulni végső soron nem tudott vele, vagy ennél többet? Azaz mennyire lehet a magyar társadalomnak a közös hadsereghez, mint egészhez, illetve adott városnak, régióknak (vármegyének) egy-egy ezredhez való viszonya közé egyenlőségjelet tenni (miközben természetesen teljesen különválasztani sem lehet)? A lokalitás képezhetett-e hidat a hadsereg és a magyar társadalom között, kikerülve a nacionalizmus és szupranacionalizmus látszólag feloldhatatlan problematikáját? Mindez természetesen elsősorban azon múlt, hogy mennyire tudott összefonódni a katonaság és a helyi társadalom. Részletes vizsgálatba itt aligha kezdhetünk, a probléma egyik aspektusának megvilágítására azonban érdemes két jól bevált példánkhoz nyúlni. A 11. huszárezred és a 83. gyalogezred közös pontja ugyanis Vas vármegye volt. Utóbbi legénységét innen kapta, s egy zászlóalja 1897 óta Szombathelyen, egy másik pedig 1907-től Kőszegen állomásozott (de az ezredtörzs nem a vármegyében volt elhelyezve), míg a 11. huszárezred legénysége nagy részét Vas, illetve Zala vármegyéből kapta, miközben a teljes ezred 1889-től Szombathelyen állomásozott, s csak közvetlenül a háború előtt helyezték át Galíciába. Mindennek látványos következményei voltak a tisztikar összetételében. A 83-asok esetében például a hadkiegészítő-parancsnokság 1893-as felállítását követően a vármegyéből kikerülő tartalékos tisztek rendkívül látványos mértékben kezdtek el tömörülni az ezredben, olyannyira, hogy alig tizenhárom év múlva, 1906-ban tar-

⁵⁸ Möller, 9–10. o.

⁵⁹ Jubiláló gyalogezred. *Vasvármegye*, 19. (1907) 220. sz. 3. o.

⁶⁰ Möller, 278. o.

talékos tisztikarának már majdnem 40%-a Vas vármegyei születésű vagy illetőségű személy volt. Noha hasonló arányokat az aktív tisztikartól aligha várhatunk el, de mindenképpen jelzésértékű, hogy ugyanekkor már öt vasi is szolgált közöttük.⁶¹ Hasonló folyamatnak lehetünk tanúi a 11. huszárezred esetében is, ahová különösen a vármegyei nemesség küldte előszeretettel fiait. Így 1906-ban az aktív és a tartalékos tisztek között egy sor vasi család (Vidos, Weöres, Reiszig, beödi Balogh, Chernel, Radó, Bogdány, Istóczy, Schey) tagjainak neve olvasható. A szám még nagyobb lenne, ha azokat a soproni, zalai, vagy győri családokat is ide sorolnánk, akik rendkívül szoros kapcsolatban álltak Vas vármegyével.⁶² Kijelenthető, hogy a vármegye és az ezredek között szoros kapcsolat alakult ki, ami a tisztikar összetételében is tetten érhető. Mindezt természetesen a tisztek és a helyi társadalmi elit közötti házassági kapcsolatok ismerete tovább árnyalhatja.

Az ezredidentitás kérdése

Ernest Renan 1882-es elhíresült előadásában, mint jól ismert, a következőképpen fogalmazott a nemzetről: „A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképp egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget... Valamennyi kultusz közül az ősök tisztelete a legjogosabb: ők alakítottak bennünket olyanná, amilyenek vagyunk. Hősi múlt, nagy férfiak, dicsőség (az igazi dicsőség) – íme, ez az a társadalmi tőke, melyre föl lehet építeni a nemzeti elvet. Közös dicsőséggel rendelkezni a múltban, közös akarattal a jelenben; nagy közös tetteket véghezvinni a múltban, azt akarni, hogy a jövőben is nagy cselekedeteket hajtsunk végre – íme, egy nép létének alapfeltételei... A nemzet tehát egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket ősünk hoztak és azok, amelyeket mi vagyunk készek a jövőben meghozni. Feltételezi a múltat, de a jelen a foglalata, ama kézzelfogható tény következtében, hogy valamennyien világosan kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet.”⁶³ Azért idéztük ilyen hosszsan a neves XIX. századi francia gondolkodót, mert azok teljesen megfeleltethetőek az ezredekről és az ezredideológiákról korábban kifejtettekkel. A nemzetközi szakirodalom ismertetésénél már utaltunk rá, hogy nyugaton az ezredideológiák egyik célja tulajdonképpen egyfajta kollektív identitás megteremtése volt.

Amennyiben az ezredet egy identításkonstrukcióként szemléljük, akkor alapvetően két fő jellegzetességet állapíthatunk meg. Egyrészt kialakulása egyszerre egy belső önmeghatározási és egy külső kategorizációs folyamatnak az eredménye. Miközben ugyanis az ezredkultúrát maguk az ezredek alakították, addig az identifikálás alapját képező nevet és a vizuális elkülönülést lehetővé tevő egyenruhát (sőt, magát a zászlót is) külső hatalom határozta meg. Másrészt az ezredidentitás alapvetően egy kulturális identitás, amennyiben az ezred fogalmát az ezredkultúra töltötte meg tartalommal, mellyel annak tagjai

⁶¹ Möller, 387–400. o.

⁶² Schematismus für 1906. 752–753. o.

⁶³ Renan 1995. 185–186. o.

azonosulhattak. Ebben központi szerepet kapott a hagyomány feltalálása, a hőskultusz és a hozzá kapcsolódó szimbólumok és rítusok.⁶⁴

Noha ezek alapján a közös hadsereg ezredideológiái is alkalmasak voltak egyfajta ezredidentitás létrehozására, a gyakorlatban azonban több probléma is felmerül. A kollektív identitás ugyanis, ahogy arra Jan Assmann felhívja a figyelmet, „azonosulás kérdése a részt vevő egyének részéről: önmagában nem létezik, hanem csak annyiban, amennyiben egyesek hitet tesznek mellette. Ereje attól függ, mennyire él elevenen a csoporttagok tudatában, mennyire képes motiválni a gondolkodásukat és a cselekvésüket.” Éppen ezért „a kollektív identitást fel lehet adni... a tartalmatlanságig fakulhat.”⁶⁵ Vagyis nem elég a különböző kulturális reprezentációk megléte, ha azzal a tagok nem azonosultak. Ezzel kapcsolatban azonban mind a tisztikar (vagyis az ezredideológiák legfőbb hordozóinak és alakítóinak), mind pedig a legénység esetében számos probléma merül fel. Előbbi esetében egyrészt a közös hadseregben az ezrednek nem volt beleszólása tisztikara alakításába, másrészt bevett gyakorlatnak számított a tiszték rendszeres áthelyezése. Ennek éppen az volt a célja, hogy megőrizze a tisztikar egységét. Ezt a szakirodalomban általánosan elfogadott, de részleteiben nem vizsgált tételt érdemes közelebbről is szemügyre venni. Továbbra is jól bevált példánknál maradva nézzük meg, hogyan alakult a 11. huszárezred tisztikara az 1900. évi sematizmust alapul véve. Ekkor az ezredben 44 tiszt és egy kadét szolgált, akik 1914-ig átlagosan 15,3 évet töltöttek el az ezredben (a háború kitörését, s így az 1914. évi sematizmust vettem végpontnak). A számokat rangonként vizsgálva természetesen jelentős különbségek figyelhetők meg. Míg a hadnagyok és főhadnagyok 11,2 illetve 13,7 évet szolgáltak átlagosan, addig az őrnagyok és kapitányok 27 illetve 21,8 évet. Az ezred két őrnagya 22 és 32 évet töltött el az alakulat kötelékében, míg a tizenegy kapitány közül négy is több mint 30 évet szolgált, másik kettő több mint 20 évet, egy 19, egy pedig 18 évet. Hasonló, 20 év körüli szolgálati idővel számos főhadnagy esetében is találkozhatunk. Végül pedig érdemes kiemelni, hogy a vizsgált 45 személy közül tízen is ott voltak még a tisztikarban, amikor 1914-ben kitört a háború.⁶⁶

Ezek alapján azt lehet mondani, hogy noha különböző okok miatt (áthelyezések, nyugdíjazás, tartalékba vonulás) volt fluktuáció az ezred tisztikarán belül, s több tiszt is mindössze pár évet töltött el az ezredben, ennek ellenére végig jelen volt egy olyan jelentős magja a tisztikarnak, mely hordozója és közvetítője lehetett az ezredidentitásnak. Ebből a szempontból különösen fontos körülmény, hogy a törzstisztek döntő többsége házon belülről került ki, akik pályafutásukat még hadnagyként vagy kadétként az ezredben kezdték. Ugyanakkor ezzel együtt is jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ha a lovasság esetében (mely elit fegyvernem volt) ezt tipikus jelenségként értékeljük, mennyiben állhat ez például a gyalogságra, ahol jóval gyakoribbak voltak az áthelyezések.

Egészen más problémák merülnek fel a legénység esetében szoros összefüggésben a Monarchia sokszínűségével. Egyrészt az ezredek nagy része többnyelvű volt, s bár a tiszteknek el kellett sajátítaniuk az ezrednyelveket, kérdéses, hogy ez milyen mértékben sikerült. Ez azért lényeges, mivel a legénységi és az altiszti iskolákban elvben nekik kellett oktatniuk, s az egyes ünnepekkor is ők magyarázták el az esemény fontosságát.

⁶⁴ Hall 1997. 69–70. o.; Jenkins 2005.

⁶⁵ Assmann 1992. 131–132. o.

⁶⁶ A Militár-Schematismus für 1875–1889. és Schematismus für 1890–1914 évfolyamai alapján.

Másrészt a különböző nemzetiségek kulturális színvonala, vagyis iskolázottsági foka hatalmas különbségeket mutatott: egy cseh, morva vagy alsó-ausztriai ezred legénységi iskoláiban teljesen más körülmények uralkodtak, mint egy bukovinai vagy galíciai ezredben. Magyarországon is jelentős eltérések voltak nyugati és a keleti sorozású ezredek között. Végül pedig nem szabad elfelejteni, hogy a hadsereg és így az ezredideológiák szupranacionális alapokon nyugvó jellege Magyarországon például szöges ellentétben állt az állam hivatalos ideológiájával, s a legénység az iskolából és otthonról sokszor teljesen eltérő nevelést, szemléletet hozott magával.

Mindezek ellenére kiemelendő, hogy a közös hadseregben is élt az ezredközösségeknek egy olyan képzete, ami ideális esetben úgy működött és épült fel, mint egy család.⁶⁷ Az ezredcsalád alapvetően kettős szinten működött: a tiszt és a közlegény közötti apa–fiú, valamint az egyes tagok közötti testvéri kapcsolat. A hadnagy vagy a százados nemcsak kiképzője, de egyben édesapja is volt a regrutáknak, aki a különböző származású, képzettségű, karakterű és tehetségű, egymásnak vadidegen fiatalokból katonát, férfit és testvért nevelt. Ugyanakkor a zászló alatt tiszt és közlegény, mint a császár katonája mégis egyenlőnek számított, akiknek közös volt a célja: az uralkodó szolgálata és a haza védelme.

Az ezredcsalád feje a tisztikar volt, melynek élén az ezredparancsnok állt. A tisztek az ezredben nemcsak együtt szolgáltak, de a pihenést és szórakozást is jórészt egymás körében töltötték, melynek leggyakoribb színtere a tiszti étkezde volt. A tiszti ebéd új jelenségnek számított, propagálásában nagy szerepe volt Rudolf főhercegnek, aki a 36. gyalogezred parancsnokaként 1878-tól kezdve honosította meg alakulatában.⁶⁸ A teljes hadseregben végül 1886-ban vezették be. A tiszti ebéden való részvételt illetően eltérő szabályok vonatkoztak az egyes tisztekre, elsősorban a családi állapotuk szerint, de bizonyos időközönként mindenkinek meg kellett rajta jelennie. Legfőbb célja a fiatal, valamint az ezredbe frissen áthelyezett új tisztek bevezetése az ezredcsaládba, a bajtársiasság, a katonai szellem és a hagyomány ápolása, ahol a tiszt egyben elsajátíthatta a megfelelő viselkedési normákat is.⁶⁹

A tiszti étkezde mellett (mely főleg vidéken gyakran egybe volt kötve a tiszti kaszinóval is) az ezredközösség összetartásában fontos szerepet játszottak a dualizmus második felében elterjedő ezredalapítványok. Ezeket általában (bár nem kizárólag) az ezred tulajdonosa hozta létre, s ő határozta meg a felhasználását is, de a kezelése az ezredtulajdonosra volt bízva. Ezen alapítványok azonban nem feltétlenül csak a tisztikar javára lettek létrehozva, melyre jól rávilágít például Albrecht főherceg 1894-ben ezredének létrehozott alapítványa. A 60 000 korona alaptőkájű jubileumi alapítvány kamatai felerészt a tisztikar céljait szolgálta (tiszti étkezés, ezredzenekar, ezredkönyvtár), fele részét pedig minden évben 12 altiszt között osztották fel.⁷⁰

⁶⁷ Gedanken 1869. 7. o.; Specialgeschichte 1876. 5. o.; Danczer 1889. 120. o.

⁶⁸ Danczer 1889. 120–121. o.

⁶⁹ Auffarth 1910. 253–258. o.

⁷⁰ Katonai Hírek – A 44. gyalogezred részére Albrecht főherceg által tett jubileumi alapítvány alapítólevele. *Katonai Lapok*, 10. (1894) 26. sz. 220. o.

Összegzés – az ezredideológiák funkciói

A XIX. század utolsó harmadában a cs. (és) kir. hadseregben is felvirágzott az ezredkultúra. Az ezredhagyomány ápolása azonban nem minden alakulatban volt egyformán erős, s ez még csak nem is állt közvetlen összefüggésben az ezred régiségével. Egy, az *Österreichische Militärische Zeitschrift*ben 1903-ban megjelent írásban például a szerző kiemeli, hogy sok fiatal ezredben sokkal nagyobb gondot fordítanak a hagyomány ápolására, mint számos gazdag tradícióval rendelkezőben.⁷¹ Erre utal az a körülmény is, hogy noha széles körben elterjedtek, de számos alakulat még így sem rendelkezett a háború kitörésekor ezredtörténettel vagy ezredünneppel. Ennek ellenére azonban elmondható, hogy a brit, francia vagy a német hadsereghez hasonlóan az ezredideológiák a közös hadseregen is általános jelenséggé váltak a korban. De tulajdonképpen milyen célt is szolgáltak, s mik voltak az elsődleges funkciói? A válasz a hadsereg és így az ezredek funkcióinak megfelelően többrétű, ezért érdemes különválasztani őket.

Az ezredek elsősorban katonai funkciót töltek be: itt kaptak kiképzést az újoncok és estek át a tüzkeresztségen. Éppen ezért katonai értelemben az ezredideológiák feladata a testületi szellem ápolása volt, az összetartozás-tudat és bajtársiasság érzésének megerősítése, valamint a katonarények propagálása. Előbbi részben összefüggött a tömeghadereg létrejöttével, hiszen miközben a lakosság mind nagyobb része kapott katonai kiképzést, a tényleges szolgálati idő a korábbiakhoz képest drasztikusan lecsökkent. A közös hadseregben a korábbi 8 év helyett háromra, később kettőre szállították le az aktív szolgálati időt, így a testületi szellem létrehozására és ápolására mind nagyobb gondot kellett fordítani.⁷² Ebben játszottak fontos szerepet az ezredideológiák. Ugyanakkor ezzel együtt egyfajta viselkedésmintát, katonaidélt is közvetítettek, melyeket a katonáknak a harcban elvileg követniük kellett. Ez persze alapvetően a XIX. századból táplálkozott, s ilyen értelemben súlyos következményekkel járt az első világháborúban, ahol az ipari háború valósága elsodorta a régi hősideált. A fentiekből következik az is, hogy a kor vélekedése egy hadsereg minőségét nemcsak a szervezeti felépítésben, a katonák fizikai állapotában és kiképzettségében látta, hanem a morális tényezőben is. Ennek megfelelően a katonai szellem és tradíció ápolása a hadsereg, illetve szűkebben véve egy-egy alakulat minőségére is utalt. Vagyis az ezredhagyomány ápolásának hiánya a professzionalizáció hiányaként tűnt fel.⁷³

A XIX. század végi tömeghadseregek a katonai mellett betöltötték egy politikai-társadalmi funkciót is. A hadsereg nem pusztán katonákat, hanem az uralkodóhoz lojális alattvalókat is kellett, hogy neveljen. Egy 1914-es kiadvány a következőképpen fogalmazott: „a fiatalember a kaszárnyában nemcsak katonává, a fegyverhasználatban és a különféle testi készségekben gyakorlottá, hanem férfivá is, egy hasznos, lelkileg képzett emberré is válik, aki emellett a hazaszeretet, a közösségi érzés és kötelességtudat teljesen új és teljesen más fogalmát is magáévá teszi... A rendek és néptörzsek kölcsönös közeledése, császárhűsége és hazaszeretetre, közösségi érzésre és hősiességre nevelés.”⁷⁴ Vagyis a közös hadsereg egy összbirodalmi identitás elsajátításának, az úgynevezett osztrák állameszme

⁷¹ Die Tradition 1903. 929. o.

⁷² Gedanken 1869. 12. o.

⁷³ Die Pflege der Geschichte in der Armee, 248–250. o.

⁷⁴ Holy 1914. 68., 72. o.

terjesztésének a helye is volt, melynek középpontjában az uralkodóhűség és a birodalom népeinek a közös haza iránti lojalitása állt. Ez felfogható egyfajta válaszként is a kor fő szellemi irányzatára, a nacionalizmusra, illetve később a modern irányzatokra, melyekkel szemben alternatívát kínált: egy nemzeti, nyelvi, vallási különbségeket háttérbe szorító, illetve azok egyenlőségére alapozó, uralkodóhű, szupranacionális identitást. Ennek terjesztésében és életben tartásában játszottak kulcsszerepet az ezredek, illetve az ezredideológiák. Vagyis az Albrecht főherceg által olyannyira féltett hadseregszellem (Armeegeist) integráns részévé, legfontosabb elemévé vált az ezredideológiáknak, mely így annak egyben kiszolgálója és fő propagálója volt, ezzel erősítve a hadsereg integratív szerepét a birodalomban. Mindez arra is jól rávilágít, hogy a hadvezetés és különösen maga Ferenc József miért volt annyira kérelmelhetetlen ellensége a magyar politikai elit olyan, látszólag banális követeléseinek, mint a zászló vagy az egyenruha kérdése. Éppen azért, mert a zászlókérdés nagyon is lényegbevágó volt, melynek megváltoztatása az egész hadsereg szellemét befolyásolta volna. Persze jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a propaganda mennyire lehetett sikeres. A szakirodalom általában abban egyetért, hogy a tisztikar esetében elérte célját, a legénység tekintetében viszont erős kétségek merülnek fel. Ugyanakkor az újabb kutatások arra intenek, hiba volna azt feltételezni, hogy egyáltalán nem volt hatásuk, melyre jól rávilágít Laurence Cole nemrég megjelent monográfiája. Ebben Cole az Osztrák Császárság (Ciszlajtánia) katonai kultúráját és veteránegyesületeit vizsgálva rámutatott, hogy a tényleges katonai szolgálaton átesettek közül nagyon sokan magukévá tették az osztrák állameszme gondolatát, s ezt később a veteránegyesületeken keresztül a társadalmon szélesebb rétegeiben is propagálták. Maga Cole és mások éppen ezért arra hívják fel a figyelmet, hogy a Monarchia a világháború kitörésekor még igen jelentős társadalmi tartalékkal rendelkezett, s így felbomlását (akár csak a hadsereg végső dezorganizációját) aligha lehet pusztán annak soknemzetiségű jellegére visszavezetni, s a probléma sokkal komplexebb vizsgálatot igényel.⁷⁵

A nyugati szakirodalom elsősorban a Monarchia nyugati felére koncentrál, de kérdés magyarországi vonatkozásban is releváns: a hadsereg mennyiben tudta teljesíteni integratív szerepét a Monarchiának ebben a felében, illetve sajátos ideológiája képes volt-e valamilyen módon hatni az általános hadkötelezettségen átesettekre. Ilyen szempontból az ezredek vizsgálata különösen gyümölcsöző lehet. Egyrészt a hivatalos magyar nacionalista és a hadsereg szupranacionalista ideológiája között minden ellentét ellenére mégiscsak volt egy közös pont, mégpedig az uralkodó személye, így a hadsereg, mint a lojalitás iskolája, jelentős hatást gyakorolhatott. Ehhez viszont léptékváltás szükséges, s a jelenlegi magyar hadtörténeti kutatásoknak nagyobb figyelmet kellene szentelnie a közkatonáknak. Másrészt nagyobb figyelmet érdemelnének a területiális hadseregvezetésének következményei is, ami a hadsereg és a magyar társadalom viszonyában alapvető változást hozott. Különösen az ezredek és helyőrségeik kapcsolatának vizsgálata járhat nagy haszonnal, hiszen a katonaság számos területen a nyilvános reprezentáció részévé vált, az ezredzenekarok mindennapi jelenségnek számítottak a városokban, a helyi tisztikarok pedig nem egyszerűen részt vettek a helyi társadalmi életben, de adott esetben képesek voltak szervesen integrálódni is abba. Mivel a magyarországi társadalom nagy részének a közös hadsereggel kapcsolatban a hétköznapi tapasztalatot a háziezredek jelentették, az ahhoz fűződő viszonyát sem érthetjük meg a lokális szint vizsgálata nélkül.

⁷⁵ Cole 2014.; Hämmerle 2007. 242. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Assmann 1992. *Assmann, Jan*: A kulturális emlékezet. Budapest, 2004.
- Auffarth 1910. *Auffarth, Georg*: Inhalt und Form. Das Buch vom Offizier: ein Mahnwort zur Erhaltung soldatischer Ideale. Wien, 1910.
- Allmayer-Beck 1985. *Allmayer-Beck, Johann Christoph von*: Die Militärgeschichtsschreibung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Jahre 1918. In: Militärgeschichte in Deutschland und Österreich vom 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart. Herford–Bonn, 1985. 70–86. o.
- Allmayer-Beck 1987. *Allmayer-Beck, Johann Christoph von*: Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. V. Die bewaffnete Macht. Hrsg. *Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter*. Wien, 1987. 1–141. o.
- Bene 1991. *Bene János*: Nyiregyházi huszárok. Nyiregyháza, 1991.
- Bowman 2003. *Bowman, Timothy*: The Irish Regiments in the Great War: Discipline and Morale. Manchester, 2003.
- Cole 2014. *Cole, Laurence*: Military Culture and Popular Patriotism in Late Imperial Austria. Oxford, 2014.
- Cookson 2009. *Cookson, John E.*: Regimental Worlds: Interpreting the Experience of British Soldiers during the Napoleonic Wars. In: Soldiers, Citizens and Civilians. Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790–1820. Ed. *Forest, Alan – Hagemann, Karen – Rendall, Jane*. London, 2009. 23–42. o.
- Danczer 1889. *Danczer Alfons*: A mi hadseregünk. Az Osztrák–Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt. Budapest, 1889.
- Deák 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. Budapest, 1993.
- Décsey 2004. *Décsey Sándor*: A Hadtörténeti Múzeum zászlószalagjai. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője / Acta Musei Militaris in Hungaria, 7. (2004) 137–192. o.
- Die Pflege der Geschichte in der Armee. *Die Pflege der Geschichte in der Armee. Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine*, 49. (1899) 248–266. o.
- Die Tradition 1903. *Die Tradition in der k.u.k. Infanterie. Österreichische Militärische Zeitschrift*, 44. (1903) 3. Bd. 928–939. o.
- Dolleczek 1970. *Dolleczek, Anton*: Monographie der k.u.k. österr.-ung. blanken und Handfeuerwaffen, Kriegsmusik, Fahnen und Standarten seit der Errichtung des stehenden Heers bis zur Gegenwart. Graz, 1970.
- DR 1873. *Dienst-Reglement für das kaiserlich-königliche Heer. I. Theil*. Wien, 1873.
- Ebhardt 1888. *Ebhardt, Ferdinand*: Geschichte des k.k. 33. Infanterie-Regimentes. Ung.-Weisskirchen, 1888.
- ER 1889. *Exerzier-Reglement für die k.u.k. Fusstruppen*. Wien, 1889.
- Fejes 2000. *Fejes Sándor*: A Magyar Királyi 7. Honvéd Huszárezred története a dokumentumok tükrében 1874–1920. Pápa, 2000.
- Finke 1896. *Finke, Edmund*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 37. Erzherzog Joseph. Wien, 1896.
- French 2005. *French, David*: Military Identities. The Regimental System, the British Army and the British People c. 1870–2000. Oxford, 2005.
- Frevert 2004. *Frevert, Ute*: A Nation in Barracks. Conscription, Military Service and Civil Society in Modern Germany. Oxford–New York, 2004.
- Gedanken 1869. *[Erzherzog Albrecht]*: Gedanken über den militärischen Geist. Wien, 1869.

- Hajdu* 1999. *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály, 1850–1914. Budapest, 1999.
- Hall* 2005. *Hall, Stuart*: A kulturális identitásról. In: Multikulturalizmus. Szerk. *Feischmidt Margit*. Budapest, 1997. 60–85. o.
- Hämmerle* 2004. *Hämmerle, Christa*: Die k. (u.) k. Armee als Schule des Volkes? Zur Geschichte der Allgemeinen Wehrpflicht in der multinationalen Habsburgermonarchie (1868–1914/1918). In: Der Bürger als Soldat. Die Militarisierung europäischer Gesellschaften im langen 19. Jahrhundert: ein internationaler Vergleich. Hrsg. *Jansen, Christian*. Essen, 2004. 176–213. o.
- Hämmerle* 2007. *Hämmerle, Christa*: Ein gescheitertes Experiment? Die Allgemeine Wehrpflicht in der multiethnischen Armee der Habsburgermonarchie. *Journal of Modern European History*, 5. (2007) 2. sz. 222–242. o.
- Hegedűs* 2010. *Hegedűs Elemér*: A császári és királyi 9. Nádasdy huszárezred Sopronban. Sárvár, 2010.
- Hobsbawm* 1983. *Hobsbawm, Eric*: Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In: The Invention of Tradition. Ed. *Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence*. Cambridge, 1983. 263–307. o.
- Instruktion 1890. Instruktion für die Truppschulen des k. und k. Heeres: Allgemeine Grundsätze und I. Theil. Wien, 1890.
- Holy* 1914. *Holy, Jaromir*: Die Kaserne als Schule für das Volk. In: Die Tradition der Wehrmacht. *Moderne Illustrierte Zeitung*, 14. (1914) Doppelnummer 10–11. Die Wehrmacht der Monarchie. 68–72. o.
- Jenkins* 2005. *Jenkins, Richard*: Az etnicitás újragondolása: Identitás, kategorizáció és hatalom. In: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Szerk. *Kántor Zoltán – Majtényi Balázs*. Budapest, 2005. 127–147. o.
- Keegan* 1976. *Keegan, John*: Regimental Ideology. In: War, Economy and the Military Mind. Ed. *Best, Geoffrey – Wheatcroft, Andrew*. London, 1976. 3–18. o.
- Kichthaler* 1895. *Kirchthaler, Ludwig*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 2 für immerwährende Zeiten Alexander I. Kaiser von Rußland. Wien, 1895.
- Lackey* 1995. *Lackey, Scott W.*: The Rebirth of the Habsburg Army. Friedrich Beck and the Rise of the General Staff. Westport–Connecticut–London, 1995.
- Lucas* 1987. *Lucas, James*: Fighting Troops of the Austro-Hungarian Army, 1868–1914. Spellmount, 1987.
- Lugosi – Kiss* 2009. *Lugosi József – Kiss Gábor*: Volt egyszer egy huszárezred. Budapest, 2009.
- Mayer* 1875. *Mayer, Ferdinand*: Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Nr. 39. gegenwärtig Großfürst Alexis von Russland, von seiner Errichtung 1756 bis Ende 1875. Wien, 1875.
- Mayershofer* 2009. *Mayershofer, Ingrid*: Bevölkerung und Militär in Bamberg 1860–1923. Eine bayerische Stadt und der preußisch-deutsche Militarismus. Paderborn, 2009.
- Meteling* 2005. *Meteling, Wencke*: Regimenter als Image prägende Standortfaktoren. *Geschichte und Region / Storia e regione*, 17. (2005) 2. sz. 42–91. o.
- Meteling* 2010. *Meteling, Wencke*: Ehre, Einheit, Ordnung. Baden-Baden, 2010.
- Meteling* 2012a. *Meteling, Wencke*: Regimentsideologien in Frankreich und Deutschland, 1870–1920. In: Militär in Deutschland und Frankreich 1870–2010. Hg. *Echternkamp, Jörn – Martens, Stefan*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 2012. 25–48. o.

- Meteling* 2012b *Meteling, Wencke*: ‘Der Ruhm verpflichtet!’ Regimenter als Träger kriegerisch-vaterländischer und konservativ-monarchischer Traditionsstiftung in Preußen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Militärische Erinnerungskulturen vom 14. bis 19. Jahrhundert. Hrsg. *Carl, Horst – Planert, Utet*. Göttingen, 2012. 263–295. o.
- Mileham* 2002. *Mileham, Patrick*: Moral Component – the Regimental System. In: *New People Strategies for the British Armed Forces*. Ed. *Alexandrou, Alex – Bartle, Richard – Holmes, Richard*. London, 2002. 70–90. o.
- Militär-Schematismus für... Kais. königl. Militär-Schematismus für... [Jahr]
- Möller* *Karl von Möller*: Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Nr. 83. Lelöhelye: Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, Tgy. 2711.
- Molnár* 1891. Oberst von Molnár des Generalstabs-Corps: Privilegien und Auszeichnungen einzelner Truppenkörper des k. und k. Heeres. *Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine*, 42. (1891) 238–258. o.
- ÖULK Ergänzungsheft 9. Ergänzungsheft 9 zum Werke „Österreich Ungarns letzter Krieg“. Die österreichisch-ungarische Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einteilung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914. Wien, 1934.
- Renan* 1995. *Renan, Ernst*: Mi a nemzet? In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerk. *Bretter Zoltán – Deák Ágnes*. Pécs, 1995. 171–187. o.
- Schematismus für... Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für... [Jahr]
- Spezialgeschichte 1876. Über die Verfassung der Spezialgeschichte eines Truppenkörpers. *Mitteilungen des k.k. Kriegs-Archives*, 1. (1876) 5–15. o.
- Treuenfest* 1878. *Treuenfest, Gustav Amon von*: Geschichte des k.k. 11. Huszarenregimentes Herzog Alexander v. Württemberg 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren. Wien, 1878.
- Truppengeschichten 1907. Die Heeres- und Truppengeschichten Österreich-Ungarns. In: *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 48. (1907) 2. Bd. 1449–1470. o.
- Virtolog* 1871. *Virtolog, Coloman Rupprecht von*: Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa. Wien, 1871.
- Vogel* 1997. *Vogel, Jakob*: Nationen im Gleichschritt. Der Kult der Nation in Waffen in Deutschland und Frankreich, 1871–1914. Göttingen, 1997.
- Wagner* 1987. *Wagner, Walter*: Die k. (u.) k. Armee – Gliederung und Aufgabenstellung. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. 5. Die bewaffnete Macht. Hrsg. *Wandruszka, Adam – Urbanitsch Peter*. Wien, 1987. 142–633. o.
- Weissenbacher* 1896. *Weissenbacher, Victor*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 19. Erzherzog Franz Ferdinand von der Errichtung 1734 bis 1896. Wien, 1896
- Weston* 1986. *Weston, David*: The Army. Mother, Sister and Mistress. The British Regiment. In: *The Defence Equation. British Military Systems. Policy, Planning and Performance*. Ed. *Edmonds, Martin*. London, 1986. 139–155. o.
- Wetzger* 1898. *Wetzger, Heinrich*: Fahnen-Historik der k. und k. österr.-ung. Infanterie der letzten 300 Jahre. Wiener-Neustadt, 1898.
- Woinowits von Jardol* 1914. *Woinowits von Jardol, Paul*: Die Tradition der Wehrmacht. *Moderne Illustrierte Zeitung*, 14. (1914) Doppelnummer 10–11. Die Wehrmacht der Monarchie. 8–13. o.
- Wrede* 1898 *Wrede, Alphons von*: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I. Band. Wien, 1898.

Balázs Tangl

REGIMENT IDEOLOGIES AND REGIMENT CULTURES IN THE IMPERIAL (AND) ROYAL ARMY

Summary

The paper discusses the topic of the regiment cultures in the Imperial (and) Royal Army, which flourished in the second half of the 19th century and in the first decade of the 20th century, and also speaks about the regiment ideologies which emerged in their wake. The main purpose is formulating the questions, mainly in relation to Hungary, rather than explicating the whole problem. In the regiments of the Habsburg Army, a special organisation in many aspects, the ideologies evolved on the basis of symbols, traditions, rituals, customs and institutions. The unique, supranational ideologies promoted loyalty to the Emperor and Austrian patriotism, and in a time of mass armies their task was to strengthen the sense of community and camaraderie, to raise loyalty to the ruling dynasty in the subjects, and to spread the Austrian idea of state. All these intentions strengthened the army's integrative role within the empire. However, the military leadership's insisting on the unity of the officer corps and the army, and on the ideal of a common motherland raises many questions, including to what extent was the evolution of a regiment identity possible, what kind of role could locality play in the self-identification of the regiment following the introduction of the territorial army organisation, and how could this influence the relationship between Hungarian society and the common army.

Balázs Tangl

REGIMENTER-IDEOLOGIEN UND REGIMENTER-KULTUREN IN DER K. (U.) K. ARMEE

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit den Regimenten-Kulturen, die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und dem ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts aufblühten, sowie den sich daraufhin entwickelnden Regimenten-Ideologien in der k. (u.) k. Armee. Ihr Ziel ist nicht so sehr die lückenlose Ausführung des Problems, sondern eher das Formulieren von Fragen, insbesondere in Bezug auf Ungarn. In den Regimenten der aus vielerlei Sicht eigentümlichen Habsburgerarmee entstanden entlang ihrer Symbole, Traditionen, Riten, Bräuche und Institutionen Regimenten-Ideologien, die in Europa einzigartig waren und auf supranationalen, kaisertreuen und österreichischen staatspatriotischen Grundlagen ruhten. Ihre Aufgabe war nicht nur, in der Zeit der Massenarmee das Gemeinschaftsgefühl, das Bewusstsein für den Zusammenhalt und die Kameradschaft zu stärken, sondern zum Herrscher loyale Untertanen zu erziehen und die österreichische Staatsidee zu verbreiten, um damit die integrative Rolle der Armee im Reich zu stärken. Zugleich wirft das Festhalten der Armeeführung an der Einheit von Offizierskorps und Armee sowie der Idee der gemeinsamen Heimat auch zahlreiche Fragen auf, so zum Beispiel, in wie weit sich eine Regimenten-Identität entwickeln konnte, oder welche Rolle die Lokalität nach der Einführung der territorialen Armeearganisation in der Selbstbestimmung des Regiments spielen konnte, und wie dies gegebenenfalls den Verlauf der Beziehung zwischen der ungarischen Gesellschaft und der gemeinsamen Armee beeinflussen konnte.

Balázs Tangl

IDÉOLOGIES ET CULTURES DE RÉGIMENT DANS L'ARMÉE IMPÉRIALE (ET) ROYALE

Résumé

L'étude traite des cultures de régiment dans l'armée impériale (et) royale qui se sont développées dans la deuxième moitié du 19e siècle et dans la première décennie du 20e siècle, ainsi que des idéologies de régiment qui sont issues de ces cultures. Le but de l'étude est plutôt de soulever des questions, surtout concernant la Hongrie, et non pas de traiter tous les aspects de la question. Dans les régiments de l'armée des Habsbourg, qui fut particulière à bien des égards, des idéologies de régiment se sont développées autour des emblèmes, des traditions, des coutumes et des institutions des régiments. Basées sur la loyauté envers l'empereur et le patriotisme autrichien, ces idéologies supranationales furent uniques en Europe. À l'époque de l'armée de masse, elles servaient à renforcer l'esprit de communauté, la solidarité et la camaraderie, mais également à former des sujets loyaux envers l'empereur et à diffuser le concept d'État autrichien en renforçant ainsi le rôle d'intégration de l'armée au sein de l'empire. Néanmoins, le fait que le commandement tenait à l'unité de l'armée et du corps d'officiers, ainsi qu'à l'idéal d'une patrie commune soulève de nombreuses questions notamment : Dans quelle mesure l'identité d'un régiment a pu se développer ? Quel rôle les particularités locales ont-elles pu avoir dans l'identité d'un régiment après l'introduction de l'organisation militaire territoriale et, le cas échéant, comment cela a pu influencer sur l'évolution des relations entre la société hongroise et l'armée commune ?

Балаж Тангл

ИДЕОЛОГИЯ И КУЛЬТУРА В ПОЛКАХ КОРОЛЕВСКО-ИМПЕРАТОРСКИХ ВОЙСК

Резюме

Исследование занимается вопросом полковых идеологий формирующихся вследствие процветающих полковых культур в королевско-императорских войсках во второй половине XIX. века и в первом десятилетии XX-го века. Целью исследования является больше постановка вопроса – в первую очередь в венгерском отношении – чем безостаточное изложение проблемы. В своеобразных со многих точек зрения Габсбургских войсках из-за полковых символов, традиций, ритуалов, обычаев и учреждений формировались полковые идеологии единственные в Европе созданные на основе сверхнациональности, верности императору и австрийского государственного патриозма, задачей этих идеологий было не только укрепление существующих уже ранее в армии чувства общности, единства и товарищества, но и воспитание лояльных к правителю поданных, усиливая тем самым интегрирующую роль армии в империи. В то же время приверженного офицерского состава верховного командования к единству армии, а также к принципу единой родины поднимает многие вопросы, так например насколько было возможным формирование идентичности полка, или какова роль введения территориальной военной организации в локализации полкового самоопределения и в данном случае каким образом это может повлиять на формирование отношения венгерского общества и армии.

A SZUEZI-CSATORNA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Hazánkban kevésbé ismertek az első világégés török hadszíntereink eseményei, különösen igaz ez a Szuezi-csatornáért folytatott küzdelemre. Az éppen száz esztendeje dúló harcok ugyan a háború egyik mellékhadszínterén zajlottak, de nagy szerepet játszottak az Oszmán Birodalom végső összeomlásában. A csatorna mentén és a Sínai-félszigeten folytatott hadműveletekről alig jelent meg magyar nyelven munka, pedig számos osztrák–magyar vonatkozása volt az itteni harcoknak.

A Szuezi-csatorna 1869-es megnyitása hatalmas pénzügyi és erkölcsi sikert hozott Franciaországnak, és a XIX. század egyik legismertebb személyiségévé avatta az építőt, Ferdinánd Lessepset. Ennek ellenére a csatorna gazdasági és stratégiai előnyeit az első évektől kezdve leginkább a Brit Birodalom kamatoztatta, és Nagy-Britannia vált a nagy francia mérnöki munka elsősorú használójává. A franciák kezében volt a Szuezi Csatorna Társaság részvényeinek többsége, de a brit állam 1875-ben felvásárolta az egyiptomi kedive (alkirály) kezén lévő 44 százalékos részvénycsomagot, ezzel London lett a csatorna fő részvényese. A Földközi-tengert a Vörös-tengerrel összekötő csatorna a leg-rövidebb útvonalat jelentette az Indiai-óceán partján elterülő brit birtokokkal, mindenekelőtt a brit korona ékkövének tekintett Indiával. Szuezi volt a legfőbb összekötő kapocs a misztikus Indiával és a mögötte elterülő Távol-Kelettel. A brit területek körbeölelték az Indiai-óceánt Kenyától Arábián át Malájföldre és Ausztráliáig. Nem meglepő, hogy az angol katonai és politikai vezetés a birodalom „artériájaként” tekintett a keleti vizekre vezető útvonalra. A briteken kívül Szeztől keletre csak három nagyhatalom rendelkezett gyarmatokkal. Németország Tanganyika és a csendes-óceáni szigetek, Olaszország Eritrea és Szomáliföld, Franciaország pedig Madagaszkár, Francia Indokína és a pacifikus területek miatt használta katonai szempontból a csatornát. A kis Hollandia számára szintén nagy jelentőségű volt a mesterséges vízi útvonal, hiszen ez jelentette a leggyorsabb összeköttetési vonalat leggazdagabb birtokával, Holland Indiával.

A háború előtti évtizedekben lendületesen nőtt a Szuezi-csatorna forgalma. Míg 1870-ben mindössze 436 000 tonnányi nettó hajóteret regisztráltak, 1900-ra ez az adat 9 738 000 tonnára nőtt. A csatorna 1913-as adatai jól tükrözik Szuezi fontosságát az előbb említett országok számára. Az utolsó békeévben összesen 20 034 000 tonnatartalmú hajó használta a csatornát, ebből 12 052 000 (60,15%) tonna haladt át brit lobogó alatt. A második legnagyobb használó a császári Németország volt 3 352 000 tonnával (16,73%), míg Hollandia került a harmadik helyre, 1 287 000 (6,42%) tonnával. Érdekes, hogy az építő és fő részvénytulajdonos Franciaország csak a negyedik helyen állt (928 000 tonna, 4,63%), alig megelőzve az Osztrák–Magyar Monarchiát. Ausztria–Magyarország 846 000 tonnányi (4,22%) előkelő ötödik helye elsősorban a trieszti központú Osztrák–Magyar Lloyd Gőzhajózási Társaság virágzó dél- és kelet-ázsiai forgalmával magyarázható. A többi állam, így Olaszország vagy Japán részesedése két százalék alatt maradt,

miközben elgondolkodtató, hogy ebben az időben az Egyesült Államok alig 7000 tonnányi forgalmat bonyolított a csatornán keresztül.¹

A Szezei-csatorna pénzügyileg nagy hasznot hozott a Szezei Csatorna Társaság tulajdonosainak, 1913-ban az éves bevétel 130 millió francia frank volt, ebből majdnem 88 milliónyi osztalékot fizettek ki. A brit állam a társaságban lévő 44 százaléknyi részvény-csomagja után ebben az évben több mint 33 millió frank hasznot könyvelhetett el.²

A világháború kitörésekor a részvényesek és az egyiptomi állam érthetően nem kívánta bevonni a hadműveletekbe a prosperáló vállalkozást. Erre lehetőséget adhatott az 1888-ban aláírt konstantinápolyi konvenció, amely összesen tizenhét cikkelyben szabályozta a csatorna használatának legfontosabb alapelveit.³ A konvenció nemzetiségétől függetlenül biztosította a vízi út szabad használatát mind háborúban, mind békében. Az aláírók vállalták, hogy semmilyen körülmények között sem akadályozzák a szabad hajózást, egyikük sem veszi blokádnak alá a csatornát. A negyedik cikkely értelmében a csatornát háború idején nyitva kellett tartani, még a hadviselő országok hadihajói előtt is. Ugyanakkor megállapodtak abban, hogy ilyen esetben tilos az ellenségeskedés és a forgalom akadályozása.⁴ A szezei vízi útvonal semleges státusának fenntartását azonban alapvetően megnehezítette, hogy Egyiptom 1882 óta brit megszállás alatt állt. Nagy-Britanniának természetesen nem volt érdeke, hogy a központi hatalmak hajózása szabadon használhassa a csatornát. London a háború éveiben a konvenció szinte összes pontjának megsértésével az antant hatalmak kizárólagos szállítási útvonalává tette a csatornát.

1914. augusztus 5-én az egyiptomi külügyminisztérium bejelentette, hogy a konstantinápolyi konvenció értelmében minden nemzet hajói előtt nyitva tartják a csatornát, csak a hadihajóknak kellett 24 órán belül távozniuk. Kezdetben a brit hatóságok sem léptek fel a központi hatalmak kereskedelmi hajói ellen, nem foglalták le a port száidi osztrák-magyar és német épületeket sem. Hamarosan 15 kereskedelmi hajó keresett menedéket a brit hadihajók elől a csatorna kikötőiben. Brit nyomásra egyáltalán nem engedték áthaladni a német és osztrák-magyar hajókat, mivel komoly aggodalmat váltott ki egy esetleges szabotázsakció, ami használhatatlanná tette volna a vízi útvonalat. Emiatt nem kelhetett át 1914. augusztus 17-én a Calcuttába tartó *Barenfels* nevű német hajó.⁵ A félelem nem volt alaptalan, mert Ausztria-Magyarországon ténylegesen kidolgoztak terveket a forgalom megbénítására. A megtévesztés érdekében semleges lobogó alatt, cementtel megrakott kereskedelmi hajót süllyesztettek volna el Port Szaídnál.⁶ A világháború kitörése után Bécsben Josef Pomianowski altábornagy és Walzel Kelemen hírszerzőtiszt által kidolgozott akció tervezett költségei három millió koronára rúgtak, így a tervből végül nem lett

¹ A Szezei-csatorna forgalmáról: *Farnie* 1969. 751–758. o.; *Wilson* 1939. 135–137. o.

² *Farnie* 1969. 756–757. o.

³ A konvenciót 1888. október 29-én írta alá kilenc hatalom: Nagy-Britannia, Németország, Ausztria-Magyarország, Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Oroszország és Törökország. A konstantinápolyi konvenció aláírói a Szezei-csatorna fő használói is voltak egyben. Ezt tükrözik az 1888-as adatok. Ebben az évben a teljes forgalom 6 641 000 tonnát tett ki, ennek 79 százaléka volt brit, hat százaléka francia, négy-négy százaléka olasz és német, három százaléka holland, két százaléka pedig osztrák-magyar. Spanyolország és Oroszország részesedése egy százalék alatt maradt. *Wilson* 1939. 135. o.

⁴ Az egyezmény szövege franciául és angolul: *Barclay* 1907. 308–312. o.

⁵ *Farnie* 1969. 530. o.

⁶ *Fischer* 2006. 454. o.

semmi.⁷ Ettől függetlenül az angol hatóságok a háború teljes időtartalma alatt komolyan aggódtak hasonló akciók lehetősége miatt.

1914 augusztusában a britek megtették az előkészületeket a csatorna védelmére. Az angol földközi-tengeri flotta cirkálói és kisebb hadihajói francia egységekkel megerősítve őrizték a csatorna két bejáratát. A Sínai-félszigeten lévő helyőrségeket kiürítették, az egyiptomi tevék hadtestet (Egyptian Camel Corps) a 170 kilométer hosszú csatorna nyugati partjára koncentrálták. Az ősz folyamán Indiából hamarosan jelentős erők érkeztek Egyiptomba, hogy felváltsák a franciaországi hadszíntérré vezényelt mintegy 5000 fős angol helyőrségi alakulatokat.⁸ Az egyiptomi brit csapatok főparancsnoka szeptembertől Sir John Maxwell vezérőrnagy lett, aki kiváló helyismerettel rendelkezett, hiszen már az ország 1882-es megszállásában is részt vett.⁹

Szeptember és október folyamán fokozatosan nőtt a feszültség a Közel-Keleten, amint egyre valószínűbbé vált az Oszmán Birodalom hadba lépése. London erre a várható eseményre tekintettel úgy döntött, hogy lefoglalja a vízi útvonal kikötőiben rekedt ellenséges hajókat. 1914. október 15-én a német és osztrák–magyar hajókat felszólították, hogy hagyják el a csatorna három tengeri mérföldes felségvizeit, majd a várakozó brit hadihajók zsákmányul ejtették őket. A központi hatalmak 15 kereskedelmi hajóját fogták el ilyen módon, köztük az Osztrák–Magyar Lloyd három gőzöst.¹⁰ Érdekes módon az osztrák–magyar révkalauzok ettől függetlenül még jó ideig folytathatták munkájukat, és az angol parlament alsóházában még 1916-ban is felvetődött, hogy miért alkalmazzák még őket a csatorna üzemeltetésében.¹¹

A törökök október végén flottatámadást intéztek Oroszország ellen a Fekete-tengeren, és nyilvánvalóvá vált, hogy a Porta belép a háborúba. Az angol haditengerészet még a hivatalos hadiállapot beállta előtt, október 31-én megtámadta és ágyúzta Akabát, a Sínai-félsziget keleti részén fekvő török kikötőt.¹² 1914. november elején az egyiptomi kedive, II. Abbasz Hilmi Isztambulban nyíltan szembefordult a britekkel. November 5-én Nagy-Britannia hadat üzent az Oszmán Birodalomnak, ezzel az eseménnyel a Szezei-csatorna ténylegesen háborús frontvonalba került. A törökökhöz menekült II. Abbasz Hilmit a britek elmozdították, helyére unokaöccsét, az antanttal együttműködő Huszein Kámilt helyezték szultáni címmel Egyiptom élére. A Nílus-parti ország 1914. december 18-tól hivatalosan Nagy-Britannia protektorátusává vált, és ettől az időtől kezdve minden erőforrását az antant rendelkezésére bocsájtotta.¹³

Az antant hatalmak ellen szent háborút hirdető Porta viszonylag gyorsan maga mellé állította a Sínai-félsziget beduinjait. Ez a körülmény kezdetben eléggé megnehezítette a

⁷ *Walzel* 1939. 52–54. o.

⁸ *Young* 1984. 708. o.

⁹ *Wilson* 1939. 138–139. o. Sir John Maxwell (1859–1929) az 1882-es tell-el-kebiri csata mellett harcolt a Mahdi-felkelés leverésében, a búr háborúban, majd 1908-tól az Egyiptomban állomásozó brit csapatokat irányította.

¹⁰ *Farnie* 1969. 531. o.

¹¹ 1916 januárjában az alsóházi vita során felvetődött a kérdés, Robert Cecil (1864–1958) külügyi államtitkárnak ekkor már nem volt tudomása arról, hogy osztrák révkalauzok még alkalmazásban lennének. HCD 1916. Vol. 77. 1601. o.

¹² A támadásban a Minerva cirkáló, valamint a Scourge és a Savage rombolók vettek részt. *The Bombardment of Akaba*, 101–103. o.

¹³ *Young* 1984. 707. o.

hírszerzést a csatornától keletre elterülő sivatagos félszigeten.¹⁴ Az első összecsapásra november 20-án került sor mintegy 30 kilométerre keletre Kantarától, amikor egy indiai járőr 200 törökkel és beduinnal csapott össze.¹⁵ A brit erők vereségével és visszavonulásával végződött harc után az eredetileg Európába szánt ausztrál és új-zélandi csapatokat Egyiptomba irányították. A Csatorna Társaság nagy kotróhajói átvágták a gátakat, és elárasztották a Tineh melletti mélyföldet, így biztosítva egy keleti támadás ellen Port Szaidot. A csatorna nyugati partján lövészárkokat ástak, a keleti parton pedig az átkelőhelyek biztosítására védelmi támpontokat építettek ki. A vízi út mentén három védelmi szektort építettek ki. Az első Szueztől a Keserű-tavakig, a második Deversoirtól El Ferdanig, a harmadik El Ferdantól Port Szaidig húzódott. A csatorna vizein a brit és francia hadihajók cirkáltak,¹⁶ a védelmet tovább erősítette, hogy Iszmaliánál repülőteret, Port Szaidnál pedig hidroplán bázist alakítottak ki. 1915 elején az egyiptomi brit erők az East Lancashire hadosztályból, a 10. és a 11. indiai hadosztályból, az indiai Bikanir tevé hadtestből, egy indiai lovas brigádból, valamint indiai és egyiptomi tüzérségből álltak. Emellett az 1. ausztrál és új-zélandi hadtest kiképzés alatt lévő alakulataira is lehetett számítani.¹⁷ 1915 januárjára összesen 70 000 katonát sikerült Egyiptomban összpontosítani, közülük 30 000-et közvetlenül a Szezi-csatorna védelmére vonlottak fel.

Az előkészületekre szükség is volt, mivel a törökök komoly támadást készítettek elő a csatorna ellen. Ahmed Djemal pasát nevezték ki a Szíriában és Palesztinában állomásozó 4. török hadsereg élére.¹⁸ Djemal fő tanácsadója Friedrich Kress von Kressenstein német tüzér alezredes volt, elsősorban ő dolgozta ki a Szezi-csatorna elleni támadás terveit.¹⁹ 1915 januárjára sikerült mintegy 20 000 katonát koncentrálni Beersheba környékén, Dél-Palesztinában. A törökök fő célja Egyiptom visszahódítása és a mohamedán egyiptomiak felszabadítása volt a keresztény uralom alól.²⁰ Bár a támadásra felsorakozott oszmán erők mennyiségileg és főleg minőségben elmaradtak a csatornát védő brit csapatoktól, Djemal pasa mégis reménykedett a hátszág muszlim lakosságának lázadásában. Ezt a célt szolgálta, hogy a török szultán szent háborút (dzsihád) hirdetett az oszmánok ellenségeivel szemben.

A támadás 1915. január közepén indult meg. A három hadoszlopba rendezett, mintegy 20 000 főt számláló török hadsereg kilenc tábori tüzérüteggel és egy taracküteggel

¹⁴ A brit hírszerzés szerepéről a Sínai-félszigeten zajló harcok során: *Sheffy* 1998.

¹⁵ Herbert Kitchener (1850–1916) hadügyminiszter tájékoztatta a Lordok Házának tagjait, hogy a brit erők már harcérintkezésben vannak a törökökkel 30 mérföldre keletre a Szezi-csatornától. *HLD* 1914. Vol. 18. 182. o.

¹⁶ A Royal Navy lobogója alatt a következő egységek álltak rendelkezésre: Swiftsure pre-dreadnought csatahajó, Ocean régi csatahajó, Minerva és Proserpine védett cirkálók, Clio szlúp, Himalaya felfegyverzett kereskedelmi cirkáló, Hardinge felfegyverzett indiai csapatszállító. Emellett a francia D'Entrecasteaux védett cirkáló és a Requin partvédő vett részt a csatorna 1915. februári védelmében. *Falls – Macmunn* 1928. 30. o. A Szezi-csatorna védelmének haditengerészeti vonatkozásairól bővebben: *Defence of the Suez Canal*.

¹⁷ *Newell* 1990. 42. o.

¹⁸ Ahmed Djemal (1872–1922) az ifjútörök mozgalom egyik meghatározó alakja volt, a világháború előtt számos magas katonai tisztséget viselt, 1913-tól oszmán haditengerészeti miniszter volt, majd 1914 novemberében nevezték ki a 4. török hadsereg élére.

¹⁹ Friedrich Kress von Kressenstein (1870–1948) bajor származású tüzértiszt az 1914 januárjában a Török Birodalomba küldött német katonai misszió tagja volt, egészen 1917 őszéig nagy szerepet játszott a Sínai-félszigeten és Palesztinában zajló harcokban. *Young* 1984. 1991. o.

²⁰ *Newell* 1990. 67. o.

volt megerősítve.²¹ A fő erők Beersheéből kiindulva a Sínai-félszigeten áthaladó középső útvonalat választották, az északi tengerparti útvonal a brit hadihajók miatt túlzottan veszélyesnek tűnt. A mintegy 12 000 főt számláló középső hadoszlop három pontonhidat is vitt magával a csatornán történő átkeléshez. Összesen 5000 tevé szállította a nélkülözhetetlen vizet és utánpótlást a kietlen sivatagon keresztül. A török hadmozdulat azonban nem maradt rejtve, a félszigeten működő brit hírszerzők, de mindenekelőtt a felderítő repülőgépek jelentéseiből Maxwell informálódhatott, így a várt meglepetés elmaradt.²²

A két szélső hadoszlop északon Kantaránál és délen Kubrinál intézett elterelő támadásokat a csatorna ellen, míg a főerők Serapeum és Toussoum között igyekeztek kiharcolni az átkelést. 1915. február 3-án került sor a legnagyobb összecsapásra, amikor a törökök pontonokon és csónakokon heves küzdelemben átkeltek a nyugati partra. A főleg indiai katonákból álló védelem sikerrel megállította a támadást. A csata során komoly szerepet játszott a csatornán állomásozó brit és francia hadihajók ágyútüze, amely hatékonyan segítette a támadók visszaverését. Eközben a *Clio* szlúp, a *Hardinge* felfegyverzett indiai csapatszállító, valamint a francia *Requin* partvédő hadihajó komoly sérüléseket szenvedett el a török ágyúk tüzétől.²³ Az első világháború utáni hivatalos brit történetírás szerint a sikertelen oszmán hadműveletben a támadók több mint 2000 halottat és sebesültet, valamint 750 foglyot veszítettek, míg a britek mindössze 32 halottat és 130 sebesültet.²⁴ Kressenstein kissé eltérő adatokat közölt a háború után megjelent visszaemlékezésében, szerinte a teljes török veszteség 192 halott, 381 sebesült és 727 eltűnt volt.²⁵

A csatorna forgalmát csak nagyon rövid időre zavarta meg a török hadmozdulat, az antant csapatszállító és kereskedelmi hajói továbbra is akadálytalanul használták a vízi útvonalat, Egyiptom ezt követően válhatott a Brit Birodalom legfontosabb közel-keleti kiképző támaszpontjává. Djemal pasa és Kressenstein katonai kudarca biztosította, hogy az egyiptomiak ne lázadjanak fel és csatlakozzanak a szultán által meghirdetett szent háborúhoz.

Az elégtelen erővel végrehajtott hadművelet után a törökök visszahúzódtak palesztinai támaszpontjaikra, miközben a Sínai-félsziget kulcsfontosságú megfigyelő pontjain helyőrségeket hagytak hátra. Az 1915-ös oszmán támadásnak alig ismert epizódja, hogy a britek figyelmének elterelésére az Osztrák-Magyar Monarchia két fiatal magyarkatonatisztet küldött Palesztinába. Gondos György és Simon Pál Mihály elsődleges feladata a Szezei-öbölben lévő Djemsah brit olajkútjainak megsemmisítése volt. A két magyar önkéntes által vezetett 75 főből álló csapat 1915. január közepén vált el a Szezei-csatorna ellen vonuló oszmán főerőktől, majd tíz nap alatt átszelték a Sínai-félszigetet és Tor városkánál kerültek harcba az ott állomásozó brit haditengerészekkel. A Royal Navy hadihajói miatt Gondos arra kényszerült, hogy kerülő úton, az északra fekvő Abu Selimán keresztül átjusson a Szezei-öböl túlsó, afrikai partján lévő angol olajmezőkhöz. Ezt a feladatot egy motoros csónak és egy vitorlás segítségével sikerrel teljesítette, a meglepetésszerű táma-

²¹ Reichmann 2009. 179. o.

²² A készülő támadás foglalkoztatta a brit parlamentet is. Kitchener a Lordok Házában jelentette be, hogy a brit repülőgépek észlelték a török csapatmozgásokat. HLD 1915. Vol. 18. 234. o.

²³ Young 1984. 708–709. o. Az 1915-ös februári harcokról lásd még: Newell 1990. 64–79. o.

²⁴ Falls – Macmunn 1928. 50. o.

²⁵ Kress von Kressenstein, 1920. 17. o.

dás során három olajkutató sikerült felrobbantania.²⁶ Gondos György és Simon Pál Mihály a Tornál folytatott harcokban és a szabotázsakciókkal több millió márkára becsült kárt okoztak a briteknek, a két bátor magyart tettükért soron kívül hadnaggyá léptették elő.²⁷

Kressenstein a februári fiaskó után tovább nyugtalanította a csatorna mentén beásott briteket. Mivel a törökök továbbra is uralták a Sínai-félszigetet, El Arishból és Nakhlból könnyedén hajthattak végre támadásokat a csatorna keleti partján állomásozó, többnyire indiai alakulatok ellen. Ezeket a zavaró akciókat megkönnyítette az 1915 áprilisában kezdődő Gallipoli hadművelet, amely során az ausztrál és új-zélandi csapatok többségét kivonták Egyiptomból. Nehezítette a brit hadvezetés dolgát, hogy Egyiptomot nyugatról is veszély fenyegette, mivel a Líbiai-sivatagban élő Szenusszi szekta törzsei nyíltan a szultán mellé álltak.²⁸ Az 1915-től egészen 1918-ig zajló úgynevezett Szenusszi-lázadás ugyan komolyabban nem veszélyeztette a brit jelenlétet, de újabb csapatokat vont el Szueztől.²⁹

Az erőszakos felderítő akciók mellett újabb veszélyek is jelentkeztek. 1915 áprilisától a törökök megkezdték a csatorna elaknásítását. A Royal Navy ezt követően három aknaszedővel folyamatosan átfésülte a vízi útvonalat, ennek ellenére 1915. június 30-án a brit *Teiresias* gőzös aknára futott és 14 órára lezárta a forgalmat. A csatorna történetében először légi támadásokra is sor került: július 21-én a török légierő Szuezt, majd szeptember 1-jén Port Szaidot bombázta.³⁰ E támadások minimális kárt okoztak, nem veszélyeztették érdemben az áthaladást. Sokkal komolyabb problémát jelentett a német és osztrák–magyar tengeralattjárók megélenkülő tevékenysége a Földközi-tengeren. A bűvárnaszádok hatalmas pusztítást okoztak az antant tengeri hajózásában, mely tevékenységnek köszönhetően jelentősen visszaesett a csatorna forgalma.³¹

1915 végén és 1916 elején ismételten megnőtt a Szezei útvonal védelmére bevethető brit erők létszáma. A kudarccal végződött Gallipoli hadművelet után Egyiptomba vonták vissza a Brit Birodalom csapatait. Átmenetileg 13 hadosztályra, mintegy 300 000 főre növekedett a helyőrség, gyakorlatilag értelmetlenné téve a török támadó erőfeszítéseket.³²

A csatornától 10–12 kilométerre keletre, a nagyobb élőerőre építve egy új védelmi vonal kiépítésére került sor, amely megakadályozta, hogy a török ágyúk tüze elérhesse a vízi útvonalat. Növelte a védelem hatékonyságát a nyugati parton bevetett két páncélvonat. Az intenzív csapatszállítások lebonyolítására megnövelték a Nílus deltájának vasúti kapacitását is. A csatornán három nehéz és hat könnyebb úszó pontonhídon kelhettek át a brit erők. Az új lövészárokszerhez nyolc keskenyvágányú vasútvonalon szállították az utánpótlást. Ettől kezdve a török őrzékek már nem tudták elérni a csatorna keleti partját.³³

²⁶ Fischer 2006. 254–255. o.

²⁷ Pilch 1936. 181–288. o.; Walzel 1939. 56–57. o.

²⁸ Az Egyiptomot nyugatról fenyegető szenusszi veszélyről Kitchener tájékoztatója a Lordok Házában. HLD 1916. Vol. 21. 27. o.

²⁹ Young 1984. 1064–1068. o. A szenusszi háborúról: The Campaign in the Western Desert.

³⁰ Farnie 1969. 536–537. o.

³¹ A háború éveiben a német tengeralattjárók 1409 kereskedelmi hajót süllyesztettek el a Földközi-tengeren 3 286 462 regisztrertonna úrtartalommal. A Monarchia bűvárnaszádjai ezzel egy időben 94 hajót és 190 353 tonnányi hajóteret semmisítettek meg. *Sárhidai* 1989. 98., 115. o.

³² Reichmann 2009. 182. o.

³³ Farnie 1969. 542. o.

1915. december 29-én az egyiptomi brit expedíciós haderő új főparancsnokot kapott Sir Archibald Murray altábornagy személyében.³⁴ Murray erélyesen látott hozzá a védelem megszervezésének, emellett egy El Arish irányába meginduló offenzíva előkészületeit is megtette. Murray elsődleges célja az volt, hogy egy vasútvonal és egy vízvezeték segítségével átkeljen a sivatagos Sínai-félszigeten és a termékeny Palesztinában kívánta folytatni a hadműveleteket. Márciusban megalakult az Egyiptomi Expedíciós Haderő (Egyptian Expeditionary Force), amely az összes Egyiptomban állomásozó erőt egyesítette Murray parancsnoksága alatt. Ugyanekkor megindult az új katonai vasútvonal építése Kantarától Katiáig. Ezzel párhuzamosan zajlottak a vízvezeték építésének munkálatai is. E két nagyszabású vállalkozás kivitelezésében az angol mérnöki szakértelem mellett nagy jelentősége volt az egyiptomi kormány által kiküldött munkás alakulatoknak (Egyptian Labour Corps) és tevésszállító osztagoknak (Camel Transport Corps) is. Segítségük nélkül bizonyosan nem épült volna meg a sivatagot átszelő vasútvonal és vízvezeték.³⁵

A lassú ütemű keleti előrenyomulás annak ellenére tartott, hogy 1916 tavaszán a brit hadvezetőség a nyugati fronton kibontakozó véres anyagcsaták miatt az Egyiptomban állomásozó tizenhárom hadosztályból hatot kivont. A 150 000 főre csökkent brit haderővel szemben ismételten aktívabban léptek fel a törökök. Az El Arishba érkezett új német repülőgépek heves támadásokat intéztek a Katiánál és Romaninál állomásozó brit erők ellen, később pedig Port Szaidot is bombázták. 1916. április 23-án Kressenstein 3560 katonával váratlan rajtaütést hajtott végre az Oghratina és Katia között állomásozó brit előőrsökön. E támadás a törökök legnagyobb, egyben utolsó sikerét hozta a Sínai hadjáratban. A brit 5. lovasdandár mintegy 500 katonája halt meg vagy került fogságba, az előretolt alakulatok gyakorlatilag teljesen megsemmisültek.³⁶

1915–1916 folyamán jelentősen megnövekedett Ausztria–Magyarország katonai segítségnyújtása a törökök számára.³⁷ 1916 áprilisában érkeztek meg Palesztinába az Osztrák–Magyar Monarchia első tarackütegei, összesen 22 tiszttel és 813 legénységi állományú katonával. A két tüzéruteg egy hegyitarack „hadosztályt” alkotott (Gebirgs-*haubitzen*division) Adolf Wilhelm Marno von Eichenhorst őrnagy és Wladislaw Anton Ritter von Truszkowski százados parancsnoksága alatt.³⁸

Az 1916 júniusában Hedzsászban kirobbanó arab felkelés jelentős török erőt vont el a Sínai-félszigettől. A török hadvezetés szerint a Husszein serif vezette oszmán-ellenes lázadás megfékezéséhez egy Sínai-félszigeten aratott győzelem volt a legjobb eszköz. Így került sor a Szezei-csatornáért folytatott utolsó nagy csatára. A nyár folyamán Beershebanál a központi hatalmak komoly erőösszpontosítására került sor. A 3. török (anatoliai) hadosztály mellett német géppuskás osztagok, mozsárütegek, valamint a már említett osztrák–magyar tarackütegek is részt vettek a támadásban. A körülbelül 16 000

³⁴ Sir Archibald Murray (1860–1945) altábornagy korábban a franciaországi brit expedíciós hadsereg vezérkari főnöke volt, majd a birodalmi vezérkar főnökeként tevékenykedett. Murray egyiptomi tevékenységéről: Murray 1920.; Newell 1990. 160–199. o.

³⁵ Zaki-Khalil 1998. 145–155. o.

³⁶ Falls – Macmunn 1928. 160–169. o.; Wavell 1928. 40–45. o.

³⁷ A Monarchia szerepvállalásáról az Oszmán Birodalom katonai megsegítéséről bővebben: Jung 1992.; Fischer 2004.

³⁸ Reichmann 2009. 189. o. Az Osztrák–Magyar Monarchia által az Oszmán Birodalomba vezényelt katonai egységeinek felsorolása: Austro-Hungarian Units in the Ottoman Empire 1914–1918.

fős haderő július 16-án indult El Arishból, rekkenő nyári hőségben, hogy újra átszelje a sivatagot. A meglepetés megint elmaradt, a brit hírszerzés és a felderítő repülőgépek jelentették a török csapatmozgásokat. Murray így megerősíthette a Romaninál állomásozó brit csapatokat az 52., 53. és a 42. brit hadosztályok részeivel, valamint az ausztrál és új-zélandi lovasságból álló ANZAC lovas hadosztállyal.³⁹ A támadás előestéjén mintegy 14 000 főt és 36 ágyút sikerült a frontvonalba előrevinni, Sir Herbert Lawrence vezérőrnagy parancsnoksága alatt.

Kressenstein kimerült hadseregének nem sok esélye volt a jól felszerelt, és az új vasútvonalnak köszönhetően létszámban könnyen megerősíthető britekkel szemben. Az 1916. augusztus 3-a és 5-e között Romani mellett lezajló ütközetben a török haderő a megújuló támadások ellenére sem volt képes áttörni a masszív brit védelmet. Az ANZAC lovas hadosztály sikeresen vert vissza minden próbálkozást, a tartalékból felfejlődő brit gyaloghadosztályok pedig teljesen kilátástalanná tették a török erőfeszítéseket. A csatában demoralizálódott törökök nagy számban adták meg magukat, a hátráló gyalogsági erők fedezésében kitűntek az osztrák–magyar és német tüzerütegek. A visszavonulás ezért végül rendezetten zajlott le, az ausztrál és új-zélandi lovasság ismételt erőfeszítései ellenére. Kressenstein augusztus 12-én megszakította a harcérintkezést, és visszavezette csapatait El Arishig.⁴⁰ A Romaninál vívott csatában az oszmán fél súlyos, 9000 fős veszteséget szenvedett, köztük több mint 3000 foglyot.⁴¹ A brit fél 1130, döntően ausztrál és új-zélandi katonát veszített, köztük 202 halottat.⁴²

Romani véget vetett a csatorna majdnem két évig tartó török ostromának, a Sínai-félszigeten zajló háborút védekező hadviselés helyett támadóvá változtatta. Ettől kezdve szinte megállíthatatlanul nyomult előre a brit haderő, párhuzamosan a folyamatosan épülő vasúttal és vízvezetékkel. Murray hadserege 1916 végére érte el a palesztinai határt, december 21-én szállta meg El Arisht. 1917 januárjára a teljes Sínai-félsziget felszabadult, a háború a továbbiakban már oszmán területen, Palesztinában zajlott tovább, júniustól az egyik legismertebb brit tábornok, Sir Edmund Allenby irányításával. E sikerek nélkülözhetetlen elemét képezték az egyiptomiak által biztosított kiszolgáló és munkás osztagok. Jellemző a sivatagi offenzíva méreteire, hogy 35 000 tevét és 2000 egyiptomi hajcsárt alkalmaztak, emellett 25 000 egyiptomi munkás segítette közvetlenül az előrenyomuló csapatokat.⁴³ 1918 nyarára a csatornától induló katonai vasút elérte Jeruzsálemet, ezzel először valósult meg a vasúti összeköttetés Afrika és Ázsia között. Az átkelést egy forgó híd biztosította, amely 1918 áprilisára készült el Kantaránál.⁴⁴

A török katonai fenyegetés elmúltával jelentősen csökkenthette a brit parancsnokság a csatorna közvetlen védelmére rendelt erők nagyságát. Az antant hajók áthaladását már csak a tengeralattjáró-veszély fenyegette. A mediterrán vizek egyre veszélyesebbé váltak, ezért 1917 áprilisában az antant korfui konferenciáján konvojrendszer kialakításáról döntöttek. Gyors kereskedelmi hajókból álló hajókaravánokat szerveztek meg, amelyek Port

³⁹ Young 1984. 1854–1855. o.

⁴⁰ A Romani csatáról részletesen: Falls – Macmunn 1928. 181–201. o.; Young 1984. 1857–1858. o.

⁴¹ 1916 októberében Herbert Asquith miniszterelnök alsóházi tájékoztatójában kitért a Romani ütközetre, és 3164 főre tette a török foglyok számát, valamint négyre a zsákmányolt ágyúkéét. HCD 1916. Vol. 86. 99–100. o.

⁴² Falls – Macmunn 1928. 199. o.

⁴³ Young 1984. 1858. o.

⁴⁴ Farnie 1969. 548. o.

Szaidnál gyülekeztek. A lassabb hajókat pedig az Afrikát megkerülő hosszabb, de biztonságosabb fokföldi útvonalhoz terelték.

A csatorna forgalmát a háborús események nagyon visszavetették. Az 1913-as utolsó békeévhez képest az összes tonnatartalom 42 százalékára esett vissza 1917-re. A konvojrendszer sikeres bevezetése és a háború befejezése növelte meg ismét a forgalmat 1918-ra, az 1913-as érték 46 százalékára. A radikális csökkenésnek számos oka volt. 1914 augusztusa és decembere között majdnem 40 százalékkal esett vissza a forgalom. Ezt a látványos visszaesést főleg a központi hatalmak lobogójának eltűnésével lehet megmagyarázni. Így az év folyamán kiesett a második legnagyobb használó Németország, az ötödik partner, Ausztria–Magyarország és a kilencedik, Törökország. E három ország 1913-ban több mint 26 százalékat adta a forgalomnak. A központi hatalmak számára a csatorna lezárult, így a korábbi virágzó ázsiai kereskedelem megszűnt. Sikerült teljesen elvágni Németország rizs-, juta-, kopra-, szójabab-, gyapot-, bőr- és mangánimportját.⁴⁵

Az 1913-ban a hetedik helyen álló Oroszország nem azonnal, hanem 1917-re tűnt el a csatorna forgalmából. A háború előtt a Fekete-tenger térségéből nagy mennyiségben szállítottak bakui kőolajat, illetve ukrán búzát. Az Oszmán Birodalom hadba lépésével a török tengerszorosok lezárultak az orosz kereskedelmi hajók előtt. Az 1917-es forradalmak nyomán a maradék orosz hajók is eltűntek Szuezi vizeiről.

A semleges országok lobogója ugyanakkor jó ideig gyors növekedést mutatott. A norvég tonnatartalom az 1913-as 93 000 tonnáról 1915-re 136 000-re, a holland 1 287 000-ről 1 334 000-re nőtt. Az intenzívvé váló földközi-tengeri tengeralattjáró-hadviselés, valamint a csatornát ért légitámadások és a török elaknásítás azonban hamar elrettentette a semleges országokat. A jelentékeny holland forgalom egyre inkább a hosszabb, de biztonságosabb Jöreménység-fokát megkerülő útvonalhoz terelődött. Kezdetben ennek oka részben az volt, hogy egyre nehezebben és drágábban lehetett Port Szaídban szénhez jutni.⁴⁶ Később inkább a tényleges háborús kockázatok okozták, hogy a holland hajók 1918-ra gyakorlatilag eltűntek a csatornáról. A világháborúban alig szerepet vállaló Japán forgalma általában növekedést mutatott, kivéve az 1916-os évet, amikor a csatorna menti intenzív harcok radikálisan visszavetették az áthaladó hajók számát.

A francia tonnatartalom 1918-ra, az utolsó békeévre éppen felére esett vissza, ennél kisebb arányú volt valamivel a brit csökkenés. Az 1916-os intenzív török és német légitámadások miatt a P&O és az Orient Lines társaság elterelte Ausztráliába tartó hajóinak forgalmát Afrika déli csücskéhez. 1917-re a tengeralattjárók fenyegetése miatt a Szezei-csatorna brit forgalma az 1913-as felére esett vissza. Nagy-Britannia azonban továbbra is a legnagyobb használó maradt nem utolsó sorban az igen intenzív csapatszállításoknak köszönhetően. Az európai hadszínterekre, vagy a Dardanellákhoz tartó ausztrál, új-zélandi és indiai hadosztályok szinte teljes egészében a csatornát használták, akárcsak a franciák indokínai csapatai. Nem véletlen, hogy a csökkenő összforgalom mellett az angol lobogó részesedése az utolsó békeév 60 százalékaról 1918-ra majdnem 80 százalékra ugrott.⁴⁷

⁴⁵ Farnie 1969. 533. o.

⁴⁶ Robert Cecil külügyi államtitkár tájékoztatója szerint a holland kelet-indiai hajók a Port szaidi szénhiány miatt választották a fokföldi útvonalat. HCD 1915. Vol. 77. 4. o.

⁴⁷ Wilson 1939. 136. o.

A Szezei-csatorna megmaradt tehát az antant hatalmak nagy stratégiai jelentőségű főútvonalának, amelyet az Oszmán Birodalom és a segítségére siető Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia sikertelenül próbált meg átvágni. A központi hatalmak megújuló erőfeszítései 1914 és 1916 között nem vezettek eredményre, és nem sikerült a Brit Birodalom „artériáját” átvágni. Nagy-Britannia a nagy világegés során számtalan esetben szegte meg az 1888-as konstantinápolyi konvenciót, amely eredetileg semleges státust biztosított háborús helyzetben a csatornának. Az egyezményt megsértve erődítéseket épített, tüzérseget helyezett el, lövészárkokat ásott a csatorna mentén. Szabotázs lehetőségére hivatkozva teljesen lezárta az ellenséges hajók elől az áthaladást. 1915 tavaszától ellenőrző állomásokat állított fel, és a csatorna három tengeri mérföldes felségvizein belül semleges hajókat kutatott át.

A csatornáért folyó küzdelemben a földrajzi adottságok és az utánpótlás nehézségei miatt természetesen csak korlátozott nagyságú haderők vettek részt. Az itt zajló ütközetek méretükben, az okozott veszteséget tekintve és a bevetett haditechnika terén eltörpültek a háború gigantikus felőrlő anyagcsatái mellett. A csatorna szabad használatának köszönhetően Nagy-Britannia és szövetségesei eredményesen harcoltak a világháború mellék hadszínterein. A brit palesztinai és mezopotámiai frontok fenntartásában éppen olyan fontos szerepet játszott a forgalmas útvonal, mint a balkáni antant erők ellátásában. A Szezei-csatornát felhasználó, arra a szó szoros értelmében is támaszkodó brit védelem sikerrel állta útját az Egyiptomot elfoglalni kívánó Törökországnak. A csatorna mentén és Egyiptomban alakították ki 1916-ra a Brit Birodalom legnagyobb katonai támaszpontját, ahol a brit csapatok mellett ausztrál, új-zélandi és indiai katonák kaptak kiképzést. A Szezei és Port Szaíd védelmében folytatott eredményes Sínai-félszigeti harcok 1917-re átmentek támadó hadműveletekbe. A brit fegyverek nagy 1917-es és 1918-as palesztinai győzelmei nem valósulhattak volna meg a csatorna és Egyiptom logisztikai ellátórendszere nélkül. A Szezei-csatornára támaszkodó Allenby tábornok fényes sikerei 1918-ban egyértelműen siettették az Oszmán Birodalom összeomlását, és ezzel hozzájárultak az első világháború gyorsabb befejezéséhez.

MELLÉKLETEK

1. A Szezei-csatorna jelentősége Londonból számolva a hagyományos, Afrikát megkerülő útvonallal szemben⁴⁸

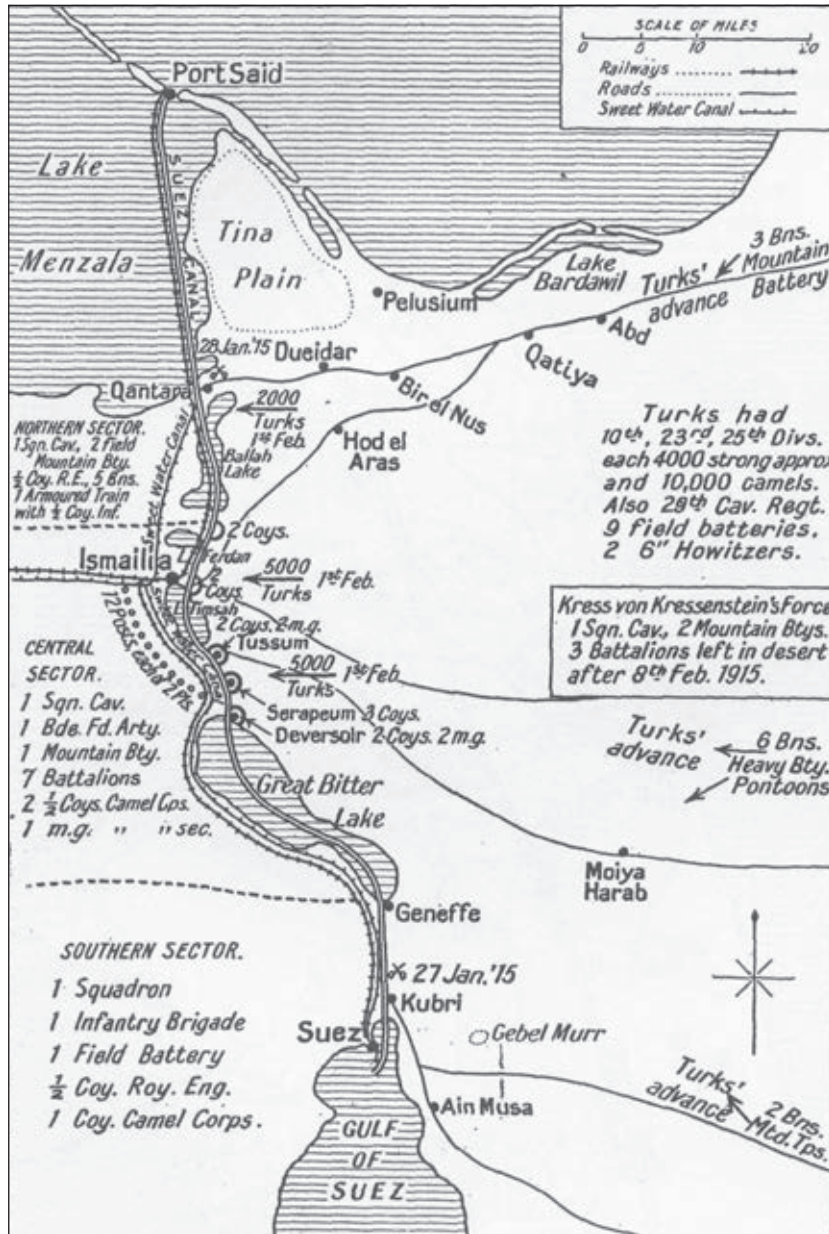
<i>Célállomás</i>	<i>Szezezen át (km)</i>	<i>Afrika megkerülésével (km)</i>	<i>Megtakarítás aránya (%)</i>
Bombay	11 900	19 800	42,0%
Calcutta	14 700	21 800	32,6%
Fremantle-Perth	17 300	20 200	14,3%
Hongkong	18 000	24 200	25,7%
Kuvait	12 100	21 000	42,5%
Sanghaj	19 400	26 000	24,3%
Szingapúr	15 300	21 200	27,8%
Sydney	21 400	23 200	7,9%
Jokohama	20 600	26 400	22,2%

2. A Szezei-csatorna forgalma a legnagyobb használók szerint 1913 és 1918 között⁴⁹

<i>Év</i>	<i>Összes forgalom</i>	<i>Nagy-Britannia</i>	<i>Németország</i>	<i>Hollandia</i>	<i>Franciaország</i>	<i>Osztrák–Magyar Monarchia</i>	<i>Oroszország</i>	<i>Olaszország</i>	<i>Japán</i>
1913	20 034	12 052	3 352	1 287	928	846	341	291	343
1914	19 409	12 910	2 119	1 389	800	632	200	369	354
1915	15 266	11 656	–	1 334	666	–	60	363	566
1916	12 325	9 788	–	643	774	–	27	439	70
1917	8 369	6 164	–	126	579	–	1	778	155
1918	9 252	7 356	–	3	380	–	–	477	502

⁴⁸ Forrás: *Farnie* 1969. 746. o.

⁴⁹ Forrás: *Wilson* 1939. 136. o. A mennyiségek ezer nettó regiszter tonnában értendők.

A Szezi-csatorna elleni 1915. februári török támadás vázlatos térképe⁵⁰

⁵⁰ Forrás: A. Kearsey: Summary of the Strategy and Tactics of the Egyptian and Palestine Campaign With Details Of The 1917-18 Operations Illustrating The Principles Of War. <http://www.vlib.us/wwi/resources/egyptiancampaign.html> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 23.)

A Romani melletti ütközet térképe⁵¹

⁵¹ Forrás: <http://www.1914-1918.net/romani.html> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 23.)

BIBLIOGRÁFIA

- Austro-Hungarian Units in the Ottoman Empire 1914–1918. *Austro-Hungarian Units in the Ottoman Empire 1914–1918.* <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/ottoman.htm> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 23.)
- Barclay* 1907. *Thomas Barclay: Problems of International Practice and Diplomacy. With Special Reference to the Hague Conferences and Conventions and other General International Agreements.* London, 1907.
- Defence of the Suez Canal. *Defence of the Suez Canal.* <http://www.naval-history.net/WW1battle1502SuezCanal.htm> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 2.)
- Falls – Macmunn* 1928. *Cyril Falls – George Macmunn: Military Operations Egypt and Palestine. Volume I: From the outbreak of war with Germany to June 1917. Official History of the Great War.* London, 1928.
- Farnie* 1969. *Douglas Antony Farnie: East and West of Suez. The Suez Canal in History, 1854–1956.* Oxford, 1969.
- Fischer* 2004. *Robert-Tarek Fischer: Österreich-Ungarns Kampf um das Heilige Land. Kaiserliche Palästinapolitik im Ersten Weltkrieg.* Frankfurt, 2004.
- Fischer* 2006. *Robert-Tarek Fischer: Österreich im Nahen Osten. Die Grossmachtpolitik der Habsburgermonarchie im Arabischen Orient 1633–1918.* Wien, 2006.
- HCB 1915. Vol. 77. *House of Commons Debates. Dutch East Indies Liners (Suez Canal Route). HC Deb 20 December 1915, vol. 77. 4. o.* http://hansard.millbanksystems.com/commons/1915/dec/20/dutch-east-indies-liners-suez-canal-route#S5CV0077P0_19151220_HOC_24 (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 13.)
- HCB 1916. Vol. 77. *House of Commons Debates. Pilots of Enemy Nationality (Suez Canal). HC Deb 12 January 1916, vol. 77. 1601. o.* http://hansard.millbanksystems.com/commons/1916/jan/12/pilots-of-enemy-nationality-suez-canal#S5CV0077P0_19160112_HOC_187 (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 10.)
- HCB 1916. Vol. 86. *House of Commons Debates. Statement by Prime Minister. HC Deb 11 October 1916, vol. 86. 99–100. o.* http://hansard.millbanksystems.com/commons/1916/oct/11/statement-by-prime-minister#S5CV0086P0_19161011_HOC_82 (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 29.)
- HLD 1914. Vol. 18. *House of Lords Debates. The Progress of the War. HL Deb 26 November 1914, vol. 18. 182. o.* http://hansard.millbanksystems.com/lords/1914/nov/26/the-progress-of-the-war#column_183 (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 10.)
- HLD 1915. Vol. 18. *House of Lords Debates. The War. HL Deb 06 January 1915, vol. 18. 234. o.* http://hansard.millbanksystems.com/lords/1915/jan/06/the-war#column_234 (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 20.)
- HLD 1916. Vol. 21. *House of Lords Debates. HL Deb 15 February 1916, vol. 21. 27. o.* http://hansard.millbanksystems.com/lords/1916/feb/15/select-vestries#column_27 (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 9.)
- Jung* 1992. *Peter Jung: Der k.u.k. Wüstenkrieg. Österreich–Ungarn im Vorderem Orient 1915–1918.* Graz, 1992.

- Kress von Kressenstein* 1920. *Friedrich Kress von Kressenstein: Überblick eine Ereignisse an der Sinaifront von Kriegsbeginn bis zur Besetzung Jerusalems durch die Engländer Ende 1917. Zwischen Kaukasus und Sinai-Jahrbuch des Bundes der Asienkämpfer*, 1. Berlin, 1920.
- Murray* 1920. *Archibald Murray: Sir Archibald Murray's Despatches (June 1916–June 1917)*. London–Toronto, 1920.
- Newell* 1990. *Jonathan Quentin Calvin Newell: British Military Policy in Egypt and Palestine August 1914–June 1917*. (PhD-thesis. Department of War Studies, Kings College, University of London.) London, 1990.
- Pilch* 1936. *Pilch Jenő: A hírszerzés és a kémkedés története. II. k.* Budapest, 1936.
- Reichmann* 2009. *Jan Cristoph Reichmann: „Tapfere Askers” und „Feige Araber.” Der Osmanische Verbündete aus der Sicht deutscherr Soldaten im Orient 1914–1918*. (Dissertation.) Münster, 2009.
- Sárhidai* 1989. *Sárhidai Gyula: Tengerek szürke farkasai*. Budapest, 1989.
- Sheffy* 1998. *Yigal Sheffy: British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914–1918*. Abingdon, 1998.
- The Bombardement of Akaba. The Bombardement of Akaba. *The Naval Review*, IV. (1916) 101–103. o.
- The Campaign in the Western Desert. The Campaign in the Western Desert. <http://www.1914-1918.net/wff.htm> (A letöltés időpontja: 2015. július 23.)
- Walzel* 1939. *Walzel Kelemen: Kémszolgalat a háborúban. Egy hírszerzőtisztt emlékiratai*. Sopron, 1939.
- Wavell* 1928. *Archibald Percival Wavell: The Palestine Campaigns*. London, 1928.
- Wilson* 1939. *Arnold T. Wilson: The Suez Canal. Its Past, Present, and Future*. London, 1939.
- Young* 1984. The Marshall Cavendish Illustrated Encyclopedia of World War I. Ed. *Peter Young*. New York, 1984.
- Zaki-Khalil* 1998. *Karim Zaki-Khalil: British Sinai. Its Geopolitical Significance in the Middle East and its Strategic Role in British Colonial Policy*. (PhD-thesis. Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, University of Durham.) Durham, 1998.

Balázs Réti

THE SUEZ CANAL IN WORLD WAR I

Summary

The Suez Canal played a lesser known role in the course of World War I. The fight going on in the Middle East Region far from Hungary were not part of Hungarian public thinking, although the army of the Austro–Hungarian Monarchy took active part in the attacks against the canal. The paper endeavours to give an outline of the wartime history of the waterway which was of major strategic and economic importance.

The military significance of the British-occupied Egypt increased during the world war. Due to the essential transports of troops and raw material the Suez Canal became an “artery” for the British Empire. London did everything it could to secure the free and undisturbed use of the canal for the Entente Powers, and at the same time it managed to lock out the trading ships of Germany and the Monarchy. Upon the Ottoman Empire’s entering in war in November 1914, Suez and Port Said found themselves directly in the frontline. In 1915 and 1916 the Turks made repeated efforts to cut the shipping route of Suez. In these fights the units of the Austro–Hungarian Army took part as well besides the Germans. The Central Powers eventually could not secure the military control over the Sinai Peninsula, the overwhelmingly growing British superiority in numbers and technics forced the Ottoman forces to defence and retreat from August 1916. The manoeuvres shifted to Palestine, and the need to supply the British front gaining shape here gave a new function to the waterway.

From this point on the security of the canal was threatened only by the German and Austro–Hungarian submarines in the Mediterranean Sea. For the rest of the war the Suez Canal remained a busy main route for the Entente Powers, due to its free use Great-Britain and its allies could fight successfully on the secondary theatres of the world war. The route played equally important role in the support of the British fronts in the Near East and in the supply of the Entente forces in the Balkans. The British troops fought successfully in the mentioned regions because they could count on the Suez Canal, and thus they accelerated the fall of the Ottoman Empire and the end of the war.

Balázs Réti

DER SUESKANAL IM ERSTEN WELTKRIEG

Resümee

Der Sueskanal spielte in der Geschichte des Ersten Weltkrieges eine nur wenig bekannte Rolle. Die Kämpfe im Nahen Osten, der fern von Ungarn liegt, prägten das Denken der ungarischen Öffentlichkeit nur wenig, obwohl die Armee der Österreichisch-Ungarischen Monarchie eine aktive Rolle in den Angriffen gegen den Kanal spielte. Die Studie versucht, die Kriegsgeschichte des Wasserweges, der von großer strategischer und wirtschaftlicher Bedeutung war, zwischen 1914 und 1918 zu skizzieren.

Im Laufe des Weltkrieges nahm die militärische Bedeutung des von den Engländern besetzten Ägyptens in bedeutendem Maße zu. Der Sueskanal avancierte dank der Truppen- und Rohstofflieferungen von grundlegender Bedeutung zu einer „Hauptarterie“ des Britischen Reiches. London tat alles in seiner Macht stehende, um den Entente-Mächten die freie und ungestörte Benutzung zu gewährleisten, während es die Handelsschifffahrt Deutschlands und der Monarchie mit Erfolg ausschloss. Ab November 1914 gerieten mit dem Kriegseintritt des Osmanischen Reiches Sues und Port Said direkt in die Frontlinie. Im Jahr 1915 und 1916 unternahmen die Osmanen erneute Anstrengungen, die Schifffahrtsroute von Sues zu unterbrechen. An diesen Kämpfen nahmen neben den Deutschen auch die Verbände der österreichisch-ungarischen Armee teil. Die Mittelmächte waren schließlich nicht in der Lage, die militärische Kontrolle über die Halbinsel Sinai zu erlangen. Die sich schrittweise ergebende überwältigende Übermacht der Briten sowohl in Bezug auf die

Stärke als auch auf die Technik zwang die osmanischen Kräfte ab August 1916 zur Verteidigung und zum Rückzug. Die Kriegsoperationen verlagerten sich nach Palästina, und die hiesige Versorgung der britischen Front mit Nachschub gab der Wasseroute eine neue Funktion.

Ab diesem Zeitpunkt wurde die Sicherheit des Kanals nur von den im Mittelmeer tätigen deutschen und österreichisch-ungarischen U-Booten gefährdet. Der Sueskanal blieb im weiteren Teil des Krieges eine rege Hauptverkehrsstraße der Entente-Mächte. Dank der freien Benutzung kämpften Großbritannien und seine Verbündeten erfolgreich an den Nebenkriegsschauplätzen des Weltkrieges. Die Route spielte sowohl in der Aufrechterhaltung der britischen Fronten im Nahen Osten als auch in der Versorgung der Entente-Mächte auf dem Balkan eine große Rolle. Die sich auf den Sueskanal stützenden britischen Streifkräfte kämpften mit Erfolg in den erwähnten Regionen und beschleunigten damit den Zusammenbruch des Osmanischen Reiches und die Beendigung des Krieges.

Balázs Réti

LE CANAL DE SUEZ DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

Le rôle du canal de Suez dans la Première Guerre mondiale est peu connu. Les combats qui se sont déroulés au Proche-Orient, loin de la Hongrie, n'ont pas été perçus par l'opinion hongroise, bien que l'armée de la Monarchie austro-hongroise ait participé activement aux offensives menées contre le canal. Cette étude entreprend de retracer l'histoire de cette voie navigable d'une importance stratégique et économique pendant la grande guerre de 1914–1918.

Lors de cette guerre, l'importance militaire de l'Égypte occupée par les Anglais a considérablement augmenté. En raison des transports de troupes et de matières premières, le canal de Suez est devenu l'artère principale de l'Empire britannique. Londres fit tout ce qui était en son pouvoir pour garantir l'utilisation libre et normale du canal pour les pays de l'Entente tout en empêchant la navigation commerciale de l'Allemagne et de la Monarchie. Avec l'entrée en guerre de l'Empire ottoman, Suez et Port-Saïd se sont retrouvés sur la ligne de front dès novembre 1914. Durant 1915 et 1916, les Turcs ont essayé plusieurs fois de couper la voie navigable de Suez. Outre les Allemands, les unités de l'armée austro-hongroise ont également pris part à ces combats. Finalement, les empires centraux n'ont pas été en mesure de prendre le contrôle militaire du Sinaï, la supériorité technique et numérique évidente des Britanniques a contraint les forces ottomanes à se défendre et à reculer dès août 1916. Les manœuvres ont été déplacées en Palestine et l'approvisionnement de ce front britannique en voie de formation a donné une nouvelle fonction au canal.

Par la suite, la sécurité du canal ne fut menacée que par les sous-marins allemands et austro-hongrois qui opéraient en Méditerranée. Durant la guerre, le canal de Suez est resté une voie de communication capitale pour les pays de l'Entente qui pouvaient l'utiliser librement. De ce fait, la Grande-Bretagne et ses alliés ont pu être performants sur les théâtres d'opérations secondaires de la guerre. Le canal de Suez a joué un rôle important tant dans le maintien des fronts britanniques du Proche-Orient que dans l'approvisionnement des forces de l'Entente sur les Balkans. Grâce au canal, les forces britanniques ont été victorieuses dans ces régions, ce qui a précipité l'effondrement de l'Empire turc et la fin de la guerre.

Балаж Рети

СУЭЦКИЙ КАНАЛ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

В истории первой мировой войны суэцкий канал сыграл не слишком известную роль. Бои происходившие вдали от нашей родины (Венгрии) в зоне Ближнего Востока не проникли в венгерское общественное мышление, хотя армия Австро-Венгерской Монархии приняла активное участие в нападениях против канала. Исследование предпринимает попытки представить схематически военную историю водного пути, имеющего большое стратегическое и экономическое значение в период с 1914 по 1918 годов.

В ходе первой мировой войны военное значение Египта, оккупированного англичанами возросло в значительной степени. Суэцкий канал стал главной «артерией» Британской Империи благодаря жизненноважным перевозкам сырья и войск. Лондон прилагал все усилия, чтобы обеспечить свободное и безотказное использование канала для Антантских властей, но в то же время успешно перекрыл торговое судоходство Германии и Австро-Венгерской Монархии. Начиная с ноября 1914 года, со вступлением Османской империи в войну, Суэц и Порт-Саид оказались непосредственно на линии фронта. В течение 1915 и 1916 годов турки делали неоднократные попытки чтобы перерезать Суэцкий судоходный путь. В этих боях наряду с немецкими войсками приняли участия также и корпуса австро-венгерской армии. Центральные державы в конечном счете не были в состоянии отвоевать военный контроль над Синайским полуостровом, начиная с августа 1916 года англичане имея подавляющее численное и техническое превосходство, принудили османские войска к обороне и заставили их отступить. Военные операции переместились в Палестину, снабжение пополнении формирующего здесь британского фронта придало новую функцию водному пути. Начиная с этого момента безопасности канала активно угрожали только действующие на Средиземном море немецкие и австро-венгерские подводные лодки.

Суэцкий канал оставался главным путём перевозок для стран Антанты в оставшее время войны благодаря свободному использованию, Великая Британия и ее союзники успешно воевали на побочных театрах военных действий. Водной путь сыграл столь же важную роль в поддержании британских ближне-восточных фронтов, как и в снабжении балканских сил Антанты. Опирающиеся на Суэцкий канал британские военные силы успешно воевали в упомянутых районах, ускоряя тем самым развал Османской империи и конец войны.

KÖZLEMÉNYEK

BALLA TIBOR

ZSIDÓ TÁBORNOKOK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADEREJÉBEN, 1868–1918

Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejéről, annak dualizmus alatti fejlődéséről, első világháborús szerepléséről az utóbbi évtizedekben számos publikáció látott napvilágot. A Habsburg-birodalom tisztikarának 1868–1918 közötti társadalmi és politikai történetét többen is feldolgozták,¹ az első világháborús osztrák–magyar tábornoki kar elitjébe tartozó személyekről is született a közelmúltban monográfia.² Ennek ellenére a császári és királyi tábornoki karra vonatkozóan még számos kutatási részterület feltáratlan.

Tanulmányomban egy korábban a magyar, illetőleg a nemzetközi hadtörténetírás által tudományos igényességgel nem vizsgált témakör, az egységes osztrák–magyar tábornoki karon belüli viszonylag szűk csoport, az 1868 és 1918 között tábornokká kinevezett zsidó származású tisztek életpályájának vizsgálatára és közzétételére, valamint az azokból levonható fontosabb következtetések megfogalmazására, rendszerbe foglalására vállalkozom.

Zsidó származású tisztek és tábornokok a Habsburg-monarchia haderejében

A Habsburg-birodalom volt az első Európában, amely 1788-ban beengedte tisztikarába a zsidókat. Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte és az 1868-ban német mintára végrehajtott véderőreform lehetővé tette a tartalékos tiszti rendszer bevezetését. Attól kezdve a század végéig gyorsan nőtt a zsidók száma a tisztikarban, majd a századfordulótól 1914-ig csökkent. 1897-től az osztrák–magyar hivatalos statisztika a hivatásos és tartalékos tiszteket megkülönböztette, a közös hadseregben 178 zsidó hivatásos fő- és törzstiszt szolgált, ami a tisztek összlétszámának 1,2%-át tette ki. Abban az évben a zsidó hivatásos katonai tisztviselők száma 369, az összlétszám 12,7%-a volt. 1911-re a zsidó fő- és törzstisztek száma 109-re, a létszám 0,6%-ra, a zsidó hivatásos katonai tisztviselőké pedig 251-re (7,4%) csökkent. A porosz hadseregben ezzel ellentétben egyetlen hivatásos zsidó tiszt sem szolgált. A fegyvernemek közötti megoszlásuk a következő volt 1911-ben: az egészségügyieknél szolgáló hivatásos tisztek 1,9%-a, a gyalogságnál 0,8%-a, a lovaságnál mindössze 0,1%-a (összesen két fő) volt zsidó.

1897-ben a közös hadseregben 1993 zsidó tartalékos tisztet tartottak nyilván, ami az egész tartalékos tisztikar 18,7%-át tette ki. Ugyanabban az esztendőben a hadseregben 680 zsidó tartalékos katonai tisztviselő volt, akik annak a szolgálati ágak 21%-át jelen-

¹ Deák 1993.; Hajdu 1999.

² Balla 2010.

tették. 1897-ben a Monarchia haderejének minden ötödik tartalékos tisztje és közel minden negyedik tartalékos katonai tisztviselője zsidó vallású volt. 1911-re már csak 1871 zsidó tartalékos tiszt (17%) szolgált a hadseregben, de még ez is sokszorosa volt például az orosz és a német hadseregben szolgáló zsidó tartalékos tisztek számának. A magyar királyi honvédség tartalékos tisztikarának egyharmadát tették ki a zsidó származásúak. 1911-ben a vonatszolgálatnál megközelítőleg minden harmadik (30,3%), a vártüzérségnél minden ötödik (20%) tartalékos tiszt zsidó volt. A lovasságnál arányuk csupán 6,2% volt. A zsidó tartalékos tisztek és tisztviselők nagy számának magyarázata abban keresendő, hogy a zsidók között magas volt a tanultak száma.³

Az első világháborúban 25 000 zsidó tiszt szolgált a Monarchia haderejében,⁴ közülük 1000 fő hunyt el a harctéren vagy sebesülés következtében.⁵ Ezt összehasonlítva a dunai birodalom háború alatt elesett tisztjeinek 15 408 főnyi létszámával⁶ 6,5%-os halálozási arányt kapunk eredményként.

Ausztria–Magyarország uralkodója, Ferenc József nagyfokú vallási türelmet tanúsított és nagyra becsülte a zsidók – köztük a tábornokok – lojalitását.⁷

Az osztrák–magyar haderő az antiszemita befolyásokkal szemben ellenállónak bizonyult. Mindez a tiszti- és tábornoki kar hagyományosan nemzetek feletti beállítottságával függött össze, vagyis hogy a tisztikar nem egyetlen nemzetiséggel, hanem az összmonarchiával és a dinasztiaiával szemben érezte magát elkötelezettnek. A haderőben egyszerűen nem volt helyük a vallási vagy nacionalista előítéleteknek.⁸ A keresztény és zsidó hivatásos tisztek viszonya korrekt volt.⁹ A birodalom fegyveres erejében a nem kikeresztelkedett zsidó tisztek és tábornokok is karriert tudtak befutni, ami más európai ország haderejével összehasonlítva kivételnek számított.

A zsidó származású tábornokok kisebbik része kikeresztelkedett pályafutása különböző időpontjaiban, de akadt, aki csak karrierje végén szánta rá magát erre a lépésre. A kikeresztelkedés nem számított feltétlen követelménynek ahhoz, hogy valaki tábornokká lehessen. A nem kikeresztelkedett zsidó tisztek számára a tiszti karrier általában a dandárparancsnokság és a vezérőrnagyi rang eléréséig tartott.

Ha egy zsidó tiszt pályája során keresztény hitre tért, keresztény középosztályi családba nősült, mindenesetre előnyére szolgált.¹⁰ A kikeresztelkedettek közül többen magas pozícióba kerültek az első világháború idején.

³ Deák 1993. 216–220. o. 1910-ben a Monarchia egészében 2 258 013 zsidó vallású élt, abból Ausztriában 1 313 687, a történelmi Magyarországon 932 458 fő, az össznépesség 3,9 százaléka. Vö.: Bihl 1980. 882–883. o.

⁴ Deák 1993. 246. o. Az európai államok haderejében jelentős számú zsidó katona szolgált a Nagy Háborúban: 500 000 az orosz hadseregben, 100 000 a német haderőben, 300 000 az osztrák–magyar fegyveres erőben, 41 500 a brit, 35 000 a francia hadseregben. Rechter 2014. 14. o.

⁵ Bihl 1980. 946. o. A háborúban elesett zsidó tisztek pontos számát nem lehet megállapítani, az ezer fő nyilvánvalóan becsült szám.

⁶ Deák 1993. 244. o.

⁷ Példaként említhetjük erre Eduard Schweitzer címzetes altábornagyot, akiről feljegyezték, hogy öregkorában rendszeresen eljár a budapesti zsinagógába, kóser háztartást vezetett és engedélyt kapott arra, hogy ne kelljen vallásilag tiltott ételt fogyasztania, ha együtt étkezett az uralkodóval. Alexander Eiss vezérőrnagy idős-korára egy ideig Theodor Herzl munkatársaként ténykedett a cionista mozgalomban, tábornoki egyenruhában járt el számos cionista gyűlésre. Vö.: Deák 1993. 222–224. o.

⁸ Schmidl 1989. 60. o.

⁹ Deák 1993. 221. o.

¹⁰ Hajdu 1999. 186. o.

A Monarchia haderejének legismertebb, valamint legmagasabb rangot és beosztást elért, zsidó származású tábornoka báró Hazai Samu vezérezredes volt, aki szinte pályája végéig a magyar királyi honvédségben szolgált, amely nagy jóindulattal viseltette a zsidók iránt. (Ennek oka főként az volt, hogy a másodvonalbeli haderőnek számító honvédségben nagy hiány mutatkozott jól képzett tisztokban és tisztjelöltekben, illetőleg magyar részről meg akarták gyorsítani a zsidók asszimilációját a magyar nemzethez. A magyar zsidó elit tagjai közül sokan a legtüzesebb, lehangosabb magyar hazafiak közé tartoztak.) Hazai 1876-ban keresztelkedett ki és eredeti nevét (Kohn) akkor magyarosította. 1910–1917 között magyar honvédelmi miniszter, majd 1917 februárjától az osztrák–magyar fegyveres erő mozgósítási és ellátási főnöke, egyben a vezérkari főnök után a haderő második legfontosabb tisztje volt.¹¹

A második legmagasabb rangú zsidó származású tábornok, pilisi Kornhaber Adolf címzetes gyalogsági tábornok pályája nagyobbik részében szintén a magyar királyi honvédségben szolgált. A honvédséghez történt áthelyezése és 1896. novemberi őrnagyi előléptetése után vette fel a református vallást, az első világháborúban hadosztályparancsnokként, valamint a Honvéd Főparancsnokság adlátusaként vált neve ismertté.

A zsidó tábornokok életrajzaiból levonható következtetések

A Monarchia zsidó vallású tábornokainak (a tábornoki rangú katonáorvosokat¹² és katonai tisztviselőket¹³ nem tettem vizsgálatom tárgyává) pályafutását érdemes alaposabb, történeti-statisztikai, szociológiai szempontú elemzésnek alávetni, amelyből az alábbiakban megfogalmazott, korántsem teljes következtetések vonhatók le.

A vizsgálatom tárgyát képező zsidó vallású tábornokok kis csoportját két jól elkülönülő alcsoportra lehet osztani: a tisztí pályájukat még 1914 előtt lezárt és az első világháború kitérőse előtt nyugdíjazott tábornokokra, valamint a Nagy Háború alatt végig, vagy csak egy ideig szolgált és a háború folyamán vagy legvégén nyugdíjazott generálisokra.

Az 1868 és 1918 között összesen 13 zsidó származású tiszt ért el tábornoki rangot. Közülük hat személy katonatiszti pályafutása még 1914 előtt lezárult és nyugállományba helyezték, hét fő az első világháborúban is szolgált, illetve annak folyamán ért el tábornoki rangot. Öt generális a háború alatt végig aktívan szolgált, egy főt még a világegés kitérőse előtt nyugdíjaztak és annak során aktiváltak, egy személy pedig aktív szolgálati ideje alatt, még a háború vége előtt elhalálozott.

Csupán ketten változtatták meg nevük írásmódját: Hazai Samu eredeti neve Kohn, Maximilian Maendlé pedig Mändl volt.

A tábornokok születésének időpontja az 1832 és 1861 közötti évekre esik. A legtöbben, összesen hatan, az 1850 és 1859 közötti években, hárman az 1830-as, ketten az 1840-es

¹¹ Deák 1993. 224. o.

¹² A Monarchia fegyveres erejében a legmagasabb rangot elért zsidó származású katonáorvos, professzor dr. Alois Pick (1859–1945) vezér-főtörzsorvos volt, rangja altábornagnak felelt meg. 1916–1918 között a katonáorvosi alkalmazó iskola vezetője volt Bécsben, a háború után a Bécsi Zsidó Hitközség elnöke volt. ÖBL 1979. 60. o.

¹³ Az egyik legismertebb közülük Siegfried Popper (1848–1933) General Schiffbauingenieur (szabad fordításban: vezér hajóépítő mérnök) volt, aki számos osztrák–magyar csatahajó, többek között a VIRIBUS UNITIS, a TEGETHOFF, a PRINZ EUGEN, továbbá a SZENT ISTVÁN dreadnought – a magyar gyárban valaha épült legnagyobb hajó – tervezője is volt. KA Marine Qualifikationsliste Popper, 4352. doboz.

években, ketten pedig 1860–1861-ben születtek. A generálisok több mint egyharmada (öt személy) a történelmi Magyarországon, nyolc fő pedig a Habsburg-birodalom osztrák tartományaiiban született. A születési hely Magyarországon belül szóródást mutat: két alföldi, egy dunántúli, egy felvidéki és egy erdélyi születésű volt közöttük. A birodalom osztrák feléből származók esetében három fő Galíciában, három Csehországban, kettő pedig Morvaországban látta meg a napvilágot.

A 13 zsidó tábornok közül csak öten tértek át más vallásra életük során, nyolcan végig megtartották hitüket. A kikeresztelkedés oka vélhetően a zsidóság XIX. század második felében megindult nagymértékű asszimilálódása, valamint a gyorsabb és fényesebb tiszti karrier lehetősége volt. A két – a tisztek számára a közös hadsereghez képest egyébként is gyorsabb előrelépést garantáló – magyar királyi honvédségnél szolgált és az általam vizsgált tisztközül a legmagasabb rangot elért későbbi generális viszonylag korán megtette ezt a lépést: Hazai Samu még 1876-ban, kadét korában keresztelkedett ki és vette fel a római katolikus vallást, pilisi Kornhaber Adolf 1896-ban a honvédséghez történt áthelyezése és őrnagyi kinevezése után tért át a református vallásra.

A tábornokok túlnyomó többsége (11 fő) megnősült és a kor szokásainak megfelelő családi életet élt. Simon Vogel és Leopold Austerlitz nőtlen maradt. Általában ugyanabból a társadalmi rétegből választottak házastársat, amelyből maguk is származtak. Rangon aluli vagy felüli nősülés nem volt jellemző. A házastársak többsége középrétegbeli kispolgári, értelmiségi családokból származott.

A tábornokok gyermekeinek száma sem érte el a korban szokásosot. Tíz főnek született gyermeke házasságából, három személynek nem. A családosok 2-5 gyermeket neveltek.

Az apa foglalkozását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy milyen társadalmi rétegből kerültek ki a zsidó tábornokok. A generálisok túlnyomó többsége középrétegekből (kis- és nagypolgári családok, katonai tisztviselők), értelmiségi családokból származott. Az osztrák–magyar tábornoki kar már a XIX–XX. század fordulóján középosztályi jellegű volt, ami később sem változott. A középosztályi családokban a gyermekek tiszti pályára irányítása általában véve a társadalmi ranglétrán történő előrelépésnek, felemelkedésnek, vagy a már elért szint biztosításának útját jelentette. A kispolgári, továbbá a civil és katonai kistisztviselői rétegből származóknak a tiszti hivatás tényleges társadalmi emelkedést jelentett, és a lehetőségekkel jelentős mértékben élni is tudtak.

A zsidó tábornokok több mint fele (hét fő) a katonatiszti pálya szakmai alapjait a haderő hadapródiskoláin (ahol főként a csapatszolgálatra készítették fel a leendő tiszteket), illetve kisebb részben (három fő) a katonai akadémiáin sajátította el. Csupán négy személy végezte el a császári és királyi vezérkar szakiskoláját, az 1852-ben felállított bécsi Hadiiskolát. (Az akadémiát és Hadiiskolát végzetten nagy eséllyel kerültek be a vezérkarba, és fejezték be tábornokként pályafutásukat). A katonai szakintézmények közül két fő a magasabb tüzérfolyamot végezte el. Katonai kollégiumot egy személy, katonai főreáliskolát egy fő, hadosztályiskolát egy személy, utász iskolaszázadot szintén egy fő végzett. Tartalékos tiszti és hivatásos tiszti kiegészítő vizsgát egy személy, Leopold Austerlitz tett.

A zsidó tábornokok német nyelvtudása kivétel nélkül tökéletes volt. Az osztrák–magyar haderőben vezényleti és szolgálati nyelvként használt német után legtöbbször (négy fő) a magyart, egy személy a horvátot, egy fő a cseh nyelvet sajátította el tökéletesen.

A német után legtöbbször a magyart, a katonaiskolákban kötelezően tanult franciát, valamint az olaszt értették és használták valamilyen szinten. Többségük átlagosan két nyelven beszélt tökéletesen, a többi nyelvet vagy tanulmányaik során tanulták, vagy a közös hadsereg, illetve a honvédség vegyes etnikai összetételű ezredeiben szolgálva kényszerűségből sajátították el és ezrednyelvként (a valamely ezredben szolgálatot teljesítő legénység legalább 20%-ának anyanyelve) alárendeltjeikkel való mindennapos érintkezésben használták.

A Monarchia kitüntetései¹⁴ közül a legtöbbször a szolgálatban eltöltött idő után járó (általában 25, 30, 40 év), illetve az uralkodói jubileumokra, valamint a hadjáratokban vagy mozgósításban való részvétel okán adományozott,¹⁵ továbbá a hadi- vagy polgári érdemek után kapható kitüntetések birtokolták. Hadi érdemekért leggyakrabban a Katonai Érdemkereszt, az Osztrák Császári Lipót Rend, az Osztrák Császári Vaskorona Rend, a Katonai Érdemérem, az Osztrák Császári Ferenc József Rend különféle fokozatait, a Hadiérmét, a világháború idején a Vöröskereszt Diszjelvényének különböző osztályait kapták meg az arra érdemesek. Általában véve minél magasabb rangot és szolgálati beosztást ért el valaki, annál több és magasabb fokozatú, illetve ritkább bel- és külföldi kitüntetés birtokosa volt.

A külföldi kitüntetések adományozása a legkülönfélébb alkalmakkor és indokkal történhetett, például a külföldi uralkodók, államfők, politikusok, katonai küldöttségek a Monarchiában, vagy az osztrák–magyar uralkodó, trónörökös kíséretében lévő tisztek és tábornokok, különféle katonai delegációk más országokban tett hivatalos látogatása,¹⁶ a különböző nemzetközi missziókban, külföldi nyelvtanfolyamon történő részvétel, az osztrák–magyar katonai attasék ténykedése más országokban, a világháború idején pedig a német, bolgár, török szövetségesekkel együtt végrehajtott hadjáratokban való részvétel, mind alkalmat teremtett az arra érdemesek kitüntetésére, amely a Központi Hatalmak országai által viszonyossági alapon történt. A zsidó tábornokok közül tíz fő kapott valamilyen külföldi kitüntetést. Általánosságban elmondhatjuk, hogy pályafutásuk ideje alatt a legtöbbször a szövetséges Németország, illetve a Monarchiával szomszédos vagy távolabbi európai államok kitüntetéseit viselhették.

A rendelkezésre álló adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a tábornokok több mint kétharmada (9 fő) viselt öröklött, vagy a birodalom uralkodója által adományozott osztrák, illetve magyar nemesi címet vagy rangot. Hazai Samu magyar bárói rang, három fő osztrák lovagi cím birtokosa volt (két személy saját jogon, egy pedig öröklött címen), három fő osztrák, kettő pedig magyar nemesi címet és előnevet birtokolt. Leopold Austerlitz bölcsészdoktori címmel büszkélkedhetett. Hazai vezérezredes titkos tanácsosi és ezredtulajdonosi címet is kapott az uralkodótól.

¹⁴ Az osztrák–magyar kitüntetések felsorolásánál mindenütt ragaszkodtam a világháború idején általánosan elfogadott, az eredeti forrásokban valamint a közös hadsereg tiszti személynévszámban szereplő német rövidítésekhez és elnevezésekhez. Az egyes korábban kapott kitüntetésekhez az 1917–1918 folyamán, utólagosan adományozott hadidíszítmények és kardok is feltüntetésre kerültek.

¹⁵ A legfontosabbak a Katonai Tiszti Szolgálati Jel I–III. osztálya, a Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára 1898, a Katonai Jubileumi Kereszt 1908, a Boszniai-Hercegovinai Emlékérem voltak.

¹⁶ Vogel Simon pl. XIII. Alfonz spanyol király 1906-ban, Madridban lezajlott esküvőjén képviselte a 38. közös gyalogezredet, amelynek a spanyol uralkodó volt az ezredtulajdonosa. Látogatása során két spanyol kitüntetésben is részesült.

A birodalom hadserege 1867 és 1914 között élte át fennállásának egyik leghosszabb békeidőszakát, a tiszteknek hosszú évtizedeken át nem volt módjuk a harctéren megmérteni alkalmasságukat, az évente megrendezett hadgyakorlatok pedig alig, vagy egyáltalán nem hasonlítottak a korszerű háborús harchelyzetekre. A legtöbb zsidó származású tábornokra jellemző volt a háborús tapasztalatok hiánya, csupán kisebb részük (5 fő) vett részt a Habsburg-monarchia által vívott dinasztikus háborúkban és hadjáratokban, megszálló hadműveletben, azonban közülük is csak négy személy harcolt ütközetben vagy csatában, egy fő jelen volt ugyan, de nem szagolt puskaport. Legtöbben (négy-négy fő) az 1866-os itáliai és Poroszország elleni hadjáratnak, illetőleg Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjának voltak részesei. Ketten az 1859-es piemonti-francia–osztrák háborúban harcoltak, egy fő az 1849-es magyarországi hadjáratnak volt résztvevője. Hárman több háborúban, illetve hadjáratban (1849, 1859, 1866, 1878) is részt vettek.

A generálisok előmenetelét és az általuk elért legmagasabb katonai rangok megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy minél magasabb rangot ért el, számuk annál kisebb. A zsidó tábornokok közel felét a vezérőrnagyok (6 fő), közel harmadát a címzetes vezérőrnagyok (négy személy) tették ki. Feltűnő, hogy a három legmagasabb rangot viselő generális magyar születésű volt: Hazai Samu a vezérezredesi rangot érte el, öt rangban Kornhaber Adolf címzetes gyalogsági tábornok követte, majd Eduard Schweitzer címzetes altábornagy következett. Az izraelita generálisok közel fele (összesen 6 fő) csupán címzetes rangokat¹⁷ viselt.

Előléptetésük megfelelt az általános előléptetési ütemnek. Az előléptetések békeidőben általában május és november elsejével, rangsorban történtek. A közös hadseregben a közös hadügyminiszter, a két honvédségnél a honvédelmi miniszter tett javaslatot az uralkodónak. Őrnaggyá azokat a tiszteket rukkoltatták elő, akiket méltónak tartottak arra, hogy pályafutásukat ezredesekként vagy tábornokokként fejezzék be, továbbá sikeresen elvégezték a megfelelő különleges előkészítő tanfolyamot. A tényleges vagy címzetes tábornokok és ezredesek az uralkodó által aláírt parancsot kaptak.¹⁸ A zsidó generálisok csoportjában természetesen akadt példa soron kívüli előléptetésre is, ketten hadjáratban, illetve a hátszágban szerzett érdemeikért soron kívüli előléptetésben részesültek. Alexander Eiss hadnagyot az 1859. június 4-én lezajlott magentai csatában tanúsított vitézségéért Ferenc József még aznap főhadnaggyá léptette elő. Vogel Simon a Monarchia összes hadapródiskolájában 1872-ben tanulmányaikat befejezettek közül a legjobbként végzett, ezért 1873. május 1-jén soron kívül hadnaggyá léptették elő.

¹⁷ Az arra érdemes tábornokokat aktív szolgálatuk végén betöltött rangjuknál egy rendfokozattal magasabban nyugdíjazták. Ez a címzetes rang azonban nem járt több nyugdíjjal, csak kissé nagyobb presztízzsel.

¹⁸ Néhány tiszt előléptetését visszatartották egy évre, ha képzettségük, vezetési gyakorlatuk nem bizonyult elegendőnek, vagy nem tanulták meg az ezrednyelvet, ismét másoknak a jellemét ítélték kiforratlannak. A honvédségnél gyorsabban lehetett előre lépni, pl. az 1890-es években a Ludovikát végzett hadnagyból 9 év alatt lehetett százados, megelőzve a k.u.k. tisztek avanszálásának tempóját. Vö.: *Hajdu* 1999. 104. o. A honvédséghez vagy a Landwehrhez történt áthelyezés előnyös volt a tisztek számára, hiszen az többnyire vagy azonnal, vagy néhány hónap múlva előléptetéssel járt.

A közös hadseregben és a honvédségnél minden évben megrendezésre került ún. őszi gyakorlatokon a csapatok és a légénység kiképzése mellett többek között az előléptetendő tisztek alkalmasságát is kipróbálták a gyakorlatban, amely általában a korábbinál magasabb szervezeti egységek, csapatok vezetését jelentette. Elöljáróik szigorúan véleményezték teljesítményüket, amely befolyásolhatta a magasabb rangba történő előrelépésüket vagy annak elmaradását.

A tábornokok közül hatan közkatonaként kezdték pályafutásukat, öt fő a császári-királyi, illetve a közös hadseregben, egy fő pedig a magyar királyi honvédségben. Kettőn egyéves önkéntesként kerültek a haderő kötelékébe, akiket később aktiváltak. Utóbbiak a rangsorban általában utolérték azokat a pályatársaikat, akik eleve hivatásos tisztként kezdték szolgálatukat.

A vezérkari képezést szerzett tisztek általában gyorsabban haladtak előre a katonai hierarchiában, de ez nem mindenkinél érvényesült. Eduard Schweitzer például nem került be a vezérkarba, annak ellenére, hogy elvégezte a bécsi Hadiiskolát.

Német mintára 1915-ben vezették be – a korábban nem létező – vezérezredesi rangot a Monarchia hadseregében. Hazai Samu, a zsidó származású tábornokok közül egyedülként, 1916. november 1-jén lett vezérezredes.

A Monarchia haderejében a gyors előléptetés kulcsa, döntő tényezője az iskolai végzettség és a felsőbb fokú továbbképző tanfolyamok elvégzése volt. Akik valamilyen al- és/vagy főreáliskolán, majd ezt követően valamelyik katonai akadémián végeztek, azoknak nagyobb esélyük volt a Hadiiskolára, utána pedig a vezérkarba való bejutásra, ahonnan végül a tábornokok kerültek ki. Valamelyik jó iskolába történő felvétel és a tanulmányi eredmény függött a tisztjelölt társadalmi származásától, a szülői ház kulturális légkörétől, a tiszt apjának hivatalos összeköttetéseitől. A tiszt karrier így részben, közvetve és nem kizárólagosan egy társadalmi osztályhoz vagy réteghez tartozás függvénye volt.¹⁹ A felekezeti vagy nemzetiségi hovatartozásnak azonban semmiféle szerepe sem volt a tiszt karrier alakulásában.

Az izraelita generálisok közel kétharmada (8 fő) végig csapattiszti beosztásokat töltött be pályája során, öt személy pedig felváltva szolgált vezérkari és csapattiszti beosztásokban. Az első világháborúban szolgáló hét tábornok közül két fő végig a hátszágban, négy pedig felváltva a fronton és a hátszágban szolgált, egy személy végig a fronton harcolt. Közülük öt fő végig aktívan szolgált az első világháború során, két tábornokot aktiváltak és alkalmaztak valamilyen beosztásban a háború alatt még 1914 előtt vagy után bekövetkezett nyugdíjazásból, illetőleg várakozási illetékekkel szabadságot állományból.²⁰

A leghosszabb ideig – több mint 47 évet – Alexander Eiss, továbbá Hazai Samu (45 éven át) szolgált megszakitás nélkül.

A tábornokok közül tiszt pályafutása során végig a gyalogságnál, illetve a vadászoknál szolgált nyolc fő, a gyalogságnál és vezérkari beosztásokban két fő, a csendőrség kötelékében egy fő, a tüzérségnél és tüzér-műszaki vezérkari beosztásokban pedig két fő.

Pályája során 8 generális végig a császári (és) királyi hadseregben, egy fő mindvégig a magyar királyi honvédségben, egy fő a közös hadseregben és a honvédségben, két fő a császári (és) királyi hadseregben és a császári-királyi Landwehrben, egy személy pedig végig a császári-királyi csendőrségnél teljesített szolgálatot.

Nyolc tábornokot még 1914 előtt nyugdíjaztak, közülük kettőt az első világháború alatt aktiváltak. A Nagy Háborúban szolgált generálisokat a világháború befejezése után, 1918. december 1-jén (két személy), vagy 1919. január 1-jén (három fő) helyezték végleg nyugállományba. Maximilian Maendl nyugdíjazására (olasz hadifogságba esése és onnan

¹⁹ Deák 1993. 234–236. o.

²⁰ Ide azok tartoztak, akiket egészségügyi felülvizsgálat után szolgálatra alkalmatlannak minősítettek. Az egészségügyi okokból történt fizetett szabadságolás időtartama általában 3–12 hónap volt.

1919-ben történt hazatérése miatt) csak 1919. szeptember 1-jén került sor. Az 1914 előtt nyugdíjba vonultak és az első világhéges idején szolgálók nyugdíjazásuk időpontjában egyaránt az 50-es éveik végén, illetőleg a 60-as éveikben jártak.

A legtöbb zsidó származású tábornok Ausztriában (hat fő) telepedett le. Túlnyomó többségük (öt személy) Bécsben lakott, a nyugdíjas tisztek és tábornokok által kedvelt Grazban pedig egy fő. A történelmi Magyarország területén öt – mindannyian Budapesten –, Csehszlovákiában pedig egy tábornok élte nyugdíjas életét.

A zsidó tábornokok halálozási dátumait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azok egyenletlenül oszlanak meg az 1907 és 1942 közötti időszakban. 1914 előtt két fő, 1914 és 1918 között hárman, a legtöbben (öt fő) az 1920–1929 közötti években, hárman pedig 1937 és 1942 között távoztak egykori bajtársaik köréből. Elhalálozásuk időpontjában életkoruk átlagosan 60-70 év között volt, de hárman 80 évesnél idősebb korokban szenderültek jobblétre. Ausztria területén heten (közülük öten Bécsben), Magyarországon négy fő – mindnyájan Budapesten –, egy fő Franciaországban, egy fő pedig Csehszlovákiában hunyt el közülük.

A legtöbben természetes öregeedés vagy betegség következtében távoztak az élők sorából. Nyugdíjazásuk után még átlagosan 10-15 (a legtovább Alexander Eiss, aki 25, Hazai Samu pedig 24) évig élvezték a nyugdíjas éveiket. Aktív szolgálati ideje alatt csak egy fő, Eugen Schlesinger hunyt el.

Összegezve az elmondottakat kijelenthetjük, hogy az 1868 és 1918 között tábornoki rangot viselt zsidó származású tisztek többsége aktívan szolgált az első világháborúban. A birodalom Lajtán túli tartományaiiban és a XIX. század 40-es és 50-es éveiben született, közel kétharmaduk élete végéig zsidó vallású maradt, túlnyomó többségében nős és családos volt, 2-5 gyermeket nevelt, középrétegekből és értelmiségi családokból származott. Nagyobb részük hadapródiskolát, néhány közülük katonai akadémiát és vezérkari szakiskolát végzett, 3-4 nyelven beszélt, számos osztrák–magyar és kevesebb külföldi kitüntetéssel bírt. Többségük öröklött vagy saját jogon szerzett nemesi címet, illetve rangot birtokolt, háborús tapasztalatokkal nem, vagy csak alig rendelkezett, az átlagosnak megfelelő ütemben lépett előre a ranglétrán. Többségük tényleges tábornoki (vezérőrnagyi) rangokat viselt. Csupán két fő jutott be közülük a világháborús osztrák–magyar tábornoki kar elitjébe.²¹ Kétharmaduk pályája során végig csapatbizti beosztásban szolgált a közös hadsereg gyalogságánál és vadászcsapatainál. A legtöbben Ausztriában, illetve Magyarországon éltek nyugdíjas éveiket. Főként az első világháború utáni évtizedekben, 60 és 70 éves koruk között hunytak el.

A Monarchia tábornoki karán belül – Hazai vezérezredest kivéve – nem töltöttek be meghatározó szerepet, mindenesetre kiváló példát szolgáltattak az Ausztria–Magyarország haderejében a tisztekkel és tábornokokkal szemben megnyilvánuló vallási türelemre.

Az 1868 és 1918 között tábornoki rangot elért, zsidó vallású tisztek életrajzai az alábbiakban következnek.

²¹ A tábornoki kar elitjébe a címzetes és tényleges gyalogsági és lovassági tábornokok, valamint tábornagyok, a vezérezredek, továbbá a tábornagyok tartoztak.

ADATTÁR

Auspitz, Leopold címzetes vezérőrnagy 1838. december 5-én született a morvaországi Nikolsburgban. 1857. 09. 12-én a zsidó vallásról áttért a római katolikus hitre. Nős volt, két fiú és egy lány édesapja. Apja polgár²² volt. Hét gimnáziumi osztályt végzett Bécsben, 1854–57 között a cs. kir. 54. gyalogezred hadapródiskoláját végezte el, 1868–69-ben a bécsi Hadiiskola hadászat és vezérkari szolgálat tárgyait hallgatta, amelyekből levizsgázott. Németül tökéletesen, olaszul a szolgálat igényeinek megfelelően, franciául és angolul szükségképpen beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1874. 03. 26. KM, 1874. 04. 30. MVK3, 1877. 06. 09. D1, 1895. 11. 01. EKO-R3.

1859-ben mint a vezérkarba és a 4. hadtest parancsnokságra, valamint az 1. és 2. hadsereg parancsnokságra beosztott hadnagy vett részt az itáliai hadjáratban, de ütközetbe nem került. 1866-ban az 54. gyalogezred főhadnagyaként vett részt a Poroszország elleni hadjáratban, de ütközetbe nem került. 1878-ban Bosznia-Hercegovina megszállásában a 49. gyalogezred századosaként és századparancsnokként vett részt, de ütközetbe nem került.

1854. 10. 11-én önkéntes hadapród a cs. kir. 54. gyalogezredben Olmütz, Brünn, Velence, Padua, Pola, Komárom, Bécs, 1857. 10. 06. másod osztályú hadnagy alakulatánál, 1859. 07. 01. első osztályú hadnagy alakulatánál, 1864. 03. 18. főhadnagy alakulatánál Pola, Komárom, Bécs, 1868. 04. 10. a cs. és kir. Vezérkar Nyilvántartó-, majd Hadművelési és Különleges Vezérkari Munkák Irodájában Bécs, 1871. 11. 01. másod osztályú százados beosztásában, 1875. 11. 01. első osztályú százados beosztásában, 1877. 12. 01. századparancsnok a cs. és kir. 49. gyalogezredben Iglau, Szarajevo, Capo d' Istria, Görz, 1881. 11. 01. őrnagy és a 3. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 49. gyalogezredben Salzburg, 1882. 11. 22. kiegészítő kerület és pótzászlóalj-keret parancsnok Salzburg, Sankt Pölten, 1886. 11. 18. a 2. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 49. gyalogezredben Salzburg, Sankt Pölten, 1887. 11. 01. alezredes alakulatánál, 1890. 03. 05. a 4. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 49. gyalogezredben Sankt Pölten, Bécs, 1891. 02. 08. a cs. és kir. Hadügyminisztérium elnöki irodájában Bécs, 1891. 05. 01. ezredes beosztásában Bécs, 1895. 11. 01. nyugdíjazás Bécsben, egyúttal vezérőrnagyi cím és jelleg adományozása, 1907. 02. 23-án hunyt el Bécsben.²³

Austerlitz, Leopold Dr. phil. vezérőrnagy 1858. december 17-én született Prágában. Élete végéig zsidó vallású volt. Nőtlen és gyermektelen volt. Apja polgár volt. Két évig műszaki, egy évig filozófiai tanulmányokat folytatott jó eredménnyel. 1879-ben tartalékos tiszti vizsgát tett Prágában. 1880–82 között matematikát és fizikát tanult a prágai egyetemen. 1889-ben tényleges tiszti kiegészítő vizsgát tett a cs. és kir. tüzérségi hadapródiskolán, 1894–96 között a magasabb tüzértanfolyamot végezte. Németül tökéletesen, angolul és olaszul jól, csehül a szolgálat igényeinek megfelelően beszélt, franciául is megértette magát.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1892. 09. 25. BMVM, 1898. 12. 02. MJM98, 1904. 09. 21. FJO-R, 1908. 04. 19. MVK3, 1908. 12. 02. MJK08, 1909. 07. 05. D3, 1915. 12. 15. FJO-OK (KD), 1917. 08. 04. D2, 1918. 09. 21. LO-R (KD).

A következő külföldi kitüntetését birtokolta: 1914. 11. 07. Német (Porosz) Vaskereszt II. osztálya.

Az alábbi cím birtokosa volt: 1885. 03. 10. bölcsészdoktor.

1878. 10. 01-jén saját költséges egyéves önkéntes altüzér, 1879. 02. 06. egyéves önkéntes címzetes irányzó, 1879. 05. 26. egyéves önkéntes címzetes tizedes, 1879. 09. 30. tizedes címzetes tüzemester, 1879. 11. 01. tartalékos hadnagy a cs. és kir. 1. tábori tüzérezredben Theresienstadt, 1882. 04. 01. tartalékos hadnagyként áthelyezve a cs. és kir. 2. vartüzér zászlóaljhoz Theresienstadt, 1883. 09. 01. tanár a katonai főreáliskolán Mährisch Weisskirchen, ahol 1888. 05. 01-jén tar-

²² A tiszti minősítési lapokon az 1860-as és 1870-es években az apa foglalkozásának megjelölésére sűrűn használták a „polgár” kifejezést, ami általában azt jelentette, hogy nem nemes, nem katona és nem hivatalnok személyről volt szó. Vö.: *Hajdu* 1999. 194. o.

²³ KA Qualifikationsliste Auspitz 61. doboz; KA Grundbuchsblatt (GBBL) Diverse I. 6. doboz; KA Pensionsbuch Generäle IV. 33. o.; *Frühling* 1911. 3–4. o.; ÖBL 1974. 268. o.

talékos főhadnagy, 1888. 11. 01-jén hivatásos főhadnagy a katonai főrealiskola állományában Mährisch-Weisskirchen, 1892. 09. 01. a cs. és kir. 1. vartüzér zászlóaljban Trient, Franzensfeste, 1895. 05. 01. másod osztályú százados alakulatánál, 1896. 11. 01. századparancsnok a cs. és kir. 2. vartüzér ezredben Krakkó, 1897. 11. 01-jén első osztályú százados alakulatánál, 1898. 11. 01. a kancellária vezetője a vartüzér igazgató mellett Pola, 1900. 11. 01. beosztva a cs. és kir. tüzér főszemlélő mellé Bécs, 1905. 11. 01. őrnagy beosztásában, 1908. 05. 21. zászlóaljparancsnok a cs. és kir. 4. vartüzérezredben Pola, 1909. 05. 01. alezredes beosztásában, 1909. 11. 01. különleges alkalmazású törzstiszt a cs. és kir. 4. vartüzérezredben Pola, 1910. 05. 01. a Műszaki Katonai Bizottság 4. csoportjában Bécs, 1912. 05. 01-jén ezredes beosztásában, 1912. 11. 01. az újonnan felállított 8. vartüzér zászlóalj parancsnoka Bécs, 1913. 01. 17. a 4. csoport főnöke a Műszaki Katonai Bizottságban Bécs, 1914. 08. 01. a Műszaki Katonai Bizottság elnöke, egyidejűleg a bizottság 4. csoportjának főnöke Bécs, 1914. 11. 26.–12. 05. között a Belgrád ellen az északi szakszon felvonultatott osztrák–magyar nehéztüzérség parancsnoka a szerb fronton, 1914. 12. 06. a Műszaki Katonai Bizottság elnöke, egyidejűleg a bizottság 4. csoportjának főnöke Bécs, 1915. 06. 01. a Műszaki Katonai Bizottság 4. csoportjának parancsnoka Bécs, 1915. 11. 01. vezérőrnagy beosztásában, 1917. 12. 01. meghatározatlan időre várakozási illetékel szabadságolva, de meghagyva beosztásában Bécs, 1918. 12. 01. visszahelyezve a várakozási illetékel szabadságolt állományba. 1919. 01. 01. nyugdíjazás Bécsben. 1924. 09. 09-én hunyt el Bécsben.²⁴

Eiss, Alexander Ritter von címzetes vezérőrnagy 1832. november 5-én született a morvaországi Pieslingben. Élete végéig zsidó vallású volt. Nős volt, három fiú és két lány édesapja. Apja polgár volt. Hat gimnáziumi osztályt végzett Pesten jó eredménnyel, 1853-ban a hadapródiskolát végezte a cs. kir. 6. tábori vadászzászlóaljnál. Németül tökéletesen, morva, szlovák és olasz nyelven jól, lengyelül a szolgálat igényeinek megfelelően, franciául és angolul valamennyit beszélt. Az alábbi osztrák–magyar kintetések birtokosa volt: 1866. 07. 20. EKO-R3 (KD), 1870. 07. 20. D1, 1874. 03. 01. KM, 1890. 07. 01. D2, 1890. 07. 07. BMVM, 1895. 03. 19. LO-R, 1898. 12. 02. MJM98, 1908. 12. 02. MJK08, 1917. 05. 24. S z. BMVM, S z. EKO-R3 (KD).

A következő külföldi kintüntetést birtokolta: 1885. 10. 16. Svéd Kardrend lovagkeresztje.

Az alábbi cím birtokosa volt: 1884. 10. 18. lovagi cím.

1849-ben a magyarországi hadjáratban vadászként a következő csatákban vett részt: 07. 11. és 07. 14. Komárom, 08. 13. világosi fegyverletétel, 08. 17. Arad átadása; 1859-ben az itáliai hadjáratban hadnagy-főhadnagyként a következő csatákban vett részt: 06. 04. Magenta; 1866-ban az itáliai hadjáratban főhadnagyként a következő csatákban vett részt: 06. 24. Custoza, a Poroszország elleni hadjárat utolsó részében részt vett, de csatába nem került.

1848. 12. 27-én önkéntes vadász a cs. kir. 6. tábori vadászzászlóaljban Eger, 1851. 03. 01. járőrvezető, 1852. 05. 29. alvadász, 1853. 02. 30. hadapród a cs. kir. 6. tábori vadászzászlóaljban Tabor, 1855. 03. 24. másod osztályú hadnagy a cs. kir. 45. gyalogezredben Verona, 1859. 04. 13. első osztályú hadnagy, 1859. 06. 04. főhadnagy a cs. kir. 45. gyalogezredben Verona, 1859. 06. 31. a felső-ausztriai önkéntes vadász zászlóaljban, 1859. 10. 01. a cs. kir. 3. gyalogezredben Kremsier, 1860. 02. 01. a cs. kir. 70. gyalogezredben Besztercebánya, 1870. 05. 01. másod osztályú százados és századparancsnok a cs. és kir. 70. gyalogezredben Krakkó, 1873. 10. 01. századparancsnok a cs. és kir. 10. gyalogezredben Jaroslau, 1873. 11. 01. századparancsnok a cs. és kir. 3. gyalogezredben Olmütz, 1874. 11. 01. első osztályú százados és századparancsnok a cs. és kir. 3. gyalogezredben Olmütz, 1881. 11. 01. őrnagy és a 2. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 10. gyalogezredben Bécs, 1887. 11. 01. alezredes a cs. és kir. 10. gyalogezredben Bécs és Radymno, Przemysl, 1889. 04. 24. a cs. kir. 13. Landwehr zászlóalj parancsnoka Brünn, 1890. 03. 14. a cs. kir. 14. Landwehr gyalogezred parancsnoka Brünn, 1890. 11. 01. ezredes alakulatánál Brünn, 1896. 02. 01. nyugdíjazás Bécs, 1907. 07. 15. címzetes vezérőrnagy, 1910. 06. 01-től Badenben, 1910. 09. 30-tól Bécsben, 1912. 02. 01-től Badenben, 1913-tól Bécsben élt. 1921. 09. 12-én hunyt el Bécsben.²⁵

²⁴ KA Qualifikationsliste Austerlitz 62. doboz; KA GBBL Diverse I. 6. doboz; KA GBBL Diverse 9. doboz.

²⁵ KA Qualifikationsliste Eiss 554. doboz; KA GBBL Abgang 1921-94; KA Pensionsbuch Generäle IV. 187. o.; *Frühling* 1911. 4. o.

- Hazai Samu** báró, vezérezredes 1851. december 26-án született a Gömör-vármegyei Rimaszombaton. Eredeti neve Kohn Samuel volt, melyet 1876-ig használt, amikor a zsidó vallásról áttért a római katolikusra. Nős volt, két fiú és egy lány édesapja. Apja szeszgyáros nagykereskedő. Hat gimnáziumi osztályt végzett Rimaszombaton, majd kereskedelmi akadémiát Budapesten, 1873–74-ben a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia tisztképző, 1878–79-ben annak felsőbb tiszti tanfolyamát végezte Budapesten, 1879–81-ben pedig a Hadiiskolát Bécsben. Magyarul és németül tökéletesen, francia és szlovák nyelven a szolgálat igényeinek megfelelően beszélt.
- Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1898. 12. 02. MJM98, 1900. 03. 08. BMVM, 1901. 04. 28. D3, 1904. 06. 03. EKO-R3, 1908. 04. 10. LO-R, 1908. 12. 02. MJK08, 1911. 04. 28. D2, 1913. 08. 12. EKO-R1, 1915. 02. 03. MVK1. (KD), 1915. 03. 03. VSt-RK (KD), 1916. 06. 01. LO-GK, 1916. 08. 10. KD z. LO-GK, 1916. 11. 25. GMVM, 1917. 02. 19. GMVM (KD) m. WS, 1918. 08. 12. MVK3. (KD) in Br.
- A következő külföldi kitüntéseket birtokolta: 1909. 10. 19. Spanyol Katonai Érdemrend nagykeresztje, 1910. 11. 20. Porosz Vörös Sas Rend I. osztálya, 1913. 02. 13. Montenegrói Függetlenségi (I. Danilo) Érdemrend I. osztálya, 1915. 04. 12. Német (Porosz) Vaskereszt I. és II. osztálya, 1915. 12. 30. Bajor Katonai Érdemrend nagykeresztje kardokkal, 1916. 01. 17. Württembergi Korona Rend nagykeresztje kardokkal, 1916. 01. 29. Szász Albert Rend nagykeresztje csilaggal és kardokkal, 1916. 04. 05. Porosz Vörös Kereszt Érem II. és III. osztálya, 1917. 02. 20. Török Medzsidi Rend I. osztálya, Török arany Imtiaz Érem és Török Háborús Emlékérem (Vas Félhold).
- A következő címek és rangok birtokosa volt: 1910. 12. 14. titkos tanácsos, 1912. 09. 13. magyar bárói rang, 1910–17. a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője a losonci választókerületben, 1916. 02. 22. a cs. és kir. 46. gyalogezred tulajdonosa, 1922. 01. 07. a Magyar Királyi Állami Hadianyaggyár elnöke, 1925. a Magyar Katonai Írók Köre elnöke, 1927–1942 a magyar parlament felsőházának örökös élethossziglani tagja.
1873. 04. 01. honvéd, 1873. 06. 06. címzetes tizedes, 1873. 11. 09. címzetes szakaszvezető, 1874. 10. 01. címzetes őrmester, 1874. 11. 01. hadapród, 1876. 01. 01. hadapród-tiszthelyettes a m. kir. 51. honvéd gyalogzászlóaljban Jolsva, Budatin, Ógyalla, Besztercebánya, 1876. 05. 01. hadnagy és századparancsnok a m. kir. 51. honvéd gyalogzászlóaljban Jolsva, Budatin, Ógyalla, Besztercebánya, 1881. 11. 01. segédtsízt a m. kir. 78. honvéd gyalogdandár parancsnokságán Sátoraljaújhely, 1883. 05. 01. főhadnagy, 1883. 12. 01. a cs. és kir. VI. hadtest vezérkari osztályán Kassa, 1884. 10. 01. segédtsízt-helyettes a m. kir. III. honvédkerületi parancsnokságon Kassa, 1886. 10. 01. a m. kir. Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályán Budapest, 1888. 05. 01. 2. osztályú százados beosztásában, 1889. 08. 18. 1. osztályú százados beosztásában, 1889. 10. 01. a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia hadseregszervezet és harcászat tanára Budapest, 1893. 10. 01. a m. kir. 9. honvéd gyalogezredben Kassa, 1894. 05. 01. a 3. zászlóalj megbízott parancsnoka a m. kir. 9. honvéd gyalogezredben Eperjes, 1894. 11. 01. segédtsízt a m. kir. III. honvédkerületi parancsnokságon Kassa, 1895. 05. 01. őrnagy beosztásában, 1896. 10. 15. a m. kir. honvéd törzstiszti tanfolyam tanára Budapest, 1897. 11. 01. alezredes beosztásában, 1900. 11. 01. ezredes beosztásában, 1902. 02. 18. a m. kir. honvéd törzs- és felsőbb tiszti tanfolyam megbízott parancsnoka Budapest, 1902. 10. 09. a m. kir. honvéd törzs- és felsőbb tiszti tanfolyam parancsnoka Budapest, 1904. 10. 28. a m. kir. Honvédelmi Minisztérium I. ügycsoportjának főnöke Budapest, 1907. 05. 01. vezérőrnagy beosztásában, 1910. 01. 17. magyar honvédelmi miniszter Budapest, 1910. 11. 01. altábornagy beosztásában, 1914. 08. 04. gyalogsági tábornok beosztásában, 1916. 11. 01. vezérezredes beosztásában, 1917. 02. 08. az osztrák–magyar fegyveres erők utánpótlási ügyeinek főnöke Bécs, 1918. 11. 03. rendelkezési állományba helyezve, 1918. 12. 01. nyugdíjazás Budapesten. 1942. 02. 10-én hunyt el Budapesten, 1942. 02. 13-án temették el a budapesti Farkasréti temetőben.²⁶

²⁶ Balla 2010. 153–155. o.

Kornhaber Adolf, pilisi, címzetes gyalogsági tábornok 1856. 04. 02-án született a galíciai Drohobycz-ban. 1896-ban tért át a zsidóról a református vallásra. Nős volt, három fiú édesapja. Apja altiszt volt. Négy gimnáziumi osztályt, 1872–74 között katonai kollégiumot végzett St. Pöltenben, 1874–78-ben a katonai akadémiát Bécsújhelyen, 1881–83 között pedig a Hadiiskolát Bécsben. Németül és magyarul tökéletesen, rutén és lengyel nyelven a szolgálat igényeinek megfelelően, franciául pedig szükségképpen beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1878. KM, 1898. 12. 02. MJM98, 1904. 09. 15. MVK3., 1903. 09. 01. D3, 1908. 12. 02. MJK08, 1909. 04. 15. EKO-R3, 1914. 03. 26. BMVM, 1915. 01. 18. D2, 1915. 02. 23. LO-R (KD), 1915. 07. 25. MVK2. (KD), 1916. 09. 13. BMVM, 1918. 07. 15. BMVM (KD), 1918. 09. 19. SMVM, az első világháború alatt utólag: S z. LO-R (KD), S z. MVK2. (KD).

A következő külföldi kitüntetést birtokolta: 1915. 09. 14. Német (Porosz) Vaskereszt II. osztálya.

Az alábbi cím birtokosa volt: 1909. 02. 05. magyar nemesi cím és előnév.

1878-ban Bosznia és Hercegovina megszállásában hadnagyként a következő ütközetben vett részt: 09. 26–28. Livno körülzárása és bevétele.

1878. 08. 18. hadnagy, 1883. 05. 01. főhadnagy, 1890. 05. 01. 2. osztályú százados, 1892. 11. 01. 1. osztályú százados a cs. és kir. 26. gyalogezredben Esztergom, 1895. 04. 01. a m. kir. 20. honvéd gyalogezredben Nagykanizsa, 1896. 11. 01. őrnagy és a 3. zászlóalj parancsnoka a m. kir. 2. honvéd gyalogezredben Jászberény, 1900. 11. 25. a 4. zászlóalj parancsnoka a m. kir. 24. honvéd gyalogezredben Csíkszereda, 1901. 11. 01. alezredes beosztásában, 1905. 05. 01. ezredes beosztásában, 1905. 06. 08. a m. kir. 5. honvéd gyalogezred parancsnoka Szeged, 1910. 07. 28. beosztva a m. kir. V. honvédkerületi parancsnokságra Székesfehérvár, 1910. 11. 01. vezérőrnagy beosztásában, 1911. 03. 22. a m. kir. 81. honvéd gyalogdandár parancsnoka Székesfehérvár, 1912. 08. 07. felmentve, 1913. 03. 01. várakozási illetékekkel szabadságolva Pozsony, 1914. 04. 01. nyugdíjazás Pozsony, 1914. 06. 11. címzetes altábornagy, 1914. 11. 01. altábornagy, aktiválva és beosztva a m. kir. IV. honvédkerületi parancsnokságra Pozsony, 1914. 11. 22. a Kornhaber-csoport parancsnoka az orosz fronton, 1915. 01. 16. a m. kir. 51. gyaloghadosztály parancsnoka az orosz fronton, 1915. 10. 20. felmentve, 1915. 10. 27. a cs. és kir. 3. hadsereg menetalakulatainak szemléelője a szerb fronton, 1916. 04. 12. a cs. és kir. 3. hadsereg menetalakulatainak szemléelője az olasz fronton, 1916. 07. 21. a cs. és kir. 11. hadsereg kötelékében az olasz fronton, 1917. 05. 05. a cs. és kir. hadsereg gyalogsági és vadászcsapatainak továbbá egyéves önkéntes osztágnak felügyelője a temesvári hadtestparancsnokság területén Nagyvárad, 1917. 11. 11. a m. kir. honvédelmi miniszter rendelkezésére Budapest, 1918. 01. 15. beosztva a m. kir. Honvéd Főparancsnokságra Budapest, 1918. 02. 25. címzetes gyalogsági tábornok beosztásában, 1918. 11. 21. nyugdíjazás Budapesten. 1937. 08. 29-én hunyt el Budapesten, 1937. 08. 31-én temették el a budapesti Farkasréti-temetőben.²⁷

Lederer, Heinrich von Borszczewka vezérőrnagy 1861. július 31-én született a Sopron vármegyei Lakompakon. Élete végéig zsidó vallású volt. Nős volt és két fiú édesapja. Apja üzletember volt. Grazban végezte a hétéosztályos népiskolát, majd 1875–79 között a cs. és kir. gyalogsági hadapródiskolát a Graz melletti Liebenauban. Németül tökéletesen, magyarul a szolgálat igényeinek megfelelően beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1898. 12. 02. MJM98, 1901. 12. 21. BMVM, 1904. 05. 16. D3, 1912. 03. 28. MVK3., 1914. 10. 14. EKO-R3 (KD), 1915. 10. 22. LO-R (KD), 1916. 06. 05. MVK3. (KD), 1916. 11. 28. MVK2. (KD), 1917. 11. 28. BMVM m. S, 1918. 07. 20. EKO-R2 (KDS).

Az alábbi cím birtokosa volt: 1916. 07. 05. magyar nemesi cím és a borszczewkai nemesi előnév.²⁸ 1879. 05. 16. címzetes tizedes, 1879. 07. 06. címzetes szakaszvezető, 1879. 08. 18. hadapród, 1879. 09. 16. hadapród tizedes, címzetes szakaszvezető, 1880. 02. 01. hadapród-tiszthelyettes, 1881. 11. 01. hadnagy, 1887. 05. 01. főhadnagy a cs. és kir. 52. gyalogezredben Pécs, Kaposvár, 1893.

²⁷ Balla 2010. 188–189. o.

²⁸ KA Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) 1916 2-1/12.

05. 01. 2. osztályú százados és századparancsnok, valamint különleges alkalmazású százados és az egyéves önkéntes iskola parancsnoka a cs. és kir. 52. gyalogezredben Budapest, Pécs, 1895. 11. 01. első osztályú százados alakulatánál, 1906. 05. 01. őrnagy és különleges alkalmazású törzstiszt a cs. és kir. 52. gyalogezredben Pécs, 1910. 05. 01. alezredes a cs. és kir. 83. gyalogezredben Komárom, Szombathely,²⁹ 1913. 05. 01. ezredes és a cs. és kir. 60. gyalogezred parancsnoka Eger,³⁰ 1915. 03. 31. három hónapra várakozási illetékkal szabadságolva, egyidejűleg a Vörös Kereszt és az egyéb önkéntes egészségügyi intézetek katonai szemléelője a kassai katonai parancsnokság területén Kassa,³¹ 1915. 07. 25. aktiválva, mint a 60. cs. és kir. gyalogezred parancsnoka az olasz fronton, 1915. 10. 05. a cs. és kir. 53. gyalogdandár megbízott parancsnoka az olasz fronton,³² 1917. 05. 01. vezérőrnagy és a cs. és kir. 53. gyalogdandár parancsnoka az orosz fronton, 1917. 12. 20. beosztva a cs. és kir. 27. tábori tüzérdandár parancsnokságra az orosz fronton, 1918. 01. 04. a cs. és kir. 53. gyalogdandár parancsnoka az orosz fronton, 1918. 07. a cs. és kir. 53. gyalogdandár parancsnoka az olasz fronton a háború végéig,³³ 1919. 01. 01. nyugdíjazás Budapesten. 1920. 12. 06. címzetes magyar királyi altábornagy.³⁴ 1941. október 22-én hunyt el Budapesten.

Maendl, Maximilian Rudolf Edler von Bughardt vezérőrnagy 1860. augusztus 16-án született a csehországi Horatitzban. Zsidó vallású volt, 1919. 12. 23-án Bécsben áttért a római katolikus hitre.³⁵ Nős volt, egy fiú és egy lány édesapja. Apja hoteltulajdonos. Az algimnázium három osztályát, a reáliskola két osztályát, Mährisch-Weisskirchenben a katonai főreáliskola két évfolyamát, 1878–80-ban a cs. és kir. gyalogsági hadapródiskolát végezte Innsbruckban. Németül tökéletesen, románul a szolgálat igényeinek megfelelően, magyarul, csehül és szerbül szükségképpen beszélt. Nevét csak 1915. 11. 24. óta használta Maendl formában, előtte Mändl volt. Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1898. 12. 02. MJM98, 1903. 09. 21. D3, 1904. 10. 12. BMVM, 1908. 12. 02. MJK08, 1913. 09. 21. D2, 1913. 10. 08. MVK3., 1915. 07. 11. MVK3. (KD), 1915. 09. 03. EKO-R3 (KD), 1916. 01. 18. BMVM, 1917. 01. 23. SMVM, 1917. 12. 17. LO-R (KDS), 1918. 11. 02. EKO-R2 (KDS), S z. EKO-R3 (KD), S z. MVK3. (KD), KDS z. SMVM, KDS z. BMVM.

A következő külföldi kitüntetést birtokolta: 1899. 10. 26. Spanyol Katolikus Izabella Rend lovageresztje.

Az alábbi cím birtokosa volt: 1916. 05. 31. osztrák nemesi cím és az Edler von Bughardt előnév. 1878. 02. 21. egyéves önkéntes vadász, 1878. 09. 13. vadász címzetes járőrvezető, 1879. 03. 31. vadász címzetes alvadász, 1880. 09. 01. hadapród-vadász címzetes fővadász, 1882. 01. 01. hadapród tiszthelyettes az 1. számú tiroli vadászezredben Bregenz, Rovereto, Cles, Bozen, 1882. 11. 16. a cs. és kir. 51. gyalogezredben Kolozsvár, Abrudbánya, 1883. 01. 01. hadnagy alakulatánál, 1888. 05. 01. főhadnagy alakulatánál, 1890. 01. 01. várakozási illetékkal hat hónapra szabadságolva Meran, 1890. 08. 01. aktiválva a cs. és kir. 51. gyalogezredben Kolozsvár, Gorazda, Visegrad, Priboj, 1894. 11. 01. másod osztályú százados és a 4. század parancsnoka a cs. és kir. 51. gyalogezredben Kolozsvár, 1896. 05. 01. különleges alkalmazású százados a cs. és kir. 51. gyalogezredben (megbízva az ezredtörténet megírásával) Kolozsvár, 1896. 11. 01. első osztályú százados alakulatánál, 1899. 01. 07. a 13. század parancsnoka a cs. és kir. 51. gyalogezredben Kolozsvár, 1901. 09. 05. különleges alkalmazású százados alakulatánál, 1902. 10. 28. a 15. század parancsnoka alakulatánál, 1903. 11. 14. a 12. század parancsnoka alakulatánál Kolozsvár, Bécs, 1907. 11. 01. őrnagy és a 2. zászlóalj parancsnoka alakulatánál Bécs, 1909. 11. 10. a lő- és fegyver-szakanyagért felelős törzstiszt alakulatánál Bécs, 1910. 03. 01. a cs. és kir. 31. gyalogezredben Nagyszeben, 1910. 05. 11. a lő- és fegyver-szakanyagért felelős törzstiszt a cs. és

²⁹ KA MKSM 1910 71-1/1-4.

³⁰ KA MKSM 1913 71-1/1-3.

³¹ KA MKSM 1915 71-2/42.

³² KA MKSM 1915 71-2/120, 69-3/45.

³³ KA Qualifikationsliste Lederer 1708. doboz.

³⁴ RK 1920. 2143. o.

³⁵ KA GBBL NAR 294. doboz.

kir. 31. gyalogezredben Nagyszeben, 1911. 05. 01. alezredes alakulatánál, 1913. 05. 01. különleges alkalmazású törzstiszt a cs. és kir. 74. gyalogezredben Reichenberg, 1914. 02. 04. a cs. és kir. 102. gyalogezredben Prága, 1914. 08. 01. ezredes és a cs. kir. 11. Landsturm gyalogezred parancsnoka az orosz fronton, 1916. 03. 02. a cs. kir. 21. Landsturm gyalogdandár megbízott parancsnoka az olasz fronton, 1916. 05. 31. a cs. és kir. 21. hegyidandár megbízott parancsnoka az olasz fronton, 1916. 10. 03. a cs. és kir. 21. hegyi dandár parancsnoka az olasz fronton, 1917. 11. 01. vezérőrnagy csapattesténél, 1918. 11. 03-án olasz hadifogságba esett csapattestével, 1919. 09. 01-ig olasz hadifogságban volt, 1919. 09. 01. nyugdíjazás Bécs. 1929. 02. 15-én hunyt el Roquebrune-ben (Cap-Martin mellett, Franciaország).³⁶

Midelburg, Leopold címzetes vezérőrnagy 1837. május 11-én született a galíciai Lipnikben. 1890. 07. 08-án a zsidó vallásról áttért a római katolikus hitre. Nős volt, két lány édesapja. Apja kereskedő volt. Négy reáliskolai osztályt végzett, 1867–68-ban a 20. gyaloghadosztály iskolát végezte Pesten nagyon jó eredménnyel. Németül tökéletesen, lengyelül jól beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1864. 12. 20. GVK, 1865. 07. 01. DIM, 1881. 09. 01. D1, 1894. 02. 03. FJO-R, 1896. 06. 22. D2, 1898. 12. 02. MJM98, 1900. 03. 21. BMVM, 1908. 12. 02. MJK08.

1856. 04. 21-én gyalogos a cs. kir. 56. gyalogezredben Wadowice, 1856. 05. 04. a cs. kir. 17. csendőr ezredben Krakkó, 1856. 11. 06. csendőr, 1857. 11. 01. al-tizedes, 1859. 04. 01. tizedes, 1859. 10. 01. őrmester a cs. kir. 17. csendőr ezredben Krakkó, 1860. 09. 01. a cs. kir. 4. csendőr ezredben Lemberg, 1866. 05. 01. a 12. országos csendőrparancsnokságon Krakkó, 1866. 05. 15. hadnagy alakulatánál, 1866. 06. 01. a cs. kir. 5. országos csendőrparancsnokságon Kassa, 1867. 06. 01. a cs. kir. 30. sorgyalogezredben Lemberg, Sanok, 1873. 07. 01. csendőr részleg parancsnok a cs. kir. 5. országos csendőrparancsnokságon Sanok, Rzeszow, Neu-Sandec, 1875. 11. 01. főhadnagy alakulatánál és csendőr részleg parancsnok Rzeszow, Neu-Sandec, 1884. 11. 01. másod osztályú százados alakulatánál és csendőr részleg parancsnok Neu-Sandec, Tarnopol, 1886. 11. 01. első osztályú százados alakulatánál és csendőr részleg parancsnok Tarnopol, Krakkó, 1894. 04. 17. megbízott törzstiszt külön beosztásban Przemysl, 1894. 05. 01. őrnagy a cs. kir. 5. országos csendőrparancsnokságon Przemysl, 1894. 06. 26. a cs. kir. 5. országos csendőrparancsnokság törzsében Lemberg, 1895. 04. 20. törzstiszt külön beosztásban Krakkó, 1895. 10. 22. a cs. kir. 5. országos csendőrparancsnokság parancsnokának helyettese Lemberg, 1896. 04. 09. a cs. kir. 14. országos csendőrparancsnokság parancsnoka Klagenfurt, 1896. 11. 01. alezredes beosztásában, 1898. 11. 01. ezredes beosztásában Klagenfurt, 1900. 04. 01-jén nyugdíjazás Grazban, 1908. 12. 07. címzetes vezérőrnagy. 1913. 11. 22-én hunyt el Grazban.³⁷

Schlesinger, Eugen Ritter von Benfeld vezérőrnagy 1854. augusztus 30-án született Nagyszebenben. Zsidó vallású volt, de áttért a római katolikus hitre. Nős volt, két fiú és két lány édesapja. Apja cs. kir. tisztviselő volt. 1871–75 között a Műszaki Katonai Akadémiát, 1879–81-ben a magasabb tüzérfolyamot végezte, mindkettőt Bécsben. Németül tökéletesen, franciául jól, csehül a szolgálat igényeinek megfelelően, olaszul szükségképpen beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1898. 06. 15. FJO-R, 1898. 12. 02. MJM98, 1907. 09. 25. EKO-R3, 1908. 12. 02. MJK08, 1911. 10. 28. BM, 1915. 08. 13. LO-R (KD), 1915. 08. 31. E.

A következő külföldi kitüntéseket birtokolta: 1900. 07. 12. Spanyol Katonai Érdemrend II. osztálya, 1904. 10. 18. Románia Csillaga Rend parancsnoki keresztje, 1905. 04. 05. Bolgár Szent Sándor Rend parancsnoki keresztje, 1908. 01. 28. Orosz Szent Anna Rend II. osztálya, 1911. 01. 28. Liechtensteini Kormányzasi Jubileumi Emlékérem, 1913. 10. 20. Spanyol Katonai Érdemrend nagykeresztje és a Norvég Szent Olaf Rend parancsnoki keresztjének I. osztálya, 1915. 08. 07. Német (Porosz) Vaskereszt II. osztálya.

³⁶ KA Qualifikationsliste Maendl 1865. doboz; KA VAS 969. doboz; KA Pensionsbuch Generäle V. 73. o.; ÖBL 1972. 404–405. o.

³⁷ KA Qualifikationsliste Midelburg 2051. doboz; KA GBBL NAR 305. doboz; KA Pensionsbuch Generäle IV. 191. o.; *Frühling* 1911. 4–5. o.; ÖBL 1974. 268. o.

1875. 09. 01. hadnagy a cs. és kir. 11. tábori tüzérezredben Bécs, Linz, 1881. 05. 01. főhadnagy alakulatánál, 1884. 05. 01. a cs. és kir. 7. vartüzérezredben Olmütz, 1885. 05. 01. szárnysegéd a cs. és kir. 28. nehéz ütegosztályban Olmütz, 1885. 09. 25. fogalmazótiszt a cs. és kir. Hadügyminisztérium 7. osztályán Bécs, 1889. 01. 01. másod osztályú százados beosztásában, 1892. 05. 01. első osztályú százados beosztásában, 1895. 08. 01. beosztva a löporgyárba Blumau, 1895. 11. 01. harmadosztályú tüzér főmérnök a cs. és kir. Hadügyminisztérium 7. osztályán Bécs, 1899. 11. 01. másodosztályú tüzér főmérnök, 1902. 05. 01. első osztályú tüzér főmérnök, 1908. 11. 01. tüzérfőmérnök beosztásában, 1908. 12. 19. a 7/P osztály elnöke a cs. és kir. Hadügyminisztériumban Bécs, amelyet 1916. 06. 20-án Bécsben bekövetkezett haláláig vezetett. Temetése másnap zajlott le. 1916. 07. 08. vezérőrnagy, 1908. 11. 05-i ranggal.³⁸

Schwarz, Karl Edler von vezérőrnagy 1859. május 16-án született a csehországi Neu-Bydžowban. Élete végéig zsidó vallású volt. Nős volt, gyermektelen. Apja polgár volt. Négy reáliskolai osztályt, a cs. és kir. 25. gyaloghadosztály bécsi előkészítő iskoláját, 1874–77 között a bécsi gyalogsági hadapródiskolát végezte. Német és cseh nyelven tökéletesen beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kintünetések birtokosa volt: 1898. 12. 02. MJM98, 1901. 09. 09. D3, 1907. 10. 08. MVK3., 1908. 12. 02. MJK08, 1913. 09. 29. D2, 1915. 04. 20. EKO-R3 (KD), 1916. 02. 28. MVK3. (KD), 1917. 04. 25. LO-R (KDS).

A következő külföldi kintünetést birtokolta: 1916. 01. 17. Német (Porosz) Vaskereszt II. osztálya.

Az alábbi cím birtokosa volt: 1917. 03. 16. osztrák nemesi cím és Edler von előnév.

1876. 05. 20. gyalogos, 1876. 07. 26. címzetes örvezető, 1876. 10. 16. címzetes tizedes, 1876. 12. 22. címzetes szakaszvezető, 1877. 07. 26. címzetes őrmester, 1877. 09. 15. hadapród, 1877. 10. 16. hadapród őrmester, 1878. 01. 01. hadapród-tiszthelyettes, 1878. 05. 01. hadnagy a cs. és kir. 18. gyalogezredben Königgrätz, 1883. 01. 01-jén főhadnagy a cs. és kir. 98. gyalogezredben Josefstadt, 1888. 03. 31-én a cs. kir. 13. Landwehr gyalogzászlóaljban Brünn, 1889. 05. 01. másod osztályú százados a cs. kir. 14. Landwehr gyalogzászlóaljban Iglau, 1890. 12. 01. a cs. kir. 13. Landwehr gyalogzászlóaljban Brünn, 1893. 05. 01. első osztályú százados alakulatánál, 1895. 05. 15. a 9. század parancsnoka a cs. kir. 13. Landwehr gyalogzászlóaljban Kremsier, 1898. 11. 01. a 11. Landwehr kiegészítő kerület parancsnoka a cs. kir. 11. Landwehr gyalogezredben Jičín, 1899. 05. 01-jén őrnagy alakulatánál, 1900. 07. 10. az 1. zászlóalj parancsnoka a cs. kir. 36. Landwehr gyalogezredben Kolomea, 1903. 04. 09. a 3. zászlóalj parancsnoka a cs. kir. 30. Landwehr gyalogezredben Hohenmauth, 1905. 05. 01. alezredes alakulatánál, 1908. 04. 19. a cs. kir. 16. Landwehr gyalogezred parancsnoka Krakko, 1908. 05. 01. ezredes alakulatánál, 1911. 08. 01. nyugdíjazás Bozen, 1913. 07. 19. címzetes vezérőrnagy, 1914. 08. 29. a cs. kir. Landsturm gyalogdandár parancsnoka Prágában, majd 1914. 11–12. hóban az orosz fronton Krakkónál, 1915. 01. védőszakasz és erődelem parancsnok Krakkóban, 1915. 03. 01. nyugállományú vezérőrnagy, 1915. 08. 01. az 1. szakasz parancsnoka a Száva biztosításánál a szerb fronton, 1915. 10. a róla elnevezett népfelkelő gyalogdandár parancsnoka a szerb fronton, 1916. 01. 17. a cs. és kir. 23. hegyi dandár parancsnoka az orosz fronton, 1916. 01. 30. a cs. és kir. 128. gyalogdandár parancsnoka az orosz fronton, 1916. 03. 15. szakaszparancsnok a Sztir mentén az orosz fronton, 1916. 05. 13. a cs. kir. 90. Landwehr gyalogdandár parancsnoka és szakaszparancsnok az orosz fronton, 1916. 09. 01. visszahelyezve a korábbi nyugállományba, 1918. 09. 28. aktiválva, és beosztva a prágai katonai parancsnokságon működő panaszbizottsághoz, 1918. 12. 31. visszahelyezve a korábbi nyugállományba Prágában, 1929. 11. 19-én hunyt el Brnóban, ott temették el izraelita szertartás szerint.³⁹

Schweitzer Eduard Ritter von címzetes altábornagy 1844. február 19-én született Gyöngyösön. Élete végéig zsidó vallású volt. Nős volt, három fiú és egy lány édesapja. Apja kereskedő volt. Négy gimnáziumi osztályt és kereskedelmi iskolát, 1867–69 között hadapródiskolát, 1880–82-

³⁸ KA Qualifikationsliste Schlesinger 2984. doboz; KA GBBL Abgang I/II. 4-74.; KA VAS 1496. doboz.

³⁹ KA Qualifikationsliste Schwarz 3113. doboz; KA GBBL Diverse 705. doboz; GBBL Diverse I. 282. doboz.

ben Hadiiskolát végzett, mindkettőt Bécsben. Németül és magyarul tökéletesen, franciául jól, oroszul és olaszul szükségképpen beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1878 KM, 1878. 12. 12. EKO-R3 (KD), 1891. D3, 1898. 12. 02. MJM98, 1901. D2, 1902. FJO-OK, 1905. 11. 01. BMVM.

A következő külföldi kitüntetések birtokosa: 1899. 01. 09. Orosz Szent Anna Rend II. osztálya gyémántokkal, 1899. 10. 19. Bolgár Szent Sándor Rend III. osztálya gyémántokkal, 1900. 09. 13. Perzsa Nap és Oroszlán Rend II. osztálya csillaggal, 1901. 02. 25. Szász-Weimari Fehér Sólyom Rend parancsnoki keresztje, 1902. 03. 04. Orosz Szent Szaniszló Rend II. osztálya csillaggal.

Az alábbi cím birtokosa volt: 1878. lovagi cím.

1866-ban a poroszok elleni hadjáratban altisztként az alábbi csatákban vett részt: 06. 28. Skalitz, 06. 30. Kassow, 07. 02. Horenowes, 07. 03. Königrätz, 07. 15. Tobitschau; 1878-ban főhadnagy ezredsegdtisztként Bosznia-Hercegovina megszállása során az alábbi ütközetekben vett részt: 08. 17–19. Kremenc-Crnici, 08. 21. Stolac, 09. 24–28. Klobuk.

1865. 04. 10. gyalogos a cs. kir. 32. gyalogezredben Pest, 1866. 07. 21. tizedes, 1866. 08. 31. őrmester, 1869. 01. 07. hadapród, 1870. 03. 24. hadapród-tiszthelyettes, 1870. 11. 01. hadnagy, 1876. 11. 01. főhadnagy a cs. és kir. 32. gyalogezredben Budapest, 1883. 11. 01. másod osztályú százados és századparancsnok a cs. és kir. 44. gyalogezredben Kaposvár, Budapest, Plevlje, 1887. 11. 01. első osztályú százados alakulatánál, 1892. 05. 01. őrnagy és a 4. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 101. gyalogezredben Békéscsaba, 1895. 05. 01. alezredes a cs. és kir. 82. gyalogezredben Székelyudvarhely, 1895. 10. 16. a 4. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 82. gyalogezredben Gyulafehérvár, 1898. 05. 01. ezredes alakulatánál, 1898. 06. 28. a cs. és kir. 26. gyalogezred parancsnoka Esztergom, Bécs, 1904. 04. 21. a cs. és kir. 53. gyalogdandár parancsnoka Kassa, 1904. 05. 01. vezérőrnagy csapattesténél, 1905. 11. 01. nyugdíjazás Budapesten, 1908. 08. 06. címzetes altábornagy. 1920. 06. 12-én hunyt el Budapesten.⁴⁰

Ulrich, Heinrich Edler von Trenkheim vezérőrnagy 1847. február 13-án született Lembergben. Élete végéig zsidó vallású volt. Nős volt, egy fiú és egy lány édesapja. Apja katonaeorvos volt. Az utász iskolaszázadot végezte Tullnban nagyon jó eredménnyel. Németül és horvátul tökéletesen, oroszul jól, olaszul a szolgálat igényeinek megfelelően beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1873. 12. 25. KM, 1888. 09. 01. D3, 1892. 04. 25. MVK3, 1898. 12. 02. MJM98, 1905. 09. 01. D2, 1906. 07. 16. EKO-R3, 1908. 12. 02. MJK08.

A következő külföldi kitüntetések birtokosa: 1903. 10. 18. Orosz Szent Anna Rend II. osztálya, Porosz Vörös Sas Rend II. osztálya, 1906. 04. 22. Spanyol Katonai Érdemrend III. osztálya, Szász Albert Rend parancsnoki keresztjének II. osztálya, Románia Csillaga Rend parancsnoki keresztje.

Az alábbi cím birtokosa volt: 1896. 07. 01. osztrák nemesi cím és az Edler von Trenkheim előnév.

1866-ban az itáliai hadjáratban hadnagyként az alábbi ütközetben vett részt: 06. 24. Custozza, a Poroszország elleni hadjárat utolsó fázisának is részese volt, de nem került ütközetbe. 1878-ban főhadnagyként és tartalék ezredszárnysegédként vett részt Bosznia-Hercegovina megszállásában, de ütközetbe nem került.

1865. 09. 01. örvezető – altizedes a cs. kir. 53. gyalogezredben Zágráb, 1865. 10. 17. hadapród, 1866. 05. 14. hadnagy, 1875. 05. 01. főhadnagy alakulatánál, 1881. 11. 01. másod osztályú százados és századparancsnok az 53. gyalogezredben Görz, Petrinja, Zágráb, 1885. 05. 01. első osztályú százados alakulatánál Zágráb, 1889. 01. 16. különleges alkalmazású százados a cs. és kir. 53. gyalogezredben Zágráb, 1890. 06. 20. századparancsnok a cs. és kir. 53. gyalogezredben Zágráb, 1893. 05. 01. őrnagy és zászlóaljparancsnok a cs. és kir. 53. gyalogezredben Otočac, 1895. 08. 01. különleges alkalmazású törzstiszt a cs. és kir. 53. gyalogezredben Zágráb, 1896. 08. 01. a 2. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 29. gyalogezredben Nagybecskerek, 1897. 05. 01. alezredes alakulatánál, 1899. 09. 18. a 2. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 29. gyalogezredben Temesvár, 1900. 11. 01. ezredes alakulatánál, 1901. 05. 01. különleges alkalmazású törzs-

⁴⁰ KA Qualifikationsliste Schweitzer 3123. doboz; KA GBBL NAR 350. doboz; KA Pensionsbuch Generäle IV. 146. o.; *Frühling* 1911. 3. o.; ÖBL 2001. 44. o.

tiszt a cs. és kir. 85. gyalogezredben Lőcse, 1902. 10. 17. a cs. és kir. 72. gyalogezred parancsnoka Bécs, 1906. 07. 16. a cs. és kir. 69. gyalogdandár parancsnoka Gyulafehérvár, 1906. 11. 01. vezérőrnagy beosztásában, 1907. 04. 01. várakozási illetékkal szabadságolva Bécs, 1909. 08. 01. nyugdíjazás Bécsben, 1914. 10. 14-én hunyt el Bécsben.⁴¹

Vogel Simon címzetes vezérőrnagy 1850. december 18-án született Nádudvaron. Élete végéig zsidó vallású maradt. Nőtlen és gyermektelen volt. Apja kereskedő volt. Nyolc gimnáziumi osztályt végzett Nagyszombaton és Nagyváradon, két évet járt a budapesti egyetem bölcsészkarára, de nem vizsgázott le. 1870–72-ben a hadapródiskolát végezte Brünnben. Németül és magyarul tökéletesen, franciául jól, oroszul szükségképpen beszélt.

Az alábbi osztrák–magyar kitüntetések birtokosa volt: 1895. 04. 16. MVK3., 1895. 11. 12. D3, 1898. 12. 02. MJM98, 1907. 03. 16. EKO-R3, 1908. 12. 02. MJK08, 1909. 03. 01. BMVM.

A következő külföldi kitüntetések birtokosa: 1906. 04. 22. Spanyol Katonai Érdemrend III. osztálya, 1907. 08. 01. Spanyol III. Károly Rend parancsnoki keresztje.

1869. 09. 13. gyalogos a cs. és kir. 39. gyalogezredben Brünn, 1870. 02. 18. őrzetető, 1871. 12. 16. tizedes, 1872. 10. 24. hadapród tizedes, 1873. 01. 01. hadapród-tiszthelyettes, 1873. 05. 01. hadnagy a cs. és kir. 39. gyalogezredben Brünn, 1875. 12. 01. várakozási illetékkal szabadságolva Karcag, Temesvár, 1877. 01. 01. aktíválva a cs. és kir. 39. gyalogezredben Debrecen, 1877. 09. 27. a matematika, gyakorlati mérés tan és magyar nyelv tanára a hadapródiskolán Kassa, 1878. 09. 15. főhadnagy a cs. és kir. 39. gyalogezredben és matematika tanár a hadapródiskolában Liebenau bei Graz, 1879. 09. 01. a cs. és kir. 39. gyalogezredben Arad, Nagyvárad, Zvornik, 1884. 11. 17. katonai állomásparancsnok Srebrenica, 1885. 11. 01. másod osztályú százados és századparancsnok a cs. és kir. 39. gyalogezredben Srebrenica, Foča, 1888. 11. 01. első osztályú százados a cs. és kir. 39. gyalogezredben Debrecen, 1891. 06. 01. különleges alkalmazású százados a cs. és kir. 39. gyalogezredben Debrecen, 1893. 01. 16. a bécsi Hadilevéltárba vezényelve adatgyűjtésre az ezredtörténet megírásához Bécs, 1893. 04. 18. századparancsnok a cs. és kir. 39. gyalogezredben Debrecen, Boljanić, Livno, 1895. 11. 01. őrnagy és kiegészítő kerületi parancsnok a cs. és kir. 76. gyalogezredben Sopron, 1897. 05. 01. a 2. zászlóalj parancsnoka a cs. és kir. 76. gyalogezredben Crkvice, Castelnuovo, Budua, 1898. 11. 01. alezredes alakulatánál, 1901. 09. 30. különleges alkalmazású törzstiszt a cs. és kir. 76. gyalogezredben Esztergom, 1902. 05. 01. ezredes alakulatánál, 1903. 02. 08. a cs. és kir. 38. gyalogezred parancsnoka Szarajevó, Budapest, 1908. 04. 14. betegszabadságon Budapest, 1908. 04. 23. felmentve a cs. és kir. 38. gyalogezred parancsnoksága alól, 1909. 03. 01. címzetes vezérőrnagy és nyugdíjazás Budapesten. 1916. 10. 31-től Meranban élt. 1917. 05. 03-án hunyt el Meranban. Az ottani zsidó temetőben temették el.⁴²

⁴¹ KA Qualifikationsliste Ulrich 3537. doboz; KA GBBL NAR 370. doboz; KA Pensionsbuch Generäle IV. 165. o.; *Frühling* 1911. 5. o.

⁴² KA Qualifikationsliste Vogel 3634. doboz; KA GBBL PaD 165/130; KA Pensionsbuch Generäle IV. 195. o.; *Weisl* 1971. 13. o.; *Frühling* 1911. 5–6. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Balla* 2010. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok.* Budapest, 2010.
- Bihl* 1980. *Wolfdieter Bihl: Die Juden.* In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. III. Die Völker des Reiches. 2. Teilband.* Hrsg. *Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch.* Wien, 1980.
- Deák* 1993. *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Budapest, 1993.
- Frühling* 1911. *Moritz Frühling: Biographisches Handbuch der in der k.u.k. Österr.-ungar. Armee und Kriegsmarine aktiv gedienten Offiziere, Aerzte, Truppenrechnungsführer und sonstigen Militärbeamten jüdischen Stammes.* Wien, 1911.
- Hajdu* 1999. *Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei.* Budapest, 1999.
- ÖBL 1972. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 25. Lieferung.* Bearb. von *Eva Obermayer-Marnach.* Wien–Köln–Graz, 1972. 404–405. o.
- ÖBL 1974. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 28. Lieferung.* Red. von *Eva Obermayer-Marnach.* Wien, 1974. 268. o.
- ÖBL 1979. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 36. Lieferung.* Red. von *Eva Obermayer-Marnach.* Wien, 1979. 60. o.
- ÖBL 2001. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 55. Lieferung.* Schriftleitung von *Peter Csendes.* Wien, 2001. 44. o.
- Rechter* 2014. *David Rechter: Die grosse Katastrophe: die österreichischen Juden und der Krieg.* In: *Weltuntergang. Jüdisches Leben und Sterben im Ersten Weltkrieg.* Hrsg. *Marcus G. Patka.* Wien–Graz–Klagenfurt, 2014.
- RK 1920. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára. Személyes Ügyek.* 95. sz. 1920. december 11. 2143. o.
- Schmidl* 1989. *Erwin A. Schmidl: Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918.* Eisenstadt, 1989.
- Weisl* 1971. *Dr. Wolfgang von Weisl: Juden in der österreichischen und österreichisch-ungarischen Armee.* *Zeitschrift für die Geschichte der Juden*, VIII. (1971) 1–2. sz. 13. o.

RÖVIDÍTÉSEK

BM	Bosnisch-Herzegovinishe Erinnerungsmedaille = Bosznia-Hercegovinai Emlékérem
BMVM	Bronzene Militär Verdienstmedaille = Bronz Katonai Érdemérem
cs. és kir.	császári és királyi
cs. kir.	császári-királyi
D1, D2, D3	Militärdienstzeichen für Offiziere 1., 2., 3. Klasse = Katonai Tiszti Szolgálati Jel I., II. és III. osztálya
DIM	Militärdienstzeichen für Mannschaft 1. Klasse = Katonai Legénységi Szolgálati Jel I. osztálya
E	Ehrenmedaille für vierzigjährige treue Dienste = Díszérem 40 éves hű szolgálatért
EKO-R1, /R2, /-R3	Kaiserlich österreichische Orden der Eisernen Krone Ritter 1./ Ritter 2./ Ritter 3. Klasse = Osztrák Császári Vaskorona Rend I., II. és III. osztálya
FJO-K, FJO-OK, FJO-R	Kaiserlich österreichische Franz Joseph-Orden, –Komturkreuz, –Offizierskreuz, –Ritterkreuz = Osztrák Császári Ferenc József Rend parancsnoki-, tiszti- és lovagkeresztje
GMVM	Grosse Militär Verdienstmedaille = Nagy Katonai Érdemérem
GVK	Goldenes Verdienstkreuz = Arany Érdemkereszt
in Br.	in Brillanten = gyémántokkal
KA	Kriegsarcviv, Wien
KD	mit Kriegsdekoration = hadidíszítménnyel
KDS	Kriegsdekoration mit den Schwertern = hadidíszítmény kardokkal
KM	Kriegsmedaille = Hadiérem
LO-GK, LO-K, LO-R	Kaiserlichösterreichische Leopold-Orden, Grosskreuz./Kommandeurkreuz./ Ritterkreuz = Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztje, parancsnoki és lovagkeresztje
m. kir.	magyar királyi
m. WS	mit Wiederholungsspange = ismétlődő pánttal
MJK08	Militär-Jubiläumskreuz 1908 = Katonai Jubileumi Kereszt, 1908
MJM98	Bronzene Jubiläumserinnerungsmedaille für die bewaffnete Macht 1898 = Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára, 1898
MVK1., MVK2., MVK3.	Militär Verdienstkreuz 1., 2. und 3. Klasse = Katonai Érdemkereszt I., II. és III. osztálya
S z., m. S	Schwerter zum, mit den Schwertern = kardokkal
SMVM	Silberne Militär Verdienstmedaille = Ezüst Katonai Érdemérem
VSt-RK	Verdienststern vom Roten Kreuze = Vöröskereszt Érdemcsillaga

Tibor Balla

JEWISH GENERALS IN THE ARMY OF THE AUSTRO–HUNGARIAN MONARCHY, 1868–1918

Summary

In the first part of the paper the author describes the role the officers and generals of Jewish origin played in the army of the Habsburg Monarchy between 1868 and 1918. He emphasizes that a high level of religious tolerance was in practice in the army, there was no place for anti-Semitic behaviour in the corps of officers and generals. Next, the author examines the biographies of the Jewish generals, published in the second part of the paper, from historical-statistical and sociological viewpoints, and gives a summary of the consequences coming from the analysis. The aspects examined include the data related to the birth and death of the generals, their marital status, origin, education, knowledge of languages, homeland- and foreign decorations; their participation in different campaigns, their advancement in the military hierarchy and the positions they served in. As a result of the author's statements and conclusions we are given a marked picture for the first time of the Jewish generals of the Monarchy and of the role they had in the army.

The author is the first one to publish the detailed biographies of the thirteen generals of Jewish origin who served in the army of the Austro-Hungarian Monarchy between 1868 and 1918. These can be read in the second part of the study.

Tibor Balla

JÜDISCHE GENERÄLE IN DER STREITKRAFT DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN
MONARCHIE, 1868–1918

Resümee

Der Verfasser stellt im ersten Teil der Studie vor, welche Rolle die Offiziere und Generäle jüdischer Herkunft während der Zeit der Doppelmonarchie in der Streifkraft der Habsburgermonarchie spielten. Er hebt hervor, dass in der Armee des Donaureiches eine große Toleranz gegenüber Religionen spürbar war, und dass im Offiziers- und Generalkorps antisemitische Äußerungen keinen Platz hatten. Im Anschluss daran untersucht der Verfasser die im zweiten Teil der Studie veröffentlichten Biografien jüdischer Generäle aus historisch-statistischer und soziologischer Sicht und fasst die aufgrund dessen gemachten Schlussfolgerungen zusammen. Er untersucht die Geburts- und Todesdaten der Generäle, ihren Familienstand, ihre Herkunft, ihren Schulabschluss, ihre Sprachkenntnisse, ihre ungarischen und ausländischen Auszeichnungen, ihre Mitwirkung an diversen Feldzügen, ihr Aufsteigen in der Hierarchie des Militärs und ihre Dienstpositionen. Als Ergebnis seiner Feststellungen und Schlussfolgerungen erhalten wir erstmalig ein markantes Bild über die jüdischen Generäle der Monarchie und ihre Rolle innerhalb der Streitkraft.

Tibor Balla

GÉNÉRAUX JUIFS DANS L'ARMÉE DE LA MONARCHIE AUSTRO-HONGROISE, 1868–1918

Résumé

Dans la première partie de l'étude, l'auteur présente le rôle des officiers et des généraux d'origine juive dans l'armée de la Monarchie des Habsbourg à l'époque du dualisme. Il souligne que l'armée de l'empire danubien fut très tolérante en matière religieuse et que le corps des officiers et des officiers généraux n'a pas pu se permettre de manifestations antisémites. Ensuite, l'auteur procède à l'analyse historique, statistique et sociologique des biographies de généraux juifs publiées dans la deuxième partie de l'étude avant de faire la synthèse des conclusions qu'il a pu en tirer. Il examine les données de naissance et de décès des généraux, leur situation familiale, leur origine, leur niveau d'éducation, leurs connaissances de langue, leurs décorations nationales et internationales, leur participation aux différentes campagnes, leur avancement dans la hiérarchie militaire et leurs fonctions. Les constatations et les conclusions de l'auteur permettent aux lecteurs, pour la première fois, de se faire une idée des généraux juifs de la Monarchie et de leur rôle dans l'armée.

L'auteur est le premier à publier, dans la deuxième partie de l'étude, la biographie détaillée des 13 généraux d'origine juive qui servaient dans les forces armées de l'Autriche-Hongrie à l'époque du dualisme.

Тибор Балла

ЕВРЕЙСКИЕ ГЕНЕРАЛЫ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ,
1868–1918

Резюме

В первой части исследования автор представляет какую роль играли офицеры и генералы еврейского происхождения в вооруженных силах Габсбургской монархии во время дуализма. Он подчеркивает, что в вооруженных силах Дунайской империи наблюдалась религиозная толерантность высокой степени, в офицерском и генеральском составе не имели место никакие антисемитистические проявления. Затем автор статьи подвергает историко-статистическим и социологическим аспектам анализирование биографии еврейских генералов, опубликованных во второй части исследования, подводит итоги и на их основе делает выводы. Рассматривает данные рождения и смерти генералов, их семейное положение, происхождение, образование, знание языков, отечественные и иностранные награждения, участия их в различных военных походах, достигнутые звания в военной иерархии и их служебные должности. В результате выводов и заключений, мы впервые получаем характерную картину об еврейских генералах монархии, об их роли в вооруженных силах.

Автор во второй части исследования впервые публикует подробные биографии 13 генералов еврейского происхождения, которые служили в вооруженных силах Австро-Венгрии во время дуализма.

A GORODOKI LOVASROHAM ÉS ELŐZMÉNYEI

Az 5. honvéd lovashadosztály működése a világháború első napjaiban orosz területen

Jelen munka egy nagyobb kutatás első eredményeit kívánja bemutatni. A világháború eddig kevésbé ismert eseményét, a magyar királyi 5. honvéd lovashadosztály működését a világháború első hónapjában. Ennek is egy kisebb szeletét, a lovashadosztály Gorodoknál augusztus 17-én végrehajtott hősie rohamát, amivel beírta magát nem csupán a magyar, de a világháború hadtörténetébe is.

Gorodoknál a hadművészet múltja és jövője csapott össze. Az egykor félelmetes és csatákat eldönteni képes harcmodort alkalmazó csapatok lovasrohamát 1914. augusztus 17-én felmorzsolta egy sorozatlövő fegyverekkel és műszaki akadályokkal megerősített, előre kiépített orosz védelmi vonal. A kialakult helyzet mondhatni előre látható volt, hiszen a géppuskákkal szemben a kisebb célfelületet adó gyalogságnak szinte minimális volt az esélye. Így sejteni lehet, hogy milyen esélyekkel indulhatott egy lovas, akire a nagyobb felülete miatt sokkal könnyebb volt tüzet vezetni. A tényekkel nem lehet és nem is szabad vitatkozni: a végrehajtás és a hadosztály kudarcát a géppuskák, illetve a gyalogság kiépített állásokból leadott koncentrált puskatüze okozta. Sokkal inkább szót érdemel, az a kérdéskör, ami azt a problémát feszegeti, hogy miképpen is kerülhettek az 5. lovashadosztály lovasai az orosz géppuskák célkeresztjébe. Milyen események és döntések vezettek oda, hogy a hadosztálynak dolga végezetlenül és jelentős vérvesztéssel kellett visszavonulnia a Monarchia határai mögé? Ezekre a kérdésekre keressük a választ akkor, amikor a hadosztály orosz földön való kétnapos (augusztus 16–18.) működését tekintjük át részletesebben.

A kutatás elsődlegesen primer levéltári forrásokon alapszik, ugyanis eddig sem az 5. honvéd lovashadosztály, sem a gorodoki lovasroham történetét nem dolgozták fel. Bár utóbbival több szakirodalmi munka is foglalkozik, de ezek egyike sem vállalkozott eddig ennek részletesebb feltárására.¹ A levéltári adatok jelentős részét a Honvéd Főparancsnokság által később elrendelt vizsgálati anyagok teszik ki, amik az ott részt vett tisztek személyes tapasztalatait tartalmazzák. Ezek felhasználásával az eseményekről Kreybig von Rudolf alezredes készített összefoglalást a Monarchia Hadsereg Főparancsnokságának Tätigkeitt der kön. ung. 5. ten LDW.-KAV.-TRP.-DIV. im Raume Satanow–Gorodok vom 12. bis 21. August 1914 címmel. Jelen vizsgálat a primer forrásokra, így az említett összefoglalás alapját képező tiszti jelentésekre koncentrál. Kreybig munkája, mint másodlagos forrás, a kutatás későbbi szakaszában kerül felhasználásra.²

A primer forrásokhoz sorolandóak azok a visszaemlékezések is, amelyek nem az előbb említett vizsgálat okán születtek, hanem a háború utáni évtizedekben jelentkező társa-

¹ Fejes 2000.; Lugosi – Kiss 2009.; Magyar huszár 201–206. o.; Világháború I. 131–135. o.

² HL Tgy. 298. Ezt az összefoglalást 1921. május 17-én kiegészítették báró Than Károly alezredes, az 5. honvéd lovashadosztály vezérkari főnökének 34 db külön lapra – ezeket gémpapocccsal erősítették a vonatkozó oldalakhoz – felvezetett gépelt megjegyzésével és számos ceruzás javítással és kiegészítéssel. HL II. 225. 50. doboz, 1–88.

dalmi érdeklődés kielégítése végett kerültek papírra.³ A szakirodalmak közül kiemelkedik A m. kir. budapesti 1. honvédhuszárezred és m. kir. népfelkelő huszárosztály története. 1869–1918 című, 1927-ben kiadott munka. Lapjain ugyanis sok olyan forrás (naplók, visszaemlékezések, jelentések), idézet kapott helyett, amelyek mára már elvesztek, megsemmisültek, vagy nem kerültek még feldolgozásra. Ezeket a budapesti huszárezred tisztjei bocsátották gyakor a könyv készítőinek rendelkezésére. A szerkesztők ezekből szó szerinti idézeteket közöltek, olykor egész oldalasakat. Az egykori ezredtörténeti könyv mára az egyik legfontosabb forrásbázisa lett nemcsak a budapesti honvéd huszárezrednek, hanem ezzel együtt az 5. honvéd lovashadosztálynak is.

Általános helyzet – a háború kitörése

I. Ferenc József császár 1914. július 25-én részleges mozgósítást rendelt el Szerbia ellen.⁴ Ezzel a Monarchia háborúra kidolgozott „B” haditerve lépett életbe, melynek értelmében a hadvezetés a Szerbia és Montenegró elleni fellépéssel, de az oroszok passzivitásával számolt.⁵

Szentpétervár megítélése szerint a Monarchia katonai lépései túlzóak voltak. Az orosz vezetés a Monarchia Szerbia elleni intézkedései mögött egy későbbi Oroszország elleni támadás előkészületeit sejtette. Ennek elejét véve Oroszország már július 26-án – még hadüzenet nélkül, titokban – megkezdte a mozgósítását, amit július 29-én nyíltan is kihirdetett. Közben folytak a közvetítő tárgyalások, ahol Németország igyekezett távol tartani keleti szomszédját a konfliktustól és elkerülni, hogy az orosz politika ürügyet találjon az erőszakos beavatkozásra Szerbia oldalán.⁶ A diplomáciai eszközök azonban már kevésnek bizonyultak. 1914. július 30-án Oroszország általános mozgósítást rendelt el, amelyre a Monarchia egy nappal később, 31-én ugyanazzal válaszolt. Ezzel életbe lépett a Monarchia „R” haditerve, melynek értelmében a már Szerbia ellen elindított csapatok egy részét és a lovasság zömét északra, az orosz határ felé kellett fordítani.⁷

Az Oroszország ellen mozgósított haderő vasúti szállítását augusztus 5-éről 6-ára virradó éjjel kezdték meg. Felvonultatták: az 1., 3. és 4. hadsereget, valamint Kummer Heinrich lovassági és Kövess Hermann gyalogsági táborszórtját.⁸ Utóbbi a 2. hadsereg részét képezte – ide tartozott az 5. honvéd lovashadosztály is. A teljes 2. hadsereg felvonulására nem volt lehetőség, ugyanis a Szerbia elleni mozgósítás alkalmával több, a hadrendjébe tartozó alakulatot délre, a balkáni hadszíntérre indítottak. A már úton levő egységek átcsoportosításához pedig idő kellett. Így a hadseregfőparancsnokság a 2. had-

³ Egyes ezred- és fegyvernemtörténeti munkákban, illetve a *Magyar Katonai Közlöny* (később 1931-től *Magyar Katonai Szemle*) és a *Hadtörténeti Közlemények* hasábjain megjelent visszaemlékezések és elemzések.

⁴ A Magyar kir. honvéd főparancsnokság a részleges mozgósítást követően, július 26-án elrendelte minden alakulatánál – a mozgósításból kimaradtaknál is – a szabadságon lévő tisztek és tisztjelöltek azonnali behívását. HL HFP 1914. elnöki (eln.) 3598.

⁵ *Conrad* 1923. 300. o.

⁶ Világháború I. 97. o.

⁷ Erről bővebben: Világháború I. 89–91. o.; *Conrad* 1923. 304–305. o.

⁸ *Farkas* 1981. 176–177. o.

seregeknek csak azon részeit bocsáthatta Kövess tábornok rendelkezésére, amelyek még állomáshelyükön tartózkodtak.⁹

A Monarchia hadvezetése nagyszámú orosz lovassággal és annak lassú mozgósítással számolt. Ezért, a már előzetesen kidolgozott tervek szerint, a lovashadosztályok feladata volt a felvonuló és felderítésre kiküldött orosz lovaskülönítmények felszámolása. Ezzel egyidőben a lovashadosztályok tevékenységükkel leplezték saját csapataik felvonulását, információt gyűjtöttek, zavarták, illetve akadályozták az orosz erők gyülekezését. A hadműveleti szintű lovasfelderítésnek a tervek szerint augusztus 15–16-án kellett megkezdődnie.¹⁰ A feladat különösen fontos volt. Abban az esetben ugyanis, ha az orosz erőknek még a hadművelet megkezdése előtt sikerül áttörnie a határbiztosító vonalakat, megzavarhatják a saját csapatok felvonulását és fontos információk birtokába juthatnak. A tervek megvalósítására és az esetleges veszélyek elhárítására az általános mozgósítást követően 9 és fél lovashadosztályt – augusztus 24-én már az összes, szám szerint 11, lovashadosztály a hadszíntéren tartózkodott – vonultatott fel az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése Oroszország ellen.

Ilyen volt az 5. honvéd lovashadosztály is, amelyet még nem mozgósítottak a Szerbia elleni intézkedések során. Kivételt képezett a kötelékébe tartozó pécsi 8. honvéd huszárezred, amelyet a részleges mozgósítás után átmenetileg ugyan, de a balkáni hadszíntérre vezényeltek. A július 31-én elrendelt általános mozgósítás azonban megváltoztatta a helyzetet. Az 5. honvéd lovashadosztály, mint a 2. hadseregbe beosztott és még állomáshelyén lévő seregest, parancsot kapott, hogy az orosz határhoz, Kelet-Galiciába, vonuljon.¹¹ A pécsi huszárezred annak köszönhetően, hogy még nem indult el Szerbia felé, csatlakozhatott eredeti seregestéhez.

Az 5. honvéd lovashadosztály 1913 tavaszán Budapesten alakult meg a 19. és a 23. lovasdandárral. A 19. dandárba tartozott a budapesti 1., a szabadkai 4. és a pécsi 8. huszárezred, Budapest székhellyel. A 23. dandárban a zalaegerszegi 6., a pápai 7. és varasdi 10. huszárezred kapott helyet, székhelyül pedig Zalaegerszeg városa szolgált.¹² (A lovashadosztály kötelékéből később a szabadkai és a varasdi huszárezred kikerült.) Ekkor egy huszárezred az ezred törzséből és két osztályból állt, amelyek egyenként három-három századot foglaltak magukba.¹³

A lovas fegyvernem alkalmazása éles vitákat váltott ki Európa-szerte. A kérdésben konzervatív és a lovasságot a kor követelményei alapján megreformálni kívánó új nézeteket vallók feszültek egymásnak. Tersztyánszky Károly, lovassági tábornok a lovasság harcmódját és kiképzését akarta megváltoztatni. Otto Ritter von Berndt vezérkari alezredes a felszerelésük könnyítése, a lőszerjavadalom növelése és gyalogos harcra való kiképzés mellett érvelt. A haderő vezérkari főnöke, Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok reformtervezete is jelentős ellenállásba ütközött. Többek között a lovas-

⁹ A 2. hadsereg Balkánra vezényelt részeit augusztus 18-án és azt követően indították el Galiciába. *Farkas* 1981. 178. o.

¹⁰ Világháború I. 127. o.; *Conrad* 1923. 389–390. o.

¹¹ *Berkó* 1928. 339. o.

¹² *Balla* 2000. 39. o.

¹³ *Balla* 2000. 35–36. o.

ság díszes egyenruháját akarta eltörölni. (Az új egyenruhákat megtervezték, de a háború kitérése miatt bevezetésre már nem kerültek.)¹⁴

A változást más európai állam reformerei is sürgették és szót emeltek a lovasság alkalmazhatóságának mielőbbi újragondolása mellett. A teljesség igénye nélkül kiemelendő Friedrich von Bernhardi porosz tábornok, aki szerint a lovasság jövőbeni feladata a felderítés, a saját felvonulás leplezése, az ellenség összeköttetési vonalait elleni harc lesz. François-Oskar Négrier francia tábornok véleménye szerint a lovasságot a lóról le kell szállítani és gyalogos harcra kiképezni. Továbbá szuronnal és tűzéri tarackkal kell felszerelni őket, hogy önállóan is tudjanak harcolni.¹⁵

A világháború előtt az angol lovasság volt a leghatékonyabban felszerelve. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború tapasztalatait felhasználó orosz hadvezetés is jelentős fejlesztéseket hajtott végre a fegyvernemen. Az angol lovas ruházata és fegyverzete meggyezett a gyalogságéval. Az orosz lovasság a kard helyett a karabélyt részesítette előnyben, a terepet jól kihasználva laza alakzatban mozgott és közelítette meg ellenségét.¹⁶ Ha célszerűbbnek ítélték, a lóról leszálltak és gyalogosan vették fel a harcot az ellenség lovasságával.¹⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése sem fogantatott újításokat annak érdekében, hogy a lovas fegyvernem harcászati alkalmazását a kor követelményeihez igazítsa. Ennek ékes példáját kínálja Froreich Ernő altábornagy – 1914. július 17-én, egy keretgyakorlatot követően az 5. honvéd lovashadosztálynak kiadott, a kiképzésre vonatkozó – egyik észrevétele, melyben a következőképpen fogalmazta meg a lovasság feladatát: „legfontosabb tevékenysége a roham... A lovas csapat értéke attól függ, hogyan rohamozik. Sikerültnek pedig csak az a roham tekinthető, mely erélyesen, zárkózva, egyes emberek vagy osztagok elmaradása nélkül lovagoltatik.”¹⁸ A gyakorlati szabályzat is egyértelműen fogalmazza meg: „A lovasság lóháton csak egy harcmódot ismer: a támadást.”¹⁹ A Monarchia és vele több nemzet lovassága is ezzel a konzervatív felfogással indult háborúba 1914 augusztusában.

Az 5. honvéd lovashadosztály felvonulása

A Kövess-csoport lovasságának Galíciában a Dnyeszter folyó–Założce–Szepietowka vonal és a Tarnopol–Proskurow–Zmerinka vasútvonaltól délre eső területeket határozták meg.²⁰ A körzetet „továbbdarabolták” a csoport három lovashadosztálya – az 5. honvéd; a császári és királyi (cs. és kir.) I., valamint a 8. lovashadosztály – között. Az 5. hon-

¹⁴ Balla 2000. 128–129. o.

¹⁵ Balla 2000. 129–130. o.

¹⁶ HL HFP 1914. eln. 5469. Ezt támasztja alá a császári és királyi 5. huszárezred – 1914. december 15-én kelt – harcéri jelentése. A huszárezred II. osztálya és a 4. valamint 5. százada, mint hadsereglovasság a 37. honvéd gyaloghadosztályhoz volt beosztva. Többek között a következőket tartalmazza a jelentés: „Az orosz lovasság az ellenség megközelítése céljából – eltérőleg a mieinktől – szívesen használja az erdőt és helységeket... A kézi tusa elől az orosz lovasság lehetőleg kitér, annál ügyesebb azonban a tűzharc felvételében, bár rosszul lő.” (Az idézeteket itt és a továbbiakban a forrásban szereplő alakban közöljük.); Bugsch őrnagy: Tapasztalatok az orosz hadsereg harcmodoráról 1914. HL Tgy. 482. sz.

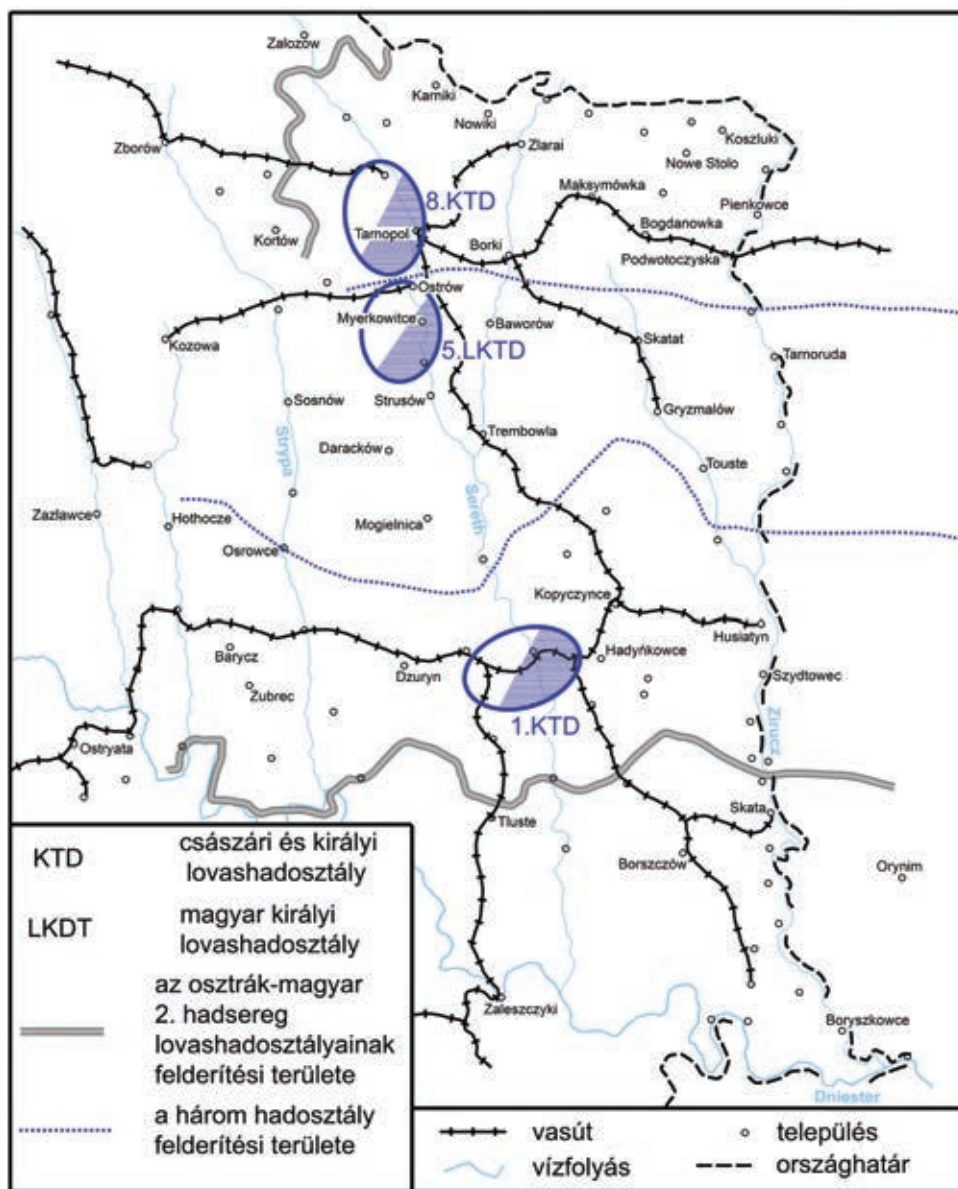
¹⁷ Balla 2000. 130. o.

¹⁸ HL HFP 1914. eln. 3474.

¹⁹ Gyakorlati szab. 1900. 111. o.

²⁰ Magyar huszár, 199. o.

véd lovashadosztálynak a Tarnopol–Proskurow–Zmerinka vasútvonaltól délre, egészen Trembowla–Chorostków–Husiatyn–Nowaja–Luczyniec–Uszyca vonalig bezárólag kellett felderíteni.²¹ Tőle északra a cs. és kir. 8., míg délre a cs. és kir. 1. lovashadosztály hajtotta végre feladatát.

1. ábra: Kövess Herman tábornok csoportjának felderítési körzete (a térképet Csákváry Kristóf készítette)

²¹ Világháború I. 128. o.

Az 5. lovashadosztály az Ostrow–Mikulínce–Nastasow körzetben gyülekezett, ahová vasúti szállítással augusztus 12-én és 13-án érkezett meg.²² Másnap, 14-én, a hadosztály alárendeltségébe került megerősítésül a cs. és kir. 32. vadászászlóalj, amely ekkor Trembowlán, valamint a cs. és kir. 15. gyalogezred IV. zászlóalj, amely Grzymałowban tartózkodott. A hadosztályhoz 15-én Grzymałownál csatlakozott a 8. lovashadosztálytól idevezényelt, báró Heinrich Freiherr von Gablenz-Eskeles tábornok vezette, cs. és kir. 15. lovasdandár is. Az 5. honvéd lovashadosztály megerősített hadrendje augusztus 16-án:²³

5. honvéd lovashadosztály

pk.: Froreich Szabó Ernő altábornagy
vezérkari főnök: báró Than Károly alezredes

19. honvéd lovasdandár

pk.: gróf Bissingen és Nippenburg Nándor
vezérőrnagy

budapesti 1. honvéd huszárezred²⁴

pécsi 8. honvéd huszárezred

1. honvéd lovas-géppuskás osztag²⁵

1. honvéd kerékpáros század²⁶

23. honvéd lovasdandár

pk.: báró Zech Colbert ezredes

zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred

pápai 7. honvéd huszárezred

3. honvéd lovas-géppuskás osztag

A hadosztály megerősítésére rendelt csapatok augusztus 14–15-én:

15. cs. és kir. lovasdandár

pk.: Heinrich Freiherr von Gablenz-Eskeles vezérőrnagy

cs. és kir. 2. dragonyosezred

cs. és kir. 11. ulánusezred

cs. és kir. 6. lovas tüzérosztály 3. ütege²⁷

cs. és kir. 15. gyalogezred IV. zászlóalj²⁸

cs. és kir. 32. vadászászlóalj

A hadosztály 15-én hagyta el a gyülekezési körletét és indult meg kelet felé. A 19. dandár a hadosztálytörzzsel Myszkowice községből, míg a 23. dandár Mikulnicéből indult. A két dandár Kozówkánál egyesült. A 19. dandár Grzymałowban, a 23. dandár Hlibowban, a 15. dandár pedig Zarubińcében éjjelezett.²⁹ A menet és az éjszaka nyugodtan telt. A másnapra tervezett Zbrucz határfolyón – természetes határként húzódott a Monarchia és Oroszország között – való átkelés előkészítésének érdekében több intézkedés is történt

²² Berkó 1928. 339. o.

²³ HL II. 225. 6. doboz, 28. sz.

²⁴ Egy lovasszázadban 150, egy osztályában 450, az ezredben – hozzászámítva a törzset is – 1100 katona van. *Pilch* 1914. 31. o.

²⁵ A lovas-géppuskás osztagok állományába 70 fő és 4 darab géppuska tartozott. *Balla* 2000. 39. o.

²⁶ A kerékpáros századok három szakaszból, egyenként 26 kerékpárosból (összesen 78) állt. *Pilch* 1914. 25. o.

²⁷ A Monarchiának a világháború kitörésekor tíz lovagló tüzérosztálya volt. Egy osztály három ütegből állt, ütegenként négy ágyúval, amelyek két szakaszba kerültek beosztásra. *Pilch* 1914. 36., 38. o.

²⁸ A gyalogszázad katonáinak száma 250, a zászlóaljé kereken 1000 ember. *Pilch* 1914. 26. o.

²⁹ HL II. 674. 3. doboz, II. 225. sz.; 50. doboz, 280., 355. sz.; Világháború I. 131. o.

még 15-én, mivel a folyón átívelő hidakat az osztrák–magyar és az orosz határőrök, valamint csendőrök már korábban kölcsönösen lerombolták.³⁰ Ezért a folyó jelentős akadályként állt Froreich altábornagy hadosztálya előtt. A hadosztály-parancsnokság a partváltás leendő helyszínének fedezésére és az ellenség megtévesztésére a pápai 7. huszárezredből Bertalan Pál őrnagy vezetésével négy századot Łuka-Malátra, a Zbrucz határfolyó jobb, a Monarchiához tartozó partján fekvő településre küldött.³¹ A különítménynek a lehető leghihetőbb módon kellett színlelnie a készülődést és az átkelés megkezdésének lépéseit, lekötve ezzel az orosz felderítők figyelmét, elhithetve velük, hogy az átkelés ott fog végbemenni. Még az este folyamán műszaki és közelfelderítőket küldtek ki. Az előbbire Kassay-Farkas László utász főhadnagy kapott utasítást azért, hogy szemrevételezze Zbruczot a lehetséges átkelőhelyek felkutatásának céljából.³² Hasonló feladatot kaptak a közelfelderítők is, azonban nekik a folyón átkelt ellenséges lovasok tevékenységével is számolniuk kellett. Az átkelési pont helye ekkor már körvonalazódhatott Froreich altábornagy és tisztjei fejében. Végül, pontosan nem tudni mikor – talán még az este folyamán, vagy 16-án reggel – a hadosztály parancsnoka Kozina község mellett döntött. Bertalan őrnagy vezette különítmény a hadosztályhoz 17-én vonult be.

A Zbrucz folyón való átkelés

„A Zbrucz 15-25 m széles, közepes vízállás mellett 1,5-1,8 m mély, több helyen gázolható folyó, homokos mederrel s kb. 1m/sec vízsebességgel. 2-3 m magas szakadékos partjai miatt nem lekicsinylendő akadályt jelent. Áthidalásához kb. 30 m hosszú mély támfákkal végződő hídra van szükség³³ – vélekedett Kassay Farkas főhadnagy a hadosztály előtt álló kihívásról. Ebből kiderül, hogy a lovasság és a gyalogság számára a folyó leküzdhető akadály volt, viszont a tüzérség és a vonatcsapatok (lőszer- és élelem-utánpótlás) esetében nem.³⁴ A szükséges híd építésére Kassay Farkas főhadnagy parancsnoksága alá rendelték az ezredek utászszakaszait.³⁵ A feladat végrehajtása a munka nagysága ellenére is gyorsan folyt, Froreich altábornagy mégsem várta meg a híd elkészültét. Az előzetes tervek alapján a lovasság is az építés alatt álló hídon kelt volna át, azonban ezt átírta az altábornagy türelmetlensége, aki azonnali átkelést rendelt el.³⁶ A döntés merész és elhamarkodott volt, ugyanis a folyón való átkelés közben a rend törvényszerűen felbomlik, így az átkelő csapat különösen sebezhetővé válik még egy kisebb ellenséges csoport támadásával szemben is. Az altábornagy ennek ellenére is vállalta az átkelést.

³⁰ HL II. 225. 3. doboz, 372. sz.

³¹ HL II. 225. 6. doboz, 37. sz.; *Fejes* 2000. 90. o.

³² *Kassay* 1938. 363. o.; HL II. 225. 50. doboz, 4. sz.

³³ *Kassay* 1938. 363–364. o.

³⁴ A Zbrucz partja jelentette akadály a folyó más szakaszán is megvolt. Ezt erősíti meg a 2. számú hírszerző járőr is. Rudnyánszky Ferenc főhadnagy (a budapesti 1. honvéd huszárezred, 5. századának alantos tisztje) vezette különítmény, ami Kozinától déli irányba végezte a felderítést. Jelentésében az áll, hogy a tüzérség Bilka település körzetében a „partok miatt átmenni nem tud”. HL II. 225. 3. doboz, 363. sz.

³⁵ *Kassay* 1938. 364. o.; HL II. 225. 50. doboz, 5., 116. sz.

³⁶ HL II. 225. 50. doboz, 244–245. sz.

2. ábra: A Zbrucz folyó keresztmetszete³⁷

A hadosztály számára Kozinától keletre három – dandáronként egy – átkelési pontot jelöltek ki, míg a negyedik a híd volt. A parancs végrehajtását nehezítette a süppedős, iszapos meder, valamint a meredek part.³⁸ Az átkelési pontokat nem készítették elő – az ezredek utászszakaszai igyekezete ellenére sem –, így báró Zech Colbert ezredes (a 23. honvéd lovasdandár parancsnoka) és Waldbauer Henrik őrnagy (a pécsi 8. honvéd huszárezred I. osztályának parancsnoka) kénytelen volt földmunkára alkalmas szerszámokat beszerezni – többek között a helyi lakosságtól –, majd csapataikat a terület akadálymentesítésére rendelni.³⁹ A partról való leereszkedés megoldása után a vízen való átkelés jelentett komoly problémát. Az első lovasok nyeregben maradván vágtak neki, közülük azonban sokan lovukkal együtt süllyedtek el. Az átkelés ezen formáját csak a merészebbek vállalták, ők is inkább kisebb, mint nagyobb sikerrel. A többség a lóról leszállt, és a katonák egyenként ugratták lovaikat a folyóba.⁴⁰ A nehézségeket jól tükrözi a 15. dandár esete, amely több lovat is elveszítette az átkelés folyamán.⁴¹ Feltehetőleg a 19. és 23. dandárnak is voltak hasonló veszteségei, de erről a feljegyzések nem tesznek említést.

Arra a kérdésre, hogy mennyi időt is vett igénybe a partváltás, pontosan nem lehet válaszolni. A jelentésekben több időpontot is meghatároztak, mind kezdésnek, mind befejezésnek. A kezdést befolyásolhatták – a már említett – szükséges földmunkák is. Abban azonban egyeznek és hangsúlyosan szerepelnek a forrásokban is, hogy a partváltás a szükségesnél hosszabb időt vett igénybe. Az átkelés valamikor délelőtt 9-12 óra között vehette kezdetét és délután 4 óra után fejeződhetett be.⁴² Bár vannak olyan jelentések is, amelyek szerint a partváltás csak az esti órákban ért véget teljesen.⁴³

³⁷ Forrás: Rudnyánszky Ferenc főhadnagy vázlatára szerkesztve. HL Tgy. 912. sz.

³⁸ HL II. 225. 50. doboz, 355. sz.; Tempel 1930. 283. o.; Háray 1940. 317. o.

³⁹ HL II. 225. 50. doboz, 140–141., 355. sz.

⁴⁰ HL II. 225. 50. doboz, 116., 140., 190., 280. sz.; HL II. 674. 3. doboz (szám nélkül).

⁴¹ HL II. 225. 50. doboz, 281. sz.

⁴² HL II. 225. 50. doboz, 5., 116., 190., 281. sz.

⁴³ Rakovszky László százados leírásában azt közli, hogy századával este 7-kor kelt át a folyón. HL II. 225. 50. doboz, 141. sz. Zombory Géza százados viszont azt közli, hogy este 8 órakor fejeződött be az átkelés. HL II. 225. 50. doboz, 355. sz.

A híd elkészültére is több időpont lehetséges, így 1 és 4 óra közé tehető.⁴⁴ Ebben az esetben azonban érdemesebb Kassay Farkas főhadnagy – az építésért felelős utásztiszt – leírását támpontnak venni, aki szerint 1–2 óra tájban már használható volt a híd.⁴⁵ Ezt követően a még hazai földön álló lovasezredek a tüzéséggel és a vonatcsapatokkal együtt gond nélkül keltek át. A partváltás sikeres végrehajtását elősegítette, hogy ellenséges behatásra nem került sor.⁴⁶ Az így is nagy erőfeszítést jelentő átkelés közben komoly zavart keltett volna még egy kisebb, ellenük irányuló támadás is.

A lovasság partváltását a már előtte orosz területre lépett gyalogzászlóaljak biztosították, amelyek a part menti magaslatokat szállták meg. A folyó innenső oldalán pedig a tüzéség egy része mozdonyozott⁴⁷ le az átkelők fedezésére.⁴⁸

Már a folyón való átjutás alatt felderítőosztagokat küldött ki a hadosztály parancsnoksága Husiatyn, Kuzmin és Gorodok irányába. Az ellenség aktivitásáról szóló jelentések délután 3 óra körül futottak be a hadosztályparancsnoksághoz. Martinovics Andor százados, a budapesti 1. honvéd huszárezred 2. század parancsnoka jelentette, hogy Satanowtól keletre kb. 2 kilométerre ismeretlen erejű ellenséggel gyalogosan tűzharcba keveredett, az előrejutásához azonnali erősítést kért. Továbbá egy orosz lovasdandárt figyeltek meg Skotynianyintól nyugatra.⁴⁹ Schandl Géza százados, a budapesti 1. honvéd huszárezred 5. század parancsnoka pedig 2-3 kozák ezred közeledését jelentette. Az információkat értékelve Than Károly alezredes vezérkari főnök a megrekedt felderítők segítségére néhány lovasszázadot akart kiküldeni, géppuskás osztagokkal megerősítve. Ezt azonban nem fogadta el Froreich altábornagy, akit fűtött a vágy, hogy minél előbb megütközhesen az ellenséggel.⁵⁰ Az altábornagy abban reménykedhetett, hogy már itt győzelmet vívhat ki, ugyanis ezzel az ajándékkal kívánt kedveskedni az uralkodó, Ferenc József császár, közeledő születésnapjára (augusztus 18.).

A hadosztályparancsnok a folyón már átkelt csapatait azonnal lóra parancsolta és megindult az ellenség irányába.⁵¹ Itt azonban csalódnia kellett, ugyanis számottevő orosz erő nem került elé. Néhány lovasszázadon kívül más nagyobb kötelék nem mutatta magát. A lovasroham elmaradt, azonban a tüzéség lemozdonyozott és hatásos tűzzel „távozásra bírta” a látható kozáklövességet.⁵² A hadosztályt a parancsnok végül a kozinai táborba vezette vissza éjjelre. Közben a felderítők újabb jelentései is megérkeztek, amelyekből az derült ki, hogy Kuzmin és Gorodok felé minden erdős területről kozák csapatok tüzelnek. Froreich altábornagy a feladatuk folytatására rendelte, azonban azok az éj leple alatt sem jutottak előrébb az ellenség folytonos tüzelésétől és az abból kialakult tűzharcok miatt. Ezt követően a felderítő csapatok reggel bevonultak a táborba.

⁴⁴ HL II. 225. 50. doboz, 281. sz.; *Háray* 1940. 318. o.

⁴⁵ *Kassay* 1938. 364. o.

⁴⁶ HL II. 225. 50. doboz, 5., 190. sz.

⁴⁷ A lemozdonyozni kifejezés annyit tesz, hogy a löveget kezelő személyzet az ágyútalpát a mozdonyról lekapcsolta és a földre helyezte. A kifejezés egyben azt is jelentette, hogy a tüzerek a löveget tüzkész helyzetbe hozták és várták a tüzmegnyitásra vonatkozó parancsot.

⁴⁸ HL II. 225. 50. doboz, 5., 116., 190, 245., 281. sz.; HL II. 674. 3. doboz (szám nélkül).

⁴⁹ HL II. 225. 50. doboz, 6., 119–120., 210., 233. sz.

⁵⁰ HL II. 225. 50. doboz, 6. sz.

⁵¹ HL II. 225. 50. doboz, 141., 245. sz.

⁵² HL II. 225. 50. doboz, 120., 141., 355. sz.

Irány Gorodok!

Augusztus 17-én reggel 5 és 6 óra között a táborozó csapatok mögött, a hadosztályparancsnokságnál gyülekeztek a dandár- és ezredparancsnokok, valamint az ezredekbeli iderendelt tisztek. Froreich altábornagy általános eligazítást tartott, amiből – miközben a csapatok induláshoz készülődtek és nyergeltek – kiderült, hogy a hadosztály Satanow–Gorodok–Zinkowce–Kopajgorodo irányába fog ütközetmenetben előnyomulni. Továbbá távfelderítő különítmények kiküldéséről is határozott a parancsnok. Feladatuk a nagyobb orosz csapattestek felkutatása és helyük meghatározása volt. Az erre vonatkozó bővebb szóbeli eligazítást valamikor reggel 6 és 6 óra 30 perc között⁵³ Than alezredestől kapták meg a különítmények parancsnokai.⁵⁴ A háromnapos feladat végrehajtására a következő különítményeket állították fel:

– az 1. számú különítményt a pécsi 8. huszárezred 2. és 3. százada adta, vezetője Waldbauer Henrik őrnagy, a II. (bajai) osztály parancsnoka.⁵⁵ A főcsapat menetvonalától déli irányba derített fel;

– a 2. számú különítményt a budapesti 1. huszárezred 1. és 5. százada adta, vezetője Schandl Géza százados, az 5. század parancsnoka.⁵⁶ A főcsapat menetvonalán végezte feladatát;

– a 3. számú különítményt a zalaegerszegi 6. huszárezred 1. és 3. százada adta, vezetője Reich Árpád őrnagy,⁵⁷ az I. (zalaegerszegi) osztály parancsnoka.⁵⁸ A főcsapat menetvonalától északra derített fel;

– a (4. számú) különítményt pedig a 2. dragonyosezred 3 és fél százada adta, vezetője gróf Josef Koziebrodzki von Bolesta alezredes volt.⁵⁹ Ezt a csoportot, már 16-án este kiküldték.⁶⁰

Utóbbi különítmény rendeltetéséről érdemes néhány szót szólni. A felderítésen túl Koziebrodzky alezredesnek és csapatának a hadosztály tevékenységének kiszélesítése volt a feladata. Ez látszik abból is, hogy a többi különítményhez képest több lovassal rendelkezett és a hadosztálytól jóval messzebbre, északabbra rendelték ki. Ennek oka az altábornagy fentebb már ismertetett parancsa volt, miszerint a hadosztály Gorodok felé indul, azaz a hadosztály számára kijelölt felderítési körzetnek a déli szektorában kíván haladni. Azt a veszélyt azonban a hadosztályparancsnok nem vállalhatta, hogy a körzet többi, északi részeit ellenőrzés nélkül hagyja. Ezzel ugyanis esélyt adhatott volna arra, hogy oda jelentősebb orosz erők benyomuljanak, kockára téve az 5. és a tőle északra hasonló harcászati felderítést folytató 8. lovashadosztály működését. A 2. dragonyosez-

⁵³ HL II. 225. 50. doboz, 116., 245. sz.; Budapesti huszárezred, 40. o.

⁵⁴ HL II. 225. 50. doboz, 328., 356. sz.

⁵⁵ *Kranzieritz* 2015. 66. o.

⁵⁶ HL II. 225. 50. doboz, 141., 180., 245. sz.; Budapesti huszárezred, 40. o.

⁵⁷ A források alapján nem helytálló azon információ, miszerint Reich Árpád őrnagy, valamint az 1. és 3. század bármilyen módon is részt vette volna a gorodoki eseményekben. Ekkor ugyanis, éppen, mint hírszerző különítmény a hadosztálytól távol hajtottak végre feladatot. *Lugosi – Kiss* 2009. 22. o.

⁵⁸ HL II. 225. 50. doboz, 305., 328., 329. sz.

⁵⁹ HL II. 225. 50. doboz, 6., 12., 55., 282.; 6. doboz 36. sz.

⁶⁰ HL Tgy. 912., 1071. sz.

red különítménye azért kapta a feladatot, hogy Kuzminon és Felsztyn keresztül a körzet északi határán fekvő Proskurow felé végezze a felderítést.⁶¹

Froreich altábornagy a hadosztály indulását reggel 7 órában határozta meg a Satanow–Spasowka–Łysowodyn útvonalon, Gorodok irányába. A kozinai tábor biztosítására a 32. vadász- és 15. gyalogzászlóalj maradt hátra. Hozzájuk osztották be Kereszty Ödön főhadnagyot a 8. huszárezred 6. századának egy szakaszával és Kecskeméti Pethes Miklós főhadnagyot a távírójárőrrel.⁶² A távolfelderítő különítmények a hadosztály után indultak el. Zombory Géza százados, a pécsi 8. huszárezred 2. század parancsnokának jelentése szerint – aki a Waldbauer-különítményhez tartozott – 5-10 perccel később követték a hadosztályt.⁶³ Hozzájuk hasonlóan Reich őrnagy és Schandl százados is csak később kezdhetette meg útját.⁶⁴ A Waldbauer-különítmény a lépésben haladó hadosztályt Satanow falunál érte utol, Schandl százados pedig vágóban tudott csak a főcsapat elé kerülni.⁶⁵

A hadosztály zöme 7 óra körül megkezdte az előrenyomulást. A következő menetrendben:

– elővéd: gróf Bissingen tábornok parancsnoksága alatt, ami előosztagra (az 1. honvéd huszárezred 3. százada); előhadra (az 1. honvéd huszárezred 4. és a fél 6. százada, az 1. lovas-géppuskás osztag, a 8. honvéd huszárezred utászszakasza), valamint elővédzömré (a 8. honvéd huszárezred négy százada és a kerékpáros század) tagozódott;

– a főerőt (parancsnoka: báró Gablenz tábornok) a 23., majd mögötte a 15. lovasdandár képezte.⁶⁶

A hadosztály délre, Satanowka–Satanow irányába indult. A településeken való áthaladás közben több tisztnek feltűnt, hogy a lakosság között számos fiatal, életerős, hadköteles férfi van.⁶⁷ Froster László ezredes, a zalaegerszegi huszárezred parancsnoka így írja le a látottakat: „»Satanow«-on átvonulva feltűnt, hogy az utcákon csoportosult népesség között feltűnő sok erőteljes polgári egyének voltak akik azt a benyomást kellették, hogy ezek katonák is lehetnének.”⁶⁸ Kabdebó József százados, a pécsi huszárezred 4. századának parancsnoka is a következőket tapasztalta: „Satanow-ban, hol a h.o. rövid időre megállt, feltűnő volt, hogy igen sok fiatal 21-24 éves ember van a községben, mind keki nadrágban és katona csizmában, de civil kabátban.”⁶⁹ A tiszték feltételezéseit helytállóak voltak, melyeket gróf Keller orosz dragonyos főhadnagy meg is erősít visszaemlékezésében: „...mindazon határmenti községekben, melyeken az osztrák–magyar csapatok keresztülhaladtak, a mi katonáink tiszték és vezérkari tiszték vezetése alatt civil ruhában rejtőzködtek, illetve nem is kellett nagyon rejtőzködniük, mert a parasztházakban ellenség vagy kémek után nem kutatott senki sem.”⁷⁰

⁶¹ HL II. 225. 50. doboz, 12. sz.

⁶² HL II. 225. 50. doboz, 282. sz. A forrás Kereszty Ödönt századosként említi, de ekkor még főhadnagy volt. Névkönyv, 359. o.; *Fejes* 2000. 90. o.

⁶³ HL II. 225. 50. doboz, 357. sz.

⁶⁴ HL II. 225. 50. doboz, 141., 329. sz.

⁶⁵ HL II. 225. 50. doboz, 357. sz.; Budapesti huszárezred, 41. o.

⁶⁶ HL II. 225. 50. doboz, 62. sz.; Magyar huszár, 202. o.

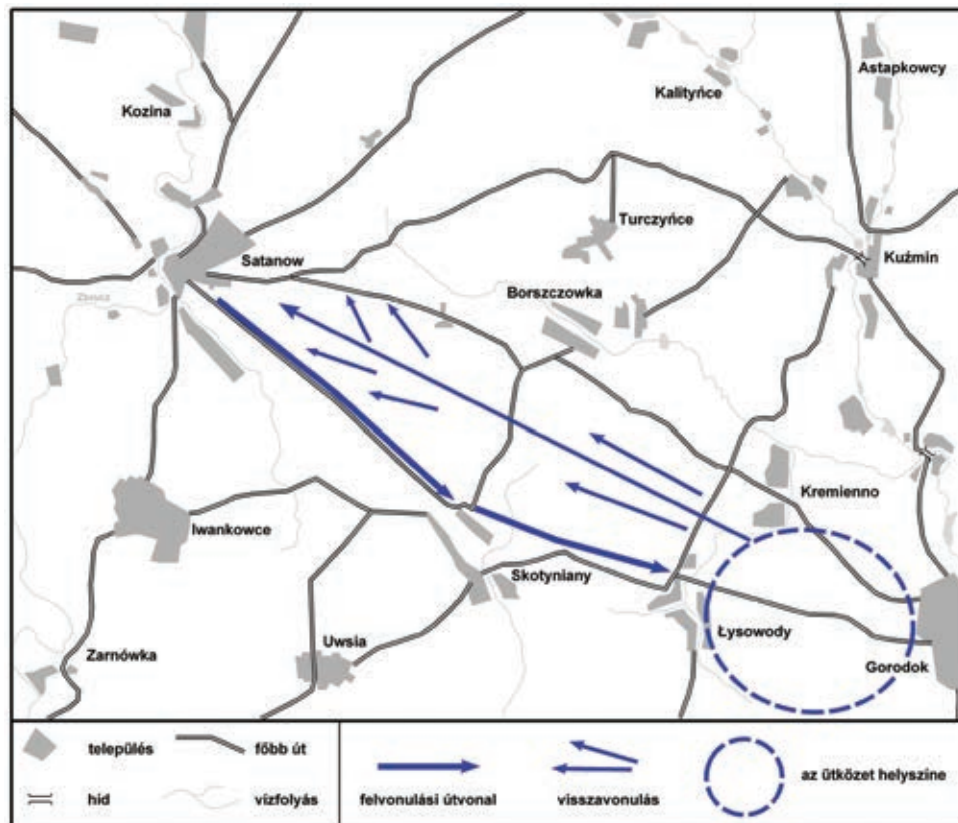
⁶⁷ HL II. 225. 50. doboz, 306. sz.; Magyar huszár, 202. o.

⁶⁸ HL II. 225. 50. doboz, 330. sz.

⁶⁹ HL II. 225. 50. doboz, 191. sz.

⁷⁰ *Ungvári* 2014. 13. o.

A tisztek által észrevett személyek tehát civilbe öltöztetett orosz katonák voltak. A település átkutatása mégsem történt meg, ugyanis a jelentések ellenére a hadosztályparancsnok ezt nem rendelte el.⁷¹

3. ábra: A hadosztály menete a kozinai tábortól Gorodok irányába
(a térképet Csákváry Kristóf készítette)

Satanowot elhagyva a Jwankoivcére vezető műútra tért a hadosztály, ahol Freich altábornagy parancsot adott a tüzérségnek a lemondonyozására és a tűz megnyitására a satan-slobodkai kolostor ellen. Ennek oka a kolostor tornyából előző este keleti irányba leadott fényjelzések észlelése volt. A tüzérség kb. 9 órakor nyitotta meg a tüzet, a kolostor több találatot is elszenvedett, falai és szobái megsérültek, de tornya nem dőlt le.⁷² Arról, hogy pontosan hány lövést is adott le a hadosztály tüzérsége a kolostorra, megoszlanak a

⁷¹ HL Tgy. 1071. sz. Keresztes Artúr vezérkari századosnak is feltűntek a civil ruhás katonák, ezt a többi tiszthez hasonlóan jelentette is, de a hadosztályparancsnok kicsinyes dolognak ítélte és fontosabbnak tartotta a továbbvonulást. Budapesti huszárezred, 41. o.

⁷² HL II. 225. 50. doboz 7., 122., 141., 191., 200., 233., 246., 284., 306. sz.; II. 674. 3. doboz.; HL Tgy. 947., 1071. sz.

vélemények.⁷³ A közhangulatnak azonban nem tett jót. A legénység és a tisztek többsége, vallásos ember lévén, csupán halkan és egymás között, de nehezményezték a kolostor elleni akciót, annak egyházi vonatkozásai miatt.⁷⁴ A lövetés befejeztével Keresztes Artúr Zoltán vezérkarhoz beosztott százados vezetésével a budapesti I. huszárezred utászszakaszát (Lenk Béla főhadnagy utászszakasz-parancsnok vezetésével) és a 4. század egy szakaszát a kolostor átkutatására utasították. Ez különösebb eredménnyel nem járt, csupán az éjszakai fényjelzésekhez használt jelzőlámpát hozták el.⁷⁵

„Ők mindent rólunk, mi semmit róluk”

A satan–slobodkai kolostor elleni akció ágyúdörgéseit a környék összes orosz felderítője hallhatta. A hadosztály ezzel az akciójával szándéka ellenére hatásosan felfedte magát. Az orosz felderítésnek így nem volt nehéz meghatározni a hadosztály helyzetét. Pontosabb információkért – úgymint a hadosztály nagysága, fegyvernemi megoszlása és iránya – az oroszok később felderítő repülőgépet küldtek ki Gorodok felől. Némely forrás két repülőgépet is említ⁷⁶ – feltételezhetően ugyanaz a gép volt kétszer. Már előző este, 16-án is egy orosz repülőgép kémlelte végig a hadosztályt. Ez a felderítésük azonban sok sikerrel nem járhatott, ugyanis a repülőgépnek koromsötétben kellett repülnie. A jobb látási viszonyok érdekében erős reflektorral volt felszerelve, viszont ez is csupán behatárolt terület megvilágítását tette lehetővé, így joggal feltételezhető, hogy a gépnek nem sikerült kielégítő mennyiségű információt gyűjtenie.⁷⁷ Visszatérve 17-ére, a hadosztály a kolostortól keletnek fordult és Spasowkán, Skotyianyn keresztül Łysowody felé indult. Ez utóbbi településtől nyugatra kb. 2-3 kilométerre jelent meg 300-400 méter magasan egy orosz kétfedelű repülőgép, ami tüzetesen végigmérte a hadosztályt.⁷⁸ Több tiszt tűz alá akarta venni a gépet. Köztük Schmidt Frigyes százados, az 1. honvéd lovas–géppuskás osztag parancsnoka, is.⁷⁹ A tüzmeqnyitásra parancs azonban nem érkezett meg. A gép kétszer is megjelent és alacsonyan végigrepült a menetoszlop felett, mindenfajta jelzés nélkül. Egyértelmű, hogy orosz gépről volt szó. Aki ebben kételkedett, azt meggyőzhette az iránya, ugyanis Gorodok felől érkezett és arra is távozott. Továbbá a tisztek pontosan tudhatták, hogy mivel lehet azonosítani saját gépeiket, ugyanis még augusztus 10-én az 5. honvéd lovashadosztály parancsnoksága írásban ismertette a Monarchia és a Német Császárság gépeinek felségjelzéseit. Hangsúlyozták viszont azt, hogy a pilóták minden esetben – rossz látási körülmények között fényjelzésekkel – igyekeznek magukat azonosítani saját csapataik előtt.⁸⁰

A leírtaknak az lett az eredménye, hogy míg Foreich altábornagy és törzse alig tudott valamit az ellenségről, annak helyéről és nagyságáról, addig az oroszok jóval többet tud-

⁷³ Rapaich Richárd vezérkari tiszt szerint 40 (HL II. 225. 50. doboz 7. szám), míg talpasi Kabdebó József százados, a pécsi 8. honvéd huszárezred 4. századának parancsnoka és Rády József főhadnagy, az 1. lovas-géppuskás osztag alantós tisztje 20 lövésről tesz említést (HL II. 225. 50. doboz, 19., 211–212. sz.).

⁷⁴ HL Tgy. 947. sz.

⁷⁵ HL II. 225. 50. doboz, 7., 141., 191., 212., 330. sz.

⁷⁶ HL II. 225. 50. doboz, 142. sz.

⁷⁷ HL II. 225. 50. doboz, 120. sz.

⁷⁸ HL II. 225. 50. doboz, 167., 191., 307., 330. sz.

⁷⁹ Budapesti huszárezred, 44. o.

⁸⁰ HL II. 225. 50. doboz, 68. sz.

hattak lovasainkról. Ráadásul a felderítőosztagokat is későn küldték ki, így jelentések még onnan sem érkeztek.

Rapaich Richárd vezérkari százados naplójában beszámol arról, hogy Gorodok felől több ízben füstjeleket észleltek. Továbbá a hadosztályt követő, annak védtelenebb részének számító vonatalakulatra többször is rálóttek.⁸¹ Hasonló füstjelek voltak tapasztalhatóak Skotyniany községből is, ennek felderítésére Rakovszky László századost küldték ki, aki járőrökkel átkutatta a települést – különösebb eredmény nélkül.⁸² Ezekből a momentumokból már tudnia kellett a hadosztályparancsnokságnak, hogy a meglepetés erejére nem számíthatnak. Sőt, arra is gondolniuk kellett, hogy az oroszok a rendelkezésükre álló információk birtokában kihasználják lépéselőnyüket és felkészülnek. Ez így is történt.

Az orosz hadvezetés, a 8. hadsereg felvonulásának rejtésére és biztosítására, a 2. kozák hadosztályt rendelte az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország határvonalának erre a szakaszára.⁸³ Az orosz hadosztály törzse Gorodok településen rendezkedett be. Innen több kisebb-nagyobb egységgel biztosította és ellenőrizte a határ menti településeket. Ezek a csapatok az 5. honvéd lovashadosztály határátlépését követően (augusztus 16.) folyamatosan visszavonultak Gorodok irányába. A Froreich altábornagy által kiküldött felderítők ezekkel a visszavonulást fedező, illetve az innen hírszerző feladattal kiküldött orosz csapatokkal csaphattak össze több ízben.⁸⁴

Zigalin tábornok, a kozák hadosztály parancsnoka úgy határozott – feltehetőleg a felderítési adataik mérlegelését követően –, hogy Gorodoknál veszi fel a harcot Froreich altábornagy hadosztályával. Zigalin tábornok már a magyar hadosztály határátlépése előtt erősítést kért a várt, nagy intenzitású, ellenséges támadásra hivatkozva. Ezt meg is kapta. A 2. kozák hadosztály (28 lovasszázad, 8 géppuska, 12 ágyú) kiegészült még a 60. gyalogezred két századával és az augusztus 14-én Gorodokba érkezett 14. lövészezred egy zászlóaljával (két géppuska és ágyú).⁸⁵

Az orosz gyalogság már augusztus 15-én megkezdte a védelmi állások kiépítését, amit meggyorsítottak azok a jelentések, miszerint a Monarchia 5. lovashadosztálya gyors ütemben tör keleti irányba. Zigalin tábornok a rendelkezésre álló felderítési adatokkal és a parancsnoksága alá rendelt erőkkel sikeresen akadályozta meg az 5. lovashadosztályt feladatának maradéktalan végrehajtásában.

A lovasroham

A hadosztály előhada már Lysowody település keleti kijáratánál orosz lovasokkal került szembe. Ezek elűzésére Froreich altábornagy az 1. és a 3. géppuskás osztagot rendelte a 348. magassági pontra. A tüzmegnyitást követően az ellenség visszavonult. A géppuskák tüzelésével egyidejűleg Prónay Sándor százados a századával (budapesti 1. huszár- ezred 3. százada), ami ekkor a hadosztály elővédjének előosztágát alkotta, a Gorodok

⁸¹ HL II. 225. 50. doboz, 7., 307. sz.

⁸² HL II. 225. 50. doboz, 141–142. sz.

⁸³ HL Tgy. 459. sz., 11. o. Az orosz 8. hadsereg Alekszej Alekszejevics Bruszilov lovassági tábornok vezérése alatt kilenc gyaloghadosztállyal, két lövészdandárral és öt lovashadosztállyal vonult fel. *Daniloff* 1925. 134. o.

⁸⁴ HL Tgy. 459. 18., 20. o.

⁸⁵ Magyar huszár, 206. o.; HL Tgy. 459. 18. o.

felé vezető út mentén nyomult előre.⁸⁶ Itt élénk ellenséges gyalogsági tűz fogadta. Prónay Sándor százados így ír az eseményről: „Azonnal rajta-rajtába megyek át és átugratva egy árkot, az ellenségre vetjük magunk. A harc rövid pár perc alatt lezajlik és haláltmegvető bátorsággal küzdő huszárjaim erősen megfogyva szétszóródnak.”⁸⁷ Az orosz gyalogosok vonalát a század nagy részének sikerült gyorsan áttörnie és továbbvágatnia. Ludmann Gábor hadnagy, aki a 3. század ezen részéhez tartozott, a következőket írja: „Itt jobbról jövő oldalazó tüzet kapunk, mire a körülöttem csoportosuló huszárokat lóról szállítom,⁸⁸ hogy a küzdelmet tűzharccal folytassam tovább, azonban a Gorodok felől futólépésben érkező orosz erősítés elől rövid tűzharc után csakhamar lóra kell ülnöm megint...”⁸⁹ A hadnagyot az orosz túlerő a további harcok előli kitérésre kényszerítette. A Prónay-század rohamát követően ugyanazon az útvonalon az elővédet küldték előre Pintér Jenő őrnagy (a budapesti 1. huszárezred II. osztályának parancsnoka) parancsnoksága alatt, a Fördös Vilmos százados 6. és Rakovszky László vezette 4. század felével.⁹⁰ A géppuskás osztagokat pedig ennek támogatására rendelték ki, amelyeket feladatuk végrehajtásában egy-egy lovas szakasz fedezett.⁹¹ Az elővéd a kozákokat üldözve az orosz védelmi vonalakig tört előre. Ezt elérve Pintér őrnagy és Jeszenszky Imre százados (budapesti 1. huszárezred) felmérte, hogy a támogató csapatok nem követik őket, illetve az ellenség élénk gyalogsági és géppuskatüze sem csillapodott, ezért a támadás folytatását kockázatosnak ítélték.⁹² Ezzel az előhad felfüggesztette előnyomulását és észak felé kitért a további harcok elől. Közben a géppuskás osztagok is elfoglalták tüzelőállásaikat az M. H. Popov majornál lévő dombon. Szinte azonnal hatásosan tűz alá vették a Gorodoktól északnyugatra felfedezett ellenséges állásokat. Ez nem tarthatott sokáig, ugyanis kisvártatva a géppuskák szórásába érkezett a pápai 7. huszárezred rohamra, így a tüzet be kellett szüntetni.⁹³

Mindeközben a hadosztályparancsnokság mérlegelte a helyzetet, de Froreich altábornagy nem várta meg az előhadtól érkező jelentéseket. Sőt, a Prónay-századdal történekről nem is tudhatott, ami részben a harctér terepviszonyainak volt köszönhető. Lysowody és Gorodok között a térséget erősen tagolták terephullámok és meredekszegélyű, keskeny völgyek, melyek annak beláthatóságát korlátozták. Ezért nem láthatta Prónay százados kötelékének rohamát és annak kudarcát, de ezzel együtt az oroszok kiépített védelmi vonalát sem. Ilyen akadályoztatások ellenére és a szükséges információk hiánya mellett sem várta meg a felderítőket, az előhad, vagy az előosztág jelentését az altábornagy, hanem kiadta parancsát: „23. lovasdandár Zech báró ezred parancsnoksága alatt a kremiennói majortól balra, irány a gorodoki piros tetők. A 15. dandár Gablenz báró tábornok parancsnoksága alatt jobbra, a popowi majoron át a mélyedésben, azután irány Gorodok déli szélé. A 8. huszárezred rendelkezésemre marad.”⁹⁴

⁸⁶ HL II. 225. 50. doboz, 247. sz.

⁸⁷ Budapesti huszárezred, 46. o.

⁸⁸ A lovasság gyalogosan vette fel a harcérintkezést az ellenséggel.

⁸⁹ Budapesti huszárezred, 46. o.

⁹⁰ HL II. 225. 50. doboz, 145., 167–168., 247. sz.

⁹¹ A géppuskás osztagokat fedezésre a budapesti 1. huszárezred 4. századából és a zalaegerszegi 6. huszárezredből rendelték ki.

⁹² HL II. 225. 50. doboz, 142–143. sz.

⁹³ Budapesti huszárezred, 47. o.

⁹⁴ Magyar huszár, 203. o.

A Łysowody és Kremienno települések között gyülekező hadosztályzöm megkezdte a parancs végrehajtását. Ennek értelmében Benkő Sándor őrnagy, a 8. ezred II. osztályának parancsnoka két századdal tartalékban maradt a 348-as magassági ponttól északnyugatra, Łysowodytól keletre. Az ezred 1. (Perczel Tamás főhadnagy) és 4. (Kabdebó József százados) századát a tüzérség fedezésére rendelték ki.⁹⁵

A vezérkari főnök, Than Károly alezredes elhamarkodott intézkedésnek tartotta a támadást. Természetesen aggályait közölte a parancsnokkal, akit a tervétől nem sikerült eltéríteni. Azonban elérte, hogy a parancs kiegészítést nyerjen azzal, hogy a támadó csoportok vezetőinek döntésére bizza, hogy lóról szállva, vagy lóháton veszik-e fel a harcot az ellenséggel. A Zech ezredes vezette 23. dandárhoz ez a kiegészítés nem érkezett meg időben, a kötelék lóháton rohamozott. Az első vonalban a pápai 7. huszárezred II. osztálya rajvonásban kezdte meg a támadást. A zalaegerszegi 6. huszárezrednek a pápaiak jobbszárnyát lépcsőben kellett követnie. A 7. huszárezred I. osztályát Zech ezredes, mint dandártartalékot, a balszárny mögött tartotta. A roham megindulása után, az első vonalban támadó pápai huszárezred II. osztálya súlyos veszteségeket szenvedett el. Gróf Lubienski János ezredes, az ezred parancsnoka a II. osztályából megmaradt huszáraival kénytelen volt visszavonulni.⁹⁶ A mögötte érkező zalaegerszegi huszárok előnyomulásuk alatt folyamatosan szenvedtek az orosz tüzérség és géppuskák tüzétől. Ennek ellenére folytatták tevékenységüket. Csak akkor vonultak vissza, amikor az oroszok előtt lévő terephullámra az ezredparancsnok, Forster László ezredes fellovagolt. Az ellenség jól kiépített védelmi vonalát látva a rohamot megvalósíthatatlannak ítélte, ezért ezredét inkább fedezékbe vezette.⁹⁷ Az orosz gyalogság előre jól kiépített állásokból tüzelt, amelyeket műszaki akadályokkal (szögesdrótokkal) tett áthatolhatatlanná.⁹⁸ Gróf Keller dragonyos főhadnagy visszaemlékezéséből a következő derül ki az orosz védelmi vonalról: „Mikor láttam, hogy a drótsövények és a jól beépített gépfegyverek ellen lovasroham indul meg, bennem, mint vérbeli lovasisztnben meghűlt a vér.”⁹⁹

Zech ezredes már megindult a dandártartaléknak visszatartott pápai huszárezred I. osztályával, amikor gazdátlan lovakat és sebesen visszavágtázó huszárcsapatokat pillantott meg. A kudarc nyilvánvaló volt számára, csakúgy, mint annak veszélye, hogy az oroszok a sikert látva ellentámadásba kezdenek. Ezért a rendelkezésére álló huszárosztályból Bertalan Pál őrnagyot két századdal lóról tűzharchoz parancsolta. Egy század viszont tartalékban lóháton maradt, de az ellenség ekkor még kisebb csoportokban sem kezdett üldözésbe.¹⁰⁰ A sikertelen rohamot követően Zech ezredes a 23. dandárt Kremienno település keleti szélére vezette vissza.¹⁰¹

⁹⁵ *Kranzieritz* 2015. 67. o.

⁹⁶ Szaplóczay László százados visszaemlékezése. Budapesti huszárezred 48. o. Gróf Lubienski János ezredes Gorodoknál tanúsított bátorságáról az 1917. július 15-én kelt közös hadsereg kötelékeibe való áthelyezési parancs is megemlékezik. HL AKVI 29 280.

⁹⁷ HL II. 225. 50. doboz, 307–308., 332. sz.

⁹⁸ HL II. 225. 50. doboz, 309., 332. sz.

⁹⁹ *Ungváry* 2014. 15. o.

¹⁰⁰ HL II. 225. 50. doboz, 291. sz.

¹⁰¹ HL II. 225. 50. doboz, 73–74. sz.

A támadás megindulása után nem sokkal a géppuskás osztagok is előnyomultak Gorodok irányába, ahol egy erdőből kezdték meg újra a tüzelést, az ellenségnek azonban, a jól kiépített fedezékeik miatt nem tudtak jelentős veszteséget okozni.¹⁰²

Nem sokkal azután, hogy a 23. dandár a támadást megkezdte, észak felől orosz gyalogság tűnt fel és nyomult előre. Szándékuk egyértelmű volt: a lövegek elfoglalása. Benkő Sándor őrnagy a tartalékban lévő Jeszenszky József századost a 6. századával rendelte előre az ellenség megállítására. A terepviszonyok nem tették lehetővé a lóháton való harcot, ezért a tüzérsegtől északra, kb. 400 lépésre lévő mélyedésben a tűzharchoz lóról szállította századát és erős tüzeléssel megállította a gyorsan előrenyomuló ellenséges gyalogságot. Ezt követően 4-5 perc múlva orosz lovasság tűnt fel észak felől. Ennek egyik része a megtorpant orosz gyalogság megsegítésére, a másik pedig a tüzérseg ellen indult. Benkő őrnagy ekkor ezredének 5. századát vetette harcba báró Kemény Elemér százados vezetésével, aki elfogadta az orosz kihívást és lóháton rohamozott. Kemény és véres kezitusa kezdődött, amelyet fokozott az orosz tüzérseg, amikor minden mindegy alapon a tusakodók közé kétszer ösztüzet adott le.¹⁰³

A 15. dandárhoz viszont megérkezett az a kiegészítő parancs, amely a 23. dandárhoz nem. Ennek értelmében a parancsnok dönti el, hogy lóháton vagy lóról szállva hajtja-e végre a támadást. Ezzel a lehetőséggel báró Gablenz tábornok élt is, és a 11. ulánusezredet lóról szállva rendelte tűzharchoz. A zárt, kétsoros vonalban (első sor térdelt, a második állt) felállított ulánusok ösztüze elől az orosz balszárny meghátrált.¹⁰⁴ Az oroszok helyzetéről pontosabb értesüléseink nincsenek. A rendelkezésre álló források arra engednek következtetni, hogy az oroszok egy támadást kíséreltek meg, amit az ulánusok sikeresen vertek vissza. A sikerkifejlesztésre azonban nem maradt idő, hiszen ekkor érkezett Froreich altábornagy parancsa az azonnali visszavonulás megkezdésére. Szaploneczay László százados (az 1. honvéd lovas-géppuskás osztag alantós tisztje¹⁰⁵) a következőket írja le: „Szomorúan teszünk a parancsnak eleget, hiszen kétségtelenül eredményt értünk el, előttünk a balszárny megfutott és jóllehet az ulánusok fel sem fejlődtek teljesen, az egész 2. dragonyosezred pedig M.-H.-Popow melletti erdőszegélyen érintetlenül állott”.¹⁰⁶

Alekszej Alekszejevics Bruszilov lovassági tábornok, az orosz 8. hadsereg parancsnoka a következőképpen emlékezett meg a gorodoki eseményekről: „A többek között Gorodoknál rajtaütött a gyalogsággal megerősített 2. kombinált kozák hadosztályon. A magyar lovasság, mikor Gorodok elé ért, zárt alakzatban csatarendbe fejlődött és felderítés nélkül, semmivel sem törődve, ebben a célszerűtlen alakzatban gyalogságunkra rohant. Tüzérsegünk élénk tüze, majd gyalogsági sortűz fogadta az örülten bátor, de eszeveszett rohamot.”¹⁰⁷

¹⁰² Lásd a 97. jegyzetet; Budapesti huszárezred, 47–48. o.; Magyar huszár, 203. o.

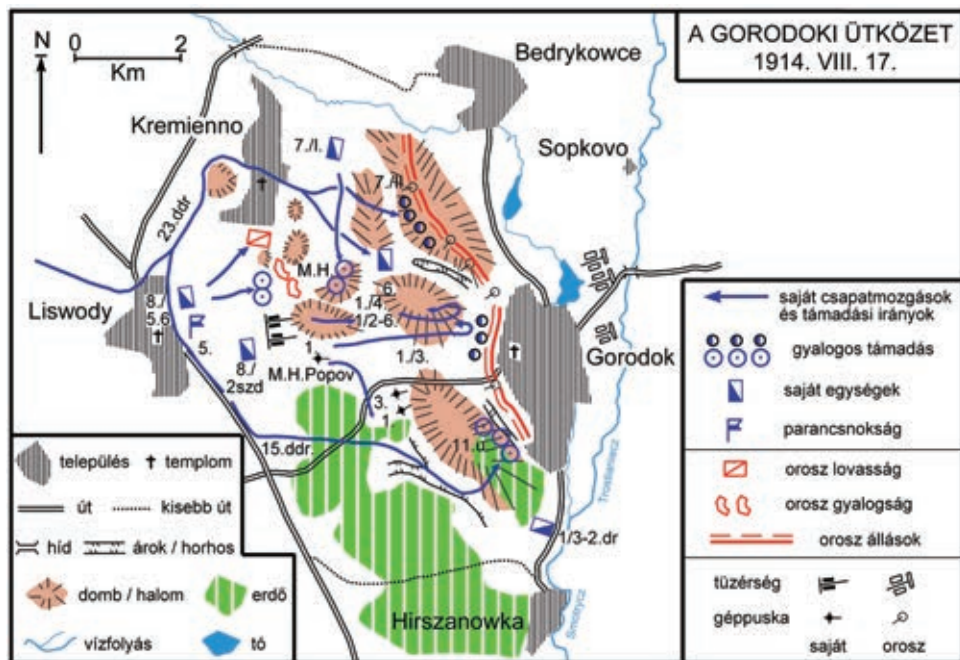
¹⁰³ Magyar huszár, 203–204. o.; *Kranzieritz* 2015. 68. o.

¹⁰⁴ Lásd a 97. jegyzetet; Budapesti huszárezred, 48. o.

¹⁰⁵ A főhadnagyokat és hadnagyokat volt szokás alantós tisztnek nevezni.

¹⁰⁶ Budapesti huszárezred, 48. o.

¹⁰⁷ *Julier* 1931. 299. o.

4. ábra: A gorodoki ütközet
(a térképet Csákváry Kristóf készítette)

Visszavonulás Kozinára

Az első visszavonulási parancsot a vezérkari főnök, Than Károly alezredes adta ki, amelyet először Froreich altábornagy semmisé tett, majd újabbat rendelt el több módosítással. Than alezredes annak tudatában intézkedett, hogy a hadosztályparancsnok tartózkodási helye csakúgy, mint testi épsége kérdéses volt. A hadosztálytörzs a jobb tájékozódás érdekében fellovagolt egy terephullám tetejére. Itt ellenséges tüzet kapott és az innen való menekülés közben szakadt el Froreich altábornagy a törzsétől. Ekkor az alezredes a következő parancsot adta ki: „A hadosztály Skotnyaiany és Lysowody között félúton táborozni fog. A 19. dandár, mégpedig: a 8. huszárezred a tüzérséggel, a két géppuskás osztag, az 1. huszárezred 2 és fél százada a hadosztály többi részének a táborhelyre való menetét és táborozását a 348-as magaslaton biztosítja.”¹⁰⁸ A vezérkari főnök intézkedéséből a következőre lehet gondolni. A hadosztály jelentős veszteségei ellenére harcképességét megőrizhette annyira, hogy Than a alezredes által meghatározott helyen táborba szálljon és megvédje magát. Ugyanakkor fennállt annak a veszélye, hogy az orosz csapatok – látva sikereiket és a hadosztály visszavonulását – akár ellentámadást is indíthattak volna, amire mind a hadosztálynál, mind az ezrednél lévő tisztek és főtisztek számítottak. Than alezredes mégsem érezte annak szükségét, hogy kockáztasson, és a majd 30 km-re lévő kozinai tábor jelölje meg a visszavonulás célállomásául. A hadosztály jelentős vesz-

¹⁰⁸ Magyar huszár, 204. o.; HL II. 225. 50. doboz, 9. sz.

teségei dacára harcképességét megőrizhette. Annak megítélésére, hogy a hadosztály egy újabb támadás megindítására képes lett volna-e, jelenleg nem lehet biztos választ adni.

Miután Than alezredes kiadta parancsát, nem sokkal később, Froreich altábornagy a 15. dandár irányából előkerült.¹⁰⁹ A vezérkari főnök jelentette az aktuális helyzetet, mire a parancsnok azt módosította és újabb támadást tervezett. Ennek alapját a 15. dandár már fentebb is említett sikere inspirálhatta, amit személyesen ő is megtapasztalhatott. Azt gondolhatta, hogy egy újabb roham már sikerrel juthat keresztül az orosz állásokon. Talán nem is járt messze az igazságtól Froreich altábornagy, ugyanis az orosz oldalon ekkor már egyre nagyobb gondot okozott a lőszerhiány. Viszont az oroszok tüzérsége továbbra is kitértően tüzelt. Bár ez nem volt folyamatos, ennek ellenére elképzelhető, hogy több lőszerrel rendelkezték, mint gyalogságuk és lovasságuk. Froreich altábornagyot az ellenséges tüzérség kiújuló tüze térítette el tervétől és elrendelte a visszavonulást azzal a nagy különbséggel, hogy hadosztályának a Kozina melletti tábornot jelölte ki célállomásul.¹¹⁰

A visszavonulás és a Satanowban történetek pontos rekonstruálására további vizsgálatok szükségesek, amely a kutatás következő lépése lesz. Mégis fontos néhány mondatban megemlíteni, ugyanis az 5. honvéd lovashadosztály veszteségeinek nagy részét, ha nem a legnagyobbat, itt szenvedte el, és nem Gorodok mellett az orosz géppuskáktól és a fedezékből tüzelő orosz gyalogságtól. Ezért is kell majd a későbbiekben külön vizsgálatot szentelni az ott történeteknek.

A visszavonulás nagymértékben Than alezredes első parancsának megfelelően ment végbe. A hadosztály késő délután indult el. Már az út kezdetén több helyről tüzet kaptak. Az indulásnál például Łysowody települést ki kellett kerülniük dél felé, itt ugyanis a házakból puskatűz fogadta a lovasokat.¹¹¹ Az út további szakasza sem volt mentes a nehézségektől. A hadosztály rendezett menetben indult el, de mire Satanow településhez értek, a rend és vele a kötelékek is felbomlottak.¹¹² Bár a tisztek igyekeztek ezredeiket, osztályait, századaikat vagy szakaszaikat egybetartani, ezt inkább kevesebb, mint több sikerrel tudták megvalósítani. A zavart növelte a hadosztályt Gorodok irányába követő vonatcsapatok pánikszerű visszavonulása is, amit az út mentén szétszóró eszközök és élelem mutatott.¹¹³ Meg kell jegyezni, hogy a vonatcsapatoknál kitört pánikot a Gorodok felől rendezetlenül érkezők és a hadosztály teljes pusztulásáról kétes híreket hozók okozták. A tényeken azonban nem változtat, hogy a hadosztály megmaradt századai, osztályai és dandárjai Satanow település szűk, sötét utcáiba torlódtak fel, a már ott veszteglő vonatcsapatokkal együtt. Teljes volt a zűrzavar, amit tetézt a házakban és azok között megbújt orosz katonák puska- és géppuskatüze. Ezt azok a civilbe öltöztetett ellenséges katonák követték el, akiket még reggel átvonulás közben a tisztek jelentettek a hadosztályparancsnoknak.

A Satanowban történetek számos huszár, dragonyos és ulánus életébe került, ahogy a vonatcsapatoknál is jelentős veszteség keletkezett emberben, lóban és eszközben. Itt vesztette életét többek között a hadosztályparancsnok, Froreich altábornagy is, aki ezzel a

¹⁰⁹ HL II. 225. 50. doboz, 8. sz.

¹¹⁰ HL II. 225. 50. doboz, 9. sz.

¹¹¹ HL II. 225. 50. doboz, 9., 334. sz.; HL Tgy. 1071. sz.

¹¹² HL II. 225. 50. doboz, 193. sz.

¹¹³ HL II. 225. 50. doboz, 125., 335. sz.

világháború első tábornoki áldozata lett.¹¹⁴ Halálával kapcsolatban számos kérdés felmerült, de ezek közül a legfontosabb, hogy egy ellenséges fegyverből vagy sajátjából származó lövedék oltotta-e ki életét.¹¹⁵ Erről gyorsan megindultak a találgatások, ugyanis mind a kettőre megvolt a reális esély. Az altábornagyot jogosan nyomaszthatta, hogy a hadosztályparancsnokság a vezetésével olyan döntéseket hozott, amelyek indokolatlanul nagy veszteségeket okoztak a hadosztálynak. Ezt erősíti meg Kövess Hermann gyalogsági tábornok 1916. február 3-án kelt levele, melyben arról ír, hogy nem az ellenséges erőknek, hanem a hadosztályvezetés súlyos hibáinak tulajdonítható a hatalmas veszteség.¹¹⁶ Dr. Tempel Ferenc, a pápai 7. honvéd huszárezred népfelkelő orvosa, aki egyike volt azon személyeknek, akik az altábornagy holttestét megvizsgálták, a következőket írja le az eseményről: „... míg hátul a gerincoszlop baloldalán, talán, kétujjnyira a középvo-naltól, hatolt be a távolból jött, halálát okozó lövedék, katonafegyverből. Ennek hangsúlyozását fontosnak azért tartom, mert a halálos lövés irányának ismerete mellett elesik az a sokat hallott és egyébként talán megérthető felvetés, hogy Frohreich önkezével vetett volna véget életének, amikor szinte beteges ambíciójának balsikerét és annyi jó magyar vitéz életének pusztulását volt kénytelen meglátni.”¹¹⁷ Az altábornagy halálának körülményeiről a hivatalos vizsgálat végül megállapította, hogy azt ellenséges lövedék okozta.¹¹⁸ Mégis az önkezűség, mint lehetőség, a hadosztály súlyos veszteségei miatt még sokáig tartotta magát. Olyannyira, hogy még manapság is felbukkan egyes munkák hasábjain.¹¹⁹

A hadosztály augusztus 18-án kisebb-nagyobb csoportokban átkelt a Zbruczton.¹²⁰ A partváltásról összességében elmondható, hogy mindenki úgy oldotta meg, ahogy tudta. Voltak csoportok, amelyek a hídon keltek át – később azt felrobbantották –, de sokan a folyóba ugrattak és úszva jutottak hazai földre. Az utolsó csapatok 21-én vonultak be a hadosztályhoz, mutatva, hogy a visszavonulás alatt milyen állapotok uralkodtak.¹²¹

Összegzés

Az 5. honvéd lovashadosztály összesen két napot töltött Oroszország területén. Az előnyomulás alatt a hadosztály zöme kb. 50–60 kilométerre, a kiküldött felderítő-különítmények ennél valamivel messzebbre jutottak. Fráter Jenő ezredes, a budapesti huszárezred parancsnoka levelében Rapaich Richárd százados szavait idézi: „ennek a rohamnak eredménye, hogy az orosz gőzhenger megtorpant 1-2 napra.”¹²² Azt, hogy mennyire lehet egyetérteni a százados értékelésével, csak egy későbbi komplexebb vizsgálat döntheti el. Akár igaza volt, akár nem, tény, hogy a Gorodoknál lévő orosz erőket megtorpanásra készítette a hadosztály. A lovasrohamot követően Zigalin tábornok abban a tudatban,

¹¹⁴ KA MKSM Nr 69-9/3. Froreich altábornagyot Grzymalów településen temették el 1914. augusztus 19-én.

¹¹⁵ HL II. 674. 3. doboz, (szám nélkül); HL II. 225. 50. doboz, 337–338. sz.

¹¹⁶ HL II. 225. 50. doboz, 362. sz.

¹¹⁷ Tempel 1930. 286. o.

¹¹⁸ HL II. 225. 50. doboz, 363. sz.

¹¹⁹ Fröhlich 2012. 31. o.

¹²⁰ HL II. 225. 50. doboz, 129. sz.

¹²¹ HL II. 225. 50. doboz, 340. szám.

¹²² Fráter Jenő ezredes, a budapesti 1. honvéd huszárezred parancsnokának 1935. február 16-án Egerben kelt levele. HL II. 225. 51. doboz (szám nélkül).

hogy ez csak bevezetése volt egy nagyobb és koncentráltabb támadásnak, csapatait megtartotta állásaiban és csupán egy századot küldött üldözésre. Később késlekedését és óvatosságát az orosz hadvezetés nem fogadta el és leváltotta.¹²³

A gorodoki lovasroham kudarcát két szóban lehet a legjobban összefoglalni: türelmetlenség és óvatlanság. Utólag természetesen könnyebb ítéletet mondani, viszont a rendelkezésre álló információkból az derül ki, hogy több döntést a megfelelő információk hiányában hoztak meg, minden elővigyázatosságot mellőzve. A hadosztály vezetése, de különösen a parancsnok nem számolt azzal, hogy az oroszok hadseregeik rejtésére és az ellenséges felderítés megakadályozására jelentős erőket képesek határaik mentén felváltatni – ahogy erre a Monarchia és a német katonai vezetés sem gondolt.

Freireich altábornagy merész volt már a Zbrucz folyón való átkeléskor is. Indokolatlanul nagy kockázatot vállalt, amikor nem várta meg a már épülő szükséghid elkészültét, melyen keresztül seregstete szárazon válthatott volna partot. Ellenben a parancsba adott azonnali átkelést csak nagy nehézségekkel és a szükségesnél több idő igénybevételével lehetett megoldani. Freireich altábornagy a későbbiekben is feláldozta az óvatosságot a gyorsaság oltárán. A hadosztály menete közben érintett települések átkutatását sem rendelte el, ha mégis, akkor is csak felületesen. Az altábornagy nem vizsgálta ki azokat a jelentések sem, melyek arról szóltak, hogy orosz katonák civilbe öltözve a település lakosai között bújtak meg. Ez különösen Satanow községben volt jellemző. Feltehetőleg ezek az orosz katonák nyitottak tüzet 17-én esete a visszavonuló és Satanowban feltorlódott csapatokra.

A hadosztályt a rendelkezésre álló források szerint három alaklommal is orosz feldeítő repülőgépek mérték fel. Ebből kétszer akkor, amikor a látási viszonyok és a magasság is megengedte volna, hogy a hadosztály géppuskás alakulatai hatásos tűz alá vegyék azokat, erre mégsem kaptak parancsot. Feltehetőleg azért, mert idővesztéssel járt volna az, amíg az osztagok lemálháznak és ezt végrehajtják, az altábornagy pedig minél előbb meg kívánt ütközni az orosz lovassággal.

A gyorsaságra való törekvés miatt – mint láttuk – nem történhetett meg alaposabban a települések átkutatása és az ellenséges repülőgépek megsemmisítése vagy elűzése. Így viszont érthetetlen, hogy miért volt idő a satan-slobodkai kolostor lövetésére, különösen úgy, hogy annak befejeztével az épületegyüttes átkutatása is megtörtént. Ez az idő és a löszer pazarlásán túl csak arra volt jó, hogy az orosz felderítők számára – akik valószínűleg így is tudták –, még biztosabbá tegyék a hadosztály pozícióját.

A Gorodok felé vezető úton és közvetlenül a lovasrohamot megelőzően is kevés információval rendelkezhetett a parancsnokság. Than vezérkari alezredes ezért is próbálta tanácsaival óvatosságra inteni a hadosztályparancsnokot. A 17-én reggel kiküldött felderítőktől sem érkeztek még jelentések. Ez várható volt, hiszen az egyes különítmények a hadosztállyal együtt, vagy utána tudták csak megkezdeni feladatukat. Ennél nagyobb problémának számított, hogy Freireich altábornagy a közvetlenül előtte lévő eseményekről sem várta meg a harcászati jelentéseket Gorodoknál. Nem voltak biztos információi sem a hadosztály előosztagának rohamáról, sem pedig az utánuk küldött előhad harcairól. Utóbbi esetben kérdéses, hogy azt miért nem követték támogató csapatok. Mint már megjegyeztük, az erősen tagolt terepviszony miatt az altábornagy sem sajátjait, sem az

¹²³ Budapesti huszárezred, 52. o.

ellenséget nem láthatta – Gorodok településből is csak néhány ház tetejét és a templom tornyát. A gyors siker reményében Froveň altábornagy úgy adta ki rohamra vonatkozó parancsát, hogy az ellenség pontos hollétéről, fegyvernemi megoszlásáról és számbeli nagyságáról szinte semmit sem tudott. A támadás során a lovasság csak az orosz fegyverek közvetlen közelében szembesült azzal igazán, hogy valójában milyen ellenséges erővel is áll szemben.

Az elszenvedett vérveszteség ellenére a hadosztály a rohamot követően harcképességét megőrizhette. Annyira legalábbis biztosan, hogy visszavonulását és közeli táborhelyének éjszakai védelmét elláthassa. Ezt Than alezredes erre vonatkozó – fentebb már ismertetett – parancsa is alátámasztja. Az ezt felülbíró altábornagyi parancs azonban arra ítélte a hadosztályt, hogy menetét a jóval messzebb lévő kozinai tábor felé hajtsa végre. Ezzel vállalva, hogy az út egy részét már teljes sötétségben, ellenséges terepen tegye meg. Ennek eredménye lett a Satanow községben éjszaka lezajlott orosz rajtaütés, amely a hadosztálynak feltehetőleg súlyosabb veszteségeket okozott, mint az azt megelőző lovasroham.

Az 5. honvéd lovashadosztály kudarcát a hadosztály vezetésének, különösen Froveň altábornagynak lehet felróni. A hadosztályparancsnok döntéseit a szükséges információk hiányos ismeretében és türelmetlenségéből fakadóan elhamarkodottan hozta meg. Ezek eredményezték azt, hogy a hadosztály lovasságát az előre kiépített védelmi vonal ellen rendelték rohamra, ahol az orosz fegyverek pusztító tüze fogadta őket.

Kétségtelen, hogy a lovasság alkalmazhatóságát a háborút megelőzően hibásan ítélték meg. Froveň altábornagy is a lovasság konzervatív – a döntő lovasroham – alkalmazása mellett tört lándzsát. Ennek ellenére úgy vélem, hogy Gorodoknál a rohamra nem került volna sor, ha az altábornagynak és törzsének megfelelő információi lettek volna a kiépített orosz vonalakról. Kabdebó József százados által papírra vetettek is ezt erősítik meg: „A hadosztály parancsnokság nem tudta mivel áll szemben, mert ha igen, kényszerítő ok nélkül nem támadott volna.”¹²⁴ Ez a gondolat is azt engedi sejtetni, hogy a megfelelő információk birtokában az altábornagy sem a lovassági rohamot választotta volna az orosz vonalak áttörésére, akármennyire is hitt ennek hatékonyságában.

A fentiek mutatják, hogy a kudarcban egyformán szerepet játszott a lovasság elavult harcmodorának alkalmazása és a megfelelő információk hiányában meghozott parancsnoki döntések.

A leírtak ellenére sem szabad elfelejteni, hogy a rohamot végrehajtó huszárok katonákhoz méltóan mindent megtettek, hogy teljesítsék a rájuk kiszabott lehetetlen feladatot. A huszárság gorodoki lovasrohama – bár ennek a csapatnemnek nem ez volt a tradicionális harcmodora – magában foglalta mindazt, amiért az évszázadok során a magyar lovas oly büszkén ülhette meg lovát és keseríthette ellenségét.

¹²⁴ HL II. 225. 50. doboz, 192. sz.

MELLÉKLET: HELYSÉGNÉVJEGYZÉK¹²⁵

Chorostków	Chorostków / Хоростків, Ukrajna
Felsztyn	Skelivka / Скелівка, Ukrajna
Grzymałów	Нрумajliw / Гримайлів, Ukrajna
Hlibow	Hlibiv / Глібів, Ukrajna
Husiatyn	Husiatyn / Гусятин, Ukrajna
Jwankoivce	Ivankivtsi / Іванківці, Ukrajna
Kopajgorodo	Kopaihorod / Копайгород, Ukrajna
Kozina	Kozyna / Козина, Ukrajna
Kozówka	Kozivka / Козівка, Ukrajna
Kremienno	Kreminna / Кременна, Ukrajna
Kuzmin	Kuz'myn / Кузьмин, Ukrajna
Łuka-Malátra	Mala Luka / Мала Лука, Ukrajna
Łysowody	Lisovody / Лісоводи, Ukrajna
Mikulńice	Mikulčice, Csehország
Myszkowice	Myshkovyuchi / Мишковичі, Ukrajna
Nastasow	Nastasiv / Настасів, Ukrajna
Nowaja Luczyniec Uszyca	Nova Ushytsya / Нова Ушиця, Ukrajna
Ostrow	Ostriv / Острів, Ukrajna
Proskurow	Chmelnyzkuj / Хмельницький, Ukrajna
Satanow	Sataniv / Сатанів, Ukrajna
Satanowka	Satanivka / Сатанівка, Ukrajna
Satan-Slobodka	Satanivska Slobidka / Сатанівська Слобідка, Ukrajna
Skotyniany	Klynove / Клинове, Ukrajna
Spasowka	Spasivka / Спасівка, Ukrajna
Szepietowka	Shepetivka / Шепетівка, Ukrajna
Tarnopol	Ternopil / Тернопіль, Ukrajna
Trembowla	Terebovlya / Теребовля, Ukrajna
Założce	Założce / Залізці, Ukrajna
Zarubińce	Zarubyntsi / Зарубинці, Ukrajna
Zinkowce	Zińkowce / Зіньківці, Ukrajna
Zmerinka	Zsmerinka / Жмеринка, Ukrajna

¹²⁵ A szövegben előforduló helységnevek többsége a mai térképeken ilyen formában nem található meg. A térség település neveit a XX. század határváltozásai nem hagyták érintetlenül. Ezért vált szükségessé egy helységnévjegyzék, amely a korhű elnevezés mellé a település ma használatos nevét társítja, így igyekezve a XXI. századi térképekre is ráhelyezni az eseményeket.

BIBLIOGRAFIA

- Balla* 2000. *Balla Tibor: A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914.* Budapest, 2000.
- Berkó* 1928. A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. *Berkó István.* Budapest, 1928.
- Budapesti huszárezred A m. kir. budapesti 1. honvédhuszárezred és m. kir. népfelkelő huszárosztály története. 1869–1918. Budapest, 1927.
- Conrad* 1923. *Feldmarschall Conrad (Franz Conrad von Hötzendorf): Aus meiner Dienstzeit 1906–1918.* 4/1. Bd. Wien, Leipzig, München, 1923.
- Daniloff* 1925. *Jurij Nikiforovič Daniloff: Russland im Weltkriege 1914–1915.* Jena, 1925.
- Farkas* 1981. *Farkas Márton: Lemberg. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciában augusztus 15–szeptember 25. Hadtörténelmi Közlemények, XXVIII. (1981) 2. sz. 167–207. o.*
- Fejes* 2000. *Fejes Sándor: A magyar királyi 7. honvéd huszárezred története a dokumentumok tükrében 1874–1920.* Pápa, 2000.
- Fröhlich* 2012. *Fröhlich Dávid: Huszárok, előre! Magyar sereglovasság a II. világháborúban.* Nagykovácsi, 2012.
- Gyakorlati szab. 1900. Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvéd lovasság számára. II. rész. H. n., 1900.
- Háray* 1940. *Háray Aladár: Visszaemlékezés 1914-re. Magyar Katonai Szemle, 10. (1940) 2. k. 316–325. o.*
- Julier* 1931. *Julier Ferenc: Bruszilov. Magyar Szemle, 11. 1931. 1–4. sz. 298–304. o.*
- Kassay Farkas* 1938. *vitéz Kassay Farkas László: Az 5. honvéd lovashadosztály műszaki tevékenysége a világháborúban. In: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban 1914–1918. Szerk. Jacobi Ágost. Budapest, 1938. 362–369. o.*
- Kranzieritz* 2015. *Kranzieritz Károly: A pécsi 8. huszárezred a világháború első napjaiban. In: A hadtudomány és a 21. század 2015. Tanulmánykötet. Szerk. Berki Gábor, Szelei Ildikó. Budapest, 2015. 57–70. o.*
- Ungvári* 2014. *Ungvári Krisztián: Tettesek vagy áldozatok? Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből.* Budapest, 2014.
- Lugosi – Kiss* 2009. *Lugosi József – Kiss Gábor: Volt egyszer egy huszárezred. A m. kir. zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred története. Budapest–Zalaegerszeg, 2009.*
- Magyar huszár A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk. *Ajtay Endre – vitéz Péczely László.* Budapest, 1936.
- Névkönyv A magyar királyi Honvédelmi Ministerium, Honvédség és a m. kir. Csendőrség névkönyve. Budapest, 1882–1914.
- Pilch* 1914. *Pilch Jenő: Ausztria és Magyarország hadserege.* Budapest, 1914.
- Tempel* 1930. *Tempel Ferenc dr.: Szemelvények Dr. Tempel Ferenc háborús feljegyzéseiből. Magyar Katonai Közlöny, 18. (1930) 280–290. o.*
- Világháború I. A világháború 1914–1918. I. k. Szerk. a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1928.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténeti Levéltár
AKVI	Tiszti minősítési lap
HFP	Honvéd Főparancsnokság
Tgy.	Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye
Tgy. 298.	Kreybig von Rudolf: A m. kir. 5. lovas hadosztály tevékenysége Satanow-Gorodok térségében. 1914. aug. 12–21.
Tgy. 459.	E. Tihockij: Az osztrák–magyar lovasság (5.h.lov.ho.) rohama a 2. összevont kozákhadosztály ellen, Gorodok helységeknél, 1914. év augusztus hó 4.–17.
Tgy. 912.	Rudnyánszky Ferenc: A gorodoki lovasroham és a satanovi éj 1914. aug. hó 17. és 18-án. (Szemtanú leírása) [Budapesti 1. honvéd huszárezred, 5. századának alantos tisztjeként vett részt a rohamban].
Tgy. 947.	Botka József: Gorodoki csata és a satanowi éjjeli rajtaütés (Szemtanú leírása) [Pápai 7. honvéd huszárezred tisztjeként vett részt a lovasrohamban].
Tgy. 1071.	Lukáts Károly: Sereglovasság harca. Az 5.h.lo.ho. lovasroham 1914 aug. 17-én Gorodoknál. (Szemtanú eseményleírása) [A zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred 4. századának 1. szakaszparancsnokaként vett részt a rohamban].
II.	II. fondfőcsoport, 225. fond 6. doboz
KA MKSM pk.	Kriegsarchiv Wien, Militärkanzlei Seiner Majestät parancsnok

Károly Kranzieritz

THE CAVALRY ATTACK OF GORODOK AND ITS ANTECEDENTS

The Operation of the Fifth Honvéd Cavalry Division in Russian Territory in the First Days of the World War

Summary

The paper presents the operation of the Fifth Hungarian Royal Honvéd Cavalry Division in the first month of World War I. More precisely it examines a smaller section of the period, namely the heroic cavalry attack of the division at Gorodok on 17 August. The attack gave front-line baptism to the division and secured a place for the unit in the history of Hungary and in that of the world war.

The study analyses the cavalry division's deployment to Galicia, the beginning of the reconnaissance, the cavalry attack and the retreat which followed the attack. The paper pays special attention to the decisions of Lieutenant General Ernő Froreich, commander of the division, and to those of his staff. The author tries to explore, among others, the considerations that brought the Hussars, a unit basically belonging to the light arm of the cavalry branch, into the target of the machine guns scanning the unexplored and well-built Russian defence lines. Considering that the 15th Imperial and Royal Cavalry Brigade, involved to the division in the deployment area, took up fighting against the Russian left wing without horses, on foot.

The cavalry attack at Gorodok and the following retreat caused significant losses, putting out of action one of the strongest cavalry divisions, if not the strongest one, of the Austro-Hungarian Monarchy.

Károly Kranzieritz

DER KAVALLERIEANGRIFF VON GORODOK UND SEINE VORGESCHICHTE

Die Tätigkeit der 5. Honved-Kavalleriedivision in den ersten Tagen des Weltkrieges auf russischem Gebiet

Resümee

Die Studie stellt die Tätigkeit der ungarischen königlichen 5. Honved-Kavalleriedivision im ersten Monat des Ersten Weltkrieges vor, genauer einen kleineren Teil dieser Tätigkeit: den heldenhaften, als Feuertaufe geltenden Kavallerieangriff der Kavalleriedivision am 17. August in Gorodok, mit dem sie sich in der ungarischen, aber auch in der Geschichte des Weltkrieges verewigte.

Die Studie untersucht den Aufmarsch der Kavalleriedivision in Galizien, den Beginn der Aufklärung, den Kavallerieangriff und den anschließenden Rückzug. Dabei schenkt sie den Entscheidungen von Generalleutnant Ernő Froreich – Kommandant der Division – und seines Stabes besondere Aufmerksamkeit. Sie sucht unter anderem Antwort auf die Frage, aufgrund welcher Überlegung die grundsätzlich zur leichten Truppengattung der berittenen Waffengattung gehörenden Husaren ins Visier der Maschinenpistolen gekommen sein könnten, die die nicht ausgekundschafteten und gut ausgebauten russischen Verteidigungslinien beobachteten. Angesicht dessen, dass die k. u. k. 15. Kavalleriebrigade, die auf dem Aufmarschgebiet in die Kriegsordnung der Division gekommen war, vom Pferd absteigend, zu Fuß den Kampf gegen den russischen linken Flügel aufnahm.

Der Kavallerieangriff von Gorodok und der anschließende Rückzug führten zu herben Verlusten, und dies machte eine der stärksten – oder sogar stärksten – Kavalleriedivisionen der Monarchie Österreich-Ungarn kampfunfähig.

Károly Kranzieritz

L'ATTAQUE DE CAVALERIE DE GORODOK ET SON CONTEXTE

Actions de la 5e division hongroise de cavalerie sur le territoire russe dans les premiers jours de la Première Guerre mondiale

Résumé

L'étude présente les actions de la 5e division royale hongroise de cavalerie durant le premier mois de la Première Guerre mondiale, en particulier le baptême de feu de la division à Gorodok le 17 août : avec cette attaque de cavalerie héroïque, la division est entrée non seulement dans l'histoire hongroise, mais également dans celle de la Grande guerre.

L'étude examine la mise en place de la division de cavalerie en Galicie, le départ de la reconnaissance, l'attaque de cavalerie et la retraite qui l'a suivie avec une attention particulière aux décisions prises par le commandant de la division, le général de division Ernő Föreich et son état-major. L'auteur cherche la réponse, entre autres, à la question de savoir comment cette cavalerie légère a pu se retrouver dans la ligne de mire des mitrailleuses pointées sur les lignes de défense russes qui furent solides et qui n'ont pas fait l'objet d'une reconnaissance. D'autant plus, que la 15e brigade de cavalerie impériale et royale, qui fut intégrée dans l'ordre de bataille de la division sur la base d'opérations, a descendu de cheval et combattu à pied l'aile gauche russe.

L'attaque de cavalerie de Gorodok et les pertes importantes dues à la retraite qui l'a suivie ont mis hors de combat l'une des plus fortes divisions de cavalerie de la Monarchie austro-hongroise, si ce n'est la plus forte.

Карой Кранциеритц

КАВАЛЕРИЙСКАЯ АТАКА И ПРЕДШЕСТВУЮЩИЕ СОБЫТИЯ В ГОРОДОКЕ.

Военная деятельность 5-ой кавалерийской дивизии в первые дни мировой войны на российской территории

Резюме

Исследование представляет военную деятельность венгерской королевской армии 5-ой оборонной кавалерийской дивизии в первый месяц первой мировой войны. И из этого небольшой отрезок крещения огнем кавалерийской дивизии, которая совершила героическую кавалерийскую атаку у Городока 17-ого августа, вписавшую тем самым себя не только в венгерскую, но и в историю мировой войны. Исследование рассматривает Галицкое шествие кавалерийской дивизии, начало разведки, кавалерийскую атаку и последующее за этим отступление. Обращая особое внимание на решения командира дивизии, генерал-лейтенанта Эрнё Фореих. Среди прочего в поисках ответа на вопрос о том, что в основном принадлежащая к легковооружённого конному ряду войск по каким соображениям попала под перекресток, неразведанной и хорошо оснащённой русской оборонных линий, находящихся под прицелом пулемётов. Учитывая, что 15. императорская и королевская кавалерийская бригада попала в район шествия дивизионного строя, воины соскочив с лошадей вступили в пешеходный бой против левого крыла русской армии.

Кавалерийская атака в Городоке и последующее за этим отступление вызвало значительные потери, сделали небоеспособной одну, если не самую сильную кавалерийскую дивизию Австро-Венгерской монархии.

A PRZEMYŚLI ERŐDBEN MEGJELENT TÁBORI ÚJSÁGOK, 1914–1915*

„A harcban álló katonák maguk is gondoskodnak szellemi szükségleteikről, újságok alakjában. A lövészároknak sajtótermékei a történelem legérdekfeszítőbb és hasonlíthatatlanul érdekes dokumentumai lesznek. A jövő történetírójának eme újságok értékes adatokat nyújtanak a katonák szelleméről, a világháború nagy epochájában a néphadsereg sajátos vonásairól.”¹ Az első világháború hadműveleteinek megindulása után néhány hónappal egy új műfajú katonai sajtó alakult ki. Az alakulatok által készített tábori újságok – korabeli szóhasználattal „lövészárok-újságok” – az idő múlásával egyre nagyobb számban kerültek kiadásra. Míg 1914-ben alig pár darab létezett, addig 1917–18-ban a számuk megsokszorozódott.² A tartalmukban és megjelenésükben rendkívül változatos lapok azonos célokkal készültek: a messze idegenben anyanyelven írni és olvasni; a hazától távol lévő katonák között az összetartozás érzését erősíteni; a háború borzalmi között szórakoztatni, mosolyt csalni az arcokra. E tábori újságok nemcsak a gondtalan percek jelentették a katonáknak, tájékoztatták őket a frontszakaszon kívüli világ történéseiről is. „Bajtársak! Ez az újság a hivatalos harctéri jelentést közli, híreket hoz a legutolsó harcokról, híreket a nagyvilágból, hoz humoros részt, közöl elbeszéléseket, és gondoskodik arról, hogy ti is tudjátok, mi történik odakünn a nagyvilágban.”³

A lapok kiadása karitatív célokat is szolgált. Az árusításból befolyt összeggel az elesett katonatársak özvegyeinek és árváinak segélyezésére létrehozott alap vagyonát folyamatosan gyarapították, mivel a lapok előfizetőinek száma állandóan növekedett. A tábori újságok közvetítésével számos gyűjtőakciót szerveztek a katonai egységeken belül. A szervezett gyűjtések mellett az egyéni és a közösségi hozzájárulások is e nemes célt szolgálták, az adakozók neveit a tábori újságok külön rovatban közölték.

A tábori újságokat általában háromféleképpen állították elő: 1. a harctéren szerkesztették és egy hadtápterületi város nyomdájában nyomtatták; 2. a harctéren szerkesztették és tábori nyomdában nyomtatták; 3. a harctéren kézzel vagy írógéppel írták, és könyvnyomatos eljárással (litográfia) vagy egyéb eszközzel (például hektográf)⁴ sokszorosították.

* A közlemény a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum *A przemysli katasztrófa és a gorlicei áttörés 1915* című nemzetközi tudományos konferenciáján 2015. május 14-én elhangzott előadás javított, bővített, jegyzetekkel ellátott változata.

¹ *Képes Újság*, 1917. május 20. 228. o.

² Az 1930–1940-es években Lukács József és Nyáry László kísérletet tettek a téma feldolgozására, munkájukban összeállították az általuk ismert kiadványok bibliográfiáját. Azonban írásaik nem teljeseek, hiszen mind a mai napig kerülnek elő általuk nem közölt tábori újságok. A Hadtörténelmi Múzeum (HTM) gyűjteményeiben őrzött tábori újságokat feldolgozta: Tóth 2000.

³ *Tábori Újság a 145ik dandár katonái számára*, 1917. április 1. 1. szám. Lelőhelye: HTM Könyvgyűjtemény, Y 149.

⁴ Sokszorosító készülék, melynek lényege, hogy koncentrált anilinviolet-oldat írást zselatinrétegre visznek át és az így átvitt negatívokat vonják le kisebb-nagyobb példányszámban. Az ezzel a technikával sokszorosított lapokon az írás jellegzetesen lila színű.

Az első világháború tábori újságjait a legjobban hadrendi szervezeti egységeket követve lehet bemutatni. A hadseregtől a századig nagyon sok seregtest, csapattest és alakulat rendelkezett saját újsággal. A hadsereg- és hadosztály-lapok jellemzően többnyelvű kiadványok voltak, és főleg hivatalos közleményeket tartalmaztak.

A császári és királyi 1., 2. és 3. hadsereg már a világháború első hónapjaiban, 1914 őszén megjelentette saját lapját. A császári és királyi 1. hadsereg katonalapja című kiadványt saját tábori nyomdában nyomtatták és hetente kétszer, magyar, német, cseh és lengyel nyelven került kiadásra.⁵ A császári és királyi 2. hadsereg katonalapja számait esetenként, fontosabb hadi események idején készítették el. A német és magyar mellett románul, horvátul, szlovákul, csehül és lengyelül is olvasható volt.⁶ A császári és királyi 3. hadsereg katonai lapját kezdetben tábori nyomdában, majd egy kassai nyomdában állították elő, számait németül és magyarul is olvashatták az egységben szolgálók.⁷ Tábori nyomdában készítették a császári és királyi 4. hadsereg tábori újságját, amely jóval később, csupán 1916 májusában indult. A naponta megjelenő sajtótermékek fele részben magyar, fele részben német nyelven került kiadásra.⁸ A honvéd gyaloghadosztályok nyomdatermékei közé tartozik a Przemyslben kiadott *Tábori Újság*, amely ismereteink szerint a legkorábbi megjelenésű, illetve a legtöbb számot megért magyar nyelvű tábor lap.⁹

Tetszetős kivitelű, nyomdatechnikával sokszorosított lappal büszkélkedhetett a császári és királyi 32. gyaloghadosztály, amely 1916. december 24. és 1917. július 30. között *Képes Hadiújság/Illustrierte Kriegszeitung* címmel adott ki újságot, havonta háromszori megjelenéssel. A magyar és német nyelvű kiadványt Budapesten, a Franklin Társulat nyomdájában nyomtatták.¹⁰ A fennmaradt tábori újságok¹¹ többsége ezredek kiadásában, jellemzően magyar nyelven jelent meg.

Jól szerkesztett tábori újság volt például a kassai 9. honvéd gyalogezred által kiadott *Kilences Honvédek*, a miskolci 10. honvéd gyalogezred által kiadott *10-es Honvéd*, a szatmári 12. honvéd gyalogezred által kiadott *Szatmári Honvédek*, a beszercebányai 16. honvéd gyalogezred által kiadott *A 16-os Honvéd* című lap.

A császári és királyi ezredek is érdekes kiadványokkal szórakoztatták katonáikat. A kassai 34. gyalogezred lapja a *Vilmos Bakák Lapja*, a munkácsi 65. ezred kiadványa a *Ludwig baka* címet viselte. A császári és királyi 37. gyalogezred V. zászlóalja két lappal is büszkélkedhetett. A *Harminchetes Újság* című lap mellett egy magyar és német nyelvű vicclapot is kiadtak. A *Nágói Hírlap* címéből kitűnik, hogy az olasz hadszíntéren készítették.¹² A népfelkelő ezredek hasonló kiadványait képviseli például a debreceni 3. honvéd népfelkelő ezred *Stochodi Oroszlán* címmel kiadott tábori vicclapja, amely vasárna-

⁵ Lukács 1943. 48. o.

⁶ Uo. A Hadtörténeti Múzeumban őrzött két példány eltérő nyomdatechnikával készült. Az 1914. november 28-án kiadott ismeretlen számú (szakadás miatt nem olvasható) példány (HTM 72.505.1/Nyt.) írógépen írt, litografált; az 1915. március 5-én kiadott 17. szám nyomdatechnikával sokszorosított példány (HTM 1656/Nyt).

⁷ Lukács 1943. 48. o. A Hadtörténeti Múzeum magyar és német nyelvű számokat is őriz: *Soldatenblatt der 3. Armee Nr. 2.*, 1914. november 15. (TM 0923/Nyt.); 1914. november 24. (HTM 1652/Nyt.); 1914. november 25. (HTM 1654/Nyt.); *A 3. hadsereg katonai Lapja*, 1914. november 28. (HTM 1653/Nyt.).

⁸ Lukács 1943. 48. o.

⁹ A kiadványról a későbbiekben még részletesen szólok.

¹⁰ Lukács 1943. 49. o. HTM Könyvgyűjtemény, Y 167.

¹¹ Lukács 1942. 45–101. o.

¹² Tóth 2000. 111–112. o.

ponként jelent meg. A tábori újságok sokféleségét bizonyítja az *Őrzaszlóalj* című tábori újság, amely a Pozsony vármegyei Somorján létesített hadifogolytábor őrzését ellátó egység lapja volt 1914-ben. Összesen 9 száma ismert.¹³

A harctéri körülmények között készült litografált (könyvnyomatos) vagy kézzel írt, alig néhány példányos tábori újságok mind külső megjelenésükben, mind belső tartalmukban igyekeztek a polgári sajtó termékeit utánozni. Címlapjukon megadták a lap címét, a kiadás évét, dátumát vagy lapszámát, a megjelenés idejét, a lap árát. Ritkán tüntették fel az alakulat megnevezését, leginkább a tábori postaszámmal utaltak a kiadóra. A hiányos adatközlésre magyarázatot adhat, hogy ezek az adatok akkor nem is voltak lényegesek, hiszen az alakulat újságját elolvasó katonák számára mind ismertek, egyértelműek voltak.

A világháború tábori lapjaiban az újságírás minden műfaja teret kapott. A tudósítások és hadijelentések mellett szép számmal jelentek meg az olvasók által beküldött versek, műkritikák, szépirodalmi próbálkozások. Természetesen nem hiányozhatott a harctéri humor sem. A sajtótermékeket illusztrációval tették színesebbé. Az ezred jellegzetes és híres alakjairól, tisztikarának és legénységének tagjairól készített karikatúrák, kisebb rajzok törték meg a szöveges rész egyhangúságát. A nyomdában sokszorosított lapokat a harctéren készült fényképekkel tették még érdekesebbé.

Az egyes lapok megjelenésére és kiadására vonatkozó pontos információk nélkül a tábori újságok teljességre törekvő mai feldolgozása már nem lehetséges. Számos újság egykori meglétéről csupán információnk van, példányt nem ismerünk belőle.¹⁴ Ezért is nehéz megmondani, hogy a világháború idején mennyi tábori újság létezett. Ma a hadifogolytáborokban készült lapokkal együtt a magyar vonatkozású tábori újságok számát 100–110 közöttire becsljük.¹⁵

A legismertebb magyar nyelvű tábori újság a galíciai Przemysl erődjében szerkesztett *Tábori Újság*, amely 1914. október 4-én jelent meg először és egészen az erőd feladásáig, 1915. március 22-ig létezett. Ez idő alatt összesen 141 szám látott napvilágot. Ez a tábori újság több szempontból is kiemelt figyelmet érdemel. Egyrészt megjelenési körülményei miatt, hiszen egy, az ellenségtől körbezárt erődben, több ezer ember számára szolgált naponta újabb és újabb hírekkel, hasznos információkkal, valamint, mert a többi tábori újság közül e nyomtatvány történetéről, kiadási körülményeiről tudunk a legtöbbet. Egykori szerkesztője, dr. Molnár Kálmán¹⁶ tartalékos hadnagy, valamint cenzora,

¹³ Tóth 2000. 112. o. HTM Könyvgyűjtemény, Y 1668.

¹⁴ Ismeretes például, hogy a császári és királyi 38. gyalogezred özvegy- és árvaalapja javára ugyancsak kiadott egy tábori lapot. Első száma 1918. szeptember 15-én jelent meg. A szerkesztőbizottság tagja volt Székely Aurél, a *Pesti Hírlap* munkatársa, Gönczöl Imre százados, valamint Kun Andor önkéntes. Sem az újság címét, sem a megjelenés idejét nem ismerjük. *Pesti Hírlap*, 1918. szeptember 22. 10. o.

¹⁵ Tóth 2000.

¹⁶ Molnár Kálmán (Nagyvárad, 1881 – Budapest, 1961) jogász, egyetemi tanár. A nagyváradi premontrei gimnáziumban érettségizett, a nagyváradi jogakadémián és a budapesti, a berlini, a heidelbergi és a párizsi tudományegyetemen tanult. A magyar közjogról magántanári képesítést szerzett 1911-ben. Az MTA tagja 1942–1949 között. Tagságát 1989. május 9-én visszaállították. 1907–1914 között az egri érseki jogakadémián a magyar közjog tanára, az I. világháborúban katonai szolgálatot teljesített a körülrzárt Przemyslben. Az orosz hadifogságból 1918-ban tért haza. Heves vármegye főjegyzője (1921–1925), majd a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a magyar közjog tanára (1925–1944); közben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja (1929–1930 és 1941–1942). 1944-ben a nyilasok a nagykanizsai internálótáborba zárták. 1944–1945-ben a Polgári Demokrata Párt (PDP) tagjaként az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője és a PDP politikai bizottságának tagja (1944–1947). A Pázmány Péter Tudományegyetemen a magyar alkotmányjog tanára 1949-ig. (http://mtdportal.extra.hu/ADATBANK/A_MAGYAR_TARSADALOM_LEXIKONJA (A letöltés időpontja: 2015. július 10.)

dr. Geöcze Bertalan¹⁷ százados jóvoltából – mindketten közreadták visszaemlékezésüket¹⁸ – részletekig ismeretes a lap története. Molárnak köszönhető, hogy több hazai közgyűjtemény is őriz a lap számaiból összeállított egy-egy teljes sorozatot.¹⁹ Közlése szerint az erőd feladásakor a katonák elégették a náluk lévő, gondosan összegyűjtött példányokat, de ő a félrerakott-megmaradt számokat elrejtette egy pincében, amelyeket hadifogsága után Magyarországra szállított.²⁰ Az összes megjelent szám birtokában megismerhetjük az ellenségtől körbezárt Przemysl falai közt zajlott hétköznapi életet. Példaként említhető, hogy a lapban rendszeresen hírt adtak a szegedi honvéd zenekar térzenéjének időpontjáról, eljegyzésről, jótékonyági gyűjtések és koncertek szervezéséről. Az élelmiszerek hatósági árszabása is itt kapott publicitást. De nemcsak a köznapi történésekről informáltak, beszámoltak az aktuális hadi eseményekről is, ezért az erőd átadása előtt megsemmisített hadművelési iratokat és feljegyzéseket részben pótolják az itt közölt írások. A lapnak irodalomtörténeti jelentősége is van, e helyen jelentek meg először nyomtatásban Gyóni Géza,²¹ tragikus sorsú költőnk háború ihlette versei.

Az első magyar nyelvű tábori újság létrejött a 1914 őszi Przemysl városában kialakult rendkívüli körülménynek volt köszönhető. Amikor 1914 szeptemberében az erődöt a cári orosz csapatok körbezárták, megszakadt a külvilággal az érintkezés. A tábori posta nem működött, az erődbe nem jutottak el a levelek, újságokat is csak a szerencsésen leszálló repülőgépek hoztak magukkal. A külvilággal való egyetlen érintkezést a táviró jelentette. A beérkező híreket a várparancsnokság vezérkari osztályán összegezték, majd az eligazítások során az alárendelt parancsnokságok tisztjei számára felolvasták. Az általuk készített jegyzetekből értesülhettek alárendeltjeik a külvilág eseményeiről. Így azonban nagyon lassan és hiányosan jutottak a hírek a nyilvánosság elé. A Magyarországot ért orosz támadásról szárnyra kapott kósza hírek a katonák között nagy nyugtalanságot okoztak, ezért szükségessé vált a hivatalosan érkező hírek közzététele.

¹⁷ Geöcze Bertalan, szendrői (Szombathely, 1886 – ?), ügyvéd. Középiskoláit Miskolcon, jogi tanulmányait Kassán és Budapesten végezte. Az I. világháborúban vezérkari századosként szolgált Przemyslben, majd orosz hadifogságba került három évre. Hazatérte után ügyvédi irodát nyitott. Számos szakmai és társadalmi egyesület vezetőségi tagja. A *Nemzetközi Jog Tára*, a *Magyar Jogi Szemle*, valamint a *Vegyes Döntőbizottsági Határozatok Tára*. Budapest, 1916. január-december című kiadványok szerkesztője. A Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetség (NYUKOSZ) és a budapesti francia követség jogtanácsosa. Ügyvédi irodája főleg nemzetközi jogi perekkel és részvénytársasági joggal foglalkozott. *Kerkápoly* 1930. 615. o.

¹⁸ Molnár 1933. és Geöcze 1922.

¹⁹ Hazánkban a nemzeti könyvtár mellett a Hadtörténelmi Levéltár és a Hadtörténelmi Múzeum is őrzi a *Tábori Újság* egy-egy teljes sorozatát. A múzeumi példány további különlegessége, hogy a tulajdonbélyegző alapján egykor Molnár Kálmán tulajdonában volt, aki 1937-ben, talán a Magyar királyi Hadtörténelmi Múzeum megnyitásának hírére ajándékozta az intézménynek. Molnár egy-egy teljes sorozatot juttatott még az Egri Egyházmegyei Könyvtárnak (ma: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger) és az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának (ma: Pécsi Tudományegyetem Könyvtára). *Molnár* 1933. 54. o.

²⁰ Molnár 1933. 22. o.

²¹ Gyóni Géza Áchim (Gyón, 1884 – Krasznójarszk, 1917. június 25.) költő, újságíró. Tanulmányait Szarvason, Békéscsabán, 1902-től a soproni evangélikus teológián végezte. 1903-tól a *Nyugat-magyarországi Hirdető* munkatársa, majd Gyónon jegyzőgyakornok. 1910-től a *Soproni Napló*, majd a szabadkai *Bácskai Hírlap* munkatársa. 1914-ben bevonult katonának, Przemyslénél orosz fogságba esett és a hadifogságban halt meg. *Benedek* 1965. 1. k. 414–415. o.

1914. szeptember utolsó napjaiban²² jelent meg először a *Kriegsnachrichten* című hivatalos lap, amelyben a nyilvánosságra hozható híreket adták közre minden megjegyzés nélkül. A lengyel ajkú lakosság és katonaság részére lengyelül is kinyomtatták. A *Wiadomości wojenne* című kiadvány híreiben, terjedelmében azonos volt a némettel, gyakran annak a hátoldalára, de volt, amikor külön lapra nyomtatták. A német és lengyel nyelven kiadott hivatalos kiadvány időben tehát megelőzte a magyar nyelvű lapot, később egymás mellett jelentek meg.²³

A német és a lengyel nyelvű nyomtatott közlemények nem jelentettek kielégítő megoldást, ugyanis a nagyszámú magyar katonaság nem értette az idegen szöveget. Ismeretes, hogy 1914. október 2-án, a magyar királyi 23. gyaloghadosztály tisztí étkezdejében merült fel az a gondolat, hogy a beérkező híreket magyarul is kinyomtassák. A jelenlévők végül arra az elhatározásra jutottak, ha már egyszer úgyis lefordítják a hivatalos közleményeket, készítenek egy önálló magyar újságot. Dr. Molnár Kálmán hadnagy magára vette a szerkesztés és a vezércikkek megírásának feladatát, Geőcze Bertalan százados vállalva az újságért a felelősséget, megszerezte a várparancsnokság engedélyét. A cenzori feladatokat is ő végezte.²⁴

Az első szám viszonylag rövid előkészítő munkát követően, két nappal később meg is jelent 600 példányban. Molnár Kálmán első cikkében e szavakkal köszöntötte az új kiadványt: „...és Przemyslben megjelenik az első magyar lap, hogy hírt adjon nekünk mindarról, ami bennünket érdekel. Fogadjátok szívesen ezt a lapot és úgy viseljétek magatokat, hogy ennek a lapnak minden száma magyar dicsőségről adhasson hírt. Úgy viseljétek magatokat, hogy ha majd a mi magyar zászlónkat »Fújja a szél, Fújja, Hazafelé fújja«, akkor elvisszük magunkkal ezeket a lapokat, mint a mi hűséges magyar szívünk, katonai erényeink beszédes tanújelét.»²⁵ A *Tábori Újság* első számát még 140 követte. A przemysli erőd közel hat hónapos ostroma alatt mindig új hírekkel szolgálva, a lap hétfő kivételével naponta megjelent, egészen a vár feladásáig.²⁶ Nevezetes események, katonai győzelmek idején rendkívüli kiadással²⁷ jelentkeztek. December 25-én, karácsonykor dupla terjedelmű számmal kedveskedtek olvasóiknak.²⁸ A 100. szám²⁹ Geőcze Bertalan Levél a szerkesztőhöz című írásával kezdődött, amelyben köszönetet mondott Molnárnak a színvonalas újság szerkesztéséért, majd a február 1-jén landolt repülőgép által hozott újságok cikkeiből közölt válogatást. Az ünnepi számban a hadi hírek mellett helyet kapott Gyóni

²² Fennmaradt 2. száma 1914. szeptember 30-án jelent meg.

²³ A Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteménye őriz egy kötetet, amely tartalmazza a *Kriegsnachrichten*, a *Wiadomości wojenne* és a *Tábori Újság* számainak nem teljes sorozatát. Utolsó, német nyelvű lapja a 147. (1915. március 15.), a lengyelé a 140., a magyaré a 138. szám (mind a kettőt március 8-án nyomtatták). A kötet Kováts Arthur Elek tulajdonából került a Múzeumba az 1930-as években. HTM Könyvgyűjtemény, Y1856.

²⁴ Molnár 1933. 6. o.; Geőcze 1922. 41. o.

²⁵ *Tábori Újság*, 1914. október 4. 1. sz.

²⁶ Az 1–26. számig a lap címe alatt szerepelt az alábbi szöveg „Megjelenik lehetőleg naponta a cs. és kir. várparancsnokság jóváhagyásával.”

²⁷ 1914. november 22-én két szám is megjelent. A 40. szám a szokásos kiadás volt, míg a 41. szám döntő győzelmekről adott hírt. Hasonló módon 1915. február 23-án is két szám jelent meg. A 117., szokásos kiadás mellett a 118. szám 100 000 orosz hadifogoly cím alatt közölte a legújabb diadalról szóló beszámolót.

²⁸ A karácsonyi szám kiadásáról Geőcze azt írta, hogy a színes betűkkel nyomtatott oldal nemzetiszínű lett. A fennmaradt példányokon ez nem látszik. Geőcze 1922. 118. o.

²⁹ *Tábori Újság*, 1915. február 4.

Géza Varsó felé című verse, valamint a február 3-án megtartott jótékonyági hangversenyéről írt beszámoló.

A lap kiadásának további érdekessége, hogy két alkalommal is előfordult, hogy a már kinyomtatott példányok terjesztését a cenzúra betiltotta, és néhány kivétellel valamennyit megsemmisítették.³⁰ De aznap sem maradtak újság nélkül a katonák, mert új vezércikkkel még egyszer kinyomtatták. Az 1914. november 1-jén megjelent eredeti, 24. szám vezércikke a Kiskunhalasról vasúton Przemysl-be „látogató” 44 személy érkezéséről tudósított, akik az erődben szolgáló fiaikat szerették volna felkeresni. A váratlanul érkező vendégek híre minden bizonnyal alaposan felkavarta volna a védősereg hangulatát, ezért döntöttek a tiltás mellett. A módosított szám első helyén Várnai Dezső őrmester Hősök sírján című írása kapott helyet. A többi közleményt változatlanul hagyták, a Hadi hírek és a költemény azonos a két variációban. A 35. (1914. november 17.) szám ugyancsak két kiadásban készült el, itt is a közölt vezércikk miatt kellett új kiadást készíteni. Az Orosz fogás című, az egész oldalt elfoglaló publikációban egy magyar nyelvű, az erőd katonáinak szánt orosz röplap szövegét közölték le. A orosz magyarsággal írt propaganda szöveg az oroszok győzelmeiről szólt, és ellenszegülésre buzdította a magyar katonákat. A röplapra adott elutasító választ alatta olvashatták a katonák. A módosított számban a röplap szövege már nem került bele az újságba, a feleletben csupán általánosan utaltak annak tartalmára.

A lap eladásából származó jövedelmet a november 7-i számtól kezdve szánták jótékony célú felhasználásra. Közel egy hónapig Molnárék a bevételt a „katonák karácsonyfájára” ajánlották fel,³¹ de be kellett látniuk, hogy a karácsonyig összegyűjthető összeg³² kevés lenne több tízezer katona megajándékozására, ezért a *Tábori Újság* szerkesztősege is csatlakozott ahhoz a kezdeményezéshez,³³ amely egy segélyalap létrehozására szólította fel az erődben szolgáló magyar katonákat. 1914. december 8-tól a lap tiszta jövedelmét az erőd védelmében hősi halált halt magyar királyi honvédek és népfelkelők özvegyeinek és árváinak támogatására fordították.³⁴ Megjelenésének hat hónapja alatt a *Tábori Újság* 5030 koronát jövedelmezett.³⁵

Az újságot az erőd Knoller és Fia nyomdájában sokszorosították. Az induláskor némi nehézséget jelentett, hogy a betűkészlet nem volt megfelelő a magyar szöveg nyomtatására, illetve nem állt rendelkezésre kellő számú szedő. Őket a különböző csapatoktól kellett egyenként felkutatni és a nyomdába vezényelni.³⁶ A két nyomtatott oldalú, egy lap terjedelmű újságot 10 fillérért árusították, az előfizető katonák 4 fillérért kapták.

³⁰ Molnár 1933. 65. és 68. o. A Hadtörténeti Múzeumban őrzött sorozatban megvannak a betiltott, illetve a pótlásukra kiadott számok példányai is. Molnár saját kezűleg írta rá a két darabra: „Betiltott szám.” HTM Könyvgyűjtemény, L 266.

³¹ A 27–53. számokon a főcím alatt feltüntették a lap bevételének felhasználását. „A lap tiszta jövedelmét a katonák karácsonyfájára fordítjuk.”

³² A 27–53. szám bevétele 651 korona 16 fillér volt. *Tábori Újság*, 1914. december 6. 53. sz.

³³ Erről később még szólnok.

³⁴ Az 54. számtól (1914. december 8.) a 141. számig (1915. március 22.) e cél megnevezésével jelent meg a lap.

³⁵ Molnár 1933. 22. o.

³⁶ *Geőcze* 1933. 41. o.

A lap első néhány száma Rosenfeld M. G.,³⁷ majd Knoller Hirsch kiadásában jelent meg.³⁸ A szerkesztőség helyileg az első 33 szám idején a vasúti pályaudvaron, később a Royal szálloda egyik szobájában dolgozott.³⁹

A *Tábori Újság*ot a körülmények ellenére mindvégig jó minőségű újságpapírosra tudták nyomtatni, a papírkészlet a vár feladásáig kitartott. Az utolsó hónapokban az újság fejlesztésére, példányszámának emelésére már nem gondolhattak, a növekvő igények ellenére az újabb előfizetések elfogadására nem volt lehetőség az alapanyag rohamos csökkenése miatt. A lap népszerűségét mutatják a példányszámok adatai: a kezdeti 600 darab hamarosan megsokszorozódott, az 1915. február 4-én kiadott 100. szám már 4400, az utolsó, 1915. március 22-i 141. számot 5200 példányban nyomtatták ki.⁴⁰

A lapot a német, a lengyel és a rutén anyanyelvű katonák is szívesen fogadták, összegyűlve hallgatták az írások fordítását. A lap kis terjedelme ellenére, a polgári sajtóhoz hasonlóan rovatokkal rendelkezett, amelyek a tábori élethez és a háborús körülményekhez alkalmazkodtak. A legtöbb szám vezércikkkel kezdődött, utána a várparancsnoksághoz érkezett közlemények szószerinti fordítását adó „Hadi hírek” következtek. A vezércikkek igen sokszínű publikációk voltak. Írtak a kolera elleni védőoltás fontosságáról,⁴¹ beszámoltak a „repülő-levelezőlapok”⁴² bevezetéséről és használatáról; a léggömb-posta⁴³ ötletéről stb. A hosszabb terjedelmű írásokat részletekben közölték.⁴⁴ A vezető írások többségét maga Molnár írta, annak ellenére, hogy számára nagyon nehéz feladat volt naponta új és érdekes írással előállni úgy, hogy könyvek nem álltak rendelkezésére.⁴⁵ A vezércikk helyét gyakran átvették a kiemelkedő fontosságú, a harci morálra pozitív hatással lévő hírek. Az előléptetéseket, kitüntetéseket, győzelmek esetén a gratuláló táv-

³⁷ Papírkereskedéssel foglalkozó helyi cég.

³⁸ 1–27. szám (1914. október 4. – november 4.); 28–141. sz.

³⁹ A lap címe alatt közölték a szerkesztőség elérhetőségét. 1–33. számon: „Szerkesztőség: A vasúti pályaudvaron”; 34–141. számon: „Szerkesztőség: Royal szálloda II. 36.”

⁴⁰ Molnár 1933. 21. o.

⁴¹ *Tábori Újság*, 1914. december 22. 66. sz.

⁴² *Tábori Újság*, 1915. január 8. 78. sz. 1915. januárban a várparancsnokság levelezőlapokat bocsátott ki azzal a céllal, hogy a védősereg tagjai hozzátartozóik számára hírt adhassanak magukról. A kezdetben 30 000 példányban nyomtatott lapokat 50 fillérért árusították, melynek bevételeivel a hősi halált halt pilóták családtagjait kívánták támogatni. A repülő-levelezőlapok használatáról az 1915. évi 9. számú várparancs intézkedett. Mivel a repülőgépek csak korlátozott mennyiségű levelezőlapokat tudtak szállítani, a tisztek egy, az alosztályok élelmezési létszámában lévő minden öt ember pedig együtt csak egy lapot írhatott. Az üzenetek nem tartalmazhattak semmilyen katonai információt, szigorú óvintézkedések, cenzúra után kerülhettek fel a gépekre. A lapokat „Przemysli repülőposta 1915.” (Fliegerpost Przemysl 1915.) bélyegzéssel látták el, azért, hogy filatéliai értéküket növeljék. A német nyelvű levelezőlapok hamar elkeltek, január 16-án újabb sorozatot, további 30 000 darabot adtak ki. *Geócze* 1922. 133–134. o.

⁴³ *Tábori Újság*, 1915. január 13. 82. szám. A külvilággal való kapcsolattartásra találták ki, hogy a kicsi, könnyű csomagban elhelyezett levelezőlapokat léggömbökkel bocsátották útjukra. Az elképzelés szerint a kedvező légáramlat és jószerencse Magyarország területére vagy az osztrák–magyar hadsereghez sodorta volna a légi küldeményt. A becsületes megtalálónak 10 korona jutalmat ígértek, ha elviszi a legközelebbi postahivatalba. A léggömb-levelezőlapok kiadására, tartalmára, cenzúrájára ugyanazon szigorú szabályok vonatkoztak, mint a repülő-levelezőlapokra. A léggömb-posta nem váltotta be a reményeket. *Geócze* 1922. 135. o.

⁴⁴ Például: *Macalik József* vezérőrnagy *Galícia erődjei a jelen háborúban* című három részben közölt írása, 85–87. sz.

⁴⁵ *Szöts* 2014. 100–101. o.

iratokat stb. itt, első helyen közölték.⁴⁶ A szerkesztőség folyamatosan törekedett a lap tartalmi fejlesztésére, ezért újabb és újabb rovatokkal jelentkeztek. Az 1914. november 27-i számban egy felhívást tettek közzé, amelyben arra kérték a katonákat, hogy a tudomásukra jutott hőstetteket pontos adatokkal írják le és küldjék el Geőcze főhadnagynak. Úgy gondolták, hogy az események történelmi megörökítése mellett az írások kedvező hatással lesznek a harci szellem megőrzésében. Ezt a felhívást a *Kriegsnachrichten* kiadványban is közzétették, ott kevés sikerrel. Viszont ezután a *Tábori Újság*ban rendszeresen megjelentek *Aranykönyv* cím alatt az erőd körüli harcokban kitűnt tisztek és legénységek példás haditetteinek ismertetései.⁴⁷ A kitüntetésben részesítettek névsorát a Magyar katonák cím alatt tették nyilvánossá.

A *Tudakozódás* rovat több tízezer katona között jelentett összeköttetést. Az itt közölt hirdetések alapján fedezték fel egymást rég nem látott rokonok, ismerősök; bajtársak közölték egymással hollétüket, vagy üzenték meg a találkozó helyszínét és időpontját. „Czébán Pál főhadnagy, 16-ik honvédmeneteszred, III. zászlóalj, 3-ik század parancsnoka (Przemysl-Festung, XII. mü) kéri Gyóni (Áchim) Gézát, értesítse, hogy azonos-e azzal a Gyóni Géza nevű jóbarátjával, ki Sopronban újságíró volt.”⁴⁸ – A hirdetésre hamarosan megérkezett a válasz is: „Czébán Pál főhadnagy Przemysl, XII. Werk.- Kedves Pálom, ugyanaz vagyok, akit gondolsz, és az öcsémnél, aki épen a Te ezreded segéd-tisztje, remélhetőleg nemsokára viszontlátlak. A régi barátsággal ölel Gyóni Áchim Géza, Festungsfeldbahn, I. Comp.”⁴⁹

Hasonló célt szolgált az erőd tábori kórházaiban ápolt sebesült és beteg tisztek névsorát közlő rovat. A *Meteorológiai jelentés* adatai a várható időjárásról tájékoztattak.

Az elszigeteltségben élő katonák számára a külvilággal való egyetlen kapcsolatot jelentették azok a repülőgépek és pilótáik, akik életüket kockáztatva újságokat, leveleket hoztak és vittek. A gépek le- és felszállásának jelentőségét bizonyítja, hogy a *Tábori Újság*ban rendszeresen közzétették a gépek érkezéséről, illetve felszállásáról, sőt, szerencsés landolásáról szóló közleményeket.

A *Tábori Újság* nemcsak a hírek közlésének feladatát végezte, de az erőd falain belül szervezett jótékonyági gyűjtések orgánumává is vált. Sztankó Zoltán népfelkelő őrmester a lap 51. számában⁵⁰ lelkes felhívással fordult a magyar katonákhoz, hogy elesett bajtársaik elárvult családjainak javára ajánlják fel fillérjeiket. A felhívás nagy hatással volt a katonákra, hiszen mindannyian átértékelték jelentőségét. Az újság eleinte minden adakozónak közölte a nevét, később ez a nagyszámú felajánlások miatt lehetetlenné vált, majd csak az elszámolásról tájékoztatott. A gyűjtés páratlan eredménnyel zárult: karácsonyig több mint 30 000 korona gyűlt össze, az 1915. március 19-i *Tábori Újság* adatai szerint az összeg túlhaladta az 56 000 koronát. Ez az összeg tartalmazta az újság, valamint a Gyóni Géza verseskötetének bevételéből származó 5000-5000 koronát. A jótékony célra össze-

⁴⁶ Például az 1914. december 3-án megjelent 50. számban leközölték Kusmanek tábornok, várparancsnok Ferenc Józsefnek, uralkodásának 66. évfordulója alkalmából, előző nap elküldött üdvözlő táviratának szövegét, valamint a Bolfras gyalogsági tábornoktól érkezett válasz szövegét.

⁴⁷ *Geőcze* 1922. 88. o.

⁴⁸ *Tábori Újság*, 1914. december 9. 55. sz.

⁴⁹ *Tábori Újság*, 1914. december 12. 58. sz.

⁵⁰ *Tábori Újság*, 1914. december 4. 51. sz.

gyűlt 53 649 korona 6 fillért repülő posta útján az utolsó napokban eljuttatták a honvédelmi miniszternek.⁵¹

E gyűjtésen kívül más karitatív akciókat is szerveztek. A várparancsnokság özvegy- és árvaalapja javára is lehetett adományokat fizetni. A segélyalapra március 8-ig beérkezett 61 000 korona tartalmazta a jótékonyági hangversenyek⁵² bevételét is. E célra fordították a „repülő-levelezőlapok”, valamint az 1915. február hó végén meghirdetett „Jótékony célú sorsjáték”⁵³ szelvényeinek⁵⁴ bevételét is. Az egybegyűlt összeget még az erőd feladása előtt a várparancsnokság elküldte a hadügyminiszternek.⁵⁵

A *Tábori Újságra* vonatkozó híreket az *Olvasóink figyelmébe* cím alatt publikálták.

Az újság hasábjain az irodalom, a költészet is helyet kapott. Molnár Kálmán erről tréfásan úgy számolt be, hogy ez volt az egyetlen rovat, amivel a szerkesztőnek nem volt gondja, a halomszámra érkezett versek között csak válogatni kellett. Az egyszerű katonák őszinte érzéseit kifejező versek mellett több igényes költemény is megjelent a lapban.⁵⁶ E helyen váltak ismertté Gyóni Géza versei, aki, mint ismeretes, az erőd átadása után a krasznajarszki hadifogolytáborba került, s ott halt meg 1917 júniusában. Neve és költészete akkor vált országos hírvé, amikor 1914 decemberében Przemyslben kiadták verseskötetét.⁵⁷ A *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* című gyűjtemény⁵⁸ egy hónapon belül 10 000 példányban kelt el és 5000 koronát jövedelmezett. Gyóni az összeget az elesett népfelkelők özvegyeinek és árváinak javára ajánlotta fel.⁵⁹ Gyóni költeményeit hamar megismerte a világ. Verseskötetének egyetlen, a költő által dedikált példányát 1914 decemberében repülőgéppel eljuttatták Budapestre Rákosi Jenő,⁶⁰ a *Budapesti Hírlap*

⁵¹ Molnár 1933. 22–23. o.; *Geőcze* 1922. 149. o.

⁵² A *Tábori Újság* beszámolt a jótékonyági hangversenyek szervezéséről. 1915. március 7-én a császári és királyi tiszti kaszinóban rendeztek zenei előadást. A német nyelvű belépőjegy megtalálható a Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtárban (HTM 2012.68.1-2/Nyt.). A hangversenyéről szóló beszámoló megjelent a *Tábori Újság* 1915. március 11-i számában.

⁵³ A császári és királyi osztrák pénzügyminisztérium táviró útján 1915. február 18-án engedélyezte a sorsjáték megszervezését, valamint a 100 000 darab egykoronás sorsjegy kibocsátását. A Kusmanek Herman gyalogsági tábornok, várparancsnok védnöksége alatt szervezett gyűjtőakció a Przemysl védelmében elesett legénység özvegy- és árva alapjának gyarapítását szolgálta. A tervek szerint 1688 nyereményt sorsoltak volna ki 30 000 korona értékben, a főnyeremény 5000 korona lett volna. A március 21-re tervezett nyilvános húzás az események következtében elmaradt. *Tábori Újság*, 1915. február 25. 120. szám; *Geőcze* 1922. 156–157. o.

⁵⁴ A szelvény magyar és német nyelvű volt. HTM Plakát- és aprónyomtatványtár, 1228/Nyt.

⁵⁵ *Geőcze* 1922. 156. o.

⁵⁶ Molnár 1933. 8. o.

⁵⁷ A kötet hirdetése az 1914. december 5-én kiadott 52. számban jelent meg először. Az előfizetéseket Piacsek Kamill 16. népfelkelő hadnagy címére kellett küldeni.

⁵⁸ A Hadtörténeti Múzeum őrzi azt a selyembe kötött kötetet, amelyet Molnár Kálmán Gyóni Gézától személyesen kapott. Baráti kapcsolatukról a költő dedikációja tanúskodik: „Dr. Molnár Kálmán hadnagy uramnak, a »*Tábori Újság*« kitűnő szerkesztőjének tisztelettel Przemysl, 1914. dec. Gyóni Géza”. HTM Könyvgyűjtemény, C5654.

⁵⁹ *Geőcze* 1922. 92. o.

⁶⁰ Rákosi Jenő, Kremsner (Acsád, 1842. november 12. – Budapest, 1929. február 8.) író, újságíró, politikus, az MTA tagja. Publicisztikai tevékenységét a *Pesti Naplónál* kezdte. 1869-ben megalapította és 1875-ig szerkesztette a *Deák-párti Reformot*, majd ismét a *Pesti Napló* munkatársa és hat éven át a Népszínház első igazgatója volt. Több színművet írt, fordított és átdolgozott; színházában rendezőként is működött. 1881-ben megalapította a *Budapesti Hírlapot*, amelynek 1891–1925 között főszerkesztője volt. Az első világháború idején a végsőkig folytatandó háborút propagálta. *Benedek* 1965. 2. k. 563. o.

főszerkesztője számára.⁶¹ E kötet alapján 1915 márciusában az Országos Hadsegélyező Bizottság⁶² ugyancsak jótékony célból kiadta a költeményeket.⁶³

Lovas Károly polgári iskolai tanár, póttartalékos honvéd is szorgalmas versírója volt a lapnak. Összegyűjtött költeményeit az újság gondozásában Karácsonyi tűz a grániczon címmel jelentették meg.⁶⁴

Az újság szerkesztése az utolsó pillanatig folyt. Az erőd feladásának napján, 1915. március 22-én még megjelent a *Tábori Újság* rendkívüli kiadása. Itt mindenki elolvashatta Kusmanek Hermann gyalogsági tábornok az uralkodónak, március 19-én, az áttörési kísérlet kudarcáról küldött táviratát, valamint Ferenc József másnap küldött válaszát, amelyben megköszönte a sereg helytállását. Az utolsó szám hadi hírekkel zárult.⁶⁵

Az erőd elestével a *Tábori Újság* is megszűnt. A lap munkatársai a katonák többségével együtt a szibériai hadifogolytáborok egyikébe kerültek.

Szerencsére sokan közülük hazatértek, köztük Molnár Kálmán és Geöcze Bertalan, akik előrelátó gondoskodásának köszönhetően 100 év elteltével is elolvashatjuk a Tábori Újságot.

⁶¹ Gyóni Géza az alábbi dedikációval küldte el verseskötetének példányát: „Reménykedő magyaroknak küldöm át a légen, Reménykedő magyarokkal A jó Isten légyen! Przemysl, dec. 20. Gyóni Géza.” Az eredeti kötet megtalálható: HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény, 0612/Em.

⁶² Az Országos Hadsegélyező Bizottság 1914. szeptember 6-án alakult meg gróf Tisza István miniszterelnök kezdeményezésére. Tagjai sorába a magyar politikai élet szereplői tartoztak, akik különböző bizottságokban végezték jótékony célú feladataikat. Ruházati albizottsága a katonaság számára szükséges ruhaneműk gyűjtéséért és készítéséért volt felelős. Külön egység szerveződött a kórházak körüli teendők ellátására, illetve a munkanélküliség leküzdésére. A népjóléti bizottsághoz a közegészségüggyel kapcsolatban és egyéb általános népgondozó teendők tartoznak. Az Országos Hadsegélyező Bizottság számos országos akciót is szervezett, melyek közül a legismertebbek a „Fémet a hadseregnek”, a „Meleg ruha” vagy a „Könyvet a harctérre” mozgalmak. Nevéhez fűződik az Országgházban 1915 tavaszán megrendezett Had- és népegészségügyi kiállítás, melynek bevételéből a háborúban szerzett tuberkulózis szövődményeként rokkanttá vált katonákat segélyezték. Tóth 2016.

⁶³ *Lengyel mezőkön, tábornút mellett Gyóni (Áchim) Géza przemysli verseinek első itthoni (bővített) kiadása*. Kiadta az Orsz[ágos] Hads[egélyező] Bizottság Budapest, 1915. március. Budapesti Hírlap nyomdája. A verseskötet még három bővített kiadást ért meg a világháború alatt.

⁶⁴ Molnár 1933. 8. o. A megjelenésről szóló közlemény olvasható a *Tábori Újság* 1915. január 31-i 98. számában. Ebből ismeretes, hogy a füzet három ív terjedelmű volt, és nagyrészt a háború ihlette versek kerültek közlésre. A szerző saját kiadásában jelent meg, ára egy korona volt. A befolyt jövedelem egy részét a szerző a Przemysl-ben elesett hősök családtagjai segélyezésére ajánlotta föl. A verseskönyv hirdetése megjelent a *Tábori Újság*, 1915. március 11-ei 132. számában. A kötetnek egyetlen fennmaradt példánya sem ismeretes.

⁶⁵ *Tábori Újság* 1915. március 22. 141. sz.

BIBLIOGRÁFIA

- Benedek* 1965. Magyar irodalmi lexikon. I–II. k. Főszerk. *Benedek Marcell*. Budapest, 1965.
- Geőcze* 1922. *Geőcze Bertalan, dr.*: A przemysli tragédia. Budapest, 1922.
- Kerkápoly* 1930. A magyar legújabb kor lexikona. (A magyar Feltámadás könyve). Szerk. *vitéz Kerkápoly M. Emil*. Budapest, 1930.
- Lukács* 1942. *Lukács József*: A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (1715–1941). Budapest, 1942.
- Lukács* 1943. *Lukács József*: Tábori újságok az 1914–19. évi világháború alatt. *Magyar Könyvszemle*, 1943. 1. füzet. 45–54. o.
- Molnár* 1933. *Molnár Kálmán* egyetemi tanár összegyűjtött kisebb tanulmányai. II. Háborús emlékek. (A Tábori Újság.) Pécs, 1933.
- Szóts* 2014. *Szóts Zoltán Oszkár*: Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Budapest, 2014.
- Tóth* 2000. *Tóth Orsolya*: A „Harcéri fidibusz” és társai. Első világháborús magyar nyelvű tábori újságok a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária* és *Szoleczky Emese*. Budapest, 2000. 89–119. o.
- Tóth* 2016. *Tóth Orsolya*: Az Országos Hadsegélyező Bizottság. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 15. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2015. 71–94. o.

A cs. kir. pénzügyminiszteriumnak 1915 évi február hó 18-án 11.336 sz. a. kelt reudefletével engedélyezett és

Ó Nagyméltósága **burgneustädti Kusmanek Hermann** várparancsnok, gyalogsági tábornok Úr védnöksége alatt álló

:: JÓTÉKONY-CÉLU SORSJÁTÉK ::

Egy sorsjegy a Przemysł védelmében elesett legénység özvegyeinek és árváinak alapja javára. **Ára 1 Korona**

Ezen nyereséménysorsjáték 100.000 db. á 1 Koronás sorsjegyből áll. **1688 nyeresemény 30.000 Korona összegben. Főnyeresemény 5.000 Korona.**

A nyilvános húzás: **Przemysłben 1915 évi március hó 21. én** a cs. és kir. Katonai Társaskör nagytermében tartatik meg. 3 nappal a húzás után megjelenik a sorsolási jegyzék. Az összes nyereseményeket, a sorsolást követő 4. naptól kezdődőleg, a przemysłi cs. k. Pópostahivatal L. az eredeti sorsjegyek felmutatóinak készpénzben, minden levonás nélkül fizeti ki. A húzás után 3 hó alatt bármely okból fel nem vett nyeresemények a jótekonny alap javára elévülnek.

A sorsoló bizottság nevében:

Gysieffgmitz titkár. *Siemshup* elnök. *abensioy* pénztáros.

Vom k. k. Finanzministerium mit Erlass Nr. 11336 v. 18. Februar 1915 bewilligte

und unter dem Protektorate Sr. Exzellenz des Festungskommandanten

Generals der Infanterie **Hermann Kusmanek von Burgneustädten** veranstaltete

:: WOHLTÄTIGKEITS-LOTTERIE ::

1 LOS 1 KRONE Zu Gunsten des Fonds für Witwen und Waisen nach den bei der Verteidigung von Przemysł gefallenen Mannschaftspersonen. **Nr. 750/10**

Diese Geldlotterie umfasst 100.000 Lose á 1 K. — und **1688 Treffer im Gesamtbetrage von 30.000 Kronen. — Der Haupttreffer beträgt 5.000 Kronen.**

Die öffentliche Ziehung findet am **21. März 1915** im grossen Saale des k. u. k. Militärkasinos in Przemysł statt. — 3 Tage nach der Ziehung erscheint die Ziehungsliste.

Sämtliche Treffer werden ohne jeden Abzug vom 4. Tage nach der Ziehung an, beim Hauptpostamt in Przemysł dem Überbringer der Originallose bar ausbezahlt. Alle aus was immer für einem Grunde binnen 3 Monaten — vom Ziehungstage an gerechnet — nicht behobenen Treffer verfallen zu Gunsten des genannten Fonds.

Für das Lotteriekomitee:

Gysieffgmitz Sekretär. *Siemshup* Präs. *abensioy* Kassier.

A várparancsnokság sorsjátékának szelvénye, magyar és német nyelvű oldal

Kivendkívüli kiadás!

Przemysl, 1915 március 22. Egyes szám ára 10 fillér. 141. szám.

Regények — 1000 kr.
Könyvek — 10000 kr.
Képek — 1000 kr.
Képek — 1000 kr.
Képek — 1000 kr.
Képek — 1000 kr.

TÁBORI ÚJSÁG

Csapatok, parancsnokok
Képek és levelek a
tábori életből
Képek és levelek a
tábori életből
Képek és levelek a
tábori életből

A lap tiszta jövőjéért a Przemysl védelmében hősi halált halt m. kir. honvédek és népfelkelők özvegyeinek és árvaiknak támogatására fordítjuk.

Szerkesztőség: Royal-szálloda, II-ik emelet 36. Kiadóhivatal: Knoller és Fla könyvnyomdája.

Öfelsége köszönete.

Kusmanek Hermann gyalogsági tábornok várpáncsának március 19-én a katonai lóda útján a következő táviratot küldte Öfelségéhez:

Felséges Uram!

Przemysl védőrségének nevében mélyen meghalva köszönöm Felségednek boldogítottan egyes szavait a jelentem, hogy Przemysl védőrsége ma megkockáztatta az áttörési kísérletet.

Szerencsétlennek érzem magam, hogy egyáltalán hódoló hűséggel jelentenem kell Felségednek, hogy a kísérlet nem sikerült.

Hét óráig tartó kétségbeesett küzdelemben csapatunk a heves hőihar dacára utolsó erejét is latba vetettük s így kiszéllték meg az erős ellenség áttörését.

Óriási veszteségek után — miközben a mindig oly vitéz m. kir. 23. honvéd gyalog hadosztály, amelynyire eddig megállapítható, felerészben megsemmisült, és a többi csapatok is súlyos veszteségeket szenvedtek — ismét vissza kellett térniök a vár védővonala mögé.

Mivel a csapatok teljes kimerültsége következtében az áttörés újbóli megkísérlése teljesen kilátástalan, a várat még a legszűkebb lehetőség határáig tartani akarom, hogy így az illető ellenséges erők további lekötésével a tábori hadsereg érdekében, ameddig még lehet, előmozdítsam.

Híven eskükhöz és határozatuk szerzetével és odaadással Felséged személye irányában, a végsőkig ki fogunk tartani.

Kusmanek s. k.
gyalogsági tábornok.

Öfelség-től március 20-án délután 6 óra 30 perckor a következő választásviat érkezett:

Habar mely fájdalommal tölti el, hogy Przemysl védőrségének tegnap oly vakmerőn megkísérléi áttörése megtört az ellenség talerején, mégis fájdalommal büszkeséggel tekintek a derék férfiak példátlan áldozatkészségére, akiknek nem jutott osztályrészül a siker!

Mindenkinek, aki ott harcolt, köszönetet mondok a hőstettért és áldom azok emlékét, akik életüket áldozták a becsület mezején.

Még a jövőben is fennem fogja hirdetni a történelem, hogy mit teljesítettek Ausztria-Magyarország harcossal Przemysl várának legerélyesebb védelmével; állhatatosak és vitézek voltak véges végig.

I. Ferencz József s. k.

A várpáncsának erre március 21-én Boltrais hárs gyalogsági tábornokhoz, Öfelsége főtámadásához következő táviratot küldte:

Kérem Excellenciádat, hogy Przemysl védőrségének legodább és legemlegetőbb köszönetét helyezze Öfelsége lábaihoz újból fölülte egyes szavaiért.

Ezek a végtelenül egyes szavak szólnak legényiség becéve maradtak a kétségbeesés mellett arra, hogy számora sorunkat becsülettel viseljék.

Egyáltalán kérem Öfelségének hódoló hűséggel jelenteni, hogy az ellenség 20-án este 7 órákban 21-én reggel 3 óráig támadta a várnok előbb az északi falon, majd az északi falon, végül vízben a leleti frontját is, de mindháromot visszaverték.

Kusmanek s. k.
gyalogsági tábornok.

A várpáncsának a következő szavakkal hirdette ki Öfelsége táviratát:

Katonák!

Megharagvástól és tetteitől nem juthatunk ennyi nagyobb elismerést.
Bizonyítottuk be, hogy méltók vagyunk arra!

Kusmanek s. k.
gyalogsági tábornok.

A Tábori Újság utolsó, 141. száma, 1915. március 22.

Preis 10 h

Nr. 67.

Przemysl 67a 17. Dezember 1914.

Preis 10 h

Nr. 67.

Genehmigt vom k. u. k. Festungskommando.

KRIEGSNACHRICHTEN

Erscheint in zwangloser Reihenfolge.

Russenbriefe.

„Es ist nicht heute, es ist es morgen, ist es nicht morgen, es ist es übermorgen — aber Przemysl ist unser sicherer Tod“ in diesen einfachen Satz klingt der Brief eines Russen an die Frauen aus, das Schreiben eines heimlichen Soldaten, der seine Heimat und seinen Lieben Grüsse sendet, die wie die Gräze eines Sterbenden ausströmen. Und derselbe Grund der sich über die Tage gewöhnt Schicksal erweist sich jedem einzelnen der Briefe, die aus den Regimenten der aus belagerten Armeen statt in die Bestimmungsorte der russischen Dichter zur rechten Zeit in unsere Hände fallen, die Briefe, die in die Zeit nicht versinken, aber dafür an ein anderes, ein verwandtes können, und uns in denselben Sprengsel verbinden, wie es jenseits der Schützengraben Przemysl aussieht, in jenen Gräben, und hinter jenen Willen, bei welchen die heimlichen Soldaten die Schutz vor unserer Geschossen, den Schutz vor dem Tode suchen.

„Przemysl ist unser sicherer Tod“. In unermüdlicher Verwirklichung aus dem Keldern eines ganzen Armees dieser Klagen hinaus in die ganze Welt, in die stillen Dörfer der russischen Steppe und weit noch in die Glanzpaläste Petersburgs zu den Grossen Jener, welche achtselig sind und welche ebenfalls die Verantwortung dafür tragen wird, dass heutzutage und voll Verrettet an dem Wachen gefolgt werden. Von dem Mannen Przemysl aus werden die Todesriefe der Russen bis zu ihnen dringen und ihnen nichtswillig verkünden, dass ein Przemysl existiert, das ein Bollwerk der Festigkeit und der Tapferkeit ist, ein Ort der Verknüpfung und der Tods für all seine Feinde, für jeden, der nicht wie für die Armeen von Hunderttausenden, und in Jahrhunderten noch werden die Russen in Russland ein Kreuz schlagend, wenn sie den Namen jener Festung vernachlässigen, vor deren Toren ihre Gräben über Leben verlassen.

Was man aus diesen Briefen russischer Soldaten liest, ist mehr als der Jammer einzelner, welche mit den Duldungen eines Winterschlages unzufrieden sind, ist mehr als die Sehnsucht von Reservisten, welche ihr heimatliches Heim, einem Schützengraben verziehen. Es ist der ständige Schmerz der Klagen aus dem Munde aller, die den sicheren Tod vor ihnen sehen, und die alles entschlossen, um die Hilfe der Jenseits zu bitten. „Wenn wir sterben, fallen wir angeschlossen wie zu erwarten, sterben wir in wenigen Tagen, den Tod des Führers“. Es hat nicht vieler Versuche, gebracht, um den Russen die Erkenntnis von der Wichtigkeit des ersten Behauptungsbewegungen, und es hat russische Schützengraben vor Przemysl gegeben, die keine Gräben mehr waren, weil sie von den Leuten gefüllten russischer Soldaten vollständig waren, in kriegstunlicher Verbindung, so der die Todesangst das Kommando gibt, blicken sich die Soldaten, wenn sie das Pfeifen unserer Schützengraben vernahmen, eine Verbindung vor der Tüchtigkeit unserer Waffen, eine Verbindung in keiner Sekunde, eine der Tod rufen, und sicher als ständige, Verlust wird schreien, es schreit ein russischer Soldat, in den Peterburger Zeitungen zu lesen, es wurde ein Sturm auf Przemysl unternommen, aber die Verluste sind „gering“. Und im richtigen Erkenntnis liegt

denselbe Selbst haare, dass nach diesen geringen Verlusten viele, viele Tausende von russischen Kindern in Russland zurückbleiben werden.

Wer nicht in vergesslichen Anstellungen tritt, der wird ein Opfer der Kälte, Schmutz und Frost (freude die russischen Truppen, die sie, unser schwarze Kämpfer die Karpatenbeschreibungen, heilige und heiligbar waren die Duldungen der Weizen, das sie vor Przemysl erwarteten. Und von den Schützengraben gegen Wind und Regen, wenn Schnee und Kälte, was und ist bei ihnen so gut wie nicht vorhanden. Die Russenbriefe sprechen ein deutliches Sprüche, in den soldatischen Sätzen streicht die colorierten Drogen, vielen kleinen Mühsal und Mühsal, es ist nicht keine Möglichkeit, irgend ein Märschstrich zu beschreiben. Die Verbindung ist die schlechteste, es mangelt an Brot, die Pferde sind es schlecht, an dem Gehen von Fahrzeugen verwenden sie, welche, auch wie von der Post beladen, Kräfte schütten die Soldaten mehr, denken nicht, den Tod vor den Augen, des Todes sicher. „Wir leben in Schützengraben, wir abgesehen von der Welt und erfahren langsam Todes“. Als in ihnen die Glanzpaläste vor der Lage erschienen, in welcher die tyranische Kaiser ihre Kronegenossen amn, gründen sie die mit dem Vortritt, (125) weil die die sterben, reizen, „großer Dichter“ Diese „Mottos in salutar“ klingt aus den Briefen der Russen. Was ihnen bezeichnen, darüber sind sie sich nicht in Zweifel, sie sind „schwerer“ Strafe, dass der Tod der mehr eine kurze Frist gemacht, die an dem Bollwerk Przemysl zugrunde gehen, das von Feinde umringt und umbrannt, zur Erde und von der Welt abgetrennt werden kann, die aber immer und immer das Jenseits, die dies verursachen, „schwerer“, macht, Sterbende und Tode.

Dr. Glaser.

Auszüge aus russischen Briefen.

(Nr. 11)

Wir beladen uns in den Karpaten auf Positionen und erwarten jede Minute des Tod. Das Weizen ist sehr kalt. Von Euch habe ich keine Brief erhalten.

Liebe Kadja! Kälte und Hunger sind uns schon alles ravine. Ich weiß nicht, es facht zu beschreiben. Wir wohnen in Dörfern bei dem Kottowen; alle Dörfer sind durch Geschosse niedergebrennt; viele Menschen sind tot. — Liebe Kadja, viele Menschen sind niedergebrennt, ich weiß nicht, was mich Gott hilft. Am 6. November auf 30 Schritte kletterten wir Schützengraben und ich dachte, es würde ich in Erfahrung, in diesen hohen Bergen haben, doch Gott behütet die Seiligen! Jetzt stehen wir 15 Werst entfernt von der Stadt Przemysl.

(Nr. 13)

Ich beschuldige Euch, dass wir wirklich jetzt in das schlechteste Leben gerathen sind; wir befinden uns bei der belagerten Armees vor der Festung Przemysl, wir leben in Karpatengebirgen. Es sind verlorene Feinde, aber in unserem Regimente ist es nicht so wie in anderen; gegenseitig marschieren wir in Stiefeln ohne Sohlen, der Schnee dringt in die Stiefel hinein, ich liebe mir schon die Leben

abzugeben — es kalt ist es. Weder Märsch noch langsame Märsch, sechs Monaten gilt es. Es ist mir das unmöglich anzusehen, was wir gegenseitig überleben. Wir stehen jetzt auf der vierten Linie auf 2 Werst von ihren Feinde, und auf 10 Werst von der Festung, während, haben wir Schützengraben ausgegraben und sind in denselben Tag und Nacht und die Gräben von drei schwarzen Geschützen bewachen über uns und die Geschützgräben sind. Ihre Schützengraben sind die einzigen sind nur eine Werst von einander entfernt; tagtäglich findet ein Hin- und Herkommen statt.

Aber am 8. November haben sie auf uns einen Angriff gemacht und von 2 unserer Kompanien, die (7) und die (6) besetzt sind, zählten die 104 Mann in Detachmenten; es wurden einige getötet und verwendet. Gegenwärtig haben unsere Truppen Przemysl umringelt, aber es ist unmöglich diese Festung in Sturm zu nehmen; solche Festungen gibt es bis jetzt nicht, so meine ich. — Die Festung ist mit Patzen gedeckt, 2 Gräben mit Wasser gefüllt und im Wasser Drahtminen; diese haben 2 Reihen der Feinde, die zwischen wieder Drahtminen und Wehrgaben sind; nicht wenige die Detachment mit diesen Arbeit; man kann sie nur mit Panzer nehmen; aber er sagt, es gibt dort viel Versteck. Wenn aber die Deutschen denken es in Sturm zu nehmen, so haben meine Truppen und Liebes Kinder! Es sind schon viele unserer Kameraden rings um die Festung getötet. Helm Sturz, das man sie wissen, werden alle in den vorderen Linien sich belagerten Truppen geblüht und wir sind gegenseitig in den vorderen Linie. Falls ihr aus den Zeitungen erfahren werden, dass Przemysl im Sturz genommen wurde, und dass dabei bedeutende Verluste waren, alle in 3 Worten, es werden in diesen Worten nicht unbedeutende Opfer sein, sondern zu werden viele, viele Tausende von russischen Kindern sterben. Wenn man dagegen nicht stimmen wird, so werden wir alle befreit, so wie die Franzosen im Jahre 1912.

Wenn man uns nicht bald warme Kleider und Schuhe zukommen wird, es, bei Gott, werde ich nicht länger als 2 Wochen überleben können, in diesen Schützengraben, bei solchem Kälten so zu leben — es ist unmöglich. Alle Dörfer sind niedergebrennt, die Verknüpfung ist sehr schlecht wird die Pferde die Nahrung nicht transportieren können und man bringt uns nicht ein Stück Fleisch und es ein Pfund Brot; wir alle sind jetzt so, als wären wir Pestkranken und gehen wie Schatten herum. Alle überlebt habe Olga und liebe Kater Lada und Katschka; wir wissen beständig und denken, dass wir gehen sind. Wir alle sind arm und sehr gekümmert, ich bin sehr mager, meine Gräze, Gegenwärtig sind alle Leute krank und wir wissen nicht von Euch; in Kriegen haben man aus gar nichts, es gibt keine Zeitungen, lesen kann man nichts. Wir leben in den Schützengraben wie abgeschieden von der Welt und erfahren langsame Todes.

Ich werde alles das nicht ertragen können, wenn ich nicht Frau und Kinder habe, ich würde selbst mir Leben ergötzen aber es verzieht ich das alles! Es ist mir leid, Euch zu verlassen, Lebt wohl!
Rada.

Jótékonyági koncert belépőjegye, 1915. március 7.

Orsolya Tóth

FIELD NEWSPAPERS PUBLISHED IN THE PRZEMYŚL FORTRESS 1914–1915

Summary

While Przemysl Fortress in Galicia was surrounded by the Russian army, two field newspapers were published between October 1914 and March 1915. These were the *Kriegsnachrichten/Wiadomosi Wojenne*, a German- and Polish-language paper containing official announcements approved by the fortress's command, and the Hungarian publication *Tábori Újság*, issued by the 23rd Honvéd Division. The latter one is considered to be the most well-known World War I front newspaper in Hungarian language.

Such papers were printed during and after the world war on the fronts and in the prisoner-of-war camps in great quantities. They provided entertainment and news from the outside world to the soldiers living in constant insecurity far away from their homes.

Despite the harsh conditions we know quite a lot about the publication and editing of the paper *Tábori Újság*, thanks to its editor dr. Kálmán Molnár who published his reminiscences after returning home from captivity. He even gave full series from the paper to some Hungarian public collections, prudently preserving the memory of the defenders of Przemysl this way.

The author of the paper gives a general description of the types and main characteristics of the field newspaper appearing in World War I. She discusses the Hungarian newspaper published in Fortress Przemysl, and also speaks about *Kriegsnachrichten* and its Polish-language variant. After describing the circumstances of editing and publishing, she presents the contents and columns of *Tábori Újság*, as well as the editors and the people working for the paper. When discussing the place of the newspaper in the history of literature, she also writes about Géza Gyóni's poetry and his poem book published in the fortress.

Orsolya Tóth

DIE IN DER FESTUNG PRZEMYŚL ERSCHIENENEN FELDZEITUNGEN, 1914–1915

Resümee

In der von der russischen Armee umzingelten Festung Przemyśl in Galizien erschienen zwischen Oktober 1914 und März 1915 zwei Feldzeitungen. Das von der Burgkommandantur genehmigte, offizielle Mitteilungen enthaltende, deutsch- und polnischsprachige Blatt „Kriegsnachrichten/Wiadomosi Wojenne“ und die in ungarischer Sprache zugängliche Publikation der 23. Honved-Division mit dem Titel „Tábori Újság“, die bekannteste ungarischsprachige Frontzeitung des Ersten Weltkrieges.

Solche Blätter wurden während und nach dem Weltkrieg in großer Zahl an den Fronten und in den Kriegsgefangenenlagern veröffentlicht und stellten für die Soldaten, die sich hinsichtlich ihrer Existenz in ständiger Unsicherheit und fernab ihrer Heimat befanden, Unterhaltung und Nachrichten über die Außenwelt dar.

Über das Erscheinen und Redigieren der Feldzeitung „Tábori Újság“ wissen wir – trotz der widrigen Umstände – dank des ehemaligen Redakteurs Dr. Kálmán Molnár ziemlich viel, der seine Erinnerungen, aus der Kriegsgefangenschaft heimkehrend, auch in schriftlicher Form veröffentlichte. Er sorgte voraussehend sogar dafür, in einigen ungarischen öffentlichen Sammlungen jeweils eine vollständige Reihe des Blattes unterzubringen und so das Andenken der Verteidiger von Przemyśl zu bewahren.

Der Verfasser der Studie stellt allgemein die Arten und wichtigsten Charakteristika der zurzeit des Weltkrieges veröffentlichten Feldzeitungen vor. Er schreibt über die in der Festung Przemyśl herausgegebene ungarischsprachige Zeitung und erwähnt auch die Kriegsnachrichten sowie die polnische Variante der Letzteren.

Er stellt die Umstände des Redigierens und der Herausgabe des Blattes, seinen Inhalt, seine Rubriken sowie die Person des Redakteurs und der Mitwirkenden vor. In Bezug auf den literaturgeschichtlichen Aspekt des Blattes erinnert er an die Dichtung von Géza Gyóni und seinen in der Festung veröffentlichten Gedichtband.

Orsolya Tóth

JOURNAUX DE CAMP PUBLIÉS DANS LA FORTERESSE DE PRZEMYŚL, 1914–1915

Résumé

Dans la forteresse de Przemyśl de Galicie encerclée par l'armée russe, deux journaux de camp furent publiés entre octobre 1914 et mars 1915 : le journal de langues allemande et polonaise Kriegsnachrichten/Wiadomosi Wojenne qui contenait des publications officielles approuvées par le commandement de la place et la publication en langue hongroise de la 23e division de l'armée intitulée Tábori Újság (Journal de camp). Ce dernier est le journal de front de langue hongroise le plus connu de la Première Guerre mondiale.

Ce type de journaux furent nombreux pendant et après la Grande guerre, tant sur les fronts que dans les camps de prisonniers de guerre. Ils apportaient de la distraction et des nouvelles du monde extérieur aux soldats en situation précaire qui se trouvaient loin de leur pays.

Grâce à son rédacteur, le docteur Kálmán Molnár, nous avons beaucoup d'informations sur la rédaction et la publication de Tábori Újság et ce, malgré les conditions difficiles. En effet, Kálmán Molnár a publié ses mémoires après son retour d'un camp de prisonniers. Il s'est même occupé de confier l'ensemble des numéros du journal à quelques archives publiques afin de conserver la mémoire des défenseurs de Przemyśl.

L'auteur de la publication présente les différents types et caractéristiques des journaux de camp publiés lors de la Première Guerre mondiale. Elle parle du journal de langue hongroise publié

dans la forteresse de Przemysl en mentionnant également le Kriegsnachrichten et sa version de langue polonaise.

Elle présente les conditions de la rédaction et de la publication du journal, ainsi que son contenu, ses rubriques, son rédacteur et ses contributeurs. Concernant l'aspect d'histoire littéraire du journal, l'auteure évoque la poésie de Géza Gyóni et son recueil de poèmes publié dans la forteresse.

Оригина Том

ЛАГЕРНЫЕ ГАЗЕТЫ ОПУБЛИКОВАННЫЕ В КРЕПОСТИ ПШЕМЫСЛЬ В 1914–1915 ГГ.

Резюме

В окруженной русской армией в Галицкой крепости Пшемьсль издавали даже две лагерных газеты в октябре 1914 и марте 1915 года. Одобренные крепостным генеральством, содержащие официальные публикации на немецком и польском языках под названием Kriegsnachrichten/Wiadomosi Wojenne и издание 23-ей оборонной дивизии можно прочесть на венгерском языке в газете Лагерные новости. Последнее является самой известной фронтальной газетой на венгерском языке в первой мировой войне.

Подобные этому газеты в большом количестве выходили в свет на фронтах и лагерях для военнопленных во время мировой войны и после завершения войны, которые означали для живших в постоянной неуверенности и вдали от своей родины солдатам развлечение и также поступление новостей из внешнего мира.

О появлении и редактировании Лагерной Газеты – несмотря на суровые условия – мы можем узнать очень многое благодаря бывшему редактору, доктору Кальман Мольнар, который вернувшись домой из военного плена издал в письменной форме свои воспоминания. Он предусмотрительно позаботился даже и о том, чтобы были размещены в нескольких отечественных общественных сборниках полные серии газет, сохранив таким образом память защитников Пшемьсля.

Автор издания в общих чертах описывает типы, основные характеристики лагерных газет, издаваемых во время мировой войны. Он говорит об изданной в крепости Пшемьсль венгерскоязычной газете, упоминая о Kriegs Nachrichten, а также и о её польском варианте.

Представляет обстоятельства редактирования и издания газеты, её содержание, разделы, редактора и персональности сотрудников. В отношении истории литературы газета посвящает памяти поэзии Геза Дьёни, и о том его стихов, опубликованном в крепости.

„MA MEGMUTATTÁK NEKÜNK A LÖVÉSZÁRKOKAT”

Krleža naplójának (1914–1921) háborús feljegyzéseiről

Miroslav Krleža (1893–1981), a XX. századi horvát irodalom kiválósága öt tanévet töltött magyarországi katonai nevelőintézetekben: 1908-tól 1911-ig a Pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola növendéke, valamint 1911–1913 között a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia hallgatója volt. A pécsi hadapródiskolából a harmadik osztályt eredményesen, a legjobb tanulók egyikeként befejezve – saját vallomása szerint – „császári ösztöndíjjal” nyert felvételt a Ludovikára. Ez az öt tanévet felölelő időszak szellemi fejlődésében és írói élményvilágának formálódásában is meghatározó lett. Művei tanúsítják: sok esetben az itt megismert életanyagból építkezik regényben, novellában egyaránt. Míg a hadapród évek tanulmányi eredményei biztató katonai pályáívet ígértek, a Ludovikán töltött tanév során fokozatosan elidegenedett a tiszt karriertől. Érdemes megemlíteni: évfolyamtársai közül 1920 után többen a Magyar Királyi Honvédség tábornoki karában jutottak a pálya csúcsára (Náray Antal, Homlok Sándor, Mikófalvy-Mamusich Ferenc, Vukovary-Vukov György). Meggyőződésünk: a magyar tisztképző intézetekben szerzett tudás, általános műveltséganyag (német, francia, magyar nyelvismeret, irodalmi, történelmi, geográfiai, térképészeti, képzőművészeti, zenei tájékozottság) írói munkásságának páratlan alapvetése lett, amely nélkül később kiteljesedő életművének megszületése elképzelhetetlen. Noha a kutatás az életpálya alakulástörténetét sokoldalúan feltárta, a krležológia máig adós például annak a meg hasonlításnak tüzetes vizsgálatával, s még inkább a sokszor gyűlölködésbe torkolló, az említett intézményekhez való viszonyulás okainak feltárásával, amely szépírói műveinek jelentős részében tetten érhető, s amely esszéit s értekező prózája egyébe változatait is jellemzi. S akkor még nem szóltunk a magyarságot, egyes magyar politikusokat, a magyar történelmet, sőt a magyar irodalom több képviselőjét is negatív módon bemutató, interpretáló írásainak magyarelles akusztikájáról. Várat magára annak az ellentmondásnak a megvilágítása is, amely gyakran az előbb mondottak ellentpontjaként jelenik meg nála írásban és élő szóban, interjúkban megfogalmazva. Példaként a nyolc évszázados magyar–horvát állami, politikai, hadászati, kulturális szimbiózis fontosságát hangsúlyozó megnyilatkozásaira éppúgy hivatkozhatunk, mint arra az anekdotába illő eseményre, amely szerint egy írószövetségi összejövetelen – meglepetésszerűen – fiatalabb író társai körében feltette a kérdést: „Tudnak Önök magyarul?” A nemleges válasz reakciója ez volt: „Akkor Önök nem is igazi horvát intellektuelek.” S itt is – érvelésképpen – a nyolc évszázados együttélés tényeire hivatkozott. Elgondolkodtató, hogy halála előtt néhány hónappal e sorok írójától e szavakkal búcsúzott: „Ne fedjed! Csak egy patak (sic!) választ el bennünket, s ezen hidakat kell építenünk.”

Ezúttal 1914–1921 között vezetett naplójának szövegében tallóztunk – azt keresve, hogyan élte meg az egykor magyar honvédtisztnek készülő író a Nagy Háború éveit, s hogyan és mily mértékben tükrözi e szövegvilág – több mint félezer oldalon – viszonyulását a háborúhoz. Azt remélve, hogy szerény adalékkal bár, de hozzájárulhatunk a száz év előtti események jobb megértéséhez.

*

Krlježa naplója, a Régmúlt napok,¹ a korai pályaszakasz műalkotásaként értelmezendő, függetlenül attól, hogy könyvalakban csak 1956-ban látott napvilágot. Közreadását követően mindmáig a kutatói érdeklődés előterében volt, ha nem is oly mértékben, mint a későbbi, már az életmű csúcspontjait jelentő művek esetében tapasztaljuk. Legutóbb érdekes és fontos megfigyeléseket tett közzé a művet interpretáló Stanko Lasić, Viktor Žmegač és Pavao Pavličić. A mű gazdag spektrumát jelezve újabban Sintija Čuljat közölt fontos leírást, mely szerint a napló egy „partikuláris historie de moi-même” fontos adaléka, amely a szerző „háborús aktualitásokkal” kapcsolatos, naprakész megfigyeléseinek, személyes élményeinek, „költői töredékeknek, prózai és drámai variációknak, epigrammáknak, aforizmáknak... esszéknek és feuilletonoknak, a hazai és külföldi irodalmi alkotások kritikáinak” szövedéke.²

E gazdag és változatos szövegvilág, lévén hogy időbeli kereteit az 1914–1921 közötti évek alkotják, értelemszerűen bőséges, az első világháborúval kapcsolatos reflexiókat is tartalmazza. A Hrvatski bog Mars³ (Mars, a horvát hadisten) és a Galicija⁴ (későbbi címe szerint: U logoru, magyarul: A táborban) című dráma kemény háborúellenessége ismeretében fokozott érdeklődéssel fordulunk a napló háborús tárgyú passzusaihoz. Kíváncsiságunkat egyaránt fokozza az említett művek antimilitarista célzatossága, s még inkább Krlježa pécsi hadapród és pesti ludovikás éveinek szépírói vetülete. Elsősorban a Sprovod u Terezienburgu (Temetés Terézvárott)⁵ című kisregény méretű elbeszélése, s a Zastave (Zászlók)⁶ című regényére gondolunk, de külön figyelmet érdemel az 1953-ból való Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947 (Kirándulás Magyarországra 1947) című írásmű is, amelyben évtizedek múltán is felfokozott indulattal szól egykori kadét- és főleg ludovikás éveiről. Azt pedig a Moj obračun s njima (Leszámolásom velük) című röpiratban fogalmazta meg, milyen szellemi utat járt be a kadét-évek kezdetétől 1913-ig, amikor végleg elszakított magában minden szálat, amely az osztrák tiszti kardbojthoz fűzte: „Én magam, mint Petőfi hatása alatt álló, tizennyolc éves, negyvennyolcas, Kossuth-párti gyerkőc, Petőfi negyvennyolcas eposzának, az Apostolnak csaknem teljesen kész fordításával léptem be a Ludoviceumba. Ez a mű döntő, szinte végzetes fontosságú hatást gyakorolt rám. Az eszmei «egyenesvonalúságnak, vagy egyvonalúságnak» a fogalma, annak az eszmei valaminek a titka, amit az oroszok prjamaja linijának vagy prjamolinejnosztnak hívnak, ez a negyvennyolcas, kossuthi, garibaldista, Bécs-ellenes, osztrákellenes, zavaros ébredése lassanként összeforrt bennem a mi nemzeti romantikánk háború előtti ifjonti kódéval, a Supilo, Mestrovics, Nazor, Piemont nevekkel, mint ennek a Sturm und Drang korszaknak a szimbólumaival. Gyermekként kerültem a kaszárnyába s Bosznia bekebelezésétől (1908) a második Balkán háborúig (1913) öt esztendőt töltöttem benne. Miközben a magyar hadgyakorlatokkal Baranyától Esztergomig és Budától a Tátraig bejártam az országot, a bornyúmban könyveket hordoztam magammal s őrségeken, előőrsi állásokban olvastam, telí sekélyes illúziókkal, amiket a nagy és «intenzív európai kulturális élet

¹ Krlježa 1956a.

² Čuljat 2013. 270. o.

³ Krlježa 1922.

⁴ Krlježa 1934.

⁵ Krlježa 1956b.

⁶ Krlježa 1965a.

ról» tápláltam, Pest szeméttérakodóhelyén, a magyar főurak hajdani feudális országgyűlésének mezején, Rákoson, az akkori császári és királyi gyakorlótéren, a Wekerle-telep és a pesti szemétrakások között, miközben Tolsztojt, Petőfit és Ibsent olvastam, a nemzetközi szolidaritásról és együttműködésről álmodoztam, verseket írtam, s közben eltéptem magamban az utolsó szálakat is, amelyek Ausztriához és az osztrák tisztí kardbojthoz fűztek.”⁷

Más helyen, így a Régmúlt napokban is, több ízben szól Nietzsche tanai iránti ekkori vonzalmáról, ez utóbbi mű lapjain – 1916 március 20-i feljegyzésében – már tudatosan Nietzsche hívének vallja magát – utalva gondolkodásának nietzschei determináltságára: „Mi, Friedrich Nietzsche tanítványai, önállóan gondolkodunk.”⁸ Az is köztudott, hogy miként Petőfi, Ibsen, Strindberg, Arcibasev munkái mellett Nietzsche műveivel is hadapródiskolás, illetve ludovikás éveiben ismerkedett meg. A német gondolkodó recepciójáról a Krleža-művekben a német Frank Lindemann írt megkerülhetetlen könyvet.⁹ Nietzsche, egyáltalán a filozófia iránti érdeklődését tanárai – erről a róla szóló minősítések tanúskodnak – kifogásolták, okkal, mivel az a kötelező tárgyak befogadásának rovására történt. Az 1912–13-as tanévben a Ludovikán például ezt írják róla: „igen tehetséges, élénk felfogású, kevésbé szorgalmas, elvont eszmékkel foglalkozik, kevés reményt nyújt arra, hogy használható katona váljék belőle...”¹⁰ Hasonló véleményt fogalmazott meg róla 1912. február 12-én és 1913. február 14-én Craenenbroeck Edgár vezérkari százados is: „Álmodozó természet, fellengzős. Filozófiával foglalkozik anélkül, hogy e tanulmányból hasznot bírna húzni. Az onnan merített téves felfogásait a többi tárgyba, sőt az életbe is átviszi. Ennélfogva semmit sem produkál, bár elég tehetséges. Nem ide való. Hogy mily keveset foglalkozik a tantárgyakkal, abból is látszik, hogy ittléle alatt a magyarban semmit sem haladt.” 1913. február 14-én: „Jó tehetségű, de semmit sem produkál. Nehéz, nem neki való olvasmányokkal tölti idejét, az olvasottat sem képes megemészteni. Rajongó, ki lelki egyensúlyát máris elvesztette. Nem katonának való.”¹¹

1947-es magyarországi látogatásának emlékeit idéző útirajzában¹² is szól Nietzsche tanainak ifjúkori tanulmányozásáról, megvallja: a német filozófus hatására megváltozott világnézete, s e bölcséleti impressziók sokban hozzájárultak a tisztí pályában való csalódásához, s meghatározták a későbbi pályát oly erőteljesen motiváló monarchiaellenességét.

Már beérkezett szépíróként, már említett, legsikeresebb prózai írásai egyikében (Temetés Terézvárott) kegyetlen transzpozícióban jelenik meg hadapród és ludovikás éveinek élet- és élményanyaga. Magas rangú katonatiszt alakjainak modelljeit találjuk meg a kisregény terjedelmű elbeszélésben, akik tanárai voltak Pécsen vagy Budapesten. Az „ezredlelkész Mándoky” a pécsi hadapródiskola vallástanára volt 1903-tól 1919-ig, draveczki Draveczki Béla százados szintén pécsi tanár, s a „pesti képzőművészeti akadémia magán művésznövendékeként” bemutatott Sztatocsnny Emilé vélhetően Sommerfeld Oszkár hadnagy s Farniok Lajos festőművész.¹³ Az elbeszélésben szereplő „von

⁷ *Hinora* 1962. 798. o. Az eredeti szöveget lásd: *Krleža* 1983. 221. o.

⁸ *Krleža* 1956a. 113. o.

⁹ *Lindemann* 1991.

¹⁰ *Lőkös* 2013. 289. o.

¹¹ *Lőkös* 2013. 290. o.

¹² *Krleža* 1985. 187. o.

¹³ A pécsi tanári karról lásd: *Garay* 1939.

Schwartner Feldmarschalllieutenant öexcellenciája, hadosztály- és állomásparancsnok” valójában századosi rangban a Ludovikán tanított, „von Redl alezrdes” Riedl századosként ugyancsak, miként Döbrentey „lovasszázados” is őrnagyi rangban, s ugyanígy „báró Kemény Rittmeister” „lovaskapitány”.¹⁴ Az alakrajzok olykor a hašeki gúnyt asszociálók, az irónia s a szatíra eszköztárát mozgósító ábrázolások, amelyek – más-más formációban – a Galicija (U logoru) című dráma jeleneteiben is jelen vannak.¹⁵

Mindezek ismeretében azt gondolnánk: egy évvel a Ludovikával való szakítás után, majd a háborús esztendőkből, háborús tárgyú elbeszéléseihez, vagy a Galicija című drámához hasonlóan, a naplójegyzetekben is indulatoktól fűtött passzusokat olvasunk. Az 1918-as, Feljegyzések ezerkilencszáztizennyolcból című írást kivéve, amely a jelek szerint nem későbbi visszaemlékezés – ám későbbi újrasztilizálása nem zárható ki –, feltűnő visszafogottságot mutatnak a vonatkozó naplójegyzetek. A háborús reflexiók tárgyszerűek, higgadtak, meditatív gondolkodást, gyakran rezignáltságot tükröznek.

Krlježa 1914–1918 közötti életrajzáról Stanko Lasić az alábbi fontos eseményeket emeli ki az egész életpályát áttekintő életrajzi munkájában. A szarajevói merényletet s a hadüzenetet követően 1915 decemberéig civilként él Zágrábban, katonai szolgálatot csak 1915 decemberétől teljesít. Behívását követően tartalékos tiszt iskolára vezénylik, 1916. február 12-től viszont már hadapródként századparancsnok, s egy a frontra küldendő egység kiképzésében vesz részt. Áprilisban influenzával, majd TBC gyanújával kórházban van, majd Lovranban lábadozik. Júliusban már frontszolgálatot teljesít Galiciában, ahonét augusztusban betegen tér haza. Az ősz folyamán kivizsgáláson esik át, decemberben viszont ismét fennáll a frontra vezénylés lehetősége. Ez végül elmarad, viszont 1917 januárjától Pozsegán az „Arbejterhilfskompanija” kötelékében teljesít katonai szolgálatot. Májustól októberig Zágrábban a zágrábi parancsnokság fordítói részlegének kötelékében van. Október elejétől 1918. október 29-ig, most már civilként, a háborús rokkantakat segélyező hivatal (Ured za pomoć postradalima u ratu) tisztviselője. Stanko Lasić úgy tudja, ez utóbbi szolgálathoz az írásait kedvelő – egyébként magyarpárti – Josip Šilović orvosprofesszor segítségével került.¹⁶

A felsoroltakat a napló 1914–1918 közötti, háborús vonatkozású feljegyzéseivel egybevetve, igazolni látjuk fentebbi megállapításunkat visszafogottságát illetően, s az alábbiak tárgyilagosságát, olykori rezignáltságot sejtető megnyilvánulásait, illetve filozófiai és művészetelméleti vonatkozású megállapításait.

Feltűnő a hadapród és a ludovikás évekre való utalások gyér volta a naplóban. Azt mondhatjuk: ezek az allúziók kimerülnek három-négy egykori évfolyamtárs (Bontha Géza, Holmok – később Homlok – Sándor, a csak vezetéknevvel szereplő Türr, Zlatko Gall, Milan Arko), egy-egy ludovikás tanár, így például báró Kemény Elemér százados személyének említésével, illetve egy vélhetően pécsi kötődésű, Rekettye nevű főhadnagyéval, akinek nevét nem találjuk ugyan a pécsi hadapródiskola történetében,¹⁷ ám Krlježa szövege pécsi kötődésre utal: „A Minka Színházban. A foyerban Rekettye főhadnagy. Beszélgetés Pécsről és a halottak tömegéről. Ki maradt életben? Rekettyének szívpana-

¹⁴ A ludovikás tanárokról lásd: *Zelmanović* 1987.

¹⁵ Az alakrajzok és a modellek viszonyáról lásd bővebben: *Lőkös* 1984. 229–251. o.

¹⁶ *Lasić* 1982. 113–114. o.

¹⁷ *Garay* 1939.

szaik vannak, Crikvenicában lábadozik.¹⁸ A ludovikás évfolyamtárs, Bontha Géza (Geyza) neve – hősi halála (1914) okán – gyakran felbukkan. Az 1917. február 17-i feljegyzésben a legterjedemesebben, stílusosan a későbbi Krleža-művek elbeszélő modorát idézve: „Bontha Géza elesett, és még hány millió Géza vele együtt? A történelem eltulajdonítja Géza bal kezét, s még annyi ezer mártír jobb lábát és rájuk építi »alapjait«.”¹⁹ Bontháról regényt is tervezett, végül a Temetés Terézvárott főhősének, Ramong Geyzának modellje lesz. Jellemző, hogy a Rekettyével való találkozás során csupán az egykori évfolyamtársak, tanárok „halott tömegéről” esik szó, s az életben maradtakkal kapcsolatos rövid kérdés fogalmazódik meg, nevek említése nélkül („o masi mrtvih”, „tko nije poginuo”).

Meglepően hosszúságú részleteket olvasunk Krleža tartalékos tiszti tanfolyama, századparancsnoki beosztása, szolgálata körülményeiről, valamint betegségéről. E szövegrészek akusztikáját is a mértéktartás jellemzi, bennük nem találunk olyan indulatkitöréseket, mint később a Kirándulás Magyarországra 1947 című könyv lapjain leírtak. Sőt, a tiszti tanfolyam kezdetén nem kevés nosztalgiai szöveg szól pesti emlékeiről. 1915. december 18-án például ezt jegyzi fel: „Fíršt szakaszvezető úr a géppuskát adja elő. Bolyongok az Osztrák–Magyar Monarchia 1:80 000-es térképén. Prágától Drezdáig nincs mesze. Miért nem utaztam el Németországba? Visegrád alatt: Budapest. Budapesten is sokkal szabadabban élhetnék. Sétálok a budai oldalon, a török fürdő mellett. Ott jó kávéházak vannak, a Strobl parkban, a királyi vár alatt. Szalmafonatú karszékek a teraszokon. Úri élet, akár Abbáziában. Nincs többé csokoládé, se tejszínhab, de ilyen nyomorúságos, mint itt ez a Fíršt szakaszvezető úr a géppuskájával, mégse volna. Nem értem, mire való ez az emberkínzás? Itt maradni jellemtelenség, de hogy menjek el? Az egész megalázó diplomatisztika, kutya sors minden tekintetben, nyilvánosan, intímen, erkölcsileg, testileg. Fojtogat. Elborul az agyam. Ájulás környékez. Faljuk és nyalogatjuk azt a koszos honvéd csajkánkat, de minek? Mindez csúf és méltatlan. S az egész ostobaság a kocsmában végződik, Pokorny-féle ürmös mellett, és Fíršt szakaszvezető úr mellett, aki rendkívül kedveli a Pokorny-féle ürmöst potyán, mint az egyéves önkéntesek figyelmességének jelét (önkéntesek, »ördög bújjon anyátokba, fogtok ti még vért p.«), és csörgeti a nagyarányát, a »két nagyezüstjét meg a két kisezüstjét«, s belőlünk, »egyéves önkéntesekből« –»embert farag«. Ő a tanítónk és nagy példaképünk hősiességből és becsületből.²⁰ Feltehetjük a kérdést: hová lett az 1913-as év ifjú lázadó tisztjelölt bátorsága, lelkesedése, amikor a balkáni hadszíntérre szökött – illegálisan hagyva el Magyar- és Horvátországot, azzal az elhatározással, hogy beáll a szerb hadsereg harcosai közé!?

Az idézett gondolatok kontrasztjaként, a szökés melletti döntés helyett – más helyen már – a kaszárnyai élet viszonyosságait szemléltető alábbi rezignált sorokat olvassuk: „Körülottem ezek a »napos tizedes kötelességeit« tanulják. Mindannyian lótetűk vagyunk a sárban. A sűrű iszap áthatol a trikónkon, meg fogunk fulladni. Ez az iskola, ezek a lámpák a felsőilicai sárban, ez a havas eső, ez a hülye tanterem, ez a Götz százados, ez az idióta oly kísértetiesen hasonlít a budai Szent Veronika téri Meinel fióküzlet kereskedőjére. Az az idióta ott teát és lekvárt árult, ez meg itt szemtelenül csörömpöl a kardjával.

¹⁸ Krleža 1956a. 469. o.

¹⁹ Krleža 1965b. 407. o.

²⁰ Krleža 1965b. 334–335. o.

Egyik is, másik is ugyanaz az erőszakoskodó ostoba embertípus.²¹ S hogy Götz százados „idiotizmusát” tovább árnyalja, néhány bekezdéssel odébb így bővíti a portrét: „Götz úr az ordonáncok szobájában: tigris az egerek között. Ezek az ordonáncok a selejt. Emberek, akiknek jobb kezéről három ujj hiányzik, félszeműek, sérvesek, bárgyúak, nyavalyatörősek, tüdőbajosak – maga a nyomorúság. Cigány cselédnép. És ez a felsőbbrendű ember közöttük a brahman korbáccsal és szablyával, mint valami mészároslegény! Micsoda ricsaj, micsoda pofonok, micsoda üvöltözés! Mindez szégyenteljes.”²²

A háborús, Krajiška utcai kaszárnyai létforma, az áldatlan környezet sem tartja vissza az olvasástól (az olvasmányok: Feuerbach, Wagner önéletrajza, Strindberg), ami olvasmányélményei megfogalmazása mellett a szövegek befogadása nyomán fakadt reflexióinak rögzítésére ösztönzik. S noha még nem érezhette a hadszínterek löporszagát, e hátrországi élmények hatása alatt már hosszabban elmélkedik a háborúról: „A háborúnak csak akkor van értelme, ha löporral, gránátokkal és robbantásokkal megsemmisíti ezt a kaszárnyai gusztustalanságot. A háború mint szél az utcai szemetet sodorja el ezt a strindbergizmust is. A háborúnak csak akkor van értelme, ha átgázol a filiszteri gusztustalanságon, mint egy orrszarvú, mint egy mamut, mint e korszak felfoghatatlan imperatívusza, amely által minden értelem elveszett. Itt egybeolvad a dilúvium a kispolgári ostobaság lírájával, és ebből a hibriditásból hóbertos eszmék születnek. Ez a morál, ezek a vallások, ezek az egyházak, ezek a dogmák, ezek az események mind szemétté váltak a háború alatt. A háború viharoként zúgott át rajtunk és nem lesz nagy kár, ha mind ebből semmi sem marad. Ez a háború, ha a logika szerinti lenne, mindenekelőtt valamennyi püspököt és templomot, a katolicizmust és valamennyi felekezetet elpusztítaná és az egész kereszténységet. Ez a háború, az erőszak és elvadult akarat megjelenéseként, fel akar falni maga körül mindent, az energiának ez a brutális megjelenése emberevők módján akar minden humanista eszményt megsemmisíteni, ez az örület túlzabálja magát bilincsekkel és mint a lengyel mesebeli zavislani medve megdöglik, de az intellektuális csalán és mindenféle gaz (sajnos) túléli ezeket a viharokat. A brutális energia kultusza a sajtóban, ahogy a firkász-egerészölyvek művelik, nevetségesen hat. Ez a háború durva, barbár merénylet a szépség, az olyan szent szépség ellen, amelyet drágakőként, s mint könnyáztatta medalliont – csodálatos idők emlékét őriz a szív, amikor Európában ugyanúgy dúltak a háborúk, mint ma (»Fleurs du mal«). Ez a háború betegség, amely sok merész gondolatot megfojt, de végül e merész gondolatok ezt a háborút is meg fogják fojtani. Ez a háború vizsályt hoz a családokba, milliók tragédiáját okozta, amit senki sem fog megénekelni, de sajnos, ez a háború nem fermentumként, hanem kriminalitásként hat.”²³

A naplót tovább lapozva azt látjuk: a háborús évek előre haladtával szaporodnak az ilyen, a háború értelmetlenségén meditáló sorok. Az egykori ludovikás évfolyamtárs, Bontha Géza halála esztendő múltán is fájó seb nála, 1917 februárjában jegyzi fel a következő sorokat: „Bontha Géza a Baross utca 123. alatt lakott. Illetve az apja. Közvetlenül a halála előtt (már amputálva) levelező lapot küldött, elvesztettem. Sokszor gondolok szegény Gézára. Valóban barátin, tisztán szeretett. Miért mészárolták le ezt az embert... Bontha Géza elesett, és még hány millió Géza vele együtt? A történelem eltulaj-

²¹ Krléža 1956a. 73. o.

²² Krléža 1956a. 78. o.

²³ Krléža 1956a. 84–85. o.

donítja Géza bal kezét, s még annyi ezer mártír jobb lábát, és rájuk építi »alapjait«. Kilótt emberszemekre. Vagonnyi húsrá, Hajónyi húsrá. Flottányi húsrá. Vágóhídnyi húsrá. S a történelem mindebből kolbászt gyúr, és ezzel a kolbással táplálkozik gróf Tisza. Szép kis lakoma. Nekünk meg az a sorsunk, hogy igen bölcs politikusok módjára kutyák legyünk e dőzsölő asztalok alatt.”²⁴ Tisza István nevének említése révén a napló, a filozófikus reflexiók mellett aktuálpolitikai irányultságot is mutat. Tisza személyét később is említi a naplóban, az egykorú – és sajnos a történetírásban is hosszú időn át jelenlévő – tévhitet is, háborús bűnösként aposztrofálva a magyar politikust.

A naplóban egyébként több más, a háborús Magyarországról és a magyar viszonyokról szóló bejegyzés is van. 1916 őszén, már a frontról hazatérve, orvosi felülvizsgálat céljából Krleža Pesten tartózkodott. A magyar sajtót szemlézi, a kávéházban ülve figyeli a pesti utca történéseit, s hol egy hadirokkant látványa fakasztotta reflexiót vet papírra, hol meg a magyar–horvát történelmi szimbiózis kérdéseiről elmélkedik. A Pesti Hírlapot olvasva a lappal kapcsolatos korábbi fenntartásait, ellenérzéseit felidézve, annak háborús szemléletű írásai váltanak ki benne indulatos gondolatokat – célozva az 1915–1916-os esztendő galíciai harcaira: „Mindazok után, ami Galíciában történt: Pesti Hírlap. 1912 óta ez a Pesti Hírlap következetesen: disznó. Ha elfogadjuk, hogy ez a fajta pesti hírlap voltaképpen egy orrszarvú, s hogy mindaz, amit ezek a gazemberek cselekszenek, nem tréfadolog, hanem épp ezen a módon szállítják vagonszámra az emberi koponyákat Tisza halál-malmaiba...”²⁵

A Neue Freie Pressét lapozva a jelen háború „apokaliptikus örvényéről” (apokaliptička bujica) veti papírra gondolatait: a háborút színjátékként aposztrofálva, azt a tiszti csizmák zsarnoki önkényuralma megtestesülésének tekinti, ami később is oly gyakori motívum lesz majd szépírói alkotásaiban is, mindnekelőtt a Mars, a horvát hadisten című elbeszéléskötet darabjaiban: „A zsarnok (tiszti) csizmák teljes önkényuralma lakkozottan, sarkantyúpengetve, vakon és ostobán kivikszelve vonul át a világon, mint valami roppant Gólem a szegény-zsidók gettó-meséiben. Távlát: a tiszti csizmák legsötétebb abszolutizmusa olyan mértékben fetisizálódik, hogy világszerte templomokat emelnek a tiszti csizmának.”²⁶

Pesti tartózkodásának a háborúval kapcsolatos szociológiai látletele is a dolgok, jelenségek meditatív mérlegelésére ösztönzi. Tapasztalataiból a társadalmi lét végtelen dimenzióinak példái sem hiányoznak. 1916 szeptemberében a Britannia Kávéházban a Journal de Genève olvasása közben váratlanul egy árny jelenik meg előtte, mondhatnánk: a háború következményeinek valósága, egy emblematisz alak: „...világoskék trikóban, kabát nélkül, papucsoként viselt kalocsni a lábán, hajadonfött, bal karja könyöktől lefelé hiányzik, a megmaradt csonk úgy lóg, mint valami marcipán szalámi, vagy inkább kenőmájás fehér bélben, véres, hólyagzó, friss sebhelyekkel tarkítva, gyűrött vászonnadrág, alsó ajkán kialudt cigarettavég, úgy bámul a kávéház ablakába, mintha a sírból nézne bennünket, aztán továbbmegy.”²⁷

²⁴ Krleža 1965b. 406–407. o.

²⁵ Krleža 1965b. 393. o.

²⁶ Krleža 1965b. 394. o.

²⁷ Krleža 1965b. 346. o.

E komor pillanatkép ellentétéként, de a háború valóságától korántsem független, egy filmszalag pergő kockáit asszociáló leírással a pesti korzó nyüzsgését eleveníti meg – a frontot járt katona látószögéből: „Az Andrassy úton csavargok az alkonyatban, a dologtalan (elegáns) világ tömegét szemlélve és arra gondolok: az ördögbe is, hogy lehet az, hogy ezek a naplopók nincsenek a fronton? Finom pesti cipőkben sétálnak, Medgyaszay slágereket fütyörésznek, egyiptomi cigarettát szívznak, kereskednek; miféle ostoba álm ez, hogy az ember tudatában van, hogy álmodik, és hogy mégis ébren van, hogy az Andrassy úton járkál, hogy agyában valaminő ostoba gondolatok motoszkálnak, hogy veszélyes, félig dezertőr játékot űz, és ámítgatja magát, hogy drámát ír, hogy dialógusokra fülel, hogy valamiféle képzeletbeli személyek életét éli, akik még nem léteznek, akik csak gondolatban vannak jelen, koraszülötteként, homunculusok, fantomok, árnyak egy intellektuális spiritiszta szeánszon, akik csak az első felvonásban jelennek meg a színen, amely sötétben, nordikusan, ibsenien kezdődik, mint valami gyászinduló.”²⁸

E társadalomrajzként értelmezhető szöveg – a szociológiai karakteren túl – árulkodó is: szerzője „félig dezertőr játéknak” minősíti saját, akkori létállapotát. Említettük már: pesti tartózkodásának alkalma orvosi felülvizsgálat, amelynek lehetséges eredménye a front vagy a hadtápszolgálat alternatívája. 1916. szeptember 15-én ezt jegyzi a naplóba: „Ülök a Múzeumkertben, jóbi alázattal, a döntést várva. Még egy szupervizsgálat a hadosztály-parancsnokság részéről, kilenc órákor, s aztán: vagy káder, vagy hadtáp.”²⁹ Tuberkulózis gyanújával kerül haza a frontról, s most a vizsgálat végeredménye: a front helyett a hadtápszolgálat, mégpedig Pozsegán, ahol néhány hónap múltán ismét „beteget jelent”, hogy „ne kelljen utazgatnia az örült... Agram–Batrina vonalon”. Zágrábban a „23/VII helyőrségi kórházban köt ki”, ahol kilenc napos „szigorított vizsgálatok” után – nem lévén „lehetőség” „újabb superalbitrálásra” – „mehet vissza Pozsegára”.³⁰

Még a frontra indulása előtt, tartalékosok századparancsnokaként a háborús háország egy másik, későbbi, már idézett Andrassy úti impresszióitól merőben eltérő szociológiai szegmensével szembesül: a zagorjei horvát parasztság élethelyzetével. A kaszárnán belül a zagorjei identitású parasztemberek csukaszürkébe öltözötten, kívül, a kerítésnél, a frontra indítás előtti búcsúzkodásra várva asszonyaik: „Mit is mondhatnék ezeknek az asszonyoknak, akik a kaszárnya kerítéséhez préselődve, bambán bámulnak be ebbe a mészárszékekbe, mint a barmok? Az övéik útra készen állnak, még egy-két néma, búcsúzó pillantás, s az ember négyes sorokban, teljes harci felszereléssel, bornyújában a feleség-sütötte hazaiával indul a halálba. Amaz meg báván és gondolattalanul, égővörös, duzzadt, orbáncos keze fejével csak áll, áll, és nem ért semmit. A mi népünk. Az ember akarhat mindent: felülemelkedni, megvetni, fájni, érteni, dühöngeni, de végül: a veszett eb saját farkát harapja. Mi marad ebből az egészből? Egy néma, fájdalmába belebutult, jövődöbéli özvegy torz fintora és tehénszemében néhány csöpp víz. Ez az egész.”³¹

Újabb szociológiai látólelként idézhetjük az alábbi sorokat Krléža szkepticizmussal teli gondolkodásának és nyilvánvaló pacifizmusának dokumentumaként a következő naplórészletet, amely korántsem független a már 1913-tól ebbe az irányba mutató világnézeti

²⁸ Krléža 1956a. 217–218. o.

²⁹ Krléža 1965b. 397. o.

³⁰ Krléža 1965b. 409–410. o.

³¹ Krléža 1965b. 336–337. o.

útkeresésétől: „A tetők fölött szürkésvörös köd, kísértetiesen alacsonyan. Az antipatikus felhők foszlányai a tetőket súrolják. Egy pékségből meleg kenyérillat száll. Félmeztelen rabok lapátolják ott a tészta a kemence tüzes torkába és az egész sáros utcát elárasztja a frissen sült kenyér illata. A pékség előtt nők népes csoportja. Nagymamák, öregaszonyok, úrinők, utcalányok, munkásnők, nagynénik, csitri lánykák, anyák, özvegyek, cseléd lányok, nagylányok, lánytestvérek, szakadt rongyokban, ki kalapban, ki hajadonfőtt, esernyők alatt, s a sötét aszfalt tükre fölött a meleg kenyér illatát szaglásszák arra várva, hogy elkezdődjék a csörömpölés, amikor a kis pékség ajtaját kinyitják, ahová három korhadt falépcsőn lehet feljutni. Egy vénasszony hangosan lármázik, hogy már az utolsó vánkösát is eladta, a henteskései meg nem kellene senkinek! Megvan férje egész henteskés-készlete, akinek Miskolcon mindkét kezét levágták. Isten veled mészárszék!”³²

Krleža e pacifista, a hátországi viszonyokra összpontosuló naplójegyzetei mellett e háborús diárium ama részleteit sem mellőzhetjük, amelyek tartalékos tiszti tanfolyamának idején magatartására, gondolkodására utalnak.

„Ülök a tiszti iskolában, életemben harmadszor, újoncként, falak, rácsok az ablakon, harmonikaszó és egy állandó érzés: szegény” – jegyzi fel 1915. december 4-én „déli 1 órakor” a „kaszárnyában”, behívása után.³³ Néhány nap múltán megjelenik a már fentebb említett Firšt szakaszvezető, Götz kapitány és Tomašević főhadnagy és tisztjelölt társai, akikről lesújtóan, megvetően nyilatkozik: „Körülöttem csupa hülyék. Eszéki svábok, egy szerémségi »Grossgrundbesitzer«, néhány néptanító, egy felső polgári iskolai tanár, néhány érettségiző, egy Guzina és egy Buzina. Egy Latinčić és egy Vlahović. Mindannyian olyan komolyan veszik ezt, mint egy igazi iskolát. Igazi tiszti iskolát.”³⁴

Utolsó mondataiban az egykori hadapródiskolás és ludovikás gondolatai sejlenek: számára – szökés és meghasonlás ide vagy oda – a pécsi és a pesti alma mater a mérték, a jelen formáció csak karikatúrája a tiszti iskolának. E tartalékos tisztjelölt társait nietzschei felsőbbrendűségi tudattal minősítő sorok a Krleža későbbi írásait (szépprózát, esszét, drámát, művelődéstörténeti, művészetelméleti fejtegetéseit) olyannyira jellemző, megfellebbezhetetlennek vélt ítéletalkotás előképei. Ezt alátámasztandó, további példaként december 22-i bejegyzését is idézhetjük: „Ma megmutatták nekünk a lövészárkokat! Hadd lássuk, milyen lesz a sírgödrünk. Soha egy frázisnak sem volt akkora jelentősége, mint napjainkban. Azt mondja valaki: a bacilusok legnagyobb ellensége a Müller-rendszer. Vagyis: az alkohol népünk legnagyobb ellensége. Vagy: kik a mi ellenségeink? Az ellenségeink mindazok, akik nem akarják a békét! Annyira eltompultam, hogy szinte már nem is merek logikusan gondolkodni. Minden tótágast áll. Az egérfogóknak megvan a maguk külön logikájuk. Lehet egy egér a legzseniálisabb, ha egérfogóba kerül, vége.”³⁵ Az egérfogó-szituáció saját helyzetének konstatálása akar lenni.

E kezdeti kaszárnyai létállapot után három hónappal már a kiképző hadapród századparancsnok Krleža veti papírra tapasztalásait, a kaszárnya s a gyakorlótér fakasztotta reflexióit. Szangvinikus típus: másokkal szembeni gyakori lobbánékonysága, majd lecsillapodása, miként élete későbbi szakaszaiban, már most is megmutatkozik, ami per-

³² Krleža 1956a. 281. o.

³³ Krleža 1965b. 333. o.

³⁴ Krleža 1965b. 334. o.

³⁵ Krleža 1965b. 335. o.

sze a szolgálati szabályzat kívánta következetesség rovására megy. A naplófeljegyzések szerint feletteseivel kerüli a konfliktust, legalábbis – és bizonyára voltak ilyenek – hallgat róla, a későbbi, a tavaszi és kora nyári hónapokban pedig a frontra vezénylésig elkerülendő egészségügyi problémával próbál a hadkötelezettség teljesítése elől menekülni. A civilben lap- és folyóiratszerkesztő Milivoj Ivanov Dežman felülvizsgáló katonaoorvosként „svindlernek”, „szimulánsnak” nevezi, aki „olyan egészséges, mint egy hal”, s aki „nem fog tuberkulózisban meghalni, de ha mégis, nem lesz kár érte.”³⁶ Végül két lehetőség között választhat: rekonvaleszcensként meghatározatlan ideig egy sljemei egészségügyi barakk lakója lesz, vagy négyhetes lovrani gyógykezelés „marsrutával” a „Grand Hotel Lovranban”, „erkélyes különszobával”, „hideg-meleg vízzel”. „Emberi gyengeség” – teszi hozzá.³⁷ Döntése mögött ismét befolyásos személy közbenjárását sejtethjük.

De nézzük a „hadapród” századparancsnok mentalitását, a szolgálati szabályzatban előírtak, s a kiképzési terv parancsainak teljesítését: „1916. VI. 16., reggel nyolc óra. A gyakorlótéren. Ahogy állnak itt előttem, oly egyformák, mint azok a kis ólomfigurák, melyekre »vaktölténnyel« lövöldözünk. Štok Juraj, Mrzleški Martin, Tijački Mijo, Horvat Joža, Poturiček Jurko, Bekšec Jakob, Bukvić Bartol, Kvatran Tomo, Pajtak és Kvakar, és még vagy kétszáz ilyen Kvakar, én meg vezényelek nekik: indulj! – és amikor elhangzik az a »dulj«, mindegyik lecsapja a jobb lábát paff, paff, paff – és így menetelünk egy emberként paff, paff, paff, egy-kettő, egy-kettő, paff, paff, paff, csak Kvakarnak nincs hallása és nincs ritmusérzéke, és így csak ez az öszvér billeg a sor végén, és aritmikus megjelenésével rontja ezt az összhangzó quadrille-t, amely magában véve nem is volna oly értelmetlen, ha rendeltetésében akár egy szemernyi emberi értéket lehetne fedezni. Mert végül is: csapatokban, menetoszlopokban lépkedni keresztül-kasul ezen a vén planétán, menetelni együtt, barátian mondhatnám faustian, harmonikusan, az egész emberiség egységes ritmusában, az élén járni ezeknek a csapatoknak, amelyek csak mennek, mennek, valami számukra ismeretlen boldog civilizációk felé, ó, hisz ez voltaképpen egyedülálló öröm lehetne! Úgy beleéltem magam az emberiséggel együtt lépő csapat ritmusába, hogy Kvakar esetlenül aritmikus csetlése-botlása teljesen kihozott a sodromból, s lehordtam a sárga földig, mint egy ökröt vagy a legutolsó szamarat. Ugyanabban a pillanatban el is szégyelltem magam ostoba kirohanásomért, hisz végeredményben én magam, úgy ahogy, állok, egész testi mivoltommal (ahogy Hamlet mondaná), egyebet sem teszek, mint e dőre ballada végén, gondolataimmal és evilági létemmel rontom annak történelmi ritmusát. Így aztán oszoltattam a századot, magamhoz intettem Kvakart és megkínáltam egy Memphisszel. Teljesen meg volt zavarodva. Szidás helyett – cigaretta, méghozzá Memphis, sőt kézszorítás, mindenki szeme láttára.”³⁸ A feljegyzése Kvakar honvéd és a „hadapród úr” dialógusával zárul, amelyben a zárszót Kvakar honvéd mondja ki: a „hadapród úr” „olyan csupa szív ember, mint a falat kenyér, ha úgy tetszik. Magával lehet boldogulni.”³⁹

Újabb kaszárnyai pillanatkép, jelenet a százados úr érkezésének leírása, ami némileg már a háborús novellák atmoszféráját előlegezi, ám ezúttal még mellőzve a leírásban a

³⁶ Krlježa 1956a. 201. o.

³⁷ Krlježa 1956a. 210. o.

³⁸ Krlježa 1965b. 347–348. o.

³⁹ Krlježa 1965b. 348. o. (Kiemelés az eredetiben.)

gúny fegyverét. Ez a jelenet is inkább filozofikus megállapításokra serkenti, csendes elhatárolódás a tisztí csizmák megtestesítette „militáns” magatartásformától. „Megérkezett a százados úr, lóháton, lakkozott csizmában. Infanterista lóháton, úgy ül a nyeregben, mint nagyanyám a fiákerban. Inkább humoreszk ez az egész, mint dráma. Nevetni kellene, s gondolataink iróniájával mi mást is tehetnénk, mint hogy keserű-gunyoros motívumokba vezessük le? Íme ez az ökör a lován, lakkozott csizmával! Mennyi, de mennyi energia jut egy-egy pár ilyen tisztí csizmára, hogy szabályszerűen feszüljön a kaptafán, hogy fekete tükör gyanánt csillogjon, hogy olyan legyen, mint egy valódi junker csizma, melyet a tisztiszolgák szentségként emelnek a magasba (s az akadémiai festők erről akadémiai kompozíciókat készítsenek), ezek a minta-csizmadiák kirakataiban feszítő, rózsaszínű villanykörtékkel megvilágított remek lábbelik, bársonnyal bevont emelvényen, mint e fantasztikus kor jelképei.”⁴⁰

A frontra indulás „rémképe” bukkan fel a naplóban 1916. március 31-i dátummal: „Egy nap, kettő, három, húsvét után indulunk, s addig leoldottak kissé a láncról, hogy szabadon bolyonghassunk az országutakon, míg nem jön a távirat: A. O. K. ... Rémkép: utazom a XXI. Menetzászlóaljja a frontra. Hamarosan. Azt mondják, rögtön húsvét után. Húsvét pedig itt van, a küszöbön. Várjuk az A. O. K. táviratot. A dolog komolyra fordult. Meg kell halnom? Ez volna a vég kezdete?”⁴¹ Váratlanul egy 1914-es emlék rémlik fel tudatában: 1914 augusztusában, a mozgósítás első napjaiban a granicsárokkel teli zágrábi főpályaudvar csarnokában a frontra induló „zászlós és költő” Fran Galović alakját pillantotta meg, aki Sziszekre utazott a regimentjéhez, „s Sisakon [Sziszeken] túl, a Drinára, Noćag alá, a halálba”. Most meg ő, a pályatárs kényszerül rövidesen indulni „a Kárpátokon túl, a Dnyeszterre ... a XXI. zászlóaljja”.⁴²

A naplót tovább lapozva azt váránk, hogy hasonlóképpen számol be a harctérre indulásról s a hadszíntéri történekekről, élményeiről, tapasztalásairól is. Ám hiába, az 1916. július 7. és szeptember első hete határolta időszakról egyetlen sor sincs a diáriumban. Szeptember 12-én találunk egy futó utalást, amely szerint a hadszíntérre utazva, parancsnokként fenytéséppen egy katonáját kiköttette lopás vétsége miatt: „... miért kötettem ki Ignac Sovecet azon a kis állomáson, valahol Szolnok és Debrecen között, két-három hónappal ezelőtt? Ignac Sovec csupán logikus volt. Útban a halál felé, szervezett betörőként, őt azért küldték, hogy gyilkoljon és fosztogasson, mit számít hát, hogy útközben úgy gondolta, elemeli valami vénasszony kolbászait, mire való az izgalom egy kis erőszak miatt, amikor ez az egész katonaélet nem egyéb, mint szervezett erőszak.”⁴³ 1917. február 17-én ennél még rövidebb frontallúziót találunk, amely a Zágrábból a hadszíntérig tartó útvonal egyes állomásait nevezi meg a kaszárnya udvarán felhangzó »Vergatterungot« jelző trombitászat hatására: „Kaszárnyai trombiták. »Vergatterung« délután kettőkor. Rozsnyó, Kolomija, Delatyn, Munkács, ugyan hol nem hallottam még ezeket az átkozott »Vergatterung«-okat?”⁴⁴ És van még egy futó utalás is 1917. május 22-én „az előző galíciai évre”, amely – írja – épp olyan év – az 1917-es esztendővel együtt –, „mint amilyen ezernyolcszázharminc és ezernyolcszáznegyvennyolc volt, és szinte várják, hogy

⁴⁰ Krleža 1965b. 349. o.

⁴¹ Krleža 1965b. 550–552. o.

⁴² Krleža 1965b. 350–351. o.

⁴³ Krleža 1965b. 396–397. o.

⁴⁴ Krleža 1965b. 405. o.

megjelenjen a ma horvát rapszodosza, aki el tudja énekelni a rabok kísérteti dalát.”⁴⁵ Az 1830 és 1848 közötti párhuzamvonás közvetlen kiváltó oka Friedrich Adler osztrák szociáldemokrata politikus Stürgkh elleni merénylete, aki Krlježa szerint „a jakobinus képlete ennek az ausztriai 1917. esztendőnek” – csak éppen „jakobinus tömegek nem állnak mögötte”.⁴⁶ A „horvát rapszodosz” eljövételének allúziója a tudatában formálódó, részben már papírra vetett háborús novellák ígérete, amit voltaképpen futólag jelez is. Nem kétséges: a készülő elbeszélésanyag legsikereesebb darabja majd a Horvát rapszódia lesz, amely a galíciai és az azt követő, a pozsegai kaszárnnyában töltött hetek-hónapok tapasztalásainak eredménye.⁴⁷ A Mars, a horvát hadisten című kötet felől az újabb és újabb naplójegyzetekre visszatekintve már a Horvát rapszódia expresszív áradású sorainak előképét kell látnunk a napló alábbi részletében: „Itt ülök Klobučar báró kaszárnnyájában a császári rabszolgák hordájával, trágyában, bűzben, szalmában, szemétben, vizeletben, és minden csupa tetű és poloska, és minden szalmazsákba urina ivódott, és minden bűzlik, mint halott csecsemő leple, minden rachirikus, kolerás, csontfájós, vérhasos, rühes, bűdös, zsiros, mosdatlan, izzadt, disznómód koszos, s ezek a rapszodikus kapelabatrínai és sisaki vonatok is tele vannak tuberkulózissal, eszelősséggel, éhséggel, a gyerekek varasak, az emberek gorombák, éhesek, ingerültek, mindenki litániákat mormol...”⁴⁸ E sorok 1917. május 22-i dátummal szerepelnek a naplóban, s augusztusban a Savremenik (a Nyugat horvát pendant-ja volt) már közli a horvát expresszionista széppróza remekművét, a Horvát rapszodiát.

Az írói pálya újabb szakasza körvonalazódik az elbeszélés megjelenésével, több jel utal arra is, hogy készülnek Mars, a horvát hadisten további, markánsan háborúellenes, „antimilitarista” szellemű és tartalmú elbeszélései is, közöttük a Baraka pet be (Az V/b barakk), a Bitka kod Bistrice Lesne (A Bisrica Lesna-i csata), a Domobran Jambreč (Jambreč honvéd) vagy a majd magyar nyelvű címet viselő Magyar Királyi Honvéd Novella. Ez utóbbiak dokumentativitását, naturalisztikus és realista elemeket vegyítő karakterét a Horvát rapszódia expresszionista textusa exponálja 1917 augusztusában, amelyben tüdőbajos asszonyt, parasztembert, tengerészt, vézna vén bosnyákot, civileket, diákokat, frontszolgálatos katonákat, félkarú és mülábas hadirokkantakat, részeg katonákat, szifilitikus férfiakat, sömörtől szenvedő gyereklányt, golyvás félkegyelmű fiúgyermeket, népfölkelőket, csendőrt, vasutast, anyákat és özvegyeket, frontra induló férjét sirató fiatalasszonyt mozgat a MÁV háborús viszonyokat tükröző, mocskos, harmadosztályú személykocsijaiban, majd meg vásári komédiás szemfényvesztőket – mindezt polgárpukkasztó stiláris eszközökkel megjelenítve. Ebbe az apokaliptikus közegbe helyezi a „Horvát Géniuszt”, amely szellemként van jelen, a horvát nemzetsors szimbólumaként: „Nem heroikus tekintetű. A vasúti kocsí félhomályában nem látható tisztán. Kíéhezett, csupas, nyomorult, viharok tépázta jelenség, amelyek a feje fölött zúgtak el, e múmiaszerű, fonnyadt bőrű fej felett, melyet – veszedelmes lévén – az elmúlt másfélezer évben többször is levágtak. Testét kalózkodása idejéből származó sebhelyek borítják, amelyeket az Adrián az Anjoukért, majd a Drávan az árpádháziakért s a Habsburgokért véres karddal vívott harcokban szer-

⁴⁵ Krlježa 1965b. 414. o.

⁴⁶ Krlježa 1965b. 415. o.

⁴⁷ Krlježa 1965b. 414. o.

⁴⁸ Krlježa 1965b. 416. o.

zett s a Balkánon és Európában is, az egész földgolyón. S hányszor pusztult amerikai ércbányákban, rabszolgaként, tengerészként, hordárként, elátkozott páriaként, de iratok fölött görnyedő méltóságként is. Mindenütt csupa seb, alvadt vér, megaláztatás, elátkozott sors. Azóta, hogy valamiféle politikai ügy miatt elítélték, rabruhát visel, rajta szám, s e durva darócban úgy néz ki mint egy csontváz. Szeméből tüzes nyilak lövellnek, a hajában drágakővel ékes csillag ragyog, mely sohasem halványul. Meghallva a vasúti kocsiból kiszüremelő részeg kurjongatást és eszement lármát, szellem lévén láthatatlanul, akadály nélkül hatol át a szerelvényen, előre a füsttől bűzöző, eszeveszett őrzöngöktől hangos harmadosztályú kocsiiig s láthatatlanul leül egy sarokban.⁴⁹ Amit lát: expresszionista vízió szemfényvesztő komédiásokkal, a vonat nyomorult utasaival, a vonat nyomorult vasutasaival, verekedőkkel, s végül meggyalázva, leköpdösve, sebektől borítottan áll a dulakodók között, s egy újabb látomás nyomán a háború szörnyűségei jelennek meg szemei előtt, miközben „feje felett ott ragyog a csillag”: „hősi halottak légioi vonulnak harsogva. Megnyílnak a sirboltok, a holtak feltámadnak, a harangok gyászmisére szólítanak, végeláthatatlan temetési processziók vonszolják magukat a szakadó esőben, asszonyok jajveszékkelnek. – Virágokkal ékes csapatok indulnak rohamra, sebesültek jajgatnak, lángbaborulnak a városok, s hatalmas ágyúdörejttől reng a föld. Hangos sírás közegette processziók – a nép imádkozik, gyertyákat gyújt, utazik a sokaság, a sínek mentén hajszoja magát kiáltozva, keresgélve. Zászlók lengnek, ágyúk dörögnek s folyik a vér. Ó, a véres lázban a nép verőere lüktet. Beteg a nép. Kéklő ereiben bolondul áramlik a vér, meghasad a szíve. A Nép Piros Szíve! Lázban ég, izzik, aztán alámerül a betegség forró tüzébe.”⁵⁰

Az elbeszélések radikális hangvételének párhuzamában a napló még mindig visszafogottabb tónusú – annak ellenére, hogy az orosz forradalom híre már megérinti, s hogy tizenennyolcban már Leninben véli felfedezni a háborús veszteségek, a hősi halottak „egyedüli szószólóját” Európában.⁵¹ E gondolatok persze már sejtetik világnézete baloldali elkötelezettségét, amely életpályája egészének ideológiai úttévesztése lett éppúgy, mint a délszlávok egységének illúziója melletti naív kiállása.

1917 után a napló háborús ferlexióiban két magyar politikusra irányul figyelme: Jászi Oszkára és Tisza Istvánra. Jászit később is a magyar közélet „tehetséges szociológus-képviselőjeként” aposztrofálja, s 1918-ban – kommentár nélkül – a horvát politika akkori közismert képviselőjének, Juraj Demetrovićnak szándékát jegyzi fel naplójában: „Juraj Demetrović azt fejtegeti, hogy új pártot alapít... Egy új, radikálisan baloldali pártot kellene alapítani, mérsékelt szociális programmal, extrémítás nélkül, de modernet, Jászi Oszkár példáját követve. Made in Budapest. Kapcsolatba kellene lépni a haladó magyarokkal.”⁵² Más helyen már a Wekerle-kormány „haldoklásáról” ír, s a magyar krízisről, s bár publicistaként a hadi helyzetről közöl napi rendszerességgel információkat, a naplóban elapadnak a háborúval kapcsolatos reflexiók. A Régmúlt napok 1956-os első kiadásában május 23-i dátummal szerepel az utolsó 1918-as bejegyzés, ezt követően viszont egy első fogalmazványában vélhetően egykorú, de véglegessé csak később stilizált

⁴⁹ Krleža 1965b. 411. o.; Krleža 1962.

⁵⁰ Krleža 1962. 415. o.

⁵¹ Krleža 1956a. 477. o.

⁵² Uo.

esszé következik, a már idézett Feljegyzések ezerkilencszáztizennyolcból.⁵³ Ez az írás a Monarchia és Nagy-Magyarország végnapjairól, s két magyar vezető politikus: Wekerle Sándor és Tisza István politikusi működéséről szól, műfaját tekintve pamflet – tele indultal, Bécs- és Budapestellenes kirohanásokkal. A naplójegyzetek alkalmoszerű reflexiói helyett ezúttal tudatosan komponált, szerkezetileg három egységre tagolódó írásművel szembesülünk. A szövegstruktúra középpontját Tisza István kizárólag negatív minősítő jelzőkkel, fejtegetésekkel teli politikai portréja alkotja, amelyet két részre tagolva, Wekerle Sándor politikai szerepének elmarasztaló kitételekkel, gúnyos megjegyzésekkel teli alakrajza fog közre. A triptichonszerű felépítés kétségtelenül formai ötletességre vall, s az érintett problémák (választójogi kérdés, földreform, nemzetiségi kérdés, szociális viszonyok, a Monarchia és a német birodalom viszonya, a háború következményei, a magyar politika Boszniával kapcsolatos aspirációi stb.) fölöttébb naprakész tájékozottságra utalnak, csak hogy mindez erős baloldali elfogultsággal, az antant-politika szellemében s a történelmi Magyarország nemzetiségei vélt súlyos sérelmeinek aspektusából megítélve. Az írás legvitathatóbb eleme a stiláris hangszerelés, az érintett problémák tárgyalásának mikéntje, s főleg a kor magyar politikusainak, közéleti szereplőinek, íróinak, főpapjainak és arisztokratáinak disztingválást mellőző, egységesen negatív bemutatása. Éppen csak illusztrációképpen idézünk néhány jellemző példát. Wekerle Sándor „fantom, örök kancellista”, „szklerotikus-rózsaszínű, őszülő szakállú szolga”, Tisza István „livréss kreatúrája”, „hazárd rutineur”, „a politikai valcerek ... kupleráji zenésze”, „hamiskártyás”, aki, miközben a frontokon tengernyi vér folyt, „dühödt majomként himbálózott” a „politikai menaszéria feje fölött, s arról makogott, hogy az Ármádiának katolikusnak és eucharisztikusnak kell maradnia.”⁵⁴

Tisza a „komor kékvérű kálvinista” „plutokratákkal és izraelitákkal, erdélyi bojárokkal, berlini junkerekkel, a horvát–magyar koalícióval” parolázó politikusként „keveri a kártyát” és „síkraszáll Mittel-Európáért, a németekkel való szövetségért, csak hogy meg hiúsítsa a demokratikus tömegek térhódítását, hogy lehetetlenné tegye a jugoszláv kérdés megoldását, hogy megtegyen mindent, csak meg ne bomoljon a magyar úri parlamentarizmus arisztokratikus status quoja”.⁵⁵

Tisza politikai pályájának igencsak hiányos ismeretére (vagy szándékos torzítására) vall, amikor szociálisan érzéketlen arisztokrataként ábrázolja, aki irtózik az „utca söpredékétől”, a „bűzös proletár csatornaszennyetől”, s „megveti az úgynevezett baloldal összes fecsegőit: Károlyi és Batthyány gróf urakat, a plebejus Buzát, Hollót, Lovászyt, Justhot s a Bunchinger- és Szakasits-féle szociáldemokrata mizériákat”.⁵⁶ A kép magán viseli a horvát ellenzéki sajtó és a magyar és a horvát ellenzéki pártok Tiszával szembeni álláspontját is.

Szándékosan általánosít és valójában torzít, amikor Tisza magánéleti szféráját kívánja bemutatni. A magyar miniszterelnök is – véli Krléža –, miként a magyar arisztokraták mind, angломán, az angol lordokat utánzó, afrikai vadászatok kedvelő mágnás: „A magyar grófok [Tisza István is persze] angломániások, fanatikus majmolói mindannak,

⁵³ Krléža 1956a. 479–487. o. Eredeti címe: Zapis iz godine tisučudevetstotina i osamnaeste. Magyar fordítása: Krléža 1965b. 528–536. o., címe: Feljegyzések ezerkilencszáztizennyolcból.

⁵⁴ Krléža 1965b. 530–531. o.

⁵⁵ Krléža 1965b. 532–533. o.

⁵⁶ Krléža 1965b. 533. o.

ami angol protokoll, agrár-junkerizmus, ötórás tea parasztmód (valójában lordok módján) terítetlen, nemesi ebédlőasztalok csupasz tölgyfalapján felszolgált ebéd, loápolás, redingót és szudáni vagy kenyai oroszánvadászat.⁵⁷

Meglepő, hogy itt nem ismétli meg korábbi, már idézett ítéletét Tisza „háborús felelősségéről”, holott nagyjából e szöveg írásával egy időben, publicisztikájában, súlyos szakakat ír le – a pesti Népszava cikkeinek felhasználásával – a magyar politikus felelősségéről. E szerint „a szerbek elleni ultimátumot” Tisza „koncipiálta” „Ludendorff és Krupp szolgáljaként”, azaz: „Magyarországot átengedte a német katonai pártnak”, s „ezért felelnie kellene”.⁵⁸ Később, de ugyancsak 1918-ban, a Népszavát idézve, még erőteljesebben fogalmaz: „Mikor fogja a nemzet felelősségre vonni... ezt a vörös patkányt?”⁵⁹

Krleža naplójának további, 1918-as keltezésű feljegyzései már a Horvát Nemzeti Tanács megalakulását, s a szerb csapatok zágrábi bevonulását és fogadását követő napokról szólnak.

BIBLIOGRÁFIA

- Garay 1939. *Garay Lajos: A Pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola Története.* Pécs, 1939.
- Hinora 1962. *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor.* Szerk. *Hinora Sándor.* Budapest, 1962.
- Čuljat 2013. *Sintija Čuljat: Oblici isповјednog iskaza Krležinih Davnih dana.* In: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova XV. (Ne) pročítani Krleža: od teksta do popularne predodžbe.* Uredili *Cvijeta Pavlović-Vinka Glunčić – Bužančić-Andrea Meyer-Franz.* Split–Zagreb, 2013.
- Krleža 1918a. [Miroslav Krleža]: *Tisza i rat.* Hrvatska riječ, br. 274. 1918.
- Krleža 1918b. [Miroslav Krleža]: *Tisza je htio ovaj rat.* Hrvatska riječ, br. 279. 1918.
- Krleža 1922. *Miroslav Krleža: Hrvatski bog Mars.* Zagreb, 1922.
- Krleža 1956a. *Miroslav Krleža: Davni dani. Zapisi 1914–1921.* Zagreb, 1956.
- Krleža 1956b. *Miroslav Krleža: A Glembay-család.* Ford. *Dudás Kálmán.* Budapest, 1956.
- Krleža 1962. *Miroslav Krleža: Hrvatski bog Mars.* Zagreb, 1962.
- Krleža 1965a. *Miroslav Krleža: Zászlók I–II.* Budapest, 1965.
- Krleža 1965b. *Mioslav Krleža: Versek. Emlékiratok.* Novi Sad, 1965.
- Krleža 1983. *Miroslav Krleža: Moj obračun s njima.* Sarajevo, 1983.
- Krleža 1985. *Miroslav Krleža: Putopisi 2.* Sarajevo, 1985.
- Lasić 1982. *Stanko Lasić: Krleža. Kronologija života i rada.* Zagreb, 1982.
- Lindemann 1991. *Frank Lindemann: Die Philosophie Friedrich Nietzsches im Werk Miroslav Krležas.* Wiesbaden, 1991.
- Lőkös 1984. *Lőkös István: Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok.* Budapest, 1984.
- Lőkös 2013. *Lőkös István: Od Kaptola do Ludoviceuma. A Kaptoltól a Ludovikáig.* Budapest, 2013.
- Zelmanović 1987. *Dorđe Zelmanović: Kadet Krleža.* Zagreb, 1987.

⁵⁷ Krleža 1965b. 533. o.

⁵⁸ Krleža 1918a. 1. o.

⁵⁹ Krleža 1918b. 4. o.

István Lőkös

“TODAY WE WERE SHOWN THE TRENCHES”

About the war notes in Krleža's diary (1914–1921)

Summary

Miroslav Krleža, a classic writer of 19th century Croatian literature, attended the Hungarian Royal Honvéd Cadet School in Pécs, then the Hungarian Royal Honvéd Ludovika Academy in 1908–1913. Despite his excellent study results, he got disappointed in the military career already as a Ludovika student. In 1913 he deserted to Serbia, and for this action he was expelled from Ludovika. From 1914 onwards he lived in Zagreb, turning into a Croatian writer of ever-growing fame.

He served on the Galician front as a reserve warrant officer in 1916, then he served in the hinterland. The disenchanted former officer-to-be looked at the war from the viewpoint of a pacifist thinker, regarding the war senseless and antihuman. He published his wartime experiences with an anti-war, anti-military criticism in the book of short stories *Hrvatski bog Mars* (Mars, The Croatian War of God) in 1922. (In 1941 the Zagreb commander of the Ustaše State had the book publicly burned.) Krleža's diary of 1914–1921 is not without criticism either. The author of the paper examines the war-related parts of his diary *Davni dani. Zapisi 1914–1921* (Bygone Days. Notes 1914–1921), which was published only in 1956. The diary entries represent the refusal of war and militarism, but on the other hand they give, unlike the radicalism of the short stories, a meditative, sometimes resigned interpretation of war.

István Lőkös

„HEUTE WURDEN UNS DIE SCHÜTZENGRÄBEN GEZEIGT.“

Über die Kriegsaufzeichnungen des Tagebuches von Krleža (1914–1921)

Resümee

Miroslav Krleža, ein klassischer Vertreter der kroatischen Literatur des 20. Jahrhunderts, war zunächst Schüler der Ungarischen Königlichen Honved-Kadettenschule in Pécs (Fünfkirchen) und dann zwischen 1908 und 1913 Student der Königlich-Ungarischen Ludovika-Akademie. Trotz seiner hervorragenden Studienergebnisse wurde er – bereits als Student der Ludovika-Akademie – von der Soldatenlaufbahn enttäuscht. Im Jahr 1913 flüchtete er nach Serbien und wurde deshalb aus der Akademie ausgeschlossen. Ab 1914 lebte er als immer erfolgreicherer kroatischer Schriftsteller in Zagreb.

Im Jahr 1916 leistete er als Fähnrich der Reserve an der galizischen Front, später im Hinterland Dienst. Den Krieg beobachtete der enttäuschte ehemalige Offiziersanwärter bereits mit dem Weltbild eines pazifistischen Intellektuellen und hielt ihn für sinnlos und antihuman. Seine Kriegserlebnisse schrieb er in der Novellensammlung *Hrvatski bog Mars* (Der kroatische Gott Mars. Kriegsnovellen) nieder (1922), die eine Antikriegs- und Antimilitär-Kritik beinhaltet. (Der Band wurde im Jahr 1941 vom Stadtkommandanten der Ustascha in Zagreb öffentlich verbrannt.) Auch sein zwischen 1914 und 1921 geführtes Tagebuch entbehrt nicht der Antikriegshaltung. Der Verfasser der Studie untersucht die den Krieg behandelnden Auszüge des erst im Jahr 1956 veröffentlichten Tagebuches *Davni dani. Zapisi 1914–1921* [Längst vergangene Tage. Aufzeichnungen 1914–1921]. Diese Tagebucheinträge weisen einerseits den Krieg und den k. u. k. Militarismus ab, andererseits stellen sie eine meditative, teilweise resignierte Auslegung des Krieges dar, der vom Radikalismus der Novellen abweicht.

István Lőkös

« AUJOURD'HUI, ON NOUS A MONTRÉ LES TRANCHÉES ».

Sur les notes de guerre du journal intime de Krleža (1914–1921)

Résumé

Grande figure de la littérature croate du 20e siècle, Miroslav Krleža fut l'élève de l'École militaire préparatoire royale hongroise de Pécs puis l'étudiant de l'Académie militaire royale hongroise Ludovika entre 1908 et 1913. Malgré ses résultats scolaires excellents, la carrière militaire le déçoit déjà pendant ses études. En 1913, il s'enfuit en Serbie, ce qui lui vaut l'exclusion de Ludovika. À partir de 1914, il vit à Zagreb où il connaît un succès grandissant comme écrivain croate.

En 1916, il sert comme adjudant réserviste sur le front de Galicie, puis dans l'arrière-pays. Désabusé, cet ancien élève d'école d'officiers devenu un intellectuel pacifiste considère que la guerre est absurde et inhumaine. Son recueil de récits de guerre *Hrvatski bog Mars* (Mars dieu croate) (1922) contient des écrits critiques anti-militaristes. (En 1941, le commandant de la ville de Zagreb de l'État oustachi a ordonné l'autodafé de l'œuvre.) Le journal intime tenu par Krleža entre 1914 et 1921 exprime également des idées contre la guerre. L'auteur de l'étude examine les extraits relatifs à la guerre de ce journal intitulé *Davni dani. Zapisi 1914–1921* (Jours d'antan. Notes 1914–1921) qui ne fut publié qu'en 1956. Certaines notes refusent violemment la guerre et le militarisme impérial et royal, alors que d'autres donnent une interprétation méditative et parfois résignée de la guerre.

Иштван Лёкеш

« СЕГОДНЯ НАМ ПОКАЗАЛИ ТРАНШЕИ »

О военных записях дневника Крлежа (1914–1921)

Резюме

Мирослав Крлежа классик хорватской литературы XX. века был студентом Венгерского Королевского Военного Камер Юнкерного Училища в городе Печ, после этого обучался в Венгерской Королевской Академии Обороны им. Людовика с 1908 по 1913 годы. Несмотря на его отличные учебные результаты – уже став Людовиканцем – он разочаровался в солдатско-офицерской карьере. В 1913 году он сбежал в Сербию, и, в результате чего, его исключили из Людовики. С 1914 года он жил в Загребе в качестве более успешного хорватского писателя.

В 1916 году он служил запасным прапорщиком на галицком фронте, а потом в тылу. Разочарованный, бывший кандидат в офицеры, он уже смотрел на войну с пацифистским мировоззрением интеллектуалов, считая войну бессмысленной, безчеловечной. Он написал о своих военных впечатлениях в томе рассказов с названием *Hrvatski bog Mars* (Мартс, бог войны в Хорватии) (в 1922-ом году), с антивоенной, антимилитарной критикой. (Этот том был публично сожжен в 1941 году комендантом города Загреб государства усташ). Его дневник, который он вёл между 1914 и 1921 годами, также не лишен антивоенности. Автор трактата рассматривает детали дневника связанные с войной, опубликованного только в 1956 году под названием *Davni dani. Zapisi 1914–1921* (Давно минувшие дни. Записи 1914–1921 гг.). Эти записки дневника с одной стороны являются отказом от войны и от имперского и королевского милитаризма, с другой стороны медитативной интерпретацией войны, отличающейся от радикализма рассказов.

1916 AZ OSZTRÁK–MAGYAR KITÜNTETÉS-TÖRTÉNETBEN

Jelen közleményben az 1916-os esztendő világháború által életre hívott falerisztikai újdonságait ismertetjük az Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozásában.¹ A harmadik háborús év nemcsak a fegyveres konfliktus elmélyülését, de Ausztria–Magyarország esetében uralkodóváltást is hozott, amely a kitüntetés-ügyre is rányomta a bélyegét. Ennek megfelelően a falerisztikai változásokat I. Ferenc József uralkodásának utolsó szakaszára, illetve I. (IV.) Károly uralkodásának kezdeti időszakára bontva tárgyaljuk. Ezúttal is az osztrák–magyar haderő hivatalos kiadványai (a *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*, illetve a *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*) szolgáltak a feldolgozás alapvető forrásaiként.

I. Ferenc József nevéhez köthető változások

Az idős uralkodó életének utolsó évében még számos, kitüntetésekkel kapcsolatos legfelsőbb elhatározást látott el kézjegyével, így új érdemjeleket is alapított. Kronológiai sorrendben ezek közül az első a Hadikereszt Polgári Érdeméért (Kriegskreuz für Zivilverdienste, korabeli magyar megnevezéssel Polgári Hadi Érdemkereszt) nevű elismerés volt, amelyet nem a harc téren, hanem a hátszágban, de a háborúval összefüggésben szerzett érdemek elismerésére alapított I. Ferenc József 1915. augusztus 16-án, alapszabályainak jóváhagyására azonban csak 1916. február 8-án került sor.² A négyfokozatú kitüntetést „a mostani háború alatt polgári téren önfeláldozó odaadással teljesített sok kitűnő szolgálat hálás méltánylásául” hívta életre az uralkodó, megkapták például a polgári közigazgatásban, az állami infrastruktúra, az egészségügy vagy az oktatás területén dolgozók. Odaítélése „a polgári érdemek méltatására hivatott” hatóságok előterjesztésére történt, és bár az adományozó az uralkodó volt, az adományozási okiratokat az említett hatóságok állították ki.³ A kitüntetések érdekes vonása, hogy valamennyi fokozat szalag nélküli, feltűzhető jelvény volt, ami eltérést jelentett az osztrák–magyar kitüntetési hagyományoktól.

Az 1916. április 1-jén Bécsben kelt parancsirat további két alapításról rendelkezett: az addig kétfokozatú Katonai Érdemérem (Militärverdienstmedaille) új, magasabb

¹ A *Hadtörténelmi Közlemények* 2014. évi 3. és 2015. évi 3. számaiban megjelent, „Az 1914-es háborús év az osztrák–magyar kitüntetés-történetben”, illetve „1915 az osztrák–magyar kitüntetés-történetben” című írásaink folytatásaként. – A közleményben tárgyalt kitüntetésekéről bővebben lásd: *Bodrogi – Molnár – Zeidler* 2005.; *Felszeghy* 1943.; *Makai – Héri* 2002.; *Méricska* 1974.; *Michelschläger* 1918–1919.; *Stolzer – Steeb* 1996. Ezúton köszönöm Bíró Edinának a cikk elkészítéséhez nyújtott segítségét.

² A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye. V. füzet. Budapest, 1917. 4027–4028. o.; *Stolzer – Steeb* 1996. 287–288. o. Az osztrák–magyar falerisztikai szakirodalmi művek zöme az alapítás dátumául 1916-ot jelöli meg.

³ A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye. V. füzet. Budapest, 1917. 4027–4028. o.; A Hadtörténelmi Múzeum (HTM) gyűjteményében például található belügyminisztériumi és kereskedelemügyi minisztériumi kiállítású oklevél. Numizmatikai Gyűjtemény, 74.340.2./É és 98.9.2./É.

fokozattal történő kiegészítéséről, valamint a Koronás Vas- és a Vas Érdemkereszt (Eisernes Verdienstkreuz [mit der Krone]) életre hívásáról.⁴ A legfelsőbb „különös dicsérő elismerés” látható jeleként adományozható Nagy Katonai Érdemérem (Grosse Militärverdienstmedaille) az Ezüst- és a Bronz Katonai Érdeméremnél nagyobb méretű, de azokkal megegyező ábrázolású, aranyozott ezüsből készült kitüntetés volt, amelynek osztrák császári koronát formázó függesztőelemét – a két alacsonyabb fokozattól eltérően – babérdísz övezte.⁵ A viselési sorban előkelő helyre: a Vaskorona Rend I. osztálya és a Ferenc József Rend nagykeresztje közé soroló kitüntetést szinte kivétel nélkül magas rendfokozatú és beosztású tábornokok kapták meg, igen korlátozott számban.⁶

A Koronás Vas- és Vas Érdemkereszt ezzel szemben az érdem után adományozható elismerések rangsorának végén kapott helyet. A legénységi állományúak és a rangosztályba nem soroló havidíjasok, valamint polgári személyek részére odaítélhető kitüntetést – ideiglenes végrehajtási határozványai⁷ értelmében – háború idején szerzett érdemekért a Vitézségi Érem szalagján, máskülönben vörös szalagon lehetett elnyerni, de polgári személyek eleve kizárólag háborúban szerzett érdemekért kaphatták meg az előírások szerint vasból, a gyakorlatban azonban jellemzően cinkötvözetből vert keresztet. Mivel az első világháború végén széthulló Monarchiában a Vas Érdemkereszt adományozására már csak háború idején kerülhetett sor, odaítélése értelemszerűen hadiszalagon történt. Az ideiglenes végrehajtási határozványokban arról is olvashatunk, hogy – az egy évvel korábban alapított legénységi kitüntetéshez, a Bronz Vitézségi Éremhez hasonlóan – a Koronás Vas- és Vas Érdemkereszt adományozási jogát az uralkodó már az alapítást követően átengedte a hadsereg főparancsnokának (Frigyes főherceg tábornagynak), valamint a Jenő főherceg hadseregcsoport parancsnokságának, akik ezt a jogot – hadtestparancsnokig bezárólag – továbbbruházhatták. Így az alacsony rangsorolású kitüntetések odaítélésének menete gyorsabb, gördülékenyebb lehetett.

A két fenti alapítással egyidejűleg I. Ferenc József ugyanazon legfelsőbb parancsiratával azt is lehetővé tette, hogy „újólagos dicsérő elismerése” másodszor és harmadszor is tudtul adható legyen, vagyis az ennek látható jelét képező Ezüst Katonai Érdemérem (Silberne Militärverdienstmedaille) másod- és harmadízben is adományozhatóvá vált.

⁴ Präs. Nr. 11023. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Normalverordnungen. 1916/22. sz. 89. o., illetve Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 1916/100. sz. 1916. május 30. 2829–2830. o.; Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/67. sz. 1916. május 27. 1375. o.

⁵ Präs. Nr. 11023 és IV. Nachtrag zu den Statuten für die Militärverdienstmedaille. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 1916/100. sz. 1916. május 30. 2829–2831. o.; Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/67. sz. 1916. május 27. 1375. o.

⁶ A kitüntetésben az első világháború végéig összesen 29 személy részesült, közülük négyen másodízben is megkapták az érmet. I. Ferenc József uralkodásának idejére kilenc adományozás esett. Schwarz 1992. 14–15. o.; Nagy Katonai Érdeméremmel kitüntetett ismertebb tábornokok: Arz Arthur gyalogsági tábornok (később vezérezredes), Svetozar Boroević vezérezredes (később tábornagy) két ízben, Eduard Böhm-Ermolli vezérezredes (később tábornagy), Franz Conrad von Hötzendorf vezérezredes, majd tábornagy (két ízben), Frigyes főherceg tábornagy, Hazai Samu vezérezredes, Jenő főherceg vezérezredes (később tábornagy), József Ágost főherceg vezérezredes (később tábornagy), Kövess Hermann vezérezredes (később tábornagy), Alexander Krobotin vezérezredes (később tábornagy), Karl Pflanzer-Baltin vezérezredes, Rohr Ferenc tábornagy. Az adományozások időpontjára lásd: Balla 2010. és Schwarz 1992. 14–15. o.

⁷ Provisorische Bestimmung für das Eiserne Verdienstkreuz. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 1916/100. sz. 1916. május 30. 2832. o.; Ideiglenes határozványok a Vasérdemkeresztre. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/72. sz. 1916. június 3. 1501–1502. o.

Az ismételt adományozásokat a kitüntetés szalagjára rögzíthető vízszintes állású, ezüst-színű fémpántok jelölték.⁸ Ilyen esetben az előírás szerint a kitüntetettnek nem az érem újabb példányát, hanem egy vagy két pánttal ellátott szalagot adtak ki.⁹ Az ismételt adományozhatóságot kétségtelenül a megnövekedett elismerési igények tették szükségessé.

Ugyanilyen megfontolásból a legénységi Vitézségi Érmek (Tapferkeitsmedaille) valamennyi fokozata is ismételten adományozhatóvá vált. Az erre vonatkozó, 1915. november 29-i legfelsőbb elhatározást azonban – a Rendeleti Közlöny 1915. decemberi körrendeletéhez képest késve – a közös hadsereg közlönye csak 1916 elején jelentette meg.¹⁰ Igaz, ekkor már az újabb adományozásokat jelző 8 milliméter széles pántok elhelyezését szemléltető ábrák is közlésre kerültek, ahogy azok a piktogramok is, amelyek a kitüntetés-felterjesztési javaslatokon vagy például a katonai névkönyvekben voltak hivatva az adott érmekezt jelölni. Az erre vonatkozó, ábrákkal kiegészített körrendeletet a Rendeleti Közlöny is lehozta.¹¹ Pusztán érdekesség, hogy a piktogramok közül a másodszer adományozott Arany Vitézségi Érmek jelölő rajz a közös hadsereg közlönyében hibásan jelent meg (vízszintes helyett függőleges vonallal jelölve a kitüntetés másodízben történő odaítélését), míg a magyar kiadás jól közölte az ábrát.

Az előző év végén már közzétett, a Vitézségi Érmekhez kiállítandó igazolványokról szóló rendelet¹² ismételt, pontosított kiadását is megtalálhatjuk az 1916. év eleji közlönyökben. Az 1916. februári rendelkezések¹³ lényege, hogy az alosztály-parancsnok által aláírt, az azonossági jegyokban elhelyezendő kisalakú igazolványokkal a póttetteknek mindazokat az anyakönyvi állományukba tartozó személyeket el kellett látniuk, akik a háború során (tehát az igazolványok bevezetése előtt is) Vitézségi Éremmel lettek kitüntetve. A mellékletminták szerint az igazolványon szerepelnie kellett a csapattest nevének, az adományozást közzé tevő rendeleti közlöny számának, a kitüntetett nevének és rendfokozatának, valamint a Vitézségi Érem odaítélt fokozatának.

A közlönyök hasábjain 1916 első felében számos olyan rendelkezés is megjelent, amelyek a kitüntetések kézbesítésének (a kitüntetethez történő eljuttatásának) nehézségeit, annak okait, illetve a probléma megoldásának módjait tárgyalták.¹⁴ Az utókor számára

⁸ Präs. Nr. 11023. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Normalverordnungen. 1916/22. sz. 89. o., illetve Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 1916/100. sz. 1916. május 30. 2829–2831. o.; Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/67. sz. 1916. május 27. 1375. o.

⁹ Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/33. sz. 1916. május 27. 271. o.

¹⁰ 18026/el.n./3.–1915. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1915/102. sz. 1915. december 24. 569. o.; Zirkularverordnung vom 12. Jänner 1916, Präs. Nr. 95. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Normalverordnungen. 1916/4. sz. 1916. február 5. 17–18. o.

¹¹ 53./el.n./7.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/10. sz. 1916. február 26. 64–65. o.

¹² Präs. Nr. 26663. Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. 1915/64. sz. 1915. december 18. 394. o.; 18299/el.n.–1915. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1915/100. sz. 1915. december 18. 566. o.

¹³ Erlaß vom 28. Februar 1916, Präs. Nr. 3036. Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. 1916/10. sz. 1916. március 4. 94. o.; 2289./el.n. 3.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/7. sz. 1916. február 19. 41–42. o.

¹⁴ Erlaß vom 4. April 1916, Präs. Nr. 4151. Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. 1916/18. sz. 1916. április 8. 148. o.; 3324./el.n. 2.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/14. sz. 1916. március 13.; 5199./el.n. 2.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/20. sz. 1916. április 8. 137. o.

ezek a rendeletek talán leginkább arról tanúskodnak, hogy a hadvezetés nagy fontosságot tulajdonított az elismeréseknek, illetve annak, hogy azok valóban eljussanak tulajdonosaikhoz és ők viselhessék azokat. Ugyancsak a kitüntetés-viselés a témája egy 1916. április 16-i legfelsőbb elhatározásnak, amelyben az uralkodó a háború időtartamára megengedte a Vitézségi Érmek köpenyen történő viselését a hátszágban is (a harctéren már korábban engedélyezett volt ez a viselési mód).¹⁵ Feltételezhetően a háború derekára egyre fogyatkozó harctéri és hátszági lelkesedés fenntartására, fokozására irányuló egyik apró intézkedésről van szó.

1916. június 2-án kelt az a legfelsőbb elhatározás, amely az Osztrák Császári Ferenc József Rend (Kaiserlich-Österreichische Franz-Joseph-Orden) hadidíszítményeit szabályozta.¹⁶ Ez részben kiegészítette, részben felülírta az előző két háborús évben e tárgykörben kiadott korábbi rendelkezéseket.¹⁷ Egyrészt a Ferenc József Rend többi fokozata után végül a Rend nagykeresztjét is adományozhatóvá tette hadidíszítménnyel. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a nagykereszt csillagához 5 milliméter széles, „zöld ötvözetű aranyból készült redőzött” babérkoszorút rendszeresített, a nagykereszt szalagja azonban változatlanul vörös maradt, tehát e legmagasabb fokozathoz az alacsonyabbakkal ellentétben hadiszalagot egyelőre nem társítottak. A hadikitüntetésként már korábban elnyerhetővé tett „középkereszt a csillaggal” fokozat külalakját szintén megváltoztatta a parancsirat. Addig a középkereszt hadiszalagja (azaz a Katonai Érdemkereszt szalagja) jelölte, hogy hadiérdemkéért adományozták a fokozatot, most azonban a nagykeresztéhez hasonlóan a középkereszt csillagát is babérkoszorúval látták el. Megváltozott továbbá a tisztikereszt fokozat hadidíszítménye: az addigi – kokárdaszerűen a kereszt alá tűzött – hadiszalag helyett a rendjelvény részét képező hadidíszítményt vezettek be: a jelvény felső részén ábrázolt osztrák császári korona meghosszabbított szalagja nyert zöld zománcos kialakítást. Az uralkodói elhatározás emellett szabályozta, hogy milyen külalakú rendjelvényt kapjanak azok, akik a Ferenc József Rend valamely hadidíszítményes alacsonyabb fokozata után a későbbiekben hadidíszítmény nélkül kapták meg a Rend egy magasabb fokozatát. Amennyiben valaki a nagykeresztet nyerte el úgy, hogy korábban a Rend hadidíszítményes alacsonyabb fokozatával már rendelkezett, úgy a nagykereszt csillagát a rendjelvény (kereszt) körül elhelyezett 4 milliméter széles, „zöld ötvözetű aranyból készült” babérkoszorúval viselhetette. Ugyanilyen koszorú kellett, hogy díszítse a középkereszt csillagát, amennyiben a „középkereszt a csillaggal” fokozat adományozottja korábban egy alacsonyabb hadidíszítményes fokozat tulajdonosa volt, a középkeresztre pedig hasonló esetben a középpajzs köré került zöld zománcos szalag. Végezetül a hadiszalagon adományozott lovagkereszt után a tisztikeresztet hadidíszítmény nélkül elnyerő személy zöld zománcos szalaggal ékített középpajzzsal tűzhetette fel tisztikeresztjét.¹⁸ Ilyen „kombinált” rendjelvények azonban igen alacsony számban készülhettek és kerülhettek

¹⁵ Zirkularverordnung vom 28. April 1916, Abt. 13, Nr. 30485. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Normalverordnungen. 1916/17. sz. 1916. május 6. 69. o.; 186933/7.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/38. sz. 1916. június 10. 289. o.

¹⁶ Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/90. sz. 1916. július 15. 1809–1810. o.

¹⁷ Vö.: Sallay 2015. 785. o.

¹⁸ Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/90. sz. 1916. július 15. 1809–1810. o.

kiadásra – ezekből a különleges fokozatokból elsősorban „utángyártott” példányok bukkannak fel a gyűjtői piacon.

A kronológiailag soron következő kitüntetés-ügyi rendelet október elején jelent meg a közlönyökben.¹⁹ Ez a Központi Hatalmak szövetségesi közötti kitüntetésadományozási gyakorlat egyes adminisztratív kérdéseit érinti. Egyrészt a Monarchia szövetségesi által az osztrák–magyar haderő legénységi állományú egyéneinek, rangosztályba nem soroló havidíjasoknak, tiszt- és tisztviselőjelölteknek, valamint a velük azonos kategóriába tartozó polgári személyeknek adományozott kitüntetések dokumentálásáról szól. Mivel a fenti kategóriákba tartozó személyek a részükre odaítélt külföldi elismerésekről az adományozótól igazolást nem kaptak, a rendelet értelmében ilyen dokumentumokkal saját előjáró csapatparancsnokságaiknak kellett ellátniuk őket (visszamenőleges hatállyal is). Ehhez mintát a rendelet közölt, de alapvetően az osztrák–magyar legénységi hadikitüntetésekhez (Vitézségi Érmek és Vas Érdemkeresztek) már korábban előírt formátumot kellett alkalmazni, tehát az igazolványon szerepelnie kellett a kitüntetett nevének, rendfokozatának, csapattestének, valamint a kitüntetés megnevezésének. A rendelet egyúttal előírta, hogy a parancsnokságok a szövetséges haderők legénységi állományú tagjainak odaítélt kitüntésekről (Vitézségi Érmek és Vas Érdemkeresztek) is a fentivel azonos formátumú igazolványt állítsanak ki.

Külföldi kitüntetésekkel kapcsolatban egyébként további rendeletek is megjelentek a közlönyökben 1916 első felében. A magyar honvédelmi miniszter még februárban szabályozta a német Harcosok Érdemérmének (Krieger-Verdienstmedaille) viselését (a mell bal oldalán, a belföldi kitüntetések után, illetve a harcúterem a Vitézségi Érmekhez hasonlóan a köpenyen),²⁰ majd júniusban az oszmán császári kitüntetésekkel kapcsolatos tudnivalókat tett közzé.²¹ Utóbbi rendelet arról tájékoztatott, hogy a török Imtiaz Érem (İmtiyaz Madalyası) és Liakat Érem (Liyakat Madalyası) kitüntetettjei egyúttal jogosultá váltak a Háborús Emlékérem (Harp Madalyası, közkeletű nevén a „Vasfélhold”) viselésére (a jobb mellen lent, illetve szalag formában a gomblyukban), ezt azonban saját költségükön kellett beszerezniük.

I. Ferenc József egyik utolsó, kitüntetésekkel kapcsolatos legfelsőbb elhatározása 1916. október 1-jén kelt.²² Ebben engedélyezte, hogy a hadseregfőparancsnokság a Bronz Vitézségi Érem adományozási jogával az összes hadosztály- és hajóosztály-parancsnokságot felruhazza. Így az 1915-ös alapításától eleve leadott hatáskörben (hadsereg- és hadtestparancsnokságok által) adományozott legénységi kitüntetés odaítélése még egyszerűbbé és zökkenőmentesebbé válhatott.

¹⁹ Erlaß vom 6. Oktober 1916, Präs. Nr. 25714. Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer, 1916/52. sz. 1916. október 14. 456. o.; 19716./eln./2.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/71. sz. 1916. október 14. 461–462. o.

²⁰ 8514./7.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/10. sz. 1916. február 26. 66. o.

²¹ 10265./eln./2.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/38. sz. 1916. június 10. 290. o.

²² Erlaß vom 17. Oktober 1916, Präs. Nr. 26610. Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. 1916/53. sz. 1916. október 21. 463. o.; 20439./eln./3.–1916. sz. körrendelet. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/73. sz. 1916. október 21. 474. o.

I. (IV.) Károly nevéhez köthető változások

I. (IV.) Károly nem sokkal trónra lépése után kiadta első kitüntetésügyi rendelkezéseit. Elsőként koronás elődje akaratát teljesítette azzal, hogy 1916. november 28-i legfelsőbb elhatározásával megalapította a jobb mellre tűzve viselhető, egyfokozatú Ferenc József Keresztet (Franz Joseph-Kreuz).²³ Az érdemjel létrehozásáról még I. Ferenc József rendelkezett halála előtt, s ő maga állította össze azoknak a névjegyzékét, akiknek az elismerést adományozni kívánta. A mindössze 25 tábornok, tiszt és katonai tisztviselő a háború idején az idős uralkodó személye körül, Katonai Irodájában teljesített szolgálatot.²⁴ Az egyetlen alkalommal odaítélt kitüntetés első tulajdonosa maga az új uralkodó lett. (I. Ferenc József személyéhez és 1916 végéhez köthető, azonban a háborúhoz nem kapcsolódó kitüntetés volt a kétfokozatú Ferenc József Emlékjel is, amelynek alapítását Károly november 30-án rendelte el, de tényleges életre hívására csak 1918-ban került sor.)²⁵

Hasonlóképpen emblemikus kitüntetés volt, de már az új koronás fő nevét viselte a Károly Csapatkereszt (Karl-Truppen-Kreuz), amelynek alapítását a vártnál jóval tovább húzódo fegyveres konfliktus, különösképpen pedig az emberpróbáló és mind több áldozatot követelő frontszolgálat ihlette.²⁶ A Károly Csapatkeresztet az 1916. december 13-án Bécsben kelt hadsereg- és hajóhadparancsával alapította az uralkodó.²⁷ A kitüntetés előképűl a Habsburg Birodalom első hadjárati érme, az 1814. évi Hadseregkereszt szolgált. A háborús nyersanyaghiány miatt a Károly Csapatkereszt alapanyaga – az alapszabályokban eredetileg meghatározott vas helyett – cinkötvözet volt. A szélesedő, egyenlőszárú kereszt előlapjának felirata („GRATI PRINCEPS ET PATRIA / CAROLUS IMP. ET REX”) szerint a kitüntetés az uralkodó és a haza háliját testesítette meg mindazok felé, akik – a kereszt hátlapján olvasható felirat erre utal – készek voltak életüket és vérüket („VITAM ET SANGVINEM”) áldozni értük.

A Károly Csapatkereszt megszerzésének feltétele legalább 12 heti harcéri szolgálat és harcban való részvétel volt (rendfokozatra való tekintet nélkül), amely a légiáró csapatok esetében legalább tíz ellenség feletti repülést, a haditengerészet vonatkozásában pedig 12 heti behajózási időt és ellenséges műveletben való részvételt jelentett. A haditengerészeti repülőknél legalább 12 heti hadiszolgálat és tíz „hadi légiút” megtétele volt a kritérium. Sebesültek, sérültek a fenti feltételek teljesítése nélkül is megkaphatták a kitüntést, amennyiben további alkalmazásuk egészségügyi okokból kizárt volt. Tömeges adomá-

²³ Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 1916/224. sz. 1916. december 7. 6403–6404. o.

²⁴ A kitüntetett személyek közül érdemes kiemelni Arthur Bolfras vezérezredes, Ferdinand Marterer altábornagy (később gyalogsági tábornok) és Eduard Paar vezérezredes nevét. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 1916/224. sz. 1916. december 7. 6403. o.

²⁵ Bodrogi – Molnár – Zeidler 2005. 113. o.; Stolzer – Steeb 1996. 292–294. o.

²⁶ A Károly Csapatkeresztéről részletesen lásd: Virágh 2016.

²⁷ 25495./eln.–1916. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/159. sz. 1916. december 16. 3107. o.; Alapszabályok: Präs. Nr. 35000/Abt. 10. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 1916/237. sz. 1916. december 24. 6725–6728. o., illetve 26049./eln.–1916. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/163. sz. 1916. december 25. 3159–3162. o.; Végrehajtási határozványok: Zirkularverordnung vom 21. Dezember 1916, Präs. Nr. 35000/Abt. 10. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Normalverordnungen. 1916/50. sz. 1916. december 24. 211–213. o., illetve 26049./eln./2.–1916. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1916/91. sz. 1916. december 25. 615–617. o.

nyozása és csekély anyagi értéke ellenére a Károly Csapatkereszt nagy presztízsű elismerés volt, odaítélését szigorúan szabályozták. Nemcsak a Monarchia szövetséges haderőinek tagjai nem érdemelhették ki, de a saját haderőn belül sem jöttek tekintetbe a törzsek tisztjei, a csapatparancsnokságnál és magasabb parancsnokságnál beosztottak, a vasútbiztosító- és a léggömbosztagok tagjai, nazarénusok,²⁸ valamint igazolásukig a szökevények és hadifoglyok. Az adományozás a csapatparancsnokok jogköre volt, a viselési jogosultságról igazolványt kellett kiállítani. A kitüntetés kiadása a harctéren szolgálók részére 1917. június 1-jén vette kezdetét, majd október 1-jétől a háttérben alakulók és igényjogosultak is hozzájuthattak.²⁹ A Károly Csapatkereszt alapításával egy napon, tehát 1916. december 13-án kelt Károly azon legfelsőbb hadsereg- és hajóhadparancsa is, amely az osztrák–magyar első világháborús hadikitüntetések egyik jellegzetes kiegészítője, a „kardok” bevezetéséről szól.³⁰ A kitüntetésszalagokra és szalagsávokra feltűzendő (adott esetben a rendjelvények, kitüntetések jelvénytestébe „beépítendő”), két keresztbe fektetett, aranszínű kardot ábrázoló ékítményt azok számára hozta létre az uralkodó, „a kik részére a jelen, vagy a korábbi háborúkban a kitüntetések az ellenség előtt tanúsított «vitész», «hősies», vagy «eredményteljes magatartás» elismeréséül, továbbá «kitűnő» vagy «kiváló vezetés» elismeréséül adományoztattak.” Mivel azonban a kardékítmény tényleges megjelenésére és részletes szabályozására 1917-ben került sor, a témát cikksozratunk tervezett következő részében tárgyaljuk részletekbe menően.

Írásunk zárásaként közöljük az 1916. év végi állapot szerint háborús érdemekért adományozható osztrák–magyar kitüntetések listáját viselési sorrendben, dőlttel jelölve a rendszer új elemeit 1915 végéhez képest:

Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztje
 Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztje
 Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje
 Katonai Érdemkereszt I. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztje hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Lipót Rend I. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztálya hadidíszítménnyel
 Nagy Katonai Érdemérem hadiszalagon
 Osztrák Császári Ferenc József Rend nagykeresztje hadidíszítménnyel
 Hadikereszt Polgári Érdemérem I. osztálya
 Osztrák Császári Lipót Rend középkeresztje hadidíszítménnyel
 Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel

²⁸ Fegyveres szolgálatot vallási okból megtagadó személy.

²⁹ 9841./eln./2.–1917. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1917/60. sz. 1917. június 19. 439–443. o.; 12828./eln./2.–1917. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1917/62. sz. 1917. június 23. 453. o.; 18317./eln./2.–1917. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1917/98. sz. 1917. október 6. 646–649. o.; 26963./eln./2.–1917. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1917/116. sz. 1917. december 15. 675. o.

³⁰ 25495./eln.–1916. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1916/159. sz. 1916. december 16. 3107. o.; 726./eln./2.–1917. sz. Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Szabályrendeletek. 1917/7. sz. 1917. január 13. 47–48. o.

Osztrák Császári Ferenc József Rend középkeresztje a csillaggal, hadidíszítménnyel
Vöröskereszt Érdemcsillaga hadidíszítménnyel
Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel
Osztrák Császári Ferenc József Rend középkeresztje hadiszalagon
Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel
Osztrák Császári Ferenc József Rend tisztikeresztje hadidíszítménnyel
Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel
Hadikereszt Polgári Érdeméért II. osztálya
Osztrák Császári Ferenc József Rend lovagkeresztje hadiszalagon
Ferenc József Kereszt
Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel
Vöröskereszt Tiszti Díszjelvénye hadidíszítménnyel
Tábori Lelkészi Érdemkereszt I. osztálya hadiszalagon
Tábori Lelkészi Érdemkereszt II. osztálya hadiszalagon
Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon
Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon
Hadikereszt Polgári Érdeméért III. osztálya
Arany Vitézségi Érem
Koronás Arany Érdemkereszt hadiszalagon
Arany Érdemkereszt hadiszalagon
Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya
Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya
Koronás Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon
Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon
Bronz Vitézségi Érem
Koronás Vas Érdemkereszt hadiszalagon
Vas Érdemkereszt hadiszalagon
Károly Csapatkereszt
Vöröskereszt II. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel
Vöröskereszt Ezüst Díszérme hadidíszítménnyel
Vöröskereszt Bronz Díszérme hadidíszítménnyel.

BIBLIOGRÁFIA

- Balla* 2010. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok.* Budapest, 2010.
- Bodrogi – Molnár – Zeidler* 2005. *Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor: Nagy magyar kitüntetéseknél. A magyar állam rendjelei és kitüntetései a Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. (Rubicon-Könyvek.)* Budapest, 2005.
- Felszeghy* 1943. *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. A szerk. biz. elnöke Felszeghy Ferenc.* Budapest, [1943.]
- Makai – Héri* 2002. *Makai Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben.* Budapest, 2002.
- Měřička* 1974. *Měřička, Václav: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch–Ungarischen Monarchie.* Wien, 1974.
- Michetschlager* 1918–1919. *Michetschlager, Heinrich F.: Das Ordensbuch der gewesenen Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Orden, Kreuze, Ehrenzeichen, Medaillen, Denkmünzen, Dienstzeichen, Matrikelzeichen, Amtsabzeichen etz.* Wien, 1918–1919.
- Sallay* 2015. *Sallay Gergely Pál: 1916 az osztrák–magyar kitüntetés-történetben. Hadtörténelmi Közlemények, 128. (2015) 3. sz. 784–792. o.*
- Schwarz* 1992. *Schwarz, Walter A.: Die Verleihungen der großen Militärverdienstmedaille. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde, 6. (1992. május) 9–17. o.*
- Stolzer – Steeb* 1996. *Stolzer, Johann – Steeb, Christian: Österreichs Orden. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart.* Graz, 1996.
- Virágh* 2016. *Dr. Virágh Ajtony: Csaták tigrisei. A Károly Csapatkereszt története.* Budapest, 2016.

*A Nagy Katonai Érdemérem hadiszalagon
(HTM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*A Ferenc József Rend tisztikeresztje
hadidíszitménnyel
(HTM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*A Koronás Vas Érdemkereszt hadiszalagon,
hátlap (HTM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*A Hadikereszt Polgári Érdemekért IV. osztálya
(HTM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*A Vas Érdemkereszt hadiszalagon
(HTM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal,
szalagján a fokozat harmadszori adományozását
jelölő kettős fém pánttal
(HTM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*A Károly Csapatkereszt
elő- és hátlapja
(HTM Numizmatikai Gyűjtemény)*

Műtárgyfotók: Szikits Péter

Sallay Gergely

THE YEAR 1916 IN AUSTRO–HUNGARIAN PHALERISTICS

Summary

Similarly to the previous wars of the Habsburg Empire, the First World War brought about changes in the system of Austro–Hungarian decorations. However, the Great War – prolonged, mobilizing huge masses of people, and different in nature from earlier wars – surpassed every other armed conflict in this respect, too. Furthermore, since the war in 1914–1918 was the last one of the Austro–Hungarian Monarchy, resulting in the disintegration of the state, it can be stated that the system of Austro–Hungarian decorations reached its final form during the war.

As a sequel to the author's articles *The War Year 1914 in Austro–Hungarian Phaleristics* and *The Year 1915 in Austro–Hungarian Phaleristics* published in the 2014/3 and 2015/3 issues of *Hadtörténelmi Közlemények*, the paper discusses the changes to the Austro–Hungarian system of military medals in the year 1916. The innovations included the institution of new medals, such as the Large Military Medal of Merit and the Iron Cross of Merit (with or without the Crown), as well as the introduction of Bars to indicate the multiple awards of the Silver Military Medal of Merit (Silberne Militärverdienstmedaille), which reflected the growing need and importance of the recognition of battlefield merits. Some of the changes were already the result of the ascension to the throne of the last monarch of the Austro–Hungarian Monarchy Emperor and King Charles I (IV). The most significant such novelties were the institution of the Charles' Troops' Cross (Karl-Truppenkreuz), a medal for combatants symbolising the prolongation of the War and the hardships of frontline service, or the introduction of the Swords device to be attached to ribbons, indicating meritorious battlefield performance.

Gergely Pál Sallay

DAS JAHR 1916 IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN DEKORATIONSGESCHICHTE

Resümee

Ähnlich wie die früheren Kriege des Habsburgerreiches führte auch der Erste Weltkrieg zu Veränderungen im österreichisch-ungarischen Dekorationssystem. Der sich dahinziehende Große Krieg, der riesige Massen mobilisierte und von den früheren auch in seiner Art abwich, übertraf jedoch auch in diesem Zusammenhang sämtliche früheren bewaffneten Konflikte. Da zudem der Weltenbrand zwischen 1914 und 1918 der letzte Krieg der Österreichisch-Ungarischen Monarchie war und mit der Auflösung des Staatenbundes endete, können wir feststellen, dass das österreichisch-ungarische Dekorationssystem im Laufe dieses Krieges seine endgültige Form erhielt.

Der Verfasser stellt als Fortsetzung seiner Arbeiten („Das Kriegsjahr 1914 in der österreichisch-ungarischen Dekorationsgeschichte“, *Hadtörténelmi Közlemények* 2014/3., und „Das Jahr 1915 in der österreichisch-ungarischen Dekorationsgeschichte“, *Hadtörténelmi Közlemények* 2015/3.) die vom Weltkrieg ins Leben gerufenen phaleristischen Neuheiten des Jahres 1916 in Bezug auf die Österreichisch-Ungarische Monarchie vor. Dazu gehörten die Stiftung neuer Auszeichnungen, so der Großen Militär-Verdienstmedaille sowie des Eisernen Verdienstkreuzes (mit der Krone), zudem die Einführung der die erneute Verleihung kennzeichnenden Bänder bei der Militärverdienstmedaille, was durch die zunehmenden Verleihungsbedürfnisse begründet war. Ein Teil der Veränderungen in der Dekoration war eine Folge der Thronbesteigung des letzten österreichisch-ungarischen Herrschers Karl I. Unter den bedeutendsten Neuerungen können genannt werden: Die Stiftung des Karl-Truppen-Kreuzes, inspiriert durch den sich viel länger als erwartet dahinziehenden bewaffneten Konflikt und insbesondere den die Soldaten stark auf die Probe setzenden und immer mehr Opfer fordernden Frontdienst, sowie die Einführung der auf den Dekorationsbändern und Bandstreifen anzubringenden „Schwerver“, die zum Ziel hatten, die im Kampf mit dem Gegner erworbenen Verdienste kenntlich zu machen.

Gergely Pál Sallay

1916 DANS L'HISTOIRE DES DÉCORATIONS AUSTRO-HONGROISES

Résumé

Comme les guerres précédentes de l'Empire des Habsbourg, la Première Guerre mondiale a également apporté des changements dans le système de décorations austro-hongrois. La Grande Guerre fut fort différente des conflits armés précédents non seulement en raison de sa durée et du nombre important de soldats impliqués, mais également sur le plan des décorations. De même, comme la conflagration de 1914–1918 fut la dernière guerre de la Monarchie austro-hongroise qui a abouti à sa dissolution, on peut dire que le système de décorations austro-hongrois a obtenu sa forme définitive lors de cette guerre.

L'auteur a déjà publié ses écrits « L'année de guerre de 1914 dans l'histoire des décorations austro-hongroises » et « 1915 dans l'histoire des décorations austro-hongroises » respectivement dans les numéros 2014/3 et 2015/3 de la Revue d'Histoire militaire. Dans ce numéro, il présente les nouvelles décorations de la Monarchie austro-hongroise qui furent créées en 1916, notamment la Grande Médaille du Mérite militaire et la Croix de Fer et la Croix de Fer avec couronne (Eisernes Verdienstkreuz [mit der Krone]), ainsi que l'introduction des rubans pour la Médaille d'argent du Mérite militaire en raison de l'augmentation du nombre de personnes méritant des distinctions. En effet, ces rubans revenaient à ceux qui ont obtenu cette décoration à plusieurs reprises. Les changements en matière de phaléristique s'expliquent par l'avènement au trône du dernier souverain Habsbourg, Charles Ier (IV). Parmi les innovations les plus importantes, il convient de mentionner la Croix de troupes Charles (Karl-Truppen-Kreuz) créée pour répondre aux besoins d'un conflit armé beaucoup plus long que prévu et d'un service au front éprouvant qui faisait toujours plus de victimes, ainsi que les « épées » à épingle sur des rubans de décoration ou des bandes qui montraient les mérites acquis « devant l'ennemi ».

Пал Гергей Шаллай

1916 ГОД В АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ ИСТОРИИ НАГРАД

Резюме

Первая мировая война подобно предыдущим войнам Габсбургской империи также внесла изменения в системе австро-венгерских награждений. Растянутая, мобилизующая огромные массы людей, отличающаяся от предыдущих Великая Война превзошла в этом отношении все предыдущие вооруженные конфликты. Опубликованные автором в Военно-историческом Вестнике в 2014/3. и 2015/3 номерах статьи «1914-ый военный год в истории австро-венгерских наград» и «1915-ый год в истории австро-венгерских наград» и в качестве продолжения возрожденный мировой войной 1916 год излагают - новости фалеристики в отношении Австро-Венгерской Монархии. Среди них относится основания новых наград, возникновение так называемой медали за Великую Военную Заслугу, Железной Короны и Железного Креста за Военные Заслуги (Eisernes Verdienstkreuz [mit der Krone]), а также введение ремешков, обозначающих повторные награждения к Ордену Серебряное Военное Награждение (Militärverdienstmedaille), создание которых стало необходимым из-за возраставших потребностей признания заслуг. Одна часть изменений дела о наградах было следствием вступления на трон последнего австро-венгерского императора I (IV) Карл. Можно назвать одним из самых важных новшеств основание Войскового Креста Императора Карла (нем. Karl-Truppenkreuz), создание которого привело к более длительному вооруженному конфликту, который затянулся гораздо более ожидаемого периода, и особенно вдохновил к фронтовой службе, требующей все больших потерь и человеческих испытаний, а также введение приколотых на ленты и полосы награждений орнаментов «сабля», целью которых означало заслуги «перед врагом».

KÍSÉRLET A TITKOS OLASZ–MAGYAR KATONAI ÉS POLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉSRE 1922 ŐSZÉTŐL 1924 JANUÁRJÁIG

Olaszország a győztes oldalon küzdött az első világháborúban, így a harcok végeztével a lakosság és a hadsereg egyöntetűen a nemzeti kívánságok maradéktalan teljesítésében reménykedett. Az elvárásoknak megfelelően a jutalomnak felül kellett volna múlnia azt az amúgy is nehezen megvalósítható kívánságlistát, amit az Antant még az 1915-ös londoni egyezményben ígért Olaszországnak. Ebből ugyanis hiányzott Fiume városa. A háborúba történő belépéskor az olasz külpolitika célja a gyarmati presztízs növelése és az Adriai-tenger olasz beltengerré változtatása volt, de 1915-ben még senki sem gondolt a Monarchia teljes felszámolására. Ennek érdekében, ha már igényt tartottak Triesztre, mindenképpen meg akarták hagyni Fiumét, a Monarchia immár egyedüli tengeri kijáratául. Az oroszországi forradalmak közepette napvilágra kerülő titkos egyezmények között szerepelt a londoni egyezmény is, ami mindenki számára egyértelművé tette, hogy Fiume nem szerepel az olasz kívánságok között. A világháború végére viszont szétesett a Monarchia, az északkeleti fenyegetést a keleti irányú vette át, amikor megalakult a jugoszláv állam. Ez utóbbi is igényt tartott az Adriai-tenger keleti partjára, és még a friuli-i szláv lakosság hovatartozását is vita tárgyává tette. Ez eleve egy konfrontációs külpolitikát ígért, ami jórészt a külpolitikai megkötöttségek, de részben az olasz gazdasági és belpolitikai nehézségek miatt, nem lehetett olyan sikeres, mint amelyet az olasz lakosság kívánt.

Olaszország ugyanis súlyos gazdasági és ezzel egy időben komoly belpolitikai gondokkal küzdött. A háború súlyosan megterhelte a gazdaságot, olyannyira megnőtt a behozatal szerepe, hogy a már korábban sem nyereséges olasz külkereskedelem az utolsó békeévben már csak kb. 14%-os mínuszt mutatott, amely az utolsó háborús évre meghaladta a mínusz 65%-ot.¹ Ennek finanszírozását a belső adósság növelésével,² illetve nemzetközi hitelek felvételével oldották meg.³ Az olasz állam a stratégiai javak kapcsán sohasem volt önellátó, mindig is behozatalra szorult, így kiszolgáltatott gazdasági helyzete csak tovább növelte a szövetségesektől való függést. A kormány nemzetközi szinten egyeztetésekre és kompromisszumokra kényszerült, miközben ezt nem lehetett objektív módon közölni a szavazókkal, hiszen azok szemében a kiszolgáltatott helyzet beismerése az éppen kiharcolt győzelem megcsúfolásaként hatott volna. Tovább rontotta a belpolitikai helyzetet, hogy az oroszországi események hatására, a rossz gazdasági helyzet adta lehetőséget meglovagolva, az érintettek közül többen is egy baloldali szellemű rendezést sürgettek, cseppet sem demokratikus eszközökkel, melyre reagálva a jobboldali rendteremtés vágya erősödött meg. A politikai vezetés nem tudta hathatósan kezelni a helyzetet, így

¹ ISTAT 2011. 720. o.

² Ez 1918-ra az 1915-ös háromszorosára nőtt, és meghaladta az éves GDP összegét. ISTAT 2011. 720. o.

³ A fegyverszünet pillanatában az Amerikai Egyesült Államok és Anglia összesen 13,8 milliárd aranylira hitelt folyósított Olaszországnak, de a későbbi infláció jelentősen növelte ennek reális értékét. Uo.

a rend jelszavával fellépő szervezetek megszerezték a hadsereg szimpátiáját, amely kényszerű szövetséggé válva a királyt is befolyásolta, amikor az engedett a fasiszták blöffjének és kinevezte Benito Mussolinin miniszterelnöknek.

A világháborút követő olasz kormányoknak cseppet sem volt rózsás a helyzetük. Nem állt rendelkezésükre a belső rend fenntartásához szükséges erő,⁴ a szövetségesektől való gazdasági függés és a belső nehézségek miatt még inkább jelentkező erőtlenség nem tette lehetővé a szükséges drasztikus külpolitikai lépéseket, vagyis erőből nem lehetett megoldani a nemzeti ügyvé váló fiúmei kérdést. Ez utóbbinak a jelentősége alkalmas volt a többi adriai igény elhomályosítására, így az olasz–jugoszláv érdekellentét szimbólumává vált.

Mellesleg ott volt a szövetséges tartozások kérdése, ami az angolok és az Amerikai Egyesült Államok irányába is komoly függést eredményezett. Olaszországnak tehát mindenképpen igazodnia kellett a nemzetközi gazdaságpolitikai folyamatokhoz, vagyis minél inkább ki kellett tolni az adósságok fizetését, illetve minél előbb valutára kellett szert tenni: kölcsönt kellett találnia, illetve rendezni kellett a háborús jóvátételt.

Az első világháború után a kincstárügyi tárcát⁵ vezető olasz pénzügyminiszterek 1918 novemberétől 1919 augusztusáig úgy próbálták rendezni a pénzügyi helyzetet, hogy újabb hitelekért kértek az angol és amerikai bankházaktól vagy a már meglévőket próbálták meghosszabbítani.⁶ Ez a jelenség általánosan számított, hiszen az összes eladósodott ország kölcsönökhöz, ennek hiányában pedig csak az inflációt tovább növelő bankpréshoz folyamodott. Az Orlando- és Nitti-kormány külpolitikáját kifejezetten jellemezte az a szellem, hogy a külpolitikai igények mérsékléséért cserébe komolyabb anyagi segítséget igényelnek a szövetségesektől.⁷ Ez a törekvés nem igazán volt sikeres, hiszen az USA nem kivételezett, és csak olyan mértékű segítséget adott, amelyet Franciaországnak és Angliának nyújtott. Anglia 1919 júniusáig fizetett háborús kölcsönt Olaszországnak.⁸ Fontos megemlíteni, hogy az angliai pénzügyi tárgyalások során Olaszországnak Anglia számára kellett fenntartani a német jóvátételből nekik járó összeg egy részét.⁹

Miután az olasz kormánynak nem sikerült elegendő pénzt szereznia a semleges országoktól, elkezdtek megcélozni az amerikai magántőkét, ezt viszont csak a Dawes-terv elfogadása utáni pénzügyi bizalom, illetve az amerikai és angol háborús adósság rendezése körüli tárgyalások felvétele és eredményes tető alá hozatala tette lehetővé. A gazdasági kényszer így eredetileg azt az álláspontot tette kívánatosná, hogy Olaszország politikai célok érdekében se mondjon le a jóvátételről.

⁴ 1922-re a rendfenntartó erők (65 000 Carabinieri, és több mint 40 000 királyi őr) száma meghaladta a 100 000 főt, ami a liberális korszak létszámának megduplázását jelentette. Ez sem volt elegendő a terület biztosítására, hiszen a korszak viszonyai meglehetősen könnyűvé tették a fegyverek beszerzését, illetve a még jó rész gyalogos rendfenntartó erőknek a meglehetősen modern elvek alapján szervezett, és gyorsan mozgó vörös őrségekkel kellett felvenni a versenyt. *Mondini* 2006. 55–57. o.

⁵ Olaszországban 2001-ig hosszabb-rövidebb ideig egyszerre több minisztérium felügyelte a pénzügyeket. A folyamatosan fennálló Pénzügyminisztérium mellett 1877–1922, 1944–1947, és 1947–2001 között működött egy Kincstárügyi Minisztérium is. Ezekon felül a második világháborút követően létezett egy Költségvetés és gazdasági tervezésügyi, illetve egy Állami részvételi Minisztérium is.

⁶ *Asso* 1993. 16–17. o.

⁷ *Asso* 1993. 19. o.

⁸ *Asso* 1993. 20. o.

⁹ *Asso* 1993. 21. o.

Az 1921-es londoni megállapodás alapján az osztrák, a magyar és a bolgár jóvátétel 25%-a, a németnek 10%-a járt Olaszországnak.¹⁰ Ennek biztosítása érdekében egyes állami jövedelmeket garanciaként biztosítottak a jóvátételben részesülő államoknak. A német jóvátétel a viszonylag kis olasz részesedés miatt nem volt annyira fontos, mint a többi, az osztrák gazdaság stabilizálását viszont Olaszország mindenképpen bilaterális és nem népszövetségi alapon kívánta megoldani, nehogy veszélybe kerüljön az osztrák jóvátételből Olaszországnak járó részesedés. A kérdésben tehát Olaszország is érdekelt volt, így az ausztriai népszövetségi kölcsön kapcsán is elkezdődött a szövetségesek közötti kötélfűzés.¹¹

A jóvátételi igényeken túl azért is kellett mindenképpen olasz részvétellel tető alá hozni a gazdasági rendezést, mert ez az osztrák piac olasz felügyeletét, vagy legalábbis irányultságát is magával hozta volna. Nem véletlen, hogy igen hamar felmerült az olasz külügyminisztériumban az olasz–osztrák vámunió gondolata. Ez végül azért is maradt csak az ötletek szintjén, mivel sem az olasz, sem az osztrák gazdaság nem volt olyan állapotban, hogy segítse a másikat, illetve az osztrák ipari kapacitás egyenesen konkurenciát jelentett volna a világháború alatt mesterségesen felpörgetett, de a fegyverszünet után súlyos anyagi gondokkal küzdő olasz ipari vállalatoknak. Ettől függetlenül a gondolat az osztrák pénzügyi helyzet stabilizálására szolgáló népszövetségi kölcsön rendezése során többször is felvetődött. Olaszországnak az osztrák helyzet figyelemmel kísérése tehát fontos volt, de önállóan nem tudta megoldani a kérdés rendezését, sőt, saját helyzetének stabilizálásához is a szövetségesek jóindulatára volt szüksége.

Már a liberális kormányok is teljesen elzárkóztak a népszövetségi kölcsönök ötletétől. Erre példa, hogy 1922 május–júniusában, amikor az olasz pénzügyi kapcsolat a külfölddel jelentősen javult, az olasz hivatalok nem engedélyezték Olaszország részvételét a Bulgáriának nyújtandó¹² nem túl jelentős népszövetségi hitelben. Az olasz kormány ugyanis, amikor felkérték a részvételre, ezt és az Ausztria részére készülő kölcsönt is elleannezte, mert ezzel Olaszország lemondott volna azon reális garanciák egy részéről, amelyek a neki járó jóvátétel fedezetét jelentették. Olaszország hosszas ellenkezés után – reagálva arra a fenyegetésre, hogy kimarad a tervből, így az osztrák pénzügyi helyzet ellenőrzési lehetőségéből is – 1922. október 4-én aláírta a genfi protokollokat, amelyek garantálták Ausztria függetlenségét, garantáltak egy kölcsönt Ausztriának, lefektették az osztrák kormány kötelezettségeit és létrehozták az osztrák pénzügyi rekonstrukció intézményeit. Vigaszdíjként az elnökséget egy olasz, Maffeo Pantaleoni kapta.¹³

A fasizmus hatalomra jutása után nagy volt a bizonytalanság Mussolini ausztriai helyzettel szembeni álláspontja miatt, de az újdonsült kormányfő 1922. november 4-én a szövetségesek megnyugtatóására megerősítette azon szándékát, hogy betartja a korábbi kormány osztrák ügyben tett vállalásait.¹⁴ A nyugalom jó egy hónapig tartott, ugyanis 1922. december 6-án a Banca d'Italia részéről egy olyan kritika hangzott el, amely a Nemzetek Szövetsége helyett egy korábban már elvetett bilaterális modellt javasolt. Ez egy távlati olasz–osztrák vámuniót is felvázolt, ráadásul a felállítandó osztrák nemzeti bank elnöki

¹⁰ *Asso* 1993. 81. o.

¹¹ *Guarneri* 1953. 93. o.

¹² 200 millió arany frank, 7,5%-os kamattal, a bolgár vasutak építésére.

¹³ *Asso* 1993. 94–96., 99. o.

¹⁴ Lásd: DDI VII/1. n. 61. o.

tisztségének betöltése kapcsán Mussolini a genfi protokollok parlamenti ratifikálásnak esetleges megakadályozását is megpendítette.¹⁵ Az olasz kormány csak kisebb-nagyobb gazdasági engedményekért cserébe volt hajlandó betartani a genfi protokollt, amit Mussolini sikerként könyvelt el, az angol diplomáciában viszont nem túl kedvező vélemény alakult ki az új olasz kormányról.¹⁶

Az éppen hatalomra kerülő Mussolini-kormány számára nem az ausztriai kérdés volt az egyedüli függőben lévő probléma. A Németországra kivetett jóvátételről az Antant tagjai különféleképpen vélekedtek. Az angol külpolitika cseppet sem volt érdekelt a németek túlzott legyengítésében és az európai francia befolyás túlzott megerősödésében. Amikor Franciaország a szövetségközi adósságok fizetését összekötötte a jóvátétel fizetésével és a német jóvátételt kívánta a francia szövetségközi adósságok fizetésének pénzügyi háttéréként felhasználni, az angol és a francia álláspont közötti ellentét egyre csak nőtt. Eközben az olasz közvélemény inkább francia–német belügyként kezelte az ügyet, hiszen alig volt érdekelt a német jóvátételben. Habár Olaszország is az adósság és a jóvátétel összekötése mellett tört lándzsát a szövetségesek 1922. december 3–4-iki londoni konferenciáján, Mussolini és az angolok egy politikai nyomásgyakorlásra nem alkalmas, az összekötésen alakuló tervszettel álltak elő. Ez azért nem tetszett a franciáknak, mert az ő javaslatuk – az adósságaik rendezésén kívül – a németek politikai és gazdasági meggyengítését célozta. 1922. december 14-én Németország bejelentette, hogy anyagi problémái miatt nem tudja kifizetni az 1922. évi jóvátétel hátralévő részét, valamint az 1923-ast sem, ami után 1923. január 3–4-én megszűnt az angol–francia együttműködés és a francia–belga bevonulással elkezdődött a Ruhr-vidék megszállása.¹⁷

Olaszország ekkor nem foglalt nyíltan állást, és miközben szavakban támogatásáról biztosított mindenkit, valójában megpróbálta megragadni a kínálkozó lehetőséget: Mussolini, azt ajánlgatva, hogy közvetítőként segít megoldani a Ruhr-vidéki problémát, a franciákkal üzletelt, illetve ezzel egy időben a Monarchia utódállamaiban próbálta kiépíteni saját gazdasági kapcsolatait, és ha lehet, kiszorítani onnan a francia konkurenciát.¹⁸ Felmerült az angol–olasz közeledés lehetősége is,¹⁹ amit a francia diplomácia szeretett volna elkerülni, akár esetleges álhírek terjesztésével is.²⁰ A közeledés olyan jól haladt, hogy amikor Mussolini felvetette a gyarmati kompenzáció és a Dodekanészosz kérdését, az angol külügyminisztérium megígérte ezeknek a kérdéseknek a kedvező rendezését,²¹ illetve egyenrangú társként való bánásmódot ajánlott fel a Ruhr-kérdés rendezésében, amennyiben a német kormány felkéri közvetítésre Angliát. Mindezt a francia kormány kihagyásával.²² Az angol külügyminisztérium jól mérte fel tárgyalópartnerét: Mussolini számára a nemzetközi elismerés, az egyenrangúként történő elismerés legalább olyan

¹⁵ *Asso* 1993. 101–102. o.

¹⁶ *Asso* 1993. 115–116. o.

¹⁷ *Pastorelli* 1997. 84–85. o.

¹⁸ DDI VII/1. n. 414. Ezen próbálkozás része volt egy csehszlovák–osztrák–olasz–jugoszláv kereskedelmi blokk felvetése, illetve egy erőtlen kísérlet egy olasz–román kereskedelmi megállapodás kötésére. DDI VII/1. n. 407., 429.

¹⁹ DBFP I/21 n. 27.; DDI VII/1 n. 587., 593., 605.

²⁰ DBFP I/21 n. 28.

²¹ DDI VII/1 n. 617.

²² DDI VII/1 n. 610.

fontos volt, mint a konkrét eredmények.²³ A görög–török háború ekkorra már nyilvánvaló kimenetele ismeretében fel sem merülhetett, hogy kis-ázsiai területért cserébe el kellene hagyni az olaszoknak a Dodekanészoszt, tehát az angol külügy semmit sem kockáztatott az olasz igények támogatásával. A gyarmati kompenzáció pedig egy gazdasági haszonnal nem rendelkező területet jelentett, amelynek hovatartozása semmit sem változtatott az afrikai gyarmati egyensúlyon. Mussolini természetesen kapott a lehetőségen, és március végén elküldte képviselőit Londonba.²⁴ Olaszország ezzel angol oldalon bekapcsolódott az angol–francia ellentétbe, ami egyszerre több válságzónát érintett, többek között a Balkánt is. 1923. április 6-án, tehát az olasz–angol tárgyalások beindulása után hozta fel Mussolini a római jugoszláv követnek Fiume kérdését, ugyanis egy jegyzékben tiltakozott a fiumei kikötő megosztása ellen.²⁵ Egy héttel később, április 12-én Mussolini felvesztette hadügyminiszterének, Armando Diaz altábornagynak, hogy engedélyezzék korzikai önkéntesek besorozását a hadseregbe és az irredenta jelleg elkendőzése érdekében hozzanak létre számukra egy idegen légiót. Diaz realitásérzékére vall, hogy technikai nehézségekre hivatkozva elhárította ezt a nyíltan franciaellenes lépést.²⁶

Az olasz külpolitika tehát a fasiszta kormány megalakulása után nem a körülményektől függetlenül döntött a fiumei kérdés újbóli felvetéséről, hanem egy nemzetközi helyzetbe illeszkedő döntést hozott. A későbbi események viszont jelzik, hogy nem beszélhetünk éles frontvonalakról és szilárd szövetségi rendszerekről, habár a francia és angol érdekeltségek többféleképpen is meghatározták a balkáni és közép-európai olasz külpolitika lépéseit. Olaszországnak még 1920-ból volt egy együttműködési megállapodása a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal, viszont a két ország közötti őszinte együttműködésnek a fiumei kérdés rendezése, vagyis az adriai rendezés problematikája állt az útjába. A különösebb diplomáciai előkészítés nélkül megkötött és jugoszláv részről diplomáciai fiaszkóként értékelt 1920. november 12-ei rapallói szerződés végrehajtása ugyanis szünetelt, mivel mindkét fél nyomásgyakorlásra használta az aktuálisan kezében lévő területeket. A két fél csak 1922 májusában dolgozta ki a Santa-Margherita-i egyezményeket, vagyis a rapallói szerződés végrehajtását, s ennek aláírására csak 1922. október 23-án került sor. Hátra volt a ratifikáció, amit meg a hatalomra kerülő Mussolini-kormány késleltetett, hogy újabb engedményeket érjen el. 1923. február 10-én részleges jugoszláv engedmények után sor került a konvenciók római ratifikációjára, amit hamarosan a belgrádi követett, viszont olasz részről még korántsem zárták le a kérdést.

A Balkánon tehát eleve volt egy potenciális olasz–jugoszláv szembenállás, amihez társult egy angol–francia rivalizálás is. A görögöket támogató angol külpolitika ugyanis visszavonulásra kényszerült a Musztafa Kemál pasa vezette török erők győzelmét követően, így a Ruhr-vidéki ellentétekkel párhuzamosan a francia külpolitika ott próbált sikereket elérni, ahol tudott, vagyis a Balkánon és a moszuli olajmezők ellenőrzése kapcsán. A nagyhatalmi rivalizálás arra kényszerítette a balkáni államokat, hogy vagy az egyik-

²³ A Mussolini-féle parlamenti bemutatkozó beszédben (1922. november 16.) felvázolt külpolitikai program lényege az volt, hogy nem kéri a nagyhatalmakkal való egyenjogúság elismerését, hanem ezt meg fogja szerezni. *Pastorelli* 1997. 86. o. Az angol reakció alapján feltételezhető, hogy Curzon, vagy aki előkészítette a külügyminiszteri javaslatot, megértette, mik is mozgatók Mussolinit.

²⁴ DDI VII/1 n. 631.

²⁵ DDI VII/1 n. 685.

²⁶ DDI VII/1 n. 705.

kel, vagy a másikkal működjenek együtt. A jugoszláv érdekeknek az felelt volna meg, ha Törökország nem erősödik meg túlságosan, tehát alapvetően egy angol-párti, vagyis az olaszokkal és a görögökkel is együttműködő külpolitika lett volna a célszerű. A török külpolitika viszont meggyőzte Belgrádot, hogy nem a szintén jugoszláv-ellenes Bulgáriával, hanem a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal kíván együttműködni, illetve meglobogtatta Belgrád előtt Szaloniki átengedésének lehetőségét. Ehhez társult még az a belgrádi elgondolás, amely Franciaországban és nem Angliában látta a versailles-i békerendszer fő biztosítékát. Ráadásul Párizs megerősítette egy korábbi ígérletét egy 100 millió frankos fegyverkezési hitel folyósítására, így a jugoszláv kormány elutasította az angol felhívást a Törökország elleni fellépésre.²⁷ Mivel Olaszország számára 1923-tól a Közel-Kelet rendezése inkább csak a dodekanészoszi területek és a líbiai gyarmat biztosítását jelentette,²⁸ Mussolinit csak egy esetleges balkáni átrendeződés érdekelt. A felmerülő lehetőséget kihasználva pedig – bízva az angol támogatásban – 1923. április 6-án újra felvetette a fumei ügyet.

Ehhez a konfliktusforráshoz társult még a Dodekanészosz-szigetcsoport körüli olasz–görög–török ellentét. Az egyre kétségbeesettebb olasz külügyminisztérium ugyanis annak érdekében, hogy végre fel tudjon mutatni valami eredményt, még 1919 nyarán úgy próbálta csökkenteni a rá nehezedő külpolitikai nyomást, hogy 1919. július 29-én Tommaso Tittoni olasz külügyminiszter aláírt Elefthériosz Venizélosz görög miniszterelnökkel egy egyezményt, miszerint az olasz fél támogatja a görögök nyugat-trákiai, dél-albániai, és dodekanészoszi igényeit,²⁹ ha cserébe a görögök támogatják a békekonferencián az Albániára és Valona kikötőjére vonatkozó olasz terveket, a korfui csatorna semlegesítését, illetve egyes kis-ázsiai olasz érdekeltségek bővítését.³⁰ A külügyminisztérium élén Tittonit váltó Carlo Sforza viszont már 1920 júniusában kihátrált az egyezményből, hiszen a kis-ázsiai olasz igényeket nem sikerült teljesíteni, hasznosabbnak tűnt nem engedni a görögöknek Dél-Albániában, így a Dodekanészosz-szigetcsoport feletti olasz tulajdonjogról se lett volna érdemes lemondani. A további olasz–görög együttműködés alapja tehát csak egy kisázsiai koncesszió lehetett volna, miközben a görög haderő 1922 szeptemberére döntő vereséget szenvedett, így ettől kezdve megszűnt mindenféle alku lehetősége. Az olasz külpolitikának ezért 1923 tavaszán eleve egy olasz–jugoszláv konfliktussal és egy olasz–görög érdekellentéttel kellett számolnia.

Ekkor kapott szerepet Magyarország az olasz külpolitikában, hiszen egy olasz–jugoszláv konfrontációs külpolitikában hasznosnak tűnt fenyegetni a Szerb-Horvát-Szlovén állam északi határát is. A magyar fél bevonását nem volt nehéz elérni, hiszen közvetlenül Mussolini hatalomra kerülése után Budapestről több olyan jelzés is érkezett, amely az együttműködési hajlandóságot volt hivatott demonstrálni. Ennek két oka is volt. Egyrészt

²⁷ Hornyák 2004. 140–141. o.

²⁸ Ehhez érdemes hozzátenni, hogy 1924 augusztusában, vagyis jó egy évvel a lausanne-i béke után, a Szárazföldi Vezérkar Hadművelleti osztálya készített egy emlékeztetőt a Törökország elleni olasz katonai fellépés lehetőségéről, de ebben is csak egy jól körülírt terület demonstratív célból történő megszállását látta megvalósíthatónak. *Pasqualini* 1999. n. 115.

²⁹ Rodosz kivételével az olaszok minden szigetet átadtak volna Görögországnak, Rodoszon pedig népszavazást kellett volna tartani.

³⁰ Lásd az olasz párizsi katonai delegáció elemzését a görög igényekről, amit az olasz külügyminisztérium egyszerűen ad acta tett: DDI VI/3 n. 314. A görög–olasz megegyezés előkészítéséről viszont lásd: DDI VI/3 n. 565.

a hatalomra kerülő fasiszta kormányban Bethlen István miniszterelnök azt a nagyhatalmi támogatót látta, amely esetleg segíthet a békeszerződés végzéseinek a megváltoztatásában, illetve küszöbön állt a magyar gazdaság konszolidálásához szükséges kölcsön ügye, melynek rendezéséhez szintén szükség volt az olasz támogatásra.

A magyar külpolitika alapvető célja a revízió volt, viszont ezt nem lehetett kikényszeríteni fegyveres úton, hiszen a Nemzeti Hadsereg állománya és fegyverzete sem jelentett veszélyt egyik környező országra sem, illetve ugyanez már Honvédségként sem volt alkalmas önálló támadó hadművelet kivitelezésére úgy, hogy a siker minimális esélye fennállhatott volna. Az önerőből való felkészülés nehézségei hamar megmutatkoztak, és így senki sem kételkedhetett abban, hogy a revízió valószínű fegyveres kikényszerítése csak egy vagy több erős szövetséges támogatásával lehetséges. A kapcsolatépítésre való törekvés nem jelentett újdonságot, már a Népköztársaság is megpróbálkozott katonai jellegű információs hálózat kiépítésével,³¹ tegyük hozzá, nem sok sikerrel. A Bethlen-kormány első éveiben a revízió nem túl távoli elérése nem tűnt kivitelezhetetlennek, hiszen számos olyan góc volt Európában, amely direkt vagy indirekt módon elősegíthette volna a magyar kívánságok teljesítését. A status quo felborítására való készségezt jelzi az irredenta szervezetek folyamatos támogatása, melyeket hivatalosan a kormány 1921 nyarán feloszlattott, valójában csak átnevezett és egységes irányítás alatt újjászervezett.³² Habár a magyar kormány a Nemzetek Szövetségébe történő belépéssel hivatalosan újonnan lemondott a békeszerződés erőszakos úton történő megváltoztatásáról, ezen szervezeteken keresztül viszont továbbra is félhivatalos kapcsolatok születtek a revízió kikényszerítése céljából. Egy ilyen magyarországi szervezet félhivatalos megkeresése jelentette az első kapcsolatfelvételt a Mussolini-kormánnyal. Igazából a Bethlen-kormány és Mussolini pártja közötti szimpátia kölcsönös volt, és korábbra datálódott, ugyanis a *Popolo d'Italia* a Burgenland területén létrejövő szláv korridor elkerülésének szükségességéről szóló cikkeiben a király-puccsok veszélyének elmúlásával újból lehetséges szövetségesként emlegette Magyarországot, amivel Gömbös Gyula és Mussolini, illetve a fasiszta nacionalizmus és a magyar revánsvágy kapcsolatának lehetőségét vetette fel a jugoszláv körökben.³³ Az olasz–magyar kapcsolatok szorosabbá válásától való félelem, illetve az olasz–magyar kapcsolatok ellehetetlenítésének vágyával indokolhatók azok a cikkek, amelyek a kisantant országok sajtójában boncolgatták az olasz–magyar viszonyt és emlegettek különféle egyezményeket a fasiszták és valamely magyar irredenta szervezet között.³⁴ Az viszont csak utólag mondható el, hogy valóban született egy egyezés Mussolini és az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) delegációja között, amely a magyar kormány félhivatalos jóváhagyásával utazott Rómába.

A Bethlen-kormány lelkesen fogadta a fasiszták hatalomra kerülésének hírért.³⁵ Sőt, Gaetano Castagneto di Caracciolo budapesti olasz követ 1922. november 14-ei táviratában azt jelentette, hogy Bethlen már Magyarország felfegyverzését is felvetette, mint

³¹ *Árokay* 1983. 73. o.

³² *Romsics* 1990. 580–583. o.; IET. II. 1956. 177–181. o.

³³ *Rumi* 1975. 694–695. o.

³⁴ Lásd: DDI VII/1 n. 174.; DDI VII/1 n. 175.; ASDMAE AP (1919–1930), 1747, 8087. Castagneto 1922. IX, 15., 22:10., n. 5955/369.

³⁵ DDI VII/1 n. 41.

Olaszország számára hasznos lépést.³⁶ Nem sokkal ez után, november 24-én került sor az ÉME római tárgyalására. Eleinte Mussolini nem volt hajlandó fogadni a gratuláló ÉME küldöttséget. Véleménye akkor változott meg, amikor sikerült meggyőzni, hogy az ÉME valóban a magyar kormány nevében intézkedik és nem tart fenn kapcsolatot a Mussolini által többszörösen is elutasított Friedrich István-féle magyar fasisztákkal.³⁷ A tárgyalás a miniszterelnökségi és belügyminiszteri államtitkári, illetve párttitkári posztot betöltő Michele Bianchi közvetítésével zajlott. Végül Mussolinivel megállapodtak a fasiszták budapesti és az ÉME római megbízottjai kinevezésében, akik a kormányuk jóváhagyásával működnek; magyar pilóták olaszországi katonai kiképzésében; az Olaszországban tárolt, volt monarchiabeli fegyverek megőrzéséről és későbbi visszaszolgáltatásáról; illetve a Jugoszlávia-ellenes fegyveres együttműködésben, ha Olaszország a támadó fél.³⁸ A biztató jövőbeli együttműködés, melynek a tárgyalás képezhetné volna az első elemét, el sem indult. Habár a magyar jóvátétel kapcsán megfogalmazott túlzott olasz követelések beleillettek az ÉME küldöttség elképzelésébe,³⁹ Mussolini részéről nem érkezett semmi olyan jellegű garancia, amely biztosította volna Bethlent arról, hogy majd a fizetésre nem kerül sor, sőt, Mussolini kifejtette, hogy Olaszországnak szüksége van a jóvátételre, mivel valamivel fizetnie kell saját adósságát is.⁴⁰ Ez még nem indokolta az együttműködés megszakítását, az már viszont annál inkább, hogy egy jó hónappal az ÉME delegáció római útja után Kubányi Kornél írt egy levelet Mussolininek a Friedrich-féle magyar fasiszta párt nevében, amelyben kihallgatást kért az olasz kormányfőnél, és azzal példálózott, hogy ezt az ÉME delegáció is megkapta. Mussolini nem hagyhatta, hogy ezt követően mindenféle nacionalista szervezetek kopogtathassanak az ajtaján, különösen, hogy a kisantant is ráállt a témára.⁴¹ A levelet válaszolatlanul hagyta,⁴² a továbbiakban pedig csakis közvetítőkön keresztül ápolta a hasonló, nem hivatalos kapcsolatokat. Ráadásul egy jó félévig válaszolatlanul hagyott minden kicsit is illegális magyar kérést,⁴³ ami persze nem jelenti, hogy olasz részről nem történtek volna ilyen jellegű próbálkozások.⁴⁴ Mussolini hirtelen visszakozását nemcsak a lebukástól való félelem okozta, hanem

³⁶ DDI VII/1 n. 115.

³⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1747, 8078. Vinci, 1922. november 4., 21:00, 403. sz. távirat. Vinci ebben jelentette, hogy felkereste Lipnoviczky Pál mérnök, a távirat szerint az ÉME titkára, aki személyesen akart gratulálni Mussolininek az ÉME nevében. A látogatásra Horthy és a kormány tanácsára (értsd: utasítására) került sor. Mussolini 1922. november 9-én már engedélyezte a küldöttség látogatását. ASDMAE AP (1919–1930), 1747, 8078. Mussolini, 1922. november 9., 18:00, 2590. sz. távirat, válasz Vinci 408-as táviratára.

³⁸ *Ormos* 2002. 107–117. o.

³⁹ A magyar jóvátétel főleg az olasz államkasszát gazdagította volna, így az ÉME delegáció azt szerette volna elérni, hogy Olaszország továbbra is igényt tartson a magyar jóvátételre, ezzel elkerülve, hogy arra más tegyen szert, majd pedig a fizetési határidőt a végtelenségig kitolva, annak kifizetésére sohase kerüljön sor. *Ormos* 2002. 110–111. o. (4. tárgyalási pont.)

⁴⁰ DDI VII / 1 n. 240. 160. o.

⁴¹ DDI VII / 1 n. 268. 179. o.

⁴² ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Kubányi 1922. december 27-ei levele Mussolininek.

⁴³ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Castagneto, 1923. február 7., n. 55. sz. távirat. Idézi: *Walcz* 2000. 173. o. és ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Mussolini, 1923. március 20., 1256. sz. távirat. Guzzoni jelentette, hogy Di Suni márki nyugállományú alezredes, az Olasz–Magyar Bank budapesti alkalmazottja, kartellbe akarta tömöríteni a legnagyobb olasz fémipari vállalatokat és olasz állami jóváhagyással közösen megszervezni egy nagyarányú fegyverszállító akciót. Diaz ellenezte az ötletet. ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Diaz, 1923. május 28., n. 3914.

⁴⁴ 1923. február 26-án Márffy-Mantuano Rezső római magyar követségi tanácsos jelentette, hogy már megint járt nála egy bizonyos Ettore Lodi, nyugállományú olasz alezredes, aki sejtetve kapcsolatait Musso-

az is, hogy 1922 végén már gyülekeztek a felhők, és 1923 januárjában a francia és belga csapatok bevonultak a Ruhr vidékre. Ezzel párhuzamosan pedig a kisantant arra használta fel a már korábban is terjesztett pletykákat, hogy bevonulhasson magyar területre. A pár nap alatt robbanás közelire hevült európai helyzetben pedig Mussolininek kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy holmi nacionalista szervezetekkel üzletelgessen.

A tárgyalás folytatásának felfüggesztése a magyar kormány számára se jelentett problémát, ugyanis a kisantant magyar-ellenes kirohanásai meggyőzték a Bethlen-kormányt, hogy nem szabad túl hangosan panaszkodni a magyar gazdaság teljesítőképtelensége miatt, mivel ilyen módon nem lehet megszabadulni a jóvátételi fizetés kötelezettségétől. 1922 őszén ugyanis a nagyhatalmak komolyan foglalkozni kezdtek a Magyarország által fizetendő jóvátétel mértékével, miközben a magyar kormány lehetőleg a „nem fizetés” álláspontját próbálta elfogadtatni. Ehhez az egyik érv egyféle „nyomorpolitika” volt, miszerint a magyar gazdaság olyan rossz állapotban van, hogy jóvátételt nem tud fizetni, azonnal szükség van pénzbeli segítségre, és ezzel egy időben a Jóvátételi Bizottság függesse fel a jóvátétel fizetési kötelezettségét. A jóvátétel kérdésének felvetésével csak azt lehetett volna elérni, hogy azt minél előbb kivetik, így a magyar kormány eleve kölcsönügyi, és nem jóvátételi tárgyalásként fogalmazta meg kérését. Ráadásul a kölcsönrel járó politikai megkötéseket is el kívánták kerülni, így az osztrák szanálás tanulságaiól okulva, a Népszövetséget kikerülve, lehetőleg angol–amerikai forrásból kívántak kölcsönt felvenni.⁴⁵ Ennek ismeretében, illetve a nemzetközi nyomást tapasztalva egyáltalán nem véletlen, hogy a kisantant akciók középette, 1923. január 11-én fogadta el a magyar kormány az ország szanálására készített „kölcsönprogramot”.⁴⁶

Bethlen európai utat szervezett, hogy növelni tudja a magyar kölcsön támogatóinak számát, de Mussolini már 1922. december 17-én kihangsúlyozta, hogy Olaszország nem mondhat le a magyar jóvátételről, illetve jobb, ha Bethlen először Párizsba és nem Rómába megy, hiszen ott székel a Jóvátételi Bizottság is.⁴⁷ Amikor Bethlen Türr Stefánián keresztül tovább erősködött, hogy 1923. január 9-én Rómában szeretne találkozni Mussolinivel, az olasz külügyminisztérium határozottan rövidre zárta a kérdést.⁴⁸ Láthatólag az olasz állam megismételni készült az ausztriai akcióját, és akár kisebb gazdasági előnyökért is küzdve, tisztán gazdasági szempontok alapján kívánták kezelni a magyar kölcsönügyet. Bethlennek tehát maradt a Párizs–London–Róma útvonal. Mire viszont Rómába ért, már maga mögött tudhatta az angol politika és a londoni pénzügyi látványos támogatását, így Mussolini hozzáállása is megváltozott: miközben korábban inkább gazdaságilag akart jól járni és a magyar jóvátétel garantálásával, illetve a magyar gazdasági konszolidálást követően piacszerzéssel akart „keresni” a magyar ügyön, a londoni támogatás tudatosulását követően már politikai szemszögből közelítette meg a kér-

linivel, mint a „dalmát nacionalis szervezet” vezetőségének tagja útlevelet kapott, hogy október 18-i bécsi utazása után Budapestre is elmehessen. Az ezredesek meglehetősen fantáziadús egyének lehetnek, mivel Magyarország–Ausztria–Horvátország–Dalmácia és Fiume, mint önálló államok föderációját akarták elérni, Márfy-Mantuano szerint alig pár főből állt a szervezet. MNL OL K 64. 1923-41-521.

⁴⁵ Sz. Ormos 1964. 20–23. o.

⁴⁶ Hornyák 2004. 135. o.

⁴⁷ DDI VII/1 n. 240.

⁴⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Türr Stefánia Mussolininek, 1922. december 30.; Uo. Uó a Belügyminisztériumnak; ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Külügyminisztérium 1923. január 2. 20,00, 013. sz. távirat; Uo. Uó: 1923. január 2. 23,30. 19. sz. távirat.

dést és támogatásáról biztosította Bethlent.⁴⁹ A támogatás pedig nemcsak a pénzügyi szektorra vonatkozott, ugyanis 1923. május 15-én és 19-én a Bethlennel folytatott római tárgyalások során a magyar revíziós igényekről, a kisantant államaihoz fűződő kapcsolatról és a magyar–román viszony javítása érdekében tervezett olasz segítségről és közvetítésről is szó esett. A román–magyar közeledést Mussolini javasolta, miután megbeszélte Bethlennel, hogy mely területekre és népcsoportokra vonatkozólag állnak fenn magyar igények.⁵⁰ Nem véletlen, hogy Bethlen Rómából hazafelé tartva, az osztrák kancellárnak és külügyminiszternek azt hangsúlyozta ki, hogy Benessel lehetne javítani a viszonyt, miközben „Budapestre nehezedik a szerb–horvát–szlovén kormány rossz akaratata.”⁵¹ Ahogy Rómában is kifejtette Bethlen, Budapestnek Csehszlovákiával szemben voltak komolyabb területi igényei, miközben a szerb–horvát–szlovén állammal szemben alig. A prioritások ilyen jellegű megfordítása arra utal, hogy Bethlen Mussolininek engedve a jugoszláv ellenes magatartásért fizetett a román–magyar viszony javítása érdekében beígért olasz segítségért. A romániai olasz akció igen hamar beindult, természetesen ez se volt önzetlen, ugyanis ahogy Pompeo Aloisi, a bukaresti olasz követ kifejtette magyar kollégájának, a „balkán [!] államoknak szükségük van egy »csendőrre«, mely szerepet más nem töltheti be, mint Olaszország.”⁵² Olaszország tehát nyíltan a középeurópai vezető szerepre törekedett, és ennek elérése végett a román–magyar viszony javítása segítségével kívánta erősíteni saját romániai és magyarországi pozícióit, miközben ezzel a belgrádi kormány ellen is nyert volna két olasz szimpatizánst. Ez pedig szervesen illeszkedik a már bemutatott angol–francia ellentét okozta balkáni vetélkedésbe, hiszen így Olaszország francia-ellenes céllal az angol támogatásra is számíthatott. Azt persze a későbbi események mutatták meg, hogy ez a támogatás mennyire korlátozott volt és Mussolini mennyire túlbecsülte saját lehetőségeit.

A magyar–román viszony javítása érdekében végzett olasz külügyi segítség hónapokig munkát adott a bukaresti olasz és magyar követségeknek, viszont komoly eredményt nem hozott, ahogy azt Salvatore Contarini, az olasz külügyi vezértitkár már májusban is sejtette. Azt viszont sikerült elérni, hogy a Budapest irányába amúgy is gyanakvó belgrádi kormány is tegyen egy kísérletet a magyar–jugoszláv viszony javítására.

A magyar minisztertanács már 1922. augusztus 15-én kérelmezte a katonai ellenőrzés megszüntetését, ami jórészt már a jóvátétel fizetésének elkerülése miatti tervek előjátéka volt. A jugoszláv kormány cseppet sem volt megértő, és a mozgósítási vádak, meg az egymást követő incidensek miatt az év végére a magyar–jugoszláv viszony a szokásosabbnál is fagyosabbá vált. Ehhez járult a magyar kormány kapcsolatfelvétele a délszláv emigrációval,⁵³ amiről a jugoszláv kormánynak nem sikerült hivatalos bizonyítékot szerezni, de a gyanú elég volt, hogy a jugoszláv politikusok végleg bizalmatlanná váljanak Magyarországgal szemben.⁵⁴ Belgrád tehát balkáni lekötöttsége ellenére folyama-

⁴⁹ Sz. Ormos 1964. 34., 47–53. o.

⁵⁰ MNL K 64 9. cs. 1923-41-314 (292). Nemes, 1923. május 19., 131/pol. sz.; MNL K 64. 9. cs. 1923-41-314. Napi jelentés, Budapest, 1923. május 24. (június 1.), 314. res. pol.

⁵¹ DDI VII/2. n. 54.

⁵² MNL K 64 9. cs. 1923-41-356. Rubidó Zichynek, 1923. május 25., 148. sz. szjtv.

⁵³ 1922-re tehető a kapcsolatfelvétel a Jogpárttal, Ante Pavelic pártjával, igaz ezzel, a rossz választási eredmények ismeretében 1923 márciusában megszakította a kapcsolatot a magyar kormány.

⁵⁴ Hornyák 2004. 129., 131. o.

tosan figyelt a magyarországi eseményekre. A jugoszláv külpolitika 1922 és 1923 fordulóján inkább a Balkánra koncentrált, hogy az ottani pozícióit próbálja megerősíteni. Ennek érdekében még 1923 márciusában rendezte vitás kérdéseit Bulgáriával, illetve 1923. május 10-én megkötötte Görögországgal a szaloniki konvenciót, mely biztosította a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság számára a kijutást a Földközi-tenger keleti medencéjébe.⁵⁵ A magyar–olasz együttműködés lehetőségének felmerülése, és Bethlen kölcsönügyi tervei ismeretében viszont Belgrád azonnal be akarta biztosítani északi határait, ezért került sor június 6-án a jugoszláv uralkodó személyes küldöttének látogatására Horthy Miklósnál.

1923. június 6-án Budapestre érkezett Belgrádból Horthy egy volt kollégája, aki a jugoszláv haditengerészetben szolgált, és egy üzenetet hozott a kormányzónak. Bethlen ismertette az üzenet tartalmát Castagneto budapesti olasz követtel: Jugoszlávia helyre akarja állítani a Magyarországhoz fűződő jó viszonyt, amihez az alábbi feltételek teljesítését kéri: egy nemzeti király kikiáltása, a legitimista nézetektől való elhatárolódás, egy belső demokratikus nemzeti berendezkedés, az évszázados jó viszony helyreállítása a szerbekkel és a horvátokkal. Ennek fejében Jugoszlávia hajlandó szintén segíteni Magyarországot a helyreállításban, megkönnyíteni számára a külföldi kölcsön felvételét, kedvezőbb véleményre bírni a kisantantot, jószomszédi és kereskedelmi egyezségeket kötni. A kérdés tárgyalására azért is az olasz követ jelenlétében került sor, hogy biztossítsák Mussolinin a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal szembeni valódi magyar szándékokról. Castagneto beszámolójában arról is tudósít, hogy hasonló jellegű tárgyalási megkeresés Prágából is érkezett, viszont mindez a kölcsön-üggyel állt összefüggésben. Castagneto arról is beszámolt a jelentésében, hogy a belgrádi megkeresésről csak Horthy és Bethlen tudott, a külügyminisztérium nem. Mivel a külügyi dokumentumok között nem maradt semmi nyoma ennek a megkeresésnek, így lehetséges, hogy Horthy valóban nem a hivatalos úton intézte az ügyet. Arra viszont nem sikerült magyarázatot találni, hogy ennek mi volt az oka.⁵⁶ A belgrádi lépés különösen aktuális volt, ugyanis a bulgáriai Sztambolijszki-kormány 1923. június 9-i megbuktatásával és egy szófiai revansista kormány alakításával véget ért a jugoszláv külpolitika sikerszerűje és igen hamar kiderült, hogy Románia és Ausztria kivételével mindegyik szomszédal nyíltan vagy burkoltan ellenséges volt a viszony.⁵⁷

Az olasz–magyar együttműködés folytatódott, és egyre konkrétabb, katonai jellegű lépésekről volt szó. Egyrészt az olasz Alfredo Guzzoni ezredes vezette magyarországi Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság (SzKEB), másrészt a Versailles-i Szövetséges Katonai Bizottság (VSzKB) angol és olasz küldöttei sikeresen tevékenykedtek annak érdekében, hogy az ellenőrző bizottság tagjait ért kecskeméti inzultusért⁵⁸ ne ítéljék el súlyosan Magyarországot. Ezzel sikerült elérni, hogy a kisantant államok se tudjanak az incidensre hivatkozva szigorúbb feltételeket rákényszeríteni Magyarországra a megköntendő népszövetségi kölcsön tárgyalásakor. Bethlen lényegében megszerezte a SzKEB

⁵⁵ Hornyák 2004. 141–142. o.

⁵⁶ ASDMAE GM 162, 2. Castagneto, 1923. június 7. 14:25, 201., 202. sz. távirat; Uő 1923. június 7. 21:20, 204., 205. sz. távirat.

⁵⁷ Hornyák 2004. 141–142. o.

⁵⁸ 1923. március 28-án, Kecskeméten, egy sikertelen ellenőrzést követően az összegyűlt tömeg megdobálta a francia küldött kocsját.

hozzájárulását az államkölcson folyósításához. Ezzel a magyar kormány maga mögött tudhatta Angliát és Olaszországot, vagyis a francia szövetségesek változatlan ellenzése mellett nőtt a magyar kormányt támogatók köre, hiszen 1923 nyaratól az angol támogatás mellett már az olasz kormány is nyíltan kiállt a magyar álláspont mellett.

Bethlen az ÉME-n keresztül már 1922 novemberében kérte a Monarchiától zsákmányolt fegyverek megőrzését,⁵⁹ majd a májusi római tárgyalásai során kapott egy olyan ígéretet, hogy Magyarország *néhány év múlva* a revízió kérdésében is számíthat Róma segítségére.⁶⁰ Eközben a magyar külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium többször is bombázta titkos fegyvervásárlási javaslatokkal az olaszokat,⁶¹ míg végül Mussolini 1923 júliusában elrendelte az Osztrák–Magyar Monarchiától zsákmányolt hadifelszerelés megőrzését.⁶² Egyértelműen érezhető, hogy ezzel a döntéssel Mussolini felhasználásra alkalmasnak tartotta a magyar felajánkozást, és már nemcsak a szerb–horvát–szlovén állam külpolitikai lekötését, hanem esetleges katonai szerepet is hajlandó volt szánni neki. Ettől kezdve két külön úton haladtak a tárgyalások.

A zsákmányolt hadianyag megőrzésére vonatkozólag Bethlen 1923. augusztus 13-án érdeklődött, hogy van-e válasz július 13-i bizalmas levelére a volt Monarchia-beli fegyverek sorsával kapcsolatban. Castagneto instrukciót kért, hogy mit válaszoljon,⁶³ vagyis a külügyminisztérium senkit sem tájékoztatott Budapesten Mussolini megjegyzéséről, miszerint meg kell őrizni a fegyvereket. Hamar megérkezett a válasz: a hadianyagot megőrzik, kerüljön sor egy találkozóra egy olasz tiszt és Belitska Sándor tábornok között.⁶⁴ Belitska neve azért merült fel még Bethlen júliusi levelében, mert már honvédelmi minisztersége alatt is rendszeresen járt Észak-Olaszországba, ugyanis a keresztfia egy milánói bankban dolgozott, illetve Bethlen bizalmát is élvezte. Ezen felül Belitska amúgy is ismerte már Cattaneo tábornokot, a milánói hadtest parancsnokát, így rajta keresztül meg lehetett szervezni a találkozót az olasz féllel. Időközben Belitska jelezte Guzzoninak, hogy szeptember elején Milánóban lesz,⁶⁵ augusztus 25-én kiderült, hogy olasz részről Vittorio Sogno ezredest bízták meg az előzetes megbeszélés lefolytatásával.⁶⁶ Sogno ezredes 1923-ban vezérkari tiszt volt, és valószínűleg már akkor lehetett valami köze a katonai információs hivatalhoz is, mert 1931. szeptember 15-től 1934. január 15-ig a SIM, vagyis az olasz Szárazföldi Erők katonai hírszerzésének volt a vezetője. Végül azzal az ürüggyel, hogy meglátogatja az ott hivatalnokként dolgozó keresztfiát Belitska szeptember 4-én indult Milánóba, 7-én ment a milánói hadtestparancsnokságra, 8-án került sor a megbeszélésre.⁶⁷ Ettől kezdve az olasz hivatalok elkezdtek óvatosan fogalmazni, Belitskát csak „ismert személy”-ként emlegetik az egymás közötti levelezésben.⁶⁸ Valószínűleg rádöb-

⁵⁹ DDI VII/1 n. 115.

⁶⁰ MNL K 64. 1923-41-314. (A szerző kiemelése.)

⁶¹ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Caracciolo 1923. február 7., n. 55, Mussolini 1923. március 20., 1256. sz. távirat, Diaz 1923. május 28., 3914. sz. távirat, Mussolini 1923. június 8., 226 221. sz. távirat, Idézi: *Walcz* 2000. 173. o.

⁶² ASDMAE (1919–1930), 1749, 8083. Caracciolo bizalmas levele Contarininek 1923. július 16., sz. n.

⁶³ ASDMAE GM 162, 2. Castagneto, 1923. augusztus 13. 21:00, 281. sz. távirat.

⁶⁴ ASDMAE GM 162, 2. Contarini, 1923. augusztus 16., 22:00, 197. sz. távirat.

⁶⁵ ASDMAE GM 162, 2. Castagneto, 1923. augusztus 19. 13:40, 286. sz. távirat.

⁶⁶ ASDMAE GM 162, 2. Contarini, 1923. augusztus 25. 13:30, 202. sz. távirat.

⁶⁷ ASDMAE GM 162, 2. Castagneto, 1923. szeptember 2. 12:30, 298. sz. távirat.

⁶⁸ Pl.: ASDMAE GM 162, 2. Contarini, 1923. szeptember 13. 13:00, 239. sz. távirat; Uo. Castagneto, 1923. szeptember 15. 22:00, 312. sz. távirat.

bentek, hogy a tárgyalások adott fázisában már túl kompromittáló lett volna, ha kiderül Belitska kiléte. Ezt követően Belitska Rómába utazott, ahol szeptember 17-én, 19-én és 20-án tárgyalt Sognóval, majd Diaz hadügyminiszterrel.

Időközben a légierős témájú együttműködés előkészítése is eredményesnek bizonyult. Miután az ÉME delegációjának csak elvi szinten sikerült megegyeznie Mussolinivel, a magyar hivatalok az amúgy tiltott légierő fejlesztésére rendszeresen kérték az olasz fél segítségét. A legnyíltabban erre 1923 júliusában került sor, amikor Ghyczy Miklós őrnagy, fedett római katonai attasé érdeklődött azzal kapcsolatban, hogy lehetséges-e magyar fiatalok kiképzése olasz pilótaiskolákban (annyi óvatosságot azonban tanúsított, hogy nem írta, civil pilótaiskolákra gondolt-e vagy katonaiakra); illetve a magyar kormány köthet-e úgy szerződést olasz repülőgépgyártó cégekkel, hogy a megrendelt repülőgépeket Olaszországban tárolják, amíg a magyar kormánynak nem lesz szüksége rájuk. A Légügyi Biztosságnak tetszett az ötlet, és július 27-én átküldte a kérést véleményezés céljából a külügyminisztériumnak, illetve a hadügyminisztériumnak.⁶⁹ A Külügyminisztérium természetesen azonnal megvizsgálta a magyarországi repülőgépiportálási szabályokat, amiből kiolvasható, hogy Ghyczy kérése legálisan csak részben teljesíthető.⁷⁰ A kérés politikai jellege felülírta a jogi akadályokat, így mindennek ellenére Mussolini, mint a Légügyi Biztosság főbiztosa, kérte a hadügyminisztérium véleményét.⁷¹ Diaz 1923. szeptember 11-én válaszolt a külügyminisztériumnak, miszerint nincs ellenvetése azzal szemben, hogy a békeszerződésben foglalt előírásoknak eleget tevő repülőgépeket adjanak el Magyarországnak, ahogy az ellen sem, hogy civil magyar pilóták járjanak olasz pilótaiskolákba. Attól sem tartott, hogy más országok civil pilótái is látogatni akarják majd erre hivatkozva az olasz iskolákat. Arra viszont kérte a külügyminisztériumot, hogy amint az akkoriban olasz pilótaiskolába járó négy jugoszláv tiszt befejezte a kurzust, újabb jugoszláv nemzetiségű pilóták ne járhasanak olasz katonai pilótaiskolákba. Mivel a jugoszláv pilóták esetében katonai pilótaképzésről volt szó, ezt a tiltást nem befolyásolja a magyar civil pilóták esete. Ha pedig olasz részről véletlenül nem akarnak valakit fogadni civil iskolába, akkor még mindig van lehetőség a szokásos mellébeszélésre, miszerint túl sok a jelentkező és kevés a repülőgép.⁷² Diaz tehát egyértelműen civil pilótaképzésként értelmezte Ghyczy kérését, és a külügyminisztériumi tartózkodó véleménynyilvánítástól eltérően egyértelműen megfogalmazta, hogy Magyarország érdekében nem kívánja megszegni a trianoni békeszerződés előírásait. Diaz szeptember 11-én írta meg válaszáat, miközben 8-án már sor került Belitska és Sogno milánói találkozására.

Az első két alkalommal Sogno nagy vonalakban közölte Belitskával, hogy az általa hozott listán lévő monarchiabeli fegyverek közül milyen hadianyagot szerezhet be Olaszországból⁷³ és melyek voltak azok a dolgok, amelyek esetében egyenesen az olasz hadrendben rendszeresített eszközöket javasolta beszerezni. A repülőgépek esetében

⁶⁹ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Légügyi Biztosság, 1923. július 27., n. B/908/R.

⁷⁰ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Appunto per l'Ufficio E[uropa]. L[evante]. / 3, olvashatatlán aláírás, 7/8-as dátum, valószínűleg 1923. augusztus 7., a külügyminisztérium „Ufficio contenzioso e Legislazione” osztályának papírján.

⁷¹ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Mussolini, 1923. augusztus 29., 287 605/370. sz. távirat.

⁷² ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Diaz, 1923. szeptember 11., n. 6201.

⁷³ Ehhez természetesen hozzá kellett számolni a hibás, vagy hiányzó részek javítását, amit a lőszerek mellett az olasz hadiipar gyártott volna le.

csakis olasz termékekről lehetett szó, de Belitska biztosította Sognót, hogy a rendelkezésre álló darabok jellemzői eleve jobbak, mint amit ő akart kérni.

Fizetésként Belitska elsősorban búzát és lisztet tudott felajánlani. Első menetben 300–500 db 10 tonnás vagon lisztet. Belitska mondta, hogy amennyiben Mussolini információt kér a római magyar követtől az elérhető magyar gabonáról, úgy biztosítja az információ megküldéséről.

Az utolsó megbeszélés alkalmával összefoglalták a megtárgyaltakat. Erről két példányban készítettek egy emlékeztetőt, amiből egy Sogno, egy pedig Belitska tulajdona lett. Belitska kérte, hogy a megbeszélések Bethlen és Castagneto között történjenek, és még említés szintjén se vonják be a római magyar követséget. A szeptember 20-ai megbeszéléskor készített emlékeztető az alábbiakban foglalható össze.

a) A Monarchiától zsákmányolt, már az olasz katonai raktárakban lévő hadianyag: 200 000 puska, a lehető legtöbb, akár 6000 darab géppuska, 380 táborig löveg, 26 légvédelmi ágyú kerülne magyar kézbe, természetesen a meglévő készlet erejéig. b) Az olasz gyárakban elkészítendő hadianyag: 350 millió gyalogsági lőszer, 200 hegyi ágyú, 54 légvédelmi ágyú lenne (inkább ugyanolyan kaliberű táborig lövegeket, vagy olasz ágyúkat kellene átalakítani), 130 000 db 75 m/m-es és 400 000 db 77 m/m-es lőszer a táborig, a hegyi és a légvédelmi lövegekhez, vasúti anyagok, Roth–Wagner-féle (700 m) és Kohn-féle (1000 m) hidak. c) A maradékot (a légierős anyagot) a második listán sorolták fel, viszont ez nem maradt fenn. – Az a) anyagot a katonai raktárakból lehetett volna átvenni, a b) és c) anyagot pedig majd az olasz hadsereg megrendeléseként kívánták kezelni.

A fizetés kérdésére még vissza szándékoztak térni a jövőben. A magyar javaslat, miszerint lisztben fizetnek, elméletileg elfogadható volt. Az első részlet (300–500 db 10 tonnás kocsi liszt) a helyreállításra szoruló vagy újonnan legyártandó darabok fedezésére szolgált volna, miközben az állami raktárakban lévő készletekért majd később kellett volna fizetni. A pontos ár csak a gyártás után derült volna ki.

A második listán szereplő magyar légügyi személyzetet olasz civil repülő iskolákba kellett volna beíratni,⁷⁴ viszont a második lista nem maradt fenn, így erről nem maradt fenn pontos adat.

Az emlékeztető tartalma több kérdést is felvet. A megállapodás megkötésekor a felek minden kétséget kizárólag tudatában voltak annak, hogy a felsorolt pontok végrehajtásával a trianoni békeszerződés megszegésére készülnek. Diaz már az 1923. május 28-i átíratában a trianoni békeszerződés tiltó rendelkezéseivel érvelt, amikor nem adta meg az engedélyt egy olasz úriembernek, hogy hadianyagot szállítson Magyarországra.⁷⁵ A külügyminisztérium 1923. augusztus 7-i összeállítása⁷⁶ ismeretében az is világos, hogy a légügyi tiltásokkal is tisztában voltak az olaszok. A Belitska–Sogno–Diaz-féle tárgyalások esetében tehát ki lehet zárni a tiltások nem ismeretét. Diaz korábban és később is mindig a békeszerződés tiltásainak betartása mellett állt ki, és a szeptember 20-i emlékeztető légierős része is csak a civil pilótaiskolák látogatását tette lehetővé. Ezt Magyarországon is el lehetett végezni, ugyanis 1923 szeptemberére már újra engedélyezték a civil repülést,

⁷⁴ ASDMAE GM 162, 2. Diaz, 1923. szeptember 25., 6786. sz. távirat.

⁷⁵ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Diaz, 1923. május 28., n. 3914.

⁷⁶ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Appunto per l'Ufficio E[uropa]. L[evante]. / 3, olvashatatlan aláírás, 7/8-as dátum, valószínűleg 1923. augusztus 7., a Külügyminisztérium „Ufficio contenzioso e Legislazione” osztályának papírján.

tehát pilótaiskolák működtetését is. A beszerzendő repülőgépekkel való ügyeskedés mind csupán szómágia, mert a meteorológiai megfigyelői célból engedélyezett repülőgépek⁷⁷ beszerzésekor is a katonai ellenőrző szervek határoztak meg minden paramétert, vagyis nem tűnik reálisnak olyan, a magyar állam által „bizonyos esetekben” felhasználható repülőgépek legális beszerzése, amely a szabályozásnak és a magyar igényeknek egyaránt megfelelt. A Belitska-féle második lista hiányában csak a gyanúperrel lehet érne, hogy a ki nem mondott valóság katonai és nem civil felhasználású repülőgépek beszerzése lett volna, a pilóták pedig csak formálisan jártak volna civil pilótaiskolába.

Az illegálisan beszerzett hadianyag felhasználási célja egyértelmű. A békeszerződés korlátozásai súlyosan érintették a tüzérséget és a légierőt, így ezen a téren volt mit bepótolni. Ráadásul a felsorolt kaliberű lövegeket mindegyik magyarországi tiszt megismerte az első világháború éveitől, így külön képzésben se kellett volna részesíteni őket, hogy használhassák a régi/új eszközöket. A repülőgépeknél nem tudni, hogy Belitska listáján milyen arányban szerepeltek a bombázó, a felderítő, vagy a vadászrepülőgépek, viszont mindegyikre szükség volt. A pontonhidakat bármelyik szomszédos állam elleni támadás esetén fel lehetett használni, ahogy a hegyi és a tábort lövegekből is hiány volt. Szembetűnő, hogy a listában nem szerepelnek nagyobb kaliberű lövegek. Valószínűleg lebukás esetén semmiképpen sem lehetett volna megindokolni ezek létezését, így a magyar fél nem kívánta túlfeszíteni a húrt, és a katonai ellenőrzésre való tekintettel nem kért ilyet. A szállítás kérdése a másik olyan dolog, amiről nem esett szó: maximum nagyon kis tételben és hihetetlenül bonyolult fedési eljárások alkalmazása mellett lehetett volna eljuttatni mindezt Magyarországra, hiszen a szerb–horvát–szlovén államot el kellett kerülni, Ausztria pedig ugyanúgy katonai ellenőrzés alatt állt, mint Magyarország. Egyedül annyi volt a különbség, hogy az osztrák területen már csak egy jórészt felszámolt SzKEB-bel kellett számolni.

Az is nyilvánvaló, hogy a tárgyalásokra csakis a politikai érdekek miatt kerülhetett sor. Ha a külügyminisztériumon vagy Diazon múltott volna, Belitskát már Milánóban se fogadta volna senki. Mussolini akaratára vezethető vissza mindez, a céljai viszont nem voltak egyértelműek. Olaszország gazdasági függése és anyagi problémái miatt érthető, hogy igényt tartott a neki szánt jóvátételre. Ausztria esetében ezért is küzdött olyan sokáig a népszövetségi kölcsön ellen az olasz kormány. A magyarországi kölcsön kapcsán tapasztalható olasz álláspont pedig arra utal, hogy Mussolini az Ausztriával szembeni lépéseket kívánta újra megismételni. Mussolini ezt az ÉME delegáció római látogatása során nem titkolta. A magyar kormány azért sem számolhatott az olasz segítséggel, mert Olaszország a Ruhr-vidéki események miatt elszigetelődő és ezért pillanatnyilag meggyengülő Franciaország pozícióinak átvételén dolgozott, és inkább a kisantant államokkal volt jóban. Az olasz külügyminisztérium korábbi kisantant politikáját pedig eleinte Mussolini sem kívánta megváltoztatni, így Bethlen római látogatása előtt az olasz külügyminisztérium Olaszország és a kisantant államok viszonyának romlása miatt aggódott, és nem azért, hogy az olasz álláspont negatívan befolyásolja majd Olaszország magyarországi megítélését.⁷⁸ Mussolini nem azért állt ki 1923. május közepétől a magyar

⁷⁷ Ezekről a továbbiakban lesz szó.

⁷⁸ Lásd pl.: DDI VII / 2 n. 38.

kölcsön mellett, mert megváltozott a kisantanttal szembeni politikája,⁷⁹ hanem azért, mert így követte az angol politikai akaratot, és a magyar-párti politikával még szorosabbra kívánta fűzni az angol–olasz viszonyt. Mellesleg a magyar–román ellentétek csökkenése érdekében kifejtett akció esetleges sikeréről már Bethlen római látogatásakor sem volt senkinek sem illúziója. Ez csak egy, a magyarok felé tett gesztus volt, ami siker esetén azzal is kecsegtetett, hogy kellemetlenséget okoznak az ezer ok miatt ellenszenves jugoszláv államnak. Az olasz–magyar együttműködés lehetőségének felmerülése után Budapestre érkező jugoszláv különmegbízott ajánlata nem egy megfélemlített hatalom reakciója volt. Igazából csak ki akarták puhatolni, hogy Horthy mennyire volt hajlandó egyezkedni. Mivel mindegyik kisantant államban tisztában voltak azzal, hogy valójában nem létezik semmiféle magyar fenyegetés, nem is foglalkoztak komolyan egy ilyen megállítással. Olasz–magyar viszonylatban a magyar–román viszony javítása mellett 1923. augusztus 13-án felmerült az is, hogy Bethlen szeptember közepén tárgyal a lengyel kormány képviselőjével, viszont ez Bethlen felvetése volt és nem egy olasz jugoszláv-ellenes blokk kiépítésének egyik eleme.⁸⁰ 1923. augusztus végéig Mussolini érezhetően csak a balkáni és a közép-európai olasz pozíciók javításával és a korábban már megszerzett olasz gyarmati, illetve dodekanészoszi pozíciók megtartásával törődött. Kivételt csak fiu-me-i és magyarországi politikája jelentett, viszont augusztus közepéig a jugoszláv állam is kényelmesen húzhatta az időt, vagyis nem volt sürgős Mussolininek egy helyi konfliktus kiéretté válása. A magyar kölcsön támogatására nem a kisantant államok elleni tettként, hanem az angol jóindulat megszerzése érdekében volt szükség.

A fordulópont 1923. augusztus 27-e volt, és minden, ami ezelőtt történt, csupán felkészülés volt egy esetleges konfliktusra. Aznap meggyilkolták az albán–görög határ-megállapító bizottság olasz vezetőjét, Enrico Tellini tábornokot és vele lévő beosztottjait. Halálukat minden valószínűség szerint nem rablótámadás, hanem politikai indíttatású merénylet okozta. Mivel a dél-albániai területekre Görögország tartott igényt, így Mussolini szemében az athéni kormány lett azonnal a gyilkosság valószínűsített megrendelője. Az olasz ultimátumot csak részben teljesítette a görög kormány, így Mussolini egy azonnali megtorlásra adott parancsot. Az olasz flotta rögtön előállt az ezzel kapcsolatos javaslataival: flottademonstráció tartása Lerosz szigete mellett, illetve Korfu megszállása. A leroszi flottafelvonulás a Dodekanészosz feletti olasz tulajdonjog melletti kiállítás miatt volt fontos. Korfu viszont az Adriai-tenger egyik kapuja, amelyet stratégiai jelentősége miatt az 1864. március 19-i londoni egyezmény olyan semleges területként jelölt meg, amelynek területét ért bármilyen támadás esetén az egyezményt aláíró összes hatalom köteles fellépni a támadó fél ellen. Az eredeti aláírók közül csak Anglia és Franciaország jöhetett szóba, így viszont Korfu át nem gondolt elfoglalása megadta a jogalapot a Balkánon éppen vetélkedő két nagyhatalomnak, hogy beavatkozzon az Olaszország és Görögország közötti konfliktusba. A haditengerészet vezetése úgy gondolta, hogy bármiféle görög akció a görögországi területről való olasz kivonulás kikényszerítését hivatott előkészíteni, ahogy az olasz haditengerészet tisztjei elleni merényletek voltak az albániai

⁷⁹ ASDMAE GM 162, 2. Mussolini titkos és személyes programlevele valószínűleg a párizsi olasz nagykövetségnek [Romano Avezana], nincs dátum, valamikor a sinaiai kongresszus után.

⁸⁰ ASDMAE GM 162, 2. Castagneto, 1923. augusztus 13. 21:30, 279. sz. távirat; Uo. Contarini, 1923. augusztus 16. 22:00, 198. sz. távirat; Uo. Castagneto, 1923. augusztus 17. 21:30, 283. sz. távirat.

és dalmáciai kivonulás előjelei is, ezért az erős kéz politikáját sürgették.⁸¹ Mivel a nyári hadgyakorlatokat követően Paolo Emilio Thaon de Revel admirális egyben tartotta a flottát, és nem küldte vissza a magasabb egységeket az állomáshelyükre, így nagyon gyorsan tudtak reagálni. Ráadásul az inváziós terveket előre kidolgozták, így a Haditengerészet már augusztus közepén kezelni tudott bármiféle görögországi incidenst. A Tellini tábornok elleni merényletet követően Mussolini örömmel teljesítette a Haditengerészet kívánóságát, hiszen megmutathatta Olaszország erejét a katonailag valóban gyengébb görögökkel szembeni kiállással.⁸²

A diplomáciailag rosszul előkészített akciót egy olyan hibával tetézték, hogy az előzetes figyelmeztetés és a megadásra való felhívás elutasítása után az olasz hadihajók 7 perccig lötték Korfu katonai objektumait, és mivel nem tudták, hogy az alsó erőd éppen anatóliai menekültek szükségsszállásaként üzemelt, hét civil áldozata is volt az eleve csak erőfitogtatásnak szánt akciónak.⁸³ Ez a hét halott viszont lehetetlenné tette, hogy az olasz akciót civilizált és megfontolt lépésként kezeljék, ezért egy háborús helyzetből tartva Anglia kénytelen volt beavatkozni, és a görög kérésnek megfelelően a Népszövetség elé kívánta vinni az ügyet. Párizs megragadta a lehetőséget, és inkább a Nagykövetek Tanácsát tartotta illetékesnek. Anglia azért ragaszkodott a Népszövetséghez, mert amennyiben büntetlenül hagyta volna az olasz agressziót, a kisebb tagországok elvesztették volna bizalmukat a Népszövetségben annak tehetetlensége miatt. Tellini tábornok viszont a Nagykövetek Tanácsa megbízásából tevékenykedett, így az ügy a megbízóra tartozott. Valójában a vetélkedés arról szólt, hogy melyik nagyhatalom áll ki Olaszország mellett és miért. Angliának el kellett ítélnie Olaszországot, hiába működtek együtt például a magyarországi kölcsön kapcsán. Franciaországnak pedig jól jött, hogy az epizóddal éket verhet London és Róma közé és Róma megmentőjeként tetszeleghet. Közben Belgrád beszállt a konfliktusba, ugyanis Mussolini emelte a tétet, és még augusztus 24-én szabályos ultimátumot adott a jugoszláv kormánynak, miszerint más eszközöket fog használni, ha augusztus 31-ig nem születik megállapodás.⁸⁴ A görögországi események hatására augusztus 31-én Belgrádban megpróbálkoztak az időhúzással, az athéni kormány megpróbálták még inkább olaszellenes irányba terelni,⁸⁵ melyhez nem is kellett sok segítség, mert még aznap sor került a korfui megszállásra.⁸⁶ Mivel Olaszország és Görögország nem ugrott egymás torkának és nem sikerült elterelni Mussolini figyelmét az északkelet-adriai problémáról, szeptember 5-én Belgrád a fiumei kérdés Népszövetség elé vitelével próbálkozott, amit viszont szintén sikerült elkerülni.⁸⁷ Habár a korfui kérdésben Anglia és Olaszország álláspontja egyre inkább megmerevedett, az olasz–jugoszláv problémát annyira jól sikerült kezelni, hogy még szeptember 11-én is az olasz katonai repülőtereken négy szerb–horvát–szlovén pilóta részesült képzésben, miközben Magyarország eseté-

⁸¹ Ez olyannyira igaz, hogy szeptember 13-án, vagyis az olasz–görög krízis utolsó előtti olyan napján, amikor még nem lehetett tudni milyen lesz a végkifejlet, Thaon di Revel már egy háborús forgatókönyvet is felvázolt arra az esetre, ha össze kellene csapni az angol flottával. DDI VII / 2 n. 347.

⁸² *Ramoino* 2001. 357–361. o.

⁸³ *Ramoino* 2001. 364. o.

⁸⁴ DBFP I/24 n. 518.

⁸⁵ DDI VII/2 n. 218.

⁸⁶ DBFP I/24 n. 620.

⁸⁷ DDI VII/2 n. 284., 306.

ben Diaz csak a civil pilótákról akart beszélni.⁸⁸ Mi több, miután szeptember 14-én kiderült, hogy a Nagykövetek Konferenciája elfogadta az olasz álláspontot,⁸⁹ illetve szeptember 15-én a korfui olasz csapatok kivonulásának időpontját az olasz kívánságoknak megfelelően határozták meg,⁹⁰ minden szemlélő biztos lehetett abban, hogy a korfui krízis nem fog nagyobb fegyveres konfliktussá alakulni. A jugoszláv–olasz problémákat tehát nem lehetett egy másik konfliktussal háttérbe szorítani, így a belgrádi kormány jórészt eleget tett a szeptember 15-i újabb határidőnek,⁹¹ annak ellenére, hogy Olaszország 16-án átvette Fiume közigazgatását, vagyis házon belül kívánt tárgyalni. Több tárgyalási szándéknyilatkozat után⁹² szeptember 22-én Nikola Pašić miniszterelnök bejelentette, hogy valóban kész a megegyezésre.⁹³

A dátumok összefüggéséből kiderül, hogy Belitska milánói tárgyalása még akkor történt, amikor semmit sem lehetett tudni a helyzet megoldásáról. A római megbeszélések alatt már nyilvánvaló volt, hogy a görögökkel nem lesz konfliktus, és Belitska olaszországi tárgyalásai után két nappal mindenféle magyarországi szerepvállalás okafogyottá vált. Ahogy korábban jeleztem, Mussolini politikai megfontolásból erőltette a magyarországi küldöttel a tárgyalást, viszont nemcsak Magyarországot kereste meg. Szeptember 14-én utasította a berlini olasz nagykövetet, Alessandro De Bosdarit, hogy tudja meg Gustav Stresemann birodalmi kancellártól, miként reagálna Németország egy olasz–jugoszláv háború esetén.⁹⁴ Persze a stresemanni külpolitika érdeme, hogy nem volt hajlandó semmiféle kalandba belemenni, hiszen egy olasz–jugoszláv konfliktus, különösen német közbeavatkozással, azonnal maga után vonta volna a francia, és valószínűleg az angol részvételt is.⁹⁵

A Belitskával kötött egyezményre tehát olasz részről már akkor nem volt szükség, amikor Belitska hazatért Rómából, viszont időközben a SzKEB engedélyezte Magyarország számára, hogy két, az előírásoknak nem megfelelő repülőgépet szerezhessen be a légkör magasabb rétegeinek tanulmányozására. A kérést a SzKEB-en belül a francia légügyi megbízott, Lorient százados támogatta,⁹⁶ így érthető, hogy az engedély kézhezvétele után francia nyomásra a magyar hatóságok francia cégektől kívánták megrendelni a repülőgépeket. Viszont a SzKEB-eket felügyelő VSzKB olasz megbízottja, Giovanni Marietti dandártábornok is jó üzletet látott a lehetőségben,⁹⁷ így Guzzoni megkereste Belitskát és megbeszélte vele, hogy Olaszországé legyen a repülőgép szállítás joga, amelyre Belitska szó-

⁸⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Diaz, 1923. szeptember 11., n. 6201.

⁸⁹ DDI VII/2 n. 352.

⁹⁰ DDI VII/2 n. 362. Az olasz külügy ettől még nem nyugodott meg, ugyanis biztos, ami biztos alapon Della Torre londoni nagykövet az angol külügyminisztérium tudomására hozta, hogy amennyiben a Nemzetek Szövetsége megpróbálja felülbírálni a Nagykövetek Konferenciája határozatát, Olaszország fenntartja magának a teljes döntési szabadságot. DBFP I/26 n. 702.

⁹¹ Augusztus 31-e után ez volt az újabb dátum, amikor a francia fél szerint rendezni kellett volna a fiumei kérdést. DDI VII/2 n. 326.; DBFP I/24 n. 534.

⁹² DDI VII/2 n. 369., 172.

⁹³ DDI VII/2 n. 395.

⁹⁴ DDI VII/2 n. 360.

⁹⁵ DDI VII/2 n. 389.

⁹⁶ AUSSME E–15, 126, 4. Guzzoni 1923. december 12., 921. sz. jelentés.

⁹⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Diaz, 1923. október 16-ai, 6985 sz. levele, csatolva Marietti 1923. szeptember 29-ei 2353. sz. levele.

ban ígéretet is tett.⁹⁸ A magyar tárgyalópartner személye kérdéseket vet fel: Castagneto és Guzzoni is tudott Belitska szeptemberi olaszországi tárgyalásairól, és Belitska november 10-én hivatalosan már nem töltött be semmilyen katonai funkciót, így a volt honvédelmi miniszter vagy azért került képbe, mert ő volt a félhivatalos közvetítő hadianyag beszerzés ügyben, vagy pedig olyanról is szó volt, ami kapcsolódott a szeptemberi tárgyalásokhoz. Egy másik olasz dokumentum viszont az előbbi, félhivatalos közvetítői szerepet valószínűsíti, ugyanis a Légügyi Biztosság október 23-i utasítása nem valami obskúrus megállapodásra hivatkozva akarta Guzzoni segítségével elintézni, hogy Magyarország olasz repülőgépet vásároljon, hanem a magyarországi piacot kívánta megszerezni, amihez precedensértékű lett volna a két repülőgép rendelésének megszerzése.⁹⁹ A Belitska-féle megállapodás olyannyira elvesztette aktualitását, hogy Ercole Durini di Monzát, a Castagneto halála után Budapestre kinevezett olasz követet nem is tájékoztatták ennek létezéséről.¹⁰⁰

A Légügyi Hivatal (LÜH) december 10-én fogalmazta meg hivatalosan, hogy szívesen látna olasz cégeket is a pályázók között, és az ajánlattétel határidejeként 1924. január 11-ét jelölte meg.¹⁰¹ A határidőt nem sikerült betartani, a technikai elvárásokat nem sikerült teljesíteni, de január 23-án mégis az a hír járta, hogy az olasz ajánlat lesz a nyerő.¹⁰² Az olasz ajánlat elfogadása esetén komoly kompromisszumokat kellett volna kötnie a LÜH-nak. Valószínűleg a politikai érdekérvényesítés mellett „anyagi kártyaként” kijátszva az olaszok felajánlották, hogy ingyen adják a repülőgépeket.¹⁰³ Két ajándék repülőgéppel ugyanis akár a hamarosan aláírásra kerülő olasz–jugoszláv megegyezés várható kellemetlen visszhangját is egyensúlyozni lehetett volna, illetve amennyiben beválnak, a repülőgépek megteremthették volna a bizalmat a olasz termékekben. Ezzel szemben 1924. március 1-jén a külügyminisztérium már visszakozott, elvetette a repülőgépek ajándékozásának ötletét, mondván, nem valószínű, hogy azt további rendelések fogják követni.¹⁰⁴

A repülőgépbeszerzés engedélyeztetése francia segítséggel indulhatott el, és a francia fél a saját termékét kívánta eladni. Az olaszok csak azért tudtak beavatkozni az üzletbe, mert a SzKEB-en belül nagyon jól játszották a magyar-barátokat, vagyis alkalmasnak tűntek arra, hogy semlegesítsék a francia próbálkozásokat. Mellesleg hivatalosan még

⁹⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Castagneto, 1923. november 10., 2634/727. sz. postai távirat.

⁹⁹ AUSSME E–15, 126, 4. Guzzoni. 1923. november 14., n. 865. Csatolva a Légügyi Biztosság 1923. október 23-ai 3740S sz. levele.

¹⁰⁰ ASDMAE, AP (1919–1930), 1751, 8094. Durini, 1924. május 5., n. 1048/377.

¹⁰¹ AUSSME E–15, 126, 4. Campana 1924. január 7., 10. sz. Mellesleg Marietti már 1923. szeptember 29-én, vagyis az engedély megadása előtt javasolta, hogy a Hadügyminisztérium próbálja elhelyezni olasz cégek termékeit a magyar piacon. Az üzletet támogatta a Légügyi Biztosság, és Guzzoninak ki is adták a feladatot, hogy kampányoljon az olasz cégek meghívása érdekében. AUSSME E–15, 126, 4. Marietti 1923. szeptember 29., 2353. sz.; Uo. Légügyi Főszemléltőség, 1923. október 23., 3740S. sz.

¹⁰² A Kereskedelmi Minisztérium, vagyis valójában a LÜH, az alábbi technikai paramétereket adta meg: 10 000 m-es magasság elérése, 250 km/h-s végsebesség, nagy teljesítmény, egy vagy két személyes változat. Ezt pontosították: 400 LE-s motort, illetve csak 8000 méteres magassági korlátot adtak meg. Csak már kipróbált, és bevált konstrukcióval lehetett pályázni. A Fiat ajánlata lett volna az olasz javaslat tárgya, de 1923 végéig a Fiat egyetlen olyan repülőgépet se gyártott, mely eleget tudott volna tenni az előírásoknak. Az 1924-ben bemutatott Fiat CR.10-es volt az első olyan modell, mely minden feltételnek megfelelt volna. AUSSME E–15, 126, 4. Campana 1924. január 7., 10. sz.; ASF Op., Fiat Aviazione 1960.

¹⁰³ AUSSME E–15, 126, 4. Campana 1924. január 7., 10. sz.; ASDMAE AC 1924–1926. Ungheria, 42, 2. Vinci 1924. január 23. 21:00, 486/71. sz. távirat; Uo. Mussolini, 1924. január 26., 56. sz. fonogram; Uo. Finzi 1924. február 11., 852. sz.

¹⁰⁴ ASDMAE AC 1924–1926. Ungheria, 42, 2. Küm. 1924. március 1., 5983/96. és 5981/24. sz.

érvényesek voltak az 1923. szeptemberi Belitska-féle hadianyagszállítási megállapodások, és a repülőgépszállítás akár a hadianyagszállítás első szakasza is lehetett volna. Ha a francia ajánlat nyer, az olasz kormány visszavonhatta volna a hadianyag-szállításra vonatkozó ígéretét, miközben olasz győztes hirdetése esetén a katonai ellenőrzés tárgyában tanúsított francia engedékeny gesztus „elutasítása” azt eredményezhette volna, hogy a jövőben ne legyenek hasonló engedmények. A magyar kormány az olasz konkurencia meghívásával olyan helyzetbe hozta magát, melyből nem jöhetett volna jól. A megoldás egy angol repülőgép beszerzése volt,¹⁰⁵ miután nyilvánvalóvá vált, hogy az olaszok nem fognak illegális hadianyagot szállítani.¹⁰⁶

Az ügy jellegzetes volt: minimális vagy haszonnal egyáltalán nem járó, valójában csak szimbolikus jellegű üzleteket az adott ország diplomáciai rendszere koordinált, hogy a francia/olasz tőke még erősebben vethesse meg a lábát az akkor még igencsak sokszínű magyarországi piacon. Ez az eljárás elfogadottnak számított, hiszen mindegyik európai nagyhatalom törekedett saját gazdaságának támogatására. Ennek egyik eszköze jelen esetben az olasz/francia hadiipar megrendelésekhez juttatása volt, mellyel a magyar gazdaság, szűkebb értelemben pedig a Honvédség saját vonzáskörbe vonását kívánták elérni. A hadiipar állami támogatása, illetve a külföldi piacok megszerzésére irányuló állami tárgyalások és kedvezmények a korabeli Európa többi országában olyannyira elterjedt eljárásnak számítottak, hogy a kedvező pénzügyi politikának köszönhetően a két világháború között Olaszország mindig az első nyolc fegyver- és lőszergyártó, illetve exportáló ország között állt, sőt, a hajóépítés terén Anglia számára is konkurenciát jelentett.¹⁰⁷ A magyar külügyminisztérium számára sem volt ismeretlen az eljárás, hiszen a különféle néven szereplő gazdaságpolitikai osztály, illetve a lehetőleg alapos gazdasági ismeretekkel rendelkező szakemberek egyik legfontosabb feladata volt, hogy a külkereskedelmi kapcsolatokat elősegítsék, amely már Teleki Pál 1920-as alapelveiben is a leromlott gazdaság talpra állításának egyik leghatékonyabb módszereként szerepelt.¹⁰⁸

1923 végére sikerült rendezni az olasz–görög konfliktust, s 1924. január 27-én aláírásra került a római szerződés. Habár ebben a szerződő felek kinyilvánították szándékukat, miszerint örököndnek a saint-germaini, a trianoni, illetve a neuilly-i békeszerződések betartása felett, Mussolini nemhogy nem határolódott el Bethlennek tett tavaszi ígéretétől – miszerint a revíziót később támogatni fogja –, hanem az olasz–jugoszláv viszony miatt aggódó magyar kormányfőt azzal nyugtatgatta, hogy ez nem érinti az Olaszország és Magyarország közötti szívélyes barátságot.¹⁰⁹ A magyarországi népszövetségi kölcsön ügyében pedig azzal az Angliával kellett együttműködnie, amely a korfui események kapcsán csak a Nemzetek Szövetsége egységének fenntartása érdekében volt hajlandó bele-

¹⁰⁵ A Makinson-féle repülőgépekről van szó, erről lásd: AUSSME E–8, 141, 2. 91. jegyzőkönyv 5. sz. melléklete, 1924. október 24., London, Légügyi Miniszter, S/18 596/A.1.1. sz.; AUSSME E–8, 141, 2, 1. SzKEB 1924. december 9., 800. sz. A 91. jegyzőkönyv 6. sz. melléklete; AUSSME E–8, 141, 2. SzKEB 1925. március 7., 113. sz.; AUSSME E–8, 141, 2, 2. Foch 1925. július 29., 385/2. sz. gyűjtő: benne Briand (mint a Nagykövetek Tanácsa elnöke) 1925. augusztus 6-ai, 288. sz. levele; AUSSME E–8, 141, 2. Nosedá 1925. szeptember 22., 514. sz., benne SzKEB 1925. szeptember 22., 505. sz. jelentés; HL Rapaich napló 1924. szeptember 29. és 1925. március 3.

¹⁰⁶ ASDMAE AP (1919–1930), 1751, 8094. Durini 1924. május 5., 1048/377. sz. távirat.

¹⁰⁷ *Segreto* 2002. 677–678. o.

¹⁰⁸ *Pritz* 1994. 93–95. o.; *Pritz* 2005. 81. o.

¹⁰⁹ MNL OL K 64. 1924-23-51.

nyugodni annak kikerülésébe. Nemes Albert római követ jól látta, hogy Magyarország, ha másért nem, önzése miatt számíthatott Róma segítségére, ugyanis Mussolini minden áron el akarta kerülni még a látszatát is annak, hogy kihagyható bármiféle közép-európai kérdés rendezéséből.¹¹⁰ Olaszország tehát visszatért az 1923 augusztusáig folytatott politikájához, miszerint franciaellenes éllel együttműködött az angolokkal; a kisantant államokkal szemben a minél nagyobb arányú befolyásra törekedett; így Olaszország magyar viszonylatban egészen a locarnói rendezést követő külpolitikai paradigmaváltásig csak a trianoni békeszerződés betartása jegyében cselekedett, hogy a magyarországi katonai ellenőrzés elviselhető legyen és ne váljon szigorúbbá.¹¹¹

Kérdzhetnénk, akkor mi haszna volt az egész Belitska-féle tárgyalásnak? Egyrészt magyar részről 1922 novemberében még csak félhivatalos módszerekkel, egy nacionalista társadalmi szervezeten keresztül sikerült felvenni a kapcsolatot az olasz kormánnyal. Bethlen májusi római útja viszont megteremtette azt a kapcsolatot és bizalmat, amely lehetővé tette közvetlenebb és ezért kevésbé letagadható tárgyalások szervezését. Mellesleg az év során a Bethlen szemében túlságosan is önálló magyar irredenta szervezkedések feletti erősebb kontroll megszervezésére is sor került, melyhez az utolsó lökést pont az Erich Luddendorf tábornok és Ullain Ferenc közötti kapcsolat adta.¹¹²

Magyar részről Belitska római megbeszéléseinek kapcsán 1923 szeptemberében sikerült először tető alá hozni a békeszerződés egyik aláírójával egy, a trianoni végzések megszegésére irányuló egyezményt. Habár ebből rövid távon nem lett semmi, az olasz hadianyag raktárakban a későbbiekben is megőrizték a Monarchiától zsákmányolt hadianyagot, és amit nem Olaszország használt fel a saját hadseregében, annak átadásáról a későbbiekben is lehetett tárgyalni. 1923 nyarán és őszén még nem lehetett beszélni olyan olasz külpolitikai irányváltásról, amely következtében Róma komolyan hajlandó lett volna kiállni a magyar érdekek mellett. Az olasz külügyminisztériumi célok között továbbra is a kisantantbéli olasz pozíciók erősítése szerepelt, amit csak hátráltatott volna a hangos magyarbarát politika. A háttérben viszont Magyarország több kisebb probléma megoldásakor is számíthatott az olasz segítségnyújtásra. Hozzátehetjük, hogy az angolok hasonlóképpen vélekedtek, vagyis mindezt akár az angol külpolitikához történő igazodásnak is be lehetne tudni, ha maguk az angolok nem panaszkodtak volna például a SzKEB olasz elnöksége részéről tapasztalt túlzott magyar-pártiságra.¹¹³

Az 1923-as kísérlet az együttműködésre tehát egy különleges nemzetközi helyzetben kialakított, ideiglenes jellegű próbálkozásnak bizonyult, ami azonnal elvesztette érvényességét, amint az azt kikényszerítő körülmény megszűnt. Az, hogy 1923 szeptemberében még mindig Olaszországban tartózkodtak a katonai (!) repülőtereken kiképzett jugoszláv pilóták, jelzi, hogy mennyire nem volt valószínű egy olasz–jugoszláv háború. Görög és angol viszonylatban is csak a túlságosan keményvonalas olasz haditengerészet vezető-

¹¹⁰ MNL OL K 64. 1924-10-23. Nemes, 1923. október 18., 568/res.

¹¹¹ DDI VII/3. n. 490 és 502.

¹¹² Az Ullain-féle próbálkozásra lásd: IET február 1956. 328–332. A kisantant sajtójának és a SzKEB-nek küldött „igen megbízható információknak” köszönhetőn. Lásd: ASDMAE AP (1919–1930), 1747, 8087. Castagneto, 1922. szeptember 15., 22:10. 5955/369. sz. távirat. A magyar–német szervezkedés nem maradt észrevétlen. A különféle cikkek, annak ellenére, hogy nem tudtak valódi bizonyítékokkal szolgálni, valóban rátapintottak a lényegre.

¹¹³ DBFP I/24 n. 303.

sége tartott elképzelhetőnek egy fegyveres konfliktust. Az 1923-as olasz–magyar katonai együttműködés jelentősége abban rejlik, hogy Belitska jórészt azokról a pontokról tárgyalt, amelyeket 1922 novemberében a Bethlen-kormány még csak az ÉME-n keresztül tudott Mussolini elé vinni. Ugyanezek a pontok pedig 1927-től az olasz–magyar katonai együttműködés alapját képezték.

Szintén fontos, hogy Olaszország 1923-ban próbálkozott meg először egy Belgrád-ellenes bekerítő politikával. A tanulmányban kiemelttem, hogy ez mennyire az aktuális lehetőségek következménye volt, és a magyar kártya felhasználása mennyire nem volt a komoly és átgondolt külpolitika része. Főpróbaként viszont kitűnően működött, amiből a magyar kormány is leszűrhetette azt a tanulságot, hogy alkalomadtán az olaszoknak is szüksége lehet a magyar közreműködésre. Bethlen jól megtanulta a leckét, és 1926/1927 fordulóján, amikor a magyarországi pénzügyi és katonai ellenőrzés vagy véget ért, vagy már éppen a végéhez közeledett, sokkal kedvezőbb pozícióból tudta megkérni Mussolinitól annak az árát, hogy részt vegyen az akkor már komolyan gondolt Jugoszlávia-ellenes olasz bekerítő politikában.

BIBLIOGRÁFIA

- Árokay 1983. *Árokay Lajos: Az önálló magyar katonai attaséi szolgálat létrehozásának előzményei (1918–1919). Hadtörténelmi Közlemények*, 96. (1983) 1. sz. 77–86. o.
- Asso 1993. *Pier Francesco Asso: L'Italia e i prestiti internazionali, 1919–1931. L'azione della Banca d'Italia fra la battaglia della lira e la politica di potenza. In: Pier Francesco Asso – Andrea Santorelli – Marina Storaci – Giuseppe Tattara: Finanza internazionale, vincolo esterno e cambi 1919–1939. Roma–Bari, 1993. 1–342. o.*
- DBFP I/21. *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. 1. sorozat, XXI. k. Eds. William Norton Medlicott – Douglas Dakin – M. E. Lambert. London, 1978.*
- DBFP I/24. *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. 1. sorozat, XXIV. k. Eds. William Norton Medlicott – Douglas Dakin – M. E. Lambert. London, 1983.*
- DBFP I/26. *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. 1. sorozat, XXVI. k. Eds. William Norton Medlicott – Douglas Dakin – M. E. Lambert. London, 1985.*
- DDI VI/3. *I Documenti Diplomatici Italiani. 6. sorozat. III. k. Roma, 2007.*
- DDI VII/1. *I Documenti Diplomatici Italiani. 7. sorozat. I. k. Roma, 1953.*
- DDI VII/2. *I Documenti Diplomatici Italiani. 7. sorozat. II. k. Roma, 1955.*
- DDI VII/3. *I Documenti Diplomatici Italiani. 7. sorozat. III. k. Roma, 1959.*
- Guarneri 1953. *Felice Guarneri: Battaglie economiche tra le due guerre mondiali. I. k. Milánó, 1953.*
- Hornýák 2004. *Hornýák Árpád: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Újvidék, 2004.*
- IET II. 1956. *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. II. k. A fasiszta rendszer kiépítése és a népnomor Magyarországon 1921–1924. Szerk. Nemes Dezső. Budapest, 1956.*
- ISTAT 2011. *L'Italia in 150 anni. Sommario statistiche storiche 1861–2010. Roma, 2011.*
- Mondini 2006. *Marco Mondini: La politica delle armi. Il ruolo dell'esercito nell'avvento del fascismo. Roma–Bari, 2006.*

- Ormos* 2002. Feljegyzés egy magyar delegáció római tárgyalásairól 1922. november végén. Közli *Ormos Mária*. (Kutatási füzetek 9.) Pécs, 2002. 107–117. o.
- Pasqualini* 1999. *Maria Gabriella Pasqualini*: Il Levante, il Vicino e il Medio Oriente (1890–1939). Le fonti archivistiche dell’Ufficio Storico. Roma, 1999.
- Pastorelli* 1997. *Pietro Pastorelli*: La politica estera italiana 1915–1925. In: *Pietro Pastorelli*: Dalla prima alla seconda guerra mondiale. Momenti e problemi della politica estera italiana. 1914–1943. Milano, 1997. 67–92. o.
- Pritz* 1994. Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945. Szerk. *Pritz Pál*. Budapest, 1994.
- Pritz* 2005. *Pritz Pál*: A magyar külügyi szolgálat története az első polgári korszakban (1867–1948). In: *Pritz Pál*: Az a rövid 20. század. Budapest, 2005. 67–114. o.
- Ramoino* 2001. *Pier Paolo Ramoino*: La missione Tellini al confine greco-albanese e le operazioni a Corfù (1923). In: Missioni militari italiane all’estero in tempo di pace (1861–1939). Ed. *Romain H. Rainero – Paolo Alberini*. Roma, 2001. 353–372. o.
- Romsics* 1990. *Romsics Ignác*: Bethlen István külpolitikája. *Századok*, 124. (1990) 5–6. sz. 577–616. o.
- Rumi* 1975. *Giorgio Rumi*: Mussolini, «Il Popolo d’Italia» e l’Ungheria (1918–1922). *Storia contemporanea*, 26. (1975) 4. sz. 675–696. o.
- Segreto* 2002. *Luciano Segreto*: L’industria del mare. In: *Storia d’Italia*. Annali 18. Guerra e Pace. Ed.: *Walter Barberis*. Torino, 2002. 643–692. o.
- Sz. Ormos* 1964. *Sz. Ormos Mária*: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Budapest, 1964.
- Walcz* 2000. *Walcz Amarylisz*: A magyar kérdés az olasz külpolitika tükrében. (Kézirat, doktori disszertáció, ELTE BTK.) Budapest, 2000.

RÖVIDÍTÉSEK

- ASDMAE AC (1924–1926) Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Ungheria Archivio del Commercio 1924–1926, Ungheria
- ASDMAE AP (1919–1930) Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Affari Politici 1919–1930
- ASDMAE GM Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Le carte del Gabinetto del Ministro e della Segreteria Generale (1923–1943)
- ASF Op., Fiat Aviazione 1960. Archivio Storico Fiat, Opuscoli fond, *Fiat Aviazione. Cenni storici*. (Kézirat.) Fiat Divisione Aviazione, 1960. szeptember.
- AUSSME E–15. Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito, E–15 (Commissioni militari interalleate di controllo)
- AUSSME E–8. Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito, E–8 (Registro della Commissione interalleata di Parigi)
- HL Rapaich napló Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, Országos katonai hatóságok, I. 46. A magyar kormány megbízottja a katonai szövetségközi ellenőrző bizottságnál. 1. doboz. Összefoglaló jelentés és napló
- MNL OL K 64. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztériumi levéltár, Külügyminisztérium, K 64. Politikai osztály rezervált iratai

Kísérlet a titkos olasz–magyar katonai és politikai együttműködésre 1922–1924

Balázs Juhász

AN ATTEMPT FOR A COVERT ITALIAN–HUNGARIAN MILITARY AND POLITICAL COOPERATION, FROM AUTUMN 1922 TO JANUARY 1924

Summary

Between 1922 and 1924 Italy initiated an unprecedented cooperation with Hungary, and unlike the previous oral promises it produced written evidence, too. Although the relation seemed exclusively of military nature, this can only be understood when taking the international relations of the time into consideration. The author explores how the proposition of the semi-official Hungarian delegation in November 1922 turned into the agreement negotiated by ex-Minister of Defence Sándor Belitska in September 1923, and reveals why this agreement lost effect almost in the moment of signing the documents. The knowledge about this first example of Italian–Hungarian military cooperation is indispensable for the understanding of the military consequences of the better-known Italian–Hungarian cordial agreement of 1927.

Balázs Juhász

VERSUCH DER GEHEIMEN ITALIENISCH-UNGARISCHEN MILITÄRISCHEN UND POLITISCHEN ZUSAMMENARBEIT ZWISCHEN HERBST 1922 UND JANUAR 1924

Resümee

Zwischen 1922 und 1924 begann zwischen Italien und Ungarn eine beispiellose Zusammenarbeit, die entgegen der früheren mündlichen Versprechen auch schriftliche Spuren hinterließ. Zwar schien die Beziehung ausschließlich militärischer Art zu sein, doch kann sie in Wirklichkeit nur im Licht des zeitgenössischen außenpolitischen Beziehungssystems gedeutet werden. Dementsprechend verfolgt der Verfasser, wie der Vorschlag der halboffiziellen ungarischen Gesandtschaft vom November 1922 zu dem Abkommen vom September 1923 wurde, das der ehemalige Landesverteidigungsminister verhandelte, und warum dieses im Grunde bereits zum Zeitpunkt der Unterzeichnung seinen Sinn verlor. Die Kenntnis dieses ersten Beispiels für die italienisch-ungarische militärische Zusammenarbeit ist nämlich zur Auslegung der militärischen Folgen des weitaus bekannteren italienisch-ungarischen Freundschaftsvertrages von 1927 unabdingbar.

Balázs Juhász

TENTATIVE HUNGARO-ITALIENNE POUR UNE COLLABORATION MILITAIRE ET POLITIQUE SECRÈTE ENTRE L'AUTOMNE 1922 ET JANVIER 1924

Résumé

Entre 1922 et 1924, l'Italie a entamé une collaboration sans précédent avec la Hongrie ce qui, contrairement aux promesses orales précédentes, a également laissé des traces écrites. Même si les relations établies semblaient exclusivement militaires, elles ne peuvent être interprétées qu'à la lumière des relations de politique extérieure de l'époque. Par conséquent, l'auteur présente comment une proposition de la délégation hongroise officieuse de novembre 1922 s'est transformée en l'accord de septembre 1923 négocié par le ministre hongrois de la défense Sándor Belitska et pourquoi cet accord est devenu sans objet pratiquement au moment de sa signature. Pour pouvoir interpréter les conséquences militaires du traité d'amitié hungaro-italien de 1927, il faut absolument connaître ce premier exemple de la collaboration militaire entre la Hongrie et l'Italie.

Балаж Юхас

ПОПЫТКА К СЕКРЕТНОМУ ИТАЛЬЯНСКО-ВЕНГЕРСКОМУ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМУ
СОТРУДНИЧЕСТВУ НАЧИНАЯ С ОСЕНИ 1922 ГОДА ДО ЯНВАРЯ 1924 ГОДА

Резюме

Между 1922 и 1924 годами Италия вступила в беспрецедентное сотрудничество с Венгрией, которое вопреки предыдущим словесным обещаниям также оставило свой след и в письменной форме. Хотя связь казалась исключительно военного характера, на самом деле это можно интерпретировать только в свете системы своевременных внешних политических отношений. Соответственно этому автор прослеживает до конца, как предложение полуофициальной делегации Венгрии в ноябре 1922 года было переформлено в договоры, предложенные бывшим министром обороны Шандором Белитзска в сентябре 1923 года, и почему оно стало почти устаревшей уже в моменте подписания. Так как знакомство с этим первым примером итальянско-венгерского военного сотрудничества имеет неотъемлемое значение для истолкования военных последствий более известного итальянско-венгерского дружеского договора в 1927 году.

AKI MEGRAJZOLTA A VITÉZEK OKLEVELÉT

Vitéz Pataky Ferenc életrajza

A kezdet

Egy verőfényes kora őszi délutánon az egyik pesti aukciós ház árverésre bocsájtotta egy vitéz papíranyagát. Az egyik oklevélen, az Avatási okiraton feltűnő volt, hogy az avatott neve és a grafikus neve azonos. Az árverezőház a leírásban erre fel is hívta a leendő vevők figyelmét, s kiemelte, hogy ez a grafikus saját Avatási okirata. Első érzésre kiváló üzleti fogásnak tűnt. Azonban rövid kutakodás után bebizonyosodott, nem véletlen a két név összecsengése. S feltételezhetjük, nemcsak most, a Vitézi Rend iránt érdeklődőknek ismerős ez a név, hanem a Vitézi Rend tagjai előtt sem volt ismeretlen vitéz Pataky Ferenc neve, mivel szignója minden Avatási okirat jobb alsó sarkában olvasható. Háromszor változtatta meg. A kezdeti Pataki Ferencz írásmódról először vitéz Pataki Ferencre, majd vitéz Pataky Ferenczre. Ki volt ez a festőművész, s miért avatták vitézzé?

Nevét sem a régi, sem az új kiadású *Magyar Életrajzi Lexikonban*,¹ sem a *Művészeti Lexikonban*² nem találjuk meg, annak ellenére, hogy festőként és grafikusként számon tartja a magyar művészettörténet. Életrajza más lexikonokban is szűkszavú, hiányos. A *Magyar festők és grafikusok lexikonában* mindössze pár sort kapott, halála ideje helyén kérdőjel van: „Festő, grafikus. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1927-től állított ki Budapesten a Mücsarnokban és a Nemzeti Szalonban. 1928-ban ő rajzolta meg a Balatoni Kultúrnap állami díszokleveleit.”³ A *Jegyzett magyar festőművészek almanachja* sem tudja, mikor hunyt el. A két mondatból, amit ír róla, az egyik pontatlan: „A Képzőművészeti Főiskolán végzett.”⁴ Valóban beiratkozott, de csak rövid ideig tanult ott.

Ezek a lexikonok nem jegyzik fel, hogy festőként és grafikusként dolgozott a Vitézi Rendnek, valamint a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának, és számos, e két szervezet részére készített oklevél, plakát, grafika megrajzolása fűződik a nevéhez. S azt sem, hogy a Horthy-korszak egyik népszerű és jól ismert festője volt. Erről rengeteg cikk és elnyert pályázat tanúskodik. Több elismerő jelzőt is kapott a korabeli sajtótól. A *Pénzügyi Kurír* a művészetét vonalbravúrnak mondta,⁵ a *Színházi Magazin* a róla szóló cikk címében a tempera mesterének nevezte.⁶ Az *Őserő* ezen is túltett, véleménye szerint „Pataky egyik-másik tájrészlet megválasztásában és ábrázolásában gurman”.⁷ De természetesen

¹ Kenyeres 1969.; Markó 2004.

² Zádor 1965.

³ Szabó 2002. 242. o.

⁴ Wittek 2005. 254. o.

⁵ *Pénzügyi Kurír*, LVII. évfolyam, 1932. február 15.

⁶ *Színházi Magazin*, II. évfolyam, 1939. szeptember 16.

⁷ *Őserő*, II. évfolyam, 1936. október 1.

kevésbé hízelgő kritikákat is kapott. A *Pesti Hírlap* szerint „inkább grafikus, mint festő”,⁸ s a *Művészet* című lap is ezt erősítette meg. Azt írta róla, hogy „a grafika mezőin sikeresebb lenne”.⁹

Nemcsak az újságokban találkozhatunk gyakran a nevével, hanem a kiállításokon is, hisz évente többször megjelent képeivel a közönség előtt. A Nemzeti Szalon által rendezett tavaszi és őszi tárlatokon minden alkalommal látható volt néhány képe, külföldi kiállításokon szereplő festményeiről rendszeresen hírt adtak a lapok.

Bár volt polgári foglalkozása – a Vitézi Rendben dolgozott –, ő mégis festőművészként tekintett önmagára. A megjelent cikkek művészetéről, műveiről folyamatosan írnak, ugyanakkor szinte alig mondanak valamit a Vitézi Rendben végzett munkájáról, s a személyisége is teljesen a háttérben maradt. A kutatást nehezíti, hogy a Vitézi Rend székháza Budapest ostroma során kiegészített, az ott tárolt iratok – feltételezhetően – nagyrészt megsemmisültek.

Szerencsére nem minden forrás veszett el. Alkotásait többé-kevésbé rendszeresen lefényképezte – sokszor még a rajzasztalon –, így több esetben ezek a lassan halványuló fekete-fehér fotók az utolsó képek egyes oklevelekről, festményekről. Annak ellenére, hogy a felvételek több mint hetvenévesek, az oklevelek szövegezése olvasható, s a grafika is látható rajtuk. Ezeket a fényképeket, s a róluk írt cikkeket egy általa készített könyvbe ragasztotta, aminek a *Kritikák* címet adta. A kopottas címfeliratú, időragta, kemény bőrkötés mögötti sárgult lapokon a könyv közel másfélszáz oldalon A3 méretben követi végig művészi életútját, amelyen a hangsúly életének első, sikeres korszakára esik. A háború utáni rész csak jelzésszerűen utal későbbi munkáira.

A másik fontos forrás a rendszeresen, kézírással vezetett *Katalógusa*.¹⁰ Ebbe napi pontossággal írta be, mit csinált, kinek adta el vagy adta oda ajándékba a műveit, az eladottaknak mi volt az ára (volt olyan, amit nem eladott, hanem elcserélt), sőt egyes esetekben a műre vonatkozóan más információt is tömören lejegyzett. Húsz év alatt valamivel több, mint másfél ezer bejegyzést tett az egyszerű, saját maga által vonalkázott füzetbe. Az első sort 1922. február 26-án írta be a *Katalógusba*, utolsó bejegyzése 1942. november 18-ai, s az 1688-as sorszámot kapta. Itt félbeszakad a felsorolás, pedig még bőven lett volna hely további bejegyzéseknek. Az ez utáni időszakban készített munkáit különálló papírlapokra jegyzetelte sorszám nélkül. Valószínűleg ezeket a feljegyzéseit később át akarta másolni, de úgy tűnik, az idő ment, s a másolás elmaradt. Miért maradt el? Nem tudjuk, a különálló papírlapokat azonban eltette, fontosnak érezte az itt felsorolt munkáit is.

Készített egy *Vázlatfüzetet*¹¹ is. Bár ebbe főleg a háború utáni terveit rajzolta, mégis egy-egy skicc korábbi. Sajnos ezek, a munkáiról készített összefoglalói sem teljesek. Azokat a grafikáit, amelyeket a Várban, a Vitézi Rend irodájában készített, nem mindig sikerült lefotóznia, így ezekről csak a *Katalógusba* írt feljegyzései maradtak fenn. Később már nem tért vissza rájuk, így egyes rajzai, tervei – úgy tűnik – a háborús pusztítás miatt elvesztek. Rendszeresen vezetett feljegyzései ellenére néha előkerülnek olyan munkái is,

⁸ *Pesti Hírlap*, LIX. évfolyam, 1937. október 24.

⁹ *Művészet*, 1936. szeptember.

¹⁰ Magántulajdonban.

¹¹ Magántulajdonban.

amelyek kimaradtak a felsorolásból, azaz több képet, grafikát s tervet készített, mint amit számon tartott.

S bár csak fénymásolatban, de előkerültek az első világháború alatt írt *Naplói*¹² is. Az egyiket 1915. szeptember 27-től vezette 1916. szeptember 30-áig. Ezen a napon ért haza a frontról a Kelenföldi pályaudvarra szabadságát megkezdeni, s a frontra való visszatérése után vagy nem folytatta a *Naplóját*, vagy nem maradt fenn a folytatása. A háború végéről szól a másik, ami 1918. július 27-ével kezdődik, s 1919. május 2-ával végződik. Ez a második *Napló* valószínűleg csak töredék, mivel nem fejeződik be az események leírása, illetve a címlapon kezdő dátumként 1918. április 18-a szerepel. A két vékony füzetbe, a kezdeti frontélményeket összefoglaló rövid rész után, naponta jegyezte be az eseményeket, az időjárástól kezdve a hadieseményekig. A *Napló*inak címet is adott. Az elsőnek: *Napló egy szegény harcos egyévi kinlódásából*, a másikkak: *Jegyzetek*.

Szerencsénkre sokat mesélt fiának, Pataki Zsolt Istvánnak. A történetekből egy érdekes személyiség bontakozik ki előttünk.

Mint általában az életrajzokat, talán ezt is a legelején kell kezdenünk.¹³ Tehát a kezdet: Budapest VII. kerületében, egy Wesselényi utcai bérház lakásában született a család második fiaként 1897. augusztus 17-én.¹⁴ Édesanyja, Ritter Julianna a szülésben meghalt. Édesapja után a polgári anyakönyvbe Psibil Ferenc néven jegyezték be. Keresztlevele szerint azonban két keresztnévvel büszkélkedhetett: Ferenc Menyhért.¹⁵ Első keresztnévét apjától örökölte, s mivel keresztapja Pataki Menyhért volt, ezért feltételezhetjük, hogy másodikat az ő tiszteletére kaphatta. Vezetéknevét 12 éves korában változtatták meg.¹⁶ Az okot nem tudjuk, az erre vonatkozó iratok megsemmisültek,¹⁷ mindössze csak a születési anyakönyvi bejegyzés tanúskodik a gyermekkori névváltoztatásról. Egy biztos, a felvett vezetéknév megegyezik keresztapja vezetéknévvel. Felmerülhetne az, hogy édesapja meghalt, és a keresztszülők örökbe fogadták. De nem ez történt. A frontról rendszeresen küldött haza leveleket édesapjának, aki válaszolt neki, és néha némi pénzzel is támogatta. Fontos megjegyezni, hogy a névváltoztatásnak nem vallásváltás volt az oka, mivel eredetileg is római katolikus volt (apai ágról, édesanyja ágostai hitvallású evangélikus volt).¹⁸ Talán egy magyarázat lehet rá – a későbbi karrier reményében történt – névmagyarosítás, ami a korban természetesnek számított, s rendszeresen előfordult.

¹² Magántulajdonban.

¹³ A kezdet előtt azonban szeretnék köszönetet mondani Pataky Ferenc fiának Pataki Zsolt Istvánnak és feleségének, Patakiné Kárpáti Mártának azért a számtalan történetért, személyes élményért és átadott anyagért, ami ennek a dolgozatnak a gerincét alkotja.

¹⁴ Budapest Főváros Levéltára, 1897. évi VII. kerületi polgári anyakönyv, 473. o., 2749. folyószám alatt. Az anyakönyv (amit a Rákosi-korszakban átmásoltak) rögzíti a pontos címet is, mely szerint a család a VII. kerület, Wesselényi utca 63. szám alatt lakott. A győri származású édesanya ekkor 30, a lugosi származású asztalossegéd édesapja, Psibil Ferenc 33 éves volt. (Lugos Temesvártól nem messze fekszik, jelenleg Romániában, román neve Lugoj). – Ebben a korban még természetesnek számított, ha valaki otthon szület.

¹⁵ A Szent Erzsébet római katolikus plébánia hivatal keresztelték anyakönyveinek 16. k. (1897. év), 176. o., 1405. sorszám.

¹⁶ Budapest Főváros Levéltára, 1897. évi VII. kerületi polgári anyakönyv, 473. o., 2749. folyószám alatt.

¹⁷ A Belügyminisztérium szóbeli közlése szerint.

¹⁸ A Szent Erzsébet római katolikus plébánia hivatal keresztelték anyakönyveinek 16. k. (1897. év), 176. o., 1405. sorszáma.

Az olasz front harcosa

Az első világháborút – kisebb megszakításokkal – az olasz fronton harcolta végig. A háború második évében, 1915. május 15-én vonult be önkéntesként.¹⁹ Ekkor még tizen-nyolc éves sem volt. Mi vonzhatott egy fiatal fiút a háborúba? Talán a hazafias lelkesedés vagy a háború romantikája, a kalandvágy? Nem tudjuk. Ezt a *Napló*iban nem írta le, s a későbbiek során sem tett erről említést, s nem is beszélt róla. Fiának sem. Lehet, hogy az ifjú, miután csodával határos módon túlélte a háborút, már férfiként tért haza, s három és fél évvel később nem ugyanúgy gondolkodott, mint korábban. Kezdeti álmairól nem akart beszélni, visszaemlékezni az átélt harcokra, az elesett bajtársakra, barátokra fájdalmas volt. Csak a tényeket tudjuk. Így azt, hogy ezredéhez, a budapesti 1. honvéd gyalogezredhez 1915. szeptember 2-án csatlakozott, amikor az ezredet a kárpáti harcokból az olasz frontra áthelyezték.²⁰ *Naplója* szerint szeptember 29-én vagonírozták be őket Opcsidragában,²¹ s egy hét múlva már a frontszakaszra mentek fel. Véglegesen 1918. november 17-én este 8 órakor tért vissza, amikor a fronton harcolókat hazaszállító vonat a Józsefvárosi pályaudvarra befutott.²²

Bátyja, Pataki István is ott volt katona, de ő nem élte túl a háborút.²³ *Naplóbejegyzése* szerint 1916. május 3-án esett el, azonban erről csak 14-én kapott hírt. Testvérének haláláról versben emlékezett meg:

A két testvér

Isonzó szöke vize folyik csörgedezve.
Magyar honvédek vére pirosra festette.
Rohamra a hős honvédek.
Haláltáncot járják a magyar vitézek.
Búcsúznak egymástól a hős bajtársak
ki tudja roham után élve találkoznak.
Ölelkezik hős idősb és ifjabb,
Kik egy anyától szülve doberdón együtt harcolnak.
Az idősebb megszólal: testvér vigyázz,
hogy roham után édes apánkat ne érje gyász.
Trombita megharsan vezényszavak hangzanak.
S a honvédek szuronyt feltűzve rohannak.
hurrá rajta mindnyájan kiáltják
s közben az olasz állást vitézül támadják

¹⁹ *Bartha* 1939. 422. o.

²⁰ Uo.

²¹ Pataky Ferenc a települések nevét hallás után fonetikusán írta le. Ezeket néha félrehallotta. Opcsidraga talán Volcja Draga lehet Görztől (Gorizia) keletre. A „megfejtésért” köszönöm a segítséget Pintér Tamásnak, a Nagy Háború Blog szerkesztőjének.

²² *Napló*, 1918. november 17-i bejegyzés.

²³ Megjegyzem, hogy az ezred *Emlékalbumában* van egy tévedés. Az ezred összegyűjtött fényképei között két Pataki található. Az egyik fényképalírás V. Pataki Ferenc (az ismertett személy), a másik Pataky Ferenc. *Bartha* 1939. 473. o. Ez a név helyesen: Pataki István, Pataky Ferenc bátyja. Pataky Ferenc fiának, Pataki Zsolt Istvánnak a közlése.

kis idő múlva a rohamnak vége
 az ellenség veszettül fut az Isonzó medrébe.
 győztünk kiáltja az ifjabb s elindul keresni testvérét bajtársát
 kivel megosztják édes otthonukat.
 Holttestek hevernek a véres csatamezején
 az ifju szeme megakad egy elesett hős tetemén.
 Nézi nézi könnyes szemekkel hisz ez volt testvére
 Kinek megszűnt dobogni hön szerető szíve
 megharsan a kürt sorakozót fújnak.
 A hős honvédek vígan sorakoznak
 vezényszó hallatszik térdelj imához
 a hősöknek mondjunk egy Isten hozzádot.
 Pihenőre térnek a Valona völgyébe
 az ifju tábori lapot tart kezébe.
 Remegő kezekkel írja apjának
 jó apám imádkozz lelki üdvéért egy elesett hős bajtársnak.
 Isonzó szöke vize folyik csörgedezve
 Magyar honvédek vére pirosra festette.”

Ezen a frontszakaszon küzdött az összeomlásig az ezred I. zászlóaljának IV. géppuskás osztagában. Az itt töltött katonai szolgálata egyszer biztosan megszakadt, mivel 1917 áprilisában rövidebb időszakra áthelyezték az orosz frontra. Erről egy fénykép tanúskodik, amit április 15. délelőttjén készített valaki arról, amikor magyar és orosz katonák egy órán át barátkoztak. A kép egyik elmosódott, apró alakja ő, amit kézírásával a lapon megjelölt.

A harcok nap mint nap, szünet nélkül folytak. Ezt még az embertelen időjárás sem szakította félbe. A folyamatos eső, a hó, a fagy, nyáron az égető napsütés legfeljebb a sebesültek és a halottak számát növelte. A tüzérység ekkor is lötte az ellenség állásait, s a támadástól tartani kellett. Az időjárás nem kímélte a harcosokat. 1916. február 23-án kezdett esni az eső, 24-én „a tartalék helyünket alámosta a víz. Térdig voltunk vízben. A rajvonalon csupa egy víz a fedezékek bedőltek mind. Nincs egy rendes fedezék a rajvonalon sárosak vagyunk.”²⁴ Az eső ellenére másnap olasz támadás érte őket, amely „körülbelül olyan volt, mint a decemberi.”²⁵ Géppuskájukkal 19 rakasznyi löszert használtak fel a támadás visszaverésére. A folyamatos esőzés miatt *Naplójában* március 4-én már arról ír, hogy „este ki kellett önteni a vacsorát mert rossz volt. Majdnem hasig ér a víz a futóárokban tele lett a bakancsunk vízzel és persze reggel nagyon hideg van és majd lefagy a lábam. Száraz kapcát nem is tudok húzni.” A nem szűnő eső eltartott március 9-ig.²⁶

S nemcsak a zord idő, hanem az ellátás is nehezítette a létüket. Ahogy elhúzódott a háború, az élelmezés egyre rosszabb lett, fogytak a hátország tartalékai. Először 1916. március 7-én kaptak lóhúst: „Tegnap félig főtt babot kaptunk olyan hasgörcsöt kaptunk tőle, hogy csoda. Tegnapelőtt meg lóhúst kaptunk a káposztába. Nem is vettük észre csak

²⁴ Az idézetek itt és a továbbiakban betűhíven kerülnek közlésre.

²⁵ Visszautalás a negyedik isonzói csatára (1915. november 10–december 4.)

²⁶ Az ötödik isonzói csata 1916. március 11-én kezdődött, tehát ez még előtte történt.

mikor már megettük akkor mondták hogy lóhús.²⁷ Három nappal később már parancsba adták, „hogy csak lóhúst kapunk ezután. Olyan mint a disznóhús csak egy kicsit zsírosabb és füstölt.”²⁸

A rossz körülmények kihatottak a katonák egészségére is. A februári-márciusi eső miatt bátyja tüdőcsúcshuruttal került kórházba,²⁹ neki a füle fájt rettenetesen.³⁰ Máskor fogfájásra³¹ vagy véres székletű hasmenésére panaszkodott.³² A nagyobb fertőzések ellen oltásokkal védték a katonákat, így a kolera ellen is.³³

A kíméletlen viszontagságok a katonák harci kedvét aláásták. A fegyelmezetlenséget keményen megtorolták. Bejegyzése szerint 1916. február 23-án két figyelőt kikötöttek, akik a szolgálat alatt az eső elleni védekezésül sátorlappal takarták be magukat. Azok, akik lelkileg megtörték, s öncsonkítással próbálták magukra nézve a háború befejeződését meggyorsítani, rosszabbul jártak, kivégezték őket.³⁴ Máskor a szabadságról való késés miatt a késők nem egyenként kaptak büntetést, hanem az egész osztag, a szabadságotólakat felfüggesztette a parancsnok.³⁵

A rend fenntartása érdekében a fegyelmet és a figyelmet más módon, apró trükkökkel is fenntartották. Elrendelték, hogy a figyelők a gyalogsági páncél lőrését reszelővel tágitásák. A reszelés egész éjszaka messzire elhallatszott, s a figyelők a munkájuk miatt nem tudtak elaludni.³⁶

A Naplójában a személyes részeket kiegészíti a harcokban történtek leírásával.

Az olasz oldal táblák kihelyezésével üzent a saját tüzérének. Egy idő után ezeknek a tábláknak a jelentését a másik oldal is kiismerte. Tudták, ha fehér táblát helyeztek ki, akkor tüzérégi támadás várható. Az olasz katonák ezzel jelezték, hova ne lőjenek a tüzéreik, hol vannak ők. Hamar megtanulták azt is, hogy ha fekete táblát látnak, akkor rohamra készülnek.³⁷

Léghajók harci bevetéséről is ír. A csapatokat olasz léghajó bombázta, amit május 4-én lelőttek. Leírása – mivel emberek haláláról szól – kicsit meghökkentő, de figyelembe véve, hogy ez ott úgymond „mindennapos” volt, már nem tűnik meglepőnek: „Reggel korán lelőttünk egy nagy talián léghajót. 6 ember volt benne. Olyan szép volt, mikor lőttük, az 5-ik srapel telibe találta és rögtön széné éget.”³⁸ Ez az az M.4 olasz léghajó volt, amit Hansa-Brandenburg C.I típusú felderítőgéppel repülő Adolf Heyrowsky és Benno Fiala lőtt le.³⁹

²⁷ Napló, 1916. március 9.

²⁸ Napló, 1916. március 10.

²⁹ Napló, 1916. március 9.

³⁰ Napló, 1916. február 23–24.

³¹ Napló, 1916. február 16.

³² Napló, 1916. március 15.

³³ Napló, 1916. június 15.

³⁴ Napló, 1916. április 20.

³⁵ Napló, 1916. június 18.

³⁶ Napló, 1916. március 10.

³⁷ Napló, 1916. február 24.

³⁸ Napló, 1916. május 4.

³⁹ http://aces.safarikovi.org/victories/austria_hungary-ww1-airship.killers.html (A letöltés időpontja: 2016. április 30.)

A háború legkegyetlenebb fegyverének, a gáznak a hatását is megtapasztalta. Az olasz fronton az első gáztámadás 1916. június 29-én történt. A támadáshoz szükséges gázcsövet március 23-án éjjelén szerelték fel. Június 25-én már várták a megfelelő időjárást a gáz kieresztéséhez. A szerencse melléje szegődött. A támadás napján nem volt ott – tanfolyamra küldték, mint az oktatót segítő rajzoló –, azonban később hírt kapott róla: „1916 július 6-án: Írtak a frontról máma, hogy megtörtént a gáztámadás: az egész ezred oda lett. Ez történt 29-ikén mikor elindultunk ide tanfolyamra.”⁴⁰ Két évvel később még egyszer ír gáztámadásról, 1918. október 28-án éjjel az olaszok támadtak gázzal, ami „nagyon csípős gáz volt.”

A terep adottságait kihasználva az ellenfelek egymás alá üregeket vájtak a sziklába, ahova robbanóanyagot helyeztek el. „Már fúrjuk a mély kavernákat. Úgy robbantanak alattunk a taliánok. Már majdnem találkozunk a föld alatt egymással. Máma csend van az egész fronton. Csend van. Egy szép napon repülünk repülő géppé válunk mert felrobbantanak.”⁴¹

Az egymás ellen küzdő felek pszichikai hadviselést is bevetettek. Századának vasból készült német sisakokat osztottak ki, hogy a „taliánok” azt higgyék, erősítést kaptak, s németek vannak a helyükön.⁴²

A Monarchia katonái feliratokkal is üzentek a túloldalra: másik frontvonalon aratott győzelmükre hívták fel az olasz katonák figyelmét villanylámpával megvilágított táblák kihelyezésével.⁴³ Sajnos, azt már nem írta le, milyen hatása volt ennek – az ellenség demoralizálását célzó – ötletnek.

Az olaszok is igyekeztek a reménytelenség bomlasztó érzését elültetni bennük, akár úgy is, hogy repülőgépekről szórtak közéjük röpcédulákat. Ezek közül az egyiket a *Napló*-jába bemásolta: „Magyar, osztrák katonák! A galíciai és a bukovinai harcokban 2060 tisztet és 120 ezer legénységet fogtak el az oroszok. Most már biztos az oroszok győzelme, soha többet nem hozzátok helyre.”⁴⁴

Nemcsak demoralizálni akarták az ellenséget, hanem parancsnokaik a saját katonáik harci kedvének fenntartására is ügyeltek. Így tettek akkor is, amikor a tiszték más frontokról szóló hírekkel igyekeztek lelket önteni a katonáikba. Május 16-án hírt kaptak a katonák a tiroli győzelemről, amit háromszoros éjjennel ünnepeltek meg.

A harcok közötti pihenőket, ünnepeket is megemlíti. A pihenők alatt rendszeresen fürödtek, s többször ruhát faszoltak.⁴⁵ Az egyházi ünnepeket megtartották. 1915 karácsonyán „kaptunk szeretetadományt Veisz Manfréd leányaitól és egy pesti leánynevelőből is... Még színházat is csináltunk karácsonyra a tiszti étkezdében.” 1916 húsvétján, április 23-án, húsvétvasárnap pihenőben voltak, mikor moziba mehettek, „s kávéház is van.”

⁴⁰ A *Napló*ban leírtak ellentmondanak Szabó Lászlónak. A „Doberdó, Isonzó, Tiroli (Budapest, 1977)” című könyvének 97. oldalán írja: „A hadsereg főparancsnokság május 13-án engedélyezte a gáztámadást, a VII. hadtest pedig május 20-án kidolgozta a vegyi csapás tervét.” A *Napló*ban közölték alapján azonban a terv már márciusban megszületett. A végső felkészülés dátuma egyezik, mivel e könyv szerint június 24-én fejeződött be a gázpalackok telepítése. Ugyanakkor Szabó László csak néhány saját katonát említ, akik a türelmetlenségük miatt haltak meg (99. o.).

⁴¹ *Napló*, 1916. május 17.

⁴² *Napló*, 1916. február 23.

⁴³ *Napló*, 1916. május 16.

⁴⁴ *Napló*, 1916. június 17.

⁴⁵ Tiszta ruhát vételeztek.

A mozi árát is megírja, 5 vasat kellett fizetni érte.⁴⁶ Másnap, húsvéthétfőn a barakkápolnába mentek misére.⁴⁷

Három év után tért haza. Mellette estek el társai, testvére meghalt az egyik csatában, ő maga többször megsebesült. Túlélte. Elképzelhetetlenül szerencsésnek érezhette magát. Naplóí, kitüntetési javaslatai és későbbi leírásai szerint sem tartotta távol magát a legkeményebb harcoktól. Bármikor rátalálhatott volna egy eltévedt golyó. Volt, mikor az utolsó pillanatban hagyta ott azt a fedezéket, amit pár másodperccel később egy gránát elpusztított. Nem sokan voltak, akik ennyi időn át harcoltak a fronton, túléltek azt vagy súlyosabb sebesülés nélkül átvészelték. Úgy érezhette, valaki segítette, támogatta őt a harcokban, megmentette az életét. Az utolsó pillanatig kitartott a szerencséje. Órákon múlt csak, hogy nem került hadifogságba, „tegnap délután (november 4-én) lezárták 3 órakor az olasz határt. Aki olaszföldön maradt, az fogoly. Mi éppen 3 órával előbb jöttünk át.”⁴⁸

Hazatérése után azt gondolhatta, a háború véget ért. Zászlóalj írtnoknak osztották be. Azonban rövid időn belül kiderült, hogy a háború még mindig nem fejeződött be. Decemberben először a csehek ellen indították volna őket, de ez megghiúsult.⁴⁹ A Tanácsköztársaság alatt besorozták a Vörös Hadseregbe is, de 1919. április 1-jén tartósan szabadságolták.⁵⁰ Majd április végén újra a fronton találta magát, az ellenség ekkor a románok voltak.⁵¹ Májusban a szovjetek megsegítésére indultak, a fegyérgárdistákat kellett volna megtámadniuk.⁵² Augusztus 4-én már a Nemzeti Hadsereg Tudomány Egyetemi Zászlóaljánál tette le az esküt.⁵³ Sajnos a *Napló* itt megszakadt, így nem tudhatjuk, milyen további küzdelmekben vett részt.

A harcokban többször is kitüntették. Az ezred *Emlékalbuma* a következőket jegyezte fel:⁵⁴ „Vitéz Pataky Ferenc festőművész, az Orsz. Vitézi Szék grafikus, Budapest. 1915. május 15-én vonult be. Az olasz harctéren küzdött az összeomlásig. Résztvett az isonzoí csatákban, a doberdói, M.S. Michele és M.S. Gabriele körüli harcokban. Két ízben megsebesült. Rangja: őrmester. Kitüntetései: kétszer I., kétszer II. o. ezüst és bronz v.é., Kcsk, seb. érem. Vitézzé avatták. A háború után bronz signum laudist és az Országos Vitézi Széktől dicsérő oklevelet kapott. Nős.”

Azonban az *Emlékalbum* pontatlan, amikor a kitüntetéseit összegzi. Ez a pontatlanság több más forrás segítségével kiigazítható. Kéziratban megmaradt hadítetteinek az a rövid összefoglalója, amelyet feltételezhetően a Vitézi Rendbe való jelentkezéséhez készített. Az iratnak a *Hőstettek leírása*⁵⁵ címet adta. Mivel nem írta alá, s nem dátumozta, valószínűleg ez a beadott irat piszkozata lehetett. A szöveg valamivel több, mint kétoldalas. Két kitüntetésének a történetét részletesen leírja, egy harmadikét csak jelzesszerűen említi. Az események igazolására tanúkat is megjelölt.

⁴⁶ Napló, 1916. április 23.

⁴⁷ Napló, 1916. április 24.

⁴⁸ Napló, 1918. november 5.

⁴⁹ Napló, 1918. december 1.

⁵⁰ Anyakönyvi lap. Másolat. Kiállította: Országos Vitézi Szék, Budapest, 1938. évi IX. hó 29-én. 2. o.

⁵¹ Napló, 1919. április 22.

⁵² Napló, 1919. május 2.

⁵³ Napló, 1919. május 2. 3. o.

⁵⁴ *Bartha* 1939. 422. o.

⁵⁵ Magántulajdonban.

E szerint az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét a harmadik isonzói csatában érdemelte ki, bár csak 1918 tavaszán kapta meg. A kitüntetésre való felterjesztést meg is szerkesztették a csata után, azonban Korilly Jenő hadnagy osztagparancsnok a kiújult sebével kórházba került, s az irat a következő napokban a támadások alatt elkallódott. Újra csak 1918 elején adta be a zászlóaljparancsnok Bartóffy Miklós százados,⁵⁶ aki ekkor tért vissza a hadifogságból.⁵⁷

Összevetve ezt a leírást az *Emlékalbum* szövegével, a pontosság tűnik fel, és a harcok hevessége is. A harmadik isonzói csatát⁵⁸ aprólékosan részletezi: „1915 okt. hó 21-én a 3 napos olasz pergőtűz után de. 10^h-tól az egész vonalon megindult olasz támadás alatt 16-szor vittem jelentést a helyzetről... a zlj. és ezredparsághoz... állandóan a lövész árkokban levő hullákon és olyan nyílt terepen keresztül, hol az olaszok tisztán láttak futni és állandóan géppuska és ágyú tüzével kísérte... A fenti zlj. géppuskás osztaga, melynek kezelő legénységei nagyrészt a 3 napos tüzéségi pergőtűz alatt, részint a támadások alatt estek el és sebesültek meg... amikor az olaszok a legnehezebben támadtak, már csak egy páran voltunk életben, kitarítottunk a végsőkig és borzalmas pusztítást vittünk véghez a rohamozó tömegekben. A többszörösen megisméltődő támadások alatt az egyik géppuskánkat telitalálat érte, úgyhogy már csak 1 géppuska volt használható, melyet Bartóffy szds. úr parancsára újabb és újabb tüzelési állásba vittünk a legexponáltabb helyekre, a haláldombra tőlünk jóval balra... és osztottuk a tüzet jobbra balra. Azonban elfogyott a gp. töltény és a nagymélységű zárótűzön keresztül a pótlás lehetetlen volt, kövekkel és a halottaktól elszedett puskákkal vertük vissza a rohamokat...”⁵⁹

A csata egyik jelenetét Drahos József 1924-ben egy rajzán megörökítette. Azt, amikor Pataky Ferenc közelharcban, löszer hiányában puskatussal veri vissza az olaszok támadását.⁶⁰ Az *Emlékalbum* erről a napról megemlíti az ezred saját veszteségeit is: 27 tisztet és 625 főnyi legénységet veszített el, ezredállományának több mint a felét.⁶¹ Az *Emlékalbummal* ellentétben saját leírása szerint az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét mindössze egyszer érdemelte ki. Az *Emlékalbumban* történt elírás oka az lehetett, hogy a tizenegyedik isonzói-csatát követően I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremre terjesztette fel parancsnoka, azonban II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét kapott (Pataky ezt a *Hőstettek-leírásában* tévesen tudta: ő a hetedik isonzói-csatához kapcsolta a második I. osztályra való felterjesztését, ami helyett Bronzot kapott).⁶²

Másik kitüntetésének története, amit részletez, a Bronz Vitézségi Érem. Mint említettem, tévedett abban, hogy az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem helyett kapott volna Bronzot. A hetedik isonzói csata után mindössze Bronzra terjesztette fel az előjárója.⁶³ A csata egyik napján, 1916. szeptember 14-én Opachia Sélo és Nova Vas között lezajlott eseményekről a következőket írja: „Az olasz pergőtűz, amely 2 napja már soha nem

⁵⁶ Bartóffy Miklós (1882–1964), később vezérőrnagy.

⁵⁷ Hőstettek leírása, 2. o.

⁵⁸ Harmadik isonzói csata: 1915. október 18–november 4.

⁵⁹ Hőstettek leírása, 1. o.

⁶⁰ A rajz a www.axioart.com internetes oldalon megtalálható, eredetije valószínűleg magángyűjteményben: http://axioart.com/popup_pic.php?pic=images/live_images/original/2974/1334.jpg (a letöltés időpontja: 2016. június 1.).

⁶¹ Bartha 1939. 86. o.

⁶² Hőstettek leírása, 2. o.

⁶³ I. vh. kitüntetési javaslat. Hadtörténelmi Levéltár (HL) 33281/leg.

hitt heveséggel tombolt, elsöpörte és a földdel egyenlővé tette az állásokat úgyannyira, hogy a rajvonalban gpuskánktól jobbra és balra beláthatatlan területig egy élő ember sem volt. Ekkor indult meg az olaszok támadása és avantizva nyomultak be védtelen állásaink romjaiba. Az állás egyik kanyarodójánál csodálatosképen épen maradt századunk 1 géppuskája velem együtt 3 emberrel. Mikor megláttuk, hogy jobbra balra ellenség van az állásainkban megfogtuk a géppuskánkat és kidobtuk a fedezék tetejére nyílt terepre és jobbra-balra lőttünk megszakítás nélkül és a szükséghez képest új meg új tüzelési állásba vittük a géppuskát addig amíg ki nem vertük az olaszokat.⁶⁴

Előjárója a kitüntetésre való felterjesztésében szűkszavúbban fogalmazott: „Nova Vasnál az 1916. szept. 14–15-iki harcokban a legnagyobb pergőtűzben igen bátran viselkedett és töltényt pótolta.”⁶⁵

A *Hőstettek leírásában* röviden beszámol egyik II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmének kiérdemléséről is. Első alkalommal azért kapta, mert azok közé tartozott, akik majdnem minden isonzói csatában részt vettek.⁶⁶ A leírásból azt, hogy a második alkalommal milyen tett után kapta, nem tudjuk meg. A felterjesztés azonban fennmaradt. A kitüntetési javaslat szerint „a Monte San Gabrielei harcokban kiváló bátor és hősiességgel viselkedésével tüntette ki magát.”⁶⁷ Ennél részletesebben nem tértek ki rá, mindössze ez az általános összegzés maradt fenn. Ekkor I. osztályúra terjesztették fel, de az alacsonyabb fokozatban részesítették. Hogy miért csak II. osztályút kapott, nem indokolták.

Háromszor sebesült meg. Egyik alkalommal a farsontja repedt meg még a harmadik isonzói csata előtt,⁶⁸ a hetedik isonzói csatában a térdén sérült meg egy gránátszilánktól,⁶⁹ az 1918-as őszi visszavonuláskor pedig a jobb lábán egy gránátszilánk átütötte a bakancsát.⁷⁰ A sérülések 1915 késő őszén, 1916 őszén és 1918 őszén történtek.

A Vitézi Szék által kiállított Anyakönyvi lap másolata a Sebesültek Érmét egy sávval említi. Nem rögtön a sebesülése után kapta meg, hanem csak 1918 tavaszán. *Naplójában* a Mte. S. Michelén 1915. október 6-án történt farsont-törését⁷¹ is elmeséli: „Okt. 6-án kaptam egy nagy ütést a farsantomra, amely nem volt veszélyes. Tudniillik nagyon gránátózott a bűdös talián és egy ágyújával mindig a mi fedezékünk közé lőtt, úgyhogy nem lehetett már kitartani. Én kifeküdtem a futóárokba hogy mégis védjem magam valamennyire. Egyszerre csak odalőtt a hátunk mögé egy 15-össel, és a köveket persze felhányta magasra körülbelül 5 m magasra. És egy félkilós kő úgy a farsantomra esett, hogy azt hittem, rögtön végem. Este azután le tudtam vánszorogni a segélyhelyre, akkor még koticsiba⁷² volt. Kaptam egy nap szolgálat mentességet és aszpirint. De azért még mindig fáj a farsantom.”

⁶⁴ Hőstettek leírása, 2. o.

⁶⁵ Lásd a 62. jegyzetet!

⁶⁶ Hőstettek leírása, 3.o. és I. vh. kitüntetési javaslat, HL 51806/leg.

⁶⁷ M. kir. 20. honv. gyalog hadosztály parancsnokság, Kitüntetési javaslatok. HL 30 547/5405.

⁶⁸ Hőstettek leírása, 1. o.

⁶⁹ Hőstettek leírása, 2. o.

⁷⁰ Napló, 1918. október 30.

⁷¹ Anyakönyvi lap. Másolat. Kiállította: Országos Vitézi Szék, Budapest, 1938. évi IX. hó 29-én. 2. o.

⁷² Koticsiba, helyesen Coticiba.

Az Anyakönyvi lap másolata szerint a kitüntetései a következők:

- I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, 1918. március 15-én,⁷³
- II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, 1917. augusztus 8-án,
- II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (újólag), 1917. október 23-án,
- Bronz Vitézségi Érem, 1916. október 25-én,
- Károly Csapatkereszt, 1917. március 31-én,
- Sebesültek Érme (egy sávval), 1918. március 16-án.

Az Anyakönyvi lap által leírtakat igazolja az a fénykép, ami már civil ruhában készült róla. A fényképen láthatók a kitüntetései. A II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem szalagján ismétlődő pánt van, a Sebesültek Érme egy sávós.

A háború után két külföldi kitüntetés birtokosa is lett, 1928-ban a Német Világháborús Emlékérmét kapta meg, 1934-ben az Osztrák Háborús Emlékérmét.⁷⁴

Kitüntetései sajnos elvesztek. Becsben tartotta őket, hisz megmaradt az a tárló, amit ő tervezett a kitüntetések otthoni kiakasztásához. Egy ilyet mutat be a *Magyar Katonaújság* 1943. április 10-i száma.⁷⁵ Az iratok közül előkerült az Avatási oklevele, a Dicsérő oklevele, valamint a Német Világháborús Emlékérméről és az Osztrák Háborús Emlékérméről az adományozói. Kitüntetéseiről két fénykép maradt fenn. A Vitézi Rend Igazolványának hátulján még egyenruhában van az I. világháború alatt kapott kitüntetésével. A már említett későbbi civil ruhás képen már viseli a Magyar Koronás Bronzérmét és a Német Világháborús Emlékérmét, azonban sem a Magyar Koronás Ezüstérmét, sem az Osztrák Háborús Emlékérmét nem, így feltételezhetően ez a kép a harmincas évek elején készülhetett.

A háború folyamán többször előléptették: szakaszvezetővé 1917. november 1-jén,⁷⁶ őrmesterré már csak a világháború után, 1919. február 1-jén.⁷⁷ Leszerelése nem közvetlenül a háború után történt, erre csak 1922. január 5-én került sor.⁷⁸

A Vitézi Rend grafíkusa

A fronton is rajzolt. Így az említett tanfolyamon géppuska alkatrészeket,⁷⁹ tiszték és társak kérésére feleségeikről és gyermekeikről grafikákat.⁸⁰ Látták, hogy kiváló rajzoló. Valószínűleg ez az ismertsége vezette a Vitézi Rendhez. Még katonai szolgálati idejét töltötte, amikor már ott dolgozott irodasegéd-tisztként.⁸¹ Ő is azok között lehetett, akiket a honvédelmi miniszter engedett át az egyre jobban kiépülő és növekedő szervezet-hoz szolgálatra. Bár feltételezhetően később, s nem azzal a 35 tiszttel együtt, akiket még

⁷³ Az időpontot az Eligazítás is megerősíti. M. kir. 20. honv. gyalog hadosztály parancsnokság, 1918. év. Hadosztály eligazítás, március hó 1-től 31-ig. HL 38 290.

⁷⁴ Az adományozási iratok dátuma: a németé 1928. január 15., az osztráké 1934. december 6.

⁷⁵ *Magyar Katonaújság*, 1943. április 10.

⁷⁶ Anyakönyvi lap. Másolat. Kiállította. Országos Vitézi Szék, Budapest, 1938. évi IX. hó 29-én. 2. o.

⁷⁷ Uo. Naplója szerint azonban csak február 2-án a 33. számú ezredparancsal.

⁷⁸ Leszerelő igazolvány.

⁷⁹ Napló, 1916. július 1., július 20.

⁸⁰ Napló, 1916. január 25.

⁸¹ *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 124. o.

az ősz folyamán.⁸² „1921 őszeig a telekügyeket... a főszéktartó intézte. Ekkor azonban a Rend már gyorsabb ütemben indult fejlődésnek, úgyhogy a telekügyek elkülönítése szükségessé vált. 1921 szeptemberében vitéz Vasváry László századost osztották be a rendhez, s ettől kezdve ő lett a vitézi telekügyek referense... A földmennyiség szaporodásával természetesen a munkakör tágult, úgyhogy támogatására több személy beosztása vált szükségessé. Így került a referens mellé vitéz Pataky Ferenc irodasegédtsízt.”⁸³ Az újonnan kialakított Központi Szervezet II. osztályára került.⁸⁴ Ez az ügyosztály foglalkozott a telekügyekkel. Az iroda a Királyi Palota alagsorában volt. Lassan emelkedett a ranglétrán, előbb irodasegédtsízt,⁸⁵ majd irodatiszt,⁸⁶ s a háború végére irodafőtiszt lett.⁸⁷

A Rend fennállásának harmadik évében, 1923. június 17-én avatták vitézzé.⁸⁸ Később vitézi telket is kapott, *A tízéves Vitézi Rend* a telkes vitézek között sorolja fel.⁸⁹ Katonaként elért rangja alapján (örmester) legénységi vitéznek számított. Korábban nem is lehetett volna vitézzé avatni, mivel nem rendelkezett a jelentkezéshez szükséges megfelelő kitüntetésekkel. A *Budapesti Közlöny* 1920-ban közölte a *Jelentkezés feltételének minimumát*. E szerint a legénységi állományú jelentkezőknek az Arany Vitézségi Érmét vagy az I. osztályú (nagy) Ezüst Vitézségi Érmét kétszeresen kellett birtokolniuk.⁹⁰

Ez a feltétel változott meg 1922-ben, amikortól a legénységi állományúaknál az I. o. Ezüst Vitézségi Érem egyszeres birtoklása elegendővé vált.⁹¹ A változtatás okát vitéz Igmándy-Hegyessy Géza testőr alezredes, ügyvezető törzskapitány 1926. november 18-án a Vitézi Szék összejövetelén a *Vitézi Rend helyzetéről, az elért eredményekről és a további munkálkodás céljairól* szóló beszédében a korábbi feltételnek megfelelt kitüntetettek alacsony számával indokolta: „Az eleinte elgondolt szűk kereteket már a második [értsd 1922. augusztusi] esztendőben túlléptük, amennyiben az arany és kétszeres nagyezüst vitézségi éremmel rendelkezők zömét felavattuk és az egyszeri nagyezüst vitézségi éremmel kitüntetettek vitézzé avatására tértünk át.”⁹²

Attól függetlenül, hogy az első időkben nem volt tagja a Vitézi Rendnek, már ekkor az egész szervezet fejlődésére kiható iratok megrajzolásával bízták meg. A *Katalógusa* tanúsága szerint ő is megérezte ennek a jelentőségét, hisz első bejegyzése, amivel megnyitja füzetét, s majd ettől kezdve megszakitás nélkül vezet, az az oklevél, ami talán az egész korszakot jelképezte. Ez a vitézek Avatási okirata.⁹³

⁸² Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 85. o. Naplójában megemlíti, hogy frontról való visszatérése után írónak osztották be. Lehet, hogy itt látta valaki, hogy egyrészt kalligrafikusan tud írni, másrészt kiválóan rajzol.

⁸³ Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 125. o.

⁸⁴ Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 124. o.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Vitézek Albuma, 316. o.

⁸⁷ Igazolványi lap. Kiállította: M. Kir. Budapesti 6. Honvéd Kiegészítő Parancsnokság.

⁸⁸ Az Avatási okirat dátuma alapján.

⁸⁹ Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 435. o.

⁹⁰ *Budapesti Közlöny*, 1920. 288. sz.; Jelentkezés a Vitézi Telekre. In: Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 74. o.

⁹¹ Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 96. o.

⁹² Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 98. o.

⁹³ A tízéves Vitézi Rend szerint az Országos Vitézi Szék Avatási okiratot kért tőle (Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 94. o.), ezért így említem ezt az iratot.

Az első évben avatottak Avatási okiratot még nem kaptak, erre először az 1922-es avatáson került sor.⁹⁴ Az adományozott vitézi telek helyét és nagyságát Adománylevelbe foglalták. Ez az oklevél a vitéz jogállását is rögzíti: „feljogosítom őt és a vitézi telek későbbi várományosait arra, hogy a Vitézi Intézménynek megállapított s a jelen színesen ábrázolt jelvényét, valamint családi nevük előtt a »vitéz« jelzőt a vonatkozó szabályok szerint viseljék”. Már az első év után világossá vált, hogy az elkövetkezendő vitézzé avatások után – a nagyszámú jogosult miatt – nem kerülhet sor arra, hogy mindegyik avatottat azonnal vagy legalább rövid időn belül vitézi telekhez juttassák. Emiatt ilyen szövegezésű és díszes Adománylevelet nem is kaphattak.

Talán nem rugaszkodunk el a valóságtól, ha feltételezzük, hogy a Vitézi Rend tagságának díszes igazolására vezették be az új okiratot. A mintapéldány 1922. február 26-án készült el, akvarell technikával, mérete 50×40 cm.⁹⁵ A korszakban ezt az 1922-es grafikus mintát használták szövegeltérésekkel. Képi világa a modern szecessziót és a dicső magyar katonai hagyományokat ötvözi. Érdemes összehasonlítani a földhöz juttatott vitézek Adománylevelével, amit Pethely Gy. László tervezett.⁹⁶

Az Avatási okirat szövegét arany alapon fehér fantáziavirágok indás motívuma keretezi. Az indás motívumra öt kör alakú kis kép illeszkedik, három a felső részen, egy-egy a bal és a jobb alsó sarokban. A felső három kép közül a bal oldali egy, a hátsó lábaira ágaskodó lovon hátrafelé nyilazó magyar harcost, a jobb oldali egy I. világháborús, szögesdrótok felé rohazó katonát ábrázol. A középső képen piros alapon ötféjú sárkánnyal küzd egy buzogányos vitéz. A bal alsó sarokban egy középkori magyar vitéz jobbra néző, a jobb alsó sarokban egy rohamsisakos katona balra néző feje látható. A Vitézi jelvény a kereten belül a bal felső sarokban az iniciálé előtt kapott helyet. A keret alján a szöveges belső részbe benyúlva zöld alapon szárazbélyegző hitelesíti az iratot, amit Horthy Miklós, mint Magyarország kormányzója írt alá. Az okirat bal alsó sarkában a gyártó nevét (M. Kir. Állami Térképészeti Intézet), jobb sarkában a grafikusét láthatjuk.

Összehasonlítva az Adománylevellel, azonnal feltűnik, hogy az indás motívumok hasonlóak és két, az alsó sarkokban lévő kép, a körben ábrázolt, egymással szembenéző törökkori harcos és a világháborús katona teljesen azonos. A hasonlóság és az azonoság nem azt jelenti, hogy a későbbi grafikus saját alkotóképesség hiányában másolta volna az első grafikus munkáját. Ez már csak azért sem állja meg a helyét, mivel mindkettőjüknek van önálló, ettől a képi világtól eltérő munkája is, így nem okozott volna gondot számukra más formavilágú oklevél megtervezése. Mégis érezzük, hogy ezeknek a részleteknek jelentősége van, a szervezet egységét, szellemi világának gyökerét tartották meg velük.

Ezt a szervezeti egységet erősíti egy harmadik kép is. A keret felső részének közepén egy vitéz küzdelmét látjuk egy ötféjú sárkánnyal. Ez a kép egy évvel korábban *A Magyar Nemzet Aranykönyve* borítóján már megjelent. A borítón látható grafikát Gara Arnold rajzolta. A könyv az I. világháborúban Arany Vitézségi Éremmel kitüntetetteket, s ahol tudja, a kitüntetettek tetteit idézi fel. Mivel a legénységi állományú vitézeknél a jelentkezés egyik minimális feltétele az Arany Vitézségi Érem birtoklása volt, s mert ez az elis-

⁹⁴ Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 94. o.

⁹⁵ Katalógus, I. bejegyzés.

⁹⁶ Fekete 2011. 18. o.

merés a legkiválóbb katonáknak adatott csak meg, ezért nem véletlen, hogy a címlapon szereplő grafika az Avatási okirat szerves része lett.

Az okiraton szereplő képek később más okmányokat is díszítettek. Így 1924-ben a vitézek részére rendezett egyhónapos mezőgazdasági tanfolyam bizonyítványán a rohamozó harcos tűnik fel.

Saját Avatási okiratán a nevét vitéz Pataki Ferenczként írta. Mint készítő, ekkor még Pataki Ferenczként szignálta. Az ezt követő évben vitéz Pataki Ferencre változtatta. Vitézzé avatását követően még néhány éven át az „i” írásmódú név szerepel az Avatási okiratokon, később a vitéz Pataky Ferencz szignót használta. Feltűnő, hogy nemcsak a vezetéknev „i” betűjéből lett „y”, hanem keresztnevét is újra a régies írásmóddal írta. Hivatalosan nem változtatták meg a nevét. Halotti anyakönyvében is „i”-re végződik a vezetékneve. A *Budapesti Közlöny* 1923. június és 1930. december 31. közötti számaiban sincs névváltoztatási engedélyre utaló bejegyzés.

Hellebronth Kálmán szerint a leendő vitézek a nevüket a következő esetekben változtathatták meg: „A m. kir. belügyminiszter mindazok részére, kiknek vitézi telek iránti kérvénye kedvező elintéztést nyert, a szükséges névváltoztatásnál, illetőleg névmagyarosításnál – érdemeik elismeréseként – a tiszti állománybeli kérelmezőknek y-nal, a legénységbeli kérelmezőknek pedig i-vel végződő – kivételes esetekben helységnevekből alakított családi – név felvételét engedélyezi.”⁹⁷ Ez alapján nem kérelmezhetette a belügyminisztertől, hogy nevének végződést megváltoztathassa. Mivel grafikáit és festményeit „y” változatban szignálta, ezért inkább azt feltételezhetjük, hogy ezt művésznévként használta, s a két változat keveredett a hivatalos iratokban. A névírás keveredése ellenére ő tudatosan a Pataky változat mellett maradt. – Művész volt, önmagát a Pataky névvel azonosította. A család ennek megfelelően a sírkeresztjére is a művésznévét íratta. (Ezért választottam én is ezt az írásmódot.)

A Vitézi Rend oklevelei

A Dicsérő oklevél talán az egyik legszebb a Vitézi Rend oklevelei között. Ezt azok kapták, akik a Rend érdekében kimagasló tevékenységet kifejtő önzetlen munkásság vagy önfeláldozó cselekedetük révén azt kiérdemelték.⁹⁸ Munkája jutalmául 1934-ben ő is megkapta.⁹⁹ A jelölés szerint az oklevelet 1928-ban tervezte. A *Katalógusa* szerint a mintapéldány 1928. április 12-én készült el 35×50 centiméteres méretben, vízfestmény technikával.¹⁰⁰

Az oklevélen megjelenített képi világ a Vitézi Rend céljaihoz, eszmeiségéhez igazodik. A bal felső negyedben a napként ragyogó Nagy-Magyarország látható, amint bevilágítja mind az I. világháborúban harcoló csapatokat, mind a földön dolgozó vitézt. A bal alsó negyedben a harcoló csapatokat és a jobb alsó negyedben látható földműves munkát végző vitézt a fenyő háttérrel és a Rend alapítási évszámával jelölt Vitézi jelvény választja el. A harcoló csapatok megjelenítik a gyalogságot, a tűzértséget, a huszárokat és a légi csa-

⁹⁷ Hellebronth 1941. 79. o.

⁹⁸ Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass 1931. 130. o.

⁹⁹ Adományozásának dátuma: 1934. január 18.

¹⁰⁰ Katalógus, 67. bejegyzés.

patokat egyetlen kifejező képbe gyúrva. A földet művelő vitéz kétökrös ekével szántja a földet. A jobb felső negyedben olvashatjuk a feliratot, mely általánosságban tartalmazza az adományozás okát: „a Vitézi rend érdekében kifejtett, az átlagot messze felulmuló érdemes, önzetlen és kimagasló tevékenységéért”. Az okiratot vitéz Hellebronth Antal nyugalmazott tüzérségi tábornok írta alá. A bal alsó sarokban találjuk meg a nyomda nevét, M. Kir. Állami Térképészet, a jobb alsóban a grafikusét. A neve mellett rögzítette az elkészítés dátumát is. Az oklevél egészében homogén, homokszínű két kivétellel. A napot jelképező Nagy-Magyarország fehér színével, a Vitézi jelvény színezettségével emelkedik ki a háttérből. Szimbolikus jelentősége van mindkét motívum kiemelésének, hisz a Kormányzó a Vitézi Rendet, annak tagjait mind erkölcsi, mind gazdasági téren a nemzet példaképének és a nemzet, az ország védelmi alapjának is tekintette. Ezt Örkényben a Gazdaképző Iskola avatásakor így jutatta kifejezésre: „Midőn a Vitézi Rendet életre hívtam, az volt a célom, hogy a vitézeket ne csak nemzetvédelmi vonatkozásban, hanem gazdasági téren is példaképpen állítsam a nép elé, mint annak természetes vezetői.”¹⁰¹ Az oklevélen ábrázolt két életkép a vitézi életnek ezt a kétoldalúságát mutatja be: „A vitézek válogatott harcosok, akik a világháború, a forradalmak és a trianoni elnyomatás idejében egyaránt kiválóan megállták a helyüket. Hogyan lehetett ez? ... Ebben van a titok: kívánni, szeretni kell a veszedelmet, a harcot, a küzdelmet és a munkát. Ez pedig minden magyar hitvallása is egyben, épp ezért legyen számunkra örökké becsült jelkép a kard és az eke, mint a vitézi élet két alapvetően fontos tényezője.”¹⁰² A harcos és a földműves kettősége más vonatkozásban is megjelenik a Vitézi Rend céljai között, nemcsak példaképként, hanem a vitéz kötelezettségeként és jutalmaként. Egyrészt cél volt olyan szervezet létrehozni, melynek tagjai már korábban, a világháborúban bizonyították a katonai erényüket, a forradalom alatt az ország iránti hűségüket és bármikor hadra foghatók voltak,¹⁰³ másrészt ezeket a személyeket jutalmazni,¹⁰⁴ röghöz kötni¹⁰⁵ és megélhetésüket biztosítani. „A vitézi rend hivatását a jövőben csak az esetben tudja hiánytalanul betölteni, ha minden tagja lelki egyensúlyban él; ezt pedig csupán egy bizonyos foku jólét és anyagi biztonság alapozhatja meg.”¹⁰⁶

Rajzolt egyszerűbb grafikájú kinevező okleveleket is. Ezeken megjelenik a Rend jelvénye, indás keretben a kinevezés szövege, s az Adománylevélre, illetve az Avatási okiratra rajzolt két arc is. Erre szép példa az, mikor a Vitézi Szék vitéz Gyarmathy Mihályt a Nógrád-Hont k.e.e. vármegyék balassagyarmati járásának tiszteletbeli vitézi hadnagyává nevezte ki.¹⁰⁷

Ezekon, az úgymond „tömeges” kibocsátású okleveleken kívül készített egyedieket is. Ezek közül fontossága és díszessége miatt a Rend egyik emlékét ki kell emelnünk. A Rend tagjai 1931-ben a szervezet létrejöttének tizedik évfordulóját ünnepelték. Ebből az alkalmából Jubileumi Diszalbumot rendeltek tőle, hogy azzal Horthy Miklóst megajándékozzák. A műveit felsoroló *Katalógus*ban 338-as sorszám alatt a következőket írja: „A Vitézi

¹⁰¹ Örkényi avatóbeszéd, 1927. június 12. In: *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 106. o.

¹⁰² *Magyar Katonaiújság*, 1940. XII. 14. 1. o.; A kard.

¹⁰³ A Vitézi rend kiskátéja. 1925. 17. o.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Avató beszéd, 1921. augusztus 20. In: *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 25. o.

¹⁰⁶ Horthy Miklós előbeszéde. In: *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 5. o.

¹⁰⁷ *Katalógus*, 626. bejegyzés. Egy ilyen oklevél található: *Fekete* 2011. 170. o.

rend 10 éves fennállásának emlékére a Kormányzó Úr Öföméltóságának Hódoló album adatott át, melybe a következőket festettem: Hódoló felirat esküvel, 28 megye címere, öföméltósága 9 beszéde, térkitöltő, kezdő és záró motívumok. Az egész egy fél év alatt készült.” Mérete 30×40 centiméteres volt, befejezésének dátuma 1931. május 30. Az elkészült Albumot bőrkötésben, színes dombornyomással és faragott művészi fatokban adták át a Vitézek Főkapitányának. Bár nem maradt fenn, de a korabeli újságok és a Vitézi Rend kiadványai írnak róla.¹⁰⁸ A *Nemzeti Újság* 1931. május 31-i tudósítása szerint az Album szövegét Gyula diák¹⁰⁹ fogalmazta, a díszkötést, a faragott könyvtartót vitéz Erdős János iparművész tervezte, a kivitelezés Roch Mihály ötvösművész és Mike Gábor bútortervező iparművész munkája. *A tízéves Vitézi Rendben* látható a külső, faragott dísztok,¹¹⁰ a bőrből készült fedőlap, az első oldal, a Szatmár-Ugocsa-Bereg vármegye címerét ábrázoló oldal és a József főherceg aláírásával kezdődő oldal, ami a vitézek aláírásaival folytatódik.¹¹¹ Pataky maga is csinált néhány fényképet a belső lapokról, melyeken – bár csak fekete-fehéren – de olvasható a Hódoló felirat és az Eskü:

„Föméltóságú Urunk! Vitéz Főkapitányunk! Mélységes hódolattal s bensőséges hálával köszönti Föméltóságodat ma a magyar vitézek rendje. S e tisztelgésben nemcsak az alattvaló hódolata és áldozatkész hűsége kíván szót magának, hanem a fiu végtelen hálája és ragaszkodása is atyja iránt. Mert fiai vagyunk mi Föméltóságodnak az eszme értelmében valamennyien, akiket a vitézavató kard ütésével kiemelt többi honfitársaink sorából minden jövődö ivadékaikkal együtt: örök büszkeségre, nagyobb tisztességre és több kötelességre. A fiu hálája keresi a szót e napon, Rendünk alapításának 10. évfordulóján, hogy elmondja köszönetét életrehívó atyjának. S ha ez a hálaérzés nem is lel erre méltó ígéket, Föméltóságod atyai lelke megérti a fiu szavát, a Vitézek Főkapitányának szíve megérzi vitézeinek szivedobbanását. Ám ha a szó nem fegyvere a vitéznek: mi magyar vitézek és mindenkori ivadékaikkal cselekedettel és egész életünkkel kívánjuk bizonyítani hálánkat **ELSŐ FŐKAPITÁNYUNK**¹¹² iránt, akinek evégből ime, ez évfordulón is holtunkigtartó hűséggel ígérjük és fogadjuk, hogy azokhoz az eszmékhez, melyek Rendalapítónkat a vitézek rendjének létrehívásakor eltöltötték megdönthetetlen szívósággal ragaszkodunk, azokat szentségként tiszteljük s tiszteletben tartatjuk minden néppel és minden nemzettel az idök végeztéig! Magyarországon az Úr 1931. évének május havában a magyar vitézek.”

Az eskü szövege: „Halljad esküszómat Hadak Ura Isten! Boldog én ugy legyek, mint igazán eskem: Ugy áldjál, vagy verjél életemben, holtomban, Segítsél, vagy átkozz, minden utódomban, Hogy e szent eskütöl soha el nem állok Becsülettel élek és vitézül halok. Amen.”

A tízéves Vitézi Rend ismerteti a Hódoló feliratot,¹¹³ azonban nem pontosan, néhány helyesírási eltéréssel, szó- illetve betűkihagyással, s egy szó átírásával: „megdönthetetlen **szívósággal** ragaszkodunk” helyett „megdönthetetlen **szigorúsággal** ragaszkodunk” kifejezéssel.

¹⁰⁸ Többek között a *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1931. június 7.

¹⁰⁹ Vitéz Somogyvári Gyula.

¹¹⁰ *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 168. o.

¹¹¹ *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 165. o.

¹¹² Kiemelés itt és a továbbiakban: az eredetiben.

¹¹³ *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 167. o.

A Hódoló felirat három oldalt, az Eskü egy oldalt foglalt el. A Hódoló felirat bevezető M iniciáléjába a vitézavatás központi jelenete került,¹¹⁴ a lap aljára indás motívumok közé a Vitézi jelvény. A másik két lap alsó díszítésébe Pataky a vitézavató pallost rajzolta a „Hadúr nevében” és a „vitézzé ütlek” feliratok közé. Az esküoldal alján a Háborús Emlékérem (szalag nélkül) látható két – egyik 1914, másik 1918 feliratú – lebegő szalag között.

A húszas évek végén több vármegyei vitézi szék is elkészíttette a saját zászlóját. Az első vitéz Krasznahorkay János dr., a X. kerület vitézi hadnagya tervezte és ajánlotta fel a Vitézi Széknek.¹¹⁵ A felajánlásra készült okiratban – többek között – kérte elsőbbségének elismerését:

„1) Mivel a zászló megalkotásában Budapest Székesfőváros X. kerület vitézei és a kerület társadalma nyújtottak segítő kezet a tervezőnek a zászló X. kerületi Római Katolikus templomban őriztessék.

2) A zászlóőrtsízt és a zászlótartó egyszersmindenkorra a X. kerületi vitézek sorából jelöltessék ki.

3) A zászlószegekből befolyt összeg a zászló tartozékainak beszerzése után a X. kerület Vitézi Alapját illesse.

...egyben tisztelettel kéri, hogy... az Országos Vitézi Szék által ismertessék el, hogy a zászló a Vitézi Rend első zászlaja.”

Sajnos az irat eddig nem került elő, csak egy fotó, amikor az még a rajzasztalon volt. A történet érdekessége, hogy a zászló már három évvel korábban elkészült: „Az Országos Vitézi Szék 1928-ban engedélyezte a vitézi zászló rendszeresítését a vármegyei vitézi székek részére. Az első vitézi zászlót már előzőleg elkészíttette vitéz Krasznahorkay János dr., Budapest X. ker. vitézi hadnagya. Vitézeivel nagy lelkesedéssel összefogva gyűjtést indított s a remekbe készült zászló már 1926 őszén várta az ünnepélyes felavatást. A művészi kivitelű zászlórúd nemeslelkű felajánlója vitéz Hargitai Ferenc, a Novara egykori tűzmestere volt. 1927. november 17-én a zászlót bemutatták a Kormányzónak, aki meglegedettségét fejezte ki azzal a megjegyzéssel, hogy reméli, ez a zászló úttörő lesz az országban. 1929. június 9-én gyönyörű ünnepség keretében történt meg Kőbányán az első vitézi zászló beszentelése és felavatása.”¹¹⁶

A zászló már a beszentelését és a felavatását megelőzően szerepelt a nyilvánosság előtt. Erre pár hónappal korábban, március 23-án vitéz Siménfalvy Tihamér törzskapitány temetésén került sor. A temetésről a *Vitézek és Gazdák Lapja* képes beszámolót közölt, s az egyik fényképen látható a zászló is.¹¹⁷ Az oklevél csak később, június 7-én készült el. Kiadásának, illetve az elsőbbség ilyen jellegű elismertetésének egyetlen oka lehetett. A *Képes Pesti Hírlap* 1929. május 15-i száma fényképes beszámolót közölt a Szolnokon tartott május 12-i vitézavatásról. A címdalán a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Vitézi Székének zászlóját, mint a Vitézi Rend első zászlóját mutatta be. Megjegyzendő, hogy *A tízéves Vitézi Rend* is írt róla, de már nem mint első, hanem mint a Vitézi Rend második zászlójáról.

¹¹⁴ A motívum máshol is feltűnik, így Szegedy László szerkesztő kérésére Vitézzé avatásom emlékére készített sokszorosítható emléklapon. Katalógus, 336. bejegyzés (1931. V. 10.).

¹¹⁵ Katalógus, 186. bejegyzés (1929. VI. 27.).

¹¹⁶ *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 147. o.

¹¹⁷ *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1929. április 7. 8. o.

Kiemelt eredményeket elért tagjait a közösség elismerte, s gyakran ezt az elismerést oklevélbe foglaltatta. A budapesti vitézek felkérésére vitéz Garamszeghy-Géczy Sándor Nemzeti Színházban töltött tagságának 25. évfordulójára egy elismerő oklevelet festett. Díszítéséhez népművészeti motívumokat is felhasznált.¹¹⁸ A többitől eltérően ez pergamenre készült.

Az Országos Vitézi Szék vitéz tiszabeői Hellebronth Antal 80. születésnapjára rendelt tőle díszoklevelet.¹¹⁹ Később, 1941. október 9-én, mikor Balatonarács a tábornokot a díszpolgárai közé emelte, a község őt kereste meg, hogy készítse el a méltó iratot.¹²⁰

A Rend számára tervezett, időrendben második oklevelének előkerülése a véletlenül múltott, hisz alig néhány példányt adományoztak belőle. A fennmaradt példányt 1923-ban a Sarkadon rendezett vitézek futtató versenyén állították ki, s vitéz Karácsony György lovaglási képességéről adott tanúbizonyságot.¹²¹

A Vitézi Rend, mint az ország legjelentősebb szervezete, az irredenta mozgalomnak is az élére állt. Ezt a szerepet nemcsak belföldön vállalta fel. Külföldön felvette a kapcsolatot azokkal, akik az ország területi egységének visszaállítása mellett és a trianoni békeszerződés igazságtalansága ellen felemelték a szavukat. A kapcsolatfelvétel egyik mozzanata egyes esetekben egy-egy díszalbum átadása volt. Ilyet küldtek 1931-ben Borah szenátor-nak az Egyesült Államokba,¹²² majd egy év múlva Mussolininek a hatalomátvételének tizedik évfordulójára.¹²³

A *Vitézek és Gazdák Lapja* többször beszámolt Borah szenátor fellépéséről, a Vitézi Rend várható válaszáról, az albumról, s közölte annak magyar fordítását:¹²⁴

„Washington népének nagy fiát köszöntjük Önben Szenátor Úr! ki a párizskörnyéki diktátumok kiáltó igazságtalanságait súlyos szavával megbélyegezte. Nyílt hitvallása élénk visszhangot keltett bennünk: a Vitézi Rend tagjaiban, akiket a nemzet hálája az anyaföld egy-egy darabkájával jutalmaz meg azért, hogy harci erényeinket békés munkálkodásban gyümölcsöztethessük. Ám a trianoni átok megfertőzi jószándékainkat, gúzsaköti minden akaratomkat. Véreink milliói bitorlók jármában nyögnek és sokan idegenben eszik a száműzöttek keserű kenyerét. Vétőt kiált az amerikai hősök vére. A világ lelkiismerete megmozdul, de az engesztelődés szelleme még mindig örvények felett ténfereg. Olykor úgy érezzük, az igazság napja végleg leáldozott. S ime, hanyatló útjában megállította Szenátor Úr verdiktje, mely a szabadság földjéről a gyötrődő emberiség megváltásának hitét árasztotta felénk. Hálánk és köszönetünk érte!” – Vitéz tiszabeői Hellebronth Antal írta alá, s a Magyar Revíziós Liga továbbította a szenátornak.¹²⁵

¹¹⁸ Garamszeghy-Géczy Sándor (Mezőkövesd, 1879. március 9.–Budapest, 1964. augusztus 8.), katonatiszt az első világháború alatt. 1932-ben a Nemzeti Színházban örökös tagságot kapott. 1936-ban nyugdíjazták, de mint örökös tag 1944-ig színpadra léphetett. 1945 után többet nem játszott. Katalógus, 767. bejegyzés (1935. III. 124.).

¹¹⁹ Katalógus, 1005. bejegyzés (1938. XII. 14.).

¹²⁰ Katalógus, 1541. bejegyzés (1941. X. 22.).

¹²¹ Katalógus, 5. bejegyzés (1923. IX. 9.).

¹²² Katalógus, 415. bejegyzés (1931. XI. 25.).

¹²³ Katalógus, 496. bejegyzés (1932. VII. 30.). Sajnos e két utóbbi oklevél későbbi sorsáról nincsenek információink.

¹²⁴ A szenátor felszólamlása: *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1931. XI. 1. 2. o. (Három nyilatkozat), a válasz: *uo.*, 1932. I. 24. 5. o.

¹²⁵ A Katalógus bejegyzése szerint a Vitézi Rend 120 tagú küldöttsége vitte ki a szenátornak.

Okleveleken kívül egyéb munkáival is tevékeny szerepet vállalt a Rend teljesebbé tételében. A vitézek hivatalos lapja, a *Vitézek Lapja* rendszeresen kért tőle grafikákat, címlaprajzokat, a Kaposvári Vitézi Székház felépítéséhez téglajegyvet rajzolt,¹²⁶ feljegyzései szerint a Rend húszéves évfordulójára pedig levélzárót.¹²⁷ Sajnos, ez utóbbi műve még nem került elő.

Az Örkényi Gazdaképző Iskola az iskola bizonyítványát,¹²⁸ jelvényét¹²⁹ és zászlóját¹³⁰ tervezte meg vele. A zászló eddig nem került elő, a másik kettő igen. A bizonyítvány nagyméretű, 40,5×35 cm-es. Szürke tónusú keretben van a bizonyítvány szöveges része, ami a tanuló elért tantárgyankénti eredményét és összesített minősítését tartalmazza. A hitelesítést a Gazdaképző Iskola igazgatóján kívül a földművelésügyi miniszter küldötte (aki egyben a vizsgabizottság elnöke is volt) és a Vitézi Rend képviselője látta el. A mezőgazdasági tantárgyak mellett általános képzést adó tantárgyakat is tanítottak, illetve osztályoztak (számтан, földmértan; gazdasági földrajz és éghajlatтан; történelem és alkotmánytan; testnevelési gyakorlatok...). A keret felső részén az oklevél teljes szélén átnyúló szalagra került egymás alá az iskola és kisebb betűkkel az alapítók neve: A VITÉZI REND ÖRKÉNYI GAZDAKÉPZŐ ISKOLÁJA és PÁLÓCZI-HORVÁTH ISTVÁN ÉS FELESÉGE KATONA ILONA ALAPÍTÁSA. A szalag felett búzamező, alatta az iskola látható. A keret bal és jobb oldalát a lenyúló szalag választja ketté, a felső részre zöldségeket, alulra gyümölcsöket rajzolt a grafikus. A keret bal és jobb sarkában egy-egy, körben ábrázolt életképben mutatja be a földműves életét. A bal oldali körben egy földműves szánt kétökrös ekéjével, a jobb oldaliban kaszálja a termést. A két életkép között középen egy méhkas látható, amit balról egy olajfa, jobbról egy tölgyfa ága fog közre. A méhkas mellé több mezőgazdasági szerszám került. A méhkas aljából egy vékony szalag nyúlik balra és jobbra, amit egy, az egész bizonyítványt keretező zsinór köt át. A bizonyítvány hátoldalán a minősítéshez szükséges instrukciók olvashatók. Az irat bal alsó részén van a gyártó neve: M. KIR. ÁLLAMI TÉRKÉPÉSZET 460/1927. M., jobb oldalt a grafikusé: vitéz PATAKI FERENC 1927.

A jelvény hasonló formavilágú, de eltérő színű. A 2,6 cm átmérőjű, kör alakú zománcozott jelvény fehér színű külső részen két sorban ívesen az iskola és alapítók neve olvasható: A VITÉZI REND GAZDAKÉPZŐ ISKOLÁJA, alatta kisebb betűkkel: PÁLÓCZY HORVÁTH ISTVÁN ÉS NEJE ALAPÍTÁSA. A zöld belső körben mezőgazdaságra utaló rajzolat látható, jobbról balra haladva egy kasza, három búzagalász és egy kapa. A szerszámok és a búzagalások előtt egy lebegő fehér szalagra került az iskola székhelye: ÖRKÉNY. Eddig egyetlen gyártója ismert, a Vitézi jelvények egyik gyártója, Jerouschek Károly. A jelzését a jelvény hátsó részén olvashatjuk: JEROUSCHEK BPEST. SEMMELWEIS U 7.

A gazdaképzést nemcsak hosszabb tanfolyamokon sajátíthatták el a jelentkezők, hanem rövidebb – a mezőgazdasági munkálkodási időn kívül eső – téli tanfolyamokon is. A tanfolyamok elvégzését kisebb méretű, s kevésbé díszes bizonyítványokkal igazol-

¹²⁶ Katalógus, 723. bejegyzés (1934. VIII. 31.).

¹²⁷ Katalógus, 1241. bejegyzés (1940. II. 21.).

¹²⁸ Katalógus, 44. bejegyzés (1927. II. 2.).

¹²⁹ Katalógus, 89. bejegyzés (1927. VI.).

¹³⁰ Katalógus, 706. bejegyzés (1934. VII. 23.).

ták. Itt is feltűnnek a Vitézi Rend okleveleinek a jellegzetességei. Két, méretében is különböző változatáról tudunk.¹³¹

Az iskola és a festő közötti szoros és jó kapcsolatra utal az is, hogy az iskola megrendelte tőle Pálóczy-Horváth István iskolaalapító arcképét, amit olajjal festett meg.¹³² Azonban nem minden tervét valósította meg a Gazdaképző Iskola. A skiccen fennmaradt, s az 1932-es Mezőgazdasági Kiállításra makettben elkészített székely kaput nem állították fel. Ez a kapu lett volna az intézmény főbejárata.¹³³

Nemcsak a Gazdaképző Iskola, hanem a Turáni Regős Csoport vezetője, Farkas Dezső is őt kérte fel jelvényük megtervezésére, melynek elkészültéről azonban nem tudunk.¹³⁴ A jelvény talán arra szolgált volna, hogy az 1925-ben meghirdetett támogatói egyesület tagjai kapjanak majd belőle.¹³⁵ Elképzelhető, hogy nem gyártottak belőle egyetlen példányt sem, mivel Farkas Dezső a jelvény megtervezése után pár hónappal a kiskunhalasi vasútállomáson meghalt. Feltételezhetően a háborúban szerzett sérülése, a tüdőlővése újult ki.¹³⁶ Ha a jelvény el is készült, a kis példányszám miatt szinte lehetetlen egynek az előkerülése is.

Részen még a Vitézi Rendhez kapcsolódnak a Magyar Háborús Emlékéremmel kapcsolatos munkái. A kérelmezőknek a Háborús Emlékérem iránti igényüket a Vitézi Szék Háborús Emlékérem Irodájához kellett benyújtaniuk. Az éremképet Kisfaludy Stróbl Zsigmond tervezte. Pataky a *Katalógusa* szerint 1929. október 6-án szalagterveket nyújtott be a Kormányzóságnak, azaz a szalag megtervezése hivatalos munka volt, melyre külön nem kértek fel senkit.¹³⁷ Négy hónap múlva plakátot tervezett az Emlékérem propagálására.¹³⁸

Munkájára Horthy Miklós is felfigyelt. A Vitézi Rend fennállásának tizedik évfordulója alkalmából a Rend felépítésében és fejlesztésében szerzett érdemeiért a kormányzó elismerése számára tudtul adatott, s viselhette ennek a látható jelét, a Magyar Koronás Bronzérmet.¹³⁹ Tíz évvel később a Vitézi Rend érdekében önzetlenül kifejtett értékes, hazafias közreműködése miatt számára a dicsérő elismerés újlag tudtul adatott, s megkapta a Magyar Koronás Ezüstérmet.¹⁴⁰

Egyes megbízásokat azért kaphatott meg, mert a Vitézi Rendnél dolgozott, s itt kapcsolatba kerülhetett a munkájára igényt tartókkal. A Magyar Királyi Testőrség 1928-ban, 1929-ben és 1930-ban vele készítette el azt a meghívóját, amit a kormányzónak szántak. Az 1929-es bálról a *Vitézek és Gazdák Lapja* is beszámolt. A beszámoló szerint „Miután a Kormányzó Úr a bál megnyitására engedélyt adott, megkapó jelenetben volt része a nézőknek. A megjelent magas rangú urak a testőrök feleségét, a testőrök pedig a

¹³¹ Mérete: 25×35 centiméter. Katalógus, 45. bejegyzés (1927. II. 2.).

¹³² Katalógus, 701. bejegyzés (1934. VII. 25.).

¹³³ Katalógus, 346. bejegyzés (1931. VI. 19.) és a 456–468. bejegyzések (1932. III. 17.). Érdemes megjegyezni, hogy az Örkényi Gazdaképző Iskola bizonyítványán szerepel az iskola rajza, de a kapu nem az, amit tervezett.

¹³⁴ Katalógus, 88. bejegyzés (1928. VI. 20.).

¹³⁵ *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1925. február 22. 8. o.

¹³⁶ *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1928. október 14. 1. o.

¹³⁷ Katalógus, 202. bejegyzés (1929. X. 6.).

¹³⁸ Katalógus, 232. bejegyzés (1930. II. 5.).

¹³⁹ *Budapesti Közlöny*, 1931. 122. sz. 1. o.

¹⁴⁰ *Új Magyarság*, 1940. december 5. 4. o. és *Vitézek Lapja*, 1940. december 11. 2. o.

magasrangú hölgyeket vezették táncba.” *Katalógus*ának köszönhetően tudjuk, ki tanította meg a testőröket táncolni. Andriska Károlyné tánctanárnő részére a testőrök emléklapot rendeltek tőle, a meghívó és az emléklap árát egyben fizették ki. Ugyanez megismétlődött egy évvel később.¹⁴¹

Egyik bejegyzése szerint tervet nyújtott be a Nemzetvédelmi Kereszt okmányára is.¹⁴² A fennmaradt Nemzetvédelmi Kereszt adományozó oklevelén azonban nem az ő, hanem Fery Antal neve olvasható. A Fery-féle változaton az 1941-es tervezési évszám szerepel, s Pataky feljegyzése is 1941. május 23-i. A kitüntetés alapítása ugyanakkor 1940. december 11-én történt. Annak ellenére, hogy nem az ő oklevelét használták fel, mégis kifizették a tervét, melyért 100 pengőt kapott.

Állami szervezeteken kívül mások is megkeresték. Ismerjük a levették részére készített lövész díszoklevelet,¹⁴³ amit később a MOVE is felhasznált hasonló célra. Egy levélzáró sorozatáról fénykép maradt fenn, a Tessedik Sámuel születésének centenáriuma tervezetről a terv rajza, a Törzsökös magyaroknak rajzoltakról pedig a nyomdai példányok.¹⁴⁴ Vitéz Perley Lajos kérésére 1931 februárjában a Független Frontharcos Párt jelvényén dolgozott.¹⁴⁵ A Fehérvári Bajtársi Egyesület 1941-ben plakátot kért tőle.¹⁴⁶ Érdekes, hogy nemcsak az elkészült plakát maradt meg, hanem egy másik terve is a plakátról. Elkészítette az *1940-es Honvédnaptár* előlapját, a *Turáni Vadászok 1943-as évkönyvének* címlapját, a *Tartalékos Tisztek Lapja* fejlécét,¹⁴⁷ majd megfestette *Vitézek Lapja* és a *Tartalékos Tisztek Lapja* közös reklámplakátját.¹⁴⁸

Szerepe a Zrínyi Csoport működésében

Sikeres festőként és vitézként a Vitézi Rend keretein belül alakult Zrínyi Csoport is számított rá. Rendszeresen kértek tőle grafikákat, plakátokat, könyvillusztrációkat, illetve aktív tagja is volt e szervezetnek. A Zrínyi Csoport által kitűzött eszmei célt vezetőjük, vitéz Rózsás József a *Felvidékünk – Honvédségünk (Trianontól – Kassáig)* című könyv Zárószavak fejezetében így fogalmazta meg: „A Vitézi Rend Zrínyi Csoportja bajtársi munkaközösség a magyar katonaszmény szolgálatára. Ennek a tevékenységnek pedig az a fő célja, hogy az egészséges katonaszellem kialakításával a legnagyobb erőkifejtésre képesítsen mindnyájunkat... munkatársaink ezt a feladatot is jelszavunk gyakorlati megvalósítására „önként és önzetlenül” végezték, az ősi, örök s most megújuló magyar katonaszményünk dicső szolgálatára”¹⁴⁹

A *Vitézek Lapja* 1938. június 11-i száma közli a képzőművészeti osztály megalakulását. Első ülését vitéz Székely Károly szobrászművész nyitotta meg, aki beszédében az új osztály létrehívásának okát megfogalmazta: „Elsősorban a magyar katonaszményt kívánja szolgálni: az egész magyar képzőművészeti életnek az ősi magyar katonaszményt szolgáló jelenségeit.” Az alakuló osztálynak Pataky Ferenc a belső munkatársa lett.

¹⁴¹ *Katalógus*, 62. bejegyzés (1928. I. 2.), illetve a 125. (1929. I. 1.) és 126. bejegyzés (1929. I. 4.), 214. és 215. bejegyzések (1930. I. 1.).

¹⁴² *Katalógus*, 1440. bejegyzés (1941. V. 23.).

¹⁴³ *Katalógus*, 349. bejegyzés (1931. VIII. 17.).

¹⁴⁴ *Katalógus*, 1325. bejegyzés (1940. X. 14.).

¹⁴⁵ *Katalógus*, 316. bejegyzés (1931. II. 17.).

¹⁴⁶ *Katalógus*, 1496. és 1515. bejegyzés (1941. VIII. 14. és 1941. IX. 10.).

¹⁴⁷ *Katalógus*, 1198. bejegyzés (1938. VIII. 28.).

¹⁴⁸ *Katalógus*, 1260–1261. bejegyzés (1940. IV. 22.).

¹⁴⁹ *Rózsás* 1939. 233. o.

A Zrínyi Csoportkitűzött célját kívánta megvalósítani az 1938. október 1-jétől megjelenő *Magyar Katonaújság* kiadásával. A folyóirat címlapjának fejlécét Pozder Gyula tervezésének felhasználásával rajzolta meg Pataky Ferenc. Az első változat, amit még a tervezőasztalon lefényképezett, azonban eltér a véglegestől. A terv és az elkészített fejléc közös eleme – az újság címén kívül – mindössze a szablya. A folyóiratfejlécén kívül a rovatok fejléceit¹⁵⁰ és a „Kis emberek – Nagy Hősök” rovat képeinek jelentős részét is ő készítette. Első rajza ebben a rovatban 1940. július 13-án jelent meg, majd egy-egy kihagyással 1942. augusztus 14-ig szinte heti rendszerességgel közölték itt a grafikáit.

Az Örkényi Gazdaképző Iskola jelvényének megtervezésén kívül a Zrínyi Csoport jelvényének elkészítésében is szerepet kapott. Ennek elkészültéről számol be a *Magyar Katonaújság* 1940. augusztus 17-i száma.¹⁵¹ A cikk sem a tervezőt, sem a gyártót nem említi meg, mindössze azt, hogy milyen egymás utáni lépések során készíthető el a jelvény rajzolata. A jelvény azonban már korábban elkészült a rajzasztalon.

A *Vitézek Lapja* 1937. február 1-jei számában történt meg a Zrínyi Csoport zászlóbonntása. Vitéz Rózsás József százados a Ludovika Akadémia tanára meghirdeti a létrejöttét, és csatlakozásra hívja fel a vitézeket: „De mint minden hivatás, így a vitézi hivatás eredményes betöltésére is meg kell jelölni a tennivalókat és meg kell adni elvégzésükre az eszközöket, a lehetőségeket.

E végből a „Magyar Katonaeszmény Szolgálata” mutatkozik legcélrányosabbnak és a leghatásosabbnak – lapunk mai számában megindul az előkészítő munka. Kérjük hozzá rendtársaink csatlakozását és közreműködő támogatását.”¹⁵²

Pár oldallal hátrább feltűnik a későbbi jelvény előképe, de ez még egyenes karddal és „Z” betű nélkül látható.¹⁵³ A cikk felhívja a figyelmet, hogy a Zrínyi Csoport eszmeiségének alapjául szolgáló könyv, *vitéz Rózsás József* könyve *A magyar katonaeszmény szolgálata* is megjelent. A második, 1938-as kiadásának már melléklete is van. A melléklet a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának *Működési Tervezte*. A *Működési terv* megjegyzése szerint vitéz Gömbös Gyula miniszterelnök, honvédelmi miniszter „1935. XII. 5-én és 1936. II. 4-én az ügyben adott döntése alapján megalakul a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, mely ténylegesen 1937 januárja óta működik.” Az I. fejezet 3.§-a leírja és grafikán bemutatja a jelvényüket: „Jelvénye négy levélből álló keretben, két keresztben elhelyezett, kissé hajlított kard, melynek markolati része keresztalakú.”

A jelvény más kiadványban is megjelent, így a Zrínyi Könyvtár köteteinek belső címlapjain is. A sorozat kiadásával a Zrínyi Csoport a magyar katonai dicsőséget kívánta bemutatni. Az első könyv illusztrációját Pataky Ferenc 1938. március közepén adta át vitéz Rózsás József őrnagynak.¹⁵⁴ Az egyik szignójával jelzett címlapon lévő illusztrációba már bedolgozta a jelvényt, de a könyv belső lapja külön is tartalmazza azt.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Az említetten kívül a Katonák sportja, Zrínyi üzenetek, Igazodás Zrínyihez fejléceket.

¹⁵¹ *Magyar Katonaújság*, 1940. augusztus 17. 6. o.

¹⁵² *Vitézek Lapja*, 1937. február 1. 1. o., *vitéz Rózsás József*: A vitézi hivatásról.

¹⁵³ *Vitézek Lapja*, 1937. február 1. 1. o., *vitéz Rózsás József*: a Magyar Katonaeszmény Szolgálata. Mit jelent a katonaeszmény szolgálata?

¹⁵⁴ Katalógus, 965. bejegyzés (1938. III. 11.).

¹⁵⁵ A könyvben összesen 16 rajzot találunk. A Katalógus 965. bejegyzése szerint 7 db fejléct és 7 db zárómotívumot készített. A másik két rajz a jelvény és egy pajzs a jelvénnel.

Feljegyzései szerint 1940 folyamán többször készített a Zrínyi Csoportnak jelvényterveket. Márciusban nyolc tervet adott át, júniusban tízet, júliusban négyet. A *Katalógusa* szerint 1940. augusztus 12-én „5 drb. Zrínyi jelv. terv rajzot” küldött meg a *Magyar Katonaiújságnak*.¹⁵⁶ Ezek nem tervek lehettek, hanem tervrajzok, azaz azt mutatták meg, hogy milyen egymás utáni lépésekkel rajzolható meg akár otthon is a jelvény. Mivel ezt már nem a Zrínyi Csoportnak, hanem a *Magyar Katonaiújságnak* küldi, feltételezhetjük, hogy ez az öt rajz megegyezik azzal az öt rajzzal, ami pár nappal később, augusztus 17-én megjelenik az újság hasábjain. A folyóirat ekkor jelentette be a jelvény elkészültét.

A kérdés továbbra is nyitott marad: vitéz Pataky Ferenc tervezte-e a jelvényt vagy ő csak azokat a lépéseket rajzolta meg, melyek alapján az akár otthon is könnyen elkészíthető volt? Mindenesetre meglepő lenne, ha az újságban megjelent terveket más rajzolta volna meg, mint aki a jelvényt tervezte. Ha más tervezte volna, azt feltételezhetően külön jelezték volna a cikkben. Azonban elképzelhető, hogy a jelvény képére az instrukciókat vitéz Rózsás József adta, s ez alapján készítette el Pataky a tervét.

Van két különös mellékszála a történetnek. A *Magyar Katonaiújság* 1940. augusztus 3-án számolt be az első honvéd táborigazgatóról. A cikk leírja a színpadot: „A függöny bal, felső sarkában a társulatot felállító Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának jelvénye: **kard és toll**, Zrínyi Miklós gróf költő és hadvezér kezdőbetűjével, a Z betűvel.”¹⁵⁷A másik, hogy bár a Hadtörténeti Múzeumnak van néhány jelvénye a Zrínyi Csoporttól, azonban ezek nem felelnek meg pontosan a *Működési terv*ben leírtaknak. A jelvények nem négy levélből álló keretben vannak, hanem négyszög alapon nemzetiszínű keretben. Magyarázatot ad rá az 1941. december 10-én kiadott *1. számú Zrínyi-üzenet (toborzó levél) melléklete (Tájékoztató a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjáról és a közreműködés módjáról)*. E szerint: „A Csoport egyszerű jelvénye: Négy levélből álló keretben két keresztbe helyezett kard, alatta a „Z” betű; díszesebb kivitelben: ugyanez négyszögű alapon nemzetiszín megoldásban.” – Ezek szerint, bár a *Működési terv* és a *Magyar Katonaiújság* sem írja, mégis két, egymástól minimálisan eltérő jelvényt adott ki a szervezet. Az eddig nem derült ki, hogy ki kapta az egyszerűbb változatot, s ki a díszesebb kivitel.

A Zrínyi Csoportnak készült munkái közül érdemes kiemelni a Zrínyi fohász plakátot, melyen jól érzékelhető a művész stílusa. Akvarell képein a színekkel szerényen bánt, inkább kevés szín sok árnyalatát használta. A Nagy-Magyarország közepén elhelyezett jelkép (a Zrínyi Csoport jelvénye) mint napkorong világítja be az országot, kifejezve azt, hogy a Zrínyi Csoport a katonai szellemiség kisugárzása. Az ország mögött jobb oldalt a magyar katonatradíciók büszkesége, a huszárság, bal oldalt a modern hadsereg stilizált képe tűnik fel. A Csoport aktuálpolitikai könyveket is megjelentetett. Ezek közé tartozik a *Felvidékünk – Honvédségünk (Triantól – Kassáig)* kiadvány, amelybe Pataky a címlapon kívül több szövegválasztó grafikát is készített.¹⁵⁸ Nemcsak újság- és könyvgrafikákat rajzolt a Csoportnak, hanem egyéb terveket is, így egy Zrínyi-émlékmű

¹⁵⁶ Katalógus, 1302. bejegyzés (1940. VIII. 12.).

¹⁵⁷ *Magyar Katonaiújság*, 1940. augusztus 3. 7. o. Megnyílt az első honvéd táborigazgatóról.

¹⁵⁸ Az övén kívül Haranghy Jenő, vitéz Bajor Ágost, Felcsuti J. és Garay Ákos grafikái is díszítik a könyvet.

tervet,¹⁵⁹ a Zrínyi bábszínháznak műsorgetvet,¹⁶⁰ és gazdasági szervezetüknek, a Zrínyi Szövetkezetnek pecsétet és részvényeket.¹⁶¹

A korszakot ekkor már a militáns szellem hatotta át. Ennek a militáns szellemnek a *Magyar Katonaiújság* a Beköszöntőben is hangot adott: „De valóban nagy, erős és boldog csak akkor volt a magyar, amikor katonai szervezetét jól kiépítette, katonai szellemét épségben tartotta, ősi harcos erényeit pedig vitézül, minden gátlás nélkül gyakorolta.”¹⁶² Munkái ennek a gondolatnak megfeleltek.

Katonából művész

Nemcsak alkalmazott grafikus és díszítőfestő, hanem festőművész is volt. Már a Vitézi Rendbe való bekerülését megelőzően is festett képeket, műterem hiányában többnyire a szabadban. Egy alkalommal a Duna-parton állította fel a festőállványát, amikor arra vetődött az akkor már nehezen járó Ady. Nézte, nézte, miként dolgozik a rajzoló, majd egy idő után megszólalt: „Fiatalember, ha maga megéri, nagyon híres festő lesz!”¹⁶³

A háború után rövid időre beiratkozott az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskolára. A rendkívüli művésznövendék státuszát kérte. Ez annyit jelentett, hogy nem minden órára járt be, csak azokra, amelyeket felvett. Az Anyakönyvi és minősítvényi lap szerint alakrajz és festés tantárgyra iratkozott be. Tanára Balló Ede festő volt.¹⁶⁴ Érdemjegyet azonban nem szerzett.¹⁶⁵ A nyilvántartás szerint az első, 1920-as évet végigjárta, 1921. első félévét elvégezte, de a másodikra már be sem iratkozott.¹⁶⁶

Felvételét későbbi feleségének köszönhette. Pataky ekkor még szerény anyagi körülmények között élt. A hölgy, akinek udvarolt, titkárnőként dolgozott, s jómódú családból származott. Nem sejtetett jó partit, de későbbi felesége bízott tehetségében. Elcipelte a főiskolára, ahol éppen felvételi zajlott. Más lehetőség híján egy ott talált csomagolópapírra rajzolt, lassan körbevették a többiek, s ekkortól kezdve a siker melléje szegődött.¹⁶⁷ Felesége nemcsak ekkor támogatta őt. Szinte egész életében segítette művészetében, szervezte a megrendeléseket, tárlatokra adta be a képeit. Ez így volt a Horthy-korszakban, s az azutáni időkben is.

Későbbi keresettségét és sikerét nemcsak az jelzi, hogy számos díjjal tüntették ki művei révén, hanem az is, hogy a Ráday utcai lakásában fenntartott műhelyén kívül műhelye volt előbb a Tisza Kálmán téren,¹⁶⁸ majd a Thököly utca és a Murányi utca sar-

¹⁵⁹ Katalógus, 1542. bejegyzés (1941. X. 24.).

¹⁶⁰ Katalógus, 1660. bejegyzés (1942. VIII. 14.).

¹⁶¹ Katalógus, 1269. (1940.V.29.), 1295. (1940. VIII. 5.) és 1356. (1940. XII. 18.) bejegyzések. – A Vitézi Rend Zrínyi Csoportja Munkatársainak Irodalmi és Művészeti Szövetkezetét a budapesti törvényszéknél a kereskedelmi társaságok 184. k. 187. lapján 1940. július 24-én jegyezték be. Az Alapszabály 6. §-a szerint minden tag legalább egy darab 10 pengő névértékű üzletrészt volt köteles jegyezni. A Katalógus szerint 1940. december 18-án 82 darab részvényt írt meg (1356. bejegyzés).

¹⁶² *Magyar Katonaiújság*, I. évfolyam, I. sz., 1938. október 1. I. o. Beköszöntő.

¹⁶³ A festő több történetet is elmesélt családjának s fiának. Ezeket a történeteket Pataki Zsolt István beszélgetéseink során elmesélte. A továbbiakban ezt a forrást Pataki-ként jelzem.

¹⁶⁴ Balló Ede (Liptószentmiklós, 1859. december 17. – Budapest, 1936. szeptember 30.). A *Dunántúli Hírlap* Balló Ede és Márton Ferenc tanítványának mondja (1928. október 16.).

¹⁶⁵ MKE Levéltára, 11/a, 98. k., 28. lapszám.

¹⁶⁶ Az Egyetem számítógépes nyilvántartása szerint.

¹⁶⁷ Pataki Zsolt István közlése.

¹⁶⁸ A Tisza Kálmán tér a VIII. kerületben volt. Jelenleg II. János Pál pápa tér a neve, sokáig azonban Köz-társaság tér néven ismertük.

kán, később az I. kerületi Mészáros utcában.¹⁶⁹ Sikereit elsősorban grafikaival és akvarelljeivel érte el, mégis kedvenc területe az olajjal való festés volt. Példaképének Aba-Novák Vilmost tekintette.¹⁷⁰ Tehetségének köszönhetően rendszeresen kapott megrendelést portré készítésére.

Mivel a Vitézi Rend irodája a Várban volt, többször találkozott a kormányzóval. Horthy jól ismerte és szerette a képeit, lehetősége nyílt arra is, hogy őt lefesse. Azonban a kormányzó nem szeretett egy képért hosszú időn keresztül egy helyben ülni, mindössze egy alkalommal állt neki modellt. Ekkor csak a portréját tudta elkészíteni, a ruháját nem; nem volt rá idő. Később a kormányzó utasítására a Testőrség kiszállította díszegyenruháját a műtermébe, megvárták a testőrök, míg megfesti, majd visszavitték azt. A feljegyzései szerint a kormányzóról hat képet festett.¹⁷¹ Ezek közül kapott egyet-egyét a királyi palotában székelő Vitézi Rend,¹⁷² a m. kir. „József Nádor” 2. honvéd gyalogezred parancsnoksága,¹⁷³ a Vitézi Rend Balassagyarmati Székháza,¹⁷⁴ Szekszárdon a Tolna Megyei Vitézek Székháza,¹⁷⁵ a *Magyar Katonaiújság* 1939-ben, amit címlapra tett a Kormányzó 71. születésnapján¹⁷⁶ és a Honvéd Térképészeti Intézet.¹⁷⁷

Nemcsak a Kormányzó kedvelte. Több, vezető beosztást betöltő személyről készített festményt.¹⁷⁸ Az Országos Tüzoltóság Főparancsnokáról festett képét a *Pesti Hírlap* is megemlíti, amikor Nemes Breuer Szilárd 50 éves szolgálati jubileumának ünnepeléséről számol be. A képet a különleges alkalomra rendezett őrségváltás után a díszvacsorán leplezték le.¹⁷⁹

A művészvilág is szívesen fordult hozzá. Megfestette Fedák Sárít Mágnás Miskaként,¹⁸⁰ Honthy Hannát,¹⁸¹ Jávor Pált,¹⁸² Somogyi Nusit,¹⁸³ Latabár Kálmánt,¹⁸⁴ Csontos Gyulát.¹⁸⁵ Honthy Hanna azt kérte, hogy menjen el a lakására, s ott fesse meg arcképét. Ennek a kérésnek eleget téve elment a primadonna lakására, becsöngetett, s meglepetésére maga a művésznyitott ajtót. Arcán Honthy látta a döbbenetet, s ezért így fogadta: „Művészkém, nem kell félni tőlem!” De nemcsak vele fordult elő komikus történet. Az Arizona mulató tulajdonosa, Rozsnyai Sándor kérésére megfestette Miss Arizona akt-

¹⁶⁹ A pontos címek: VII. kerület, Murányi u. 8. I. em. és I. kerület, Mészáros utca 10. Ez utóbbi épület már nem áll.

¹⁷⁰ *Művészet*, 1936. szeptember.

¹⁷¹ Pataki Zsolt István közlése.

¹⁷² Katalógus, 192. bejegyzés (1929. VIII. 28.).

¹⁷³ Katalógus, 654. bejegyzés (1934. II. 3.).

¹⁷⁴ *Magyar Katonaiújság*, IV. (1942) 49. sz. 1. o.; Katalógus, 897. bejegyzés (1936. X. 17.).

¹⁷⁵ *Tolnamegyei Ujság*, 1937. március 24. Horthy Miklós Kormányzó arcképleleplezése, illetve Katalógus, 917. bejegyzés (1937. I. 15.).

¹⁷⁶ Katalógus, 1133. bejegyzés (1939. VI. 12.).

¹⁷⁷ Ez külön lapon szerepel, 160×120 cm-es olajkép, 1943. július 28-án készült el, s 2000 pengőt fizettek érte kerettel.

¹⁷⁸ *Katalógusa* szerint megfestette vitéz Magasházy László alezredes, vitéz Igmándy-Hegyessy Géza testőrezredes és vitéz tiszabeői Hellebronth Antal tábornok mellképét is.

¹⁷⁹ Az eseményről beszámol a *Pesti Hírlap* 1930. július 13-i száma, a *Tolnai Világlapja* 1930. július 23-i száma, ahol a festményről fénykép is látható.

¹⁸⁰ Katalógus, 976. bejegyzés (1938. V. 13.).

¹⁸¹ Katalógus, 984. bejegyzés (1938. VII. 16.).

¹⁸² Katalógus, 985. bejegyzés (1938. VII. 16.).

¹⁸³ Katalógus, 986. bejegyzés (1938. VII. 16.).

¹⁸⁴ Katalógus, 1193. bejegyzés (1939. VIII. 29.).

¹⁸⁵ Katalógus, 1195. bejegyzés (1939. VIII. 29.).

ját.¹⁸⁶ Mikor Rozsnyai megjelent a műhelyben, megnézte a képet, de nem volt elégedett Miss Arizona¹⁸⁷ kebleinek méreteivel. Egy félreérthetetlen mozdulat keretében megkérdezte a mestert: „Nem lehetne egy kicsit...?”¹⁸⁸

Más művészek többször modellt álltak neki. Istók János¹⁸⁹ Bem apónak, Pintér Ferenc¹⁹⁰ pedig a szent szerénysége miatt Pataky által kedvelt Szent Ferencnek és Krisztusnak.¹⁹¹

Barátságban töltött egyik beszélgetésük alatt Pintér Ferenc magáról megfélemlítve fáradtan hevert az egyik karosszék két támláján átnyúlva. Vékony, aszketikus teste besüpedt a két karfa közé, lába élettelenül lógott, feje az álmoságtól elszenderülve hátrabicsaklott. A festő – látva a testtartásban a festményt – gyorsan skiccet csinált, ami később egy Krisztus-kép meghatározó eleme lett. A kép érdekessége, hogy az arctalan, holttestet vivő és sirató asszonyok modellje a festő felesége volt, ötször.¹⁹²

Munkabírása rendkívüli volt. A Rendnek végzett munkáin, az újságoknak készített grafikáin és festményein kívül számtalan területen próbálta ki magát. Sikert aratott plakáttervezőként, kedvelt grafikai területe volt az ex librisek készítése. A *Tolnai Világlapja* részére mesekönyvek címlapját rajzolta meg, másoknak képeslapot készített. Okleveleket nemcsak a Vitézi Rendnek rajzolt. Zala, Zics és Somogyegres községek Gömbös Gyula díszpolgári címének adományozáskor kértek tőle díszoklevelet.¹⁹³

A Magyarországi Artista Egyesület a 10 éves kormányzói jubileum alkalmából oklevélben fogadott hűséget a Kormányzónak:¹⁹⁴ „Az a hatalmas erő, amely a mi akrobatáink, légtornászaink, birkózóink izmait duzzasztja, nemcsak létfenntartásunk eszköze. Az az ötletesség, találékonyság, szellemi frissesség, amely a magyar varieté művészt világviszonylatban is az elsők közé emelte, nemcsak artista érdekeket szolgál. Ezt a nagy erkölcsi tökélet, e testi-lelki energiát, mély hódolattal bocsájtjuk Főméltóságod rendelkezésére. Mert, mi, magyar artisták, akár civilruhában, akár cirkuszi öltözékben vagyunk, Főméltóságod katonái közé számítjuk magunkat. Mi vagyunk a tartalék, a láthatatlan elem, amely Főméltóságod egy intésére kinő a földből és zárt sorokban vonul a nemzeti lobogó alá. És ha mégegyszer harcolni kell a Főméltóságod által győzelmesen véghezvitt új honfoglalás szent eszméjéért, a magyar artista a szélrózsa minden irányából oda sereglik a fehér ló köré és vigyázállásban fogja várni a legelső magyar ember parancsait. Mert csak a pálya nemzetközi, a szív örökre magyar marad!”

¹⁸⁶ Katalógus, 347. bejegyzés (1931. VI. 27.).

¹⁸⁷ Alias Mici, azaz Senger Mária. A háborút a család nem élte túl. Rozsnyai Sándor zsidó volt. Fiuk 1942-ben főbe lőtte magát, mielőtt munkaszolgálatra vitték volna be. A férjét németek tartották fogva váltságdíjat kérve Miss Arizonától. 1944-ben a németek Miss Arizonáért és a váltságdíjért jöttek, de sem őt, sem férjét többé nem látták.

¹⁸⁸ Pataki Zsolt István közlése.

¹⁸⁹ Istók János (Bácsfalu, 1873. június 15. – Budapest, 1972. február 22.), magyar szobrász.

¹⁹⁰ Már megismerkedésük is különös volt. A festőt munkából hazatérve a felesége azzal várta, hogy egy furcsa alak ül a műhelyében. A kissé piperkőc, mozdulatlanságban merevedő, addig ismeretlen férfi képet rendelt tőle. A barátság így indult, amit a világháború szakított ketté, mivel Pintér Ferenc Dél-Amerikába menekült, s ott folytatta táncos karrierjét.

¹⁹¹ Pataki Zsolt István közlése.

¹⁹² Pataki Zsolt István közlése. – Nemcsak ő készített képeket a kor művészeiről, jelentős alakjairól. Görömbey Imre elkészítette a mellszobrát, mely sajnos a háború alatt eltűnt. Csak egy fénykép maradt fenn róla. A kispasztika, amit ugyancsak Görömbey mintázott, azonban a mai napig megvan. Görömbey Imre (Tiszabercel, 1900. július 24. – Budapest, 1967. november 10.) magyar szobrászművész, restaurátor.

¹⁹³ Katalógus, 729. (1934. X. 4.), 735. (1934. XII. 3.) és 752. (1934. XII. 22.) bejegyzések.

¹⁹⁴ Katalógus, 238. bejegyzés (1930. III. 3.).

Művészi teljesítményét több alkalommal is elismerték. Szombathelyen a Kultúrpalotában rendezett kiállítása alatt a *Nyugati Újság* épp sztrájkolt. Azonban megtisztelték azzal, hogy a sztrájk alatt kiadott helyi híreket hozó pár soros stencilezett példányon a kiállítása szerepelt.¹⁹⁵ Sikerét egy díszes babérkoszorúval is értékelték a helyiek, ami ott lógott a Ráday utcai lakás műtermében.¹⁹⁶

Plakátjaival rendszeresen nyert díjakat. Az Országos Társadalombiztosítási Intézet 1932-es pályázatán a „Baleset ellen védekezz” plakátsorozatának egyik darabja I. díjat nyert, míg másik kettőt megvásároltak tőle. A Hajdúszoboszlói Gyógyfürdő 1934-es plakátpályázatán ugyancsak I. díjat kapott. Ugyanebben az évben a Magyar Képzőművészek Egyesületének plakátpályázatán II. díjjal távozott. A *Magyar Katonaiújság* 1941. február 8-i száma beszámol a Zrínyi Csoport képzőművészeti pályázatának eredményéről. Többek között az ő művét, a Botondot is megvételre ajánlották.

Belföldi és külhoni kiállításokon egyaránt részt vett. Sikert aratott 1929-ben a III. Nemzetközi Kiállításon Tokióban (ahol néhány képét megvásárolták), a Velencei Bienálén, 1942-ben Weimarban és Firenzében a sajtókiállításon, valamint Svédországban és Norvégia fővárosában, Oslóban.

A már említett Zrínyi Csoport vezetőségén kívül a Független Művészek Társasága, a Magyar Képzőművészek Országos Szövetsége és a Magyar Képzőművészek Egyesülete is tagjai között tudta. A Nemzeti Szalon Művészeti Egyesületnek egyik alapító tagja volt.¹⁹⁷

Személyiségét jellemezte állatszeretete és humora. Saját ex librisén egy kismacska ül egy festőpalettán.¹⁹⁸

¹⁹⁵ *Nyugati Újság*, 1929. február 4.

¹⁹⁶ Pataki Zsolt István közlése. – Később az ötvenes években újra szerephez jutott ez a babérkoszorú. Egy-egy leveléből babfőzelék fűszere lett az áruhiányos időkben.

¹⁹⁷ Ezekről a tagságokról a fennmaradt igazolványai tanúskodnak.

¹⁹⁸ A házi kedvenc a következő történet főszereplőjévé vált: „vitéz Pataky Ferenc festőművész mesélte, hogy volt neki egy különös macskája, amelyet annyira szeretett, hogy ma sem tudja elfelejteni. Egy alkalommal nem valami sok pénz volt otthon, szerencsére betoppant hozzá valaki: „Mester, ha szabad, körülnézek, hátha megtetszik nekem egy képe. A feleségemet szeretném meglepni.” – Pataky Feri készséggel mutogatta aquarelljeit, temperáit, amikor feltűnt neki, hogy cicája az ismeretlen úr körül jár, állandóan hozzádörgölődzik, és hallatlanul dorombol, majd fölugrik az idegen ölébe és hízelegve dagasztani kezd. Csodálatos jó ösztöne volt a cicának. Az idegen mecénás hat képet vett és alku nélkül jól fizetett.

Ezután, – mondja Pataki – képzelheted – augur-macskámat mindig behívtam, ha képet néztek. Ha dorombolt, dörgölődött és dagasztott, akkor jó vásárra volt kilátás. Ha csak dörgölődött, tudtam, hogy alkuszik a vevő, de több képet vesz. Ha keveset dorombolt, akkor is elkelt legalább egy kép. Ezek szerint foglalkoztam a vevővel is.

Sokszor előfordult, hogy a cica bejött, megszagolta a néző lábszárát és nyomban kísétált. – Uram megbocsájt, hogy nem mutogathatom képeimet épp most, sürgősen elhívtak egy nagyobb megrendelés ügyében – mondtam s faképnél hagytam a nézelődni akarót.

Sajnos a cicám eltűnt s vele az éleslátásom is. Bizony, akárhogy figyelek, nem tudom megállapítani, ki lesz vevő és ki nem.” – *Őserő*, V. évfolyam, 1939. szeptember 1. „Derús történetek” sorozat.

A háború után

A második világháború alatt csak rövid időre vonult be. Majd a katonai szolgálat alól mentesítést kapott, és további szolgálattételre nem kellett mennie. Mindössze egy hónapos fegyveres gyakorlatot teljesített 1941. január 28. és február 28. között.¹⁹⁹ A háború végén, Budapest ostroma kezdetén született meg fia, Zsolt István. Ekkor már 47 éves volt. A háborús körülmények nem segítették a családot. A front elvonulása után egy szovjet katonatiszt, látván a téli hidegben a csecsemőt, bőrkabátjával betakarta. Ezt később praktikus okok miatt tejre cserélte a család.²⁰⁰ A család ostrom utáni nélkülözését az apa plakáttervezéssel, grafikák eladásával enyhítette. Az amerikai támogatású Advent Mozgalom kért tőle plakátokat és grafikákat folyóiratukba.²⁰¹ Ezért ruha- és élelmiszeradományokat kaptak.²⁰²

A háborút követően a Vitézi Rend számos tagját megfigyelték. Ezt a Belügyminiszter 57. számú parancsa rendelte el, mely szerint „nyilvántartásba kell venni...a Vitézi rend központi szerveinél aktív ellenséges tevékenységet kifejtő személyeket.”²⁰³ Az új államapparátus véleményét fejezi ki a Vitézi Rendnél dolgozókról a Horthy-korszak szerveiről szóló előadás: „A vitézi rend káderállományát az akkori uralkodó osztályok: bankárok, földbirtokosok a Tanácsköztársaság letérésében kiemelkedett ellenforradalmárok, katonatisztek, és félrevezetett a proletáriátus elleni gyűlöletre, a nacionalizmus és a sovinizmustól megmetyelvezett, saját osztályukat, népüket megvető, gyengejellemű lumpenproletár és egyéb szegényebb, de saját érdekeiket hajszólo személyek tették ki...”²⁰⁴

Életét az sem könnyítette meg, hogy telekadományban részesült, mivel az előadás szerint, a telkes vitézeket kulákoknak tekintették.²⁰⁵ Azt, hogy nyilvántartásba vétele megtörtént-e, az elpusztult iratanyag miatt nem tudjuk. A kitelepítettek listájára a szóbeszéd szerint felkerült, s a család várta a hírt, hogy mikor kell indulniuk. Rendszeresen felöltözve aludtak, felkészülve mindenre. Majd titokban értesültek arról, hogy lehúzták az apát a listáról. Sem felkerülésének, sem lehúzásának okára nem derült fény.²⁰⁶ A családot és a személyét érintő változások ellenére hitét mindvégig megtartotta. Fia elmesélte, hogy ahány alkalommal elment egy templom előtt, a kalapját megemelte. Sorsának rosszabbra fordulása ellenére továbbra is tisztelet övezte. A házban valaha lakott szentendrei antikvárium tulajdonosa mesélte, édesapja külön felhívta a gyerekek figyelmét arra, hogy a művész úrnak hangosan, előre köszönjenek.

Az 1956-os események után a belügyi szervek figyelmébe került. A szomszédban lakott a Püski család, s a családfőt, Püski Sándort, mint ellenállót megfigyelték. A megfigyelés során őt is ellenőrizték, egy titkos akció során. Az erről készült aktában található egy irat: *Jelentés a politikai magatartásáról*, mely a háború utáni életét is megemlíti.

¹⁹⁹ Igazolványi lap. Kiállította: M. Kir. Budapesti 6. Honvéd Kiegészítő Parancsnokság.

²⁰⁰ Pataki Zsolt István közlése.

²⁰¹ Pataki Zsolt István közlése; az *Idők jelei* folyóirat fejléce: I. évfolyam, (1948) 2. sz.

²⁰² Pataki Zsolt István közlése.

²⁰³ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL). Horthysta erőszakos szervek, jobboldali pártokra, szervezetekre vonatkozó anyagok. Feljegyzés a Vitézi rend megalakulásáról, 9. o., jelzete: 4.1. A-840.

²⁰⁴ ÁBTL, Előadás VKF-2 (Horthysta Vezérkari Főnökség – Kopjás mozgalom – Székely Hadosztály – Vitézi rend – Rongyosgárda); Vitézi Rend, 4. o., jelzete: A 454.

²⁰⁵ Vitézi Rend, 3. o.

²⁰⁶ Pataki Zsolt István közlése.

A háborút követően először a Klisé Gyárban dolgozott, majd a Révai Nyomdában. A jelentést Kócsag József rendőr főhadnagy készítette 1959. augusztus 10-én. Eszerint politikai szerepet nem vállalt, politikai véleményt nem nyilvánított, „politikai magatartása se hideg-se meleg”.²⁰⁷ Politikától való távolságtartása ellenére, vagy épp ezért 1956-ban a Munkás Tanács 8 forintra csökkentette az órabérét.²⁰⁸ A Püski-ügyben a Belügyminisztérium II/5-e alosztálya rögzítette, hogy a két család „igen jó viszonyban” van egymással.²⁰⁹ Ez az igen jó viszony másoknak is feltűnt a házban. A Püski családról 1957 tavaszán készített környezetanulmány Püski Sándor és Pataky Ferenc viszonyát kétszer is bizalmasnak említi. Ezt a lakóbizottság tagjai is megerősítették, akik a forradalom alatt a ház lakóival együtt a lövések elől megbújó Püski Sándort és Pataky Ferencet „több alkalom is látták bizalmasan beszélgetni.”²¹⁰ Sőt, ez a környezetanulmány Püski Sándor egyetlen házbeli kapcsolatát jegyzi fel, Pataky Ferencel való találkozásait.²¹¹

Passzív magatartása során a munkájába menekült. A Kócsag-féle jelentés megemlíti, hogy a Révai-nyomdában²¹² „igen becsülik jó és szorgalmas munkája miatt.”²¹³ A nyomdában ismerte meg Sajdik Ferencet,²¹⁴ akinek rajzait látván, biztatta, hogy próbálkozzon minél több grafikát készíteni.²¹⁵ Telefonbeszélgetésünkön Sajdik Ferenc elmondta, hogy kezdő rajzolóként egy igazi, régi vágású úriembert ismert meg benne, ami akkor már ritkaságnak számított. Pataky igyekezett beilleszkedni a nyomdai dolgozók közösségébe, kora ellenére a focimeccseikre rendszeresen eljárt szurkolni. Elmondása szerint nem tudta, hogy Pataky a Vitézi Rendnél dolgozott, mindössze annyit, hogy egyik elismert mestere volt a szakmának.

Művészi sikert ekkor is elért. Megnyerte a nyomda újságja, a *Révai Híradó* által kiírt címlaptervező pályázatot. Azonban a címlapot inkább nem változtatták meg, azzal az indokkal, hogy a beérkező pályázatok nem illenek a nyomda profiljába.²¹⁶

Nemcsak a munkahelyén dolgozott, hanem továbbra is műtermet tartott fenn a lakásán.²¹⁷ A műtermet kétszer, 1945-ben és 1956-ban bombatalálat érte, annak téglalap alakú ablakait, amelyekből 108 darab volt, pausz papírokkal pótolták.²¹⁸

Szorgalmas munkája ellenére a család anyagi helyzete megromlott. Ezt tragikomikusan jelzi a következő eset. A szomszédban lakó Püski Sándor lakását és telefonvonalát a Belügyminisztérium le akarta hallgatni. Erre egy lehetőség adódott, telefonvonalon a Pataki család lakásán keresztül. Csakhogy Patakiéknak nem volt telefonjuk, így azt telepíteni kellett. Természetesen ezt a két család igen jó viszonya miatt úgy kellett megoldani, hogy Patakiék se sejtssenek semmit a vonal váratlan beszerelésének valós céljáról.

²⁰⁷ ÁBTL, Ellenállók fedőnevű ügy, Jelentés, Budapest, 1959. aug. 10., jelzete: 3.1.5. O-11803/10, 3. o.

²⁰⁸ Uo. 4. o.

²⁰⁹ ÁBTL, Ellenállók fedőnevű ügy, jelzete: 3.1.5. O-11803/4, 9. o.

²¹⁰ Uo., Környezetanulmány nevű akta, 18. o.

²¹¹ Uo., Környezetanulmány nevű akta, 19. o.

²¹² Itt, a cinkográfiai üzemben dolgozott.

²¹³ ÁBTL, Ellenállók fedőnevű ügy, Jelentés, Budapest, 1959. aug. 10., jelzete: 3.1.5. O-11803/10, 3. o.

²¹⁴ Sajdik Ferenc (sz.: Neuenhagen, 1930. augusztus 21.).

²¹⁵ Pataki Zsolt István közlése.

²¹⁶ *Révai Híradó*, 1962. április. Szerkesztői üzenetek.

²¹⁷ ÁBTL, Ellenállók fedőnevű ügy, Környezetanulmány nevű akta, jelzete: 3.1.5. O-11803/4, 19. o.

²¹⁸ Pataki Zsolt István közlése.

Mivel hosszabb ideje vártak már telefonra, ezért a hivatalos eljárás megkerülésére biztatta őket a régi albérlőjük, akit a Belügyminisztérium korábban beszervezett.²¹⁹ A belügyi szervek a gyanút azzal akarták eloszlatni, hogy a hivatalos út megkerülése ellenére a díjat be kell fizetniük. Mivel a család nem tudta volna a szükséges összeget előteremteni, ezért a Belügyminisztérium egyik tisztje műkedvelőnek álcázta magát, képeket vásárolt tőle. Remélték, hogy kapva kapnak az alkalmon, s a befolyó pénzből a telefonvonalat intézik. Azonban a jelentés szerint „Pataki Ferenc olyan anyagi helyzetben van, hogy a telefon rendelésért járó 200 Ft-ot nem tudta befizetni. Amikor képvásárlással 400 Ft-hoz jutattuk őket, elköltötték családi célokra.”²²⁰

Nyugdíjazása után is aktívan festett, a munkákat továbbra is felesége szerezte számára. Élete végén egészsége megromlott, családtagjain kívül már szinte nem ismert meg másokat.²²¹ A háborús élmények még egyszer visszatértek az életébe, életben lévő frontarcos társai meglátogatták; s rájuk emlékezett.

Kérésére a család egy nagy vásznat még beszerezett, családtagjai az új, tervezett képnek modellt álltak, de nem volt elégedett a munkájával. Befejezni, újrafesteni már nem tudta, nem volt ereje hozzá.²²² Feleségét túlélte, bár csak kilenc hónappal.²²³ Tüdőgyulladásban hunyt el 1978. január 11. reggelén abban a lakásban, ahova 78 évvel korábban költözött. Elaludt. Személyében egy olyan ember távozott, aki megtestesítette a modern reneszánsz ember alakját. A háborús veteránból (ha egy ifjút lehet így nevezni) keresett festő lett. Sajnos élete végén a korszak nem kedvezett neki, bár munkájában továbbra is megtalálta az örömet. Katolikus szertartás keretében helyezték örök nyugalomra az Újköztemetőben.²²⁴

²¹⁹ Ekkor már a korábbi albérlő édesanyja, Meszlényi Lajosné volt az albérlő. Azt, hogy fiát Meszlényi Lajost beszervezték, ő sem tudta, így előtte is titokban kellett szervezkedni, illetve eltávolítani a lakásból. A 3/e nevű eljárást (lakás- és telefonlehallgatást) az ÁBTL Ellenállók fedőnevű aktája mondja el. Meszlényi Lajos főmérnök korábban 10 évig volt Patakiék albérlője. Beszervezését társadalmi kapcsolatnak nevezték. Azt, hogy pontosan milyen eljárás folyik (mármint azt, hogy Püskiék ellen folyik az eljárás), ő sem tudta. Azt sem, hogy mit csinálnak majd a Pataki lakásban. Egyetlen feladata volt, édesanyját elvinni és a Pataki család tagjait, pontosabban Pataki Ferencné (mivel Pataky Ferenc dolgozott, Pataki Zsolt István pedig gimnáziumában volt) elcsalni képvásárlás céljából a lakásból. Ezen a részfeladaton kívül egyéb információval nem látták el az ügyben.

²²⁰ ÁBTL, Ellenállók fedőnevű ügy, jelzete: 3.1.5. O-11803/4, 12. o.

²²¹ Pataki Zsolt István közlése.

²²² Pataki Zsolt István közlése.

²²³ Felesége, Treiber Margit (Budapest VIII., 1902. január 2.) 1977. április 15-én hunyt el.

²²⁴ Budapest IX. kerületi katolikus plébánia, Halotti anyakönyv, XXVIII. k., 41. o., 17. folyószám (nevét elírták: Palaky-nak).

BIBLIOGRÁFIA

- A Vitézi rend kiskatéja 1925.
Bartha 1939.
- Fekete* 2011.
Hellebronth 1941.
- Kenyeres* 1969.
- Markó* 2004.
- Napló
- Rózsás* 1939.
- Szabó* 2002.
- Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931.
- Vitézek albuma 1939.
Wittek 2005.
- Zádor* 1965.
- A Vitézi rend kiskatéja. Budapest, 1925.
A m. kir. IV. Károly király volt 1. honvéd gyalogezred története és háborus emlékalbuma. Szerk. *sepsiszek-nagyborosnyói Bartha Lajos*. Budapest, 1939.
- Fekete Ferenc: A Vitézi Rend története*. Szeged, 2011.
- A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Szerk. *tisza-beői Hellebronth Kálmán*. 1941.
- Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1959.
- Új Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. *Markó László*. Budapest, 2002.
- Vitéz Pataky Ferenc:] Napló egy szegény harcos egyévi kintlódásából.; Jegyzetek. (Magántulajdonban.)*
- Felvidékünk – Honvédségünk. Trianontól – Kassáig. Történelmi eseménysorozat képekkel. Szerk. *vitéz Rózsás József*. Budapest, 1939.
- dr. Szabó Ákos András: Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona. II. k. Nyíregyháza, 2002.*
- A tízéves Vitézi Rend 1921-1931. Szerk. *vitéz nemes Szécsy Imre – vitéz Oszlányi Kornél – vitéz Oszlányi József – dr. vitéz Farkass Jenő*. Budapest, 1931.
- Vitézek albuma. Budapest, 1939.
- Jegyzett magyar festőművészek almanachja 1800–1914. Adattár. Szerk. *Wittek Zsolt*. Budapest, 2005.
- Művészeti Lexikon. Szerk. *Zádor Anna*. Budapest, 1957.

*Vitéz Pataky Ferenc
a harmincas évek elején*

*A Vitézi Rend Telek Osztálya a Királyi Várban. Balról jobbra: Tomanovics Antal százados,
vitéz Pataky Ferenc, Boldogh Gyula főhadnagy
és vitéz zaibelsdorfi és bethlenfalvi Bethlenfalvy Péter százados*

1.	"Vitézi Avatási Okmány" terv, aquarell, 1922. X.	50/40	1922. I. 20.	Őrn. Vitéz Fek. ka. Falola.	Kivaltak munka.
2.	"Úres bölcső" rajz, 1923. metszet Mikalovik után.	50/70	1923. X. 20.	20175 Florovith. Létszék. Tiszt. Könyv. II. Szék.	15.000 K.
3.	" - - - - - " 1924.	50/70	1924. X. 6.	Edeseg Vándor Fegy. Vitézi Fek.	150.000 K.
4.	" - - - - - " 1924.	50/70	1924. XII. 25.	Építvány ajándék.	ajándék.
5.	Lövésrajz díszítésél terv, aquarell, Vitézi Feknek.	50/40	1923. IX. 7.	Vitézi Fek.	Kivaltak munka.
6.	"Verebi uca répatát" rajz, 1924.	50/70	1924. II. 20.	É. Verebi yard. utlóruék.	250.000 K.
7.	"Verebi cserkút" rajz, 1924.	50/70	- - - - -	" " "	250.000 K.
8.	"Szecse Lomic" rajz, másolat Guido Reui után, 1924.	50/40	1924. XII. 25.	Vitézi Fek. Létszék. Tiszt.	300.000 K.

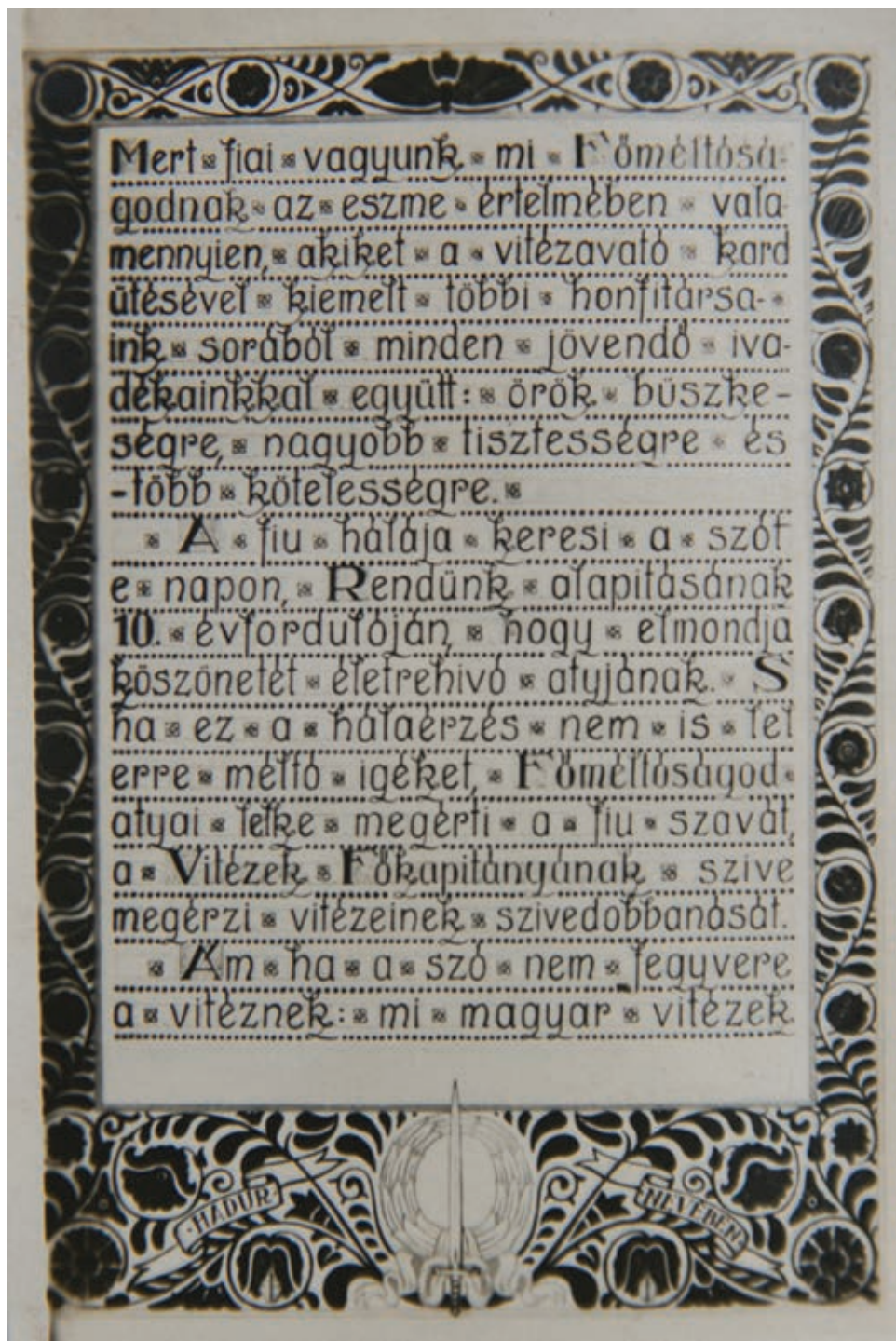
A Katalógus első bejegyzése, mely az Avatási okirat elkészültéről szól

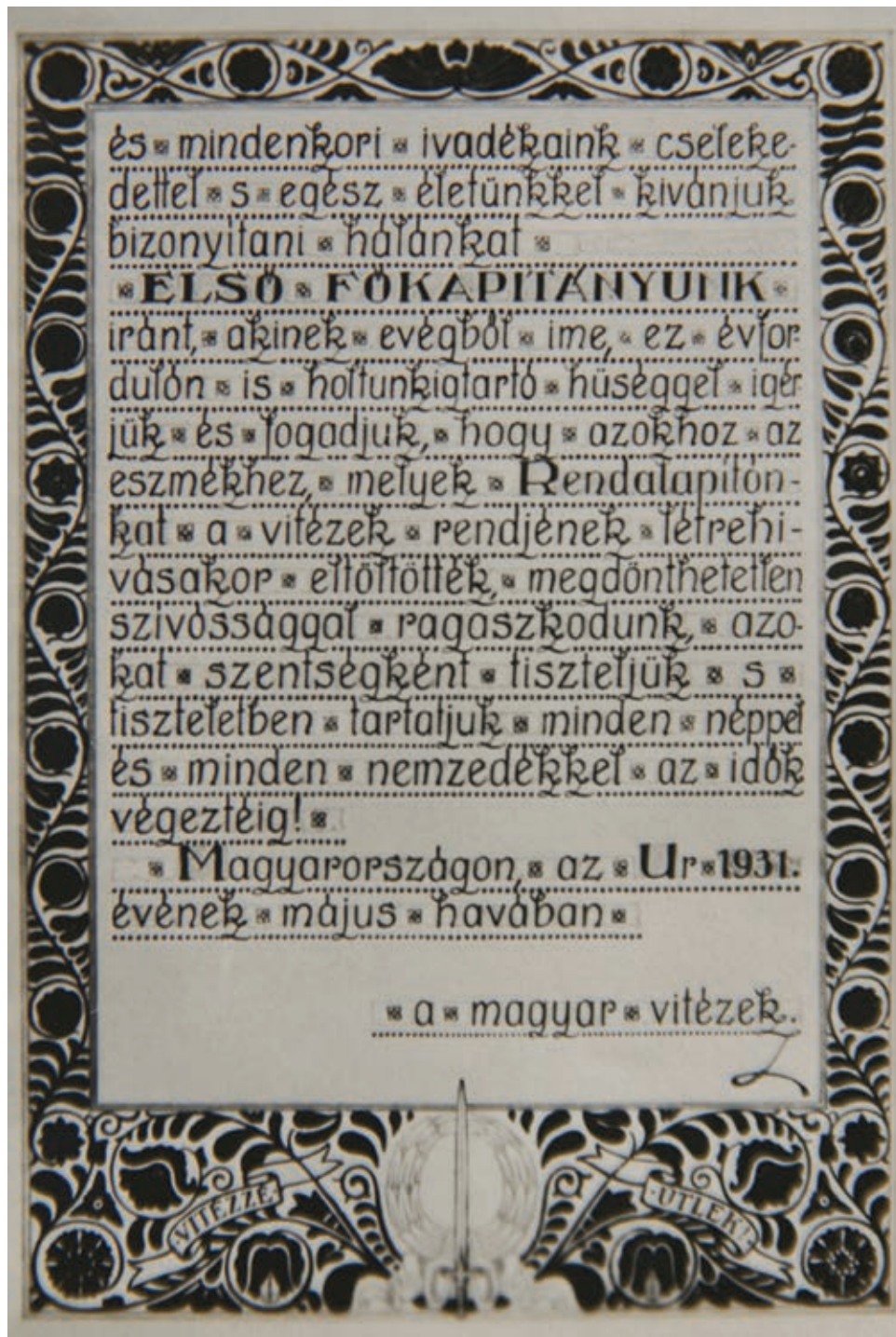

Vitéz Pataky Ferenc Dicsérő oklevele

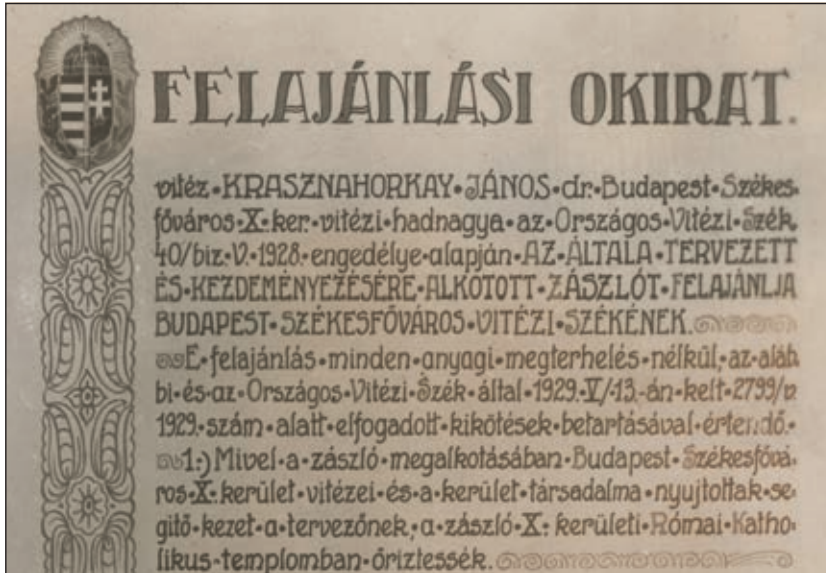
A Jubileumi Díszalbum első négy oldala: Hódoló felirat és az Eskü

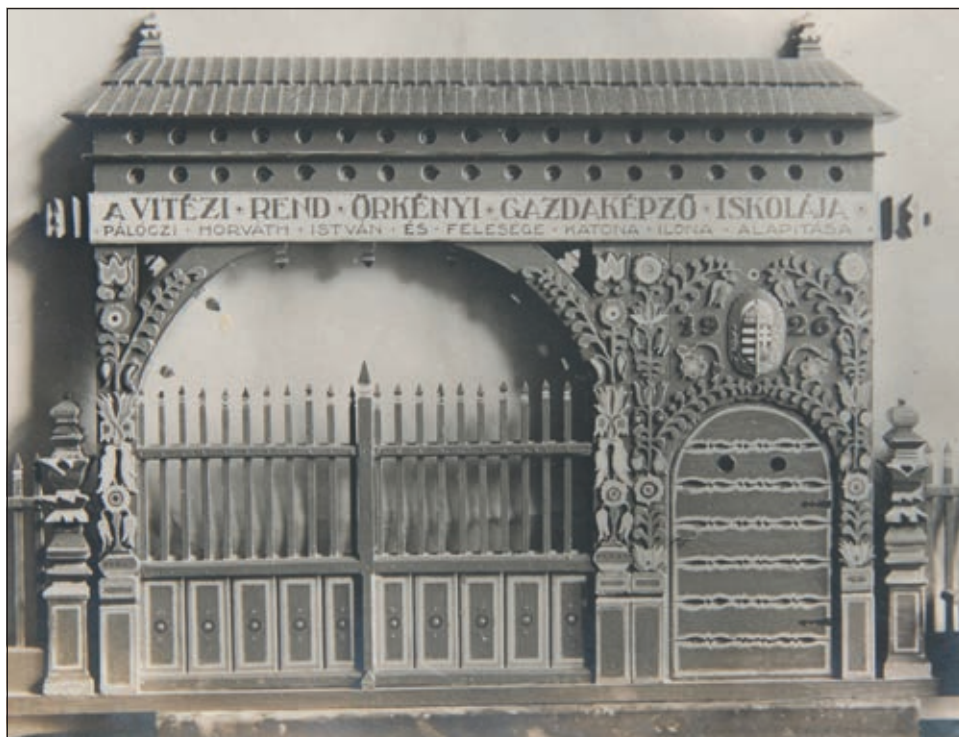
Az első vitézi zászló Felajánlási oklevele (részlet)

A Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző Iskolájának bizonyítványa

A Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző Iskolájának jelvénye.
Hátoldalán jelzett, Jerouschek gyártmány

Az Örkényi Gazdaképző Iskola részére tervezett székely kapu fából faragott makettje.
A kapu nem készült el, de az 1932-es Mezőgazdasági Kiállításon mint terv szerepelt

1914-1918

FELHIVÁS!

Az ezeréves határokért vívott hősi küzdelmek emlékére alapított

HÁBORÚS EMLÉKÉREM

adományozása megkezdődött.

A Háborús Emlékérem a háborúváltás és a háborúban bitünetetelen számára a bitünetesebb kiegészítő része, a többieknek, akik a háborúban voltak ugyan, de bitünetesebb szerencsén nem voltak áldozatok, vagy a megőzött országok részében kevésbé bebiztosítottak a hadiállás terén javára, a háború emlékére annak, hogy az élmény világgháborúban őt is szerették érdemeiket az ország védelmében küzdeni, akár férfi, akár nő, a maga erejé, lehetősége szerint az ország békéjé, a hová őt a haza állította.

A Háborús Emlékérem adományozásának feltételei az alábbiak:

1. aki az 1914-1918 évi háborúban részt vett, és a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

2. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

3. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

4. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

5. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

6. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

7. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

8. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

9. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

10. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

A háborús emlékérem minden háborús részvételre 10 évi időtartamra adományozható.

A háborús emlékérem a közszolgálati alkalmazottak előjáró hivatali főnökük útján, a többi igény jogosult pedig falvakban a községi, illetőleg a községzsinori, városokban a polgármesternek, Budapesten a kerületi előjáróságnak nyújtják be. A benyújtáskor, ha szükséges, a személyazonosságát igazolni kell, továbbá igazolni kell az írásmű, hogy a folyamodó milyen címen és minként az alapján kéri a Háborús Emlékéremet. Ennek módjára nézve a háborús emlékéremet adományozó hivataloknál kell megkérdezni.

Az emlékérem, illetőleg az igazolásokat a háborús emlékérem adományozó hivataloknál kell megkérdezni.

A háborús emlékérem adományozásának feltételei az alábbiak:

1. aki az 1914-1918 évi háborúban részt vett, és a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

2. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

3. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

4. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

5. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

6. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

7. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

8. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

9. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

10. a háborúban részt vevő katonák, akik a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet, vagy akiknek a háborúban részt vevő katonák közötti különbségek miatt nem kaphatta meg a háborús emlékéremet.

„Az nem lehet, hogy annyi szív hiába ontá vért...”

Budapest, 1938. március 14. Háborús Emlékérem Iroda.

A Magyar Háborús Emlékérem plakátja

Zrínyi fohász, a kép felső részén a Zrínyi Csoport Díszjelvényével (kisméretű plakát)

A Magyar Királyi Testőrség 1929. évi báljának meghívója Horthy Miklós részére (részletek)

A Pataki-család ex librise
az augur macskával

Garamszeghy-Géczy Sándornak
készített díszoklevél (részlet)

A festő a Horthy Miklósról készített, a m. kir. Honvédelmi Térképészeti Intézetbe került olajfestményével

Mihály Facsar

THE DRAWER OF THE DIPLOMAS OF THE ORDER OF THE VALIANT

Vitéz Ferenc Pataky's Biography Summary

Summary

Little is known about the life of graphic designer vitéz Ferenc Pataky, a member of the Order of the Valiant. Even the spelling of his name is uncertain: his family name is used sometimes with an "i" and sometimes with a "y" at the end.

The biography contains personal data and experiences, describes the wartime deeds for which he was chosen to be a member of the Order of the Valiant. It also speaks about the respect he was given during the Horthy era, and about his state security surveillance after World War II.

Secondly, the paper provides clarifications about the diplomas of the Order and about some other works of Pataky. It presents the works he made for the Zrínyi Group and for the Smallholder School of Örkény. After describing the circumstances of how the Zrínyi Group issued its badge, the author reveals the hitherto unknown badge of the Smallholder School of Örkény, as well as its certificate which was released in small numbers, and the planned Székely gate which was never erected but its design and a photograph of its model has survived.

This paper is the first one to give an overview of Pataky's life and work. It could not have been written and the information on the graphic designer would have been lost had his son not offered his works and documents.

Mihály Facsar

DER DIE URKUNDE DER VITÉZEN GEZEICHNET HAT

Die Biografie von Ferenc vitéz Pataky Resümee

Resümee

Von den Mitgliedern des Ordens Vitézi Rend ist das Leben des Grafikers Ferenc vitéz Pataky kaum bekannt, so sehr, dass sogar die Schreibweise seines Namens unsicher scheint: Sein Nachname wird mal mit „i“, mal mit „y“ am Ende geschrieben.

Die Biografie enthält einerseits persönliche Angaben und Erlebnisse und kommt darauf zu sprechen, aufgrund welcher Kriegstaten er Mitglied des Ordens Vitézi Rend werden durfte, welche Anerkennung er in der Horthy-Ära genoss und auch auf seine Beobachtung durch die Staatssicherheit nach dem Krieg.

Andererseits vermittelt sie auch genauere Informationen über die Urkunden des Ordens und sonstige wichtige Werke Patakys. Sie stellt die Arbeiten vor, die er für die Zrínyi-Gruppe und die Landwirtschaftschule in Örkény anfertigte: die Umstände der Entstehung des von der Zrínyi-Gruppe herausgegebenen Abzeichens, das bislang unbekanntes Abzeichen der Landwirtschaftschule in Örkény, ihr aufgrund der geringen Auflage seltenes Zeugnis und das geplante Székler Tor, das zwar nie aufgestellt wurde, dessen Entwurf und das Lichtbild des aufgrund des Entwurfs erstellten Modells jedoch erhalten geblieben sind.

Die Studie fasst erstmalig das Leben und Werk Patakys zusammen und konnte nur deshalb entstehen, weil sein Sohn die Dokumente und Akten seines Vaters übergeben hatte. Ohne diese wären die hier veröffentlichten Informationen für immer verloren gegangen.

Mihály Facsar

CELUI QUI A DESSINÉ LE DIPLÔME DES HOMMES DE GUERRE.

Biographie de vitéz Ferenc Pataky

Résumé

Parmi les membres de l'Ordre des Hommes de guerre, nous connaissons si peu la vie du graphiste Ferenc Pataky que même l'orthographe de son nom de famille est incertaine, on rencontre souvent les deux variantes qui se terminent par « i » ou par « y ».

La biographie comprend des données et des expériences personnelles, et elle présente également les faits d'armes qui ont permis à Pataky de faire partie de l'Ordre des Hommes de guerre, ainsi que l'estime dont il jouissait à l'époque Het la surveillance dont il a fait l'objet après la guerre de la part du service de sûreté de l'État.

La publication donne également des précisions sur les diplômes de l'Ordre et d'autres travaux importants de Pataky. Elle présente ses œuvres faites pour le Groupe Zrínyi et l'École d'Agriculture d'Örkény, les conditions de la création de l'insigne délivré par le Groupe Zrínyi, l'insigne jusqu'alors inconnu de l'École d'Agriculture d'Örkény, son bulletin de notes qui n'existe qu'en peu d'exemplaires, ainsi qu'une porte sicule qui n'a jamais été érigée, mais dont le plan et la photo d'une maquette réalisée d'après ce plan ont été conservés.

C'est la première étude qui donne un aperçu de la vie et des travaux de Pataky et elle n'aurait pas pu être écrite sans la contribution de son fils qui a mis à disposition des documents concernant son père. Sans cela, les informations publiées dans cette étude auraient été perdues à jamais.

Михай Фачар

ТОТ, КТО НАЧЕРТИЛ ДИПЛОМ ВИТЯЗЕЙ

Биография витязя Ференц Патаки

Резюме

Среди членов Витязского Ордена едва ли известна жизнь графика витязя Ференц Патаки. Настолько, что даже написание его имени неопределено, часто при написании его фамилии путают последнюю букву с «i» и «y». Биография с одной стороны содержит персональные данные и впечатления, касается вопроса того по каким военным поступкам он смог стать членом Витязского Ордена, какими достоинствами он пользовался в эпоху Хорти, а после войны его преследовали органы государственной безопасности.

С другой стороны автор даёт также уточнение об орденах и других важных работах Строя. Он описывает его работы изготовленные для группы Зрини и Школы Фермеров в Эркень, а также обстоятельства возникновения значков, выпущенных группой Зрини, показывает ранее неизвестный значок Школы Фермеров в Эркень, из-за небольшого количества экземпляров редкие сертификаты и запланированные Секейские ворота, которые никогда не были установлены, но фотография его чертежа и модель сделанная по этому чертежу остались.

Это первый письменный документ, который обобщает его жизнь и его работы. Это могло осуществиться только потому, что его сын передал документы, материалы. Без этого изложенные информации были бы потеряны навсегда.

A MAGYAR ZSIDÓK DEPORTÁLÁSA, A HADISZÁLLÍTÁS ÉS A SZÖVETSÉGES LÉGITÁMADÁSOK ÖSSZEFÜGGÉSEI

Előszó

A kerekéknek gurulniuk kell a győzelemért („Räder müssen rollen für den Sieg!”), hirdette a Deutsche Reichsbahn, azaz a Német Birodalmi Vasút. A fenti vezéreln alapján zakatolt a vasút a németek által megszállt Európában, szállítva a csapatokat, hadianyagot, civileket, és „végső megoldásként” a megsemmisítésre ítélt zsidókat. Magyarország német megszállását követően a zsidóüldözés II. világháborús történetében egy utolsó, nagyszabású, baljósan sötét fordulat vette kezdetét, amelynek során a magyarországi zsidók sorsa véglegesen megpecsételődött. A folyamat abban teljesedett ki, hogy a zsidókat összegyűjtötték, majd 1944. május közepétől tömegesen, szervezeten elszállították, és legnagyobb részét megölték az Auschwitz-Birkenau¹ nevű lengyelországi táborban.

Jelen tanulmányomban egyrészt a magyar zsidók deportálása és a magyarországi hadiforgalom összefüggéseivel, másrészt a magyar vasúti célok elleni légitámadásoknak az akcióra gyakorolt hatásaival szándékozom részletesebben foglalkozni. Végezetül arra az elméletre is választ, illetve cáfolatot kívánok nyújtani, miszerint a magyar vasúti hálózat szétbombázásával (meg)akadályozható lett volna az „áttelepítés”, az esztelen mészárlás.

A magyar zsidók deportálásának a hadiforgalomra gyakorolt hatásai

A neves holokauszt-kutatókban végletesen rögzült korábban az a megállapítás, hogy a náci rendszer öngyilkos hajlamát és a megrögzött zsidógyűlöletét legvilágosabban az tükrözi, hogy ez az akció ugyan elvonta a hadműveleti területre tartó égetően szükséges utánpótlást szállító kapacitást, azt mégis tűzön-vízen keresztülvitték. Ezek szerint a zsidók elszállítását fontosabbnak tartották, mint a Wehrmacht szállítási igényeit, mindezt akkor, amikor a szovjet csapatok már a Kárpátokhoz közeledtek.² Miután ez a megállapítás további megfontolandó kérdéseket és erős kételyeket vetett fel, érdemesnek tartom behatóbban vizsgálni a témában.

Először is a magyar deportáló vonatforgalmat megvizsgálva megjegyzem, az akció kivitelezésének nehézségei nehezen hasonlíthatóak össze az általános hadiforgalommal, mivel a magyarországi deportálásokat irányító Adolf Eichmann és stábjá hadiforgalmat nem szervezett és nem irányított soha, a zsidószállításokon kívül csak a népi németek kimenekítését intézték, azt is mindössze rövid ideig. Eichmann vasúti referense, Franz Novak, az eseményeket követően közel 40 évvel később is élénken emlékezett még az 1944. május-júniusi nagy forgalomra, majd a hirtelen beálló üresjáratra. Novak szerint:

¹ Német nevén: Das Konzentrations- und Vernichtungslager Auschwitz II (Birkenau).

² *Braham* 1990. 119. o.

„... május-júniusban iszonyú forgalom volt ... Elvben napi négy szerelvényben egyeztünk meg, egyenként kb. négyezer fővel ... de a valóság több volt és összevissza, a megfelelő rendszeresség nélkül ... június legvégén láttam a jelentésekből, hogy egyre kevesebb vonat indult, aztán már egy se.”³ Auschwitz parancsnoka, Rudolf Höss ezt némileg alátámasztva azt állította, hogy az átlagos napi érkezés Auschwitzban 2 vonat volt kb. 4000 fővel, akiknek csak 20-30%-át minősítettek munkára alkalmasnak. Az ún. magyar akció idején a legnagyobb forgalom 5 vonat volt egyetlen napon.⁴ A frankfurti Auschwitz-perben Willi Hilse, aki 1942 szeptembere és 1944. július közepe között az auschwitzi pályaudvar helyettes állomásfőnöke volt, tanúként azt vallotta, hogy 1944. május közepétől az elvezényléséig mintegy 120 szerelvény gördült be Birkenaubába, minden szerelvény átlag 60 vagonból állt és minden vagonban átlag 60 embert zsúfoltak össze. Hilse a fuvarlevelek adatai alapján több mint 400 000 főre becsülte a Magyarországról deportáltak számát.

Állítása szerint azért tudott felidézni ennyire pontos számadatokat, mert csak a magyar zsidókat szállították ún. Wehrmacht-fuvarlevelekkel és a „szállítmánnyal” neki mindig pontosan el kellett számolnia, miután beosztása szerint ő intézte a pályaudvaron az árukezelést és a kocsik elosztását.⁵ Ennél már pontosabb számok is rendelkezésünkre állnak, melyek szerint legalább 148 deportáló vonatszerelvény hagyta el Magyarországot, amiből 133 szerelvény Kassán keresztül Auschwitzba haladt.⁶

A Kassán keresztülhaladó és Auschwitzba 1944. május közepétől 1944. július 9-ig közlekedő zsidóvonatok szállítási intenzivitását megvizsgálva megállapítható,

*1. ábra:
A Magyarországról Auschwitzba vezető főbb vasútvonalak.
Kulcsfontosságú közlekedési pontjai ezeknek Hatvan, Miskolc és Kassa*

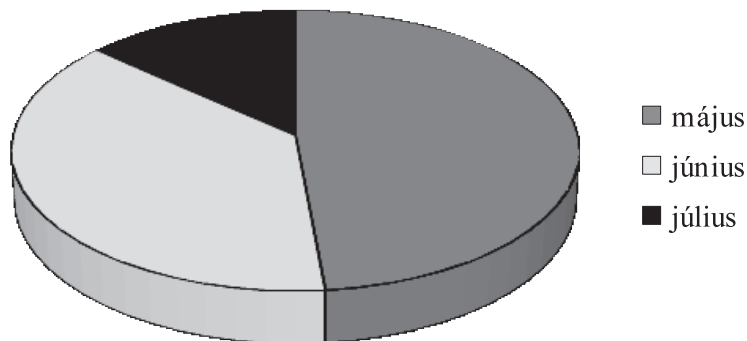
³ Bokor 1982. 110. o.

⁴ NARA OCCPAC Rudolf Franz Ferdinand Höss kihallgatási jegyzőkönyve Nürnbergben, 1946. április 1. 14.30–17.30 h.

⁵ Naumann 1966. 332–333. o. A kérdéses fuvarlevelek sajnos eddig nem kerültek napvilágra, ha egyáltalán a háború alatt nem semmisültek meg. Nagyon érdekes, hogy nem a szokásos MÁV nemzetközi szállítmányokra használatos, hanem ún. Wehrmacht fuvarleveleket említett a tanú. Ez azt jelentené, hogy a szokásos MÁV szállítási metódustól teljesen eltért a zsidó szállítmányok dokumentációja és menetirányítása.

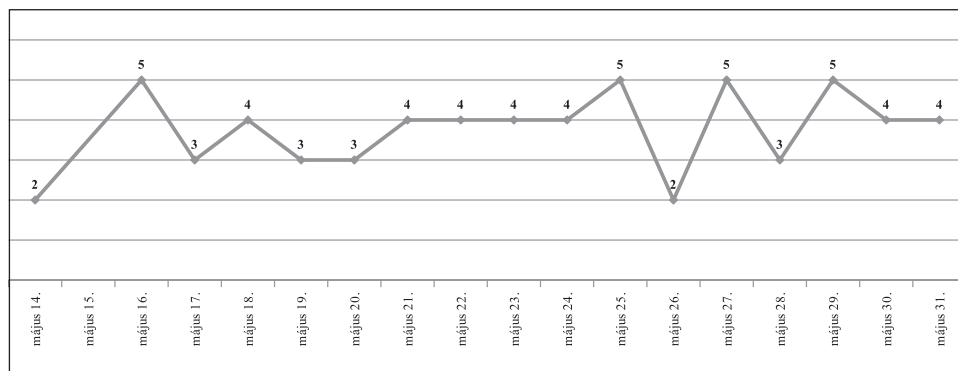
⁶ A deportálásba bevont vonatokról listát közöl Szita 1991. 21–22. o.

hogy 1944 májusában 17 napon át történt szállítás összesen 64 vonattal, júniusban 18 napon át 50 vonattal, júliusban 5 napon át 18 vonattal, azaz összesen 40 napon keresztül 132 vonattal. A havi átlaga a közlekedő zsidóvonatoknak a szállítási időpontokhoz viszonyítva ezek alapján: májusban 3,8; júniusban 2,8; júliusban pedig 3,6. Kijelenthető, hogy egyik hónapban sem érte el a bekalkulált és elvárt egyenletes 4 vonat/nap teljesítményt, alátámasztva Franz Novak háború utáni állítását!

2. ábra: A Kassán keresztülhaladt, a deportálásra felhasznált vonatszerelvények szállítási intenzitásának havi megoszlása az 1944. évben⁷

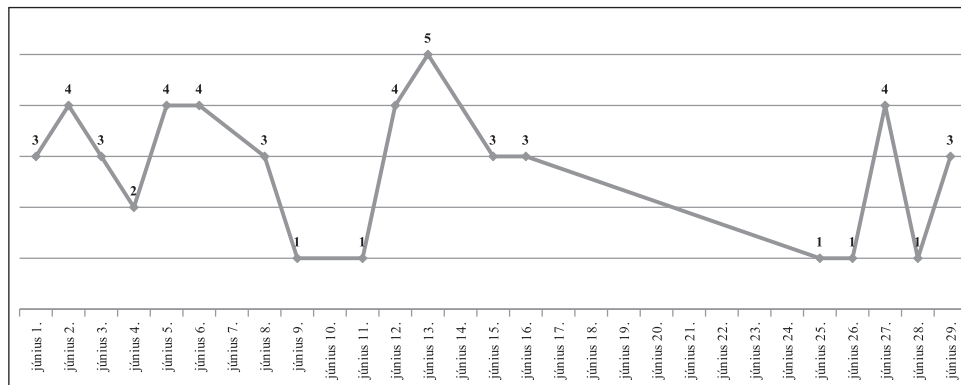
Ennek fényében nyilvánvaló, hogy nem a szerelvények mennyisége, hanem inkább az egyszerre elindított vonatok összcsumásása és rapszodikussága lehetett zavaró tényező az átlagos forgalmi rendre és a megsemmisítés módszerára nézve, mint ahogyan azt Höss szóvá is tette Eichmannak.

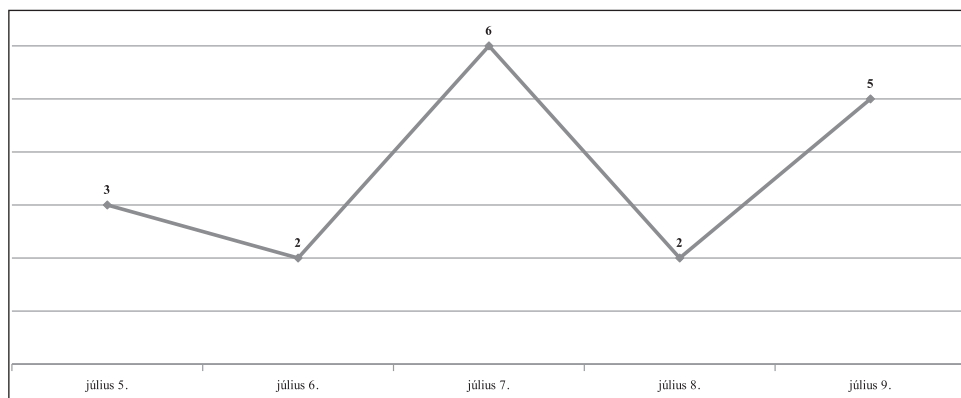
3. ábra: A Kassán keresztülhaladt, a zsidókat elszállító vonatszerelvények szállítási intenzitása (db vonat) 1944. május hónapban⁸

⁷ Forrás: Szita 1991. 21–22. o.

⁸ Uo.

4. ábra: A Kassán keresztülhaladt, a zsidókat elszállító vonatszerelvények szállítási intenzitása (db vonat) 1944. június hónapban⁹

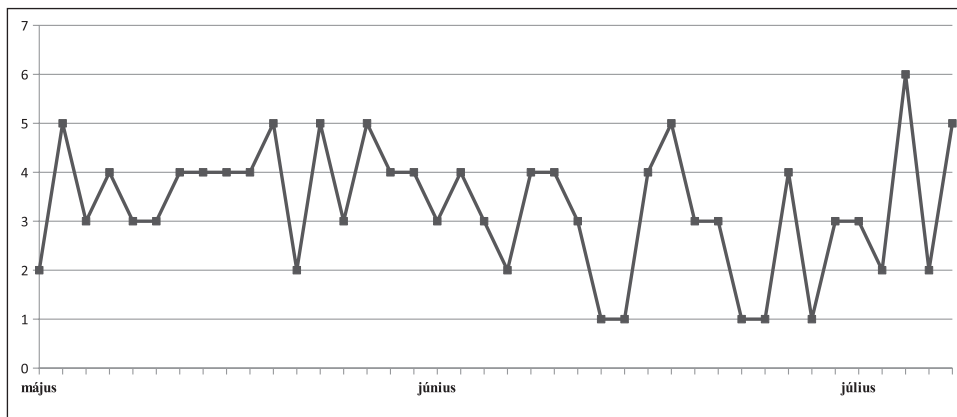
5. ábra: A Kassán keresztülhaladt, a zsidókat elszállító vonatszerelvények szállítási intenzitása (db vonat) az 1944. július 1. – 1944. július 9. közötti időszakban¹⁰

A magyar zsidókállításának kijelölt útvonalait, valamint pontos ütemtervét az 1944. május 4–5. közötti tárgyalásokon rögzítették Bécsben, majd az első akció terveit Munkácson véglegesítették 1944. május 9-én. A sorsdöntő bécsi értekezleten magyar részről a MÁV menetosztályának két kiküldöttje, a Belügyminisztériumtól dr. Lullay Leó csendőrszázados, valamint Ferenczy László csendőralezredes; német részről Adolf Eichmann képviselésében Franz Novak SS-Hauptsturmführer és a Birodalmi Biztonsági

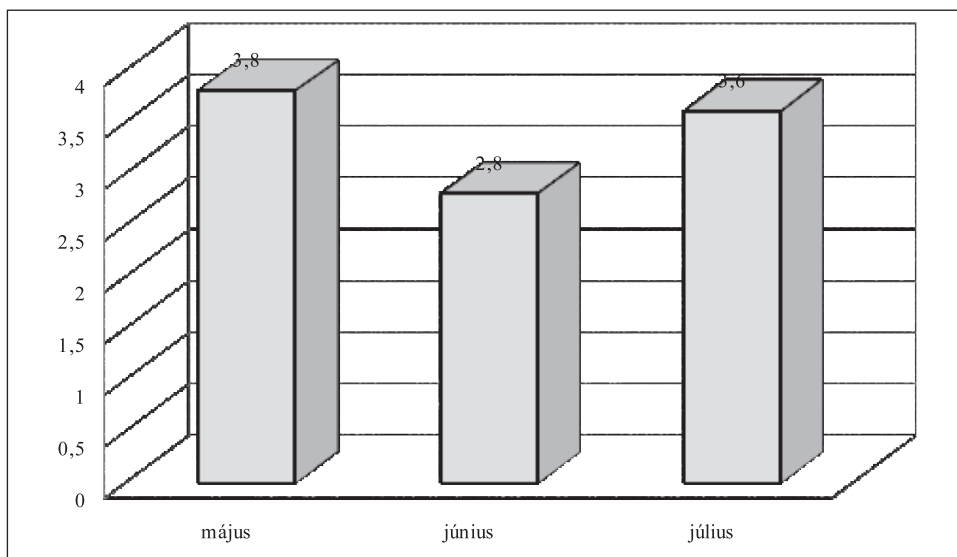
⁹ Forrás: *Szita* 1991. 21–22. o.

¹⁰ Uo.

A magyar zsidók deportálása, a hadiszállítás és a szövetséges légitámadások ...

6. ábra: A Kassán keresztülhaladt, zsidó deportáltakat szállító vonatszerelvények szállítási intenzivitása (db vonat) az 1944. május 14. – 1944. július 9. közötti időszakban¹¹

7. ábra: A Kassán keresztülhaladt, a deportálásban részt vett vonatszerelvények napi átlaga az 1944. május 14. – 1944. július 9. közötti időszakban.¹² Az elvárt napi átlag 4 vonat volt

Főhivatal képviseletében Fritz Martin SS-Obersturmbannführer vettek részt.¹³ A fenti értekezlet jegyzőkönyve sajnos még napjainkig nem került elő, a MÁV május 3-án 42679/1944 sz. alatt iktatta a meghívást, mint „Munkásvonatok tárgyalása Wienben

¹¹ Forrás: *Szita* 1991. 21–22. o.

¹² Uo.

¹³ *Szita* 1991. 17. o.

május hó 4-én és 5-én”.¹⁴ Az értekezleten a német, szlovák, magyar vasutak, valamint a német szállításvezetőségek képviselői részvételével szó esett a keleti, romániai és a balkáni németek kitelepítéséről, valamint a birodalom felé történő magyarországi „munkás átköltöztetéséről”. Az utóbbi ügy kapcsán a vasúti szállításokat a német szállításvezetőség intézte, melyben a MÁV csak kiegészítő szerepkört kapott.¹⁵

Az ún. „Schema F” szerint készült szállítási tervet (Transportprogramm) táblázatban állították össze, amelyből Martin, Lullay és Novak rendelkezett egy-egy példánnyal.¹⁶ Az akció lebonyolítására eredetileg három útvonalat jelöltek ki, de a legkeletibb útvonalat az arcvonal közelsége, vagy inkább a számottevőbb hadiforgalom miatt elvetették. Szóba került egy útvonal Ausztria felé is, de bizonyosan a hatékonyság és a kevésbé nyugalmas környezet miatt ezt is törölték.¹⁷ Az útvonalak kijelölése kapcsán a MÁV Igazgatóság és a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnök Központi Szállításvezetősége konfrontációjára is sor került. A Központi Szállításvezetőség ugyanis 1944. május 13-án megütközését fejezte ki, mert a MÁV Igazgatóság a hadimenetrendbe útvonalakat, vasúti szaknyelven „traceokat” épített be úgy, hogy az értekezletről a szállításvezetőséget nem értesítette, és az erről szóló döntését annak tiltakozása ellenére sem volt hajlandó felülvizsgálni.¹⁸ Megjegyzem, ezek szerint a magyar vezérkart egyáltalán nem értesítették az akcióról sem a németek, sem a MÁV, sem pedig a Belügyminisztérium illetékesei. A magyar vezérkar számára tehát ez a durva hatásköri semmibevétel képezte a megütközés tárgyát és nem magának az akciónak a lebonyolítása.¹⁹ Az első két zóna kiürítésének útvonala egyértelműen keresztezte is a hadiszállítások keletre tartó útvonalait, ugyanis 1944. május 15–20. között 24 db „DA” vonat hagyta el az országot, míg 159 db a keleti területek kiürítése, 38 db a népi németek kimenekítése kapcsán robogott keresztül. A „DA” jelzés magyarázata: „Deutsche Arbeiter = Zsidók Kárpátalja és Erdély területéről” volt.²⁰

Az útvonalakat elemezve elmondható továbbá, hogy a szállítási vonalak túlterheltsége ugyan általános jelenség volt ebben az időszakban, a Wehrmacht utánpótlásáért felelős Oberquartiermeister Ungarn hivatala mégis mindössze egyetlen feljegyzésben tett tanúbizonyságot arról, hogy hatással voltak rá a magyarországi zsidószállítmányok, mivel ő intézkedett a zsidóktól lefoglalt használati tárgyak, főként bútorzat kiutalásának ügyében az

¹⁴ MNL OL Magyar Államvasutak (MÁV) 1944. évi tárgymutatója.

¹⁵ Lullay a politikai rendőrségnek 1945. november 13-án tett vallomását idézte: *Zinner – Róna* 1986. 82. o. Magában Auschwitzban a megsemmisítést akadályozó, vagy akadályozni próbáló akciók csak jóval a tömeges szállítások leállítását követően következtek be, ideértve a krematóriumok Sonderkommandók lázadásait is. A gyakorlatban a belső ellenállás helyett nagyobb bonyodalmat okozott a „nyomok” eltüntetése. A bevagonírozásokat különösebb események sehol sem zavarták meg.

¹⁶ *Szita* 1991. 17. o.

¹⁷ *Braham* 1994. 117., 119. és 123. o.

¹⁸ HL KSzV napló. 5446/Kszv.hdm. 944.

¹⁹ A Központi Szállításvezetőség a honvédelmi (katonai) szállítmányok körébe tartozó mindenféle csapat- vagy anyagszállítmány irányítását, szabályozását, a végrehajtás ellenőrzését végezte. Önálló intézkedési joggal rendelkezett az országban található összes vasúti vontató- és gördülőanyag felett. Lásd: *Sipos* 1997. 246. o. „Központi Szállítás Vezetőség” szócikk.

²⁰ HL KSzV napló. 69. sz. melléklet.

Érdekességként már az 1944. április 19–29. között végrehajtott ún. „Amalie” és „Auguste” csapatszállítások során kiemelte a Vkf. a tengelyszámok csökkentését, azaz a rakományok sűrítését is. A szállítmányok max. 100 tengelyesek és max. 500 m hosszúak lehettek. Lásd: HL KSzV napló. 3825/Kszv.hdm.44.IV.17. Ennek ismeretében nem igazán lehet csodálkozni azon sem, hogy a zsidók berakodásánál is sűríteni akarták a szállítmányokat, azon már inkább, hogy ez milyen mértékben és hogyan történt meg.

alárendeltségébe tartozó tábori kórházak és katonaszállások számára.²¹ Ezzel ellentétben, az akkor a Szovjetunió déli részén harcoló Heeresgruppe Süd (Ukraine) főszállásmestere annak ellenére sem emlékezett meg ezekről a vonatokról, hogy az északra tartó vasútvonalak pontosan ennek a hadseregcsoporthoz a hadiforgalmát keresztelték. Miután a zsidóvonatok még Magyarországon keresztelték a hadseregcsoporthoz az útvonalaikat, a menetirányítás természetesen nem feltétlenül a harcoló alakulatok dolga kellett hogy legyen. Mivel a deportáció ügye „titkos birodalmi ügy” volt, valamint az erre vonatkozó iratok természetesen meg is semmisülhettek, így elképzelhető, hogy a kérdés ennyire nem is egyszerű, és a deportálás miatt komoly nehézségek adódtak a hadművelleti területre tartó vasúti közlekedés lebonyolításában, azonban erre véleményem szerint jelenleg nincs meggyőző bizonyíték. Másként fogalmazva: bizonyosan megterhelő volt a vasúti közlekedésre nézve a deportáció, de az nem látszik bizonyítottnak, hogy az a hadiszállítást érzékenyen érintette volna, a hadiforgalom minden körülmények között elsőbbséget élvezett.²²

Összehasonlításként: a háború első felében, a németek által bevezetett és 1942-ig használt ún. maximális kapacitású menetrend alapján, amely szerint a főbb szállítási útvonalat teljesen alávetették a hadiforgalomnak, az igénybe vett lengyel szállítási útvonalon naponta 60–72 szerelvény is közlekedhetett anélkül, hogy komoly fennakadások lettek volna. Ez csak a hadiforgalomra értendő, a polgári forgalomra nem.²³ Ha csak megközelítő kapacitással működött volna a magyar közlekedési rendszer, akkor is felettebb kérdésessé válik a fenti, alapul vett megállapítás, azonban véleményem szerint ennél nagyobb terhelést is kibírt volna. A korszakot illetően átfogó tanulmány a magyar közlekedési útvonalak áteresztőképességéről idáig tudtommal nem született, mégis néhány viszonyítási alapként elfogadható adat a fenti állításomat alátámasztja. A Magyarországon átmenő hadiforgalom mértékének érzékeltetésére a következő példa szolgál: 1944. május 15-én 0–24h között magyar részről 13 szerelvény rakodott be és indult útnak, 6 érkezett be és rakodott ki. Német részről ugyanekkor 64, köztük 18 csapatszallító szerelvény lépett be, 49 pedig kilépett, soraiban 8 csapatszallítóval.²⁴ Ezzel párhuzamosan előző nap kettő, másnap öt vonatszerelvényt indítottak el, összesen 23 507 fő zsidóval.²⁵ Ez a hadiforgalom egyébként nagyságrendileg végig fennmaradt a deportálás idején. Emellett az sem lehet kétséges, hogy a magyar közlekedési vonalakat teljesen alárendelték a hadi-, ezzel együtt a német érdekeknek, hiszen kihasználásának fokozása érdekében Keitel tábornagy

²¹ „...berendezéséhez szükséges bútorokat és edényeket az SD által a zsidóktól elkobzott javakból kívánatos fedezni. Valamennyi, a zsidóakció során elkobzott tárgy a magyar minisztérium rendelkezésére lett bocsátva. Velük kell tehát felvenni a kapcsolatot.” Lásd: Aktenvermerk über die Besprechung mit der D. R. K. Hauptführerin Schwehler am 23. April 1944, betreffend Errichtung von Soldatenheimen. NARA Records of German Field Commands: Rear Areas, Occupied Territories and Others. Roll Nr. 295.

A vasutak igénybevétele kapcsán Andre László a büntetőperében azt vallotta a népbíróság előtt, hogy „... Abban az időben olyan óriási igénybevétel volt minden vasúton, hogy a magyar állampolgároknak ... tízezrei kénytelenek voltak gyalog menni azért, mert nem volt vasúti szerelvény.” Lásd: *Karsai – Molnár* 1994. 68. o. Ez a fenti megjegyzés véleményem szerint erősen túlzó és nyilvánvalóan csak a civil forgalmat vette számításba.

²² A MÁV 1944. május havi üzemgazdasági jelentéséből: „Az egész hálózaton a személyszállító vonatok forgalmát lényegesen korlátoztuk és áruforgalmi korlátozásokat is kényszerültünk életbe léptetni.” Idézte: *Lovas* 1996. 260. o. Arról nincs adat, hogy ezek a korlátozások pontosan milyen szállítmányokat érintettek.

²³ NARA Transportation Network, Foreign Military Studies MS # P-048. 47–48. o.

²⁴ HL KSzV napló 5539/Kszv. hdm. 1944. V. 16. sz. helyzetjelentés.

²⁵ *Szita* 1991. 21. o.

már 1944. március 25-én azt táviratozta: „...magyar vezérkar gondoskodjék... a magyar vasúti hálózat maximális kihasználásáról a keletre irányított Wehrmacht-szerelvények céljaira.”²⁶ 1944. augusztus végén, tehát egy időben azzal, hogy a szövetségesek folyamatosan végrehajtották mindent lehengerlő légi hadműveletüket a magyar közlekedési rendszer ellen, a németek kérték a magyarországi vasútvonalak teljesítőképességének jelentős emelését, méghozzá olyan mértékben, amely eleve meghaladja a fenti lengyelországi hadimenetrend volumenét.²⁷

További fontos kérdés a deportáció kapcsán a kivitelezés gyorsasága és főként a területi eloszlása, valamint időbeli ütemezése is, mely egyenletesen osztotta el az észak felé tartó szállítási útvonalakra nehezedő terheket. Az akció 1944. május 14–15-én kezdődött, ugyan már ezt megelőzően áprilisban is történtek kisebb volumenű kiszállítások,²⁸ és július elején ért véget, amikor a kormányzó leállította, azonban az utasítását kijátszva néhány vonat ezután is kijutott az országból. A zsidók koncentrációja, majd szállítása ún. műveleti zónákra, vagy „tisztogatási területre” volt osztva, a zónák határvonala az akkori közigazgatási, illetve csendőrkerületek határvonalait takarta. Az 1–2. sz. tisztogatási akció a VIII., IX. és X. csendőrkerületet, a 3. sz. tisztogatási akció a II. és VII. csendőrkerületet, a 4. sz. tisztogatási akció az V. és VI. csendőrkerületet, az 5. sz. tisztogatási akció a III. és IV. csendőrkerületet, a 6. sz. tisztogatási akció az I. csendőrkerületet, valamint a budapesti államrendőrség főkapitánysága működési területén fekvő Nagy-Budapesthez tartozó városokat és községeket érintette.²⁹ A tisztogatási területek kiürítése német elgondolás nyomán a hadműveleti igények szerint keletről nyugat felé, végül Budapest és környékén történt. A kiszállításokat teljes mértékben vasúton bonyolították le, a szállítmányok 90%-a a Hatvant és Kassát érintő útvonalon északra tartott, egyenesen Auschwitzba. Az akció térben tehát az egész országot érintette, azonban nem egyszerre a teljes területet, hanem egy jól átgondolt és időben elhatárolt ütemtervet tartva, ütemenként mindössze egy-két csendőrkerületet. Ezek közül talán az 1., a 2., és a 6. sz. tisztogatási akció okozhatott volna számottevőbb zavart, az első kettő a harcok közelsége, ezzel együtt a hadiforgalom akadályozásának lehetősége, a 6. pedig a fővárosi közlekedési vonalak telítettsége, valamint az éppen június végén, július elején sűrűsödő légitámadások miatt.

²⁶ Wilhelmstrasse 1968. 604. irat, 800. o.

²⁷ A HL KSzV szerint a D.T. (értsd: Deutsche Transportkommandatur, amely a magyarországi szállítmányozást a Wehrmacht Transportkommandatur – Budapest – ellenőrizte. Székhelye a MÁV Andrássy úti igazgatóságán működött, az iratai sajnos eddig nem kerültek elő.) átirat, és a magyarországi vasútvonalak teljesítőképességének jelentős emelését kéri. A *Főv. Hff.* (értsd: Fővezérség Hadiforgalom főnöke) 1617/Fővhforg 944. VIII.28. sz. alatti válaszában rámutatott a nehézségekre, ennek ellenére hajlandó a teljesítőképességet emelni és pedig: „Csáktornya 5, Sztgotthard és Sopron 10, Hegyeshalom 20, Szenc és Galánta 25, Losonc 5, Kassa 10, összesen 75 vonat belépésével. – Kilépés: Kassa 10, Gyimesbükk 12, Apahida 10, Lökösháza 10, Szeged 6, Ujvidék 18, Eszék 15 vonat. Ennek feltételei: 200 német mozdony 500 pár német személyzettel, 200 német szakmunkás, 58 t. hideg-, 14 t. meleg olaj, havi 140.000 t. szén stb.” Arról nincs adat, hogy a tárgyalások miként zárultak le. 1944. augusztus 25-i a bejegyzés.

²⁸ Amint a Tisza folyótól keletre eső területet hadműveleti területté nyilvánították, április 29-én és 30-án bevagonírozták és elszállították a bástópolyai kisegítő toloncházban, valamint a nagykanizsai internálótáborban és gettóban fogva tartott zsidókat. Lásd: *Szita* 1991. 16. o.

A Tiszától keletre eső terület hadműveleti területté nyilvánításáról lásd: Wilhelmstrasse 1968. 604. irat, 799–800. o., valamint M. kir. Kereskedelmi és Közlekedésügyi Miniszter 302.308/OM.biz/1944. HL KSzV napló 51. sz. melléklet.

²⁹ A tisztogatási akciókról készült csendőrségi eseményjelentéseket közli: *Karsai – Molnár* 1994. 497–526. o.

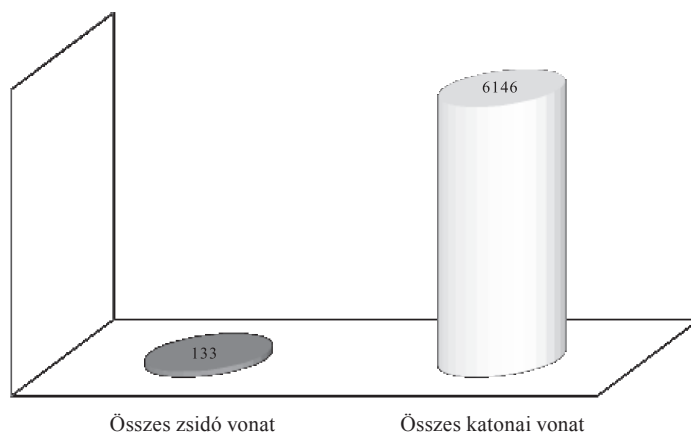
A magyar zsidók deportálása, a hadiszállítás és a szövetséges légitámadások ...

A magyarországi zsidószállítmányok napjain lezajlott hadiforgalom volumenvizsgálatát követően (Lásd: 8. ábra adatai) állítom azt, hogy a deportálásba bevont vonatok száma a hadiforgalom mértékéhez képest nyilvánvalóan elenyésző volt, a katonai szállítmányok még egyes részleteiben is nagyságrendileg nagyobb számban közlekedtek ugyanazokon a napokon, mint a zsidókat szállító vonatszerelvények. Véleményem szerint tehát az akció kivitelezése komolyabb fennakadást a hadiforgalom kapcsán nem okozhatott. Emellett a kérdéses vonatszerelvények berakodása körül sem jelentkezett nagyobb zavar, a vonatok pedig főként az 1944. évi vasúti állapotokat figyelembe véve páratlanul gyorsan és zökkenőmentesen végigrobogtak Magyarországon, Szlovákián, Lengyelország déli területein, egészen a gázkamrák tözsomszédságáig, és a beérkező embertömeg legnagyobb, de legalábbis túlnyomó része rövid időn belül megsemmisült a „halálgyárban”. A deportálási akció a vasutasok, valamint a hadiforgalom részére ugyan komoly és bonyolult feladat volt, mégis annak lebonyolítása semmiképpen nem jelentett leküzdhetetlenül nagyobb problémát a napi rutintevékenységeknél.

A vonat-indítás dátuma (1944. év)	A Kassán keresztül kilépett zsidó-szerelvény (db vonat)	Magyar csapat- / hadműveleti anyagi szállítmány (db vonat)		Német szállítások Magyarországon keresztül (db vonat)		Összes katonai szállítmány (db vonat)
		Beérkezett és kirakott / Belépett	Berakott és útba indult / Kilépett	Belépett	Kilépett	
Május 14.	2	7/0	7/12	69	59	154
Május 16.	5	11/4	11/5	65	52	148
Május 17.	3	6/7	9/10	61	50	143
Május 18.	4	23/1	21/2	57	54	158
Május 19.	3	11/0	25/3	49	52	140
Május 20.	3	12/3	16/1	50	54	136
Május 21.	4	16/5	20/7	49	63	160
Május 22.	4	8/1	13/3	48	49	122
Május 23.	4	12/1	18/0	49	58	138
Május 24.	4	16/1	43/7	44	74	185
Május 25.	5	14/0	32/3	40	67	156
Május 26.	2	16/4	24/2	57	75	178
Május 27.	5	8/9	23/0	55	83	178
Május 28.	3	10/3	13/11	61	59	157
Május 29.	5	18/2	13/1	51	71	156
Május 30.	4	9/2	31/3	47	60	152
Május 31.	4	11/5	15/1	41	51	124
Június 1.	3	14/2	15/16	61	52	160
Június 2.	4	7/6	10/5	48	39	115
Június 3.	3	19/1	6/1	46	38	111
Június 4.	2	8/5	12/2	66	47	140
Június 5.	4	24/0	11/7	69	56	167
Június 8.	3	22/5	23/4	58	59	171
Június 9.	1	5/3	26/3	71	67	175

A vonat-indítás dátuma (1944. év)	A Kassán keresztül kilépett zsidó-szerelvény (db vonat)	Magyar csapat- / hadműveleti anyagi szállítmány (db vonat)		Német szállítások Magyarországon keresztül (db vonat)		Összes katonai szállítmány (db vonat)
		Beérkezett és kirakott / Belépett	Berakott és útba indult / Kilépett	Belépett	Kilépett	
Június 12.	4	10/5	40/3	64	65	187
Június 13.	5	4/3	19/7	65	63	161
Június 15.	3	2/1	17/3	58	56	137
Június 16.	3	11/1	22/2	54	58	148
Június 26.	1	11/1	12/4	63	57	148
Június 27.	4	10/4	16/6	39	50	125
Június 28.	1	11/2	19/6	53	64	155
Június 29.	3	9/0	22/7	61	62	161
Július 5.	3	1/7	2/1	57	40	108
Július 6.	2	4/6	16/3	67	64	160
Július 7.	6	1/0	15/1	58	55	130
Július 8.	2	9/0	7/1	62	54	133
Július 9.	5	6/7	5/10	54	64	146
Július 20.	1	4/3	9/0	44	77	137
Összesen 41 nap	133 vonat (387 790 fő)	427/121	746/185	2284	2383	6146

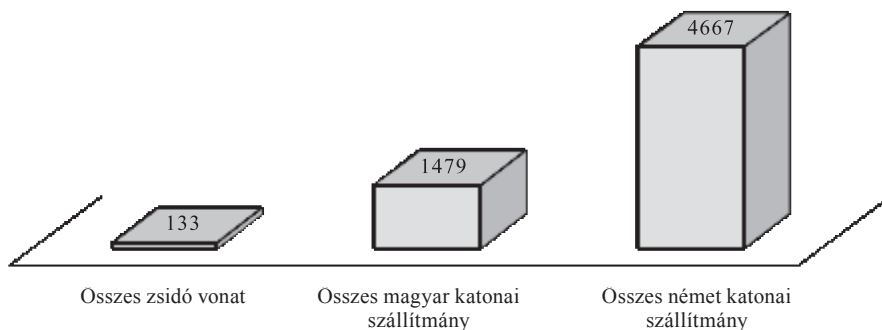
8. ábra: A Kassán keresztülhaladt, a zsidókat elszállító vonatszerelvények és az aznapi magyarországi hadiforgalom összesítése. A táblázat nem tartalmazza a szabadságos, a futár-, páncél- és a kórházvonatok számát³⁰

9. ábra: Az 1944. május–július között Kassán keresztülhaladt összes, deportálásba bevont vonatszerelvény (db vonat) és az aznapi magyarországi hadiforgalom összehasonlítása³¹

³⁰ Forrás: Szita 1991. 21–22. o., valamint HL M. kir. Honv. Vkf. KSzV napló, napi jelentések adatai.

³¹ Uo.

10. ábra: Az 1944. május–július között Kassán keresztülhaladt összes, deportáltakat szállító vonatszerelvény (db vonat) és az aznapi magyarországi hadiforgalom összehasonlítása szállító országoként³²

Megakadályozható lett volna a deportálás a vasutak szétbombázásával?

A tömegszárlás megakadályozására, vagy legalább akadályozására talán az egyedüli komoly lehetőség az lett volna, ha a szövetségesek az akció megkezdése előtt, illetve alatt, a veszthelyre vezető vasúti vonalakat szétbombázzák, vagy az ellenállók rombolják le. Ezt egyébként a háború alatt a zsidó szervezetek is folyamatosan szorgalmazták a szövetséges politikai vezetők felé. Meggyőződésem, hogy ez sem akadályozta volna meg a magyar zsidóság lemészárlását, valamint arról sem vagyok meggyőzve, hogy akár csak késleltette volna azt. A gyakorlatban sem az egyik, sem a másik nem következett be, ami pedig bekövetkezett, nem azzal a hadműveleti-harcászati céllal történt, hogy megakadályozzák a zsidók elszállítását, illetve megsemmisítését. Az elszállítások időszakában egyébként a szövetséges légierők hadműveleti prioritását tekintve a második, vagy a harmadik helyet foglalta el a vasúti célpontok lerombolása.

Arra láthatunk példát, hogy a vasúti közlekedési vonalak támadásával és a vasúti eszközök rombolásával a szövetségesek akadályozták anyagi és élőerő mozgatást Normandiában, illetve azt megelőzően Közép- és Észak-Itáliában. Ez utóbbi akció hatékonysága kétséges, Normandiában azonban az 1944 április-májusától indított hadművelet nagyon is eredményes volt.

Az olaszországi közlekedési vonalak kapcsán általánosságban a legnagyobb torlódást a hidak elleni támadások, a legnagyobb veszteségeket pedig a vadászbombázó-repülőgépek tevékenysége okozta. A közúti közlekedés ezen a hadszíntéren mégsem szakadt meg soha teljesen, a sűrű úthálózat miatt átirányítással mindig megoldották a problémákat. A vasúti közlekedés a folyamatos és nagyerejű támadások miatt ugyancsak akadozott, sőt a helyzet egyre romlott. Ennek ellenére a németek legtöbbször mégis eredményesen improvizáltak, átpakolták a szállítmányokat, így azok többnyire célhoz értek. Sőt, a felhős

³² Forrás: *Szita* 1991. 21–22. o., valamint HL M. kir. Honv. Vkf. KSzV napló, napi jelentések adatai.

napokon, amikor a szövetséges repülők nem tudtak felszállni, többször újra csúcsforgalom alakult ki.³³

A normandiai hadművelet terveit Solly Zuckerman brit tudós fogalmazta meg. Elképzelései szerint 90 nap alatt 45 000 tonna bombával 101 vasúti csomópontot kellett volna elpusztítani ahhoz, hogy Franciaországban „vasúti sivatagot” hozzanak létre. Az utóbb „Transportation Plan” („Szállítási terv”, amely nem tévesztendő össze a németek terveivel) névvel illetett tervet Zuckerman 1944 januárjában vázolta fel először, február 1-jére kapott „zöld utat”, a hadművelet mégsem indult meg 1944. április 6-áig, főként Sir Winston Churchill brit miniszterelnök fenntartásai miatt, aki tartott a valószínűsíthető számottevőbb járulékos civil veszteségtől. A szövetséges repülőgépek végül 1944. május elejétől az invázió napjáig, azaz június 6-ig, 80 vasúti csomópontra összesen 71 000 tonna bombát dobtak le, tehát az eredeti elképzelésekhez képest több bombát kevesebb célpontra. A támadást a brit Royal Air Force kezdte meg, májusban kapcsolódott be az amerikai 8. Légi Hadsereg, majd az amerikai 15. Légi Hadsereg nehézbombázói, végül a vadászbombázók, közepes és könnyűbombázók. A hírszerzés javaslatára 1944. május 10-től a környékbéli nagyobb vízi átkelőhelyeket is támadták, május 20-tól pedig folyamatosan, mélyen a partvonal mögött kezdtek el portyázni a vadászbombázók. Ez utóbbi hadművelet fedőneve a korabeli zenei slágert idézve, az „Operation Chattanooga Choo-Choo” volt. A hadművelet hatékonyságát tekintve a Szajna folyó elleni támadások eredményei nagyszerűek voltak, a Loire hídjai elleni támadások azonban már nem jártak kielégítő eredménnyel. Ennek ellenére, a vadászbombázók folyamatos jelenléte a térségben megtette hatását. A légierő az invázió idejéig bár megakadályozni nem tudta teljesen a csapatmozgatást, de összezavarta és hathatósan bénította a közlekedést. Erre a legnyilvánvalóbb példaként megemlíthető, hogy az inváziós partszakaszon a német ellentámadáshoz nélkülözhetetlen 9. és 10. SS-páncélosadosztályoknak az arcvonaltól több száz km-re kellett a csapatokat kirakodniuk, az 1. SS-páncélosadosztálynak pedig Belgiumból a 300 km-es utat csak egy 7 napig tartó küszködéssel sikerült legyűrnie.³⁴ Egy másik, jól ismert példa a 2. SS-páncélosadosztály felvonulása Normandia felé. Mint ismeretes, a hadosztály páncélosai a borzalmas vasúti állapotok és a vadászbombázók miatt a közúton legtöbbször csak sötétedés után tudtak előnyomulni Normandia felé, emellett folyamatosan zaklatták a francia ellenállók is. Ennek megtorlásaként az út során iszonyatos vérengzéseket hajtottak végre a védtelen civil lakosság ellen, de emellett számottevő idővesztéssel is járt a németek részére, amely minden bizonnyal kihatott a hadműveletek kimenetelére.³⁵

³³ Mark 1988. 176–184. o., valamint AFHRA Appraisal of Allied Air Force Employment by General von Vietinghoff. MAAF Surrender Documents, HQ MAAF Intelligence Section (US), Tab A. (titkosítás alól feloldva 1977-ben.)

³⁴ The D-Day Encyclopedia 1994. „Interdiction Operations” címszó 320. o., valamint „Railroads” címszó 447. o.; Az 1. SS-páncélosadosztály tehát a fentiek alapján csak átlag max. 43 km-t tudott megtenni naponta, mire kivergődött a hadszíntérre.

³⁵ Az esethez lásd: *Hastings* 1984. Az eset kapcsán nagyon tanulságos, hogy miként tudta az ellenállási mozgalom hátráltatni az értékes páncélosok mozgását pusztán azzal, hogy párhuzamosan a reguláris erők hadműveleteivel a háterszágban erőszakos műveleteket hajtott végre, továbbá az, mennyire negatív hatással volt a hadműveletekben való német részvételre az, hogy a páncélosokat a vasút helyett a közúton kellett felvonultatni, ezzel a sorozatos műszaki hibák miatt számottevő idővesztéséget okozva azoknak.

Nem szabad azonban a fentiek alapján figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a normandiai légi hadművelethez jóval nagyobb létszámú és magasabb fokú harcászati képességű hadászati légierők álltak rendelkezésre, nem is beszélve az itt tevékenykedő harcászati légierőkről, valamint a kiterjedt és szervezett ellenállási mozgalomról. A szövetséges harcászati légierőket egyébként a magyar zsidószállítások időszakában a nyugati hadszíntér, a mediterrán térség egyetlen szövetséges harcászati légierőjét pedig az olasz hadszíntér célpontjai kötötték le. Az ugyanebben a térségben tevékenykedő ideiglenes XV. Vadászrepülő Parancsnokság³⁶ 1944. április 1.–1945. április 30. között 321 db alacsony-támadásos bevetést teljesített, amelyek során 236 db gépet légvédelmi tüzéség, 160 db gépet más okok miatt veszített el. A magyarországi deportálások ideje alatt 1944. május–július között 41 hasonló bevetést teljesített, amelyek során 49 db gépet légvédelmi tüzéség, 27 db gépet más okok miatt veszített el. A kiugróan magas veszteségi számarány mutatja tehát, hogy az alacsony magasságban végrehajtott támadások kimondottan veszélyesek voltak, ennek okán nem is voltak túlzottan népszerűek a pilóták körében.³⁷

A közkeletű tévedések ellenére a sikeresebbnek tekinthető normandiai légi hadművelet legfőbb célja nem az egyes szállítási útvonalak blokkolása, hanem a folyamatosan átmenő forgalom mértékének minimalizálása volt,³⁸ a szállítási útvonalak teljes elvágása alighanem eleve kivitelezhetetlen is lett volna. Az ilyen műveletek eredményességéhez leginkább az járult hozzá, hogy koncentrálva a közlekedési célpontokra (pályaudvarok, vasúti és közúti átkelőhelyek, gördülőanyagok, vasúti és közúti eszközök, javítóműhelyek stb.), azokat folyamatosan, kis időközökkel, nagy erővel, éjjel-nappal támadták. Ezzel gyakorlatilag közvetlenül az invázió előtt teljesen megbénították a közlekedést Normandia térségében, majd a harcászati légierő Európába való áttelepítése után kiterjesztve a csapások hatótávolságát, gyakorlatilag minden, a partszakasz felé tartó nappali közlekedést ellehetlenítették.³⁹ A hadművelet tehát csak nagylétszámú erővel, szűk célterületre és egyetlen céltípusra koncentrálva lehetett eredményes.

Magyarország, Szlovákia és Lengyelország tekintetében hasonló hadművelet nem zajlott a magyar zsidók tömeges elszállításának időszakában. A Szlovákián, valamint Lengyelországon áthaladó szállítási útvonalak elleni légitámadásokról, rombolásokról, valamint az ellenállási mozgalmak hatékonyságáról ugyan nincs pontos adatom, de úgy

³⁶ XV. Fighter Command (Prov.).

³⁷ AFHRA „Low, Fast, and Once”. (A XV. Fighter Command /Prov./ által teljesített alacsony-támadásokról készült összefoglaló, szerzője és kelte ismeretlen.)

³⁸ The D-Day Encyclopedia 1994. „Railroads” címszó”, 447. o.

³⁹ Például, csak a Panzer Lehr hadosztály 1944. június 6-án, az állandó légitámadások miatt 40 db tartálykocsit, 90 db motoros járművet, 5 db harcokocsit és 84 db páncélos szállítójárművet veszített el. Lásd: *Reynolds* 1997. 91. o. Az invázió napján a szövetséges repülőgépek a reggeli órákat követően egészen délutánig nem tudtak a térségben tevékenykedni a rossz időjárás miatt, ezért ugyan a veszteségek érzékenyen érintették a Panzer Lehr és a 12. SS-páncélos hadosztályokat, a csata kimenetelére súlyosabb kihatással volt ennél Hitler azon döntése, hogy délután négy óráig nem engedte meg ezek bevetését. Lásd: *The D-Day Encyclopedia* 1996. „Railroads címszó”, 449. o. Másik példa: a Normandiában állomásozó harcászati légierő 1944 augusztusának első öt napjában 21 német csapatösszevonást, 250 motoros járművet, 12 harcokocsit, 9 lövőanyag járművet, 4 mozdonyt és 9 vasúti kocsit lőtt szét egy szűk területen, mélyen az arcvonal mögött. Lásd: *Air–Ground* 1992. 17. o. „Minden katonai mozgást lönek és bombáznak, még az egyes járműveket és személyeket is. Területünket állandóan megfigyelés alatt tartják ... az ellenséges gépekkel szembeni tehetetlenségünk egyenesen bénító.” A 2. páncélos hadosztály jelentéséből idézte: *Galland* 1991. 209. o.

gondolom, hogy komoly fennakadást nem okozhattak a helyi partizánakciók⁴⁰, a szövetséges és a szovjet légierők által végzett tevékenység összehangoltságának hiánya pedig egyértelműen bizonyítható. A keleti hadszíntéren 1944 nyarán végbement lavinaszerű változások után történt nagyarányú csapat- és anyagmozgatás keletről nyugat felé nemhogy akadályoztatva lett volna, vagy megszakadt volna, de óriási mértékű szállítványozást eredményezett. Eközben komolyabban egyetlen alkalommal sem ért fontos szlovák vagy lengyel vasúti objektumokat légitámadás. A szovjet repülők csak közvetlenül az arcvonal mögötti területen tevékenykedtek, a nyugati szövetségesek a lengyel és szlovák területeken pedig nagyobb erőkkel csak az olajipari célokat támadták a kérdéses időszakban, a lengyel vasúti hidakat pedig egyáltalán nem. A gördülőanyag (vasúti kocsik) tekintetében pedig a németek a hatalmas oroszországi távolságok lerövidülésének következtében egyáltalán nem szűkölködtek, sőt a vasutasoknak a vasúti gördülőanyag hátszágai biztonságba helyezése okozott nagyobb fejtrést. Egyedül a Szovjetunió területén hátrahagyott, kitűnően felszerelt vasúti javítóműhelyek jelentettek érzékeny veszteséget.⁴¹

A helyzet a magyar pályaudvarokon is hasonlóképpen nézett ki a nyár elején, amit az ebben az időszakban készült amerikai hírszerzési, valamint fotófelderítési jelentések támasztanak alá. Ezek szerint majdnem mindegyik magyar vasúti csomópont telített volt, sőt a gördülőanyag-állomány mindenhol emelkedő tendenciát mutatott annak ellenére, hogy minden magyar vasúti objektum a szövetségesek számára már potenciális célpont volt.⁴² Figyelemre méltó továbbá az is, hogy a nyár folyamán megszaporodó légitámadások ellenére 1944. július végén, az országon keresztülhaladó nyugat-keleti irányú vasúti közlekedésben a nagymértékű csapatmozgások következtében elkerülhetetlenek voltak ugyan a késések, mégis a Bécs–Märşesti útvonal megtétele mindössze három napot vett igénybe.⁴³ Ez tehát nyilvánvalóvá teszi, hogy a szövetséges légitámadások még ha akadályozták is a vasúti forgalmat Magyarországon és Romániában, megakasztani nem tudták, mindössze kisebb-nagyobb késéseket okoztak.

⁴⁰ A szövetséges hírszerzés 1944 elején készített átfogó elemzéseket a megszállt Európa ellenállási mozgalmairól. Ez alapján a lengyel ellenállás 1944 elején erősödőben volt, de a sorozatos és brutális német terror megtette a negatív hatását a hátszágban. A francia ellenállás sokkal hatékonyabb volt, de várhatóan csak az invázió megkezdése előtt aktivizálódott komolyabban, és a politikai ellentétek megosztottsága sem volt kiküszöbölhető. Lásd: AFHRA Joint Intelligence Committee. Weekly Summary Number 58., 16 February 1944. A lengyel civilek szenvedéseiről és az ellenállás megpróbáltatásairól figyelemreméltó adatokat közölt többek között Gideon Hausner, egykori izraeli főügyész, aki az ún. Eichmann-perben képviselte a vádat. Lásd: Hausner 1984. 260–262. o.

⁴¹ NARA Transportation Network. Foreign Military Studies MS # P-048, 37–43. o.; A Szlovákián átmenő vasúti forgalom valószínűleg jóval jelentéktelenebb volt, mint a lengyel, vagy magyar területeken.

⁴² Oláh 2014. 308. o.

⁴³ NARA HGr. Süd, Qu.1/Feldpost, Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 21.–31. 7. 44. den 4. August 1944. T-312 Records of German Field Commands, Armies (Part I.). Roll Nr. 147.

VIII. kassai csendőrkerület	1944. május 15.–június 7.
IX. kolozsvári csendőrkerület	1944. május 19.–június 9.
X. marosvásárhelyi csendőrkerület	1944. május 19.–június 9.
V. szegedi csendőrkerület	1944. június 25.–június 28.
VI. debreceni csendőrkerület	1944. június 25.–június 28.
I. budapesti csendőrkerület	1944. június 30.–július 3.
III. szombathelyi csendőrkerület	1944. július 4.–július 6.
IV. pécsi csendőrkerület	1944. július 4 – július 6.
II. székesfehérvári csendőrkerület	1944. július 11.–július 16.
VII. miskolci csendőrkerület	1944. július 11.–július 16.

11. ábra: A magyarországi zsidók elszállításának menete csendőrkerületenként⁴⁴

A magyarországi zsidók tömeges elszállításának idején (figyelembe véve a július 8–9-i Budapest környéki, de nem számítva a július 19-i kistarcsai és a július 24-i sárvári szállítmányokat), azaz 1944. május 15-e és 1944. július 9-e között, 147 vonatszerelvénnel több mint 437 000⁴⁵, azaz 56 napon belül átlag napi 7600-7700 főt szállítottak ki az országból két főbb útvonalon. Eközben öt alkalommal ért nagy légitámadás magyar vasúti célpontokat, melyek közül a deportáló akció menetében talán az 1944. június 2-i kolozsvári, miskolci és debreceni, vagy a június 27-i, július 2-i, valamint ezeken kívül a július 14-i budapesti rombolások és a folyamatos légiriadók okoztak fennakadást, ezek bizonyítására azonban jelenleg nincsenek adatok.

1944. június 2.	Debrecen, Szolnok, Miskolc, Kolozsvár, Nagyvárad, Szeged: pályaudvarok
1944. június 27.	Budapest/Rákos: pályaudvar
1944. június 30.	Kaposvár: pályaudvar
1944. július 2.	Budapest/Rákos, Szolnok: pályaudvar és vasúti híd
1944. július 3.	Szeged: vasúti híd

12. ábra: Magyar vasúti célok elleni légitámadások a magyar zsidók tömeges elszállítása időszakában⁴⁶

Ekkoriban még nem nagyon fordult elő, hogy a rombolások egyetlen alkalommal is olyan mértékűek lettek volna, hogy egy-két napon belül ne indult volna meg újra a forgalom, vagy egy-két héten, illetve egy hónapon belül ne állítottak volna helyre minden élet-

⁴⁴ Forrás: *Braham* 1990. 123. o.

⁴⁵ A deportáltak számát tekintve eltérő adatok léteznek magyar és német részről. Ferenczy László csendőralezredes adatai szerint 434 351, Vesenmayer szerint 407 402 fő.

⁴⁶ Forrás: AFHRA Az amerikai 15. Légi Hadsereg céllistái.

bevágóan fontos eszközt. Auschwitzba is legfeljebb két-három nap alatt érkeztek meg a szerelvények, arról pedig szintén nincs adat, hogy átcsatolással, vagy átírányítással nem oldódott volna meg valaha is a szállítás. Viszonyítási alapként a magyarországi közlekedési célokat, illetve az országot 1944. április 3-án ért első amerikai légitámadás kárai szolgálhatnak. Ennek során a Ferencvárosi pályaudvar súlyos károkat szenvedett. A pályaudvar állapotáról Tóth Tibor üzletigazgató által április 13-án megtartott beszámoló szerint a támadás következtében kb. 3 km-nek megfelelő vágány és kb. 70 kiterővágány ment tönkre, a pályaudvar 80 vágányából csak 5 maradt sértetlen. A vágányokon bent álló kb. 1200 kocsiból 408 rongálódott meg, melyből 100 teljesen roncs lett. Az épületkárok, üzemi és egyéb felszerelések kárai borzalmasak voltak, azonban csak 2 mozdony sérült meg komolyabban. Az emberi áldozatok száma szintén magas volt. A személyforgalmat azonnal átírányították más pályaudvarokra, az átmenő német szerelvények elsőbbséget kaptak, ezzel egyidejűleg személy- és áruforgalmi korlátozást léptettek érvénybe a pályaudvaron. A legelső közlekedő vonat a légitámadás utáni napon, április 4-én 16.20-kor a 3. sz. gyorsvonat volt, április 12-re már 11 forgalmi vágány üzemelt folyamatosan, 30 mozdonnyal pedig teljes üzemet tartottak fenn.⁴⁷ A többi közlekedési cél elleni légitámadás hasonló eredményekkel zárult, a rendező pályaudvarok komoly károkat szenvedtek, főként a felépítményekben. A vasúti létesítmények és a gördülőanyagok is súlyos veszteségeket szenvedtek, azonban a forgalom sehol nem állt le hosszabb időre.⁴⁸ Az ország vasútvonalai elleni lehangoló légitámadás-sorozatot követően, melyet 1944. augusztus 20-a után indítottak a szövetségesek, ez az állítás már nem állná meg a helyét. Akkor már igenis nagy problémát és veszteségeket okoztak a magyar közlekedési objektumok, és a korábbi célok mellett a folyami átkelőhelyek elleni légitámadások. Kevés volt a rendelkezésre álló gördülőanyag, súlyosan túlterhelt volt minden útvonal és pályaudvar, valamint kézzelfogható távolságra közeledett a szovjet arcvonal.

Noha ekkorra az ország zsidó lakosságának legnagyobb része megsemmisült, a németek, főként Eichmann és stábjá elszántságát újból tükrözi, hogy mégis megpróbálkoztak a deportáló akció újraindításával, sőt három hónappal később, 1944 novemberében már gyalogos „halálmeneteket” hajszoltak végig az országon.

Utószó

A fentiekben tehát két kérdésre kerestem és próbáltam megadni a választ. Az első kérdés: akadályozhatta-e a magyar zsidók deportálása érdemben a hadiforgalmat? A válaszom egyértelműen nem, ugyanis bizonyosan megterhelő volt ez az akció a hadiforgalomra nézve, de komoly fennakadás a hadiforgalomban emiatt egyáltalán nem mutatkozott.

A második kérdés: akadályozható lett volna a deportálási akció a vasútvonalak lerombolásával? A feltételes válaszom igen, ha ez kivitelezhető lett volna. Ennek kapcsán azonban erős kételyek merültek fel bennem, sőt véleményem szerint az a kérdéses időszakban

⁴⁷ HL KSzV napló. 49. sz. melléklet: Jelentés az 1944. április 3-i légitámadásról.

⁴⁸ AFHRA Interpretation Report No. D.S. 88. Locality: Budapest, Hungary, Mediterranean Allied Photo Reconnaissance Wing, 25 July 1944.; A kiértékelő jelentés az 1944. április 8.–1944. július 16. közötti fotófel-derítő-jelentések összesítését tartalmazza a Budapest ellen végrehajtott légitámadások kapcsán.

nem volt végrehajtható. A magyarországi deportálások idején nem sikerült olyan mértékben szükíteni légitámadásokkal a vasúti forgalmat, hogy tényszerűen kijelenthető lenne ennek az ellenkezője. 1944. április és augusztus vége között az érvényben lévő szövetséges hadműveleti parancsok szerint a közlekedési vonalak és célok elleni légitámadások másodrendű, vagy inkább harmadrendű fontossággal bírtak a repülőgépipar, valamint később az olajipar elleni támadások mögött. Mindezek alapján a második kérdésre végül tehát a tényszerű válaszom a nem, azaz nem sikerült, vagy sikerülhetett légitámadásokkal megakadályozni a deportálást, és annak végrehajtása idején nem gondolom, hogy ez lehetséges lett volna.

BIBLIOGRÁFIA

- Air–Ground 1992. *Air–Ground Teamwork on the Western Front. The Role of the XIX. Tactical Air Command during August 1944.* Washington, 1992.
- Bokor* 1982. *Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz.* Budapest, 1982.
- Braham* 1990. *Braham, Randolph L.: A magyar holocaust.* Budapest, 1990.
- Galland* 1991. *Galland, Adolf: 104 légigyőzelem, Hungavia, Budapest, 1991.*
- Hastings* 1984. *Hastings, Max: Út Oradourba.* Budapest, 1984.
- Hausner* 1984. *Hausner, Gideon: Ítélet Jeruzsálemben.* Budapest, 1984.
- Karsai – Molnár* 1994. *Az Endre–Baky–Jaross per. Szerk. Karsai László – Molnár Judit.* Budapest, 1994.
- Lovas* 1996. *Lovas Gyula: Magyar vasutak a második világháború éveiben.* Budapest, 1996.
- Mark* 1988. *Mark, Eduard: A New Look at Operation Strangle. Military Affairs, 52. (1988) 4. sz. 176–184. o.*
- Naumann* 1966. *Naumann, Bernd: Az Auschwitz per.* Budapest, 1966.
- Oláh* 2014. *Oláh András Pál: Újabb adalékok a Szolnok elleni 1944. június 2-i amerikai légitámadás történetéhez. In: Zounuk 28. MNL Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltára évkönyve. Szolnok, 2014. 307–362. o.*
- Reynolds* 1997. *Reynolds, Michael: Acélpokol. Az I. SS páncélos hadtest Normandiában, Debrecen, 1997.*
- Sipos* 1997. *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Sipos Péter.* Budapest, 1997.
- Szita* 1991. *Szita Szabolcs: Utak a pokolból. Kecskemét, 1991.*
- The D-Day Encyclopedia 1994. *Chandler, David G. – Collins, James Lawton Jr.: The D–Day Encyclopedia.* Oxford, 1994.
- Wilhelmstrasse 1968. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították, s. a. r., a bevezető tanulmányt írták Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula.* Budapest, 1968.
- Zinner – Róna* 1986. *Zinner Tibor – Róna Péter: Szálasiék bilincsbén. II. k.* Budapest, 1986.

RÖVIDÍTÉSEK

AFHRA	Air Force Historical Research Agency
HL	Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár
KSzV	Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke Központi Szállításvezetőség
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
NARA	The National Archives of United States
OCCPAC	Office of US Chief of Counsel for the prosecution of axis criminality

András Pál Oláh

CONNECTIONS BETWEEN THE DEPORTATION OF HUNGARIAN JEWS, THE MILITARY
TRANSPORTS AND THE AIR RAIDS OF THE ALLIES

Summary

The paper examines the connections between the deportation of Hungarian Jews in 1944 and the military transports in Hungary, discussing also how the air raids on Hungarian railway targets influenced the deportation, and it tries to find answer to the question if it had been possible to stop or hinder the senseless massacre by the destruction of the Hungarian railway network.

The author thinks that even though the deportations were a heavy burden for the military transport system they did not cause major disruptions. In addition, the air attacks on railway targets could not stop the deportation, and the author claims that the stopping would not have been possible in the given period.

András Pál Oláh

DIE ZUSAMMENHÄNGE DER DEPORTIERUNG DER UNGARISCHEN JUDEN, DES
KRIEGSTRANSSPORTS UND DER LUFTANGRIFFE DER ALLIIERTEN

Resümee

In meiner Studie untersuche ich einerseits die Zusammenhänge zwischen der Deportierung der ungarischen Juden im Jahr 1944 und dem Militärverkehr in Ungarn, andererseits die Auswirkungen der Luftangriffe gegen ungarische Eisenbahnzielpunkte auf die Aktion. Zudem möchte ich Antwort auf die Frage geben, ob die „Umsiedlung“, das irrsinnige Gemetzel mit dem Zerbomben des ungarischen Eisenbahnnetzes hätte gehemmt bzw. verhindert werden können?

Meines Erachtens war zwar diese Aktion für den Militärverkehr belastend, verursachte jedoch keine Stockung in diesem. Zudem gelang es nicht, mit Luftangriffen gegen die Eisenbahnzielpunkte die Deportierung zu verhindern, und ich bin nicht der Ansicht, dass dies in der untersuchten Zeitspanne möglich gewesen wäre.

András Pál Oláh

RAPPORTS ENTRE LA DÉPORTATION DES JUIFS HONGROIS, LES TRANSPORTS MILITAIRES ET
LES RAIDS AÉRIENS ALLIÉS

Résumé

Dans mon étude, j'ai examiné les rapports entre la déportation de 1944 des juifs hongrois et les transports militaires d'une part et les effets des raids aériens contre les chemins de fer hongrois sur cette opération d'autre part. J'ai également souhaité répondre à la question de savoir si la destruction du réseau ferroviaire hongrois par des bombardements aurait pu entraver ou empêcher la déportation et l'extermination.

Certes, cette opération représentait une charge supplémentaire pour les transports militaires sans toutefois poser de problèmes majeurs. En outre, les raids aériens contre des cibles de transport ferroviaire n'ont pas réussi à empêcher la déportation et j'estime que cela n'aurait pas été possible à ce moment-là.

Пал Андраш Олах

ДЕПОРТАЦИЯ ВЕНГЕРСКИХ ЕВРЕЕВ, ЗАВИСИМОСТИ ВОЕННЫХ ПОСТАВОК И
ВОЗДУШНЫХ НАПАДЕНИЙ СОЮЗНИКОВ

Резюме

В своем исследовании я рассматривал с одной стороны взаимосвязи депортации венгерских евреев в 1944 году и венгерского военного движения, с другой стороны воздушные нападения на венгерские железнодорожные объекты и эффективность этих акций, а также хотел дать ответ на то, что можно было ли препятствовать т. н. «переселения» путём безрассудных убийств и бомбежки венгерской железнодорожной сети?

По моему мнению кроме того, что эта акция с точки зрения военного движения была перегруженной, она не вызвала серьезных препятствий. Наряду с этим нападением с воздуха на железнодорожные объекты не удалось препятствовать депортации, и не думаю, что это было бы возможно в обсуждаемом периоде времени.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KISS GÁBOR
TÁBORNOKOK
A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN
1868-1914

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KIS CSABA

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS FŐGENERÁLIS INSTRUKCIÓJA VAS SÁNDOR EGRI VÁRKAPITÁNYHOZ ÉS RÉTEY FERENC ALPARANCSNOKHOZ, 1706. SZEPTEMBER 9.

A Rákóczi-szabadságharc hadtörténeti vonatkozásait részleteiben vagy egészében érintő szakirodalomban több helyütt találunk arra utalást, hogy a kuruc felső vezetés a Magyar Királyság felkelők által kézben tartott területein fekvő, stratégiai jelentőségű váraknak kiemelt szerepet tulajdonított.¹ A szóban forgó erősségek ugyanis egyrészt az adott régió fölötti katonai ellenőrzést voltak hivatottak szavatolni (de legalábbis megerősíteni), másrészt a legtöbb esetben hadianyag- és élelmiszerraktárként is funkcionálva biztosították mind a várórség, mind az ott állomásozó vagy felvonuló csapatok – mindvégig kényes kérdésnek számító – ellátását.²

Az általunk is korábban főváranként emlegetett³ erődítményekkel kapcsolatos, II. Rákóczi Ferenc által is képviselt elképzelés létrejötté egy szerves történeti fejlődés eredményének tekinthető, mely nagyban összefüggött Magyarország törökellenes határvédelmi rendszerének az 1680-as, 1690-es évek visszafoglaló háborúit követő átszervezésével. Korábbi publikációinkban⁴ – részben Oross András koncepcióját és kutatási eredményeit alapul véve⁵ – már papírra vetettük, hogy e folyamat miként hatott az egri vár mindenkorai stratégiai funkciójára, s a kuruc felső vezetés elképzeléseiben betöltött sze-

¹ A teljesség igénye nélkül említhetjük pl. *Csorba* 1991. 69–76. o.; *Oross* 2011a. 1037–1050. o.; *Oross* 2011b. 8–11. o.; Bánkúti Imre a *Nagy képes millenniumi hadtörténet* című munka általa írott fejezetében arról értekezik, hogy a kuruc felső vezetés korántsem szánt jelentős szerepet ezeknek a váraknak, hiszen a felkelő sereg nem megfelelő színvonalú tüzérségi állományából adódóan katonailag nem volt képes hagyományos értelemben vett várostromokat indítani ezek megszerzéséhez, valamint a konföderáció állama sem rendelkezett elégséges gazdasági háttérrel az efféle műveletek finanszírozásához. Egyetértve ugyan a szerző kuruc tüzérségre, valamint a konföderáció államháztartásának helyzetére tett kijelentéseivel, a következtetést illetően – amint az cikkünkéből is kitűnik – azonban más elvi álláspontot foglalunk el. Ehelyütt szeretnénk felhívni továbbá a figyelmet arra is, hogy Bánkúti állásfoglalását megelőzően ugyanazon tanulmányában a kuruc csapatok regionális szintű fegyver és élelmiszer utánpótlásával összefüggésben megjegyzi, hogy e tekintetben rendkívül hangsúlyos szerep jutott a többnyire a felkelők kezére jutott várakhoz tartozó, hadianyag- és élelmiszerként funkcionáló profuntházaknak. Meglátásunk szerint mindez az adott kérdéskörre nézve ellentmondást eredményez, melynek feloldásához ezzel a közleménnyel is igyekszünk hozzájárulni. *Bánkúti* 2000a. 215–228. o., különösen: 220., 225–228. o.

² A szabadságharc hadtápszervezetének problémáival kapcsolatban lásd: *Bánkúti* 1991. 35–65. o., a várak hadellátási funkciójára: Uo. 53–54. o.

³ A „fővár” (Hauptfestung) megnevezés a XVII–XVIII. századi forrásokban is bevett terminusnak számított.

⁴ *Kis* 2015a. 66–75. o.; *Kis* 2015b. 176–180., 185–191. o.

⁵ *Oross* 2011. 1037–1050. o.; *Oross* 2006. 1441–1473. o.; *Oross* 2013. 115–146. o.

repére a szabadságharc idején. Jelen közleményben csupán vázlatos áttekintésre vállalkozunk, ami a történeti előzményül szolgáló kérdéskört illeti.

Amint az ismeretes, a XVII. század utolsó két évtizedében a magyarországi oszmán térnyerés visszaszorítását célzó háború eredményeként szinte teljesen helyreállt a Magyar Királyság majd 200 évig sérült területi integritása.⁶ Mivel az ország területén található várak elsődleges funkciója épp a török befolyás terjeszkedésének megállítására volt, így annak kiszorulásával ezen erősségek szerepe a Határőrvidék várait leszámítva számottevően átvértelődött. A hátszágba került végvárak helyzetének rendezését tekintve a császári kormányzati körökben az 1690-es évek során kialakult egy általános hadügyi elképzelés, az ún. *Universal Systema*. A koncepció figyelembe véve a kincstár nehéz helyzetét, régióként egy fővár megerősítését tűzte ki célul,⁷ míg a többi vár sorsáról történő döntéshozatalt a törökkel való béke megkötése utánra halasztotta.⁸ Mindez egy markáns hadügyi koncepcióváltás irányába mutat, s jelentőségét kifejezi az a momentum is, hogy az elképzelés – ugyan még meglehetősen kiforratlan formában – Kollonich Lipót *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn* című tervezetében szintén helyet kapott.

Ezt a hadügyi paradigmaváltást egy szélesebb összefüggérendszer részeként szükséges értelmeznünk, mivel annak hátterében egy nagyobb ívű, az egész korabeli Európában jellemző tendencia áll, amely az állandó hadseregek megjelenésében csúcspontot ért el. A Habsburg-kormányzat által igazgatott országokban az 1660-as évektől kezdtek az új szervezési szemlélet szerint felállítani az adott viszonyok közt modernnek nevezhető állandó hadsereget. Tekintettel arra, hogy e fegyveres erők esetében a császári hadügy döntéshozói – hol több, hol kevesebb sikerrel – igyekeztek megkülönböztetett figyelmet szentelni a zsoldfizetés rendszeres biztosításának, így az egyébként rendkívül költségigényes haderő fenntartásának finansziális hátterét kizárólag az Udvari Kamara mindenkori helyzetének szem előtt tartásával lehetett garantálni. Noha az állandó hadsereg szervezete és a katonák képzettségének színvonala a korszakban Európa hasonló fegyveres erőivel együtt fokozatosan változott, harcértékük meghaladta a korábban érvényes elvek szerint kiállított csapatokét.

A Habsburg-kormányzat alapvető célja a magyarországi katonasággal kapcsolatban a korábbi történeti vélekedéssel ellentétben nem annak megszüntetése, hanem annak átszervezése és a birodalom haderejébe való integrálása volt, hogy az így létrejövő ütőképese seregek azonnal mozgósíthatóak és a Habsburgok által irányított területek bármelyikén bevethetőek legyenek. Ennek folyamányaként több kísérlet is történt a magyar végvári haderő szervezeti átalakítására, legelőször az 1671/72-es redukciós intézkedés keretében, amely a magyar csapatoknak az állandó hadsereg kötelékébe, a mezei ezredbe és a végvári helyőrségeknél alkalmazott szabad századokba történő integrálását irányozta elő.

⁶ A karlócai békeszerződés 1699. január 26-i megkötését követően csupán a Temesköz maradt az oszmán hódítók kezén. E terület az 1718. július 21-i pozsareváci békével kerül vissza a Magyar Korona ellenőrzése alá.

⁷ Ilyen, egy-egy régió ellenőrzéséért felelős fővárnak minősült pl. Buda, Érsekújvár és Pétervárad is.

⁸ Az elképzelés tekintetében a császári kormányzatban eleinte nem uralkodott konszenzus, ugyanis az Udvari Kamara a kincstár meglehetősen nehéz helyzetére hivatkozva, a jelentéktelennek minősített várak lerontására már a visszafoglaló háborúk idején javaslatot tett. A Kamarával szemben azonban az Udvari Haditanács – utalva a rombolások költséges mivoltára és az erősségek felhasználására egy esetleges „belső ellenséggel” szemben – szerencsésebbnek ítélte, ha a rendezésre a békekötést követően térnek vissza. A történet világosan megmutatja, hogy az 1702-es átszervezésig átmeneti jelleggel az utóbbi álláspont került domináns pozícióba. *Oross* 2011. 1038. o.; *Oross* 2013. 74. o.; *Kis* 2015a. 67–68. o.

Az eredeti elképzelések szerint mindez nem jelentette volna a teljes magyarországi katonaság alkalmazását, így kezdetben sokukat elbocsátották a szolgálatból, ám a franciák 1688 őszén Vesztfáliában indított támadása nyomán kialakuló konfliktus a nyugati hadszíntéren jelentős keresletet támasztott a fegyverforgató elemek iránt, ezért a létszámcsökkentést és a teljes átszervezést a visszafoglaló háború végéig nem sikerült a tervek szerint végrehajtani, ezt követően pedig a Rákóczi-szabadságharc akadályozta meg a hadseregreformot. Ebből következően tehát a magyarországi katonaság még ebben az időszakban is a korábbi szervezeti formájában szolgált tovább, elsősorban határvédelmi feladatokat ellátva, ezáltal igazodva a Habsburg Birodalom fegyveres erőin belüli „munkamegosztáshoz”.⁹ Mindezek alapján a Magyar Királyság katonasága – Czigány István egzakt meghatározásával élve – egy „féloldalas haderőt” alkotott, ami kizárólag könnyűfegyverzetű csapatokból, könnyűlovasokból, vagyis huszárokból és könnyűfegyverzettel felszerelt gyalogságból állt, fegyverzetében és harcmódorában tehát teljes mértékben a határvédelem feladataihoz igazodott. Fontosnak ítéljük ugyanakkor megjegyezni, hogy a főbb vonalaiban ismertetett, több lépcsőben és olykor változó szempontok alapján megvalósítani kívánt reform hasonlóképp hangsúlyosan érintette a visszafoglaló háborúk eseményei nyomán a Magyar Korona fennhatósága alá visszakerült korábbi végvárakkal kapcsolatos elképzeléseket, mivel a kamarai érdekek ebben az esetben is bizonyos prioritások meghatározását irányozták elő.¹⁰

Eger hátszágba került véghelyére nézve az előbbieken ismertetett változások meghatározó súllyal jelentkeztek, ugyanis ezeknek köszönhetően a vár stratégiai funkciója többszöri változáson ment keresztül a XVII–XVIII. század fordulóján. Az erősségnek a császári kormányzat kezdetben nem szánt kiemelt katonai szerepet, így az I. Lipót által 1702. február 7-én kiadott, a magyarországi védelmi struktúra átszervezését célzó rendelete a felszámolandó várak közé sorolta azt.¹¹ Az erődítmény külső védműveinek lerontása azonban jelentős anyagi terheket róva a finanszírozással megbízott egri kamarai prefektúrára,¹² az intézkedésben foglaltak markáns átgondolására, s az eredeti elképzelés megváltoztatására sarkallták az illetékeseket.¹³ Ennek köszönhetően az erősséggel, melynek védelmi potenciálja még a külső vár lerombolását követően is számottevőnek bizonyult, immáron mint a régió katonai ellenőrzését ellátni hivatott stratégiai objektummal számoltak a későbbiekben.¹⁴

Mindez a Rákóczi-szabadságharc periódusában sem alakult másként,¹⁵ melynek elsődleges okát abban látjuk, hogy a felkelő seregek – tulajdonképpen a XVII. század végi magyarországi katonaságtól „megörökölt” – hadszervezeti jellegzetességeiből adó-

⁹ Czigány 2003. 714–727. o.; Czigány 2001. 279–296. o.

¹⁰ Az állandó haderő létrejöttével és annak magyarországi hatásaival kapcsolatban lásd: Czigány 1989. 151–175. o.; Czigány 2001. 279–296. o.; Czigány 2003. 714–741. o.; Czigány 2004. 114–189. o.; Takáts 1904. 1–24., 114–135., 219–239., 322–343. o.

¹¹ Ennek okát elsősorban abban látjuk, hogy a vár védművei alapos felújításra, megerősítésre szorultak, így az erősség egyébként sem olcsó fenntartásának költségei tovább növekedtek volna, s a kormányzat kezdetben még nem sejtette előre, hogy a rombolás is hasonlóan expenzívnek bizonyul majd.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) E 281. 1702. július, nro. 27.

¹³ Oross 2006. 1457–1458. o.; Sugár 1991. 174–175. o.

¹⁴ Eger stratégiai szerepének megváltozására bővebben lásd: Kis 2015a. 67–75. o.

¹⁵ Az általunk közzétett forrásban maga Bercsényi „nevezetes erősségnek”, „országunk bástyájának” és „ügyünk egyik istápjának” nevezi Eger várát.

dóan¹⁶ kardinális kérdést jelentett a hadászati szempontból fontosabb várak fenntartása, megerősítése, készleteinek biztosítása. A karakterisztikusan könnyűfegyverzetű kuruc csapatok harcmodora ugyanis önmagában nem garantálhatta az általuk megszerzett országrészek hosszabb távú kézben tartását, így mindenképp szükségük volt azokra a kulcsobjektumokra, melyek mindezt lehetővé tették. Ebben az esetben tehát lényegét tekintve a fővárakkal kapcsolatban az 1680-as, 1690-es években kikristályosodó elképzelés hangsúlyosabb és részben módosult¹⁷ továbbélését figyelhetjük meg a kuruc felső vezetés koncepciójában.

Eger tekintetében ennek konkrét jeleit már az erősség 1705. január 2-i elfoglalását¹⁸ követően egyértelműen kimutathatjuk a rendelkezésünkre álló primer források alapján. Amint arról egy korábbi tanulmányunkban már szintén szóltunk,¹⁹ a szabadságharc vezetői a vár megvételeét követő években jelentős anyagi, természetbeni és egyéb forrásokat, továbbá számottevő mennyiségű hadianyagot biztosítottak az erőd ellátásához, melynek java részét a környező vármegyékből, például Nógrádból és Borsodból, valamint természetesen Heves-Külső-Szolnokból csoportosították át. Ezek mind a várórség élelmezése, mind pedig az erősség fegyveres védelmének megerősítése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírtak. A készletek felhalmozása tekintetében a várhoz tartozó *magazinum* játszott hangsúlyos szerepet,²⁰ ezért az ott tárolt ellátmánnyal összefüggő mindenkor adminisztrációs és logisztikai feladatok elvégzése fontossá tette, hogy a hadianyag- és élelmiszerraktár vezetői tisztségében állandóság érvényesüljön. Nem véletlen tehát, hogy az egri prófuntmesteri státuszban a szabadságharc periódusában mindvégig ugyanazt a személyt, Haász Károlyt találjuk.

A fegyveres küzdelem egyik legfontosabb bázisaként számon tartott erődítmény 1705 és 1710 között betöltött stratégiai szerepéről az eddigiekben idézett dolgozatainkban már több, a korábbi helytörténeti szakirodalom megállapításait számottevően árnyaló adatot tettünk közzé, de egy korábban kevésbé vizsgált kérdéskör is felkeltette figyelmünket. A szabadságharc hadtörténetét feldolgozó munkákból ismeretesek számunkra Jean Louis Rabutin császári tábornagy²¹ Erdélyből kiinduló hadjáratának céljai és katonai esemé-

¹⁶ A kérdésre vonatkozóan lásd: *Czigány* 1986. 111–152. o.; *Mészáros* 1999. 602–626. o.; *Ságvári* 2007. 1354. o.; *Kedves* 2000.; *Bánkúti* 2000a. 224–225. o. A magyarországi katonaság hadszervezetében a XVII. század utolsó harmadában bekövetkező változásokra: *Czigány* 2003. 714–727. o.; *Czigány* 2001. 279–296. o.

¹⁷ Tekintettel arra, hogy míg a császári kormányzat a Magyar Királyság szinte teljes területét vette alapul a kulcsfontosságú várak kijelölésében, addig Rákóczi csupán az ország egy bizonyos hányadát kézben tartva határozhatott a megerősítendő objektumokról. Ennek következményeként a korábban is kiemelt jelentőségű Érsekújvár és Kassa mellett döntően kelet-magyarországi várak kerülnek kulcsszerepbe, úgy mint pl. Munkács és Eger, de bizonyos megkötésekkel 1703 és 1706 között betöltött védelmi, ellátási és katonai igazgatási szerepénél fogva az Eger előváráként funkcionáló Szolnokot is ide sorolhatjuk.

¹⁸ Forgách Simon és Ferdinand von Zinzendorf 1704. április 17-én írta alá az erődítmény kapitulációját rögzítő szerződést, amely 8 hónap „türelmi időt” követően kötelezte a császári őrseget az objektum tényleges átadására. A vár kuruc „ostromával” és megszerzésével kapcsolatban bővebben lásd: *Kis* 2014. 302–306. o.

¹⁹ *Kis* 2015b. 186–189. o.

²⁰ *Bánkúti* 2000a. 220. o.

²¹ Gróf Rabutin de Bussy, Jean Louis (Párizs, 1642. – Bécs, 1717. nov. 16.): 1683-ban császári alezredes, 1686 októberétől ezredes, 1688-tól vezérőrnagy, 1694-től lovassági tábornok. 1705. december 5-én tábornagy minőségben (mely tisztét 1704. január 21-től viseli) Herbeville marsalltól átveszi az Erdélybe vonult császári csapatok főparancsnokságát. 1706-ban Kassát ostromolja, majd 1707-ben visszatér Erdélybe. 1708. április 30-án megindul Szebenből Bécsbe, az ideiglenes parancsnokságot Cusani tábornoknak átadva, majd végleg visszavonul a katonai szolgálattól. *Heckenast* 2005. 350. o.

neyei,²² azonban a támadás lokális vetületeiről Eger és a környező területek vonatkozásában csupán töredékes információkkal rendelkezünk. Minthogy tanulmányunknak nem célja a hadjárat eseményeinek részletes ismertetése, így csupán nagy vonalakban kívánunk rávilágítani azokra a fontosabb tényezőkre, amelyek az általunk vizsgált kérdéskör tekintetében meghatározónak bizonyultak.

Az 1706. évi nagyszombati béketárgyalások periódusára fogatosított fegyverszünet (április 14. – július 24.) lejártával a császáriak nagyszabású hadjáratot indítottak Magyarország területén. A bécsi hadvezetés eredeti terveinek megfelelően a támadás egyszerre két irányból bontakozott ki. A császár július 23-án utasította Rabutint, hogy kb. 12-15 ezer főből álló serege élén Erdélyből indulva kezdje meg a hadműveleteket, melyek fő célkitűzése az volt, hogy a nyugati irányból meginduló Guido Starhemberg főparancsnok²³ által vezetett kb. 20 ezer emberből álló főerőkkel két oldalról koncentrikus támadást hajtsanak végre a felső-magyarországi területek ellen, komoly csapást mérve ezzel a felkelőkre. Mivel ezen elképzelések alapján Starhemberg számára a Duna völgye jelentette a legmegfelelőbb felvonulási útvonalat, a július 25-én útnak induló Rabutin a Tisza jobb partján haladva elsőként Szolnokra tartott.²⁴ A Haditanács szilárd elhatározás hiányában azonban rövidesen többször is megváltoztatta a hadjáratot érintő elképzeléseit. Elsőként – a koncentrikus támadás elvét feladva – Budát jelölte meg a két főszereget egyesülése színhelyéül, majd 1706 augusztusában Starhemberg csapatainak elsődleges feladatául Esztergom felmentését és a Dunántúl elfoglalását jelölte ki.²⁵ Rabutin, kezdetben tartva magát a tervek eredeti változatához, Szolnokra vonult,²⁶ ahol tudomást szerzett arról, hogy Starhemberg még Pozsonynál állomásozik. A Béccsel való megfelelő összeköttetés hiányában az erdélyi császári seregek parancsnoka – mintegy önállósítva magát – végül Jászberényen át indult meg Kassa irányába.²⁷ Csapatai útközben számottevő pusztítást végeztek többek közt Borsod vármegyében és a hegyaljai területeken is. Ez kifejezetten érzékenyen érintette mind az ott szőlőbirtokokkal rendelkező nemességet, mind pedig a konföderáció államát, hiszen a hegyaljai bortermelés az említett felek számára komoly bevételi forrást jelentett, a hadjárat pedig épp az adott esztendő szüreti munkálatait hátráltatta.

²² Erre vonatkozóan lásd pl.: *Bánkúti* 2000. 220–221. o.; *Heckenast* 1984. 381–384. o.; *Bánlaky* 2016. „II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése, 1703–1711. Bussy-Rabutin hadjárata” c. alfejezet (lapszám nélkül).

²³ Gróf Starhemberg, Guido von (1657. nov. 11. – 1737. márc. 7.): 1683 és 1686 között császári alezredesi minőségben Ernst Rüdiger Starhemberg gyalogezredének parancsnoka, 1686-tól 1689-ig saját gyalogezreddel rendelkező ezredes. 1689. január 26-án vezérőrnaggyá, 1692. július 13-án altábornaggyá, 1695. június 17-én tábornaggyá, 1704. február 5-én pedig tábornaggyá léptették elő. 1706 júliusától 1708 februárjáig a magyarországi császári csapatok főparancsnoka. Életrajzi adatai: *Heckenast* 2005. 391–392. o.

²⁴ *Kemény* 1914. 135. o.; *Perjés* 1954. 141. o.

²⁵ *Perjés* 1954. 141. o.; *Rittling* 2014. 239. o. A császári seregek hadmozdulataiból maga Rákóczi is egyfajta bizonytalanságra következtet. AR I/I. 574. o.

²⁶ Rabutin 1706. szeptember lelegején vert tábornok mellett. AR I/V. 232–239. o.

²⁷ A konföderáció állama számára kiemelt jelentőséggel bíró kassai erődítményt Rabutin végül sikertelenül ostromolta (1706. október 1. – október 12.). A császári tábornagy ezt követően Szolnokra, majd Debrecenbe vonult vissza, ahonnan Erdélybe kívánta folytatni útját. December 30-án azonban Berettyóújfalunál kapta kézhez a Haditanács utasítását, melynek értelmében a visszavonulást övező összecsapások következtében néhány ezer főre apadó seregével újra Pestre rendelték, ahová 1707. január 21-én érkezett meg. A körülmények ismeretében tehát a tábornagy hadjáratát mindenképp sikertelennek értékelhetjük. Erre vonatkozóan lásd: *Perjés* 1954. 141–142. o.; *Bánlaky* 2016. „II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése, 1703–1711. Bussy-Rabutin hadjárata” c. alfejezet (lapszám nélkül).

Rabutin megindulása Felső-Magyarország irányába komoly fejtörést okozott a kuruc vezetőknek, mivel eleinte nem volt egyértelmű számukra, hogy a Szolnokról felvonuló császári tábornagy melyik útvonalon kíván eljutni Kassáig. Az egri várórség feltöltésével kapcsolatban mindenesetre már akkor történtek intézkedések, mikor Rabutin még a tiszai átkelőnél táborozott.²⁸ Az Eger felkészítésével kapcsolatos mozgósítások különösen a császári tábornagy Jászberényből való elindulását követően gyorsultak fel, elsősorban a térség védelmének megszervezésére kirendelt gróf Bercsényi Miklós főgenerális²⁹ utasításainak köszönhetően.³⁰ Amint az a forrásokból is kitűnik, a főgenerális meglehetősen bízott az egri várórség katonai potenciájában és a megfelelő védelem érdekében tett rendelkezések hatékonyságában.³¹ Az általunk citált iratok alapján, meglátásunk szerint is ez lehetett az egyik legfőbb oka annak, hogy Rabutin végül nem kísérletezett az erősség ostromával, hanem eredeti célkitűzését szem előtt tartva Felső-Magyarország irányába vonult tovább.

Az Egerrel kapcsolatos készülétek tekintetében érdemesnek tarjuk felhívni a figyelmet Bercsényi 1706. szeptember 9-én az egri vár vezetőihez intézett instrukciójára,³² amelyet a szakirodalom eddig mellőzött a hivatkozott kútfők tekintetében, noha más forrásokban a szabadságharc katonai vezetői több helyütt is utalnak erre.³³ Az irat valódi jelentősége abban áll, hogy számos, a helytörténeti kutatások aspektusából értékes és sok szempontból felhasználható adatot tartalmaz a fegyveres küzdelem régióbeli eseményeire, az egri várórség összetételére, a városi lakosság kitelepítésének körülményeire, a hajdúk felfegyverzésén s a városi borkészletek kisajátításán keresztül a hadfelszerelés és az ellátmányozás problémáira, a vár védműveinek megerősítésére, továbbá az őrség beosztására, fizetésére, valamint az esetleges ostromműveletek során az ellenség támadására tett válaszlépésekre vonatkozóan. Ilyen módon az általunk közreadott 8 oldal terjedelmű utasítás az eddig ismert legrészletesebb forrás, amelyből az 1706. évi Rabutin-féle hadjárat nyomán az egri várban fogantatosított készülétekkel kapcsolatban képet kaphatunk.

E ponton érdemesnek tartjuk kiemelni, hogy az egri erősség egy esetlegesen bekövetkező császári ostromra való felkészítésével kapcsolatban a későbbi időszakból is rendelkezünk egy, a várparancsnokok számára kiadott utasítással. Ezt a Bánkúti Imre által

²⁸ AR I/V. 235–239. o.

²⁹ Gróf Bercsényi Miklós (Bécs, 1665. szept. 24. – Rodostó, 1725. nov.6.): 1688 és 1693 között bányavidéki helyettes főkapitány, majd ezután felső-magyarországi tartományi főhadbiztos. 1701 és 1703 között, miután részt vesz Rákóczi rendi szervezkedésében, lengyelországi emigrációban tartózkodik. A szabadságharc kitörésekor Magyarországra visszatérve kezdettől a kuruc hadsereg főgenerális. 1704-ben a selmezbányai, 1705/06-ban a nagyszombati békedelegáció vezetője. 1710 és 1716 között lengyelországi emigrációba vonul, s csak 1720. április 24-én érkezik meg Rákóczihoz Rodostóba, ahol haláláig él. *Heckenast* 2005.57–58. o.; *Mészáros* 2006. 93–99. o. Születésének időpontjára nézve új, irányadó adatokat közöl: *Merényi-Metzger* 2015. 487–490. o. A Bercsényi állítólagos érsekújvári főkapitányságával kapcsolatos kérdés tisztázását lásd: *Mészáros* 2006. 52–53. o.

³⁰ Erre vonatkozóan lásd pl.: AR I/V. 246–254. o.

³¹ „Van most több ezer jó hajdújánál, csak van ineffectivostatu több másfélezer hajdúnál benne [ti. Egerben]. Én bizony nem féltém ezen német erőtül; itt vesztí el a tramontánát, hiszem Isten, csak mi jók volnánk!” AR I/V. 254. o.; „...micsuda írását vettem Ordódi Úramnak Egerbül? ...Istennek áldassék szent neve, hogy magahittségében megcsükkent az ellenség; mert akármiként igyekezett: de kérése után ott hadta. Elhiszem, az malmoknak fölégetése okozta, s hihető, restelli az szároz-malom forgatást az eb kezével!” AR I/V. 255. o.

³² MNL OL P 396 Ser. I. 1706. szept. Fasc. 1. A. 7. A forrás képfórmátumban történő kiadása: Acta Rákócziána, 2742. sz. irat.; Az instrukció utolsó oldalán Bercsényi aláírása mellett nagyméretű pecsétnyom látható, az oldal margóján pedig az alábbi, közel egykorú számjelzet is szerepel: „No. 7.”

³³ Erre vonatkozóan lásd: AR I/I.610–611. o.; AR I/V. 236., 238–239., 249. o.

már közölt instrukciót³⁴ Károlyi Sándor 1710. október 8-án, a kápolnai táborból bocsátotta ki Perényi Miklós akkori várkapitány részére. A Bercsényi-féle parancshoz hasonlóan az előbb említett irat is meglehetősen nagy részletességgel szabályozta a várórség megerősítésének módját, épp ezért helyén valónak gondoltuk röviden, elsősorban azok közös pontjaira fókuszálva összevetni a két instrukció tartalmát. Az utasításokat vizsgálva azonnal szembetűnik, hogy az egyértelműen kimutatható analógiák ellenére mindkét parancs a várvédelem más-más összetevőire helyez nagyobb hangsúlyt. Erre Bánkúti Imre részben már az általa összeállított forráskiadvány bevezetőjében is utal: véleménye szerint – amellyel a források ismeretében magunk is egyetértünk – Károlyi Sándor parancsában inkább a vár készleteivel való takarékosabb gazdálkodást, az őrség moráljának permanens fenntartását és annak ellenőrzését tartotta primer feladatnak,³⁵ míg Bercsényi rendelkezésében a készletek biztosításán túlmenően az egyes csapattestek elosztásának, valamint mozgósításának aprólékos megszervezése legalább ennyire kardinális kérdésnek számított.

A közös kapcsolódási pontok tekintetében elsőként a várórség kiegészítésére, létszámának feltöltésére irányuló lépéseket említhetjük meg: Bercsényi 1706-ban mindezt Esze Tamás ezredén kívül még a szolnoki hajdúk, a 100 fős hatvani sereg és Horváth Tamás hajdúinak várba rendelésével kívánta megoldani,³⁶ míg Károlyi 1710-ben a két seregből álló őrséget Szentpétery Imre³⁷ lovas csapataival erősítette meg.³⁸ A védelem hatékony működése érdekében mindkét kuruc hadvezér rendelkezett a fegyverforgatásra nem alkalmas, illetve a kevésbé megbízható egyének kitelepítéséről: Károlyi e tekintetben az erősség falain belül tartózkodó nőket, illetve a délszláv, görög és német nemzetiségű elemek kiköltöztetésére tett lépéseket, s esetükben csupán a várból való elköltözésről szólt a parancs (ilyen módon akár a városban is maradhattak). Ezzel szemben Bercsényi Nógrád és Gömör vármegyét utasította, hogy a nem katonáskodó egyének közül a magyarokat Szécsény tájékán, a délszláv nemzetiségű elemeket³⁹ Rozsnyó környékén telepítsék le, tehát 1706-ban még csak fel sem merült az erősség falai közül távozók esetében a városban maradás lehetősége. A főgenerális instrukciója emellett a német nemzetiségű lakosok közül a katonaság szempontjából hasznosíthatónak vélt mesterembereket a várban tartandónak ítélte, továbbá az egyházi személyek közül azokat, akik a várórség lelki szolgálatát voltak hivatottak ellátni.⁴⁰ A védelem megszervezése szempontjából kardinális kérdést jelentett a hadianyag és az ellátmány megfelelő mennyiségének és biztonságának garantálása: ezt mindkét utasítás szerzője a részletekbe menően szabályozza. Az e tekintetben megmutatózó analógiák közül az első a vár borkészleteinek feltöltéséhez kapcsolt

³⁴ Erre vonatkozóan lásd: *Bánkúti* 2000b. 105–118. o.

³⁵ *Bánkúti* 2000b. 32. o.

³⁶ MNL OL P 396 Ser. I. 1706. szept. Fasc. 1. A. 7. 1–2. o.

³⁷ Szentpétery Imre (? – Sajószentpéter, 1725. ápr. 12.): 1698 és 1706 között Borsod vármegye első alispánja. 1703 októberében a források Rákóczi híveként említik, 1703 decemberében mint ezereskapitány tűnik föl, 1704 áprilisától kezdve brigadérosi minőségben szolgál. 1705-ben aláírta a szécsényi konföderáció szövetséglevelét, s követként részt vett az 1707-es ónodi conventuson is. 1705 és 1707 között a Consilium Oeconomicum tanácsosa. 1711. április 26-án felesküszik a császárra, 1711. május 1-én aláírja a szatmári békeszerződést. *Heckenast* 2005. 412–413. o.

³⁸ *Bánkúti* 2000b. 113. o.

³⁹ Az utasítás külön is megnevezi a görög nemzetiségű lakosokat, ám mivel esetükben nem rögzíti a kitelepítés célterületét, így vélhetően a rácoknak nevezett délszláv elemekkel együtt kerültek elhelyezésre.

⁴⁰ MNL OL P 396 Ser. I. 1706. szept. Fasc. 1. A. 7. 2–3. o.; *Bánkúti* 2000b. 115. o.

lódik. Mind 1706-ban, mind pedig 1710-ben a városi lakosság kezén lévő bort lefoglalták a várőrség részére azzal a feltétellel, hogy a megmaradó készleteket visszajuttatják jogos tulajdonosaiknak, az elfogyasztott készletek értékét pedig a szokásoknak megfelelően a tulajdonosoknak átadott elismervény ellenében utólag megtérítik.⁴¹ Ezen túlmenően az ellátmány szempontjából hasonlóan nagy jelentősége volt a lovak számára szükséges széna biztosításának, valamint az esetlegesen kialakuló tűz által veszélyeztetett hadianyag- és élelmiszerkészletek biztonságos helyen történő elraktározásának.⁴² Végül, de nem utolsósorban – amint azt korábban részben már érintettük – Károlyi a várbeli katonaság moráljának fenntartásra és hosszabb távú biztosítására éppúgy a sikeres védelem egyik sarokköveként tekintett, mint maga a főgenerális. Ebből kifolyólag mindkét instrukcióban előfordulnak olyan pontok, melyek ezzel kapcsolatban tartalmaznak irányelveket.⁴³ Ám ezek között is szembetűnő a vár javainak takarékos felhasználásra történő utasítás, amely a Bercsényi-féle parancsban konkrétabb formát is ölt: a főgenerális ugyanis meghagyja a várparancsnoknak, hogy a prófuntmester kezelésében hagyott 40 000 forint készpénzt aprólékosan beosztva használja fel a várőrség zsoldjának kifizetésére.⁴⁴ A rendelkezést egyértelműen tudatos lépésként kell értékelnünk, hiszen Bercsényi tapasztalt katonai vezetőként pontosan tudta, hogy a fizetlenség és az ellátás hiánya könnyen a katonai morál súlyos megbomlásához vezethetett.

Az egri vár parancsnokai számára kibocsátott két rendelkezés összevetését követően lássuk részleteiben az 1706-os utasítást! A Bercsényi által megfogalmazott instrukciót betű szerinti forrásközlés formájában jelentjük meg. A szöveg helyesírásán nem változtattunk, annak központosítását azonban – a könnyebb megértés és felhasználhatóság érdekében – a mai helyesírási szabályokhoz igazítottuk. Az eredeti szövegben a magánhangzók tekintetében gyakorta találkozhatunk az adott betű fölé tett egyetlen, íves vonással: mivel egyértelműen nem tudtuk eldönteni, hogy a főgenerális rövid vagy hosszú magánhangzóknak szánta-e ezeket, ezért ilyen esetben a mai magyar nyelvhasználatot vettük alapul. Mindezekon túlmenően pedig a határozott névelő többször előforduló aposztrófus formáját (a') szintén megtartandónak ítéltük. A latin szavak, kifejezések magyarra fordítása, valamint a forrásban említésre kerülő személyek életrajzi adatai a lábjegyzetekben kaptak helyet, a rövidítéseket szögletes zárójelek használatával eredeti, szövegben elfoglalt helyükön oldottuk fel.⁴⁵

⁴¹ MNL OL P 396 Ser. I. 1706. szept. Fasc. 1. A. 7. 3–4. o.; *Bánkúti* 2000b. 115. o.

⁴² MNL OL P 396 Ser. I. 1706. szept. Fasc. 1. A. 7. 4–5. o.; *Bánkúti* 2000b. 108., 112. o.

⁴³ MNL OL P 396 Ser. I. 1706. szept. Fasc. 1. A. 7. 7–8. o.; *Bánkúti* 2000b. 106., 108–109., 110–112. o.

⁴⁴ MNL OL P 396 Ser. I. 1706. szept. Fasc. 1. A. 7. 7–8. o.

⁴⁵ Ezúton is szeretnénk kifejezni köszönetünket Miskei Antalnak, az egri Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Intézete docensének az ártírt forrás lektorálásáért, valamint Mészáros Kálmánnak és Domokos Györgynek, a budapesti Hadtörténelmi Intézet munkatársainak a forrásban szereplő egyes személyekkel és az előforduló német eredetű katonai kifejezésekkel kapcsolatos kérdéseink megválaszolásáért.

FORRÁSKÖZLÉS

INSTRUCTIO

Pro Perill[ust]ri ac Generosis D[omi]nis Alexandro Vass suaeserenit[a]tis Principalis Certae Militiae Brigadirio, nec non Praesidy Agriensis Supremo Commendante, ac Francisco Rétejejusd[em] Loci Capitaneo extradata.⁴⁶

Jollehet az Ellenségnek mostani Constitutiojához⁴⁷ képpest maid lehetetlennek laczik, hogy valamelly nevezetes operatiot,⁴⁸ kiváltképpen Vár vivást tentallya,⁴⁹ ahoz sem ideje, sem készületi. Mindazáltal, hogy ne talán Szolnokon példát vévén hasonló reménséget másut p[ro]balva, készületlenül ittis ne tanaltassék az Vár, kivántam magam meg tekintene[m], s tapasztalom, hogy semmi ki gondolható ok ne[m] tartoztathattya a⁷ vagy idegeniteti ezen nevezetes Várb[an] rendöltetett Tiszteket s hadi rendeket Várnak oltalmátúl. Kinekis Commandoja⁵⁰ s gondgya viselése felől említett Tekintetes Nemzetes Vass Sándor Brigadiros⁵¹ és Rétei Ferencz Kapitány⁵² U[ra] mékra az Meltóságos Fejedelem által p[rae]scribalt⁵³ mod és rend szerint concredáltatott.⁵⁴ Nemis lehet eő K[e]g[ye]lmek hazafiuságháb[an], dexteritásáb[an]⁵⁵ és Urokhöz s Hazájokhoz való hites kötelességekb[en] semmi kétségem. Jollehet az occurrentiák⁵⁶ magokkal hoznak mind[en] szükséges praeparatoriumot⁵⁷ s dispositiokat,⁵⁸ és az Népet bátorító rendöléseket, de hogy azokb[an] is jobb[an] föl tanálhassak magokat emléttet Tiszt Uraimék, s meg ösmérjék sem mib[en] fogyatkozásokat ne[m] lenni, akarám dispo[siti]oimat így adnom írásb[an] eő K[e]g[ye]lmek[ne]k.

Elsőbenis considerálván⁵⁹ az Várnak oltalmához kivantató három requisitumot,⁶⁰ úgy mint: Nepet, Provisiot⁶¹ és Munitiot,⁶² hogy az helynek nagy voltához képpest elégséges Népeis lehessen eő K[e]g[ye]lmek[ne]k, az haromszáz Emberbül álló három Seregh P[rae]sidiumhoz⁶³ rendöltetett

⁴⁶ Utasítás, amely tekintetes és nemzetes Vas Sándor úr, ő fejedelmi fensége bizonyos seregének brigadérosa, nem különben az egrí vár főparancsnoka, illetve nemzetes Rétey Ferenc úr, ugyanezen hely kapitánya számára adatott ki.

⁴⁷ Állapotához, helyzetéhez.

⁴⁸ Hadműveletet.

⁴⁹ Megkísérelje.

⁵⁰ Parancsnoksága, vezénylete, irányítása.

⁵¹ Vas Sándor (? – Eger, 1709. ápr. 6.): 1682-ben szendrői vicekapitány, 1685-ben Thököly híve. 1701-ben a Rákóczi-féle összeesküvés egyik gyanúsítottja. 1704-ben Kassán tartózkodik, majd 1705 januárjában visszakapja elkobzott javait. 1706. március 8-án nevezik ki egrí várparancsnokká, amely tiszteet haláláig betölti. *Heckenast* 2005. 450–451. o.

⁵² Rétey Ferenc (? – ?): 1703 szeptemberében Hont vármegye császári kapitánya, majd 1703. november 3-án csatlakozott Rákóczihoz. 1704 novemberében nyitrai kapitány. 1705 elejétől Egerben szolgált, 1706 márciusától a vár parancsnokhelyettese (vicekapitánya) ezredesi rangban. E tiszteit mind Vass Sándor, mind pedig Perényi Miklós parancsnoksága idején betöltötte. 1710 novemberében a pártján állókkal kierőszakolja Eger kapitulációját. *Heckenast* 2005. 360. o.

⁵³ Előírt.

⁵⁴ Rábízott.

⁵⁵ Jó szándékában.

⁵⁶ Alkalmak, körülmények.

⁵⁷ Előkészületet.

⁵⁸ Utasításokat, rendelkezéseket, intézkedéseket.

⁵⁹ Figyelembe véve, mérlegelve.

⁶⁰ Kelléket.

⁶¹ Ellátást, élelmiszerszükségletet.

⁶² Lőszert.

⁶³ Várórséghez

Esze Tamás Gyalogh Ezer[es] Kapitány Ur[am]⁶⁴ magha itt lévő Ezerével, kiis a' veghre szállítatott ide bé a' Városra, hogy szükségnek idején mindenestül föl mennyen a' Várb[an], hogy az alattis föl szokjanak a' Varhoz, mindenkor két három seregenként commandérozni⁶⁵ kel az Istrásakra.⁶⁶ Ezeken kívűl az melly haiduság Szolnokb[an] vólt, ugyan az Szolnoki haiduság, Horvát Tamás⁶⁷ haidui, és az hatvani sereg száz haidúból allo, s ezen Hatvani, Szolnoki, és Horvát Tamas seregei Szabó Mathé Kapitány U[ra]m⁶⁸ Commandója alá fognak bizatni. Azértis mindgyárt be fogh Szabo Mathe U[ra]mis commandiroztatni, mihelyest az Ellenségnek erre felé való mozdulása léssen.

Az mi penig az Varosi Lakosokat illeti, minthogy az sok csücseléddel⁶⁹ meg túlteni az Várat ne[m] lehet, ahhoz képeest ime expediáltatik⁷⁰ passusom:⁷¹ egyszersmind Nemes Nograd s Ghömör Vár[me]gyékre Intimatiom,⁷² hogy mihelyt az Ellenségnek erre felé való indulása bizonyos léssen, azonnal a' Városon ki köl doboltatni, hogy az ki ne[m] fegyverhez való Nép, az Városból ki takarodgyék, a' Magyarság Szécséntaikára⁷³ Nograd Vármegyéb[en], az Raczság peniglen Ghömör Vármegyéb[en] Rosnyo taira. Ugy hogy valaki, kiváltképpen az Raczok és Ghorögök közül az hagyott idő után az Városban talaltatik, mind[en] kéméllés⁷⁴ nélkül ki üzettetik, s joszágha fel p[rae]daltatik. Az minthogy az Raczok közül senkit ne[m] is köl szenvedni az Várb[an], valakik eddig fegyver viselésekkel mellettünk való hadakozásokkal ne[m] bizonyítottak hivségeket.

Az Németek, minthogy mind inkább Mester Emberek, az kik[ne]k az Várb[an] szükséges hasznokat vehetni, azok portékájokkal s cseledgyekkel föl takarodgyanak az Várb[an], az kik penigh hasontalan Emberek, azok az töb Varosbéli néppel csak el mennyenek.

Hogy peniglen az illyenel takarodással valamely segítségh nyuitathassék, szekerekből limitatott⁷⁵ harmincz szekér, mellyek[ne]k behaitására Esze Tamás Uram Mokanyai⁷⁶ rendöltetettek, azon kívűl tizennyolcz portalis szekér adatott a' végre P[ro]font Mester kezéhez.

Mínthogy penig Ráczok, Ghörögök és Németek feles fegyvereiket eddig is haszontalanul hevertették, azért innen ki takarodván egészen el köl fegyvereiket szedni, és azokat Esze Tamás fegyvertelen haidui közé osztani, kit nagy szorgalmatossággal véghez köl vinni, hogy az Raczság, Németség fegyverét el ne tagadhassa. Hogy ha penig így sem tanálkoznék annyi fegyver, hogy

⁶⁴ Esze Tamás (Tarpa, 1666 k. – Nyitra, 1708. máj. 27.): az 1697-es hegyaljai felkelés során Károlyi Sándor, majd a szatmári császári commandáns fogságában raboskodik. 1703-ban a tiszaháti felkelés egyik szervezője, vezére. 1707. április 18-án nevezik ki brigadéroszá. 1708. március 24-én kap armálist. 1708-ban, a nyitrai táborban elhalálozik. *Heckenast* 2005. 138. o. Brigadérosi kinevezésére lásd: *Mészáros* 2006. 139–140. o.

⁶⁵ Vezényelni, parancsnokolni.

⁶⁶ Örhelyekre, őrségekre.

⁶⁷ Horváth Tamás (? – ?): Korponay János hadi pénztárnok 1704. december 8-án Rákóczihoz írott levelében hajdúkapitányként emlegeti, e tisztségét egy 1706. november 25-én keletkezett irat is megerősíti. 1706 októberében főcolonellus Esztergomban, ezt közvetlenül megelőzően Bercsényi Egerbe rendeli. 1707 márciusában Egerben raboskodik, 1707. június 25-én a források azonban már újra mint kapitányt emlegetik. *Heckenast* 2005. 195. o.

⁶⁸ Szabó Máté (? – ?): 1698-ban hatvani birtokosként tartják számon, ezt követően a szabadságharc kitöréséig hatvani postamester. 1703 novemberében hatvani kapitányként, 1704 januárjában ezredesként emlegetik. 1705 júliusáig egy lovasezred parancsnoka, ezt követően ezredét Bezerédj Imre veszi át. 1705. július 27-től hatvani főkapitány, közben 1705. szeptember 22. és 1706. július 29. között ideiglenes szolnoki commandáns. 1705 novemberétől örökös hatvani postamester, 1706 szeptemberében Bercsényi az egri vár védelmére rendelt szolnoki, hatvani és a Horváth Tamás által vezetett hajdúk parancsnokává teszi. 1709. november 30 előtt valószínűleg átállt a császáriakhoz. *Heckenast* 2005. 396. o.

⁶⁹ Csücseléssel. Itt minden bizonnyal a városi lakosság nagyszámú, fegyverforgatásra nem feltétlenül alkalmas tömegéről van szó.

⁷⁰ Kiadatik.

⁷¹ Levelem. Ebben az esetben magát a levélfórmában kiadott parancsot jelenti.

⁷² Utasításom.

⁷³ Tájékára.

⁷⁴ (Meg)kímélés.

⁷⁵ Megszabott.

⁷⁶ Az Esze Tamás gyalogezredében szolgáló lovasok.

azzal egészen föl fegyverétezhessék az haiduság, szükséges azt observálni,⁷⁷ hogy az midőn az haiduság föl valtya egy mást, az föl váltott haidu fegyverébül adattassék az fegyvertelennek.

Az Városi Népnek mostani Mustrája és abból következő rendölése Mélt[óságos] G[ene]rális Groff Barkóczy Ferencz U[ra]m[na]k fogja meg mutatni, kicsoda s micsoda mehessen be az Vár[ban]. Lévén peniglen feles Egyházi és Szerzetes Emberekis a' Városon, kik közül ighen válogatva két-tőt hármat az Lelki Szolgálat kedvéért bé lehet ereszteni,⁷⁸ az többinek peniglen, ha bár Egyházi és egyéb portekájok be vétetődikis, de magok[na]k job az Város Népével kis időre el takarodniok, minthogy ha leszenis, sem lehet tartós ezen zenebona, ismét vissza térhetnek edgyütt az Néppel.

Pro 2do. Az mi az P[ro]visiot illeti. Ime adjungaltatik⁷⁹ az tanaltatott P[ro]visionak száma, kiből az felöl számlált Népnek két holnap P[ro]visioját considerálván – minthogy az idő Taborozást tovább ne[m] enged – meg tetczik, hogy ighen bőven elégséges és semmiből fogyatkozás egyébbül ne[m] lehet, hane[m] Borbúl, Ighet Borbúl⁸⁰ és piritott husbúl.⁸¹ Kibenis hogy legyen elégséges P[ro]visio, vagyon itt a' Városon két száz akó⁸² Fiscalis Bor,⁸³ kinek az Vár[ban] való vitelét committaltam⁸⁴ az Tisztartonak. Azon kívül Méltóságos Egri Püspök⁸⁵ Apám U[ra]m[na]k vagyon itt az haznál alkalmas Bora, mellyeteő K[e]g[y]lme ugy sem vitethet el innen. Azért vegzettem eő K[e]g[y]lmevel, hogy mihelyt arra jut a' dolog, és az Városbúl takarodni kel az Népnek, Vass Sándor Brigadiros Ur eő K[e]g[y]lme magha recognitioját⁸⁶ adván eő K[e]g[y]lme Embere kezéhez, mindenestül föl vitesse az Vár szükségére, az ki ednehány száz akóra fogh menni. Azon kívül találkozni fogh az Városonis alkalmas Bor egynélis másnális, kinekis hurczolodására ugy sem érkeznének, a' kinek mennyi bora talaltatik, recognitiot adván felöle, mind föl hozassa az Varban. Hogy ha I[ste]n meg tartya, kinek kinek viszaadatatik az maga Bora, ha peniglen el kél, így magam adatom meg az árát. Fölis tehet eő K[e]g[y]lme recognitiób[an] Assecuratiojúl,⁸⁷ hogy tülem, s nem mástúl várják az árát. Az Ighet bor iránt ez előtt is lévén Muráni P[ro]funt Mesternek commissioja,⁸⁸ ime ex superabundanti⁸⁹ az magam parancsolattya, kivel expedialtassék bizonyos Ember, hogy minden késedelem nélkül negyven akó Ighet bor hozatassék be a' Vár[ban]. Az mi az piritott hust illeti, már annak ideje ne[m] lévén, rendöltetett Darvas Mihály Districtualis Commissarius⁹⁰ Ur által három száz vágó, mellyet ha az Ellenségre nézve legettetni ne[m] lehet, hogy szenával táplálhassanak, az szenákat valamely szükségtelen pinczéb[en] vagy kazamatákb[an] köl el rakatni. Egyéb arántis minthogy világos helyen ott, az hol most latom lenni az szenákat vannak, semmi képpen meg hadni ne[m] köl, minthogy egy tüzesglobis⁹¹ ne[m] csak azt, de az Váratis meg emésztené.

⁷⁷ Arra ügyelni, figyelni.

⁷⁸ Rákóczi már 1705. december 7-i, Szaniszló melletti táborából kibocsátott parancsában általános érvényre nyel rendelkezett a táborigyelő szolgálatba állításáról, mellyel a kuruc csapatok hitéletét kívánta biztosítani. *Misóczi* 2005. 162–166. o.

⁷⁹ Hozzácsatoltatik.

⁸⁰ Magasabb alkoholtartalmú borpárlat.

⁸¹ Későbbi elfogyasztásra szánt, tartósított hús.

⁸² Kincstári bor.

⁸³ Rábízta.

⁸⁴ Telekesy István (Csömöte, 1633. aug. 20. – Eger, 1715. márc. 3): 1699. június 4-től egri püspök, 1699. június 20-tól Heves-Külső-Szolnok vármegye főispánja, mindkét tisztségét haláláig töltötte be. Eger kurucok általi elfoglalását követően 1703. november 5-től 1704. április 24-ig a felkelők Cserép várában tartották tisztes fogságban, majd ezt követően csatlakozott Rákóczihoz. 1705-ben aláírta a szécsényi konföderáció szövetséglevelét. 1709 végén az esztergomi érsek a szabadságharcban történő szerepvállalása miatt megfosztotta püspöki címétől, de miután 1710-ben átállt a császár oldalra, 1711. március 10-én Róma visszahelyezte méltóságába. *Heckenast* 2005. 429. o.; *Gebei* 2005. 160–178. o.

⁸⁵ Elismervényét.

⁸⁶ Biztosítékul.

⁸⁷ Megbízása.

⁸⁸ Ezen felül.

⁸⁹ Kerületi hadbiztos.

⁹⁰ Ágyúgolyó.

⁹¹ Védelemről.

Pro ³¹⁰. Az Munitio, az mint Listáját latni, ighen elégséges és egyéb fogyatkozását ne[m] látom, csak valamely szurok[na]k, kiről is irtam Kassára, hogy tiz mása szurkot külgyenek ide.

Az Defensiorú⁹² inparticulari⁹³ nincs mit írnya, minthogy az Ellenségnek Operatioja magha ád az ellent állásra oktatást. Mindaz által az mennyire gondolható képpen által láthatni, három felé lehet az formalis aggressusa.⁹⁴ az hegy felől, az ket végső Bastyájának és az tületlen fehér Bastya felől. Minthogy az oldal oltalom, vagyis Flankis⁹⁵ ott erőtlének, kire nézve nem köl időt túlteni az várakozással, hane[m] éjjel nappal azon helyeket, az mellyeket meg mutogattam, föl kel túlteni éjjeli nappali Munkával. Leg elsőbenis azon Bástyát, az mellyen mostan csigák vannak, egyenlővé köl túlteni a' falával és jó erős kasokkal mindgyárt körül rakni, mint hogy azon kin álló Bástyá ne[m] csak magának, de mind az fehér Bástyának, mind peniglen azon Bástyának, a' kinek árkat az Ingenir⁹⁶ be túltette, egész oltalma. Legis leg első[ben] azért ahoz köl fogni, és mint-hogy ott szoros helyre sok Ember munkája ne[m] tér, egy faradsaggal itt az Minoriták fölett való Bástyánakis felét fel köl túlteni ugy, hogy leg aláb két algyut lehessen a' tetejéb[en] vonni, melly a' fehér Bástyának innenső oldalát oltalmazza, az tulsó Bastya peniglen az tulsó oldalát.

Hogy ha peniglen mas felől tanálna aggediálni,⁹⁷ az honnan az Fejedelem lövette, az hazok teteje meg túltésével mindgyart sietni köl, ne[m] külömb[en] az Obslíteket⁹⁸ és egyéb oltalmakat magha az Ellenség mutat megh.

Az hajduságnak és fegyveres Emberek meg osztását a' mi illeti, ne[m] szükséges, hogy mind[en] Bástyára untalan annyai Ember rendöltessék, az mennyi annak oltalmára kívántatik, mint-hogy az Ellenség az Varat két három felől ne[m] vija. Hane[m] az fegyveres Népet három felé köl subdividálni,⁹⁹ mellynek edgyik része az vigyázásokra és oltalomra ugy osztassék el, hogy az melly felől az Ellenség vija, ott s annak környékib[en] legyen bővebb[en] a' fegyveres nép az Bastyák[na]k és helyek[ne]k szükségéhez és Capacitáshoz képpeszt ugy, hogy mindenkor egy más segetsek. Az mas, tavullyab¹⁰⁰ való Bastyakra és helyekre peniglen hol negy, hol hat, hol tiz Ember legyen, hol töb, hol keveseb az helyek szükségéhez képpeszt. Az másik harmad része penig ad hadnak az piarczon köz helyen paratsofftb[an]¹⁰¹ készen legyen, az honnan oda succurrálhasson¹⁰² az hova szükséges, ha peniglen az Bomba hányások miatt az főnálló hadnak egyb[en] lenni ne[m] lehet, meg lehet két három securus¹⁰³ helyre helyhezetni eöket, az honnan szintén ugy mint az piarczról succurrálhassanak egy másnak. Az harmadik része az hadnak nyugodalomb[an] maradhat és igy az ki a' munkáb[an] vólt, azt föl valtya a' főnallo, és a' ki nyugodalomban vólt, az fel valtya a' főn állót. Ugy subdividallyak peniglen Kapitány U[ra]mék magok között a szolgálatot, hogy mind itigh¹⁰⁴ a' főn álló hadak között feő Tiszt legyen, masik pedigh az pattyantusok között, és szorgalmatosan vigyázanak arra, hogy az pattyantusok miképpen teszik az Lövéseket, minthogy idegen Nemzetek, értetlenekis nemelylek, az pattyantus Tisztek magok igazicsák az agyukat. Az melly Bástyákat az Ellenség agyuvalel lö, azokon sok agyut tartani ne[m] köl, mint-hogy hamaráb teszen sok agyuk között kárt az Ellenség magha Lövéssével. Hane[m] az melly Bástyákról öszve járnak az agyuk az Ostrom oltalmára, azokon kel felesseb agyut mindenkor

⁹² Részletesen, részleteiben.

⁹³ Valódi támadása.

⁹⁴ Az ún. oldalazás vagy *flankírozás* az a művelet, amely során az ostromlókat a vár védői a bástyákról keresztűzbe fogják, vagy oldalba lövik.

⁹⁵ Hadmérnök.

⁹⁶ Megostromolni.

⁹⁷ Feltételezhetően német eredetű katonai szakkifejezés eltorzított alakja, pontos jelentését nem sikerült megfejteni.

⁹⁸ Elosztani.

⁹⁹ Távolabb.

¹⁰⁰ A német *Bereitschaft* (készenlét, készség) eltorzított alakja. Rákóczi Károlyi Sándorhoz 1706. augusztus 20-án Párkányból írott levelében, Bercsényihez hasonlóan a „parácsoff” kifejezést alkalmazza, közvetlenül a szó után zárójelben feltüntetve annak eredeti német alakját is. AR I/I. 594. o.

¹⁰¹ Segíthessen.

¹⁰² Biztonságos.

¹⁰³ Mindig, mindenkor.

¹⁰⁴ Öreg. Értsd: nagy.

készen tartani. Minthogy ne[m] lehet már mindenütt megh kasozni az Várat, azért örögh¹⁰⁵ s apro kasok készen legyenek alatt, az honnan mutattya magát az Ellenség, onnan kel hamarjáb[an] föl rakni az kész kasokat.

Aztis szükséges observálni,¹⁰⁶ hogy mind[en] evezaka képzeni kel az Ostromot és így mind[en] estve ugy el köl igazítani az agyukat,¹⁰⁷ mint ha Ostromot várna, mert sötítb[en] az után nehezen igazgatni az ágyút.

Leghfélelmesse lehet az Mina,¹⁰⁸ kire minthogy belől minás Mesterek nincsenek, kívül köl vigyázni. Azt pedig higy szoktuk, hogy evezakakét három Minas Mester hol mi szegletekb[en] az fal ala lopja magát, az hová ne[m] ighen lathatni bastyákról, és ugy ragasztya magát elsőb[en] a' fal mellett a' földb[en], ugy ása vési be magát. Kire nézve szükséghe körül körülvélagítani gyakran a' Várat, hol szurokkal, hol pedig csak hol mi gaz szalmát mit le vetni az olyan szegletekb[en], hogy meghlassék a' Bastyákról ha ki járkálna, és az kazamátákb[an] gyakran köl föl s alá csendessen halgatozni, meg hallanié koczogását, és ha valahol olyan koczogás hallatnék, mindgyart szemben köllének vele ázni. Félb[en] hadgya az Ellenség, ha izben veszi¹⁰⁹ a' Contraminázást.¹¹⁰

Minthogy peniglen abb[an] egy Csöpnnyire sem köl kételkedni, hogy magam az hadakkal az meg szálló Ellenséget, ha ugy törtinnékis, ugy környül veszem és nyukhatatlanétom az Táborral, hogy méltán meg szállotnak az meg szállóis fogja magát ösmértetni. Azért azon köl mindenek fölet igyekezni, hogy jó fizetésért olly Emberek találkozzanak, az kik szükségnek idején kiis jöhessenek hozzánk, kit innen belől könnyeb meg cselekedni, minthogy az Bastyákról az Tábor szállása felé még irányozhattya magának uttyát.

Hagyatik azomb[an] itt P[ro]font Mester kezénél Negyven Ezer i[d] e[st]¹¹¹ 40 000 forint, az kiből mind a' munkás haiduk[na]k fizetni, mind pedig az solgyokat¹¹² aprodonkint ki adni meg lehet. Az mintis ezen pinzbül assignálom¹¹³ mind Esze Tamásnak, mind az szolnoki és Horvat Tamas haiduinak az fizetést, ugy hogy ha egészlen ne[m] is, kinek kinek valami mégis jusson belőle.

Pro Coronide¹¹⁴ teszem azt, az ki magáb[an] első, hogy tudnya illik mindgyárt a bé szorulásnak első napián, minek előtte még az Ellenség Táborra kiis mutassa maghát Vár[an] szorult népnek, erőssen öszveesküdyenek Eletek, fejek főállásaigh az Várnak meg tartására. Kib[en] az Feő Tisztek elsőb[en]is jó példát mutassanak. Egyébarántis ne[m] csak particularis,¹¹⁵ de köz[ön]sége gyalázattára vólna az egész Magyar Nemzetnek, [il]lyen nevezetes Erősség, Országunk[na] k illy Bastyaját, Ügyünk[ne]k edgyik Istápját ennyi Néppel, Munitioval és P[ro]visióval jól meg rakottat az Ellenség kezéb[en] kordébb[an] ejteni. Kinek vitézi oltalmát midőn említett Tiszt U[ra] mék[na]k meg hitt dexteritására bizva tellyes bizodalommal lenni tudgya az egész hada. Egyebet az jó edgyes értelemnél, bátor szivnél, mind ezekre az irgalmas I[ste]nnek bő mértékő áldásánál ne[m] kívánok. Bizonyossakis lévén abb[an], hogy kinek kinek, mind nagyobnak s kissebnek jó magha viseléséhez képpest való érdemlett böcsületi, remuneratioja[□] hazája mellett téendő szolgálattyaért meg léssen.

Agriae, die 9^oSeptembris 1706.

Gr[óf] B[ercsényi] Miklós m[anu] p[ro]pria]

¹⁰⁵ Figyelemmel kísérni.

¹⁰⁶ Értsd: ágyúkat.

¹⁰⁷ Akna.

¹⁰⁸ Észreveszi.

¹⁰⁹ Ellenaknázást.

¹¹⁰ Azaz.

¹¹¹ Zsoldjukat.

¹¹² Utalványozom, kiutalom.

¹¹³ Végül, záradékul.

¹¹⁴ Részleges.

¹¹⁵ Jutalma.

BIBLIOGRÁFIA

- Acta Rákócziana Acta Rákócziana. A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk. *Laczlavik György*. Készítette *Avar Anton – Laczlavik György – Mészáros Kálmán*. DVD-ROM. Budapest, 2011.
- AR I/I. *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Első kötet. 1703–1706. (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára bel- és külföldi irattárákból bővíve. Első osztály: Had- és belügy. Szerk. *Thaly Kálmán*. I. k.) Budapest, 1873.
- AR I/V. *Thaly Kálmán*: Székesi Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Második kötet. 1706–1708. (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára bel- és külföldi irattárákból bővíve. Első osztály: Had- és belügy. Szerk. *Thaly Kálmán*. V. k.) Budapest, 1877.
- Bánkúti* 1991. *Bánkúti Imre*: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703–1711. Budapest, 1991.
- Bánkúti* 2000a. *Bánkúti Imre*: A Rákóczi-szabadságharc, 1703–1711. In: Nagy képes milleniumi hadtörténet. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2000. 215–228. o.
- Bánkúti* 2000b. *Bánkúti Imre*: Károlyi Sándor levelei Érsekújvárból és három várvédő szabályzata. 1710. április, október. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Bánkúti Imre*. (Folia Rákócziana 8.) Vaja, 2000.
- Bánlaky* 2016. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1624.html>. (A letöltés időpontja: 2016. március 1.)
- Bogdán* 1991. *Bogdán István*: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.) Budapest, 1991.
- Csorba* 1991. *Csorba Csaba*: Várak a Rákóczi-szabadságharcban. In: A végvárak és végváriak sorsa, 1699–1723. Szerk. *Petercsák Tivadar – Pető Ernő*. (Studia Agriensia 11.) Eger, 1991. 69–76. o.
- Czigány* 1986. *Czigány István*: A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1986) 1. sz. 111–152. o.
- Czigány* 1989. *Czigány István*: A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. (1989) 2. sz. 151–175. o.
- Czigány* 2001. *Czigány István*: Hadügyi reformkísérletek a királyi Magyarországon, 1665–1682. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 2–3. sz. 279–296. o.
- Czigány* 2003. *Czigány István*: Új katonai berendezkedés Magyarországon, 1683–1703. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 3–4. sz. 714–741. o.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Budapest, 2004.
- Gebei* 2005. *Gebei Sándor*: „Rákóczi püspöke”, Telekesy István egri püspök. In: Povstanie Frantiska II. Rákócziho, 1703–1711. V novsom priblizeni. Ed. *Peter Kónya*. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis.) Prešov, 2005. 160–178. o.
- Heckenast* 1984. *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi-szabadságharc. In: Magyarország hadtörténete. I. k. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1984. 339–399. o.

- Heckenast* 2005. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? S. a. r., kiegészítette és az előszót írta *Mészáros Kálmán*. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 8.) Budapest, 2005.
- Kedves* 2000. *Kedves Gyula*: Könnyűlovasság az állandó hadseregben. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2000. 247–251. o.
- Kemény* 1914. *Kemény Lajos*: Adalékok Kassa 1706-iki ostromához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914) 135–141. o.
- Kis* 2014. *Kis Csaba*: Eger megvétele és visszafoglalása a Rákóczi-szabadságharc idején (1704–1710). In: Kuruc küzdelmek kora. Doba Kuruckych Bojov. Ed. *Peter Kónya*. Prešov, 2014. 299–313. o.
- Kis* 2015a. *Kis, Csaba*: Changes in the Function of the Castle of Eger at the Turn of the 17th and 18th Centuries. In: Rejuvenating Scholarship Collection of Graduate School Studies in History. University of Debrecen, Doctoral School of History and Ethnology. (Hallgatói Műhelytanulmányok 3.) Debrecen, 2015. 66–75. o.
- Kis* 2015b. *Kis Csaba*: Az egri vár mint bázisváros-tényező a Rákóczi-szabadságharc idején. In: PhD-hallgatók III. konferenciája. 2014. május 16. Szerk. *Rakita Eszter*. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések X.) Eger, 2015. 175–195. o.
- Merényi-Metzger* 2015. *Merényi-Metzger Gábor*: Gróf Bercsényi Miklós keresztelési anyakönyvi bejegyzése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 487–490. o.
- Mészáros* 1999. *Mészáros Kálmán*: Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 3. sz. 602–626. o.
- Mészáros* 2006. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája. Budapest, 2006.
- Misóczki* 2005. *Misóczki Lajos*: A vallási türelem az észak-magyarországi vármegyék példái alapján II. Rákóczi Ferenc intézkedéseiben. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis*, 41. (2005) 133–197. o.
- Oross* 2006. *Oross András*: Végvárból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján. *Századok*, 140. (2006) 6. sz. 1441–1473. o.
- Oross* 2011a. *Oross András*: Várrombolások a Rákóczi-szabadságharc idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1037–1050. o.
- Oross* 2011b. *Oross András*: Régi várak új szerepkörben a 17. század végén. *Várak, kastélyok, templomok*, 7. (2011) 4. sz. 8–11. o.
- Oross* 2013. *Oross András*: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Budapest, 2013.
- Perjés* 1954. *Perjés Géza*: Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1954) 2. sz. 136–184. o.
- Rittling* 2014. *Rittling László*: Eszterházy Antal szerepe Esztergom ostromai alatt. In: KoraiújkorÁSZ. Koraiújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai. Szerk. *Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt – Mitropulos Anna Diána*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest, 2014. 230–250. o.
- Ságvári* 2007. *Ságvári György*: A kuruc hadsereg és a Regulamentum Universale. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 4. sz. 1352–1364. o.
- Sugár* 1991. *Sugár István*: Az egri vár története. Budapest, 1991.
- Takáts* 1904. *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702. *Századok*, 38. (1904) 1. sz. 1–24. o., 2. sz. 114–135. o., 3. sz. 219–239. o., 4. sz. 322–343. o.

Csaba Kis

THE INSTRUCTIONS OF GENERAL COUNT MIKLÓS BERCSÉNYI TO SÁNDOR VAS, CAPTAIN OF THE FORTRESS AT EGER, AND TO SUB-COMMANDER FERENC RÉTEY, 9 SEPTEMBER 1706

Summary

During Rákóczi's War of Independence the Hungarian Kuruc Army faced a cardinal challenge in maintaining, strengthening and supplying the most important fortresses. The difficulties stemmed from the Hungarian army organisation characteristic of the late 17th century. The Kuruc troops alone, equipped mainly with light weapons, could not guarantee the long-term possession of the country-parts they conquered. Therefore they needed the key installations which helped them in this goal. The fortification at Eger was one of the most important bases of the armed fight, and during the research of its strategic role between the years 1705 and 1710 we found a command which was hitherto neglected by historians. The command was issued to the commanders of the fortress by Kuruc Commander Count Miklós Bercsényi on 9 September 1706, when Imperial Field Marshal Jean Louis Rabutin broke out from Transylvania. The real significance of the document lies in the fact that it contains many data which can be valuable for local history writing in many fields. These aspects include the exploration of the region's events in the armed fight, of the composition of the soldiers at Eger, of the circumstances of the evacuation of the town-dwellers, of the arming of the Hajdú soldiers, of the expropriation of the town's wine stock, of the problems of equipment and supply, as well as the research of the fortification of the fortress, of the organization and pay of the guards, and of the soldiers' moves after the enemy's attack in case of any siege operations. Thus, the eight-page-long command published here is the most detailed source we know which casts light on the situation in the fortress at Eger during Rabutin's campaign in 1706.

Csaba Kis

DIE INSTRUKTION VON OBERGENERAL MIKLÓS GRAF BERCSÉNYI AN DEN BURGGAPITÄN VON EGER, SÁNDOR VAS, UND AN UNTERKOMMANDANT FERENC RÉTEY VOM 9. SEPTEMBER 1706

Resümee

Infolge der kriegsorganisatorischen Charakteristika des Kurutzenheeres, die ein Erbe des Soldatentums in Ungarn vom Ende des 17. Jahrhunderts bedeuteten, stellten die Erhaltung und Verstärkung der aus strategischen Aspekten wichtigen Burgen sowie die Sicherstellung ihrer Bestände im Rákóczi-Freiheitskampf eine Kardinalfrage dar. Die Kampfmoral der hauptsächlich leicht bewaffneten Kurutzentruppen konnte nämlich an sich das längerfristige Halten der von ihnen eroberten Landesteile nicht gewährleisten. So waren auf jeden Fall diejenigen Schlüsselobjekte notwendig, die all dies ermöglichten. Im Laufe der Erforschung der strategischen Rolle der Festung von Eger (Erlau) zwischen 1705 und 1710, die als eine der wichtigsten Grundlagen des bewaffneten Kampfes gilt, kam die von der Fachliteratur bislang vollkommen außer Acht gelassene Weisung zum Vorschein, die beim Ausbruch des kaiserlichen Feldmarschalls Jean Louis Rabutin aus Siebenbürgen am 9. September 1706 vom Kurutzen-Obergeneral Graf Miklós Bercsényi an die Burgkommandanten gerichtet wurde. Die wahre Bedeutung dieser Schrift besteht darin, dass sie zahlreiche, aus Sicht der lokalgeschichtlichen Forschungen wertvolle und aus vielerlei Gesichtspunkten nutzbare Angaben in Bezug auf folgendes enthält: die Ereignisse des bewaffneten Kampfes in der Region, die Zusammensetzung der Burgwache von Eger, die Umstände der Aussiedlung der Stadtbevölkerung, – über die Bewaffnung der Haiducken und die Enteignung der städtischen Weinbestände – auf die Probleme der Kriegsausrüstung und Versorgung, die Verstärkung der Schutzwerke der Burg, die Einteilung und Besoldung der Wache sowie die Antworten auf die Angriffe des Feindes im Laufe der eventuellen Angriffsoperationen. Auf diese Weise ist die veröffentlichte achtseitige Weisung die bislang bekannte detaillierteste Quelle, aus der wir uns ein Bild über die Ereignisse in der Burg von Eger während des Rabutin-Feldzuges im Jahre 1706 ein Bild machen können.

Csaba Kis

L'INSTRUCTION DU GÉNÉRAL EN CHEF COMTE MIKLÓS BERCSÉNYI AU CAPITAINE DU FORT D'EGER, SÁNDOR VAS ET AU COMMANDANT ADJOINT FERENC RÉTEY, 9 SEPTEMBRE 1706

Résumé

Dans la guerre d'indépendance de Rákóczi, du fait des particularités organisationnelles de l'armée kuruc, héritées des troupes de Hongrie de la fin du 17e siècle, le maintien et le renforcement des forts stratégiques, ainsi que leur approvisionnement furent essentiels, car la manière de combattre des troupes kuruc à armement léger n'a pas permis de garder les territoires occupés à long terme. Par conséquent, elles avaient absolument besoin des ouvrages clés pour une occupation durable des territoires. Lors des recherches sur le rôle stratégique de la forteresse d'Eger entre 1705 et 1710, qui fut l'une des bases des plus importantes de la lutte armée, nous avons découvert une instruction jusqu'alors négligée par les publications spécialisées qui fut adressée, le 9 septembre 1706, par le général en chef kuruc comte Miklós Bercsényi aux commandants du fort au moment de la sortie du feld-maréchal impérial Jean Louis Rabutin de la Transylvanie. Ce document est vraiment important, car il contient de nombreuses données précieuses pour les recherches en histoire locale concernant les événements régionaux de la lutte armée, la composition de la garde du fort d'Eger, les conditions d'évacuation de la population de la ville, les problèmes de moyens et d'approvisionnement (à travers l'armement des haïdouks et l'expropriation des stocks de vin de la ville), le renforcement des ouvrages de défense du fort, ainsi que l'emploi du temps et la rémunération de la garde ou encore les réactions aux attaques ennemies lors d'opérations de siège. Ainsi, cette instruction de huit pages est la source la plus détaillée que nous connaissons et qui permet de nous faire une idée de ce qui s'est passé au fort d'Eger pendant la campagne de 1706 de Rabutin.

Чаба Киши

ИНСТРУКЦИЯ ВЕРХОВНОГО ГЕНЕРАЛА ГРАФА МИКЛОШ БЕРЧЕНИ ДЛЯ ШАНДОР ВАШШ КАПИТАНА КРЕПОСТИ В ГОРОДЕ ЭГЕР И ФЕРЕНЦ РЕТЕИ ПОДПОЛКОВНИКА, 9 СЕНТЯБРЯ 1706 ГОДА

Резюме

Исходя из унаследованной в конце XVII. века от венгерской армии особенностей военной организационности в борьбе за свободу – Ракоци для куруцкой армии кардинальным вопросом являлось содержание крепостей, важнейших с военной точки зрения и обеспечение их запасами. Поведение флегматичных, легко вооруженных куруцких воинских частей само по себе не могло гарантировать удержание – на длительное время – в своих руках завоеванных ими территорий. Поэтому, в любом случае, они нуждались в ключевых объектах, которые сделали бы возможным удержание в своих руках завоеванных земель. В ходе исследований, связанных с стратегической ролью в период между 1705 и 1710 годов Эгерской крепости, считаемой одной и наиболее важной базой вооруженной борьбы, мы обнаружили приказы обойденные до сих пор в специальной литературе – которые граф Миклош Берчени верховный генерал армии куруц выдал 9-ого сентября 1706 года военным начальникам крепости во время прорыва из Трансильвании императорского маршала Жан Луи Рабутин. Подлинная значимость этого документа заключается в том, что он содержит ценные сведения с точки зрения аспектов изучения местной истории и со многих других точек зрения этот документ содержит данные региональных событий, военных боёв, о составе защитников крепости города Эгер, об условиях эвакуации городского населения, о вооружении гайдуков, о снабжении войск через присвоение городских винных запасов, о проблемах довольствия, об укреплении защитных сооружений крепости, о распределении охраны крепости, о жаловании, а также об ответных шагах нападения на противника в случае возможной осады. Таким образом, опубликованные на 8-и страницах распоряжения являются самым – известным до сих пор – детальным источником, из которого мы можем представить себе события, происходящие в Эгерской крепости во время военного похода Рабутина в 1706 году.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

TÜKÖRY LAJOS EXHUMÁLÁSI JEGYZŐKÖNYVE

Palermo Város Történeti Levéltára (Archivio Storico Comunale di Palermo) tulajdonában található a Szicíliában, 1860-ban hősi halált halt Tüköry Lajos 1848/49-es főhadnagy, majd török őrnagy és végül olasz alezredes 1910-ben készült exhumálási jegyzőkönyve, valamint a földi maradványairól, ugyancsak ekkor készített fényképfelvétel.¹ Az alábbiakban a dokumentum teljes szövegét – melyet dr. Rossi Gabriella fordított le –, illetve az említett fotót szeretném közrebocsájtani.

Tüköry Lajos rövid életrajza²

Tüköry Lajos – Spiegel Ferenc és Domanek Terézia fiaként – a Békés vármegyei Körösladányban, 1830. szeptember 9-én látta meg a napvilágot. Az 1848-ban a szabadságharc kitörésekor a békési nemzetőrség tagja lett, majd 1849-ben átvezényelték az 55. honvéd zászlóaljhoz, ahol őrmesterré, majd hadnaggyá léptették elő. A világosi fegyverletétel után – mint főhadnagy – török katonai szolgálatba lépett, és felvette a Szelim efendi nevet. Itt, először a damaszkuszi török lovasságnál működött, majd részt vett a nomád beduinok elleni harcokban. 1853-tól, a krími háború alatt először Guyon Richárd tábornok, majd Kmety György tábornok hadsegédje lett. A Karszt körzetében vívott csatákban megsebesült, és – többek között – ezért őrnagyi rangra emelték és magas szultáni kitüntetésben, a Medzsi rendben részesült. Az 1859-es olasz–osztrák háború kitörése után kilépett a török katonai szolgálatból és a – Kossuth Lajos által is támogatott – itáliai magyar légió II. brigád 4. zászlóaljának a parancsnoka lett. 1860-ban, Türr István tábornokkal együtt csatlakozott a „marsalai ezrek”-hez és Giuseppe Garibaldi vezérkarában alezredesként teljesített szolgálatot. Palermo ostromakor, a Porta Termini áttörésénél, 1860. május 27-én súlyosan megsebesült, majd a bal lábán végrehajtott combcsontoklás elüszkösödése következtében – mint azt a halotti anyakönyvi bejegyzéséből megtudhatjuk³– „Luigi Tuckery”, 1860. június 6-án elhunyt. A halála után ezredessé előléptetett hős temetésére a palermói San Antonio-templom egyik megüresedett nemesi sírboltjában június 7-én került sor, mely alkalomból maga Garibaldi tábornok tartotta a gyászbeszédet.

¹ Archivio Storico Comunale di Palermo (ASCdP). Ricordipatri. Num. 23.

² Tüköry Lajosról lásd: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. k. Budapest, 1999. 383. o.; *Kazinczy István*: Körösladány szülötte, Tüköry Lajos (1830–1860). Körösladány, 2005.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. VI. Főszerk. *Markó László*. Budapest, 2007. 843. o.; *Végh Mihály*: Tüköry Lajos a magyar és olasz szabadságharc hőse. Budapest, 1961.

³ Archivio dello Stato Civile di Palermo. Indicedei Morti. Decennale anni: 1856–1865. Pag. 1070.

Tüköry Lajos exhumálása

1910. március 18-án, a marsalai partraszállás 50. évfordulója alkalmából rendezett nagyszabású ünnepek előtt Luigi Tukory holttestét Pietro Merenda professor, Carlo Albanese lovag, Antonino Riina, Pasquale Campo, Achile Leto, Beninati Salvatore, Eduardo Alfano ügyvéd, valamint Antonino Beninati, Tüköry 1860-ban történt temetésének szemtanúja jelenlétében exhumálták,⁴ majd azt június 4-én, Marcello Pagano, a palermói polgármester képviselője, Pietro Merenda professor, dr. Michele Spadafora, Bissana hercege, az Osztrák–Magyar Monarchia konzulja, valamint Antonino Beninati jelenlétében azonosították.⁵A munkát megkönnyítette az a korabeli dokumentumokkal is alátámasztott tény, mely szerint az alezredes bal lábát a halála előtt néhány nappal levágták. A talált csontváz pedig egy, a bal combjának felső harmadában amputált lábú férfi földi maradványa volt. Az azonosítás megtörténte után, 1910. június 6-án – Tüköry halálának éppen félévszázados évfordulóján – a csontokat átszállították a palermói San Domenico-bazilika panteonjába, ahol a ma napig is egy díszes síremlék hirdeti e magyar–olasz hős nevét és tetteit.⁶

FORRÁSKÖZLÉS⁷

A Király Őfelsége Tiszteletbeli Elnöksége
az 1860. május 27-e ötvenedik évfordulója
tiszteletére rendezett ünnepség
Polgári Szervező Bizottságának Hivatala
Palermo viaValverde 2. B.

Palermo városának címere
(olvashatatlan aláírással)
850. szám

1910. június 28.

Örömünkre szolgál, hogy a levéltárunk által a régi iratok között őrzött, 1910. június 4-én keltezett jegyzőkönyvet átadhatjuk Önöknek eredeti másolatban, amelyet kézjegyével látott el a palermói polgármester képviselője, a jelenlevő bizottság képviselője, az osztrák-magyar konzul, valamint Antonino Beninati úr, akik Argento, Montalti és Versari doktorok jelentése alapján felismerték annak a hős Tüköry Lajosnak a földi maradványait, aki életét adta Szicília szabadságáért.

A fenti jegyzőkönyv három példányban készült, amelyből egy példányt megküldtünk az osztrák-magyar konzulnak, annak a nemzetnek a képviselőjének, ahonnan a hős magyar származott, egy példányt pedig a Nemzeti Történelmi Társaságnak.

Az ezerkilencszáztíz esztendő június 4. napján, délelőtt 10 órakor a Tudományegyetem Anatómiai Intézetének egyik termében a következő urak jelentek meg: Palermo polgármesterének képviselőjében Marcello Pagano, az 1860. május 27-i események 50. évfordulója tiszteletére ala-

⁴ ASCdP. Ricordipatri. Num. 23. Pag. 2.

⁵ ASCdP. Ricordipatri. Num. 23. Pag. 1.

⁶ Lásd a 2. jegyzetben *Kazinczy* munkáját, 100. o.

⁷ Eredeti tisztázat (olasz nyelvű). Lelőhelye: Archivio Storico Comunale di Palermo. Ricordi patri. Num. 23. Pag. 1–8.

kult bizottság képviselőjében Pietro Merenda professzor, továbbá dr. Spadafora Michele, Bissana hercege, Ausztria-Magyarország általános konzulja, valamint Antonino Beninati Tüköry temető-szűretett Tüköry Lajos földi maradványaival azonos.

Előre bocsátjuk, hogy Tüköry a hazájáért küzdött Ausztria ellen, a krími háborúban pedig Törökország oldalán harcolt Oroszország ellen. 1859-ben Garibaldi vezér mellett küzdött Varesében és Comóban Ausztriával szemben. 1860-ban az Ezrek seregével partra szállt Marsalánál, május 27-én Palermo bevételénél a Termini-kapunál megsebesült a bal combján.

A bizottság mindenekelőtt meghallgatta a megjelent Beninati úr által előadottakat:

1. A sebesült a legkiválóbb sebészorvosok által a legnagyobb szakértelemmel lett ellátva San Lorenzo hercege via Bosco palotájában berendezett kórházban.

2. Az orvosok a sérült láb amputálása mellett döntöttek, de Tüköry kezdetben ehhez nem járult hozzá. Majd amikor beleegyezett és elvégezték az operációt, hamarosan elűszkösödött a sebe, melynek következtében június 6-án, éjjel előtt meghalt.

3. Tüköry holttestét egy lepedővel fedték le, majd koporsóba helyezték, amelynek tetejére az elhunyt katonai sapkáját helyezték.

4. Beninati jelenlétében június 7-én szállították el a halottat, majd a Szent Antal (San Antonio) templom egy megüresedett nemesi sírjában temették el. Az elhunyt katonai sapkája a koporsón maradt.

5. Amint a temetési ceremónia lezajlott, még egy fiatalon elhunyt parasztember holttestét is elhelyezték egy lépcsőfokkal feljebb, akit aznap öltek meg. A rajta lévő csizma vadonatúj volt. Tüköry említett sírhelyét melleleg ideiglenesen szánták, mert Türr tábornok a honfitársa végleges nyughelyének kiválasztása ügyében kapcsolatba kívánt lépni az elhunyt családjával. Ott és akkor határozták el, hogy a fiatalember holttestét Tüköry koporsója fölé helyezik. A temetés végeztével aztán az eredeti sírfeliratokat visszahelyezték.

A fölvetett jegyzőkönyvekbe az alábbiakban foglaltak kerültek bejegyzésre:

1. Az 1910. március 17-i keltezés alatt rögzítették, hogy a Beninati úr által megjelölt sírban nem találták meg Tüköry csontvázát, ami miatt, tekintettel a késői órára, másnapra halasztották egy újabb, a közelben található sír felnyitását. A jegyzőkönyvet a kézjeggyével látta el: Pietro Merenda professzor, Carlo Albanese lovag, Antonino Riina, Pasquale Campo, Achile Leto, Beninati Salvatore, Eduardo Alfano ügyvéd.

2. Az 1910. március 18-i keltezésű jegyzőkönyvet ugyanazok a személyek hitelesítették, mint az előzőt, s a következőket tartalmazza: A közeli, szomszédos sír felnyitása után sikerrel találtak rá Tüköry földi maradványaira, amely a Beninati úr által előadottak szerint volt elhelyezve a koporsó-ban. Ugyancsak erre utalt a csontolt bal láb, valamint a másik csontvázhoz tartozó csontok is, amelyek valószínűleg azé a fiatalemberé lehettek, akit Tüköry fölé temettek. A holttestek lágy részei a koporsó elporladásához vezettek és ennek következtében a két elhunyt földi maradványai összekeveredve, egymásba csúsztak. A fentiek megállapítása után, anélkül, hogy bármit is megmozdítottak volna, a sírt visszazárták.

3. Az 1910. május 25-én fölvetett jegyzőkönyvet az alulírott orvos urak látták el kézjeggyükkel: Giovanni Argento, Annibale Montalti, valamint Riccardo Versari, a Palermói Egyetem professzorai, az első a Patológiai Sebészeti Osztály professzora, a második az Igazságügyi Orvosszakértői Osztályé, a harmadik az Emberi Anatómiai Osztályé. Ők lettek megbízva az 1860. május 27-i események 50. évfordulója tiszteletére rendezett megemlékezési ünnepségek szervező bizottsága részéről, hogy tudományos vizsgálatokkal támasszák alá: a rendelkezésre álló földi maradványok valóban Tükörytől származnak-e. A további aláírók között szerepelnek még a következő urak: Marcello Pagano ügyvéd, Pietro Merenda professzor, Spadafora di Bissana, Antonino Beninati a fent megjelölt minőségben, Kirner Árpád az Osztrák-Magyar konzulátus helyettes kancellárja, Salvatore Beninati tanú, aki megállapította, hogy a sír felnyitása után nem volt lehetséges az azonosítás a koporsó elporladása miatt. Így nem lehetett elkülöníteni azt a koporsót, amelyben maga Tüköry nyugodott, mert a földi maradványai összekeveredtek az 1860. június 7-én eltemetett és a sírban egy fokkal föléje helyezett másik tetemmel. Emiatt összeszedték valamennyi ott talált cson-

tokat. Azok egy ólomládába kerültek, amit lepecsételtek és egy nagyobb diófaládába helyeztek. Ezt aztán átadták a fent említett professzoroknak: Argentonak, Montaltinak és Versarinak, hogy az egyetem Anatómiai Intézetében a magyar vitéz földi maradványainak beazonosítása érdekében vizsgálatokat végezzenek.

Ezt követően a fent említett professzorok által aláírt jegyzőkönyv a következőket foglalta össze:

Az alulírottak a május 25-én fölvelt jegyzőkönyvben foglaltakat folytatva rögzítették, miszerint a Humánanatómiai Intézetben egybegyültek, ahová az arra megfelelő ládában elhelyezett csontokat szállították, melyek a Szent Antal (San Antonio) templom egy földalatti sírjából származtak.

A ládáról a pecsétet levéve kerültek elő a pamutvászonba göngyölt csontok. Ezeket előbb letisztították a rájuk tapadt földtől és a szövetmaradványoktól, majd megkezdték Tüköry csontvázának összeillesztését, melyek közül a bal combcsont mindenképpen Tüköryével azonosítható, miután ez a végtag lett amputálva.

A humánanatómiai és törvényszéki orvosszakértői vizsgálatok alapján felépítésre került egy olyan csontváz, amelynek jellege, karaktere megfelelt az amputáció miatt csontkolt combcsonténak, figyelembe véve a szű, a nedvesség és az erőbehatás okozta károsodásokat, a koporsó fedelének besüppedését, amely a fölötte elhelyezett sír súlya miatt következett be. Először összegyűjtötték az összes közelben található csontokat, amelyek egymáson nyugodtak és feltételezhetően három különböző egyén csontjai voltak.

Az utólagosan rekonstruált csontváz egy 1,72 m magasságú emberének felelt meg, amelynek a következő csontjai hiányoztak:

A jobb oldalon: a 11. bordacsont, a kézközépcsont, a kézfej és csukló csontjai, az 1. ujjperccsont, 4. középső ujjperccsont, a felső ujjperccsontok, a 2. ék alakú csont, a 2., 3., 4., 5. lábközépcsont, az ujjperccsontok, a középső és felső ujjpercek.

A baloldalon: az 5., 6., 7. bordacsontok fele, a kézfejcsonatok, a csuklócsontok, két kézközépcsont, két ujjperccsont, két középső ujjperccsont, 4 felső ujjperccsont, a combcsont fele.

Az amputált végtag csontjai egy másik helyen kerültek eltemetésre. A megmaradt csontokat pedig befedte a szétmállott csontokból, ruhákból és a régi szüette koporsókból alkotott réteg, amelybe a lábak belesüllyedtek és a feltárási munkákat meglehetősen megnehezítették.

A bal felkarcsont rövidebb volt, mint a jobb, amely egy ferde, ívszerű csonttörés következtében enyhén deformálódott.

A különleges koponyaalkatból, a csontállomány nagy sűrűségéből, a mellkas formájából, a medencecsont átmérőiből, valamint annak vastagságából és dőlésszögéből, a csípőüreg alakjából, a kismedencéből, a szeméremcsont ívéből, valamint a csontozatra vonatkozó egyéb nemi jellemzőkből az alulírottak megállapították, hogy a csontváz egy férfi volt.

A keresztcsontot alkotó első csigolya illeszkedése, a szegycsont kardnyúlványa alapján feltételezhető, hogy az egyén, akinek a csontvázáról van szó, 35-45 éves körüli lehetett.

A csontok sajátos elszíneződése Tüköry földi maradványainak a sírban eltöltött hosszú idejének tudható be.

A koponya formája a koponyaindex alapján rövidfejűségi jegyeket hordoz magán, ami egyes szerzők szerint a magyarokra jellemző. Az arcszög 78 fokot zár be.

Megállapításra került, hogy az így rekonstruált csontváz egy olyan egyéné volt, aki erős izomzattal rendelkezett, mert a gerincen és a csontokon lévő csonttarajok, amelyekre az izmok a kötőszalagokkal illeszkedtek, jól kifejelettek.

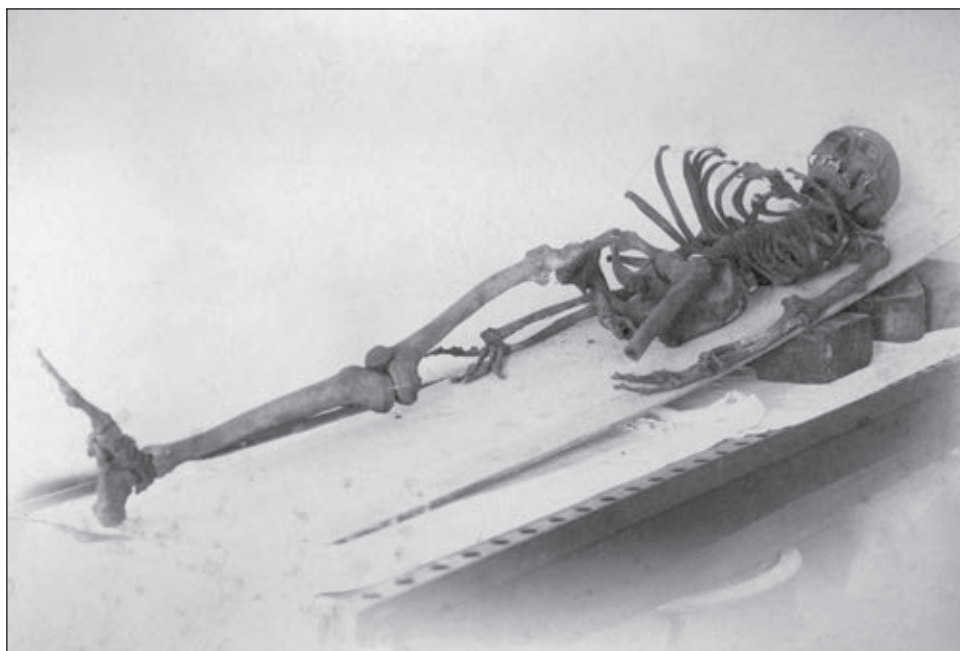
Az Antonio Beninati szemtanú által előadottakból, akinek véleménye szerint a feltárt sírban Tüköry holtteste lett eltemetve, az abból előkerült csontokból sikerült rekonstruálni egy olyan csontvázat, amelynek a bal lába amputálva volt a felső harmadban, és amelynek felszínén, pontosabban a velőcsatornában megfigyelhető volt a nagyon kis mértékben megindult csontképződés. Tüköry az amputáció után ugyanis néhány napra rá meghalt.

A fentiekben előadottakból alulírottak bizonyossággal megállapították, hogy a csontváz Tüköry Lajos garibaldista vitézé volt. Miután a szakértők megállapították, hogy az előttük lévő csontváz, amelyről fényképfelvétel is készült, kétségtelenül Tüköry Lajosé volt, visszahelyezték a koporsóba azzal a kendővel együtt, ami Tüköry nyakán volt egy selyemzsinórral rögzítve. A jelenlévők egyben hozzájárultak ahhoz, hogy Beninati úr elvihesse Tüköry katonasapkjának a sújtását, abból a célból, hogy azt a Szicíliai Hontörténeti Társaságnak adományozza.

Azután Argento, Montalti és Versari professzorok által aláírt jegyzőkönyv egy példányát egy üveghengerbe helyezték, amit a földi maradványok mellé tettek.

Majd lezárták és lepecsételték a koporsót, amit a palermói polgármester képviselője átadott az 1860. május 27-i események 50. évfordulójának ünnepélyes megemlékezésére alakult bizottság képviselőjének, aki Versari professzort kérte meg a további őrizetre, amíg a földi maradványok nem kerülnek a Szent Domonkos (San Domenico) templom panteonjába történő ünnepélyes elszállításra.

A fenti jegyzőkönyv három eredeti példányban készült, amelyből egy az osztrák-magyar konzul, egy a palermói polgármester, egy pedig a fent nevezett bizottság elnökének került a birtokába.

Tüköry Lajos csontváza 1910-ben

Gábor Merényi-Metzger

LAJOS TÜKÖRY'S EXHUMATION PROTOCOL

Summary

The Archivio Storico Comunale di Palermo keeps the exhumation protocol from the year 1910 about Lajos Tüköry, who was a lieutenant of the 1848/49 Independence War of Hungary, then a major in Turkey and finally a lieutenant-colonel in Italy, and was killed in action in Sicily in 1860. The archives also has a photograph from the same year which recorded Tüköry's remains. Following a short biographical introduction, the paper publishes these sources, and describes the circumstances of Tüköry's exhumation.

Gábor Merényi-Metzger

DAS EXHUMIERUNGSPROTOKOLL VON LAJOS TÜKÖRY

Resümee

Das Exhumierungsprotokoll aus dem Jahre 1910 des im Jahre 1860 in Sizilien verstorbenen Lajos Tüköry, Oberleutnant im ungarischen Freiheitskampf 1848/49, danach osmanischer Major und schließlich italienischer Oberstleutnant, sowie die zur gleichen Zeit angefertigten Fotoaufnahmen seiner Überreste befinden sich im Eigentum des Historischen Archivs der Stadt Palermo (Archivio Storico Comunale di Palermo). Die vorliegende Mitteilung gibt nach einer kurzen biografischen Einführung diese Quellen kund und berichtet von den Umständen der Exhumierung von Tüköry.

Gábor Merényi-Metzger

PROCÈS-VERBAL D'EXHUMATION DE LAJOS TÜKÖRY

Résumé

Ce sont les Archives d'Histoire de la Ville de Palerme (Archivio Storico Comunale di Palermo) qui détiennent le procès-verbal d'exhumation de Lajos Tüköry établi en 1910 et la photo sur sa dépouille mortelle qui fut prise à cette occasion. Tombé en Sicile en 1860, Tüköry fut un lieutenant de la guerre d'indépendance de 1848–1849, puis commandant turc et lieutenant-colonel italien. Après une brève introduction biographique, cette publication publie ces sources et présente les circonstances de l'exhumation de Tüköry.

Габор Мерени-Метзгер

ПРОТОКОЛ ЭКСГУМАЦИИ ЛАЙОША ТЮКЁРИ

Резюме

В собственности Исторического Городского Архива г. Палермо (*Archivio Storico Comunale di Palermo*) находится протокол эксгумации, составленный в 1910-ом году об умершем геройской смертью на Сицилии в бою в 1860 году Лайоша Тюкёри, старшего лейтенанта в войне 1848/49 гг., ставшего затем турецким майором и, в конце итальянским подполковником, а также протокол земных останках и сделанные тогда же фотографические снимки. Настоящая публикация является лишь кратким биографическим введением этих источников для оказания помощи и для сообщения обстоятельств эксгумации Тюкёри.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

TÓTH FERENC

MAGYAR HUSZÁROK FRANCIA FÖLDÖN

HUSSARDS HONGROIS EN FRANCE

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

BIBLIOGRÁFIA

A 2013. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1-30
Határterületek	31-107

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	108-140
A hadművészet és a fegyveres erők története	141-297
Csapattörténetek	298-322
A katonaság és kiképzésének története	323-365
A katonai nevelés és hagyományápolás története	366-417
A haditechnika története	418-494
A katonai jog, a háborús bűnök története	495-556
Veszteségek, a hadifogság története	557-581
Helytörténet, vártörténet	582-624
Életrajzok, emlékezések	625-731

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig	745-767
XVI–XVII. század	768-801
XVIII. század	802-822
XIX. század	823-856
XX. század	857-859
1914–1918	860-883
1918–1939	884-896
1939–1945	897-974
1945–2012	975-998

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A 2010. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. [Összeáll.] Bolyósné Ujfalusi Éva, Szabó Jánosné. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1227-1284.
2. A Magyarországon 2011-2012-ben megjelent hadtörténelmi tárgyú kiadványok válogatott jegyzéke. Összeáll. Mátyás Botond. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 293-299.
3. Makai Ágnes munkásságának bibliográfiája. Összeáll. Andaházi-Szeghy Viktor. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 313-318.
4. Feith László: Sólymok és Messerek. Az ötlettől a megvalósításig. = Magyar Honvéd, 2013. 11. p. 54-56
Német és magyar légifegyverkezés, 1918-1945. Német-magyar közös kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban.
5. Kovács Dániel: Katonás forgatag. Az ólomkatonáktól a repülőgép-szimulátorig. = Magyar Honvéd, 2013. 7. p. 54-55.
Múzeumok éjszakája, 2013. a Hadtörténelmi Múzeumban.
6. Temesváry Ferenc: A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményeinek militáriái. [Szerk. Tóth István.] Szeged, Móra F. Múz., 2013. 2 db (189, 168 p.) ill.
7. Tóth Sándor: Fegyverkincsek Egerben. = Ősi gyökereink, 2013. 1-2. p. 2-10.
Történelmi Tárház – kézfegyvertörténelmi kiállítás.
8. Míves fegyverek a Gödöllői Királyi Kastélyban / Fine weapons in the Royal Castle of Gödöllő. 2. [Szerk. Papházi János.] [Szöveg Grád András.] Gödöllő, Gödöllői Kir. Kastély, 2013. 71 p. ill.
Gödöllői Királyi Kastélymúzeum. Grád-gyűjtemény.
9. „Bethlen Gábor és kora.” Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára és Győr-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára közös kiállításáról. [Szerk. Ólmosi Zoltán.] Bp., M. Nemz. Lvt., 2013. 79 p. ill.
A vándorkiállítást Budapesten, Debrecenben és Sopronban 2013-ban rendezték.
10. Tuza Csilla: Bethlen Gábor-kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltárban. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1211-1214.
11. Kincses Katalin Mária: 1813. Csataér Lipcsénél. Kiállítás a berlini Német Történelmi Múzeumban. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1215-1219.
12. Szabó Miklós János: A Földi Telepítésű Magyar Légvédelem Fegyvernemi Múzeum. = Haditechnika, 2013. 3. p. 51-54.
Zsámbék
13. Szórád Tamás: Múzeum a magaslaton. = Magyar Honvéd, 2013. jún. p. 76-77.
Földi Telepítésű Magyar Légvédelem Fegyvernemi Múzeuma, Zsámbék
14. Surányi Barnabás: A „légfűrösök” múzeuma. = Honvédségi Szemle, 2013. 3. p. 49.
Légvédelmi Rakéta Múzeum, Zsámbék
15. Toldi Miklós: Kaszárnyamúzeum. 7000 négyzetméteres tanterem. = Regiment, 2013. 5. p. 60-62.
Haditechnikai múzeum, Koblenz (Langemarck kaszárnya)
16. Kovács László: Magán hadimúzeum Kréta szigetén. = Haditechnika, 2013. 1. p. 59-61.
Háborús Történelmi Múzeum, 1939-1945.
17. Kovács László: Hadtörténelmi kiállítások Tunéziában. = Haditechnika, 2013. 2. p. 60-62.
18. Maradi István: Viziten a spanyol légierő múzeumban. = Magyar Honvéd, 2013. júl. p. 76-77.
19. Zsille Péter: Svájci kincsesbánya. = Magyar Honvéd, 2013. dec. - 2014. jan. p. 110-111. Flab Museum, Zürich, légierő múzeuma.
20. Sály Zoltán: A Prágai Repülőmúzeum. = Haditechnika, 2013. 3. p. 62-65.
21. Toldy Tamás: Tengeralttjáró a pázsiton. Az Aalborgi Hajózási és Tengerészeti Múzeum. = Haditechnika, 2013. 3. p. 71-75.

22. Hausner Gábor: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. [Bp.] Argumentum, 2013. 219 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára.)
Ism.: Illik Péter. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 652-654.
23. Csorba György: Kmety György könyvgyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 3. p. 839-853.
24. Szoleczky Emese; Kreutzer Andrea; Bonhardt Edit: „Az emlékezet kárpótlás az eltűnt multakért” A Hadtörténeti Múzeum aradi elítéltek által készített emléklap-sorozatáról. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 228-276.
25. Kincses Katalin Mária: Levéltár és levéltáros születik. Markó Áprád visszaemlékezése a Hadtörténelmi Levéltár megalakulására és levéltárosi pályájára. (Forrásközlés.) = Levéltári Közlemények, 2013. 1-2. p. 187-200.
26. Szem Géza: „A világháború 1914-1918.” A Nagy Háború iratanyagainak feldolgozása a Hadilevéltárban. = Hadtudományi Szemle, 2013. 1. p. 176-186.
27. Kovácsné Molnár Mária; Bende Ibolya; Talla Viktória: Irattározás a magyar honvédségben. = Honvédségi Szemle, 2013. 1. p. 57-59.
28. Katona Csaba: Rákóczi-iratok Hollandiából, 1956-2006. Egy irategyüttes fél évszázados története. = Levéltári szemle, 2013. 4. p. 79-84.
29. Forró Lajos: A 183-as fond. Kutatási lehetőségek a Vajdasági Levéltárban = Fond 183. Research Possibilities in the Vojvodina Archives. / Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 275-285.
30. Nemzetünk nagy csatái. Illusztrált atlasz. [Írta Kész Barnabás.] [Debrecen,] Graph-Art, 2013. 63 p. ill.

Határterületek

31. Horváth Zoltán: Az utolsó remény. Utólagos elszámolás a jötevőnek. = Regiment, 2013. 2. p. 64-66.
Blood Chit – pilóták segítségkérő levele
32. Pásztókai-Szeőke Judit; Paetz, Annette: Inspiráció, imitáció és imázs. A Kr. u. 3. századi katonai viselet szír eredetű elemei. = Ókor, 2013. 2. p. 61-68.
33. Ortner, Mario Christian; Hinterstossier, Hermann: The Austro-Hungarian Army in the First World War. Uniforms and Equipment - from 1914 to 1918. Vienna, Verl. Militaria, 2013. 2 db. (544, 317 [13] p.) ill.
34. Fekete Ferenc: Dunai (hadi)hajósok társasági és díszruhája. A Magyar Királyi Folyamország társasági és díszruhája. = Katonaújság, 2013. 1. p. 41-45.
35. Csetneki Zsolt: Legendás rendőrfejfedő. A Zrínyi-sisak. = Katonaújság, 2013. 3. p. 44-51.
36. Csetneki Zsolt: 1947M rendőrsisak. = Katonaújság, 2013. 2. p. 8-9.
37. Baczoni Tamás: Forgalmiszabályozó karszalag. = Katonaújság, 2013. 3. p. 42-43.
38. Baczoni Tamás: „Karácsonyfa-effektus” avagy a hímzett textiljelvények elterjedése az egyenruhán. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 10-17.
39. Sallay Gergely Pál: Közkedvelt ereklyék - osztrák-magyar katonai sapkajelvények az I. világháborúból. = Műértő, 2013. 6. p. 14.
40. Fekete Ferenc: Hivatásos és továbbszolgáló altisztek, illetve tisztetek megkülönböztető jelvénye. = Katonaújság, 2013. 4. p. 10-13.
41. Sipos András; Fekete Ferenc: Csendőr járőrvezetői jelvény a Horthy-korszakban. = Katonaújság, 2013. 5. p. 12-15.
42. Makai Ágnes: „Hű honvédeknek - a magyar nemzet.” = BBC History, 2013. 8. p. 48-49.
Kitüntetések az olaszországi magyar légiósoknak.
43. Farkas Gyöngyi: Adalékok az első világháborús kitüntetési javaslatok szabályozásához. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 47-52.

44. Sallay Gergely Pál: Egy „kellemetlen-sürgető” kitüntetése, félreállítása és kárpótlása. Petrichevich György nyugállományú ezredes áldozatai a Mária Terézia Katonai Rend magyar ügyének oltárán. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 183-192.
45. Makai Ágnes; Sallay Gergely Pál; Solymosi József: Sosem volt medálparádé. A „harmadik világháború” magyar kitüntetései. = Regiment, 2013. 2. p. 33-35.
A MN érem tervei.
46. Makai Ágnes; Sallay Gergely Pál; Solymosi József: Stricte ment confidential. Les décorations de la République populaire hongroise. = Revue historique des armées, 2013. 270. p. 41-47.
47. Udovecz György: Katonai hagyományörző kitüntetések és emlékermek. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 283-289.
48. Kenyeres Dénes: Hadtörténelmi medálok. [Riporter:] Galambos Sándor. = Magyar Honvéd, 2013. 2. p. 60-61.
49. Fekete Róbert: Vitéz nagybányai Horthy Istvánné (Edelsheim Gyulai Ilona grófnő) kitüntetései. = Katonaújság, 2013. 2. p. 16-17.
50. Bíró Ákos: Elismert érdemek generációkon át. Az Antall család kitüntetései. = Katonaújság, 2013. 3. p. 12-21.
51. Somogyi Győző: Hungarian Military Flags / Magyar hadizászlók. Bp., Zrínyi, 2013. 68 p. ill. (A millennium in the military)
52. Pál Judit: Színek „háborúja”. A zászló mint nemzeti jelkép Erdélyben 1848-ban és az erdélyi politikai elitek. = Századok, 2013. 3. p. 689-710.
53. Kottra Györgyi, Cs.: Döglött akta. Lezáratlan nyomozás egy honvédszászló ügyében. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 35-37.
54. Reider Mónika: Zászlóadományozás az 1950-es években. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 164-170.
55. Kovács S. Tibor: Bem József (Josef Bem) díszszabványja. = Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 28. 2013. p. 145-153.
56. Res militares antiquae. Ókori Hadtörténeti és Fegyvertörténeti Konferencia tanulmányai, Pécs, 2013. február 22-23. [Szerk. Farkas István Gergő, Szabó András.] Pécs, PTE BTK TTI Régészeti Tansz., 2013. 251 p. ill. (Specimina nova dissertationum ex Institutio Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis. Supplementum, 12.)
57. Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10-11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei. Munkatársak Eberhart Amlacher [et al.] Szeged, Bp., SZTE Régészeti Tanszék, MNM, MTA BTK Régészeti Int., 2013. 2 db. ill. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei)
58. Négyesi Lajos: 17. századi ostromtevékenység nyomainak felkutatása és azonosítása a terepen, nem romboló módszerek alkalmazásával. = Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Bp., NKE, 2013. p. 143-188.
59. Bartha Tibor: Jelentés a Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromából származó vas- és ólomlövedékek anyagszerkezeti vizsgálatáról. Ford. Négyesi Lajos. = Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Bp., NKE, 2013. p. 189-230.
60. Irásné Melis Katalin: Az 1686-os katonai kórház és temető régészeti feltárása a Margitszigeten. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 522-548.
61. Polgár Balázs; Schmidt Mayer Csaba: Az 1849-ben Gönyűnél megsemmisített osztrák hadianyag-szállító uszály régészeti kutatása. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 167-176.
62. Tóth Zsolt: A hadisírkutatás alapvető módszerei. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 227-236.
63. Bacskai István: Hadisírkutatás és a műszeres leletfelderítés. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 281-303.
64. Susa Éva; Molnos Mária: Az igazságügyi antropológia szerepe a jeltelen eltemetések (1945-1962) kutatásában. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 305-324.

65. Négyesi Lajos: Első világháborús hadisírok felkutatása. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 65-85.
66. Stencinger Norbert; Pintér Tamás; Rózsafi János: Első világháborús magyar katonatemetők kutatása a Doberdó-fennsíkon. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 87-123.
67. Három folyamór tömegsírjának exhumálása és vizsgálata a kétyi evangélikus temetőben. [Szerzők:] Kustár Ágnes [et al.] = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 125-152.
68. Horváth Ferenc: Hadisír-azonosítás fényképek alapján. Újabb részletek két második világháborús ukrainai magyar katonatemetőről. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 325-346.
69. Kővári Ivett; Tóth Zsolt; Polgár Balázs: A pettendi tömegsír. Egy magyarországi második világháborús tömegsír feltárása és a leletek vizsgálata. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 153-184.
70. Weimper Zoltán: Tapintható történelem. Hadszintér- és hadisírkutatás Fejér megyében. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 185-201.
71. Kiss Balázs: A világháborús katonasír-, és emlékműkutatás módszertana Somogy vármegye példáján keresztül. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 205-226.
72. Hanny Erzsébet: Buda visszafoglalása a 17. századi spanyol híradásokban. = Tanulmányok Budapest múltjából, 38. 2013. p. 41-56.
73. Vincze Dávid: Rebellesek, elégedetlenek, magyarok. A Thököly-felkelés a London Gazette hasábján. = Századok, 2013. 4. p. 891-930.
74. Kincses Katalin Mária: Theatrum Europaeum: a Rákóczi-szabadságharc eseményei az európai kulturális színtéren. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 3-18.
75. Fegyelmezett polgárok. A finn sajtó a háborúból a békébe történő átmenet kihívásairól, 1944–1945. = Múltunk, 2013. 4. p. 104–127.
76. Kriskó Edina: A Közbiztonságtól a Rendőrkutyáig. Rendőrségi lapok a második világháborúig. = Belügyi szemle, 2013. 1. p. 79-90.
77. Vörös Boldizsár: „Nagy Péter 1703 és 1710 között tizenkilenc ízben küldött tüzértiszteket Rákóczinak és két ízben ágyúkat.” Propagandisztikus történelemhamisítás a szovjet-magyar jó kapcsolatok megalapozása érdekében. = Századok, 2013. 1. p. 131-159. Kitaláció Illés Béla és munkatársai írásaiban.
78. Tulipán Éva: Memory and propaganda in 1957. Transformation and the „heroic dead” used for propaganda purposes after the 1956 revolution in Hungary. = Past through present: thoughts on military history at the strategic, operational, and tactical levels of war. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012, 21-25 May 2012, Vienna, Austria. Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2013. p. 181-192.
79. Musgrove, David: A bayeux-i kárpit és a normann hódítók. Ford. Boross Anna. = BBC History, 2013. 4. p. 42-47.
80. Hausner Gábor: „Csúful össze főstött múltat, mesét, jelent, posztmodern módra mindent össze kevert...” Csontváry Zrínyi kirohanása című képe irodalmi keretben. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 53-61.
81. Hermann Róbert: Az illetéktelen szabadságharcos. Kastner honvédszázados képei 1848-49-ből. = Múlt-kor, 2013. tavasz. p. 74-81.
82. Balogh Eszter Edit: A férfitest feloldódása az első világháború sarában. = Szkolion, 2013. 2. p. 111-117. Képzőművészeti alkotásokon
83. Tamás Ágnes: Torzrajzok a Balkán-háborúkról. = Létünk, 2013. 2. p. 42-62. Karikatúrák
84. Feith László: A magyar katonai térképészet története. 1-3. r. = Magyar Honvéd, 2013. 3. p. 60-61., 4. p. 57-59., 5. p. 57-59.

85. Jankó Annamária: A Mária Terézia Katonai Rend és az első katonai felmérés. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 87-94.
Leopold Joseph von Daun, Franz Moritz von Lacy.
86. Evlija Cselebi Zrínyiújvár falai alatt. = BBC History, 2013. 6. p. 78-79.
87. Nagy Miklós Mihály: A Kárpát-medence szorításában. A Rákóczi-szabadságharc földrajzi kérdései. = A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 65-74.
88. Szalánczi József Krisztián: Az 1938-1939-es német Antarktisz-expedíció katonai vonatkozásai. = Kutatási füzetek / PTE, 20. 2013. p. 217-239.
89. Zárt terek, nyitott határok. Késő bronzkori földvárrendszer a Dél-Alföldön. [Írta:] Czukor Péter [et al.] = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 1. p. 11-15.
90. Regions, borders, societies, identities in the Central and Southeast Europe, 17th-21st centuries. Collected studies. Ed. Penka Peykovska, Gábor Demeter. Sofia, Bp., Institute of History Research Centre for the Humanities HAS, 2013. 275 p. ill.
Bolgár-magyar történelmi konferencia, 2012. május 16-17, Szófia.
91. Kincses Katalin Mária: A viaszbábuktól az ezüstérmekig. A bécsi Josephinum és az első katonatorvosi kitüntetés Európában. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 112-124.
92. Makepeace, Clare: Szex és lövészárók. Ford. Boris János. = BBC History, 2013., I. vh. ksz., p. 66-67.
93. Bourne, Stephen: Egyazon oldalon. Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 60-61.
Homoszexualitás a fronton.
94. Nagy Tamás: The history of the Hungarian hospital in Korea, 1950-1957. = Past through present: thoughts on military history at the strategic, operational, and tactical levels of war. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012, 21-25 May 2012, Vienna, Austria. Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2013. p. 207-213.
95. Remes Péter; Grósz Andor; Szabó József: A magyar repülő- és űrorvostan története. [Bp.] Zrínyi, 2013. 300 p. ill. (Katonák békében és missziókban)
96. Ress Zoltán: A Hajdú-kerületi Honvédegylet 1848-1849-es honvédigazolászai. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 171-178.
97. Závodi Szilvia: A katonatisztet és hozzátartozóit megillető kedvezmények a 20. század első felében. = Metszetek, 2013. 2-3. p. 233-254.
98. Závodi Szilvia: A százados, a hentes és a nő - házassági bonyodalmak a XX. század első felében. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 301-312.
A katonatiszt házasságkötésének szabályozása.
99. Gál Adél: A katonaszolgálat emlékei a kéziratos füzetekben. = Acta Adademiae Beregsasiensis, 2013. 2. p. 162-173.
100. Kontra Miklós: Katonalevelek - nyelvész szemmel. = Ethnographia, 2013. 2. p. 254-257.
101. Katonadalok. Szerk. Jóna Iván. Bp., Zrínyi, 2013. 279 p.
102. Facsar Mihály: A háború szerencsejátéka. = Katonaújság, 2013. 6. p. 2-12.
103. Facsar Mihály: Horthy Miklós kártyalapokon. = Katonaújság, 2013. 3. p. 2-5.
Hadi témájú kártyák.
104. Tamás Tibor: A golyónyomok megmaradnak... Boldog békeidők. = Magyar Honvéd, 2013. 11. p. 58-59.
A volt Honvéd Főparancsnokság épülete a Várban.
105. Generalprobe Burzenland: neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat. Hg. Konrad Gündisch. Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 2013. 278 p. (Siebenbürgisches Archiv. Folge 3. Bd. 42.)
Ism.: Veszprémy László. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 563-566.
Német Lovagrend.

106. Kerepeszki Róbert: A Vitézi Rend, 1920-1945. Máriabesnyő, Attraktor, 2013. 147 p. ill. (Fiat iustitia, 2.)
107. Kurucz Ádám: Borsod vármegye Vitézi Székének felszámolása. = Katonaújság, 2013. 2. p. 47-49.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

108. Óbis Hajnalka: Róma háborúi az organikus történelemfelfogás tükrében. = Aetas, 2013. 1. p. 187-190.
109. Szabó Béla: Báthory István Erdélyi fejedelem, lengyel király és litván nagyfejedelem hadjáratainak forrásirodalma a hadtudomány szolgálatában. = Sereg Szemle, 2013. 2-3. p. 270-278.
110. Jobbágy Zoltán: A felkelők elleni műveletekről. Egy elfeledett klasszikus: Bernardo de Vargas Machuca. = Honvédségi Szemle, 2013. 2. p. 15-18.
111. Gardi, Andrea: A tudós katona képe. Luigi Ferdinando Marsigli: hogyan alkossuk meg saját történelmi emlékezetünket. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 593-612.
112. Bagoly József Ágoston: A Rákóczi-kor irodalmi utóhatása, Thaly Kálmán és a szövegkritika. Tolnai és Riedl filológiája. = A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 211-234.
113. Csunderlik Péter: A pojácatól az ikonig. Szekfü Gyula Rákóczi-képének átváltozásai. = Aetas, 2013. 4. p. 119-130.
A Rákóczi-szabadságharc és II. Rákóczi Ferenc megítélése.
114. Mészáros Kálmán: Miért éppen Borsi? Tények, talányok, tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről. = Széphalom. A Kazinczy Társaság évkönyve. [2013.] p. [65]-78. ill.
115. Napoleon: Waterloo. A történészek ítélete. [Résztevők:] Jeremy Black, William Anthony Hay, Andrew Lambert, Alan Forrest. = BBC History, 2013. 10. p. 24-30.
116. Jobbágy Zoltán: Clausewitz és a felkelők: a háború csodálatos háromsága és a felfegyverzett nép ereje. = Honvédségi Szemle, 2013. 3. p. 28-31.
117. Gyulai Gaál Miklós 1848-1849-es honvédtábornok hadtudományi írásából. = Aetas, 2013. 2. p. 143-172.
118. Hermann Róbert: Újratermelődő tévhitek. 1848-1849 legendái. = Rubicon, 2013. 4-5. p. 86-97.
119. Pelyah István: Egy legenda nyomában. Vécsey Károly gróf kézcsoéka az akasztófa árnyékában. = Aetas, 2013. 2. p. 107-128.
120. Kincses Katalin Mária: Szellemtörténet és hadtörténetírás. A magyar hadtörténetírás kapcsolódó pontjai, különös tekintettel az 1930-as évekre. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 377-411.
121. Szabó Mikós: A hadtudományi tevékenység a Magyar Néphadseregben és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián az 1970-es évek második felében. = Hadtudomány, 2013. 3-4. p. 45-58.
122. Lévai Csaba: Amerikai történelem és történetírás. Válogatott tanulmányok. Bp., L'Harmattan, Könyvpont K., 2013. 411 p.
123. Zakar Péter: Katona Tamás (1932-2013) = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 3. p. 887-893.
124. Fodor Pál: Katona Tamás (1932-2013) ravatalánál. = Történelmi Szemle, 2013. 4. p. 675-677.
125. Labádi Lajos: Az 1848/49-es mártírok krónikása. 200 éve született Hajdú Lajos szentesi rektor. = Honismeret, 2013. 6. p. 11-14.
126. Haris T. Csaba: Több mint fél évszázad a hadtudományért. Dr. Ács Tibor nyugállományú ezredes, hadtörténész. = Honvédségi Szemle, 2013. 6. p. 142-144.
127. Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Bp., HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013. 320 p. ill.
128. Várpalotától a várig. Dr. Kovács Vilmos ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka. [Riporter:] Haris T. Csaba. = Honvédségi Szemle, 2013. 3. p. 32-33.

129. Haris T. Csaba: Elkötelezve Zrínyi Miklósnak. = Honvédségi Szemle, 2013. 1. p. 61.
Hausner Gábor
130. Szabó Péter: Tények és téveszmék a 2. hadseregről. Beszélgetés ~ hadtörténéssel. [Riporter:] Kiss Zoltán. = Honvédségi Szemle, 2013. 1. p. 64.
131. Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Szerk. Hausner Gábor, Padányi József. Bp., NKE, 2013. 230 p. ill.
132. Kincses Katalin Mária: Magyarország hadtörténetének historiográfiai kérdései. Műhelykonferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban, 2012. november 13. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 287-292.
133. Csikány Tamás: Százéves a magyar tüzérség. = Honvédségi Szemle, 2013. 3. p. 24.
Ünnepi megemlékezés és konferencia a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, 2013. január 31-én.
134. Süli Attila: A székely határőrzés évszázadai. Tudományos konferencia, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 2013. szeptember 20. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1220-1222.
135. Batthyány I. Ádám és köre. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. [Kiad. a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara.] Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013. 335 p. ill. 2010. november 25-26-án Piliscsabán rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga.
136. Lázár Balázs: 1863 Gettysburg - az amerikai polgárháború fordulópontja. Nemzetközi tudományos konferencia, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2013. június 6. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 3. p. 943-948.
137. Balla Tibor: Az első világháború a hátszágban. Nemzetközi konferencia, Stadtschlaining, 2013. szeptember 23-26. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1223-1226.
138. Schubert Katalin: A kormányzóhelyettesre emlékeztek. = Honvédségi Szemle, 2013. 1. p. 49-50.
Tudományos konferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban.
139. Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés = Hungarians and Serbs, 1918-2012. Coexistence, revealing the past, reconciliation. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. 509 p. ill.
A Budapesten 2011. szept. 30-án rendezett konferencia szerkesztett anyaga.
140. Past through present: thoughts on military history at the strategic, operational, and tactical levels of war. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012, 21-25 May 2012, Vienna, Austria. Acta. Ed. by Harold E. Raugh. Compil. by Claudia Reichl-Ham. Hrsg. Heeresgeschichtliches Museum, Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2013. XIII, 355 p. ill.

A hadművészet és a fegyveres erők története

141. Darkó Jenő: Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára. [Sajtó alá rend., az utószót írta és az irodalomjegyzéket összeáll. Kerepeszki Róbert.] Máriabesnyő, Attraktor, 2013. 139 p. ill. (Studia militaria Hungarica)
Eredeti kiad.: Budapest, Pécs, Danubia, 1934.
142. Clausewitz, Carl von: A háborúról. 5. magyar kiad. [Bp.] Zrínyi, [2013.] 706 p. ill.
143. Keegan, John: A csata arca. A közkatonák háborúja, 1415-1976. Agincourt, Waterloo és a Somme. [Ford. Körös László.] 2. jav. kiad. Bp., Akad. K., 2013. 419 p. ill. (Hadiakadémia)
Eredeti cím: The face of battle.
144. Magyar Zoltán; Révai Tamás: A ruházat szerepe Napóleon 1812. évi téli oroszországi hadjáratában. = Sereg Szemle, 2013. 1. p. 239-243.
145. Pásztai László: A természeti viszonyok befolyása a harci cselekményekre az 1848-1849-es szabadságharc példáján. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 3. p. 767-790.
146. Pásztai László: A magyar honvédsereg harcászata az 1848-49-es szabadságharcban. Bp., HM HIM, Line Design, 2013. 230 p. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
147. Csikány Tamás: Értelmetlen vérszivattyú. Az első világháború hadművészeti kérdései. = Rubicon, 2013. 1. p. 66-77.

148. Horváth Csaba: Az 1940-es német-francia háború stratégiai-hadászati és hadművelleti kérdései. = Sereg Szemle, 2013. 2-3. p. 279-291.
149. Domonkos László: A leghosszabb háború. Balti partizánok a Szovjetunió ellen. [Šamorín,] Méry Ratio, 2013. 151 p. ill.
150. Resperger István; Kiss Álmos Péter; Somkuti Bálint: Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással. Bp., Zrínyi, 2013. 421 p. ill. (Katonák békében és missziókban) Esettenulmányokkal: 1956., 1980-2013 közötti helyi háborúk.
151. Földi Pál: A kémkedés története. [Bp.] Anno, 2013. 208 p.
152. Redl ezredes árulása. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 28-29.
153. McKay, Sinclair: A Bletchley Park titkos élete. A második világháború kódfejtő központja, ahol az enigmát megfejtették. [Ford. Bihari György.] [Bp.] Gabo, 2013. 311 p., [8] t. ill. Eredeti cím: The secret life of Bletchley Park.
154. Horváth Zoltán: Churchill csodafegyvere. A Bletchley Park kódfejtői. = Regiment, 2013. 2. p. 16-21.
155. Macintyre, Ben: Dupla csavar: a normandiai partraszállás kém-története. Ford. Tábori Zoltán. Bp., Gabo, 2013. 426 p. ill. Eredeti cím: Dubble cross.
156. Sallay Gergely Pál: A felkelő nap sugarai. Magyar-japán hírszerzési együttműködés. = Regiment, 2013. 1. p. 42-45.
157. Dávid Ferenc: A katonai titkosszolgálatok az 1945-ös újjászervezés időszakában. = Kutatási füzetek / PTE, 20. 2013. p. 39-71.
158. Dávid Ferenc: A magyar katonai titkosszolgálatok és a szovjet partnerszolgálatok kapcsolata 1945 és 1947 között. = Kutatási füzetek / PTE, 18. 2013. p. 295-308.
159. Ungváry Krisztián: „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak.” A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. = Századok, 2013. 6. p. 1513-1560.
160. Macintyre, Ben: A Vagdalthús hadművellet. Egy fantasztikus történet igaz krónikája. [Ford. Babits Péter.] Pécs, Alexandra, 2013. 463 p., [16] t. ill. Eredeti cím: Operation Mincemeat. Hírszerzés
161. Bár-Zohár Miháel; Misál, Nissim: Moszád. Az izraeli titkosszolgálat legjelentősebb műveletei. Ford. Zentai György. [Bp.] Gabo, 2013. 404 p., [16] t. ill.
162. Novák András: Kémes ügyek avagy Akcióban a magyar titkosszolgálatok. [Bp.] H.C.L Ipari és Innovációs Kft., 2013. 201 p. ill.
163. Somogyi Győző: The army of King Matthias, 1458-1526 / Mátyás király hadserege, 1458-1526. [Szakford. Panajotu Nikosz.] Bp., Zrínyi, 2013. 84 p. ill. (A millennium in the military)
164. Somogyi Győző: The army of Transylvania, 1559-1690 / Az Erdélyi Fejedelemség hadserege, 1559-1690. [Szakford. Panajotu Nikosz.] Bp., Zrínyi, 2013. 79 p. ill. (A millennium in the military)
165. Szabó János, B.: Bethlen Gábor, az újjászervező. A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. 1. r. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 963-988.
166. Seres István: Bethlen Gábor hadainak szállás- és hadrendje 1621-ből. Újabb források az erdélyi hadsereg történetéhez. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1050-1066.
167. Hegyi Klára: A dunántúli török haderő a XVII. század első felében. = Batthyány I. Ádám és köre. Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013. p. 91-104.
168. Pálffy Géza: Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. Pápa, Jókai M. Vár. Kvt., 2013. 50 p., [1] t. föl. ill.
169. Czigány István: Felső-Magyarország és a Tiszántúl társadalmának militarizációja a hajdútelepítésekől a Rákóczi-szabadságharcig 1606-1703. = A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 9-27.
170. Fegyvert forgató hajdúk. A 2012. szeptember 14-i tudományos konferencia anyaga. Hajdúböszörmény, Polgármesteri Hiv., 2013. 128 p. ill. (Közszolgálati füzetek)

171. Bagi Zoltán: A császári-királyi hadsereg létszáma az 1709. évi hadjáratban. = A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 53-63.
172. Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájélmúzeum, 2013. 530 p.
Ism.: Lázár Balázs. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 572-575.
173. Somogyi Győző: Hungarian military, 1768-1848 / Magyar katonaság, 1768-1848. Bp., Zrínyi, 2013. 88 p. ill. (A millennium in the military)
174. Helgert Imre: A budapesti honvéd helyőrség parancsnokságai 1848-tól napjainkig. 165 év krónikája. 1-3. r. = Honvédségi Szemle, 2013. 4. p. 52-57., 5. p. 111-128., 6. p. 108-123.
175. Balla Tibor: Hungarian soldiers, officers, and troops in the army of dualism, 1867-1914. = Past through present: thoughts on military history at the strategic, operational, and tactical levels of war. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012, 21-25 May 2012, Vienna, Austria. Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2013. p. 27-49.
176. Ortner, Mario Christian: Die k.u.k. Armee und ihr letzter Krieg. Wien, Gerold, 2013. 248 p.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 831-832.
177. Balla Tibor: A Monarchia hadereje a háború kezdetén. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 22-27.
178. Ortner, Christian: The development of Austro-Hungarian combat doctrine during World War I. = Past through present: thoughts on military history at the strategic, operational, and tactical levels of war. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012, 21-25 May 2012, Vienna, Austria. Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2013. p. 72-84.
179. Balla Tibor: Troupes hongroises sur le front de l'ouest pendant la Grande Guerre. = Revue historique des armées. 270. 2013. p. 31-40.
180. Balla Tibor: A k.u.k. hadseregtől a Vörös Hadseregig. Magyar katonák a Nagy Háború román és olasz frontján, valamint a Tanácsköztársaság honvédó hadjáratában. Bp., Duna International, [2013.] 85 p. ill. (Nagy csaták. Magyar történelem, 14.)
181. Számvéber Norbert: A Horthy-korszak hadserege, 1919-1945. = Kis magyar hadtörténet. Bp., Zrínyi, 2013. p. 183-207.
182. Várhalmi Iván: Az Amerikai Egyesült Államok hadseregének szervezete, az I. világháború végétől, a II. világháború végéig. Bp., Magánkiad., 2013. 83, [14] p. ill.
183. Végh Ferenc: Viktor Suvorov: Megsemmissülés - a szovjet haderő helyzete 1941-ben. = Haditechnika, 2013. 3. p. 13-16.
184. Mihályi Balázs: Magyar megszálló feladatok a keleti front mögött 1941-1942. = Haditudósító, 2013. 3. p. 20-22.
185. Malović Gojko: Katonai igazgatás a Vajdaságban. Bánát, Bácska és Baranya, 1944-1945 = Military administration in Vojvodina. Banat, Bačka and Baranja, 1944-1945. / Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 221-234.
186. Markó György: Honvédségből Néphadsereg, 1944-1990. = Kis magyar hadtörténet. [Bp.] Zrínyi, 2013. p. 209-225.
187. Botz László: A Magyar Néphadsereg szerepvállalása a dél-vietnámi Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság munkájában 1973-1975. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, feldehítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 41-46. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
188. Isaszegi János; Ravasz István: A magyar haderő 1990-től napjainkig. Magyarország nemzetközi szerepvállalása. = Kis magyar hadtörténet. [Bp.] Zrínyi, 2013. p. 227-259.
189. Harda V. Balázs: Győzelmet érő vereség. A doveri alagútrendszer története. = Regiment, 2013. 3. p. 4-7.
190. Kellerhoff, Sven Felix : Hitler bunkere. [Ford. Béresi Ákos.] Bp., Jászöveg Műhely, 2013. 136 p. ill.
Eredeti cím: Mythos Führerbunker.
191. Matthaidesz Konrád: A főhadiszállás múltja és jelene. = Honvédségi Szemle, 2013. 1. p. 60. Wolfsschantze.

192. Németh István: Hitler különvonata. A Führer mozgó főhadiszállása. = Rubicon, 2013. 8. p. 74-82.
193. Szabó Balázs: Rákosi titkos bunkere, 1951-2011. Az F-4 létesítmény, az MDP titkos bunkerének története. Bp., Sziklakórház Múz., 2013. 60 p. ill.
194. Man, John: A nindzsák. [Ford. Tóth Bálint Péter.] Bp., General Press, [2013.] 325 p. (Különleges könyvek)
Eredeti cím: Ninja.
195. Süli Attila: A honvéd vadászerekek szervezése és működése Erdélyben 1849-ben. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 3. p. 681-718.
196. Kiss Gábor Ferenc: Az 1939-1940-es német hadműveletek tapasztalatai és a magyar gyorsfegyvernem. = Sipos '65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára. Szeged, JATEPr., 2013. p. 137-145.
197. Szabó József János: A gyorshadtest a Szovjetunió elleni háborúban. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 172-177.
198. Reszegi Zsolt: Légi huszárok. Az ejtőernyős csapatnem kialakulása és harcai 1938 és 1945 között. Bp., Pápa, Pápai Lvt., 2013. 424 p. ill.
199. Boda József: A magyar katonai ejtőernyőzés 75 éve. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 27-40. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
200. Horváth Zoltán: A Merkúr hadművelet. A német ejtőernyősök piruszi győzelme. = Regiment, 2013. 3. p. 12-17.
Kréta
201. Horváth Zoltán: Eltévesztett ugrózónák. Villámra mennydörgés volt a válasz. = Regiment, 2013. 3. p. 48-51.
Légideszant Normandiában.
202. Zsig Zoltán: Szárnyaszegett sólyom. Német ejtőernyősök utolsó bevetése. = Regiment, 2013. 3. p. 59-63.
Ardennek, 1944 dec. (Wacht am Rhein)
203. Ságvári György: Katonalovak. Lovas fegyvernemek a Monarchiában. = Rubicon, 2013. 7. p. 78-81.
204. Fröhlich Dávid: A magyar sereglovasság tüzérségi eszközei és tüzér szervezeti elemei (1913-1954). = Haditechnika, 2013. 6. p. 46-49.
205. Petrusák János: Elfeledett harcterek - ott, ahol magyarok küzdöttek. Az utolsó huszárrohan (1941) - megmutatták, mit ér a magyar. = Katonaújság, 2013. 4. p. 42-51.
206. Sőregi Zoltán: Magyar huszárok az ostromlott Budapest védelmében. A magyar lovashadosztály felállításának lengyelországi és alföldi harcainak áttekintése. = Sereg Szemle, 2013. 2-3. p. 244-269.
207. Végh Ferenc: Lovassággal a harcokcsik ellen! Mítosz vagy valóság? Lovak és lovasság a II. világháborúban. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 1. p. 16-20., 2. p. 10-14.
Lengyel lovasság a németekkel szemben, 1939. szept.
208. Turcsányi Károly; Hegedűs Ernő: A tüzérség szerepének átalakulása az ipari fejlődés hatására a 18-19. században. 1-2. r. = Hadtudományi Szemle, 2013. 3. p. 49-59., 60-79.
209. Gulyás Géza: A fegyvernem megalakulása és a tüzérisztképzés beindítása, a fegyvernem részvétele az első világháborúban. = Honvédségi Szemle, 2013. 3. p. 45-51.
210. Kovács Vilmos: A honvédtüzérség újrászervezése és megtartása a rejtés időszakában 1928-ig. = Haditechnika, 2013. 6. p. 3-9.
211. Gazsó Imre: A magyar tüzérség története 1945-től 1990-ig. = Haditechnika, 2013. 6. p. 17-23.
212. Feith László: A magyar tüzérség száz éve. 1-3. r. = Magyar Honvéd, 2013. 4. p. 46-49., 5. p. 46-49., 6. p. 46-49.
213. Illésfalvi Péter: Magyar hegyitüzérség 1939-1945. = Haditechnika, 2013. 6. p. 50-54.
214. Stenge Csaba, B.: A magyar páncéltörő tüzérség tüzkeresztsége - 1939. március, Kárpátalja. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 39-41.
215. Mann, Chris: Támadnak a tankok. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 84-87.

216. Számvéber Norbert: Páncélozott harcjárművek és páncélhárítás a magyar 2. hadsereg sávjában, 1943 januárjában. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 4. p. 989-1007.
217. Klemensits Péter: Bernard Montgomery és a páncélos fegyvernem alkalmazásának kérdései a harmadik el-alameini ütközetben (1942. október-november). = *Honvédségi Szemle*, 2013. 1. p. 37-42.
218. Klemensits Péter: Rommel legjelentősebb győzelme, a brit 8. hadsereg legsúlyosabb veresége. A brit páncélos csapatok alkalmazásának kérdései a gazalai ütközetben, 1942 május-június. = *Sereg Szemle*, 2013. 1. p. 220-238.
219. Horváth Balázs: Tengerészgyalogos harcokcsizó műveletek Koreában. 1-2. r. = *Haditechnika*, 2013. 3. p. 8-12., 5. p. 15-19.
220. Horváth Zoltán: Kódbeszélők. A navahó indián híradósok. = *Regiment*, 2013. 1. p. 38-41.
221. Balogh Péter: A magyar katonai rádiófelderítés története. = *A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században*. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 15-26. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
222. Jakus János: A magyar rádió- és rádióelektronikai felderítés szervezeti változásai 1990-ig. = *A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei*. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 101-110. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
223. „A hadtáp volt maga a fegyver.” Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. Pósn László, Veszprémy László. [Bp.] Zrínyi, 2013. 326 p.
224. Fekete Ferenc: „Országos jármű” - lovas szekér a világháborúban. = *Katonaujság*, 2013. 3. p. 28-31.
225. Horváth Zoltán: A győzelem útja. A Red Ball Express. = *Regiment*, 2013. 4. p. 24-27. A szövetséges erők utánpótlásának biztosítása teherautókkal, 1944-ben.
226. Duffett, Rachel: Tálalva! Élelmezés a nyugati fronton. Ford. Győrffy Iván. = *BBC History*, I. vh. ksz. p. 72-75.
227. Bagi Zoltán Péter: Kísérletek a tábori egészségügy megszervezésére a tizenöt éves háború folyamán, 1593-1606. = *Orvostörténeti közlemények*, 2013. 1-4. p. 119-131.
228. Kapronczay Károly: Magyar katonai egészségügy az első és második világháború éveiben. = *Valóság*, 2013. 5. p. 48-55.
229. Kiss Gábor: Adalékok a vegyi hadviselés első világháborús történetéhez. = *Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. ksz. p. 125-133.
230. Bernád Dénes; Magó Károly; Punka György: A nemzet szárnyai. A magyar katonai repülés évszázados története / The wings of the nation. The century-old history of Hungarian military aviation. Bp., Zrínyi, 2013. 258 p. ill.
231. Varga Csaba Béla: Az égbolt első lovagjai. Egy új haderőnem születése. = *Aranysas*, 2013. 6. p. 74-77.
232. Varga Csaba Béla: Kalandnak indult. Zsoldosok és megszállottak. = *Aranysas*, 2013. 5. p. 74-77. Légi hadviselés kezdetei, 1913-ban a Balkánon és Mexikóban.
233. Horváth Zoltán: A legolcsóbb rendfenntartó. A gyarmati Királyi Légierő. = *Aranysas*, 2013. 2. p. 68-73. Irak, 1920.
234. Czirók Zoltán: Az „e-akció”, avagy kísérlet a magyar katonai aviatika megmentésére, 1920-1921. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. p. 791-804.
235. Stenge Csaba, B.: Baptism of fire. The first combat experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939. Solihull, West Midlands, Helion & Comp., 2013. XVIII, 128 p. [8] t. ill.
236. Sárly Zoltán: A katonai repülés elfelejtett fejezetei. (Folyt.) = *Aranysas*, 2013. 2. p. 33-35., 3. p. 62-63., 4. p. 66-67., 5. p. 78-79., 6. p. 22-23., 7. p. 64-65., 8. p. 66-67., 9. p. 74-75., 11. p. 55-57., 12. p. 36-38.
237. Vándor Károly: Vörös csillagos légierő. (Folyt.) = *Aranysas*, 2013. 1. p. 80-83., 2. p. 78-82., 3. p. 78-82., 4. p. 76-79.

238. Kővári László: Őrjárat az égen. Velünk élő (repülő)történelem. (Folyt.) = Aranyas, 2013. 3. p. 52-56., 4. p. 50-53., 5. p. 62-67., 6. p. 24-28., 7. p. 50-55., 9. p. 28-33., 10. p. 36-41., 11. p. 28-31. Varga Ferenc pilótakarriere és a magyar légierő.
239. Bozóki János; Zupkó Tibor: A Magyar Honvédség Légijármű Javitóüzem múltja, jelene és jövője. = Haditechnika, 2013. 4. p. 34-39.
240. Zsig Zoltán: Az iraki légierő története. 1-5. r. = Aranyas, 2013. 1. p. 16-19., 2. p. 56-60., 3. p. 30-33., 4. p. 34-37., 5. p. 34-38.
241. Zsák Ferenc: Végzetes tarantói invázió. (Elfelejtett háborúk, 33.) = Magyar Honvéd, 2013. szept. p. 64-67.
Brit légitámadás az olasz flotta támaszpontja ellen, 1934.
242. Horváth Zoltán: Meglepetés Hitlernek. Ünneprontók Berlin felett. = Aranyas, 2013. 6. p. 62-67.
RAF berlini rádió elleni bombatámadás, 1943. jan.
243. Zsák Ferenc: Gátrobbantók. (Elfelejtett háborúk, 32.) = Magyar Honvéd, 2013. júl. p. 62-65.
A Möhne-gát felrobbantása, 1943. máj. 15.
244. Horváth Zoltán: A leggonoszabb ellenség. Ködbe veszett Lancesterek. = Aranyas, 2013. 8. p. 60-65.
RAF - Berlin bombázása, 1943. dec.
245. Miller, Donald L.: A levegő urai. Amerikai bombázók a náci Németország ellen. [Ford. Tábori Zoltán.] [Bp.] Gabo 2013. 758 p., [24] t. ill.
246. Kiss Roland: Hat nap alatt 3800 bevetés. A Nagy Hét, amikor a Luftwaffe padlóra került. = Aranyas, 2013. 12. p. 64-69.
USAAF - Németország bombázása 1944. febr.
247. Bishop, Patrick: Bombázó férfiak. Ford. Berényi Gábor. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 32-37.
Németország bombázása.
248. Punka György: Ploiesti - fekete vasárnap. 1-2. r. = Magyar Honvéd, 2013. szept. p. 58-61., okt. p. 54-57.
1943. aug. 1.
249. Czirik Zoltán: Egy háborús nap krónikája. Balozsamegyes, 1944. június 26. = Vasi Szemle, 2013. 1. p. 59-66.
250. Toperczer István: Titkos baráti segítség. Észak-kórei pilóták a vietnámi légi háborúban. 1-2. r. = Magyar Honvéd, 2013. febr. p. 72-73., márc. p. 74-75.
251. Toperczer István: Hányatott sorsú vadászok. Észak-vietnámi Il-28-as bombázók a vietnámi légi háborúban. = Magyar Honvéd, 2013. ápr. p. 72-75.
252. Palik Mátyás Csaba: A III. arab-izraeli háború repülő és légvédelmi szempontból 3. r. = Repüléstudományi közlemények, 2013. 1. p. 16-22.
253. Zsemlye János: I. Péter cár hadiflottájáról. = Valóság, 2013. 4. p. 76-85.
254. Coaloa, Roberto: Mediterraneo imperiale. Breve storia della marina da guerra degli Asburgo, dalla österreichische Kriegsmarine alla k.u.k. Kriegsmarine (Császári és Királyi Haditengerészet) 1866-1918. Udine, Gaspari, 2013. 77 p. ill. (Collana Storica)
255. Feith László: A magyar hadihajózás 165 éve. 1-2. r. = Magyar Honvéd, 2013. 7. p. 46-49., 8. p. 52-55.
256. Nemere István: Horogkereszt a tengereken. [Vásárosnamény,] Kódexfestő, 2013. 221, [2] p.
257. Csonkaréti Károly: Elpuskázott kiugrás. Bp., Kornétás, 2013. 246, [2] p. ill.
258. Sály Zoltán: Volt egyszer egy Volksmarine. Az NDK népi haditengerészete. = Regiment, 2013. 1. p. 46-49.
259. Willis, Sam: A britek 10 legfontosabb tengeri csatája. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2013. 1. p. 28-33.
260. Grove, Eric: Csata a La Plata folyónál. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 30-35.
Graf Spee pusztulása, 1939. dec.
261. Szász István: A Bismarck pusztulása. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 97-101.

262. Horváth Zoltán: A lélekvesztők támadása. Kajakos kommandósok. = Regiment, 2013. 5. p. 14-19.
Teherhajók elsüllyesztése a francia partoknál, 1942. dec.
263. Mann, Chris: Pearl Harbor. Japán totális félsikere. [Ford. Antóni Csaba.] = BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 112-117.
264. Zsig Zoltán: Óceánok szürke farkasai. Kódfejtők háborúja a hullámhosszokon. = Regiment, 2013. 3. p. 8-11.
265. A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. [Főszerk. Parádi József. Szerk. Parádi Ákos, Simon F. Nándor, Som Krisztián, Suba János, Székely Zoltán.] Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. 338 p. ill. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
266. A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. [Főszerk. Parádi József. Szerk. Parádi Ákos, Simon F. Nándor, Som Krisztián, Suba János, Székely Zoltán.] Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. 427 p. ill. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
267. Som Krisztián: A német gyarmatok rendvédelmi erői. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 161-168. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
268. Parádi József: Rendvédelmi testületek a polgári magyar állam időszakában 1867-1919. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 121-146. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
269. Parádi József: Az államfő testőrségei az Osztrák-Magyar Monarchiában. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 155-160. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
270. Varga Kálmán: A Magyar Királyi Testőrző Sereg. = Rubicon, 2013. 2-3. p. 92-101.
271. Bíró Szilvia: Római kori útállomás Gönyű határában. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 1. p. 20-23.
272. Pálffy Géza: A Batthyány család és a dunántúli határvédelem a XVI-XVII. században. = Batthyány I. Ádám és köre. Piliscsaba, PPKE BTK, 2013. p. 41-66.
273. Czizgány István: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. = Batthyány I. Ádám és köre. Piliscsaba, PPKE BTK, 2013. p. 67-90.
274. Kalmár János: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből. = Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Bp., M. Levéltárosok Egyes., 2013. p. 329-342. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai, 13.)
275. Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Bp., Szentpétery Imre Történettud. Alapítv., 2013. 356 p. (Fons könyvek, 4.)
Ism.: Illik Péter. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 566-569.
276. Suba János: A magyar állam határőrizete a XIX-XX. században. Történeti áttekintés. = Somogy megye múltjából, 42. 2013. p. 141-149.
277. Parádi József: Nemzeti határőrizetünk polgári szakasza. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 141-154. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
278. Sallai János: Határszéli jelentések a II. világháború után. = Valóság, 2013. 6. p. 72-77.
279. Keserű István: A magyar pártállam határőrizete, 1945-1956. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 111-128. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
280. Nagy József: A magyar határőrizet változásai 1958-1990. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 97-104. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
281. Keserű István: A magyar határőrizet 1945-1990. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 63-86. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)

282. Nagy György: Az első magyar határrendőrség. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 87-96. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
283. Perényi Roland: A fővárosi rendőrség tagjainak II. világháború alatti tevékenysége az Igazoló Bizottsági iratok tükrében. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 147-152. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
284. Suba János: „Csendőralakulások” a Magyar Nemzeti Hadseregben, majd a Magyar Királyi Nemzeti Hadseregben, 1919-1921. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 169-178. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
285. Artner Ramona; Parádi József; Zeidler Sándor: A Magyar Királyi Csendőrség légi, vízi, vasúti és közúti szakszolgálati ágai. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 23-40. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
286. Olasz Lajos: A légi csendőrség Magyarországon. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 105-120. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
287. Sinkovics Ferenc: Csendőrök védték a vidék nyugalalmát. = Magyar Hírlap, 2013. 17. p. 8.
288. Vedó Attila: A Magyar Királyi csendőrség karhatalmi tevékenységének szabályozása a dualizmus idején. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 171-184. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
289. Hegedűs Ernő; Fröhlich Dávid: Katonai erők rendvédelmi szerepkörben. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 55-62. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
290. Vedó Attila: A Francia Nemzeti Csendőrség a két világháború között. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 185-196. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
291. Németh István: A Gestapo. Náci államvédelmisek. Hitler politikai rendőrsége. = Rubicon, 2013. 1. p. 40-51.
292. Németh István: A Gestapo vezetői. = Rubicon, 2013. 1. p. 52-55.
293. Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953-1956. Szerk. Gyarmati György, Palasik Mária. Bp., ÁBTL, L'Harmattan, 2013. 506 p. ill. (Közelmúltunk hagyatéka)
294. A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956-1962. Intézménytörténeti tanulmányok. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. Bp., Állambiztonsági Szolgálatok Tört. Lvt., L'Harmattan, 2013. 576 p. (Közelmúltunk hagyatéka)
295. Krahulcsán Zsolt: A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádárkorszakban 1956-1962. Bp., Állambiztonsági Szolgálatok Tört. Lvt., L'Harmattan, 2013. 256 p.
296. Okváth Imre: A BM II/1. (Katonai Elhárító) Osztály. = A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956-1962. Intézménytörténeti tanulmányok. Bp., Állambiztonsági Szolgálatok Tört. Lvt., L'Harmattan, 2013. p. 19-45. (Közelmúltunk hagyatéka.)
297. Tabajdi Gábor: A III/III krónikája. Bp., Jaffa, 2013. 460 p. ill.

Csapattörténetek

298. Solymosi József: A 204. honvédszászlóalj parancskönyve. Zászlóalj parancsok - forrásközlés. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 193-213.
299. Hermann Róbert: A Feldunai, majd VII. hadtest kitüntetési összesítője 1849 májusából. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 62-78.
300. Simon Tamás: Az 1. gépkocsizó dandár a nyikolajevi csatában. = Katonaujság, 2013. 4. p. 2-9.
301. Ács István: 6-os huszárezred. A Gorodoki lovasroham „Vörös Ördögei”. Egy elfeledett huszárezred hősei. = Katonaujság, 2013. 2. p. 34-39.
302. Földi Pál: Elárulva és meggyalázva. A székely hadosztály és dandár története. [Nagykovácsi,] Huszár, [2013.] 215 p. ill.
303. Petrusák János: Elfelejtett harcterek. Ott, ahol magyarok küzdöttek. Fogcsikorgatva hátrálni. A Székely Hadosztály története. = Katonaujság, 2013. 3. p. 32-41.
304. Simon Gábor: A német XI. hadtestparancsnokság és alárendelt alakulatainak részvétele a magyar 1. hadsereg hadműveletében. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1008-1037.
305. Szakály Sándor: A magyar királyi II. honvéd tartalék hadtest és seregtestei a megszállt lengyel területeken (1944). = Honvédségi Szemle, 2013. 3. p. 41-43.
Lengyel Béla altbgy. szerepe.
306. Babucs Zoltán; Szabó Péter: „Legyetek eskütökhöz hívek mindhalálig!” A budapesti Magyar Királyi „József nádor” 2. Honvéd Gyalogezred a második világháborúban. [Nagykovácsi,] Püedlo K., [2013.] 352 p. ill.
307. Zalai honvédek a Donnán. A Magyar Királyi 9. Honvéd Könnyű Hadosztály története fényképeken, 1942-1943. [A képeket összegyűjt. és vál., a könyvet írta és szerk.] Molnár András, Szabó Péter. Zalaegerszeg, MNL Zala Megyei Lvt., 2013. 233 p. ill.
308. Zalaegerszegi honvédek a Donnán. A magyar királyi 17. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának története, 1942-1943. [Szerk. Molnár András.] Zalaegerszeg, M. Nemz. Lvt. Zala M. Lvt., 2013. 207 p. ill. (Zalai gyűjtemény, 74.)
309. Simon Tamás: „Fekete hétfő.” = Katonaujság, 2013. 2. p. 20-31.
23. losonci gyalogezred.
310. György Sándor: Ráth András feljegyzései a 16. felderítőosztály 1944-1945 közötti működéséről. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1106-1135.
311. Káplár Béla: Az 1/6. komáromi árkászszázad emlékére. = Katonaujság, 2013. 2. p. 10-17.
312. Udovecz György: Hatvannyolcas bakák a boldogtalan hadiüdőkben. = Zounuk, 27. 2013. p. 211-243.
313. Németh Gergely: A 10. tábori tüzérezred védelmi harcai a Donnán, 1943 januárjában. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 42-45.
314. Számvéber Norbert: Egy vadászpáncélos alakulat harcai Tordától a Felvidékig 1944. augusztus 26. - 1945. április 29. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1136-1154.
315. Henning, Otto: Als Panzer- und Spähtruppführer in der Panzerlehrdivision, 1943-1945. Mit der Panzeraufklärungslehrabteilung 130 in Ungarn, der Normandie und in den Ardennen. 3. überarb. und erw. Neuaufl. Würzburg, Flechsig, 2013. 275 p. ill.
316. Repülőhétköznapiak. Képek egy közelfelderítő repülőszázad életéből 1936-1941. Benkő János repülő főhadnagy képeiből vál. és összeáll. Csizék Zoltán. [Pécs,] [Magánkiad.] [2013.] 114 p. Pécsi IV., Sólóym, szombathelyi III., Sólóym közelfelderítő század.
317. Kovács Béla: Héja vadászrepülőgépek a keleti fronton. Az 1/2. Ludas Matyi vadászszázad kísérleti csoportja. = Haditechnika, 2013. 4. p. 63-67.
318. Kiss Roland: Vijjogó sasok. A 101. légideszant-hadosztály. 1-2. r. = Regiment, 2013. 1. p. 18-24., 2. p. 44-50.
1. r.: A második világháborúban. 2. r.: 1956-tól napjainkig.
319. Kenyeres Dénes: A kecskeméti katonai repülés története. = Haditechnika, 2013. 4. p. 45-51.
320. Bene Krisztián: A Francia Antibolsevik Légío a keleti hadszíntéren. Bp.-Pécs, M. Hadtudományi Társ., 2013. 320 p. ill. (Fejezetek a hadtörténelemből, 2.)

321. Mészáros Zoltán: A Petőfi-zászlóalj és -brigád története. Parancstól parancsig. Bp., Pannonia ny. K., 2013. 285 p. ill.
322. Sárly Zoltán: Afganisztán égi-földi kapuja. A kabuli repülőtér védelmezői voltak. = Regiment, 2013. 5. p. 36-39.
MH Kabul Nemzetközi Repülőtér, Őr- és Biztosító Kontingens.

A katonaság és kiképzésének története

323. Domokos György: Bebörtönzött sikkasztókból várparancsnok. Joseph Priami kinevezése Pozsony parancsnokának, 1663. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 38-46.
324. Vatai Gábor: „Hogy az nemesség is az véghelynek lakásától el ne kedvetlenedjék ...” A nemesség és a katonaság viszonya a bányavidéki végeken. = Fons, 2013. 3. p. 341-384.
325. Pálffy Géza: Az egri hősök utódai. A végvári katonaság a XVI-XVII. században. = Múlt-kor, 2013. nyár, p. 36-41.
326. Lázár Balázs: A Habsburg Birodalom zászlói alatt. Magyar katonák Európa harcterein Savoyai Jenő, Nagy Frigyes és Napóleon korában. Bp., Duna International, 2013. 85 p. ill. (Nagy csaták. Magyar történelem, 13.)
327. Kedves Gyula: Török Ignác és a honvéd hadmérnökhar szervezése. = Aetas, 2013. 2. p. 5-20.
328. Kovács István: Lengyel mérnökhar tisztek a szabadságharcban. = Aetas, 2013. 2. p. 130-135.
329. Bene János: Nyírbátori honvédek és nemzetőrök 1848-1849-ben. = A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, 55. 2013. p. 293-302.
330. Szabolcsi honvédek aranykönyve, 1848-1849. Szerk. Bene János. Nyíregyháza, Jósza A. Múz., 2013. 278 p. (A Jósza András Múzeum kiadványai, 69.)
Ism.: Kemény Krisztián. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 575-577.
331. Zakar Péter: Komáromi tábori lelkészek 1848-49-ben. = Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői. Komárom, Jókai Vár. Kvt., 2013. p. 169-188.
332. Zakar Péter: Csanádi egyházmegye paphonvédek a szabadságharcban., 2. Csanádi egyházmegye tábori lelkészek 1848/49-ben. = Századok, 2013. 3. p. 585-623.
333. Pete László: Garibaldi magyar parancsnokai. [Bp.] Hadtört. Int. és Múz., Line Design, 2013. 191 p. ill. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
Ism.: Kemény Krisztián. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1193-1196.
334. Kovács Vilmos: Tüzérek a legjobbak között. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 134-144.
Barankay József, Bozsoki János, Vértes Vilmos, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem tulajdonosai.
335. Mészáros Kálmán: Az ezredsegédtiszt esete a királyi herceggel, avagy ki és miért kapott (vagy nem kapott) Nagy Ezüst Vitézségi Érmét? Egy különös epizód Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 145-148.
Felix Bourbon-pármái herceg kitüntetése.
336. Balla Tibor; Pollmann Ferenc: Magyarok az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében és a Vörös Hadseregben, 1868-1919. = Kis magyar hadtörténet. Bp., Zrínyi, 2013. p. 153-181.
337. Pollmann Ferenc: Albán önkéntesek az Osztrák-Magyar Monarchia albániai hadjáratának első szakaszában. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 157-161.
338. A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914-1918-as világháború emlékére. [Szerk. Hegedűs Márton.] Bp., Zrínyi, 2013. VIII, [590] ism. lpsz.
Faksimile kiad. Eredeti kiad.: Bp., Hungaria Ny., 1940.
339. Szakály Sándor: Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették. Történelmi-statisztikai áttekintés a magyar királyi csendőrség felső vezetőiről. Bp., M. Napló, 2013. 301 p. [16] t. ill.
Ism.: Stark Tamás. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 1069-1071.

340. Szakály Sándor: A két világháború közötti katonai attasészolgalat személyi összetétele. = Felderítő szemle, 2013. 2. p. 22-39.
341. Okváth Imre: A magyar katonadiplomácia újjászervezése az 1960-as években. = Felderítő szemle, 2013. 2. p. 40-53.
342. Vojenské osobnosti dejín Slovenska, 1939-1945. [Ed.] František Cséfáľvay a kolektív. Bratislava, Vojenský historický ústav, 2013. 283 p. ill.
343. Varga Csaba Béla: G.I. Joe háborúba megy. Sorozási lottóhúzás: a 158-as bevonul! = Regiment, 2013. 2. p. 40-43.
Amerikai katonák és kiképzésük – 2. vh.
344. Varga Csaba Béla: Fekete felszabadítók, akik nemcsak az ellenséggel, de az előítéletekkel is harcoltak. = Regiment, 2013. 1. p. 50-53.
345. Varga Csaba Béla: A japán hadsereg újonca. A könyörtelenség iskolája. = Regiment, 2013. 4. p. 14-17.
Japán katonák kiképzése – 2. vh.
346. Kis Krisztián Bálint: Mottó: „Bízom a magyar ifjúságban!” – Horthy. 2-7. r. = Hadtudósító, 2013. 1. p. 45-50., 2. p. 30-35., 3. p. 25-30., 4. p. 29-34., 5. p. 28-34., 6. p. 35-40. 1. r. = Uo. 2012. 6.
347. Kökényesi Zsolt: „A nemesi erények műhelye.” A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 134-148.
348. Ács Tibor: A Magyar Katonai Akadémia előtörténete. A tervtől a megnyitáig (1790-1849). = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 73-98.
349. Siposné Kecskeméthy Klára; Kalavszky Györgyi, B.: A Ludovika. Jav. utányn. Bp., Zrínyi, 2013. 228 p. ill.
350. Kalavszky Györgyi: A Ludovika Akadémia történetének utolsó fejezete, 1944. augusztus 20. - 1945. május. 1. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 95-101.
351. Illésfalvi Péter: „Gyopár a sapkánk díszé...” A Ludovika Akadémia sziklamászó-tanfolyama Gyilkostón, 1944-ben. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 79-86.
352. Szabó Miklós, M.: A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem a NATO-felkészülés szolgálatában, 1995-1997. = Honvédségi Szemle, 2013. 5. p. 50-57.
353. Szabó Miklós, M.: A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem a NATO-felkészülés szolgálatában, 1998-1999. = Honvédségi Szemle, 2013. 6. p. 97-103.
354. Farkas Jenő: A Magyar Királyi Vitéz Nagybányai Horthy István Honvéd Repülő Akadémiai évfolyamom története. 2. köt., Avatástól a hadifogság végéig, 1944. 08. 20. - 1948. 06. 30. Gödöllő, Magánkiad., 2013. 273 p. ill.
355. „A Zrínyi hadapródiskola végnapjai”. Berkes Géza főtörzsrőrmester naplója 1945. Közzéteszi Kiss Kálmán. = Somogyi Honismeret, 2013. 1-2. p. 91-94.
356. Rákóczisták, 1953-1958. [Fel. szerk. Radványi Lajos.] Bp., MH Budapesti Nyugállományúak Klubja Rákóczi Tagozat, 2013. 367 p. ill.
II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola, Budapest.
357. Feith László: Rákóczisták. Volt egyszer egy katonai középiskola. = Magyar Honvéd, 2013. 11. p. 46-47.
358. Mucsy Iván: A tüzérsztképzés (hadapródképzés) és az altisztképzés helyzete 1922-1945 között. = Honvédségi Szemle, 2013. 3. p. 25-27.
359. Szabó Tibor: A tüzérsztképzés a rendszerváltástól napjainkig. = Honvédségi Szemle, 2013. 6. p. 58-68.
360. Feith László: Kaszárnyakrónika. Falak, szobrok, névadók. = Magyar Honvéd, 2013. 10. p. 60-61.
Budaörs
361. Tóth György, M.: M. kir. gyalogsági laktanya a Budaörsi úton. Építési napló. = Magyar Honvéd, 2013. 6. p. 54-57.
362. Tóth György, M.: A Petőfi Sándor laktanya 100 éve. Epizódok egy honvéd gyalogsági kaszárnya történetéből. Bp., MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár, [2013]. 78 p. ill.

363. „Életünket és vérünket!” MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár / „Our lives and our blood!” HDF vitéz Szurmay Sándor Budapest Garrison Brigade. [Bp.] Zrínyi, 2013. 120 p. ill. (Csapathagyományok)
364. A légtér védelmezői. MH Légi Vezetési és Irányítási Központ / Protectors of the Airspace. HDF Air Command and Control Centre. [Bp.] Zrínyi, 2013. 112 p. ill. (Csapathagyományok) Veszprém
365. A nagy Honvéd. A Budapesti Honvéd labdarúgói az ötvenes években. Írta és szerk. Rózsaszigeti László. [Nagykanizsa,] Alma Mater Zala Bt., 2013. 223 p. ill. + CD-ROM

A katonai nevelés és hagyományápolás története

366. Veszprémy László: Az augsburgi csata ezer éve, 955-1955. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 295-300.
367. Négyesi Lajos: Mohácsi emlékhely. = Rubicon, 2013. 11. p. 54-59.
368. Tari László: A zentai csata. Savoyai Eugén herceg születésének 350. évfordulójára. = Szeged, 2013. 9. p. 8-13.
369. Miklós Péter: A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szerk. Miklós Péter. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. 238 p. ill.
370. Miklós Péter: II. Rákóczi Ferenc alakja a délvidéki néphagyományban. = A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 207-210.
371. Ilyés Gábor: II. Rákóczi Ferenc emlékezete Kassán. „Magyar nyugodtan meg nem halhat, ha szent hamvid előtt hódolatát ki nem fejezte”. = Széphalom, 23. 2013. p. 79-89.
372. Sarnyai Csaba Máté: „Nemzet és dinasztia egyé forradásának örömnepélye”(?!). A Rákóczi újratemetés értelmezéséhez. = A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 235-238.
373. Emlékalbum. Aradi vértanúink és gróf Batthyány Lajos. [Összeáll. és szerk. Öry László.] [Közread. a] Kárpátok Művészeti és Kulturális Egyesület. [Bp.] Kárpátok Műv. És Kult. Egyes., [2013.] 35 p. ill.
374. Katona Tamás; Ráday Mihály: Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. 1. köt., Események és helyszínek. Szerk. Csorba László. Bp., Corvina, 2013. 211 p.
375. Nagyillés Anikó: „Harccal virraszták bölcsőnk álmait...” A két világháború közötti hősök tiszteletének bemutatása az 1938-as szentesi Hősök Emlékünnepé példján. = DiákKörKép. Tudományos diákköri írások a néprajz szegedi műhelyéből. Szeged, SZTE Népr. és Kult. Antrop. Tansz., 2013. p. [79]-111. (Táj és népi kultúra, 9.)
376. Lázin Miklós András: A doni hősökre emlékeztek. = Magyar Hírlap, 2013. 11. p. 2.
377. Tamás Tibor: Recsk. A magyar gulág emlékezete. = Magyar Honvéd, 2013. 10. p. 56-57.
378. Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Szerk. Tóth Zsolt. Bp., Zrínyi, 2013. 446 p. ill.
379. Tóth Zsolt: Az aradi vértanúk sírjainak kutatása és feltárása. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 187-204.
380. Nagy Nándor: A hatvani 1849-es honvédsírhely múltja. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 36-63.
381. Tóth Zsolt: A „nagy háború” hősi sírjai. Kísérlet a magyar hadisírok rendezésére 1915 és 1943 között. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 367-382.
382. Bole Jelena: A magyarországi orosz (szovjet) hadisírhelyekről. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 397-425.
383. Magó Károly: Pilótasírok. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 259-279.
384. Horváth Lajos: Kis magyar haditemetkezés-történet. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 349-365.

385. Görföl Jenő; Kovács László: Hol sírjaik domborulnak. Dunaszerdahely, Media Nova M, 2013. 366 p. ill.
386. Besenyi Vendel: Az I. világháború hősi halottai Jászberény temetőiben. = Jászsági évkönyv, 2013. 1. p. 73-88.
387. Fehér Endre: Főhajtással. Írta és szerk. Fehér Endre. Társszerk. Forrai-Werling Márta, Balázs József. [Pécs,] Magánkiad., 2013. 164 p. ill.
Hiánypótló kiegészítés. [20] p.
Emlékműavatás.
388. Horváth Zoltán: Hősök és áldozatok. Az Arlington Nemzeti temető. = Regiment, 2013. 5. p. 32-35.
389. Feith László: A rettenthetetlen magyar. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 1. p. 3.
Türr István.
390. Feith László: A polihisztor térképész. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 3. p. 3.
Tóth Ágoston.
391. Feith László: Az ember, akinek két sírja van. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 4. p. 3.
Psota Mór.
392. Feith László: „Francia” tűzerek. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 5. p. 3.
Lukács Dénes, Krivácsy József, Gruber Fülöp.
393. Kovács László: Neves poéták hadisírainak kutatása. Petőfi Sándor őrnagy és Gyóni Géza zászlós sírja. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 237-258.
394. Feith László: Kései elismerés. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 8. p. 3.
Ginszkey Oszkár (1890-1944).
395. Fekete Ferenc: Szent István lovas szobra. = Katonaújság, 2013. 6. p. 36-40.
396. Feith László: Végül csak egy maradt... (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 12. p. 62.
Zrínyi Miklós szobra a Kodály köröndön.
397. Matucza-Riba Edina: Hadik András lovas szobra. = Katonaújság, 2013. 1. p. 46-52.
398. Feith László: Ötven év vértben. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 9. p. 3.
Savoyai Jenő lovasszobra.
399. Feith László: Hazaáruló vagy hazafi? (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 10. p. 62.
Görgei Artúr lovasszobra.
400. Feith László: Nagy idők tanúja. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 11. p. 62.
Bem szobor.
401. Feith László: Gábor Áron rézágyúja... (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 6. p. 3.
402. Feith László: A lovaglóostor legendája. (Kőbe vésve, bronzba öntve.) = Magyar Honvéd, 2013. 2. p. 3.
Bandholtz, Harry Hill.
403. Fekete Ferenc: Tízezer hősi halott emlékére. A „harminkettesek” emlékműve Budapesten. = Katonaújság, 2013. 5. p. 38-43.
404. Matucza-Riba Edina: A kettes huszárrok hősi emlékszobra a budavári gróf Bethlen István sétányon. = Katonaújság, 2013. 3. p. 22-29.
405. Fekete Róbert: Spanyol hősök emléktáblája. = Katonaújság, 2013. 2. p. 50-52.
A budai vár falán 1934-ben avatott emléktábla – spanyol részvétel Buda 1686. évi ostromában.
406. Árvai Tünde: Honleányok. Honvédelmi nevelés és munka a leánylevele-mozgalomban. = Századvég, 68. 2013. p. 23-40.
407. Tamási Zsolt: A csíkszéki római katolikus papság hatása az 1848/49-es forradalom és szabadságharc katonai eseményeire. = Századok, 2013. 3. p. 711-745.

408. Szabó Éva: A református katonai lelkigondozás nehézségei az első világháborúban. = Egyháztörténeti Szemle, 2013. 4. p. 61-59.
409. Zombori István: A katolikus egyház és a szovjet hadsereg 1944-1945. = Deliberates, 6-7. 2013/2-2014/1. p. 224-227.
410. Udovecz György: Operation Konrad. Kísérlet Budapest felmentésére. = Regiment, 2013. 1. p. 66-67.
Hadijáték
411. Udovecz György: Múltidézők. Két nap négy csata Komáromban. = Regiment, 2013. 5. p. 63.
Hadijáték.
412. A Kárpátok hágóin át Galíciába. Útikönyv az első világháború magyar emlékeit keresőknek. 1. [Írta és összeáll. Bedécs Gyula.] [Szerzők Hegedűs Elemér, Hegedűs Zoltán, Moravcsék Mária.] [A verseket és szemelvényeket vál. Trukáné [!Trukánné] Katona Zsuzsa.] Bp., Zrínyi, 2013. 304 p. ill.
413. Urbán László: Hadiutakon a Tonhale hágótól Doberdóig. = Jászsági évkönyv, 2013. 1. p. 136-141.
414. Magó Károly: Egy hős nyomában. = Honvédségi Szemle, 2013. 4. p. 58-59.
Emléktúra Lamonba, ittebei Kiss József pilótabalesetének színhelyére.
415. Doni emléktúra. 100 kilométer, 10 megemlékezés. [Összeáll.] Snoj Péter. = Magyar Honvéd, 2013. 2. p. 58-59.
416. Irimiás Anna: A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban. = Földrajzi közlemények, 2013. 2. p. 153-163.
417. Padányi József: Zrínyi-Újvár kutatása, a vár és környezete hasznosításának lehetőségei. = Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Bp., NKE, 2013. p. 86-134.

Haditechnikatörténet

418. Sárhidai Gyula: Magyarország repülőgépgyártása 1920 és 1944 között. = Haditechnika, 2013. 4. p. 6-11.
419. Takács Miklós: A cseh-szlovák repülőipar története. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 4. p. 18-23., 5. p. 31-36.
420. Nagy Róbert: Contacts of „RÁBA” Hungarian Railway Carriage and Machine Works in the Italian armaments industry on the field or aircraft and transport vehicle production between 1928 and 1941. = Kutatási füzetek / PTE, 20. 2013. p. 169-191.
421. Germuska Pál: A hidegháború első konverziós programja. A magyar hadiipar 1953-1955-ben. = Honvédségi Szemle, 2013. 6. p. 124-130.
422. Kálmánfi Gábor: Szigorúan tikos! A Nitrokémia katonai kapcsolatai. = Magyar Honvéd, 2013. 12. p. 50-51.
423. Madaras József: Magyar kézilőfegyver-gyártás. 2-13. r. = Kaliber, 177-188. 2013. jan. p. 38-43., febr. p. 44-49., 4. p. 42-47., 5. p. 42-47., 6. p. 42-44., 7. p. 44-47., 8. p. 42-45., 9. p. 38-42., 10. p. 46-49., 11. p. 44-47., 12. p. 44-46.
1. r. = Uo. 2012. 176. 2012. dec.
424. Kékesi György: Gépkarabélyok és önműködő puskák története. (Folyt.) = Kaliber, 2013. 1. p. 8-14., 2. p. 10-15., 4. p. 10-17., 5. p. 10-15., 6. p. 10-14., 7. p. 10-14., 8. p. 10-14., 9. p. 10-14., 10. p. 10-18., 11. p. 10-18., 12. p. 10-18.
425. Mötz, Josef; Schuy, Joschi: Die Weiterentwicklung der Selbstladepistole I. Selbstladepistolen in Österreich-Ungarn bzw. Österreich von 1914 bis heute. Wien, Selbstverl. Der Verfasser, 2013. VIII, 679 p. ill.
426. Pap Péter: Kísérlet magyar fejlesztésű öntöltő puska rendszeresítésére, 1949-1954. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 2. p. 63-70., 3. 55-61.
427. Bán Attila: Ágyúk a XIV. században. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 24-34.
428. Ernszt József: A 122 mm-es 2Szl Gvozgyika önjáró tarack. = Haditechnika, 2013. 6. p. 65-68.

429. Hatala András: Lövegcső-cserével továbbfejlesztett magyar tüzérségi eszközök 1945-ig. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 57-59.
430. Gáspár Tibor: A Magyar Honvédség tüzérségi lövegei. Adalékok a tüzérségi lövegellátás történetéhez 1945-től a 2000-es évek elejéig. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 24-29.
431. Kövári László: Az irányított fegyverek hét évtizede. 1-5. r. = Aranysas, 2013. 8. p. 14-17., 9. p. 16-19., 10. p. 28-31., 11. p. 24-27., 12. p. 24-28.
432. Rhodes, Richard: Az atombomba története. [Ford. Makovecz Benjamin.] Bp., Park, 2013. 881, [2] p., [40] t. ill.
Eredeti cím: The making of the atomic bomb.
433. Maiolo, Joe: Hitler titkos fegyverei. Ford. Boris János. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 78-83.
434. Sebők István: A Magyarországon gyártott és a Haditechnikai Intézetnél továbbfejlesztett Vasziljok automata aknavető vontatott és önjáró változatai. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 69-73.
435. Józsa Ottó: Tankok és más harcjárművek. Debrecen, Graph-Art, 2013. 60 p. ill.
436. Pánczél Mátyás: Sturmgeschütz III on the battlefielásd [Fotók Kocsis Péter.] Keszthely, PeKo, 2013. 111 p. ill. (World War Two photobook series, 2.)
Ism.: Számvéber Norbert: Görcső alatt a második világháború páncélozott harcjárművei. = Honvédségi Szemle, 2013. 6. p. 156-157.
437. Pánczél Mátyás: Sturmgeschütz III on the battlefielásd 2. Bp., PeKo, 2013. 111 p. ill. (World War Two photobook series, 4.)
438. Kiss Roland: Szentől szembe. Harckocsik, páncélvadászok, rohamlövegek. = Regiment, 2013. 2. p. 28-32.
A kurszki csatában.
439. Bálint Attila: Tábornokok lánctalpakon. 3. r. = Haditechnika, 2013. 1. p. 6-10.
1-2. r. = Uo. 2012. 5-6. sz.
440. Sály Zoltán: Harcmezők dinoszaurusza. Az A7V harckocsi. = Regiment, 2013. 5. p. 48-50.
441. Schmidt László: A magyar rohamtüzérség német harcjárművei. = Haditechnika, 2013. 6. p. 33-38.
442. Varga Csaba Béla: Lánctalpas Guillotine. A világ(háború) legrosszabb tankja. = Regiment, 2013. 5. p. 52-55.
443. Sály Zoltán: Jó ötletnek tűnt. Objekt 279: egy különleges szovjet harckocsi. = Regiment, 2013. 4. 40-41.
444. Sály Zoltán: Az ASzu-57-es légideszant-harcjáromű. Az égből a harcba! = Regiment, 2013. 4. p. 58-59.
445. Pap Péter: Az 1952M 45 mm-es páncéltörő löveg. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 60-64.
446. Kiss Roland: Páncéltörők. A német gyalogság harca a szovjet páncélosokkal. = Regiment, 2013. 4. p. 62-66.
447. Hegedűs Ernő: A Magyar Királyi Csendőrség harc- és gépjárművei. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ, 2013. p. 89-100. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
448. Kovácsházy Miklós: A Zrínyi járműcsalád története. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 10-16.
449. Haris Lajos; Haris Ottó: Könnyű páncélozott feldetítő gépkocsi terve 1952-ben. = Haditechnika, 2013. 1. p. 74-74.
450. Schmidt László: Az utolsó Uhry-karosszériás Protze parancsnoki jármű egy osztrák múzeumban. = Haditechnika, 2013. 1. p. 68-70.
451. Villányi György: Szovjet-orosz nehéz katonai vontatók és eszközhordozó alvázak. 1-3. r. = Haditechnika, 2013. 2. p. 7-9., 3. p. 17-20., 5. p. 8-14.
452. Schmidt László: Szovjet légszavaras szának katonai alkalmazása a második világháborúban. = Haditechnika, 2013. 2. p. 52-56.
453. Varga A. József: A Gamma-Juhász-féle légvédelmi löelemképző, a sikeres elektromechanikus célszámítógép. 1. r. = Haditechnika, 2013. 6. p. 30-32.

454. Gáspár Tibor: A Magyar Honvédség optikai műszerei. Adalékok az optikai műszerellátás történetéhez 1945-től a 2000-es évek elejéig. 1-3. r. = Haditechnika, 2013. 2. p. 44-47., 3. p. 43-47., 5. 51-54.
455. Holló Szilvia Andrea; Zsigmond Gábor: A fatestű bárkától a tengerjáró óriásig. Hajóépítés Budapesten. [Szerk.] Fráter Zoltán. [Bp.] Holnap, [2013.] 246 p. ill.
456. Tóth Ferenc: Rohamsónakok, árvízvédelmi csónakok hajtása seprűs motorral. 2. r. = Haditechnika, 2013. 1. p. 51-58.
1. r. = Uo. 2012. 6. sz.
457. Bánsági Andor: A LOLIGO, avagy egy elfeledett kísérleti tengeralattjáró. = Haditechnika, 2013. 1. p. 71.
458. Kiss László: A DERFFLINGER hajóosztály. A csatacirkálók királya. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 1. p. 11-15., 2. p. 2-6.
459. Horváth Lajos: Az SMS ZENTA cirkáló. = Haditechnika, 2013. 1. p. 35.
460. Sárhidai Gyula: A DRAVA (ex ENNS) műszaki kialakítása. = Haditechnika, 2013. 1. p. 45-46.
461. Matthaedeisz Konrád: A DRAVA (ex ENNS) monitor sorsa 1945 után. = Haditechnika, 2013. 1. p. 42-44.
462. Sárhidai Gyula: Kiegészítés a DRAVA (ex ENNS) monitor történetéhez. = Haditechnika, 2013. 5. p. 75.
463. Sály Zoltán: Hálátlan utókor. A Flower osztályú korvett. = Regiment, 2013. 5. p. 44-47.
464. Láng Róbert: Egy emléktábla nyomán. = Katonaújság, 2013. 5. p. 50-52.
Balatoni hajók és csónakok a 2. világháború harcaiban.
465. Horváth Zoltán: A német H osztályú csatahajók tervei. 3. r. = Haditechnika, 2013. 1. p. 2-5.
1-2. r. = Uo. 2012. 5-6. sz.
466. Gergely Ákos: Az Egyesült Államok haditengerészetének csatahajói az 1930-as években. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 3. p. 3-7., 5. p. 2-7.
467. Scharek Ferenc: A szentandrási bázison telepített léghajók. 1-4. r. = Haditechnika, 2013. 1. p. 36-41., 2. p. 71-73., 3. p. 66-70., 4. p. 65-69.
468. Scharek Ferenc: Német katonai léghajók alkalmazása a balkáni fronton az Osztrák-Magyar Monarchia területén létesített bázisról. = Repüléstudományi Közlemények, 2013. 2. p. 7-31.
469. Harvey, A.D.: A Stukák mítosza. Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 139-141.
Ju-87.
470. Stenge Csaba, B.: Az első magyar Junkers Ju 88-as bombázók jelzései. = Haditechnika, 2013. 4. p. 68-69.
471. Horváth Zoltán: A Scimatar vadászbombázó. A Supermarine hattyúdala. = Aranysas, 2013. 8. p. 44-49.
472. Serflek Szabolcs: Martalócok bevetésen. B-26-osok Nyugat-Európa fölött. = Aranysas, 2013. 6. p. 68-73.
473. Sály Zoltán: A B-29 Superfortress. 1-2. r. = Aranysas, 2013. 9. p. 54-59., 10. p. 50-55.
474. Ozsváth Sándor: A Messerschmitt Me 210-es többfeladatú harci repülőgép magyarországi gyártása és fejlesztése. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 4. p. 70-73., 5. p. 70-74.
475. Zsille Péter: Az egyetlen olasz négymotoros. = Magyar Honvéd, 2013. szept. p. 76-79.
Piaggio P.108
476. Punka György: A balsikerű Caproni. = Magyar Honvéd, 2013. ápr. p. 56-59.
477. Kovács Béla: A V.470 Héja le nem zárt története. = Haditechnika, 2013. 1. p. 47-50.
478. Kovács Béla: Az utolsó Héja-légiharc a Donnál. A Bejczy-Domján géppár. = Haditechnika, 2013. 2. p. 57-59.
479. Komlósi István: A MiG vadászrepülőek fejlődéstörténete. = Repüléstudományi Közlemények, 2013. 1. p. 78-92.
480. Kenyeres Dénes: MiG-29 típusú vadászrepülőgépek a Magyar Légierőben. MiG-29 „Fulcrum” 1993-2010. Kecskemét, Magánkiadás (Kenyeres Dénes), 2013. 368 p. ill.
481. Zsák Ferenc: Magyar MiG mérleg. Egy korszak véget ért. = Magyar Honvéd, 2013. dec. - 2014. jan. p. 80-87.

482. Kositzky Attila: Emlékeim a MiG-21 vadászgépről. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 4. p. 58-62., 5. p. 61-64.
483. Hajdu Tibor: Visszaemlékezés a magyar légierő MiG-21 bisz típusú harci repülőgépeire. 1-2. r. = Haditechnika, 2013. 4. p. 52-57., 5. p. 55-60.
484. Punka György: Tolólégsavaros ősök. = Magyar Honvéd, 2013. jún. p. 56-59.
485. Punka György: Az első kacsaszárnyú vadászok. = Magyar Honvéd, 2013. márc. p. 56-59.
486. Punka György: Eredetileg vadászgépnek készült... = Magyar Honvéd, 2013. dec. - 2014. jan. p. 70-73.
487. Punka György: Különleges repülőgépek. Független helyzetben. = Magyar Honvéd, 2013. máj. p. 56-59.
488. Zsák Ferenc: Elfelejtett repülőgépeink. 49-51., 53. 55. r. = Magyar Honvéd, 2013. febr. p. 62-63., márc. p. 60-61., ápr. p. 60-61., jun. p. 60-61., aug. p. 58-59.
Az Udet U-12-es „Fleming”. A G jelű repülőcsónak. A Breda 25-ös. A Lohner „L” jelű repülőcsónak. Az Aero C-103-as „Pelikán”.
489. Punka György: Egy alig ismert repülő „ász”. = Magyar Honvéd, 2013. aug.. p. 54-57.
Ittebei Kiss József gépei.
490. Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek [Szerk.] Palik Mátyás. [Bp.] NKE, [2013.] 320 p. ill.
A pilóta nélküli repülés rövid története: 25-63. p.
491. Czirikó Zoltán: Katonai repülőtér Gödöllőn – 1919. = Haditechnika, 2013. 3. p. 48-50.
492. Szabó Tibor: Újkori löportárak a történelmi Magyarországon. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 6. p. 16-19.
493. Anka László: A tápiószecsői 14. számú fegyverbázis 1956-os története. = Honismeret, 2013. 5. p. 52-56.
494. Szabó József János: Erőd a Kárpátokban. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 178-183.

A katonai jog, a háborús bűnök története

495. Csóka Ferenc: Az 1912. évi XXXII. és XXXIII. törvénycikkek keletkezésének története, 1911-1912. = Katonai jogi és hadijogi szemle, 2013. 1. p. 5-37.
496. Farkas Gyöngyi: A politika viharai közt született. = Katonai jogi és hadijogi szemle, 2013. 1. p. 39-55.
497. Kovács Tamás: A katonai büntető perrendtartás születésétől a katonai ügyészi szervezet megszűnéséig. = Katonai jogi és hadijogi szemle, 2013. 1. p. 137-167.
498. Kelemen Roland: A katonai büntető igazságszolgáltatás szervezete az első katonai bűnvádi perrendtartás és annak módosításai tükrében. = Katonai jogi és hadijogi szemle, 2013. 1. p. 119-136.
499. Pap János: A honvéd ügyész helye és szerepe a magyar katonai igazságszolgáltatásban 1912-1946. között. = Katonai jogi és hadijogi szemle, 2013. 1. p. 73-117.
500. Herke Csongor: A terhelt kihallgatásának szabályai az 1912-es honvédségi katonai bűnvádi perrendtartás tükrében. = Katonai jogi és hadijogi szemle, 2013. 1. p. 57-72.
501. Szentgyörgyi Lajos: A magyar honvédelem újjászületése. A honvédelmi törvény. = Haditudósító, 2013. 3. p. 43-49.
1939: II. tc. a honvédelemről.
502. Szikinger István: A magyar rendvédelmi jog, 1919-1944. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ, 2013. p. 187-197. (Rendvédelem-történeti füzetek, 27-30.)
503. Szikinger István: A magyar rendvédelmi jog 1945-1989. = A magyar rendvédelem, légiközeledés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ, 2013. p. 153-164. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)

504. Polgár Balázs: A hadtörténeti vonatkozású víz alatti örökségvédelem magyarországi helyzetéről. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 149-156.
505. Flesch István: Örmények, törökök, kurdok. Az 1915-ös örmény katasztrófa és a mai Törökország [Bp.] Corvina K., 2013. 533 p.
506. Horváth Endre: Szövetséges háborús bűntettek Európában 1944/45. A halál angyalai. = Haditudósító, 2013. 2. p. 13-18.
507. Horváth Endre: Szövetséges háborús bűntettek Európában 1944/45. „Lángba borítani Európát” 1-3. r. = Haditudósító, 2013. 3. p. 13-19., 4. p. 15-22., 5. p. 13-20.
508. Németh István: Katyń, 1940. Lengyelország a Szovjetunió és Németország „életterében”, 1914-1945. Összegzés és dokumentumok. [Ford. Arany Éva.] Bp., L'Harmattan, Uránia Ismeretterjesztő Alapítv., 2013. 338 p.
509. Németh István: A német Katyń: Piaśnica. = Élet és Tudomány, 2013. 19. p. 585-587.
510. Horváth Zoltán: A kísértetváros. Oradour-Sur-Glane, a néma memento. = Regiment, 2013. 2. p. 52-55.
511. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok, 1941-1947. [Összeáll. és szerk. Krausz Tamás és Varga Éva Mária.] [Ford. Csala Károly et al.] Közrem. Oroszországi Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) Központi Archivuma, Oroszországi Föderáció Állami Levéltára, Voronyezsi Terület Állami Levéltára. Bp., L'Harmattan, 2013. 629 p. ill.
512. Ungváry Krisztián: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941-1947. (Szemle) = Századok, 2013. 6. p. 1561-1579.
513. Számvéber Norbert: Egy forráskiadvány margójára. (A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban - Levéltári dokumentumok 1941-1947. Szerk. Krausz Tamás, Varga Éva Mária. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.) = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 571-581. Krausz Tamás; Varga Éva Mária: A kitaláció mint kritikai eszköz. Válasz Számvéber Norbert recenziójára. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1067-1076.
514. Szabó Péter: A magyar királyi honvédség és a tudatos népirtás vádja. = Történelmi szemle, 2013. 2. p. 307-323. Krausz Tamás; Varga Éva Mária: Egy könyvrecenzió - tizenkét csúsztatás. = Történelmi szemle, 2013. 2. p. 325-340.
515. Czene Gábor: Az elhallgatott népirtás. A Magyar katonák válogatott kegyetlenséggel pusztítottak a Szovjetunióban. = Népszabadság, 2013. 57. p. 6.
516. Ungváry Krisztián: Három elkobzott puska, kétszáz meggyilkolt ember. Magyar katonák rémtetteiről és a múlttal való szembenézésről. [Riporter:] Czene Gábor. = Népszabadság, 2013. 65. p. 14.
517. Krausz Tamás: Itt népirtásról van szó! Beszélgetés ~ ~ al. = Kritika, 2013. 11-12. p. 33-36.
518. Illésfalvi Péter: Policáj. = Magyar Nemzet, 2013. 80. p. 24.
519. Szócs Levente: Vérengzés Odesszában. = Népszabadság, 2013. 66. p. 13. Román népirtás zsidók és oroszok ellen, 1941-1942.
520. Friedländer, Saul: A náci Németország és a zsidók, 1933-1945. Átd. Orna Kenan. [Ford. Lázár Júlia, a névmutatót kész. Hollósy Ferenc.] Bp., Múlt és Jövő K., 2013. 353 p. ill. Eredeti cím: Nazi Germany and the Jews, 1933-1945.
521. Kádár Gábor; Vági Zoltán: A végső döntés: Berlin, Budapest, Birkenau 1944. Bp., Jaffa, 2013. 279 p.
522. Pejín Attila: Zsidósors a Vajdaságban, 1920-1945 / The fate of Jewry in Vojvodina, 1920-1945. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 207-216.
523. Teleki Júlia: Magyar holokauszt. A csúrogi magyarok meghurcoltatása / Hungarian holocaust. The sufferings of Hungarians in Csúrog (Curug). = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 287-287.
524. Apor Péter: The lost deportations and the lost people of Kunmadaras. A pogrom in Hungary, 1946. = Hungarian historical review, 2013. 3. p. 566-604.

525. Segal, Raz: Days of ruin. The jews of Munkács during the holocaust. Transl. by Naftali Greenwood. [Ed.] International Institute for Holocaust Research. Jerusalem, Yad Vashem, [2013.] 155 p. ill.
526. Kiss Károly: Mondd el fiaidnak! [Gencsapáti,] Szülőföld Kvk., 2013. 271 p. ill. Deportálás.
527. Stark Tamás: A hosszú út az „idegen” zsidók galíciai deportálásához. = Századok, 2013. 6. p. 1461-1496.
528. Stark Tamás: A zsidóság összegyűjtése és táborba szállítása / Concentration and deportation of Jews. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 217-220.
529. Lovik Károly: Megcsónkított holttestek és élve meggyújtott áldozatok a Kamieneć-Podolszki templom pincebörtönében. = Haditudósító, 2013. 3. p. 41-42.
530. Laczó Ferenc: „I could hardly wait to get out of this camp, even though I knew it would only get worse until liberation came.” On Hungarian Jewish Accounts of the Buchenwald Concentration Camp from 1945-46. = Hungarian Historical Review, 2013. 3. p. 605-638.
531. Avey, Denis; Broomby, Rob: Szökés Auschwitzba. [Ford. Getto Katalin.] Pécs, Alexandra, 2013. 247 p., [8] t.
Eredeti cím: The man who broke into Auschwitz.
532. Rozett, Robert: Conscripted slaves. Hungarian Jewish forced laborers on the Eastern Front during the Second World War. [Ed.] International Institute for Holocaust Research. Jerusalem, Yad Vashem, 2013. 288 p.
533. Csapody Tamás: Bori munkaszolgálatosok Szombathelyen és környékén. Bori kisegyháztagok története 1944 végén és 1945 elején. = Vasi Szemle, 2013. 1. p. 3-26.
534. Csapody Tamás: Bori zsidó munkaszolgálatosok Szombathelyen és környékén. = Vasi Szemle, 2013. 3. p. 278-321.
535. Pharrajimos. Romák sorsa a holokauszt idején. Prired. János Bársony i Ágnes Daróczi. S madarskoga prevela Xénia Detoni. Zagreb, ArTresor, 2013. 2 db (261, 56 t., fotó)
Sudbina roma u doba holokausta. 2. Fotografije i dokumenti.
536. Szita Szabolcs: Raoul Wallenberg embermentő akciója Budapesten. = Forum, 2013. 3. p. 51-60.
537. The Kasztner report. The report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942-1945. Ed. by László Karsai and Judit Molnár. [Transl. Ruth Morris, György Novák.] Jerusalem, Yad Vashem, 2013. 393 p. ill.
Eredeti cím: Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest, 1942-1945.
538. Molnár Judit: Komoly Ottó, Kasztner Rezső és a magyar cionisták embermentő tevékenysége 1944-ben. = Századok, 2013. 1. p. 107-129.
539. Dénes Iván Zoltán: Bibó István ellenálló és embermentő tevékenysége 1944-ben. = Aetas, 2013. 4. p. 131-144.
540. Balogh Margit: Vojnovi zajatci, internovani, vysidleni. Aktivty Józsefa Mindszentyho, kardinaála Mađarska v oblasti ľudských práv (1945-1948). = Historicky Časopis. 2013. 1. p. 45-84.
541. Sajti Enikő, A.: Az újvidéki razzia elő- és utótörténete. Délvidék, 1941-1944 / Antecedent and consequences of the Újvidék massacre. Southern territories, 1941-1944. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 177-193.
542. Cvetkovič, Srđan: A leszámolás, „likvidálás” korszaka, 1944-1953. Politikai elnyomás Szerbiában a II. világháború után / Ages of violence, 1944-1953. Political supression in Serbia after World War II. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 235-247.
543. Overy, Richard: A nürnbergi per. Ford. Berényi Gábor. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 134-139.
544. Sebők János: Az utolsó óra. Nürnberg, 1946. október 15. = Regiment, 2013. 3. p. 64-67.
545. Jeney Attila: A vád, ami védőbeszéd lehetett volna. Hadbírószágon felmentve - népbírószágon elítélve. Bp., Kairosz, 2013. 171 p. ill.
Asbóth Sándor, Zsoldos Andor.

546. Csurka Dóra: Tizenegy év terror Magyarországon. A népbíróságok feladata elméletileg a háborús bűnösök megbüntetése volt, a valódi céljuk azonban nem ez, hanem a bosszú volt. = Magyar Hírlap, 2013. 02. 22. p. 12.
547. Gereben Ágnes: Megtorlások a Szovjetunióban. Fotók David King Collection. [Bp.] Helikon, 2013. 441 p. [44] t. ill. Gulag.
548. Sinkovics Ferenc: Szövetkezett a rendszer az alvilággal. = Magyar Hírlap, 2013. 51. p. 12. Rózsás János és a Gulag.
549. Szemelvények a Gulágok memoár-irodalmából. Ártatlan magyar és német áldozatok sorsa a Gulágokon és a „malenkij robot” táboraiban. Összeáll. és szerk. Zsiros Sándor. [Közread.] az Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány. 2. kiad. Felsőzsolca, Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány, 2013. 204 p. 1. kiad. Pécs, Mo. Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2013.
550. „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszer munkán 1944/1945-1949. „Malenkij robot” interjúkötet. [Szerk.] Márkus Beáta. [Pécs,] Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, [2013.] 378 p. ill.
551. Dupka György: „Hova tűnt a sok virág...” Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában. Ungvár [etc.] Intermix, 2013. 224 p. ill.
552. Jobbágyi Gábor: A Kossuth téri tömegyilkosságról. = Magyar szemle, 2013. 1-2. p. 37-60.
553. Kahler Frigyes: Az 1956-os kommunista terror és a jogállam. = Magyar Szemle, 2013. 1-2. p. 61-82.
554. Hány szabadságharcost deportált 1956-ban a szovjet hadsereg? Gondolatok Váradi Natália forráskiadványa kapcsán [Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dokumentumai. Forrásválogatás.] Nyiregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Lvt., 2012. = Valóság, 2013. 1. p. 95-99.
555. Zétényi Zsolt: Mi történik a kommunista bűnökkel? Egy régi, de szigorú elv: „Ha az igazságosság megszűnt, mi más az állam, mint egy nagy rablóbanda.” (Szent Ágoston: De civitate dei). = Magyar Hírlap, 2013. 02. 25. p. 8.
556. Urbán László: Horogkereszt, vöröscsillag. = Magyar Hírlap, 2013. 28. p. 15. A kommunizmus büntetteinek megítélése.

Veszteségek, a hadifogság története

557. Illik Péter: Magyar rabok soproniakhoz írt könyörgő levelei a XVII. századból. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 510-521. Forrásközlés.
558. Rosonczy Ildikó: Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 1. p. 149-166. Szydłowski, Stanislaw Jan.
559. Bonhardt Attila: Hadifogságban. = BBC History, 2013.I. vh. ksz. p. 88-93.
560. Margittai Gábor: Szamár-sziget szellemkatonái. 1-2. r. = Magyar Nemzet, 2013. 87. p. 30-31., 93. p. 30-31. 2. r.: „Éjjel hamuban aludtam.” Feltámadhatnak-e Szamár-sziget magyar szellemkatonái. Szardíniai osztrák-magyar hadifogolytábor.
561. Molnár D. Erzsébet: Bognár Zalán: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon, 1944–1945. (Szemle.) = Acta Adademiae Beregsasiensis, 2013. 2. p. 83-86.
562. Bene Krisztián: Szovjet hadifogolytáborok a második világháborúban - francia szemmel. = Kutatási füzetek / PTE, 18. 2013. p. 273-293.
563. Tatár Imre: Egy munkaszolgálatos szovjet hadifogságban. Együtt muszosok, honvédek, németek. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1155-1173.
564. Horváth Zoltán: Németek a szögesdrót mögött. Az a híres amerikai hadifogság. = Regiment, 2013. 5. p. 40-43.

565. Varga Csaba Béla: A halál vasútja. Egyenruhás rabszolgák. = *Regiment*, 2013. 4. p. 36-39. Britek japán hadifogságban, a Burma-Thaiföld vasútvonal építésén.
566. Bona Gábor: A 48-as honvédsereg Komáromban hősi halált halt tisztjei. = *Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői.* Komárom, Jókai Vár. Kvt., 2013. p. 189-204.
567. Béke poraikra... 3., Dokumentum-émlékkönyv a második világháború nyugati hadművelési területén és a nyugati hadifogságban meghalt magyar katonákról. [Írta Bús János, Szabó Péter.] [Közread. a] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Bp., Varietas '93, Zrínyi, 2013. 471 p. ill.
568. Maruzs Roland: Középkereszt, tisztikereszt, lovagkereszt. A Magyar Erdemrend hősi halottainak emlékkönyve. Bp., Zrínyi, 2013. 416 p.
Ism.: Illésfalvi Péter. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. p. 931-936.
569. Erős Krisztina: Források a második világháború zalai katonai áldozatairól. = *Levéltári Szemle*, 2013. 1. p. 45-55.
570. Laszlovszky Imre: Őket is visszavárták. Szekszárd, Babits, 2013. 51 p. ill. Mőzs település elesett katonái.
571. Gajger, Vladimir: Embervesztés Horvátországban, 1941-1944 / Casualties in Croatia, 1941-1944. = *Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés.* Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 169-176.
572. Pál Tibor: Bácska a világháborúban. Adatok az áldozatokról / Bačka during the World War. Data on the victims. = *Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés.* Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 195-205.
573. Tulipán Éva: Számok és sorsok. Az 1956-os forradalom és szabadságharc embervesztése az újabb kutatási eredmények tükrében. = *Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról.* Bp., Zrínyi, 2013. p. 427-439.
574. Illik Péter: Minden nap háború: a Magyar Királyságbeli török kártételek anatómiája, 1627-1642. Bp., L'Harmattan, 2013. 176 p. ill.
575. Bálint József: Magyarország nemzeti vagyonszerzése, 1941-1947. Bp., Agroiinform, 2013. 472 p. Ism.: M. Szabó Miklós. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. p. 936-937.
576. Gábor Péter: A Csehszlovákiának fizetendő magyar jóvátétel (1945-1949). = *Fórum*, 2013. 1. p. 37-62.
577. Horváth Lajos: Hullámsírban. Magyar haditengerészek veszteségei. = *Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról.* Bp., Zrínyi, 2013. p. 383-396.
578. „Elestek a dicsőség mezején...” Egy lengyel Halifax tragédiája. Szentés, 1944. augusztus 2. Szentés, Önkorm., 2013. 23 p. ill.
579. Punka György: Végre összeállt a kép. Expedíció egy elfelejtett repülőterre. 2. r. = *Magyar Honvéd*, 2013. febr. p. 58-61.
Ilovszkoje – Horthy István repülő-balesetének kutatása.
1. r. = *Uo.* 2012. dec. p. 58-61.
580. Bern Andrea: Horthy István halála és a német titkosszolgálatok. = *Modern Magyarország*, 2013. 1. p. 165-179.
581. Magó Károly: A hadtörténelem aranyásói. 9-19. r. = *Aranysas*, 2013. 1. p. 72-75., 2. p. 74-77., 3. p. 70-73., 5. p. 80-83., 6. p. 79-82., 7. p. 80-82., 8. 79-82., 9. p. 80-82., 10. p. 79-82., 11. p. 79-82., 12. p. 80-82.
Ronszkutatás.

Helytörténet, vártörténet

582. Székely Gusztáv: Baranka vára a történelemben. = *Acta Adademiae Beregsasiensis*, 2013. 2. p. 36-41.
583. Seres István: Borosjenő az erdélyi fejedelmek uralkodása idején. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2013. 5. p. 16-19.
584. Molnár István János: A Nyugat-Indiák Gibraltárja - Brimstone Hill. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2013. 2. p. 42-45.
585. Szatanek József: A buzsimi Csáva vára. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2013. 3. p. 36-37.

586. Süli Attila: Csíkszék 1848-1849-es történelmének kiadatlan forrásai. = A Csíki Székely Múzeum évkönyve, 9. 2013. p. 209-234.
587. Bátonyi Pál: A Keszi katonai törzs és Dunakeszi. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2013. 1. p. 51-58.
588. Sudár Balázs: A török Eger. Mit hagytak ránk a város oszmán lokálpatriótái? = Múlt-kor, 2013. nyár, p. 48-53.
589. Bagí Zoltán Péter: Eger kuruc megszállása 1703-1705. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 2. p. 18-21.
590. König Frigyes: Kékkő vára Balassi Bálint korában. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 1. p. 34-37.
591. Ferenczy Sándor József: Keselőkő vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 1. p. 38-39.
592. Szabó Tibor: Kosztajnica-Djed és Novi-Levernica újkori erődítései az Una folyó Mentén. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 4. p. 20-23.
593. Karczag Ákos: Kőhalom vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 2. p. 25-27.
594. Basics Beatrix: Krasznahorka büszke vára. = Rubicon, 2013. 4-5. p. 4-15.
595. Szabó Tibor: Lenti vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 5. p. 28.
596. Csorba Csaba: Likava büszke vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 5. p. 25-27.
597. Laszlovszky József: Legenda és valóság. Angolszász hercegek magyarországi vára? = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 3. p. 4-7. Mecseknádasd.
598. Szűts István Gergely: Politikai és társadalmi viszonyok Miskolcon és Diósgyőrben 1919-ben. = Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátszaga. 1919 vidéken. Veszprém, M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013. p. 25-44. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai)
599. Dobri István: Nagydorogiak a világháborúk poklában. Nagydorog, Önkormányzat, 2013. 307 p. ill.
600. Bene János: Nyíregyháza román megszállása 1918-1919-ben. = Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátszaga. 1919 vidéken. Veszprém, M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013. p. 79-94. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai)
601. Kósa Pál: Oroszlánkő sziklavára. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 3. p. 28.
602. Beke Margit: Pétervárad a kezdetektől a XVIII. század végéig. = Bácsország, 2013. 2. p. 56-61.
603. Fehér József: 1956 forradalmának sátoraljaúj helyi emlékezete. = Széphalom, 23. 2013. p. 211-224.
604. Héczey Markó Ágnes; Fülöp András: Arx Syrok. Vár a Tarna-folyó fölött. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 2. p. 4-7. Sirok.
605. Kiszelyné Tóth Anett: Guthi Országgh Kristóf és a legkedvesebb vára, Sirok. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 5. p. 32-33.
606. Krisch András: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. = Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátszaga. 1919 vidéken. Veszprém, M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013. p. 59-67. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai)
607. Kanász Viktor: Adalékok Surd 1848-1849-es történetéhez. = Honismeret. 2013. 4. p. 42-44.
608. Sófalvi András: Szászkézd vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 6. p. 5-7.
609. Pálmány Béla: Szécsény megerősítése a huszita háborúk idején, 1440-1461. = Nagy Iván Történeti Kör évkönyve, 2013. 4. p. 71-73.
610. Horváth Ferenc: A szegedi vár és középkori vártemploma. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 1. p. 30-33.
611. Turda Gábor: „Átkozott Jankó”, a legendák hőse. Hunyadi János hosszú hadjárata, 1443-1444. = Szeged, 2013. 6. p. 6-9. Szeged.
612. Hancz Erika: Nagy Szulejmán szultán nyomában Szigetvár környékén. Sátorhelyei és síremléke köré épült palánkvár. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 5. p. 8-11.

613. Kertész Róbert; Szakonyi Balázs: A szolnoki szandzsákszékhely és virtuális rekonstrukciója. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 4. p. 4-7.
614. Bojtos Gábor: Szolnok városa a „Nagy háborúban”. A hátország élete és annak tükröződése a helybeli ferencesek Historia Domusában. = Zounuk, 27. 2013. p. 327-386.
615. Cseh Géza: Szemet szemért... A fehérterror jelenségei Szolnokon. = Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa. 1919 vidéken. Veszprém, M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013. p. 95-112. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai)
616. Dénes József; Nováki Gyula: Tátika három vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 1. p. 8-11.
617. Tassi hősök az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban. Szerk. Csordás István. Tass, Tassi Helytört. Egyes., 2013. 83 p. ill. (A Tassi Helytörténeti Egyesület kiadványai, 2.)
618. Szatanek József: Terzsán vára Modrusban. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 2. p. 34-35.
619. Sortűz Tiszakécskén 1956-ban. [Szerk. Tajti Erzsébet.] 3. jav. kiad. Tiszakécske, Tiszakécskei Honismereti Kör, 2013. 191 p. ill.
620. Gottfried Barna: A Székely Hadosztály „következményei” a Tiszántúl északi felén. = Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa. 1919 vidéken. Veszprém, M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013. p. 69-78. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai)
621. Kerepeszki Róbert: Éberség. Az ellenforradalminak vélt folyamatok „kezelése” a Tiszántúlon. = Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa. 1919 vidéken. Veszprém, M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013. p. 45-58. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai)
622. Csorba Csaba: Vágbeszterce vára és kastélyai. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 2. p. 28.
623. Nagy Szabolcs: A „klerikális reakció” egy fészke a kommün alatt. A Tanácsköztársaság Veszprémében. = Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa. 1919 vidéken. Veszprém, M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013. p. 9-24. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai)
624. König Frigyes: A bihari lápvidék végvára: Zsáka. = Várak, kastélyok, templomok, 2013. 2. p. 12-14.

Életrajzok, visszaemlékezések

625. Fehér Endre: Péterdi Adolf János m. kir. repülő főhadnagy (1918-2012). = Katonaújság, 2013. 2. p. 32-33.
626. Kedves Gyula: A komáromi vár „szürke eminenciása”, Asserman Ferenc ezredes (avagy kikből szervezték a honvédsereg vezérkarát?) = Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői. Komárom, Jókai Vár. Kvt., 2013. p. 152-168.
627. A korotojaki csata hőse. Emlékezés vitéz Balogh Imre őrnagyra. = Katonaújság, 2013. 5. p. 44-45.
628. Kovács Vilmos: Vitéz nemes barankai Barankay József hivatásos százados, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem kitüntetteje. = Haditechnika, 2013. 6. p. 55-56.
629. Maruzs Roland: Hatvannyolc esztendő jeltelenül, idegen földben. Vitéz Barankay József százados hazatérése. = Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Bp., Zrínyi, 2013. p. 17-33.
630. Újváry Zsuzsanna, J.: Batthyány I. Ádám, a vitéz katona. = Batthyány I. Ádám és köre. Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013. p. 115-153.
631. Gáll Gábor: Emlékezés a 115 éve született vitéz Bertalan Árpád őrnagyra, posztumusz alezredesre, a magyar katonai ejtőernyőzés megteremtőjére. Az északi hadjárat. = Katonaújság, 2013. 5. p. 20-23.
632. Pallo József: A magyar ejtőernyős fegyvernem atyja. Méltó nyughelyre kerül vitéz Bertalan Árpád őrnagy. = Magyar Honvéd, 2013. ápr. p. 70-71.
633. Törös István: A magyar katonai ejtőernyőzés megteremtője. Végső nyughelyen. = Magyar Honvéd, 2013. 5. p. 54-56.
Bertalan Árpád életrajza.

634. Harai Dénes: Gabriel Bethlen, prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie, 1580-1629. Paris, L'Harmattan, 2013. 368 p.
Ism.: Tóth Ferenc. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 4. p. 1182-1184.
635. Somogyi Gréta: Bihary [Márton?] visszaemlékezése az 1848-1849. évi Zaránd megyei és zalatnai eseményekre. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 1. p. 220-229.
636. Süli Attila: Kossuth Lajos erdővidéki kapitánya: Borbáth László. [Bp.] Tortoma, 2013. 24 p. (Híres emberek, 2.)
637. Balla Tibor: Svetozar Borojević von Bojna tábornagy, az Osztrák-Magyar Monarchia Mária Terézia Katonai Renddel kétszer kitüntetett hadvezére. = *Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. ksz. p. 17-23.
638. Horváth Zoltán: A közkatonák tábornoka. Omar Nelson Bradley. = *Regiment*, 2013. 1. p. 14-17.
639. Kovács István: Burchard-Bélaváry Gyula emlékirata törökországi emigrációjáról, 1849-1850. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. p. 805-838.
640. Tamás Tibor: Mindig tűzvonalban. = *Magyar Honvéd*, 2013. 12. p. 52-53.
Capa, Robert.
641. Papajik, David: Jan Čapek ze Sán cseh nemes és szerepe a magyar koronáért folytatott harcban, 1440-1443. = *Aetas*, 2013. 1. p. 128-136.
642. Káplár Béla: A bogárszemű fiú. Édesanyám emlékére. = *Katonaújság*, 2013. 5. p. 2-5.
Csonka Lajos honvéd – olasz hadszíntér, I. világháború.
643. Moys Péter: A Dákay fivérek, m. kir. honvéd repülőtisztok sorsa. 1-2. r. = *Katonaújság*, 2013. 2. p. 38-46., 3. p. 6-11.
1. r. Dákay Emil. 2. r. Dákay Ferenc.
644. Hóvári János: Ki volt Dobó István? Egy magyar nemesúr, akit Gárdonyi és Eger tett halhatatlanná. = *Múlt-kor*, 2013. nyár. p. 42-47.
645. Sárny Zoltán: A farkasfalkák atyja. Karl Dönitz tengernagy. = *Regiment*, 2013. 4. p. 28-31.
646. Pete László: Garibaldi magyar parancsnoka. Éber Nándor itáliai kalandozásai. = *Múlt-kor*, 2013. tél. p. 98-103.
647. Jánosi Engel Róbert: Isten nevében! ~ ~ hadinaplója (1915-1917). Szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Schweitzer Gábor, Baiersdorf Kristóf. Pécs, IDResearch Kft., Publikon, 2013. 177 p. ill.
648. Pollmann Ferenc: Erich von Falkenhayn. = *Rubicon*, 2013. 1. p. 78-79.
649. Farkas János: Bakanapló, 1881-1918. Életnaplóm gyermekkoromtól az első világháború végéig. Bp., Pytheas, [2013.] 391 p. ill.
650. Kurucz György: Keszthely grófja Festetics György. Bp., Corvina, 2013. 367 p.
Ism.: Kincses Katalin Mária. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. p. 914-919.
651. Hart, Peter: A tanáros főparancsnok: Ferdinand Foch. [Ford. Körös László.] = *BBC History*, 2013. I. vh. ksz. p. 118-121.
652. Szarka Lajos: A hazáért mindhalálig. Héviz, Önkorm., 2013. 228 p. [41] t.
Gyulai Gaál Miklós.
653. Bajzik László: Adalékok gyulai Gaál Miklós 1848-1849-es honvédtábornok mérnöki tudásáról és műveltségéről. = *Aetas*, 2013. 2. p. 61-89.
654. Életem viharának emlékére. Gábor Ferenc (1896-1985) első világháborús visszaemlékezései. Lejegyezte Gábor Ferenc. Nagyvárad, [s. n.], 2013. 152 p. ill.
655. Asqui Jorge Kristóf; Siposné Kecskeméthy Klára: Az ismeretlen szendrői Geőcze István (1836-1900) életútja. = *Honvédségi Szemle*, 2013. 3. p. 43-48.
656. Magyar honvédtábornokok oszmán szolgálatban. Guyon Richárd és Kmety György - Hursid pasa és Izmail pasa. [Szerzők:] Arbanász Ildikó [et al.] [Közread. a] Magyar-Török Baráti Társaság... Bp., M.-Török Baráti Társ., 2013. 196, p., [34] t. ill.
További közrem.: Ayan, Dursun, Csorba György, Hermann Róbert, Hóvári János.
657. Hermann Róbert: Két honvédtábornok, akikből török pasa lett - kétszáz éve született Guyon Richárd és Kmety György. = *Magyar Tudomány*, 2013. 9. p. 1056-1070.
658. Hóvári János: Honvédtábornokok a késői oszmán haderőben. Emlékezés Guyon Richárdra és Kmety Györgyre. = *Magyar Tudomány*, 2013. 9. p. 1046-1055.

659. Pál Tibor: „A királynő tábornagya”, gróf Hadik András, az utolsó osztrák-török háború parancsnoka. = *Bácsország*, 2013. 2. p. 52-55.
660. Stenge Csaba, B.: Olimpiai bajnokból vadászpilóta. 100 éve született Harangi Imre. = *Honvédségi Szemle*, 2013. 6. p. 136-141.
661. Kositzky Attila: Pilótasors. Erich Alfred „Bubi” Hartmann. = *Aranysas*, 2013. 2. p. 61-67.
662. Hermann Róbert: Heinrich Hentzi, a budavári Leonidász. = *Aetas*, 2013. 2. p. 34-60.
663. Sikora László: A Waffen-SS lovagkeresztesei. = *Haditudósító*, 2013. 1. p. 34-35., 2. p. 36., 3. p. 23-24., 4. p. 48-50., 5. p. 39-42., 6. p. 41-43.
Konrad Heubeck, Walter Pitsch, Georg Preuß, Georg Keppler, Wilhelm Bittrich, Matthias Kleinheisterkamp.
664. Megyaszi Szilvia: A háborúk névtelen hősei. = *Katonaujság*, 2013. 5. p. 30-37.
Horváth József tizedes (Püspökladány).
665. Dornik, Wolfram: Des Kaisers Falke. Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf. Mit einer Nachbetrachtung von Verena Moritz und Hannes Leidinger. 2. korr. Aufl. Innsbruck, Wien, Bozen, Studien Verl., 2013. 279 p. ill. (Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung, 25.) (Schriften aus dem Museum im Tabor Feldback, 12.)
666. Ságvári György: Karrier-rajzok a XVIII. századból: Jean-François L’Huiller, Forgách Ferenc és Dessöffy Ferenc katonai életpályája. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 1. p. 23-69.
667. Kálmánfi Gábor: A magyar katonai ejtőernyőzés krónikásai. 1-2. r. = *Magyar Honvéd*, 2013. 2. p. 54-57., 3. p. 52-55.
Huszár János, Simon László.
668. Simon László: Példakép. = *Magyar Honvéd*, 2013. 3. p. 56-59.
Hüse Károly (1940-1978) ejtőernyős.
669. Szakály Sándor: Két „Mária Teréziás” Kaposvárról. = *Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. ksz. p. 221-227.
Inzelt István (Manó), Oszlányi Kornél.
670. Hermann Róbert: Janik János, egy szlovák-magyar honvédezredes. = *Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félélnyékbe került szereplői. Komárom, Jókai Vár. Kvt.*, 2013. p. 28-84.
671. Hajagos József: A második vonalban. Kászonyi József ezredes a II. hadtest parancsnoka. = *Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félélnyékbe került szereplői. Komárom, Jókai Vár. Kvt.*, 2013. p. 116-136.
672. Horváth Zoltán: Nem született katonának. JFK, a PT-109-es hőse. = *Regiment*, 2013. 4. p. 32-35.
Kennedy, John F.
673. Kupán Árpád: Egy méltatlanul elfeledett honvédtábornok. Kiss Pál emlékezete. = *Élet és Tudomány*, 2013. 34. p. 1066-1067.
674. Bencze Mihály: Kiss Sándor honvédezredes. = *Mikes International*, 2013. 2. p. 34-37.
675. Herpai Gergely: Kurt Knispel, az ászok ásza. Túl laza volt, hogy igazi árja hős lehessen belőle. = *Regiment*, 2013. 4. p. 60-61.
676. Overy, Richard: Aki elfoglalta Közép-Európát. [Ford. Antóni Csaba.] = *BBC History*, 2013. II. vh. ksz./2. p. 74-77.
Konev, Ivan Stepanovič.
677. Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája. Bp., HM HIM, 2013. 285 p. ill. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
678. Molnár László, V.: Oroszország megmentője, Napóleon legyőzője. Mihail Kutuzov tábornagy, 1745-1813. = *Valóság*, 2013. 8. p. 10-23.
679. Lantai Vince: Becsülettel élünk és halunk. ~ ~ zászlós naplója. [Szerk.] Selmeczi István. [Szomód.] [Selmeczi I.] 2013. 181 p. ill.
680. Mészlay Zsolt: Nő és katona. Mária főhadnagy, avagy Károly huszár emlékezete. = *Katonaujság*, 2013. 1. p. 10-15.
Lebstück Mária.

681. Varga Csaba: Feljegyzés Littomericzky Oszkár magyar királyi vezérkari ezredes szóbeli visszaemlékezéseiről. = Haditudósító, 2013. 2. p. 42-45.
682. Feith László: A Breziny-i oroszán Székelyföldön. Az első diszpolgár. = Magyar Honvéd, 2013. 6. p. 58-59.
Litzmann, Karl.
683. Lee, John: A legnagyobb veszítő. Ludendorff élete. [Ford. Körös László.] = BBC History, 2013. 1. vh. ksz. p. 114-117.
684. Pollmann Ferenc: A világháború legsikeresebb német hadvezére, August von Mackensen. = Rubicon, 2013. 1. p. 80-81.
685. Kiss Vendel: Majthényi István az ismeretlen várparancsnok. = Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői. Komárom, Jókai Vár. Kvt., 2013. p. 5-27.
686. Frivaldszky János: Marián István, a Műegyetem nemzetőrparancsnoka. Bp., Logod Bt., 2013. 161 p.
687. Kincses Katalin Mária: Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 3. p. 854-886.
688. Mészáros Kálmán: Markó Árpád második világháborús visszaemlékezéseiből. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1077-1105.
689. Siposné Kecskeméthy Klára; Kalavszky Györgyi, B.: Dr. Mathia Károly a katonai nevelőtanárnak, a zenetudós, a „reneszánsz ember”, a polihisztor. = Honvédségi Szemle, 2013. 6. p. 98-107.
690. Hart, Peter: A brit repülés ászai. Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2013. 1. vh. ksz. p. 76-79.
McCudden, James.
691. Ördögh László: Miklós Mihály honvéd altiszt élete. = Katonaújság, 2013. 4. p. 18-21.
692. Kiss Tamás, T.: Frontvonalban. Molnár Mihály élete dokumentumok tükrében. [Szeged,] Belvedere Meridionale, 2013. 223 p. ill.
693. Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében, 1683-1690. Szeged, SZTE BTK Történettudományi Doktori Isk., 2013. 208 p.
Ism.: Bagi Zoltán Péter. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 3. p. 908-910.; Oross András. = Levéltári Közlemények, 2013. 1-2. p. 253-265.
694. Stenge Csaba B.: Horthy Miklós vadászpilótájából Sztálin-díjas író. Nagy Sándor élettörténete. = Katonaújság, 2013. 6. p. 14-20.
695. Tömösváry Zsigmond: Egy kevésbé ismert katonai attasé: Németh Dezső vezérkari ezredes. = A magyar rendvédelem, légiközlekedés, felderítés a XIX-XX. században. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2013. p. 165-170. (Rendvédelem-történeti füzetek, 31-34.)
696. Varga Csaba Béla: Charles Nungesser 43 győzelme. Géppuskás ravatalozó. = Aranyas, 2013. 9. p. 76-79.
697. Ország László: Dédapám emlékére: Ország Sándor, Budapest, 1898 - Kenderes, 1989. = Katonaújság, 2013. 6. p. 46-53.
698. Palotás Mihály: Egy lovacska mentette meg az életünket. [Riporter: Urbán Péter.] = Magyar Hírlap, 2013. 35. p. 8.
Háborús emlék - Don-kanyar.
699. Révész Tamás: A légiáró. Petróczy István, az első magyar katonai repülő élete. Bp., Zrínyi, 2013. 320 p. ill.
Im. M. Szabó Miklós, M. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1198-1199.
700. Illéfalvi Péter; Sallay Gergely Pál: A csaták oroszánja. Pillanatképek vitéz Pisky Zoltán ezredes életéből. 1. r. = Katonaújság, 2013. 5. p. 6-11.
701. Csikány Tamás: Prágay János ezredes és segédtszt. = Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői. Komárom, Jókai Vár. Kvt., 2013. p. 137-151.
702. Kemény Krisztián: Egy francia származású „lovag” a magyar szabadságharcban: Querlonde Ferdinánd honvédezredes. = Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői. Komárom, Jókai Vár. Kvt., 2013. p. 85-115.
703. Siposné Kecskeméthy Klára: Rada Tibor, a Ludovika krónikása. Egy méltatlanul elfelejtett életút. = Sereg Szemle, 2013. 4. p. 178-185.

704. Radnai István: Szumátrától az orosz frontig. ~ ~ első világháborús naplója. [Sajtó alá rend., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Pusztai Gábor.] Debrecen, Printart-Press, 2013. 251 p. ill.
705. Varga Csaba Béla: A vörös lovag halála. Bátor és méltó ellenfél volt... = Aranyasas, 2013. 10. p. 74-78.
Manfred von Richthofen.
706. Bazala Csaba: „Horthy Miklós katonája vagyok” - Román István m. kir. honvéd hadnagy története. = Katonaújság, 2013. 2. p. 20-25.
707. Illéshalmi Péter: Névtelenül nyugszik Erdély hegyei között. Rózsa István m. kir. hivatásos törzsrörmester emlékére. = Katonaújság, 2013. 1. p. 2-8.
708. Siposné Kecskeméthy Klára: Fegyverrel és tollal. Ruttkay Arnold életútja. = Sereg Szemle, 2013. 1. p. 194-219.
709. Bazala Csaba; Fellner János: Dr. Saághy József életútja. = Katonaújság, 2013. 4. p. 14-17.
710. Mulley, Clare: A kémnő, aki sokakat szeretett. Nagy-Britannia legbátrabb háborús hősnőjének élete és titkai. [Ford. Fazekas István.] [Bp.] Gabo, 2013. 437 p., [16] t. ill.
Eredeti cím: The spy who loved.
Skarbek, Krystyna (1908-1952).
711. [Nemere István] Niemayer, Stefan: Skorzeny, Hitler kommandósa. Európa legveszélyesebb emberének regényes életrajza. [Vásárosnamény.] Kódexfestő, [2013.] 223 p.
712. Byrne, Eugene: Az elfelejtett tábornok. Ford. Berényi Gábor. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 38-41.
William Slim.
713. Moys Péter: Steiner József tábora pilóta sorsa. = Katonaújság, 2013. 2. p. 26-33.
714. Moys Péter: Vitéz Szekeres (Taubler) Gyula m. kir. honvéd ezredes emlékezete, Trencsén, 1882. június 26. - Budapest, 1961. október 27. = Katonaújság, 2013. 6. p. 24-35.
715. Törös István: A szabály az szabály! Adalék Szentiványi Károly ezredes „különös házasságához”. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 277-282.
716. Szepesváry Béla: A hazáért mindhalálig. Vitéz ~ ~ ny. alezredes háborús naplója. [Bp.] Nemzetek Európája, [2013.] 327 p. ill.
717. Stenge Csaba, B.: Egy kecskeméti repülő ász, Szeverényi Kálmán hadnagy életútja. = Hadtudományi Szemle, 2013. 4. p. 68-77.
718. Mészáros Kálmán: Egy szegedi törzstiszt II. Rákóczi Ferenc hadseregében. Szűcs Farkas alvezredes vázlatos életrajza. = A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 41-52.
719. Szakály Sándor: A Szent László hadosztály parancsnoka, vitéz Szügyi Zoltán (1896-1967). = Sipos '65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára. Szeged, JATEPr., 2013. p. 157-176.
720. Ács Tibor: Tóth Ágoston, a hadtudomány kiváló tudósa. = Honvédségi Szemle, 2013. 6. p. 85-97.
721. Jankó Annamária: Tóth Ágoston ezredes, a XIX. századi katonai térképészet kiemelkedő alakja. = Honvédségi Szemle, 2013. 2. p. 38-42.
722. Czeglédi Noémi; Szóke Balázs: Hol született Török Ignác? = Aetas, 2013. 2. p. 136-142.
723. Horváth Attila: Dr. h.c. Ungvár Gyula DSc, ny. mk altábornagy (1931-2013). = Haditechnika, 2013. 3. p. 2.
724. Jangfeldt, Bengt: Raoul Wallenberg élete. Bp., Park, 2013. 519 p. ill.
725. Klemensits Péter: A brit birodalom szolgálatában. Archibald Wavell tábornagy élete. = Sereg Szemle, 2013. 4. p. 186-204.
726. Kiss Roland: Emlékét szobor is őrzi. Az elit alakulat leghíresebb parancsnoka. = Regiment, 2013. 1. p. 26-31.
Winters, Richard.
727. Zsák Ferenc: A kilencvenéves legenda. Chuck Yeager még ma is aktív. = Magyar Honvéd, 2013. márc. p. 62-65.

728. Jackson, Sophie: A valódi James Bond. Egy szuperkém igaz története. [Ford. Varga Csaba Béla.] [Bp.] Kossuth, 2013. 295 p., [16] t. ill. (History könyvek)
Eredeti cím: Churchill's white rabbit.
Yeo-Thomas, Forest (1905-1964).
729. Ravasz István: Dicséret, kitüntetés, fenyítés, megfigyelés egyszerre. = Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 2013. ksz. p. 162-163.
Zathureczky Károly.
730. Pöcher Harald: A Zrínyi család egy osztrák tábornok szemével. Ford. Négyesi Lajos. = Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Bp., NKE, 2013. p. 135-142.
731. Montefiore, Simon Sebag: A kérlelhetetlen katonai zseni. [Ford. Körös László.] = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 26-31.
Žukov, Georgij Konstantinovič.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

732. Kor - szak - határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak, 900-1800. A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Koraiújkori programjának I. konferenciája. Szerk. Fedeles Tamás, Font Márta, Kiss Gergely. Pécs, PTE, 2013. 230 p. ill. A Pécssett, 2012. nov. 30-án azonos címmel rendezett konferencia válogatott, szerkesztett anyaga.
733. Marton Éva: 1100 év képes magyar történelem. [Szerk. és a képeket vál.] Rappai Zsuzsa. Bp., Kossuth, 2013. 199 p. ill.
734. Kónya Péter: Dejiny Uhorska (1000-1918). Prešov, Prešovská univerzita, 2013. 787 p., [48] t. ill.
735. Kis magyar hadtörténet. [Szerk., összeáll. Hermann Róbert.] [Az ajánlott irodalmat összeáll. Andaházi Szeghy Viktor.] [Bp.] Zrínyi, 2013. 271 p. ill.
736. Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Szerk.] Eperjessy László, Nagy Mézes Rita. [Bp.] Kossuth, [2013.] 191 p. ill.
737. Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom. [Ed.] Vladimír Segeš [et al.] Bratislava, Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, Vojenský historický ústav, 2013. 407 p. ill.
738. Font Márta; Varga Beáta: Ukrajna története. [Közread. a] Bölcsész Konzorcium. 2. kiad. Szeged, JATEPress, 2013. 249 p. ill.
739. Horel, Catherine: La France et la Hongrie. Affinités passées et présentes, de saint Martin à Nicolas Sarkozy. = Revue historique des armées. 2013. 270. p. 5-14.
740. Kállay Ferenc: Historiai értekezés a ' nemes székely nemzet' eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a' régi időkben. Szerk. Demeter László. Szarvas, Digitális Kalamáris, 2013. XVI, 289, [3] p.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad.: Nagy-Enyed, Ref. Koll., 1829.
741. Babucs Zoltán: A Kárpátok őrei. A székely vitézség ezer éve. Bp., Kárpátia Stúdió, 2013. 125 p.
742. Tóth Péter: Tanulmányok a magyarországi jászok és jászság középkori történetéről. Bp., Lucidus, 2013. 215 p. (Kisebbségkutatás könyvek)
743. Varga E. László: Fegyverbarátság. Segítség a legnehezebb órákban. = Magyar Honvéd, 2013. 12. p. 46-49.
Magyar-lengyel fegyverbarátság.
744. Kovács Tamás: Contributions to the History of the Hungarian-German Waffnenbruderschaft. Weapon-friendship. = The journal of Slavic military studies, 2013. 2. p. 242-258.

A kezdetektől a XV. századig

745. Hudecz Bálint: Görög és kár zsoldosok a saisi kori Egyiptomban? = Ókor, 2013. 3. p. 9-16.
746. Pap Krisztián: A római Duna-limes áttérése 381-ben. = Kapu, 2013. 1. p. 28-32.
747. Tóth Sándor László: A kavarok (kabarok) katonai és politikai szerepe. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 315-352.
748. Négyesi Lajos: Árpád pajzsra emelése. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 583-592.
749. Veszprémy László: Magyarország hadtörténete a kalandozásoktól Mohácsig, 862-1526. = Kis magyar hadtörténet. [Bp.] Zrínyi, 2013. p. 13-61.
750. Veszprémy László: A brentai és a pozsonyi csata. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 8-13.
751. Hofbauer, Martin: The fortification plan of Henry I (the Fowler, 919-936). A contribution to German, Austrian, and Hungarian history. = Past through present: thoughts on military history at the strategic, operational, and tactical levels of war. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012, 21-25 May 2012, Vienna, Austria. Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2013. p. 1-18.
752. Tösér Márton: II. Basileios bolgár háborúja és a balkáni hadjáratok nehézségei a bizánci hadügyi irodalom tükrében. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 413-439.
753. Veszprémy László: Az első kereszties hadjárat csatái Magyarországon. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 14-19.
1096-1099
754. Oroszlánszívű Richard kereszties hadjárata. A Zarándokok útja és Richard király tettei című krónikából. [Ford., jegyzetekkel ell. és az utószót írta Kiss Sándor.] Máriabesnyő, Attraktor, 2013. 191 p. ill.
Szerző: Ricardus. (Hasonmás, eredeti kiad.: Itinerarium peregrinorum et gesta Regis Ricardi.)
755. Szabó János, B.: Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11-12. században. Tanulm. írta és rajz. Boldog Zoltán. [Térk.] Pénez Szabolcs. [Bp.] Corvina, [2013.] 245 p. ill.
Ism.: Farkas Péter. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 234-237.
756. Clari, Robert de: Konstantinápoly hódoltatása. Ford. Csernus Sándor, Cs. Tóth Annamária. A tanulmányokat írta Csernus Sándor, Farkas Csaba, Gérard Jacquin. Bp., Balassi, 2013. 243, [22] p., [8] t. ill. (A középkori francia történelmi irodalom remekei, 1.)
Eredeti cím: La conquête de Constantinople.
757. Albrecht, Stefan: Das griechische Projekt Andreas II. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 440-460.
758. Bárány Attila: II. András és a latin császárság. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 461-480.
759. Majoros Béla: Kiskirályok Magyarországon. [Vásárosnamény,] Albanegra, 2013. 191 p. ill.
760. Veszprémy László: Dalmácia visszafoglalása a velenceiektől. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 20-27.
761. Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 28-33.
762. Stojkovski, Boris: A két törökverő: Hunyadi János és Kasztrióta György. Szkander bég törekvései a balkáni népek összefogására a török elleni harcokban. = Bácsország, 2013. 2. p. 42-47.
763. Veszprémy László: A várnai kereszties hadjárat és csata. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 34-39.
764. Veszprémy László: A nándorfehérvári diadal. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 40-47.
765. Kálmán Peregrin; Veszprémy László: Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Bp., HM HIM, Line Design, 2013. 231 p. ill. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
766. Veszprémy László: Szabács ostroma. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 48-53.
767. Veszprémy László: A kenyérmezei csata. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 54-59.

XVI–XVII. század

768. Berend Nora: Violence as Identity: Christians and Muslims in Hungary in the Medieval and Early Modern Period. = *Austrian history yearbook*, 2013. p. 1-13.
769. Crowley, Roger: Tengeri birodalmak. A kereszténység és az iszlám harca a Földközi-tenger feletti uralomért, 1521-1580. [Ford.] Varga Benjámin. [Bp.] Park, 2013. 447 p., [8] t. ill. Eredeti cím: Empires of the sea. The final battle for the Mediterranean, 1521-1580.
770. Siochrú, Micheál, Ó.; Adamson, John; Worden, Blair: A brit polgárháborúk 15 sorsdöntő eseménye. Ford. Boross Anna. = *BBC History*, 2013. 5. p. 70-77.
771. Veszprémy László: A szávaszentdemeteri és a mohácsi csata. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 60-65.
772. Ágoston Gábor: Nagy Szulejmán és a mohácsi csata. = *Rubicon*, 2013. 2-3. p. 18-37.
773. Szabó János, B.: Mohács. = *Rubicon*, 2013. 8. p. 4-19.
774. Fodor Pál: Mit kerestek itt a törökök 1552-ben? Amikor egy kivételes nagyhatalom a saját határait feszegeti. = *Múlt-kor*, 2013. nyár. 31-35.
775. Bottlik Richard: I. Ferdinánd (1526-1564) király londoni váltója 1543-ból. A budai vár és a Magyar Királyság török alóli felszabadításának tervére nyújtott angol segély történeti hátteréről. = *Fons*, 2013. 1. p. 89-109.
776. Tracy, James: The Road to Szigetvár: Ferdinand I's Defense of his Hungarian Border, 1548-1566. = *Austrian history yearbook*, 2013. p. 17-36.
777. Kelenik József: Magyarország, a kereszténység védőbástyája, 1526-1606. = *Kis magyar hadtörténet*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 63-83.
778. Kenyeres István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. = *Történelmi Szemle*, 2013. 4. p. 541-568.
779. Ursianus, Velius Caspar: Tíz könyv a magyar háborúról. [Ford., jegyzetekkel ell. és az utószót írta Szebelédi Zsolt.] Máriabesnyő, Attraktor, 2013. 172, [2] p. (*Scriptores rerum Hungaricarum*)
Hasonmás kiad. Eredeti kiad.: *De bello Pannonico libri decem*. Vindobonae, Trattner, 1762.
780. Czigány István: A nagy várháború. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 66-73.
Eger, Temesvár, 1552.
781. Gömöri György: Tanácsok Báthory Zsigmondnak és korabeli beszámolók törökellenes hadjáratairól. = *Korunk*, 2013. 3. p. 17-20.
782. Bagi Zoltán: A tizenöt éves háború jelentősége. Variációk egy témára. = *Fons*, 2013. 3. p. 263-303.
783. Bagi Zoltán Péter: Karl von Mansfeld és a tizenöt éves háború. = *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013. p. 287-301.
784. Bagi Zoltán Péter: Újabb adatok Peter Ernst II. von Mansfeld magyarországi szerepvállalásához. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 4. p. 1039-1049.
785. Czigány István: A mezőkeresztesi csata. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 80-85.
786. Czigány István: Bécs kulcsa gazdát cserél. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 74-79.
Győr, 1598.
787. Bagi Zoltán Péter: Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma. = *Aetas*, 2013. 1. p. 5-30.
788. Mohácsi Endre: „Fiat piscis!” - „Fiat pax!” Adalékok Forgács Zsigmond 1611. évi erdélyi hadjáratának utótörténetéhez. = *A Nyiregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*, 55. 2013. p. 275-281.
789. *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. [Kiad. a] Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara. Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013. 392 p. ill.
790. Illik Péter: Az egri oszmán katonák tevékenysége a XVII. században a kártételi listák fényében. = *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013. p. 197-213.

791. Illik Péter: „...az fiadat az janicsárnak eladom...” Török fenyegetések és pusztítások a Batthyány-birtokokon a XVII. század közepén. = Batthyány I. Adám és köre. Piliscsaba, PPKE BTK, 2013. p. 105-111.
792. Újváry Zsuzsanna, J.: Egy hírhedt lesvető a XVII. századból - Kösze Gyurkó zsámbéki akciója. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 2. p. 481-509.
793. Szalárdi János: „Várad várának, az pogány török által megh szállásárul...” Szalárdi János emlékirata Várad 1660. évi veszedelméről. [Szerk., kíséző tanulmány Balla Tünde és Lakatos Attila.] [A latin szövegeket ford. és gond. Szvorényi Róbert.] [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. Bp., Nagyvárad, OSZK, Partium, 2013. 223 p. ill. Hasonmás kiad. Kész. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 98. jelzetű kézirat alapján.
794. Czigány István: Egy nehéz győzelem – Szentgotthárd. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 86-91.
795. Győrffy Iván: Honvisszafoglaló tervek. = *BBC History*, 2013. 9. p. 60-66.
796. Komjáti Zoltán Igor: „...Keserves órái és napjai sok ezer léleknek...” Füleki 1682-es ostroma. = *Századok*, 2013. 4. p. 1001-1030.
797. Bagi Zoltán Péter: Birodalmi segélyhadak Érsekújvár 1685. évi ostrománál. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2013. 6. p. 35-37.
798. Rónay Gábor: Buda ostroma és a „hitzegő” franciák. = *BBC history*. 2013. 9. p. 54-59.
799. Bagi Zoltán Péter: Nagyvárad ostroma 1691-ben. = *Várak, kasélyok, templomok*, 2013. 5. p. 20-23.
800. Czigány István: Diadal a lemenő nap fényében. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 92-97. Zenta, 1697.
801. Tari László: A zentai csata. Savoyai Eugén herceg születésének 350. évfordulójára. = *Bácsország*, 2013. 2. p. 47-51.

XVIII. század

802. Czigány István: Magyarország hadtörténelme, 1606-1790. = *Kis magyar hadtörténet*. [Bp.] Zrínyi, 2013. p. 85-119.
803. Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális szintéren / Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampfes im Kulturkreis Europas. Vál. a bev. tanulmányt írta, a jegyz. és mutatókat összeáll. Kincses Katalin Mária. Ford. Tuza Csilla. [Bp.] Nap K., 2013. 502 p. (Rákóczi források)
804. Kármán Gábor: Kísérletek svéd segítség biztosítására II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 1. p. 116-133.
805. Gulyás László: Szerb etnoregionalista törekvések a 17-18. század fordulóján, különös tekintettel a Rákóczi-szabadságharc időszakára. = *A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 75-85.
806. Heka László: II. Rákóczi Ferenc és a horvátok. = *A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 87-103.
807. Várkonyi Ágnes, R.: Az „Universalis Europa” eszme II. Rákóczi Ferenc fejedelem politikájában. = *A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 125-145.
808. Mészáros Kálmán: Hazafiak és árulók. Kurucok és labancok a Rákóczi-szabadságharcban. = *Rubicon*, 2013. 9-10. p. 123-131.
809. Sipos Ferenc: Rákóczi Ferenc záloglevelei lengyel főurak számára, 1703. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 1. p. 104-112.
810. Tóth Sándor László: II. Rákóczi Ferenc bácskai-szegedi hadjárata 1704 nyarán. = *A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 29-40.
811. Szabados János: Michael Talman konstantinápolyi Habsburg rezidens két jelentése az udvari haditanács részére, 1705. július 25. és augusztus 13. = *Fons*, 2013. 3. p. 385-419.

812. Rittling László: Forgách Simon emlékirata II. Rákóczi Ferenchez, 1705. augusztus 27. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 1. p. 205-216.
813. Czigány István: A „sziléziai rejtély” és a trencsényi csata. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 98-103.
814. Sánta Ákos: Munkács 1711 - végjáték a Latorca mellett. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 2. p. 549-569.
815. Marjanucz László: A szatmári békeség, mint korszakhatár. = *A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013. p. 163-176.
816. Várkonyi Ágnes, R.: A királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a 17-18. századi békétárgyalásokban és békekötésekben. Bp., MTA, 2013. 21 p. (Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián.)
Az előadás 2007. október 11-én hangzott el.
817. Rocher, Yves-Marie: Le siège de Belgrade (1717) raconté par officier français. = *Revue historique des armées*. 2013. 270. p. 60-67.
818. Czigány István: A berlini kaland: Hadik András berlini portyája. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 110-115.
1757.
819. Czigány István: A birodalom születésnapja. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 104-109.
Kolin, 1757.
820. Tóth Ferenc: Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén. = *Aetas*, 2013. 1. p. 31-60.
821. Tóth Ferenc: Un Hongrois en Égypte avant Napoléon. La mission secrète du baron de Tott. = *Revue historique des armées*. 270. 2013. p. 15-22.
822. Domonkos László: Pokoli had zúdult 1784-ben Erdélyre. = *Magyar Hírlap*, 2013. 3. p. 12.
A Horea és Cloșca vezette román parasztfelkelés.

XIX. század

823. Hermann Róbert: Magyarország hadtörténete a francia forradalomtól a kiegyezésig, 1790-1867. = *Kis magyar hadtörténet*. [Bp.] Zrínyi, 2013. p. 121-151.
824. Lázár Balázs: L'armée de Napoléon en Hongrie en 1809. = *Revue historique des armées*, 270. 2013. p. 23-30.
825. Dalrymple, William: Kőkemény afgánok. Ford. Gether Dénes. = *BBC History*, 2013. 6. p. 80-82.
Brit-afgán háború, 1838-1842.
826. Hermann Róbert: A magyar önvédelmi háború, 1848-1849. Bp., Duna International, Duna Kvklub, 2013. 85 p. ill. (Nagy csaták, 15.)
827. Hermann Róbert: A magyar függetlenségi háború, 1849. Bp., Duna International, Duna Kvklub, 2013. 85 p. ill. (Nagy csaták, 16.)
828. Hermann Róbert: A forradalom és szabadságharc esélyei. = *Magyar nemzet*, 2013. 72. p. 8.
829. Polymosi József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848-1849-ben. Bp., HM HIM, 2013. 175 p. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
Ism.: Kemény Krisztián. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 247-249.
830. Süli Attila: Két mozgalmas nap Háromszéken: 1848. április 26-27. Az uzoni cselekmények történeti hátteréhez. = *Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. ksz. p. 214-220.
831. Hermann Róbert: A pákozdi csata. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 116-123.
832. Hermann Róbert: Pákozdi, 1848. szeptember 29. = *Rubicon*, 2013. 11. p. 68-79.
833. Antos Balázs: A krassói bányavidék megpróbáltatásai 1848-ban, különös tekintettel a november 15-i boksánybányai ütközetre. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. p. 749-766.

834. Kemény Krisztián: Indokolatlan kegyetlenség vagy „keserű szükség”? A „Professzor” és a „Nagy Renegát” konfliktusa 1848 novemberében. = *Aetas*, 2013. 3. p. 92-118.
Vetter Antal és Damjanich János.
835. Süli Attila: Beöthy Ödön erdélyi főkormánybiztos, 1848. december 19 - 1849. január 31. = *Századok*, 2013. 3. p. 547-584.
836. Süli Attila: Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztos iratai (1848. december 19 - 1849. január 31.) = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 1. p. 230-258.
837. Hermann Róbert: Perczel Mór második honmentő hadjárata és az első szolnoki ütközet, 1849. január 2 - január 26. 3. r. = *Zounuk*, 27. 2013. p. 83-144.
1-2. r. = *Uo.* 25-26. 2010-2011.
838. Kemény Krisztián: „Sorgyalogosok kontra határőrök” - avagy a rajtaütés művészete. Marosény, 1849. február 6., Pozsonyepertes, 1849. február 7. = *Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. ksz. p. 102-111.
839. Dér Cs. Dezső: Két ütközet Kassa mellett 1848-1849 fordulóján. = *Széphalom*, 23. 2013. p. 99-110.
840. Hermann Róbert: A piski ütközet. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben.* [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 124-129.
841. Egyed Ákos: Nagyszében bevétele 1849. március 11-én. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2013. 4. p. 12-15.
842. Dürr Sándor: A lengyel légió az isaszegi csatában. = *Valóság*, 2013. 6. p. 78-81.
843. Kovács István: „Egy a lengyel a magyarral.” A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. *Történelmi esszék.* 2., jav., bőv. kiad. Bp., M. napló, 2013. 269 p. ill.
844. Hermann Róbert: A komáromi csata. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben.* [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 136-141.
845. Csikány Tamás: Egy céltalan haditerv - Komárom 1849. július 11. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 2. p. 353-376.
846. Hajagos József: Török Ignác tevékenysége Komárom védelmének megszervezésében. = *Aetas*, 2013. 2. p. 21-33.
847. Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői. A 2011. április 29-én a 20. Komáromi Napok alatt rendezett történelmi konferencia előadói tanulmányai. Szerk. Kiss Vendel. Komárom, Jókai Vár. Kvt., 2013. 204 p.
Ism.: Solymosi József. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 250-253.
848. Hermann Róbert: Buda visszavétele. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben.* [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 130-135.
849. Hermann Róbert: A kishegyesi ütközet. = *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben.* [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 142-147.
850. Rosonczy Ildikó: A segesvári ütközet és Lüders orosz tábornok újraolvasott jelentései. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. p. 719-748.
851. Rosonczy Ildikó: A magyar szabadságharc elleni 1849-es orosz intervenció iratai. Beszámoló moszkvai levéltári kutatásokról. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 1. p. 177-186.
852. Raáb Renáta: Ausztria schleswigi politikája, 1848-1852. Bp., *Gondolat*, 2013. 305 p. + mell.
853. Ferwagner Péter Ákos: A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840-1861). Szeged, SZTE BTK, 2013. 488 p. ill.
854. Holden Reid, Brian: Lincoln legnagyobb győzelme. Ford. Györffy Iván. = *BBC History*, 2013. 8. p. 64-68.
855. Scheer, Tamara: „Minimale Kosten, absolut kein Blut.” Österreich-Ungarns Präsenz im Sandžak von Novipazar, 1879-1908. Frankfurt am Main, Lang, 2013. 282 p. (*Neue Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte*, 5.)
Ism.: Balla Tibor. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 253-254.
856. Szabó-Zsoldos Gábor: Magyarok a búr háborúban. = *BBC History*, 2013. 12. p. 86-87.

XX. század

857. Gellately, Robert: Lenin, Sztálin és Hitler. A tömeggyilkos diktatúrák eredete. [Ford. Király Róbert.] Pécs, Alexandra, 2013. 735 p., [24] t. ill.
Eredeti cím: Lenin, Stalin and Hitler.
858. Szakály Sándor: Trianon, honvédség, háború, sport. Válogatott írások Magyarország XX. századi történelméről. Bp., Kárpátia Stúdió, 2013. 211 p.
859. Soós László: Hatásköri vita a rendőrség és katonaság között, 1903. október 6. = Századok, 2013. 3. p. 783-791.

1914–1918

860. Bihari Péter: Kérdések és válaszok az I. világháborúról. [Bp.] Napvilág, 2013. 125 p. (Kérdések és válaszok)
861. Rauchensteiner, Manfred: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914-1918. Wien [etc.] Böhlau, 2013. 1222 p.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 4. p. 1196-1198.
862. Hastings, Max: Catastrophe 1914. Europe goes to the war. New York, Knopf, 2013. XXXVII, 628 p., [32] t. ill.
863. Clark, Christopher: The sleepwalkers. How Europe went to war in 1914. London, Penguin Books, 2013. XXXI, 697 p. ill.
864. Tóth Marcell: Lövések a löporos hordóba. Merénylet Ferenc Ferdinánd ellen. = Katonaújság, 2013. 4. p. 30-36.
865. Bulgaria and Hungary at war (1912-1918). Collected studies. Ed. Penka Peykovska, Gábor Demeter. Sofia, Bp., Institute of History Research Centre for the Humanities HAS, 2013. 159 p.
866. Caddick Adams, Peter: A háború kulcspontjai. = BBC history. 2013. I. vh. ksz., 8-17., 42-57., 98-105.
867. Sheffield, Gary: A Somme-i csata. Borzalmas tanulási folyamat. Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 58-65.
868. Dougherty, Martin: Az ypres-i vérfürdő. [Ford. Antóni Csaba.] = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 68-71.
869. Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten. Erfahrung, Wahrnehmung, Kontext. Hrsg. Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik. Innsbruck, Wien, Bozen, Studien Verl., 2013. 471 p. ill. (Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgenforschung, 25.) (Schriften aus dem Museum im Tabor Feldback, 14.)
870. Pollmann Ferenc: Die Ostfront – aus ungarischen Perspektiven. = Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten. Erfahrung, Wahrnehmung, Kontext. Innsbruck, Wien, Bozen, Studien Verl., 2013. p. 87-104. (Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgenforschung, 25.) (Schriften aus dem Museum im Tabor Feldback, 14.)
871. Godzsák Attila: Első összecsapás a muszkával 1914-ben. A kraszniki csata. = Katonaújság, 2013. 4. p. 38-41.
872. Pollmann Ferenc: Limanovai csata. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 154-159.
873. Pollmann Ferenc: Przemysl védelme. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 148-153.
874. Pollmann Ferenc: Belgrád bevétele. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 166-171.
875. Pollmann Ferenc: A gorlicei áttörés. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 160-165.
876. Balogh Tamás: Az otrantói ütközet. = BBC History, 2013. I. p. 34-41.

877. Hart, Peter: Gallipoli. Miért nem sikerült? Ford. Ferwagner Péter Ákos. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 56-57.
878. Litván Dániel: A Monarchia elfeledett diadala: a caporettói áttörés. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 80-83.
879. Jackson, Ashley: Hadban a birodalom: a brit kolóniák katonái. Ford. Berényi Gábor. = BBC History, 2013., I. vh. ksz. p. 30-35.
880. Cart, Doran L.: Amerika hadba lép. Ford. Benke László. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 94-97.
881. Búr Gábor: Távol Európától: háború a gyarmatokért. = BBC History, 2013., I. vh. ksz. p. 36-39.
882. Sheffield, Gary: 1918 - visszavonulókból győztesek. Ford. Benke László. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 106-113.
883. Black, Jeremy: Miért az Antant győzött? Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2013. I. vh. ksz. p. 122-123.

1918–1939

884. Ványai Márton: „Vörös revízió.” Az északi hadjárat. = Katonaújság, 2013. 5. p. 16-19.
885. Gáll Gábor: Magyarország első vitézi telkének átadása. Az északi hadjárat. = Katonaújság, 2013. 5. p. 24-28.
886. Gere József: Megpróbáltak magyarnak maradni. A balassagyarmati „csehkiverés” története. = Múlt-kor, 2013. nyár. p. 116-118.
887. Varga Csaba Béla: 500 ezer rubel vérdíj. Cowboyok a kozákok ellen. = Aranysas, 2013. 11. p. 64-67.
Amerikai légi segítség Lengyelországnak 1920-ban.
888. Romsics Ignác: Trianon. = BBC History, 2013. 6. p. 24-29.
889. Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája., 2. A húszas évek második fele, 1924-1931. Máriabesnyő, Attraktor, 2013. 196 [3] p. (Fiat iustitia, 2.)
890. Zsiga Tibor: A szentgotthárdi fegyverbotrány. 85 éve történt. = Vasi szemle, 2013. 1. p. 92-100.
891. Andreides Gábor: Az olasz fasizmus és antiszemitizmus. Amikor a szerencsés keveredés még a nemzet ereje és szépsége volt. = Múlt-kor, 2013. tavasz. p. 82-87.
892. Evans, Richard John: A harmadik birodalom hatalmon. Hogyan állították a náciik könyörtlenül céljaik szolgálatába egy egész népet. [Ford.] Sós-kuthy György, Szántó Judit. [Bp.] Park, [2013.] 891 p. [16] t. ill.
Eredeti cím: The Third Reich in Power.
893. Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobbaldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Bp., Osiris, MTA Bölcsészettud. Kutatóközp. Történettud. Int., 2013. 399 p. ill.
894. Suppan Arnold: Út a II. világháborúhoz Kelet-Közép-Európában. Visszavágás a párizsi békeszerződésért / The road to World War II in East Central Europe. Striking back for the Paris Peace Treaties. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 47-60.
895. Mohácsi Endre: „Rongyosok” Szabolcs-Szatmárban. Adatok a Felvidék visszacsatolásának előtörténetéhez. = A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, 55. 2013. p. 303-311.
896. Varga Csaba Béla: A kétfedelű vadászgépek hattýúdala. Jelmezes főpróba. = Aranysas, 2013. 7. p. 76-79.
Szovjet-japán légi háború 1939. máj., Halhin Gol.

1939–1945

897. Beevor, Antony: A második világháború. [Ford. Novák Gábor.] [Debrecen,] Gold Book, [2013.] 767 p., [32] t. ill.
898. Beevor, Antony: Lángba borult világ. [Riporter: Rob Altar.] Ford. Berényi Gábor. = BBC History, 2013. 9. p. 80-84.

899. Horváth Endre: A II. világháború kitörésének előzményei. 1. r. = Haditudósító, 2013. 6. p. 13-19.
900. Nemere István: A világháború 10 titka. [Debrecen,] Világóceán K., 2013. 129. [2] p.
901. Suvorov, Viktor: Az M-nap. Ki kezdte a II. világháborút? [Ford. Titkos Borbála.] 2. kiad. Bp., Kairosz, 2013. 267 p.
Eredeti cím: Deň „M“.
902. Zsák Ferenc: Repülőgépek a „farkasfalka” ellen. (Elfelejtett háborúk, 34.) = Magyar Honvéd, 2013. okt. p. 60-63.
Atlanti-háború.
903. Horváth Zoltán: A nagy blöff. Hitler sosem volt inváziója. = Regiment, 2013. 4. p. 8-13.
A németek dél-angliai partraszállásának terve (Seelöwe), 1940.
904. Deighton, Len: Vadászrepülők. [Az angliai légitámadás története.] [Ford.] Félix Pál. [Szerk.] Tábori Zoltán. Átdolg., bőv. kiad. Bp., Európa, 2013. 445 p. ill.
Eredeti cím: Fighter.
905. Holland, James: Az angliai csata. Ford. Berényi Gábor. - In: BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 64-69.
906. Horváth Zoltán: Az olajsarolás. Egy borítékolt RAF-hadművelet. = Aranysas, 2013. 4. p. 60-65.
Brit kémrepülő Baku felett, 1940.
907. Balogh Béni, L.: Küzdelem Erdélyért. A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940-1944 között. Bp., Akad. K., 2013. 335 p.
908. Prantner Zoltán: Erdély: bevonulás, 1940. A történelem tanúi. Kisújszállás, Szalay Kv., 2013. 93 p. ill.
909. Suvorov, Viktor: Öngyilkosság. Miért támadta meg Hitler a Szovjetuniót? Bp., Kairosz, 2013. 335 p.
Eredeti cím: Samoubijstvo.
910. Moorhouse, Roger: Túlerőben. Ford. Berényi Gábor. - In: BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 102-104.
Barbarossa-hadművelet.
911. A Barbarossa-hadművelet – német szemmel. - In: BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 106-111.
Günther Blumentritt visszaemlékezése alapján.
912. Bellamy, Chris: A háború legváratlanabb fordulata. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 14-19.
913. Ablonczy Balázs: Teleki Pál dilemmái / The dilemmas of Pál Teleki. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 125-133.
914. Romsics Ignác: Magyarország hadba lép. = BBC History, 2013. 4. p. 22-28.
915. Mehring István: A felelősség kérdése Magyarország hadba lépéséért a Szovjetunió ellen a II. világháborúban. = Katonaújság, 2013. 2. p. 2-5.
916. Szakály Sándor: Hogyan is történt? Tények, események Magyarország második világháborús történetéből. = Rubicon, 2013. 4-5. p. 102-107.
917. Sipos Péter: Jugoszlávia felosztása 1941-ben. A német nagyhatalmi politika érvényesülése / The division of Yugoslavia in 1941. The predominance of German great power policy. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 107-124.
918. Szakály Sándor: A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés. Döntés a bevonulásról, 1941 / Hungarian military leadership and the reconquest of the Southern territories. The decision of the occupation, 1941. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 135-150.
919. Vécsey Aurél: A II. világháború legnagyobb csatái Magyarországon. [Mítosz, legenda és valóság.] [Kecskemét,] Vagabund, 2013. 207 p. ill.
920. Kershaw, Ian: Hitler Amerika ellen. Miért üzent hadat az Egyesült Államoknak? Ford. Boris János. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 128-132.

921. Bilik Péter: Dieppe. Tájékp csata után. Egy tragikus partraszállás története. = Regiment, 2013. 3. p. 23-27.
922. Sebők János: A helytartó halála. Tűzharc a kriptában. = Regiment, 2013. 3. p. 28-31.
Reinhard Heydrich halála és megtorlása.
923. Borus Judit: A Heydrich-merénylet és a lidicei megtorlás. = Rubicon, 2013. 1. p. 56-57.
924. Horváth Zoltán: A Kaszerine-hágói csata. Rommel utolsó nagy győzelme. = Regiment, 2013. 1. p. 8-13.
925. Ravasz István: El-Alamein a kezdet vége. Egy sivatagi falu, amely fogalom lett. = Regiment, 2013. 3. p. 18-22.
926. Horváth Zoltán: Patton tábornok színre lép. Lelkesít, büntet, fegyelmez és győzelmet arat! = Regiment, 2013. 3. p. 32-37.
Észak-Afrika, 1943.
927. Barr, Niall: A birodalom visszavág. Ford. Litván Dániel. = BBC history. 2013. 7. p. 26-31.
El-Alamein-i csata.
928. Bene Krisztián: A Vichy-kormány észak-afrikai háborús erőfeszítései a tengelyhatalmak oldalán. A Trikolór légiótól az Afrikai falanxig. = Aetas, 2013. 1. p. 61-73.
929. Horváth Zoltán: Az éhhalál szorításában. Leningrád ostroma. = Regiment, 2013. 5. p. 8-13.
930. Horváth Zoltán: Harckocsitemető. A kurszki csata. = Regiment, 2013. 2. p. 22-27.
931. Punka György: Kurszk, a Zitadelle hadművelet. = Magyar Honvéd, 2013. júl. p. 56-59.
932. D'jakov, Dmitrij Stanislovič: Komandarmy voronežskogo fronta. Dokumental'noe povestvovanie. Voronež, Centr Duchovnogo Vozroždeniâ Černozemnogo Kraâ, 2013. 166 p. ill.
933. Kiss Roland: Patkányháború. A 6. hadsereg harca a betonpokolban. = Regiment, 2013. 2. p. 8-15.
A sztálingrádi csata.
934. Ungváry Krisztián: Sztálingrád. Egy csata elfelejtett arcai. = BBC History, 2013. 5. p. 52-58.
- u.o. II. vh. ksz./2. p. 20-25.
935. Szabó Péter: Harcok a horogkereszt árnyékában. A magyar királyi honvédség küzdelmei a keleti hadszíntéren, 1941-1944. Bp., Duna International, 2013. 85 p. ill. (Nagy csaták. Magyar történelem, 12.)
936. Lippai Péter: Forró nyár a Don-kanyarban. = Sereg Szemle, 2013. 1. p. 173-193.
937. Szabó Péter: Téli hadműveletek a Donnál (1943. január 12. - február 4.) = Honvédségi Szemle, 2013. 1. p. 43-48.
938. Don-kanyar. [A 2. magyar hadsereg tragédiája.] [Szerző Várkonyi Vilmos.] [Debrecen.] Lupuj-Book, [2013.] 184 p.
939. Feith László: „Most tél van és csend és hó és halál.” 3-5. r. = Magyar Honvéd, 2013. 1. p. 48-51., 2. p. 48-51., 3. p. 48-50.
1-2. r. = Uo. 2012. 11-12. sz.
940. Szakály Sándor: Kint a folyónál. [Riporter: Sinkovics Ferenc.] = Magyar Hírlap, 10. p. 13.
941. Illésfalvi Péter: Vándorló katlan. = Magyar nemzet, 2013. 11. p. 21., 30-31.
942. Babucs Zoltán: „Pihenj, te néma hadsereg” = Magyar Hírlap, 2013. 10. p. 14.
943. Sinkovics Ferenc: Doni reflexiók. = Magyar Hírlap, 2013. 11. p. 7.
944. Gróf Péter: Ismeretlen képek. A 2. magyar hadsereg a Don-kanyarban. = Élet és Tudomány, 2013. 12. p. 358-360.
945. Zsák Ferenc: Ilovskoje: a kitörés. 70 éve történt a doni katasztrófa. = Magyar Honvéd, 2013. febr. p. 64-67.
946. Horváth Endre: Mussolini kiszabadítása - Unternehmen Eiche. = Haditudósító, 2013. 1. p. 18-28.
947. Összeállítás Benito Mussolini kiszabadításának 70. évfordulója alkalmából. A Magyar Távirati Iroda dokumentumaiból tallózva. Közread. MTI. = Haditudósító, 2013. 5. p. 24-27.
948. Parker, Matthew: Nyaralás helyett rémálom. Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 54-59.
Monte Cassino, 1944. febr.

949. A magyar megszállás - vajdó nemzeti önismeret. Válasz a kritikára. [Szerk.] Gémesi Ferenc. [Bp.] Russica Pannonica, [2013.] 180 p. (Poszt szovjet füzetek, 20.)
950. Ambrose, Stephen E.: D nap. 1944. június 6. A partraszállás története. [Ford.] Szentgyörgyi József. Bp., Gabó, 2013. 638 p. [32] t. ill.
Eredeti cím: D-day.
951. Sebők János: Az Overlord hadművelet. A normandiai partraszállás. = Regiment, 2013. 3. p. 40-43.
952. Horváth Zoltán: Hidak és bunkerek. A győzelmi menü ham és jam volt. = Regiment, 2013. 3. p. 44-47.
Normandiai partraszállás.
953. Beavor, Antony: D-nap. [Riporter: Rob Attar.] = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 62-68.
954. „Befejezni a háborút, idióták!” Ahogy a D-napot a Wehrmacht parancsnokai látták. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 69-73.
Siegfried Westphal visszaemlékezése alapján.
955. Urban, Mark: Normandiai tankkatasztrófa? Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2013. 11. p. 36-38.
Goodwood hadművelet, 1944. júl.
956. Horváth Zoltán: Több pezsgő, kevesebb vér. Partraszállás Dél-Franciaországban. = Regiment, 2013. 4. p. 18-23.
1944. aug.
957. Horváth Zoltán: Hosingenben fulladt ki Hitler utolsó offenzívája? A halál 36 órája. = Regiment, 2013. 1. p. 32-37.
958. Kiss Roland: Bastogne ostroma. Az ardenneki offenzíva fordulópontja. = Regiment, 2013. 5. p. 20-25.
959. Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. 7. újonnan átdolg. kiad. Bp., Corvina, 2013. 362 p. ill.
960. Szabó József János: A budapesti csata. = Sorsdöntő csaták a magyar történelemben. [Bp.] Kossuth, [2013.] p. 184-191.
961. Számvéber Norbert: Kard a pajzs mögött. A „KONRAD” hadműveletek története, 1945. 2. bőv. kiad. [Bp.] PeKo, [2013.] 555 p. ill.
962. Sárhidai Gyula: Ugrás a sötétbe. A Panzerfaust hadművelet. = Regiment, 2013. 3. p. 52-55.
963. Ravasz István: A kitörés. Választás a kapituláció vagy a mészárlás között. = Regiment, 2013. 3. p. 56-57.
964. Mošanskij, Il'ja: Sokrušenje vraga. Poslednij udar Gitlera. Balatonskaâ strategičeskaâ oboronitel'naâ operaciâ 6-15 marta 1945 goda. Moskva, Kučkovo pole, 2013. 95 p. ill.
965. Törös István, ifj.: Fegyverletétel. Kapituláció több felvonásban. = Regiment, 2013. 2. p. 36-39.
966. Kiss Roland: Mustangok a Csendes-óceán felett. 1-2. r. = Aranyas, 2013. 7. p. 56-59., 8. p. 68-72.
1. r. A Fülöp-szigetektől Okinaváig. 2. r. A tókiói klub.
967. Snow, Peter: Fordulat a Csendes-óceánon. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./1. p. 141-145.
968. Mitter, Rana: Az elfeledett hadszíntér. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2013. 8. p. 76-80.
Japán-kínai háború, 1937-1945.
969. Varga Csaba Béla: Légi háború Burmában. Szimultán támadás. = Aranyas, 2013. 8. p. 74-77.
970. Horváth Zoltán: Fekete péntek. Rosszkor voltak rossz helyen. = Aranyas, 2013. 7. p. 70-75.
RAF támadás a Z-33-as német romboló ellen. Forde-fjordi csata, 1945. febr. 9.
971. Ferwagner Péter Ákos: Hol dőltek el a határok? = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 116-121.
972. Hasting, Max: Japánt utoléri a végzet. [Riporter: Rob Attar.] Ford. Berényi Gábor. = BBC History, 2013. II. vh. ksz./2. p. 126-128.

973. Sokcsevits Dénes: A Független Horvát Állam, 1941-1945. Egy történelmi zsákutca / The Independent State of Croatia, 1941-1945. An historical dead-end. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 153-168.
974. Janjetovič, Zoran: Kisebbségi sors a II. világháború végén. Magyarok és németek Jugoszláviában / The fate of minorities at the end of World War II. Hungarians and Germans in Yugoslavia. = Magyarok és szerbek, 1918-2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. Bp., MTA BTKK Történettud. Int., 2013. p. 249-261.

1945–2012

975. Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. 2. jav. kiad. Bp., ÁBTL, Rubicon, 2013. 528 p. ill.
976. Ungváry Krisztián: Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945-1989. Szerk. Ungváry Krisztián. Bp., 1956-os Int., Jaffa, 2013. 399 p.
977. Germuska Pál: A Honvédelmi Bizottság („Trojka”) 1950-1952. évi jegyzőkönyvei. = Hadtörténelmi Közlemények, 2013. 2. p. 613-643.
978. Tabajdi Gábor: Kiegészítés Kádárral. „Szövetségi politika” 1956-1963. Bp., Jaffa, 2013. 246 p.
979. Horváth Zoltán: Halálos gyakorlórepülés. A feláldozott bombázógép. = Aranysas, 2013. 10. p. 68-73.
A Lincoln-bombázó megsemmisítése az NDK légtérben, 1953.
980. Horváth Zoltán: RAF-felderítők szovjet légtérben. Éjszakai behatolók. = Aranysas, 2013. 9. p. 68-73.
1954-ben.
981. Balázs Gergely: A Magyar Rádió ostroma, 1956. október 23-áról 24-ére virradóan. = Sipos '65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára. Szeged, JATEPr., 2013. p. 177-196.
982. Toperczer István: Évzáró hajrá Észak-Vietnámban. = Magyar Honvéd, 2013. dec. - 2014. jan. p. 95-97.
A vietnami háború befejező légi harcai, 1972.
983. Maczák Márton: A vietnami háború vége. 40 éve történt. = Élet és Tudomány, 2013. 3. p. 80-82.
984. Maczák Márton: Az arab-izraeli háború. 40 éve történt. = Élet és Tudomány, 2013. 47. p. 1481-1483.
985. Varga Csaba Béla: Az acélhadtest születése. A Jiradi-hágó három csatája. = Regiment, 2013. 4. p. 42-45.
Izrael hatnapos háborúja, 1967.
986. Varga Csaba Béla: (L)égi függetlenség. Az indiai légierő első győzelme. = Aranysas, 2013. 12. p. 76-79.
987. Zsig Zoltán: Vágjátok le az elnök fejét! Megölni a dél-koreai főparancsnokot! = Regiment, 2013. 1. p. 54-57.
Észak- és Dél-Korea, 1968.
988. Zsig Zoltán: Hivatásos kalózok. Hallgatózni veszélyes! = Regiment, 2013. 2. p. 56-59.
A Pueblo amerikai felderítő hajó elfogása (KNDK).
989. Varga Csaba Béla: 09.11. minusz két nap. = Regiment, 2013. 4. p. 50-53.
Szovjetunió háborúja Afganisztán ellen, és az azt követő polgárháború.
990. Horváth Miklós: A magyar katonadiplomácia szerepe a Varsó Szerződés felszámolásában. = Felderítő szemle, 2013. 2. p. 54-71.
991. Zsig Zoltán: A győzelemnek táltalt vereség. A khafdzi ütközet. = Regiment, 2013. 4. p. 46-49.
Öböl-háború, 1991.
992. Zsig Zoltán: Leccap a sivatagi szablya. M1-esek a T-72-esek ellen. = Regiment, 2013. 5. p. 56-59.
Öböl-háború, 1991.

993. Harangozó Dániel: Az „elfelejtett háború” Tádzsikisztán 1992-1997. = *Kül-Világ*, 2013. 1. p. 1-19.
994. Kőbányai János: Balkáni krónika. Szarajevói jelentés. Háborúban és békében. Bp., Múlt és Jövő K., 2013. 344, [3] p.
995. „Operation Allied Force” - a NATO légi háborúja a dél-szláv válság megoldása érdekében. I. Csengeri János: A dél-szláv légi háború - a NATO légi háborúja a dél-szláv válság megoldása érdekében 1-2. r. = *Repüléstudományi Közlemények*, 2013. 1. p. 114-125., 126-133.
996. Jászberényi Sándor: Budapest – Kairó. Egy haditudósító naplója. Bp., Libri, [2013.] 191 p. ill.
997. Zsig Zoltán: „Közvetlen” irányzás. Katonai bázisok elleni rakétatámadások. = *Regiment*, 2013. 4. p. 54-57.
Aszimmetrikus hadviselés Afganisztánban (2001–2007)
998. Benes Károly: A 2008-as orosz-grúz háború hatása az európai biztonságra. = *Hadtudományi Szemle*, 2013. 3. p. 92-101.

NÉVMUTATÓ

Ablonczy Balázs 913	Baiersdorf Kristóf 647
Ács István 301	Bajzik László 653
Ács Tibor 126, 348, 720	Bak Borbála 274
Adamson, John 770	Balassi Bálint 590
Adolf János, péterdi 625	Balázs Gergely 981
Ágoston Gábor 772	Balázs József 387
Albrecht, Stefan 757	Bálint Attila 439
Ambrose, Stephen E. 950	Bálint József 575
Amlacher, Eberhart 57	Balla Tibor 137, 175-177, 179, 180, 336, 637,
855, 861
Andaházi Szeghy Viktor 3, 735	Balla Tünde 793
András, II. 757, 758	Balogh Béni, L. 907
Andreides Gábor 891	Balogh Eszter Edit 82
Anka László 493	Balogh Imre (dr.) 627
Antall család 50	Balogh Imre (vitéz) 627
Antóni Csaba 263, 676, 868	Balogh Margit 540
Antos Balázs 833	Balogh Péter 221
Apor Péter 524	Balogh Tamás 876
Arany Éva 508	Bán Attila 427
Arbanász Ildikó 656	Bandholtz, Harry Hill 402
Árpád fejedelem 748	Bánsági Andor 457
Artner, Ramona 285	Barankay József 334, 628, 629
Árvai Tünde 406	Bárány Attila 758
Asbóth Sándor 545	Barr, Niall 927
Asqui Jorge Kristóf 655	Bársony János 535
Asserman Ferenc 626	Bartha Tibor 59
Attar, Rob 898, 953, 972	Bár-Zohár, Miháel 161
Avey, Denis 531	Basics Beatrix 594
Ayan, Dursun 656	Basileios, II. 752
Babucs Zoltán 306, 74, 942	Báthory István 109
Bachinger, Bernhard 869	Báthory Zsigmond 781
Baczoni Tamás 37, 38	Bátonyi Pál 587
Bacska István 63	Batthyány család 272
Bagi Zoltán Péter 171, 227, 589, 693, 782-784,
787, 797, 799	Batthyány I. Ádám 135, 167, 272, 273, 630, 791
Bagoly József Ágoston 112	Batthyány Lajos 373
	Bazala Csaba 706, 709

Bibliográfia

- Becze Csaba lásd Stenge Csaba, B.
Bedécs Gyula 412
Beevor, Antony 897, 898, 953
Beke Margit 602
Bellamy, Chris 912
Bem, Josef 55, 400
Bencze Mihály 674
Bende Ibolya 27
Bene János 329, 330, 600
Bene Krtisztján 320, 562, 928
Benes Károly 998
Benke László 880, 882
Benkő János 316
Beöthy Ödön 835, 836
Berend Nóra 768
Berényi Gábor 543, 712, 879, 898, 905, 910, 972
Béresi Ákos 190
Berkes Géza 355
Bern Andrea 580
Bernád Dénes 230
Bertalan Árpád 631-633
Besenyei Vendel 386
Bethlen Gábor 9, 10, 165, 166, 634
Bibó István 539
Bihari György 153
Bihari Péter 860
Bihary Márton 635
Bilik Péter 921
Bíró Ákos 50
Bíró Szilvia 271
Bishop, Patrick 247
Bittrich, Wilhelm 663
Black, Jeremy 115, 883
Blumentritt, Günther 911
Boda József 199
Bognár Zalán 561
Bojtos Gábor 614
Boldog Zoltán 755
Bole Jelena 382
Bolyósné Ujfalusi Éva 1
Bona Gábor 566
Bond, James 728
Bonhardt Attila 559
Bonhardt Edit 24
Borbáth László 636
Boris János 92, 433, 920
Boroëvic von Bojna, Svetozar 637
Boross Anna 79, 770
Borus Judit 923
Bottlik Richárd 775
Botz László 187
Bourbon-Parma, Felix 335
Bourne, Stephen 93
Bozóki János 239
Bozsoki János 334
Bradley, Omar Nelson 638
Broomby, Rob 531
Búr Gábor 881
Burchard-Bélaváry Gyula 639
Bús János 567
Byrne, Eugene 712
Caddick Adams, Peter 866
Capa, Robert 640
Capek ze Sán, Jan 641
Cart, Doran L. 880
Churchill, Winston 154, 728
Clari, Robert de 756
Clark, Christopher 863
Clausewitz, Carl von 116, 142
Closca, Ion 822
Coaloe, Roberto 254
Conrad von Hötzendorf, Franz 665
Crowley, Roger 769
Cvetkovič, Srđan 542
Czeglédi Noémi 722
Czene Gábor 515, 516
Czigány István 169, 273, 780, 785, 786, 794, 800, 802, 813, 818, 819
Czirók Zoltán 234, 249, 491
Czukur Péter 89
Csala Károly 511
Csapody Tamás 533, 534
Cséfalvay, Frantiek 342
Cseh Gergő Bendegúz 294
Cseh Géza 615
Csengeri János 995
Csernus Sándor 756
Csetneki Zsolt 35, 36
Csikány Tamás 133, 147, 701, 845
Csizék Zoltán 316
Csóka Ferenc 495
Csonka Lajos 642
Csonkaréti Károly 257
Csontváry Kosztka Tivadar 80
Csorba Csaba 596, 622
Csorba György 23, 656
Csorba László 374
Csordás István 617
Csunderlik Péter 113
Csurka Dóra 546
Dákay Emil 643
Dákay Ferenc 643
D'akov, Dmitrij Stanislovič 932
Dalrymple, William 825

- Damjanich János 834
Darkó Jenő 141
Daróczy Ágnes 535
Daun, Leopold Joseph von 85
Dávid Ferenc 157, 158
Deighton, Len 904
Demeter Gábor 90, 865
Demeter László 740
Dénes Iván 539
Dénes József 616
Dér Cs. Dezső 839
Dessöffy Ferenc 666
Dobó István 644
Dobri István 599
Domokos György 323
Domonkos László 149, 822
Dornik, Wolfram 665, 869
Dougherty, Martin 868
Dönitz, Karl 645
Duffett, Rachel 226
Dupka György 551
Dürr Sándor 842
- É**
Éber Nándor
Egyed Ákos 841
Engel Róbert, jánosi 647
Eperjessy László 736
Ernszt József 428
Erős Krisztina 569
Evans, Richard John 892
Evljija Cselebi 86
- F**
Facsar Mihály 102, 103
Falkenhayn, Erich von 648
Farkas Csaba 756
Farkas Gyöngyi 43, 496
Farkas István Gergő 56
Farkas János 649
Farkas Jenő 354
Farkas Péter 755
Fazekas István 710
Fedeles Tamás 732
Fehér Endre 387, 625
Fehér József 603
Feith László 4, 84, 212, 255, 357, 360, 389-392, 394, 396, 398-402, 682, 939
Fekete Ferenc 34, 40, 41, 224, 395, 403
Fekete Róbert 49, 405
Félix Pál 904
Ferdinánd, I. 775, 776
Ferenc Ferdinánd 864
Ferenczy Sándor József 591
Ferwagner Péter Ákos 853, 877, 971
Festetics György 650
- Flesch István 505
Foch, Ferdinand 651
Fodor Pál 124, 774
Font Márta 732, 738
Forgách Ferenc 666
Forgách Simon 812
Forgács Zsigmond 788
Forrai-Werling Márta 387
Forrest, Alan 115
Forró Lajos 29
Földi Pál 151, 302
Fráter Zoltán 455
Friedländer, Saul 520
Frigyes, II., Nagy 326
Frivaldszky János 686
Fröhlich Dávid 204, 289
Fülöp András 604
- G**
Gaál Miklós, gyulai 117, 652, 653
Gábor Áron 401
Gábor Ferenc 654
Gábor Péter 576
Gajger, Vladimir 571
Gál Adél 99
Galambos Sándor 48
Gáll Erwin 57
Gáll Gábor 631, 885
Gardi, Andrea 111
Gárdonyi Géza 644
Garibaldi, Giuseppe 333, 646
Gáspár Tibor 430, 454
Gazsó Imre 211
Gellately, Robert 857
Gémesi Ferenc 949
Geőcze István 655
Gere József 886
Gereben Ágnes 547
Gergely Ákos 466
Germuska Pál 421, 977
Gether Dénes 93, 469, 690, 825, 867, 948, 955
Getto Katalin 531
Glatz Ferenc 139
Glinszkey Oszkár 394
Godzsák Attila 871
Gottfried Barna 620
Gömöri György 781
Görföl Jenő 385
Görgei Artúr 399
Grád András 8
Greenwood, Naftali 525
Groeve, Eric 260
Gróf Péter 944
Grósz Andor 95
Gruber Fülöp 392

Bibliográfia

- Gulyás Géza 209
Gulyás László 805, 889
Guthi Országh Kristóf lásd Országh Kristóf,
guthi
Guyon Richárd 656-658
Gündisch, Konrad 105
- Gyarmati** György 293, 975
Gyóni Géza 393
Gyöngyösi Nagy Ferenc lásd Nagy Ferenc,
gyöngyösi
Györfly Iván 226, 795, 854
György Sándor 310
Gyulai Gaál Miklós lásd: Gaál Miklós, gyulai
- Hadik** András 397, 659, 818
Hajagos József 671, 846
Hajdú Lajos 125
Hajdú Tibor 483
Hancz Erika 612
Hanny Erzsébet 72
Harai Dénes 634
Harangi Imre 660
Harangozó Dániel 993
Harda V. Balázs 189
Haris Lajos 449
Haris Ottó 449
Haris T. Csaba 126, 128, 129
Hart, Peter 651, 690, 877
Hartmann, Erich Alfred 661
Harvey, A. D. 469
Hastings, Max 862, 972
Hatala András 429
Hausner Gábor 22, 80, 129, 131
Hay, William Anthony 115
Héczey Markó Ágnes 604
Hegedűs Elemér 412
Hegedűs Ernő 208, 289, 447
Hegedűs Márton 338
Hegedűs Zoltán 412
Hegyi Klára 167
Heka László 806
Helgert Imre 174
Henning, Otto 315
Henrik, I., Madarász 751
Hentzi, Heinrich 662
Herke Csongor 500
Hermann Róbert 81, 118, 299, 656, 657, 662,
670, 735, 823, 826-828, 831, 832, 837, 840,
844, 848, 849
Herpai Gergely 675
Heydrich, Reinhard 922, 923
Hinterstossier, Hermann 33
Hitler, Adolf 190, 192, 433, 857, 920, 957
- Hofbauer, Martin 751
Holden Reid, Brian 854
Holland, James 905
Holló Szilvia Andrea 455
Hollósy Ferenc 520
Horea, Vasile 822
Horel, Catherine 739
Horthy István 579, 580
Horthy Istvánné (Edelsheim Gyulai Ilona) 49
Horthy Miklós 103, 346, 694, 706
Horváth Attila 723
Horváth Balázs 219
Horváth Csaba 148
Horváth Endre 506, 507, 899, 946
Horváth Ferenc 610
Horváth Ferenc 68
Horváth József 664
Horváth Lajos 384, 459, 577
Horváth Miklós 990
Horváth Zoltán 31, 154, 200, 201, 220, 225,
233, 242, 244, 262, 388, 465, 471, 510, 564,
638, 672, 903, 906, 924, 926, 929, 930, 952,
956, 957, 970, 979, 980
Hóvári János 644, 656, 658
Hudecz Bálint 745
Huebeck, Konrad 663
Hunyadi János 611, 762
Hursid pasa lásd Guyon Richard
Huszár János 667
Hüse Károly 668
- Illés** Béla 77
Illésfalvi Péter 213, 351, 518, 568, 700, 707,
941
Illik Péter 275, 557, 574, 790, 791
Ilyés Gábor 371
Inselt István (Manó) 669
Írásné Melis Katalin 60
Irimiás Anna 416
Isaszegi János 188
István, I. 395
Izmail pasa lásd Kmety György
Ittebei Kiss József lásd Kiss József, ittebei
- Jackson**, Ashley 879
Jackson, Sophie 728
Jacquin, Gérard 756
Jakus János 222
Jangfeldt, Bengt 724
Janik János 670
Janjetovič, Zoran 974
Jankó Annamária 85, 721
Jánosi Engel Róbert lásd: Engel Róbert, jánosi
Jászberényi Sándor 996

- Jeney Attila 545
Jobbágy Zoltán 110, 116
Jobbágyi Gábor 552
Jósa Iván 101
Józsa Ottó 435
- K**ádár Gábor 521
Kahler Frigyes 553
Kalavszky Györgyi, B. 349, 350, 689
Kállay Ferenc 740
Kálmán Peregrin 765
Kálmánfi Gábor 422, 667
Kalmár János 274
Kanász Viktor 607
Kapisztrán János 765
Káplár Béla 311, 642
Kapronczay Károly 228
Karczag Ákos 593
Kármán Gábor 804
Karsai László 537
Kastner Konstantin 81
Kászonyi József 671
Kasztner Rezső 537, 538
Kasztrióta György 762
Katona Csaba 28
Katona Tamás 123, 124, 374
Kedves Gyula 327, 626
Keegan, John 143
Kékesi György 424
Kelemen Roland 498
Kelenik József 777
Kellerhoff, Sven Felix 190
Kemény Krisztián 330, 333, 702, 829, 834, 838
Kenan, Orna 520
Kennedy, John F. 672
Kenyeres Dénes 48, 319, 480
Kenyeres István 778
Kepler, Georg 663
Kerepeszki Róbert 106, 141, 621
Kershaw, Ian 920
Kertész Róbert 613
Keserű István 279, 281
Kész Barnabás 30
Kincses Katalin Mária 11, 25, 74, 91, 120, 132, 650, 687, 803
Király Róbert 857
Kirsch András 606
Kis Krisztián Bálint 346
Kiss Álmos Péter 150
Kiss Balázs 71
Kiss Gábor 229
Kiss Gábor Ferenc 196
Kiss Gergely 732
Kiss József, ittebei 414, 489
- Kiss Kálmán 355
Kiss Károly 526
Kiss László 458
Kiss Pál 673
Kiss Roland 246, 318, 438, 446, 726, 933, 958, 966
Kiss Sándor 674
Kiss Sándor 754
Kiss Tamás, T. 692
Kiss Vendel 685, 847
Kiss Zoltán 130
Kiszelyné Tóth Anett 605
Kleinheiserkamp, Matthias 663
Klemensits Péter 217, 218, 725
Kmetty György 23, 656-658
Knispel, Kurt 675
Kocsis Péter 436
Komjáti Zoltán 796
Komoly Ottó 538
Konev, Ivan Stepanovič 676
Kontra Miklós 100
Kónya Péter 734
Kósa Pál 601
Kositzky Attila 482, 661
Kossuth Lajos 636
Kottra Györgyi, Cs. 53
Kovács Béla 317, 477, 478
Kovács Dániel 5
Kovács István 328, 639, 843
Kovács László 16, 17, 385, 393
Kovács S. Tibor 55
Kovács Tamás 497
Kovács Tamás 744
Kovács Vilmos 128, 210, 334, 628
Kovácsné Molnár Mária 27
Köbányai János 994
Kökényesi Zsolt 347
König Frigyes 590, 624
Körös László 143, 651, 683, 731
Kösze Gyurkó 792
Kövári Ivett 69
Kövári László 238, 431
Krahulesán Zsolt 295
Krausz Tamás 511, 513, 514, 517
Kray Pál 677
Kreuzer Andrea 24
Kriskó Edina 76
Krivácsy József 392
Kupán Árpád 673
Kurucz Ádám 107
Kurucz György 650
Kustár Ágnes 67
Kutuzov, Mihail Illarionovič 678

Bibliográfia

- Labádi Lajos 125
Lacy, Franz Moritz von 85
Laczó Ferenc 530
Lakatos Attila 793
Lambert, Andrew 115
Láng Róbert 464
Lantai Vince 679
Laszlovszky Imre 570
Laszlovszky József 597
Lázár Balázs 136, 326, 677, 824
Lázár Júlia 520
Lázin Miklós András 376
Lebstück Mária 680
Lee, John 683
Leidinger, Hannes 665
Lengyel Béla 305
Lenin, Vladimir Il'ic 857
Lévai Csaba 122
L'Huillier, Jean-Francois 666
Lincoln, Abraham 854
Lippai Péter 936
Littomericzky Oszkár 681
Litván Dániel 259, 260, 878, 883, 912, 927, 967, 968
Litzmann, Karl 682
Lovik Károly 529
Ludendorff, Erich 683
Lukács Dénes 392
- Macintyre, Ben 155, 160
Mackensen, August von 684
Maczák Márton 983, 984
Madaras József 423
Magó Károly 230, 383, 414, 581
Magyar Zoltán 144
Maiolo, Joe 433
Majoros Béla 759
Majthényi István 685
Makai Ágnes 3, 24, 38, 42-47, 53, 54, 80, 85, 91, 96, 98, 127, 229, 298, 299, 323, 334, 335, 337, 350, 351, 366, 427, 504, 637, 669, 715, 729, 830, 838
Makepeace, Clare 92
Makovecz Benjamin 432
Malović, Gojko 185
Man, John 194
Mann, Chris 215, 263
Mansfeld, Karl von 783
Mansfeld, Peter Ernst II. 784
Maradi István 18
Margittai Gábor 560
Marián István 686
Marjanucz László 815
Markó Árpád 25, 335, 687, 688
- Markó György 186
Márkus Beáta 550
Marsigli, Luigi Ferdinando 111
Marton Éva 733
Maruzs Roland 568, 629
Mathia Károly 689
Matthaeidesz Konrád 191, 461
Matucza-Riba Edina 397, 404
Mátyás Botond 2
Mátyás, I. 163, 164
McCudden, James 690
McKay, Sinclair 153
Megyaszai Szilvia 664
Mehring István 915
Mészáros Kálmán 114, 335, 688, 718, 808
Mészáros Zoltán 321
Mihályi Balázs 184
Miklós Mihály 691
Miklós Péter 369, 370
Miller, Donald 245
Mindszenty József 540
Miszlai Zsolt 680
Mitter, Rana 968
Mohácsi Endre 788, 895
Molnár András 307 308
Molnár D. Erzsébet 561
Molnár István János 584
Molnár Judit 537, 538
Molnár László, V. 678
Molnár Mihály 692
Molnos Mária 64
Montefiore, Simon Sebag 731
Montgomery, Bernard 217
Moorhouse, Roger 910
Moravcsék Mária 412
Moritz, Verena 665
Morris, Ruth 537
Mošanskij, Il'ja 964
Moys Péter 643, 713, 714
Mötz, Josef 425
Mucsy Iván 358
Mulley, Clare 710
Musgrove, David 79
Mussolini, Benito 946, 947
- Nagy Ferenc, gyöngyösi 693
Nagy György 282
Nagy József 280
Nagy Mézes Rita 736
Nagy Miklós Mihály 87
Nagy Nándor 380
Nagy Róbert 420
Nagy Sándor 694
Nagy Szabolcs 623

- Nagy Tamás 94
Nagyillés Anikó 375
Nagy-L. István 172
Napóleon, I. 115, 326, 678, 824
Négyesi Lajos 58, 59, 65, 367, 730, 748
Nemere István 256, 711, 900
Németh Dezső 695
Németh Gergely 313
Németh István 192, 291, 292, 508, 509
Niemayer, Stefan lásd Nemere István
Nissim, Misál 161
Novák András 162
Novák Gábor 897
Novák György 537
Nováki Gyula 616
Nungesser, Charles 696
- Óbis Hajnalka 108
Okvách Imre 294, 296, 341
Olasz Lajos 286
Ólmosi Zoltán 9
Oross András 275, 693
Országh Kristóf, guthi 605
Országh László 697
Országh Sándor 697
Ortner, Mario Christian 33, 176, 178
Oszlányi Kornél 669
Overy, Richard 543, 676
Ozsváth Sándor 474
- Ördögh László 691
Óry László 373
- Padányi József 131, 417
Paetz, Annette 32
Paksa Rudolf 893
Pál Judit 52
Pál Tibor 572, 659
Palasik Mária 293
Pálffy Géza 168, 272, 325
Palik Mátyás Csaba 252, 490
Pallo József 632
Pálmány Béla 609
Palotás Mihály 698
Panajotu Nikosz 163, 164
Pánczél Mátyás 436, 437
Pap János 499
Pap Krisztián 746
Pap Péter 426, 445
Papajik, David 641
Papházi János 8
Parádi Ákos 265, 266
Parádi József 265, 266, 268, 269, 277, 285
Parker, Matthew 948
- Pászti László 145, 146
Pásztókai-Szeőke Judit 32
Patton, George 926
Pejin Attila 522
Pelyah István 119
Pénzes Szabolcs 755
Perczel Mór 837
Perényi Roland 283
Pete László 333, 646
Péter, I. 77, 253
Péterdi Adolf János lásd: Adolf János, péterdi
Petőfi Sándor 393
Petrichevich György 44
Petróczy István 699
Petrusák János 205, 303
Peykovska, Penka 90, 865
Pintér Tamás 66
Pisky Zoltán 700
Pitsch, Walter 663
Polgár Balázs 61, 69, 504
Pollmann Ferenc 336, 337, 648, 684, 870, 872-875
Pósán László 223
Pöcher, Harald 730
Prágay János 701
Prantner Zoltán 908
Preuß, Georg 663
Priami, Joseph 323
Psota Mór 391
Punka György 230, 248, 476, 484-487, 489, 579, 931
Pusztai Gábor 704
- Querlonde Ferdinánd 702
- Raáb Renáta 852
Rada Tibor 703
Ráday Mihály 374
Radnai István 704
Radványi Lajos 356
Rákóczi Ferenc, II. 28, 77, 113, 114, 169, 171, 369-372, 718, 804-807, 809, 810, 812, 815
Rákosi Mátyás 193
Rappai Zsuzsa 733
Ráth András 310
Rauchensteiner, Manfred 861
Rough, Harold E. 140
Ravasz István 188, 729, 925, 963
Redl, Alfred 152
Reichl-Ham, Claudia 140
Reider Mónika 54
Remes Péter 95
Resperger István 150
Ress Zoltán 96

Bibliográfia

- Reszegi Zsolt 198
Révai Tamás 144
Révész Tamás 699
Rhodes, Richard 432
Richard, I., Oroszlánszívű 754
Richthofen, Manfred von 705
Riedl Frigyes 112
Rittling László 812
Rocher, Yves-Marie 817
Román István 706
Rommel, Erwin 218, 924
Romsics Ignác 888, 914
Rónay Gábor 798
Rosonczy Ildikó 558, 850, 851
Rozett, Robert 532
Rózsa István 707
Rózsafi János 66
Rózsaligeti László 365
Rózsás János 548
Ruttkay Arnold 708
- Saághy József 709
Ságvári György 203, 666
Sajti Enikő, A. 541
Sallai János 278
Sallay Gergely Pál 39, 44-46, 156, 700
Sánta Ákos 814
Sárhídei Gyula 418, 460, 462, 962
Sarkozy, Nicolas 739
Sarnyai Csaba Máté 372
Sáry Zoltán 20, 236, 258, 322, 440, 443, 444, 463, 473, 645
Savoyen, Eugen v. 326, 368, 398, 801
Scharek Ferenc 467, 468
Scheer, Tamara 855
Schmidt László 441, 450, 452
Schmidtmayer Csaba 61
Schubert Katalin 138
Schuy, Joschi 425
Schweitzer Gábor 647
Sebők István 434
Sebők János 544, , 922, 951
Segal, Raz 525
Seges, Vladimír 737
Selmeczi István 679
Seres István 166, 583
Serflek Szabolcs 472
Sheffield, Gary 867, 882
Sikora László 663
Simon F. Nándor 265, 266
Simon Gábor 304
Simon László 667, 668
Simon Tamás 300, 309
Sinkovics Ferenc 287, 548, 940, 943
- Siochrú, Micheál, Ó. 770
Sipos András 41
Sipos Ferenc 809
Sipos József 196, 719, 981
Sipos Péter 917
Siposné Kecskeméthy Klára 349, 655, 689, 703, 708
Skarbak, Krystyna 710
Skorzeny, Otto 711
Slim, William 712
Snoj Péter 415
Snow, Peter 967
Sófálvi András 608
Soksevits Dénes 973
Solymosi József 45, 46, 298, 829, 847
Som Krisztián 265-267
Somkuti Bálint 150
Somogyi Gréta 635
Somogyi Győző 51, 163, 173
Soós László 859
Sóskuthy György 892
Sőregi Zoltán 206
Stalin, Iosif Vissarionovič 857
Stark Tamás 339, 527, 528
Steiner József 713
Stencinger Norbert 66
Stenge Csaba, B. (Becze Csaba) 215, 235, 470, 660, 694, 717
Stojkovski, Boris 762
Suba János 265, 266, 276, 284
Sudár Balázs 588
Suppan, Arnold 894
Surányi Barnabás 14
Susa Éva 64
Suvorov, Viktor 183, 901, 909
Süli Attila 134, 195, 586, 636, 830, 835, 836
- Szabados János 811
Szabó András 56
Szabó Balázs 193
Szabó Béla 109
Szabó Éva 408
Szabó János, B. 165, 755, 773
Szabó Jánosné 1
Szabó József 95
Szabó József János 197, 494, 960
Szabó Miklós János 12
Szabó Miklós, M. 121, 352, 353, 575, 699
Szabó Péter 130, 306, 307, 514, 567, 935, 937
Szabó Tibor 359, 492, 592, 595
Szabó-Zsoldos Gábor 856
Szakály Sándor 305, 339, 340, 669, 719, 858, 916, 918, 940
Szakonyi Balázs 613

- Szalánczi József Krisztián 88
Szalárdi János 793
Számvéber Norbert 181, 216, 314, 436, 513, 961
Szántó Judit 892
Szarka Lajos 652
Szász István 261
Szatanek József 585, 618
Szebelédi Zsolt 779
Székely Gusztáv 582
Székely Zoltán 265, 266
Szekeres (Taubler) Gyula 714
Szekfü Gyula 113
Szem Géza 26
Szent Márton 739
Szentgyörgyi József 950
Szentgyörgyi Lajos 501
Szentiványi Károly 715
Szepesváry Béla 716
Szeverényi Kálmán 717
Szikinger István 502, 503
Szita Szabolcs 536
Szkander bég lásd: Kasztrióta György
Szoleczky Emes 24
Szórád Tamás 13
Szócs Levente 519
Szőke Balázs 722
Sztalin lásd: Stalin
Szulejmán, I., Nagy 612, 772
Szuworov lásd Suvorov
Szűcs Farkas 718
Szügyi Zoltán 719
Szűts István Gergely 598
Szvorényi Róbert 793
Szydłowski, Stanislaw Jan 558
- Tabajdi Gábor 297, 978
Tábori Zoltán 155, 245, 904
Tajti Erzsébet 619
Takács Miklós 419
Talla Viktória 27
Talman, Michael 811
Tamás Ágnes 83
Tamás Tibor 104, 377, 640
Tamási Zsolt 407
Tari László 368, 801
Tatár Imre 563
Taubler Gyula lásd: Szekeres (Taubler) Gyula
Teleki Júlia 523
Teleki Pál 913
Temesváry Ferenc 6
Thaly Kálmán 112
Titkos Borbála 901
Toldi Miklós 15
- Toldy Tamás 21
Tolnai Vilmos 112
Tóperczer István 250, 251, 982
Tóth Ágoston 390, 720, 721
Tóth Annamária, Cs. 756
Tóth Bálint Péter 194
Tóth Ferenc 456
Tóth Ferenc 634, 820, 821
Tóth György, M. 361, 362
Tóth Hajnalka 693
Tóth István 6
Tóth Marcell 864
Tóth Péter 742
Tóth Sándor 7
Tóth Sándor László 747, 810
Tóth Zsolt 62, 69, 378, 379, 381
Tott, François de 820, 821
Tömösváry Zsigmond 695
Török Ignác 327, 722, 846
Törös István 633
Törös István, ifj. 715, 965
Tösér Márton 752
Tracy, James 776
Trukánné Katona Zsuzsa 412
Tulipán Éva 78, 573
Turcsányi Károly 208
Turda Gábor 611
Tuza Csilla 10, 803
Türr István 389
- Udovecz György 47, 312, 410, 411
Újváry Zsuzsanna, J. 135, 630, 789, 792
Ungvár Gyula 723
Ungváry Krisztián 159, 512, 516, 934, 959, 976
Urbán László 413, 556
Urbán Péter 698
Urban, Mark 955
Ursianus, Velius Caspar 779
- Vági Zoltán 521
Vándor Károly 237
Ványai Márton 884
Váradí Natália 554
Varga A. József 453
Varga Beáta 738
Varga Benjámin 769
Varga Csaba Béla 231, 232, 343-345, 442, 565, 681, 696, 705, 728, 887, 896, 969, 985, 986, 989
Varga E. László 743
Varga Éva 511, 513, 514
Varga Ferenc 238
Varga Kálmán 270
Vargas Machuca, Bernardo 110

Bibliográfia

- Várhalmi Iván 182
Várkonyi Ágnes, R. 807, 816
Várkonyi Vilmos 938
Vatai Gábor 324
Vécsey Aurél 919
Vécsey Károly 119
Vedó Attila 288, 290
Végh Ferenc 183, 207
Vértes Vilmos 334
Veszprémy László 105, 223, 366, 749, 750, 753,
760, 76, 763-767, 771
Vetter Antal 834
Villányi György 451
Vincze Dávid 73
Vörös Boldizsár 77
- Wallenberg, Raoul 724
Wavell, Archibald 725
Weimper Zoltán 70
Westphal, Siegfried 954
Willis, Sam 259
Winters, Richard 726
Worden, Blair 770
- Yeager, Chuck 727
Yeo-Thomas, Forest 728
- Zakar Péter 123, 331, 332
Zathureczky Károly 729
Závodi Szilvia 97, 98
Zeidler Sándor 285
Zentai György 161
Zétényi Zsolt 555
Zombori István 409
Zrínyi család 730
Zrínyi Miklós 22, 80, 129, 168, 396
Žukov, Georgij Konstantinovič 731
Zupkó Tibor 239
- Zsák Ferenc 241, 243, 481, 488, 727, 902, 945
Zsemlye János 253
Zsig Zoltán 202, 264, 987, 988, 991, 992, 997
Zsiga Tibor 890
Zsigmond Gábor 455
Zsille Péter 19, 475
Zsiros Sándor 549
Zsoldos Andor 545
Zsukov lásd Žukov

TÁRGYMUTATÓ

- Afganisztán 322, 825, 989, 997
Afrika 217, 218, 856, 924-928
lásd még: az egyes országoknál
ágyú (löveg) 427-430
Albánia 337, 762
Amerikai Egyesült Államok 122, 136, 182, 245,
246, 263, 343, 344, 388, 402, 466, 564, 638,
672, 854, 880, 887, 920, 926, 966, 967, 979,
988
Anglia lásd Nagy-Britannia
antifasiszta ellenállás 321, 539
antiszemizmus 519-530, 891
arab országok, arabok 252, 769, 984, 985, 991,
992, 996
aradi vértanúk 24, 119, 327, 373, 379, 722
aszimmetrikus hadviselés 110, 116, 149, 150,
321, 997
atomfegyver, atomháború 432
Ausztrália 712
Ausztria (Habsburg birodalom) 33, 61, 326,
662, 751, 775-778, 782-787, 794, 797, 798,
800, 801, 811, 852, 855, 861, 869
- lásd még: Magyarország (XVI. sz. – 1918)
ÁVH 293, 294, 976
Ázsia 565, 969
lásd még: az egyes országoknál
- Balkán 83, 232, 468, 752, 755-757, 760-767,
855, 994
lásd még: az egyes országoknál
békeszerződések 815, 816
Belgium 957, 958
bibliográfia 1-3
Bizánc 751, 752, 755-757
Bosznia-Hercegovina 585
Bulgária 752, 865
búr háború 856
- családtörténet 50, 730
csapattörténet 298-322, 403, 404
csata 11, 30, 143, 366, 627, 736, 750, 753, 761,
763-767, 771-773, 780, 785-787, 794, 796-
801, 813, 814, 817-819, 831-833, 837-842,
844-850, 867, 868, 871-878, 919

- Csehország, csehek 20, 641
Csehszlovákia 419, 576
lásd még: Szlovákia
csendőrség 41, 284-288, 290, 339, 447
- Dalmácia** 760
Dánia 21
délszláv-háború 994, 995
Délvidék 29, 185, 321, 370, 522, 541, 542, 572, 592, 602, 800, 801, 810, 817, 918
lásd még: Jugoszlávia; Szerbia
dokumentum, forrás 31, 100, 298, 310, 508, 557, 586, 692, 693, 803, 835, 836, 850, 851, 977
lásd még: fénykép, fényképezés; levéltári forrás; napló ; visszaemlékezés
Duna 34, 746
Dunántúl 167, 272, 961, 964
- egészségügy 54, 60, 91-95, 227, 228
egyenruhák, felszerelés 32-41, 163, 164, 173
egyház, vallás 407-409, 623
egyházi és világi rendek 105-107
egyházi személyek 540, 765
Egyiptom 745, 820, 821
egylet 96
ejtőernyőzés, ejtőernyős csapatok 198-202, 631-633, 667, 668
életrajzok 85, 238, 334, 568, 625-731
lásd még: a NÉVMUTATÓ-t
első világháború 26, 33, 39, 43, 65, 66, 82, 137, 147, 176-180, 209, 215, 226, 228-301, 335, 338, 385, 386, 389-392, 394, 408, 412-414, 505, 559, 560, 614, 642, 647-649, 651, 654, 665, 682-684, 687, 690, 696, 699, 704, 860-887
embermentés 536-540, 724
emigráció, menekültek 333, 639, 656-658, 703, 708
emlékművek, emlékhelyek 367, 374, 377, 387-405, 412-417
lásd még: temetők, sírok
építészet, építmény 104, 189-191, 193, 360-362
Erdély 52, 57, 105, 109, 164-166, 195, 302, 303, 407, 583, 586, 608, 634-636, 682, 780, 781, 788, 799, 816, 822, 830, 835, 836, 838, 840, 841, 907, 908
lásd még: székelyek; Románia
érmek, kitüntetések 3, 42-50, 85, 91, 299, 568
Európa 90, 862, 863, 866, 894, 998
lásd még: az egyes országoknál
- fegyverek 6-8, 55, 56, 424-426, 433, 434
fegyvergyártás 423
fegyverraktár 493
fegyverszállítás 890
felderítés 265, 310
lásd még: hírszerzés, elhárítás
felkelés, forradalom 73, 110, 116, 822, 828, 829, 981
Felvidék 324, 371, 590, 591, 594, 596, 601, 622, 797, 833, 838, 839, 895
lásd még: Szlovákia
fénykép, fényképezés 307, 316, 640, 733, 945
Finnország 75
flottilla (folyamórség) 34, 67, 456, 460-462, 464
Földközi-tenger térsége 769
lásd még: az egyes országoknál
földrajz, utazás 86-88
lásd még: térképészet, térkép
Franciaország 262, 290, 320, 510, 562, 651, 666, 696, 739, 756, 798, 820-821, 824, 921, 928, 950-956
- gépjárművek, harcjárművek 192, 435-452
Görögország 16, 745
Grúzia 998
Gulag 547-551
- gyalogság, gépesített gyalogság 196, 197, 219, 298, 300, 306-309, 313, 403
gyarmatok 233, 267, 879, 881
- háborús bűnök, megtorlás 505-532, 535, 541-556, 619
haderó 130, 163-173, 175-186, 188, 325, 326, 336, 824, 869
lásd még: különleges erők
haderón kívüli fegyveres erők 149, 150, 895
hadifogság, hadifoglyok 557-565, 567
hadiipar 418-423
hadirégészet 58, 59, 62-71, 504, 579, 581
hadisírkutatás, hadisírgondozás 62-71, 378-386
lásd még: temetők, sírok
haditechnika 12-15, 18-21, 58, 59, 418-494
haditengerészet, tengeri hadviselés 21, 160, 219, 253-264, 455, 457, 458, 463, 465, 466, 577, 645, 988
lásd még: flottilla
haditudósítás 640, 996
hadművészet 141-145, 147, 148
lásd még: az egyes fegyvernemeknél
hadszíntérkutatás I. hadirégészet
hadtápbiztosítás 223-228
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 4, 5, 24-27, 127-130, 138
hadtudomány 22, 109-111, 116, 117, 121, 126, 131, 720, 721, 752

Bibliográfia

- hagyományörzés, hagyományápolás 47, 366-417
hajó, hadihajó 61, 260, 261, 264, 455-466
lásd még: haditengerészet, tengeri hadviselés ; flottilla
harcászat 146, 194
harckocsi, harckocsi csapat 215-219, 314, 315, 435-447, 985
határok, határvédelem 89, 90, 134, 271-282, 741
határőrség 276-281
határrendőrség 282
hegyi csapatok 213
helyi háborúk 150, 982-989, 991-998
helyőrség 174, 319, 360-363
helytörténet 67, 69-71, 107, 125, 582-624, 693, 886
hidegháború 421, 979, 980
híradás 220
hírszerzés, elhárítás 151-162, 264, 296, 297, 580, 710, 728
Hollandia 28
holokauszt 520-530
lásd még: embermentés
Horvátország 274, 571, 592, 618, 806, 973
- ifjúság honvédelmi nevelése 346, 406
igazságszolgáltatás, bíróság 497-500, 543-546
India 986
indiánok 220
Irak 233, 240, 991
irodalom 80, 393
Izrael 161, 252, 984, 985
- Japán 156, 194, 263, 345, 565, 896, 966-968, 972
Jászság, jászok 386, 742
jelvény 38-41
jog 43, 98, 495-504
lásd még: háborús bűnök, megtorlás; igazságszolgáltatás, bíróság
Jugoszlávia 917, 974, 994, 995
- Kárpátalja** 525, 554
katonadal 101
katonaélet 92, 93, 97-103, 715
katonai kiképzés és nevelés 327, 343-365
katonai közigazgatás 185
katonai tanintézet 121, 347-357
katonai vezetés 117, 174, 189-193, 323, 333, 339, 637, 641, 644, 646, 648, 651, 665, 678, 683-685, 731, 918
katonapolitika 977, 990
katonaszociológia 97
- képzőművészet 79-83, 395-404
keresztes háborúk 753-758
Kína 968
kisebbségek 535, 907, 974
Korea 54, 94, 219, 250, 987, 988
könyv, könyvtár 22-24
Közel-Kelet 984, 985, 991, 992
lásd még: az egyes országoknál
középkor 57, 79, 105, 223, 747-768, 771-773
Kréta 16, 200
külföldi katonai szolgálat 42, 188, 322, 333, 842, 843
különleges erők 194-202, 711, 726
külpolitika, diplomácia 340, 341, 695, 739, 755, 757, 758, 760, 807, 811, 820, 821, 852, 889, 894, 990
- légihajó 467, 468
légideszant csapatok 198-202
légierő, légi háború 4, 18-20, 31, 230-252, 316-319, 354, 467, 468, 887, 896, 902, 904-906, 966-972, 979, 980, 982, 986
lásd még: repülőgép, repülés
légvédelem 12-14, 364, 453
Lengyelország 207, 305, 328, 508, 558, 578, 743, 809, 842, 843, 887, 922, 923
levéltár, levéltári forrás 9, 10, 25-29, 511, 554
Libanon 853
lovasság 203-207, 301, 404
löelemképző 453
lőportár 492
- Magyarország** 212, 255, 587, 732-737, 739, 743, 744, 747
– IX-XV. sz. 163, 366, 395, 609, 611, 641, 748-767
– XVI. sz. 109, 163, 164, 272, 324, 325, 367, 588, 590, 612, 644, 768, 771-786, 789
– XVII. sz. 9, 10, 22, 58-60, 72, 73, 86, 135, 165-170, 272-275, 323, 325, 368, 396, 405, 557, 574, 630, 634, 693, 730, 778, 787-802, 805, 816
– XVIII. sz. 28, 74, 87, 112-114, 171-173, 326, 369-372, 397, 398, 589, 650, 659, 666, 677, 718, 802-823
– XIX. sz. 265, 266, 276, 720, 721
– – 1800-1848. 172, 173, 327, 348, 392, 650, 823, 824
– – 1848-1849. 52, 53, 55, 81, 96, 117-119, 145, 146, 195, 298, 299, 328-332, 373, 374, 379, 380, 391, 399-401, 407, 411, 558, 566, 586, 607, 617, 626, 635, 636, 652, 653, 662, 670, 671, 673, 674, 680, 685, 701, 702, 722, 729, 823, 826-852

- 1849-1900. 42, 174-176, 268, 269, 288, 333, 336, 349, 389, 390, 639, 646, 655-658, 823, 855, 856
- XX. sz. 174, 858
- 1900-1920. 152, 175, 268, 269, 336, 349, 495, 859
- 1914-1918. 33, 176-180, 209, 228-301, 335, 338, 385, 386, 408, 412-414, 559, 560, 614, 642, 647-649, 654, 687, 699, 704, 861-865, 869-878
- 1918-1919. 65, 180, 284, 302, 303, 381, 491, 598, 600, 606, 615, 620, 621, 623, 884-886
- 1920-1945. 4, 41, 44, 97, 98, 106, 120, 181, 210, 234, 235, 284, 316, 339, 340, 346, 349-351, 375, 381, 394, 418, 420, 501, 502, 858, 888-890, 907, 908
- 1941-1945. 68, 69, 77, 130, 156, 181, 184-186, 196-198, 205, 206, 213, 214, 216, 224, 228, 249, 257, 304-315, 317, 318, 354, 376, 409, 410, 415, 464, 478, 494, 511-518, 521-530, 532-541, 561, 567-570, 575, 578-581, 627-629, 631-633, 679, 681, 688, 698, 700, 706, 707, 716, 719, 913-919, 935-945, 949, 959-964
- 1945-1989. 45, 46, 162, 186, 211, 237, 278, 281, 503, 974, 976
- 1945-1956. 54, 94, 157-159, 193, 279, 293, 354-357, 377, 421, 426, 548-551, 575, 576, 975, 977
- 1956. 150, 493, 552-554, 573, 603, 619, 686, 981
- 1957-1989. 78, 121, 187, 280, 294-297, 341, 667, 668, 723, 978
- 1989-2011. 174, 188, 352
- második világháború 68, 69, 75, 77, 130, 148, 153-156, 160, 181-186, 189-192, 196-198, 200-202, 205-207, 213, 214, 216-218, 224, 225, 228, 242-249, 256, 257, 260-264, 283, 291, 292, 304-315, 317, 318, 320, 321, 342-346, 354, 376, 409, 410, 415, 433, 436-438, 446, 452, 464, 478, 494, 506-544, 561-565, 567-572, 575, 578-581, 627-629, 631-633, 645, 663, 675, 676, 679, 681, 688, 698, 700, 706, 707, 711, 716, 719, 724, 731, 897-974
- megszállás 184, 511-518, 600, 918, 949
- Mexikó 232
- munkaszolgálat 532-534, 563
- múzeum, kiállítás 4-21
- műszaki csapat 311
- Nagy-Britannia (Anglia) 73, 79, 153-155, 159, 160, 217, 233, 241-244, 247, 259, 262, 565, 584, 690, 710, 725, 754, 770, 775, 825, 879, 902-906, 980
- napló 99, 355, 647, 649, 679, 704, 716
- napóleoni háborúk 11, 115, 144, 678, 824
- nekrológ 123, 124
- Német Demokratikus Köztársaság 258, 979
- Németország, németek 4, 11, 15, 196, 200, 202, 218, 242-247, 256, 260, 261, 264, 267, 291, 292, 304, 433, 436, 437, 441, 465, 468, 509, 520, 521, 549-551, 564, 645, 648, 661, 663, 675, 682-684, 705, 711, 726, 744, 751, 818, 819, 892, 902-905, 909-912, 921-925, 929-934, 954, 957, 958, 974
- lásd még: második világháború
- nemzetőrség, polgárőrség 329, 686
- nők 406, 680, 710
- nyelvészet 100**
- ókor 32, 56, 108, 271, 745
- Olaszország (Itália) 42, 66, 160, 241, 416, 420, 560, 646, 891, 946-948
- optikai műszerek 454
- Oroszország (Szovjet-Oroszország) 253, 558, 678, 850, 851, 998
- lásd még: Szovjetunió
- Oszmán birodalom lásd Törökország
- Osztrák-Magyar Monarchia 33, 39, 91, 152, 175-180, 203, 254, 336, 337, 467, 468, 637, 665
- lásd még: Ausztria; Magyarország 1867-1918
- önkéntes erők 320, 321, 337
- páncélos, páncélos csapat**
- lásd még: harckocsi, harckocsi csapat
- Pannónia 32, 271, 746
- pénzügyek 576, 778, 809
- polgárháború 136, 989, 993
- politikai rendőrség 291-297
- politikus 630, 650, 672, 693, 835, 836
- propaganda 77, 78
- rádiófelderítés 221, 222**
- rakéta 431
- régészet 32, 56, 57, 60, 61, 89
- lásd még: hadirégészet
- rendőrség 35-37, 76, 283
- lásd még: politikai rendőrség
- rendvédelem, rendvédelmi szervek 265-297
- lásd még: rendőrség ; csendőrség ; testőrség; határőrség

Bibliográfia

- repülőgép, repülés 239, 317, 319, 364, 383, 387, 414, 469-491, 578-581, 625, 643, 660, 661, 675, 690, 694, 696, 699, 705, 713, 717, 727, 979, 980
lásd még: légi erő, légi hadviselés
repülőgépgyártás 418, 419
repülőtér 322, 467, 468, 491
Római Birodalom 108
romák 535
Románia 248, 519, 593, 600, 608
- sajtó, média 72-76, 640
Spanyolország 18, 72, 405
sport 365, 858
Svájc 19
Svédország 724, 804
székelyek 134, 302, 303, 586, 620, 740, 741, 830
Szerbia, szerbek 139, 541, 542, 602, 805, 855
Szlovákia 342, 590, 591, 594, 596, 601, 622, 737
Szovjetunió 149, 183, 197, 382, 409, 443, 511-519, 547-563, 676, 731, 896, 906, 909-912, 929-945, 980, 989
lásd még: második világháború ; Oroszország
- tábori lelkészet 331, 332
táborok 377, 521, 530, 531, 547-551, 560-562
Tadzsikisztán 993
temetők, sírok 57, 60, 62-71, 378-386, 388-394
térképészet, térkép 30, 84, 85, 390, 620, 621
testőrség 269, 270
Tiszántúl 169, 620, 621
tisztok, tisztképzés 44, 81, 209, 323, 327, 328, 333, 334, 342, 347-354, 389-394, 397-402, 414, 489, 558, 566, 625-629, 631-633, 636-639, 641, 643-646, 648, 651-653, 655-663, 665-671, 674-678, 680-685, 687-690, 694-696, 699-703, 705, 706, 708, 711-723, 725, 726, 727, 729, 731, 762, 783, 784, 788, 817, 834, 837, 922, 923, 954
- lásd még: életrajzok és a NÉVMUTATÓ
tiszthelyettesek, tiszthelyettesképzés 40, 355-359, 664, 679, 691, 707
lásd még: életrajzok és a NÉVMUTATÓ
titkosszolgálat I. hírszerzés
tizenöt éves háború 227, 782-787
Törökország (Oszmán Birodalom) 86, 167, 505, 574, 588, 611-613, 639, 656-658, 761-768, 771-802
lásd még: Magyarország (XVI-XVII. sz.)
történetírás, történetírók 77, 78, 108-115, 120, 122-130, 132
történettudomány, hadtörténettudomány 1-3, 108-140, 732, 735-737
tudományos élet, konferencia 56, 90, 125-140, 170, 732, 847
Tunézia 17
turizmus 416, 417
tüzérség 133, 204, 208-214, 313, 334, 358, 359, 392
- Ukrajna 68, 511-518, 529, 582, 738
- várak, erődök 323, 417, 494, 582-585, 588-597, 601, 602, 604, 605, 608, 610, 612, 616, 618, 622, 624, 751
Varsói Szerződés 990
vegyi hadviselés 229
vesztesség 566-581, 790, 791
lásd még: hadifogság, hadifoglyok ; hadirégészeti
Vietnam 187, 250, 251, 982, 983
visszaemlékezés, emlékirat 25, 335, 635, 639, 654, 681, 687, 688, 698, 793, 812, 954
- Zala megye 307, 308, 569, 595, 607
zászló 51-54, 163, 164, 173
zsídóság 338, 519-532, 534, 536-538
lásd még: Izrael, holokauszt
- zsoldosok 745

A Bibliográfiát készítette
Bolyósné Ujfalusi Éva
Fodor Veronika
Mohácsi Zoltán

TARTALOM

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT	A „nyakravaló-ügy” – új értelmezési keretben	643
TANGL BALÁZS	Ezredideológiák és ezredkultúrák a cs. (és) kir. hadseregben.....	670
RÉTI BALÁZS	A Szezei-csatorna az első világháborúban	695

KÖZLEMÉNYEK

BALLA TIBOR	Zsidó tábornokok az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében, 1868–1918	713
KRANZIERITZ KÁROLY	A gorodoki lovasroham és előzményei. Az 5. honvéd lovashadosztály működése a világháború első napjaiban oroszc területen	734
TÓTH ORSOLYA	A przemysli erődben megjelent tábori újságok 1914–1915.....	761
LŐKÖS ISTVÁN	„Ma megmutatták nekünk a lövészárkokat”. Krléza naplójának (1914–1921) háborús feljegyzéseiről	778
SALLAY GERGELY PÁL	1916 az osztrák–magyar kitüntetés-történetben	795
JUHÁSZ BALÁZS	Kísérlet a titkos olasz–magyar katonai és politikai együtműködésre 1922 őszétől 1924 januárjáig	808
FACSAR MIHÁLY	Aki megrajzolta a Vitézek oklevelét. Vitéz Pataky Ferenc életrajza	833
OLÁH ANDRÁS PÁL	A magyar zsidók deportálása, a hadiszállítás és a szövetséges légitámadások összefüggései	879

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KIS CSABA	Gróf Bercsényi Miklós főgenerális instrukciója Vas Sándor egri várkapitányhoz és Rétey Ferenc alparancsnokhoz, 1706. szeptember 9.	899
MERÉNYI-METZGER GÁBOR	Tüköry Lajos exhumálási jegyzőkönyve	913

BIBLIOGRÁFIA

BOLYÓSNÉ UJFALUSI ÉVA FODOR VERONIKA MOHÁCSI ZOLTÁN	A 2013. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája.....	923
--	---	-----

CONTENTS

STUDIES

RÓBERT HERMANN	The “Cravat Case”– in New Interpretation.....	643
BALÁZS TANGL	Regiment Ideologies and Regiment Cultures in the Imperial (and) Royal Army.....	670
BALÁZS RÉTI	The Suez Canal in World War I.....	695

PUBLICATIONS

TIBOR BALLA	Jewish Generals in the Army of the Austro–Hungarian Monarchy, 1868–1918.....	713
KÁROLY KRANZIERITZ	The Cavalry Attack of Gorodok and its Antecedents. The Operation of the Fifth Honvéd Cavalry Division in Russian Territory in the First Days of the World War.....	734
ORSOLYA TÓTH	Field Newspapers published in the Przemyśl Fortress 1914–1915.....	761
ISTVÁN LÖKÖS	“Today We Were Shown the Trenches”. About the war notes in Krleža’s diary (1914–1921).....	778
GERGELY PÁL SALLAY	The Year 1916 in Austro–Hungarian Phaleristics.....	795
BALÁZS JUHÁSZ	An Attempt for a Covert Italian–Hungarian Military and Political Cooperation, from Autumn 1922 to January 1924.....	808
MIHÁLY FAC SAR	The Drawer of the Diplomas of the Order of the Valiant. Vitéz Ferenc Pataky’s Biography.....	833
ANDRÁS PÁL OLÁH	Connections Between the Deportation of Hungarian Jews, the Military Transports and the Air Raids of the Allies.....	879

SOURCE PUBLICATIONS

CSABA KIS	The Instructions of General Count Miklós Bercsényi to Sándor Vas, Captain of the Fortress at Eger, and To Sub- Commander Ferenc Rétey, 9 September 1706.....	899
GÁBOR MERÉNYI- METZGER	Lajos Tüköry’s Exhumation Protocol.....	916

BIBLIOGRAPHY

ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSY – VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Selected Bibliography of the Hungarian Military History Works of the Year 2013.....	923
--	--	-----

INHALT

STUDIEN	
RÓBERT HERMANN	Die „Halsbinde-Sache“ – in neuem Interpretationsrahmen..... 643
TANGL BALÁZS	Ezredideológiák és ezredkultúrák a cs. (és) kir. hadseregben.....670
BALÁZS RÉTI	Der Sueskanal im Ersten Weltkrieg..... 695
MITTEILUNGEN	
TIBOR BALLA	Jüdische Generäle in der Streitkraft der Österreichisch-ungarischen Monarchie, 1868–1918..... 713
KÁROLY KRANZIERITZ	Der Kavallerieangriff von Gorodok und seine Vorgeschichte. Die Tätigkeit der 5. Honved-Kavalleriedivision in den ersten Tagen des Weltkrieges auf russischem Gebiet..... 734
ORSOLYA TÓTH	Die in der Festung Przemyśl erschienenen Feldzeitungen, 1914–1915..... 761
ISTVÁN LÓKÖS	„Heute wurden uns die Schützengräben gezeigt.“ Über die Kriegsaufzeichnungen des Tagebuches von Krleža (1914–1921).....778
GERGELY PÁL SALLAY	Das Jahr 1916 in der österreichisch-ungarischen Dekorationsgeschichte795
BALÁZS JUHÁSZ	Versuch der geheimen italienisch-ungarischen militärischen und politischen Zusammenarbeit zwischen Herbst 1922 und Januar 1924..... 808
MIHÁLY FACSTAR	Der die Urkunde der Vitézen gezeichnet hat. Die Biografie von Ferenc vitéz Pataky 833
ANDRÁS PÁL OLÁH	Die Zusammenhänge der Deportierung der ungarischen Juden, des Kriegstransports und der Luftangriffe der Alliierten 879
QUELLENPUBLIKATIONEN	
CSABA KIS	Die Instruktion von Obergeneral Miklós Graf Bercsényi an den Burgkapitän von Eger, Sándor Vas, und an Unterkommandant Ferenc Rétey vom 9. September 1706 899
GÁBOR MERÉNYI-METZGER	Das Exhumierungsprotokoll von Lajos Tüköry 916
BIBLIOGRAFIE	
ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSY – VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2013 923

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES	
RÓBERT HERMANN	« L'affaire cravate » - dans une nouvelle interprétation 643
BALÁZS TANGL	Idéologies et cultures de régiment dans l'armée impériale (et) royale 670
BALÁZS RÉTI	Le canal de Suez dans la Première Guerre mondiale 695
PUBLICATIONS	
TIBOR BALLA	Généraux juifs dans l'armée de la Monarchie austro-hongroise, 1868–1918..... 713
KÁROLY KRANZIERITZ	L'attaque de cavalerie de Gorodok et son contexte. Actions de la 5 ^e division hongroise de cavalerie sur le territoire russe dans les premiers jours de la Première Guerre mondiale 737
ORSOLYA TÓTH	Journaux de camp publiés dans la forteresse de Przemyśl, 1914–1915..... 761
ISTVÁN LŐKÖS	« Aujourd'hui, on nous a montré les tranchées ». Sur les notes de guerre du journal intime de Krleža (1914–1921)..... 778
GERGELY PÁL SALLAY	1916 dans l'histoire des décorations austro-hongroises..... 795
BALÁZS JUHÁSZ	Tentative hungaro-italienne pour une collaboration militaire et politique secrète entre l'automne 1922 et janvier 1924 808
MIHÁLY FAC SAR	Celui qui a dessiné le diplôme des Hommes de guerre. Biographie de vitéz Ferenc Pataky 833
ANDRÁS PÁL OLÁH	Rapports entre la déportation des juifs hongrois, les transports militaires et les raids aériens alliés 879
PUBLICATIONS DE SOURCE	
CSABA KIS	L'instruction du général en chef comte Miklós Bercsényi au capitaine du fort d'Eger, Sándor Vas et au commandant adjoint Ferenc Rétey, 9 septembre 1706 899
GÁBOR MERÉNYI- METZGER	Procès-verbal d'exhumation de Lajos Tüköry 916
BIBLIOGRAPHIE	
ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSY – VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2013 923

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

РОБЕРТ ГЕРМАНН	«Дело об офицерском галстук» – в новых рамках истолкования	643
БАЛАЖ ТАНГЛ	Идеология и культура в полках королевско-императорских войск	670
БАЛАЖ РЕТИ	Суэцкий канал во время первой мировой войны	695

ПУБЛИКАЦИИ

ТИБОР БАЛЛА	Еврейские генералы в вооруженных силах Австро–Венгерской Монархии, 1868–1918	713
КАРОЙ КРАНЦИЕРИТЗ	Кавалерийская атака и предшествующие события в Городоке. Военная деятельность 5-ой кавалерийской дивизии в первые дни мировой войны на российской территории	734
ОРШОЙА ТОТ	Лагерные газеты опубликованные в крепости Пшемысль в 1914–1915 гг.	761
ИШТВАН ЛЁКЕШ	«Сегодня нам показали траншеи». О военных записях дневника Крлежа (1914–1921)	778
ПАЛ ГЕРГЕЙ ШАЛЛАИ	1916 год в австро-венгерской истории наград	795
БАЛАЖ ЮХАС	Попытка к секретному итальянско-венгерскому военно-политическому сотрудничеству начиная с осени 1922 года до января 1924 года	808
МИХАЙ ФАЧАР	Тот, кто начертил диплом витязей. Биография витязя Ференц Патаки	833
ПАЛ АНДРАШ ОЛАХ	Депортация венгерских евреев, зависимости военных поставок и воздушных нападений союзников	879

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ЧАБА КИШШ	Инструкция верховного генерала графа Миклош Берчени для Шандор Вашш капитана крепости в городе Эгер и Ференц Ретей подполковника, 9 сентября 1706 года	899
ГАБОР МЕРЕНИ-МЕТЗГЕР	Протокол эксгумации Лайоша Тюкёри	916

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА УЙФАЛУШИ БОЙОШНЕ – ВЕРОНИКА ФОДОР – ЗОЛТАН МОХАЧИ	Избранная библиография литературы венгерской военной истории 2013 года	923
--	--	-----

„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztések, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. *Torma Béla Gyula* – *Veszprémy László*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. **Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovaságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. **Borosy András*: Hadakozók, keresztések, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székelgy György*: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. **Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. **Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.

16. *Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
17. *Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
19. Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alakalmából. Szerk. Czigány István – Kincses Katalin Mária. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
20. Pete László: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
21. Kálmán Peregrin – Veszprémy László: Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorféhevári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
22. *Solymosi József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
23. *Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
24. Pásztai László: A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
25. Perjés Géza: Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
26. *Ágoston Gábor: Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
27. *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.
28. *Tóth Ferenc: Magyar huszárok francia földön. Hussards hongrois en France. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.
29. *Kiss Gábor: Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.
30. *Zsoldos Attila: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum *-gal jelölt kiadványai megvásárolhatók
a Hadtörténeti Múzeum Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztályán
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4. Telefonszám: 325-1600)

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljük (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknevével és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emelik ki a műcímet, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurzíválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztné- és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társ szerzők nevei között nagyköjtőjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmí Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurzíválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyköjtőjel van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén középük nagykötojelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő: ('ugyanő' ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. ('például'); stb. (és így tovább); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A személynevek között a nagykötojelet (alt+150) betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2016. január 1.)

Haditörténelmi Közlemények Szerkesztősége

